

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

SOSYAL HİZMET VE ÖTEKİ

PINAR AKKUŞ
ÖZGÜR BAŞPINAR AKTÜKÜN

SOSYAL HİZMET VE ÖTEKİ

Disiplinlerarası Yaklaşım

Yayına Hazırlayanlar

PINAR AKKUŞ

ÖZGÜR BAŞPINAR AKTÜKÜN

ARAŞTIRMA
DİZİSİ
BAĞLAM

SOSYAL HİZMET VE ÖTEKİ

Disiplinlerarası Yaklaşım

Yayına Hazırlayanlar

PINAR AKKUŞ

ÖZGÜR BAŞPINAR AKTÜKÜN

Bağlam Yayınları 411
İnceleme-Araştırma 284
ISBN 978-605-9911-04-7

Sosyal Hizmet ve Öteki / Disiplinlerarası Yaklaşım
Yayına Hazırlayanlar: Pınar Akkuş, Özgür Başpınar Aktükün

© Bağlam Yayıncılık
© Pınar Akkuş, Özgür Başpınar Aktükün

Birinci Basım: Aralık 2014
Kitap Tasarımı: Canan Suner
Baskı: Umut Kağıtçılık Sanayi Ticaret Ltd. Şti.
Fatih Cad. Yüksek Sok. No: 11/1 Başakhan Merter/İstanbul

Yayınevi Sertifika Numarası: 11081
Matbaa Sertifika Numarası: 22826

BAGLAM YAYINCILIK Ankara Cad. 9/1 34410 Cağaloğlu/İstanbul
Tel: (0212) 513 59 68 / 244 41 60 Tel-Faks: (0212) 243 17 27
Web: www.baglam.com e-mail: baglam@baglam.com

İÇİNDEKİLER

Editörden

Pınar AKKUŞ - Özgür BAŞPINAR AKTÜKÜN 7

Sözcükler Değişmeden Süreçler Değişmez: Bilimde ve Meslekte
Önce Kavram

İlhan TOMANBAY.. 9

İstanbul İlinde Sosyal Hizmet Algısı Üzerine Bir Alan Araştırması

Pınar AKKUŞ - Özgür BAŞPINAR AKTÜKÜN 41

Planlı Bir Sosyal Değişim İçin Medya İle Birlikte Çalışmak:
Teorik Perspektif, İmkân ve Sınırlılıklar

Oya MORVA..... 83

Sosyal Yardımların Hak Niteliği ve Dava Edilebilirliği

Şebnem GÖKÇEOĞLU 97

Türkiye’de Kadın Hakları ve Sosyal Hizmet Uygulamalarında
Yeni Liberal Dönüşüm

Songül SALLAN GÜL - Ayşe ALİCAN ŞEN..... 112

Sosyal Hizmet Mevzuatı Çerçevesinde Çocuk Hakları ve Uygulama Sorunları

Pınar AKKUŞ - Özgür BAŞPINAR AKTÜKÜN 145

Sosyal Hizmet Alanında Psikolojik Yaklaşımlar: “Sokak Çocukları”

H. Özden BADEMCİ..... 173

Kanunla İhtilaf Halindeki Çocuklar: Eleştirel Düşünme ve Türkiye’de Çocuk Adalet Sisteminin Bazı Özellikleri <i>Sevda ULUĞTEKİN</i>	193
Türkiye’de Çocuk Adalet Sistemi (Örnek Vaka İncelemesi) <i>Cesur CEYLAN</i>	224
Aile Desteğinden Devlet Desteğine Geçiş: Yatılı Bakım Kurumlarındaki Yaşlılar <i>Esin KÜNTAY</i>	232
Sağlık Alanında Sosyal Hizmet <i>Aylin DİKMEN ÖZARSLAN</i>	246
Mülteciler, Sığınmacılar ve Göçmenler Açısından Türkiye’de Sosyal hizmete Dair Saptamalar, Çözüm ve Öneriler <i>Seher CESUR KILIÇASLAN</i>	272
Türkiye’de Evsizlik: Genel Bir Değerlendirme <i>Alpkan BİRELMA</i>	291
Engellilik Üzerinden Eşitliği Yeniden Hayal Etmek: Bütünsel ve İlişkisel Bir Eşitlik Anlayışına Doğru <i>Volkan YILMAZ</i>	327
Heteronormatif Olmayan Bir Sosyal Hizmet İçin <i>Umut GÜNER, KAOS GL</i>	339
Yazarlar Hakkında	358

Bugün dünyanın birçok bölgesinde yaşanan savaşların ve dünya haritasının geneline yayılan yoksulluğun, toplumsal ve bireysel yaşamda yarattığı çözülmenin en acımasız sonuçlarını görüyoruz. Bu sonuçları değerlendirebilecek yeterli veriye de artuk sahibiz. Ne yazık ki toplumsal ve bireysel alanda yaşanan bu tahribatı kökten ortadan kaldıracabilecek müdahale araçlarının birçoğundan mahrum olduğumuz gerçeği de önümüzde duruyor.

Tüm dünyada egemen olan piyasacı/rekabetçi ve kâr amacı güden işletmeci yaklaşımın, kamunun her alanında etkin kılınmaya çalışılması, dezavantajlı gruplara hizmet vermekle yükümlü olduğu düşünülen “sosyal hizmetler”i kaçınılmaz olarak çok daha büyük sorunlarla karşı karşıya bırakıyor. Bu durum özellikle sosyal hizmet alanında hizmet alan kişileri ve bu hizmeti vermeye çalışan işçileri/memurları olumsuz etkilerken, henüz daha kuruluş aşamasında olan bu alanı da baştan deforme ediyor.

Türkiye gibi sosyal devlet uygulamalarının yeterince gelişmediği ülkelerde bahsettiğimiz bu süreçlerin etkileri daha da yıkıcı olarak karşımıza çıkıyor. Dünyanın gelişmiş demokrasi birikimine sahip bölgelerinde, uzun yıllar süren mücadeleler sonucunda, sistemden kaynaklanan sorunlara çok daha profesyonel bir bakış açısıyla ve farklı araçlarla müdahale edilerek, dezavantajlı grupların sisteme yeniden entegre edilmesinde çok daha etkili olunabilmektedir.

Elinizde bulunan bu derlemede;

- Öncelikle yoksullara hak temelli yapılması gereken sosyal yardımın kamu erki eliyle zenginden fakire bahsedilen sadaka kültürüne terk edilmesi, sosyal hizmetlerin koruyucu, önleyici, geliştirici olmaktan uzaklaşmasıyla ortaya çıkan “sürdürülebilir yoksulluk anlayışı” ve hizmet alan kesimlerin yoksullukları nedeniyle sosyal yaşamın ve hukukun dışında bırakılmaları eleştiriliyor.

- Sosyal hizmetin piyasacı/rekabetçi işletme yaklaşımına göre değil, *kamu yararına* hizmet eden, dezavantajlı grupların sözünün ve beklentilerinin öne çıkarıldığı bir yaklaşım ve etik değerler çerçevesinde sunulması gerektiği ısrarla vurgulanıyor. Bu yaklaşıma ek olarak, sosyal hizmetlerin başvuru esasına dayalı olmaktan çıkarılması, kamusal hizmet etiği ve yasalarca güvence altına alınmış “hak” anlayışı bağlamında “yerindenlik ilkesinin” gerektirdiği gibi mahalle, okul, aile vb. temel birim-

lerden başlayarak *koruyucu, önleyici, destekleyici* çalışmalar eşliğinde ve *süreklilik* esasına dayalı gerçekleştirilmesi gerektiği savunuluyor.

● Sosyal hizmet alanında teori ve uygulama birlikteliğinin sağlanabilmesinde bu alanda yapılacak araştırma faaliyetlerinin önemi tespit edilmekle beraber, hizmet alıcıların toplumda eşit hak sahibi bireyler olmaktan çıkartılarak, marjinal araştırma nesneleri gibi tanımlanmalarının da önüne geçilebilmesi gerektiği savunuluyor. Aynı zamanda dezavantajlı grupların/mağdur tarafların haklarının iktidar odakları karşısında ikincil konuma itildiği ya da çeşitli denetim ve müdahalelerine karşı güçsüz kılındığı araştırma faaliyetlerine ve bu faaliyetler sonucunda elde edilen veriler ışığında hizmet alıcıların kendi kaderini tayin hakkını elinden alacak uygulamalara karşı da tutum alınması gerektiği vurgulanıyor.

● Ekonomik alanda yeni-liberal politikaların uygulanması toplumsal alanda muhafazakâr politikaların önünü açarken, başta kadın ve çocuklar olmak üzere tüm dezavantajlı grupların kendi kaderlerini tayin hakkını ellerinden alan, belirli toplumsal normların baskısının çok çeşitli mekanizmalarla artırıldığı bir ortamın oluşmasına zemin hazırlıyor. Örneğin, Kadından Sorumlu Devlet Bakanlığı'nın kapatılarak *Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı* bünyesinde çalışacak hizmet birimlerinden biri olarak tanımlanması, kadın-erkek eşitliğini sağlamakla görevli mekanizmaların ortadan kaldırılmasına neden olduğu gibi, hizmet anlayışında kadının birey olarak değil yalnızca ailenin bir unsuru olarak konumlandırılmasını da beraberinde getiriyor. Bu durum, kadına yönelik şiddetin bu kadar yaygın olduğu bir ülkede kadın mağduriyetlerinin artmasına da neden oluyor. Bu bağlamda, muhafazakâr politikalar üzerinden kurgulanan sosyal hizmet modelleriyle kadınlar başta olmak üzere dezavantajlı grupların aile dışında yok sayıldıkları tespit edilip, bu uygulamalar eleştiriliyor.

Derleme sosyal hizmetler alanının tamamını olmasa da ana hizmet alanlarının her birini disiplinler arası bir yaklaşımla ele alıyor. Bu bağlamda, sosyal hizmetlerin sorunlarını hem ideolojik hem de uygulama alanında deşifre ederken “nasıl bir sosyal hizmet” sorusunu sorarak, yanıtlarını tartıştırmayı hedefliyor. Bu doğrultuda, elinizdeki derleme, hem akademik çalışma yapmak isteyenlerin hem de mesleki eğitim sürecindeki öğrencilerin başvurabileceği bir kaynak olmayı hedefledi.

İnanıyoruz ki bu çalışma sosyal hizmet alanındaki önemli bir boşluğu dolduracaktır. Bu boşluğun farkında olarak çalışmanın ortaya çıkmasında kurumsal desteğini her zaman hissettiğimiz Sosyoloji Mezunları Derneği'ne (SOMDER), Friedrich-Ebert-Stiftung Derneği Türkiye Temsilciliği İstanbul Bürosu'na, bizi onurlandırarak derlememize makaleleriyle katkıda bulunan sevgili hocalarımıza, alanda çalışan dostlarımıza ve derlememizi basımını üstlenerek siz değerli okuyucularına ulaşmasını sağlayan Bağlam Yayınları'na minnetimizi burada bir kez daha ifade etmek isteriz. Gözden kaçırdığımız herhangi bir hata şüphesiz ki bize aittir.

Teşekkürler...

SÖZCÜKLER DEĞİŞMEDEN SÜREÇLER DEĞİŞMEZ: BİLİMDE VE MESLEKTE ÖNCE KAVRAM

İlhan TOMANBAY

Konu ve Sav

Maltepe Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Hizmet Bölümü, Sosyoloji Mezunları Derneği, Friedrich-Ebert-Stiftung Derneği birlikteliğinde Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesinde 8-9 Nisan 2011 günlerinde birincisi düzenlenen "Sosyal Hizmetleri Yeniden Düşünmek: Sosyal Hizmet Örgütlenmesi, Mesleki Etik ve Eğitim" başlıklı uluslararası konferansın tanıtım yazısında bir tümce dikkatimi çekti.

Metinde "Türkiye, Almanya ve Avusturya'dan akademisyenler ile farklı bilim ve disiplinlere mensup sosyal hizmetler çalışanını bir araya getirecek olan konferans, Türkiye'de sosyal hizmetlerin yapılanmasına ilişkin yeni bir açılım getirmeyi hedefliyor." deniyordu.

Bir yapılanmaya ilişkin yapılacak ilk eylem sözle başlar. Tartışmayla gelişir. Bu yüzden Türkiye'de sosyal hizmetlerin yapılanmasına ilişkin yeni bir açılım getirebilmek için işe Türkiye'de sosyal hizmetlerin yapılanmasını sağlayacak tartışmalarda geçecek kavramlardan, sosyal çalışma terminolojisinden başlanmalıdır. Yapılanmada yenilenme için kavramlarda yenilenme kaçınılmazdır. Eski (ve yanlış) kavramlarla yeni yapılanmalar sağlanamayacaktır. Çünkü sözcükler değişmeden süreçler değişmez.

Türkiye'de sosyal çalışma mesleğinin birçok sorunları var. Toplumsal değişme gerçeği içinde bakınca kurumların sorunsuz olması olanaksız ama, insan düşüncesi de ortaya çıkan sorunları aşmak için vardır.

Sorunlar nerden kaynaklanır? Maddi yapıdan; toplumsal değişmelerden... Nüfus, kültür, siyaset, maddi ve ideolojik kaynak farklılıklarından... Bunları dengeleyip sorunları aşmak ancak iyi bir stratejiyle olanaklıdır. İyi bir strateji iyi bir planlamayla, iyi bir planlama iyi bir örgütlenmeyle, iyi bir örgütlenme aynı iradeye sahip insanların biraraya gelmesi ve konuşarak birbirlerini anlamalarıyla gerçekleştirilebilir.

Türkiye'de sosyal çalışmanın temel sorunlarını bu makalede ben – diğer değişkenleri gözardı etmeden bu makalenin sınırları dışında bırakarak (ceteris paribus) – sosyal çalışma ailesinin, sosyal çalışma mesleğinin terimlerini, sosyal çalışma disiplininin kavramlarını geliştirme esnekliğine sahip olamamasına bağlıyorum.

Kavram dağarcığı, yani terminolojisi varsıl ve doğru olmayan mesleğin ve bilim dalının başarıyı yakalaması olanaksızdır. Çünkü uygulamalarını yönlendiren düzeneeklerden, araçlardan mahrum kalmış olur.

Bu makalede sosyal çalışma mesleğinin Türkçe’de üretilmiş adından, çeviri yoluyla edinilmiş terimlerine, bu arada yapılmış çeviri yanlışlarından yeni terim ve kavram üretebilme zayıflığı konusuna değin konu çözümlenecek ve irdelenecektir. Meslekte ve bilim dalında yanlış kullanılan kavramlar ele alınacak; belirli kavramların üretilmemesi ve kullanılamamasının meslekte ve bilim dalında frenleyici bir sığlaşma yaratığına örnekler verilecektir.

Türkiye’deki “sosyal hizmet uygulamalarının” gelişerek sürmesi, etkinliğini ve etkililiğini artırması için uygulama eylemine koşut olarak geribildirim, yapılanı izleme, yeniden değerlendirme süreçleri önem taşır. Bu süreçler kavramlarla düşünce üretimine yönelir. Terimleri ve terimcesi (terminolojisi) zayıf olan bir mesleğin uygulamalarını değerlendirmesi de sıkıntılara girer. Özel gereksinim gruplarına hizmetlerin sunulmasında, mesleğin tanıtılmasında, mesleksen hakların savaşımlarının verilmesinde, ilgili bilim dalının doğru tartışılmasında, mesleki disiplininin oluşturulabilmesinde, uygulamadan sadece bir örnek; sosyal yardımların düzenlenmesi ve dağıtılmasında... mesleksen terim ve kavramlar yapıcı, belirleyici ve yönlendirici önemdedir.

Çünkü düşünceler sözcüklere bağlı olarak, ancak onlarla birlikte değişir. Düşünceler değişmeden de davranışlar değişemez; yeni uygulamalara kapılar açılmaz. Aynı sözcüklerle aynı kalınır. Oysa toplumsal değişme diriktir, durmasızdır. Toplumsal değişme herkesi değiştirmeye iter. Değişmek için önce kafayı değiştirmek (düşünce davranış bütünlüğü içinde değişme); kafayı değiştirmek için düşünceyi değiştirmek; düşünceyi değiştirmek için düşünmeyi değiştirmek; düşünme biçimini, bakışı değiştirebilmek için davranış ve tavırları değiştirmek; bunları değiştirebilmek için ise sözcükleri değiştirmek gerekir. Geldiğimiz yer değişimin ilk adresidir: Sözcükler.

Sözcükler meslekte terimleşir, bilimde kavramlaşır. Meslek terimlerin gelişmesiyle; terimler mesleğin uygulamalarıyla gelişme gösterir. İççe bir gelişmedir bu. Birbirlerini itelerler, değiştirir ve geliştirirler. Toplumsal değişime uyarlar ve toplumsal değişmeye katkı verirler.

Bu makalenin hareket noktası ve temel savı şudur: Sosyal çalışmanın bilimselleşmesi, meslek disiplinin sağlanması ve iyi bir meslek uygulaması ve hızlı gelişme için sosyal çalışma işe önce kendisini vareden, kendisini ifade eden, kendisini geliştirmek için varolan kavramlardan başlamalıdır. Savı mı soruyorsunuz? Türkiye’de sosyal çalışma bilim dalı ve mesleğinde terimler ve kavramlarda büyük yanlışlıklar vardır ve bu bilim dalı ve mesleğin gelişmesini engellemektedir. Mesleği geliştirmemekte, tanınmamışlığa itmektedir.

Genel Giriş

Kendini anlatmak için önce doğru sözcük, mesleğini anlatmak için önce doğru terim, bilim dalını geliştirebilmek için önce kavram gerekir. Başarı eylemle gelir. Eylem söylemle gelişir. Söylem sözle, söz sözcükle oluşur. Sözcüklerden oluşan söylem eylemi te-

tikler, eylem, yani eylemek, yani bir iş çıkarmak uygulama demektir. Uygulama ya başarılı ya başarısız olarak değerlendirilebilir. Başarı için doğru ve yerinde uygulama, doğru ve yerinde uygulama için doğru planlama, yani doğru düşünme gerekir. Doğru düşünmek için doğru malzeme kullanılmalıdır. Düşünmenin malzemesi sözcüktür. Nasıl ki un ve su olmadan hamur karılmaz, nasıl ki tuğla olmadan duvar örülmez, sözcük olmadan da düşünülemez. Düşünce hamurunun unu sözcükler, suyu kavramlardır. Düşünce yapısının tuğlaları sözcükler, harcı terimler, temel taşları kavramlardır.

Gündelik konuşmalarda kullanılan sözcüklerden bir mesleğin düşünülmesinde ve uygulamasında öne çıkan ve o meslekle ilgili özel anlam yüklenen sözcüklere terim denir. Terimler meslekle ilgili sözcüklerdir. Aynı sözcük farklı mesleklerde ince farklılıklar kazanarak terimleşebilir.

Meslekler belirli bilim dallarının üzerine otururlar ve onların üzerinde yükselerek meslekleşirler. Bir bilim dalının üzerine oturmayan meslek, meslek olamaz. Bir bilim dalından temellenmeyen –ve para kazanılan– üretim, iş ve uğraşılara zanaat denir. Meslek zanaatın bilim dalı ya da bilim dallarıyla desteklenmiş boyutudur. Buna Latince disipliye olmak, disiplinleşmek denilmektedir. Disiplin (bilim dalı), sürekliliği olan ve para kazandıran eylemi ya da zanaatı meslekleştiren güçtür.

Bilim dalları düşünce bütünlüğüdür; düşüncelerin anlamlı bütünlüklerinden oluşur. Belirli bir konuda tutarlı, bilimsel testlerden geçmiş, doğrulukları tanıtılmış, genel onay görmüş, yani kuramsallaştırılmış düşüncelerin birbirlerine ulanmasıyla bilim dalları oluşur. Bilim dallarını oluşturan düşünceler kavramlar aracılığıyla ortaya çıkarlar, ürerler ve gelişirler. Kavramsız bilim olmaz. Kavramsız bilimin bir dalı bile olamaz. Çünkü kavramsız düşünce ortaya çıkamaz, üreyemez ve gelişemez.

Meslek için terim neyse bilim için kavram odur. Dilsiz meslek de olmaz bilim de... Mesleğin dilini terimler, bilimin dilini kavramlar oluşturur.

Nasıl ki hiç sözcük kullanmadan düşünmemiz olanaklı değilse, buradan hareketle, ne denli çok ve farklı sözcük kullanırsak o denli geniş düşünme olanağına sahip oluruz.

Düşünen üretir. Düşünen üretmek için kavram kullanır. Düşündükçe yeni kavramlar üretir, kavram dağarı gelişir. Genişleyen kavram dağarı ile daha derin, daha geniş, daha çok düşünür. Kavram dağarı geliştikçe düşünce ufku ve yaratıcılığı da gelişir. Terminolojisi yüklü olan meslekler gelenekselleşmiş, durmuş oturmuş, deneyimi yüksek, işlerliği olan etkili mesleklerdir. Terminolojisi yetersiz ve yanlışlıklarla dolu olan meslekler etkinsiz (inaktiv), etkili olmayan (noneffektiv), dolayısıyla gelişemeyen mesleklerdir. Kendilerini üretemezler. Dolayısıyla deneyim birikimi sağlayamazlar, deneyimlerinden sonuç çıkaramazlar.

ABD’de üretilen kaynaklardan anladığımız odur ki, Amerika kıtasında, ABD’de göçle birlikte başlayan toplumlaşma sürecinde yaşanan insan sıkıntılarını azaltmak ve toplumlaşma sürecini kolaylaştırmak için yerel yönetimlerin (belediyelerin) yap-

tıkları çalışmalar zaman içinde “social work” olarak adlandırılmaya başlandı.¹ “Social work” benzer sorunlar karşısında giderek dizgeleşen, kurallaşan, ilkeleşen işler, müdahaleler bütünü olarak belirmeye başladı ve süreç içinde disiplinleşerek (bilim dalı haline gelerek) meslekleşti.

Örneğin tıp hekimliği sağlık alanında insanların biyolojik sağlığını, yargıçlık ve savcılık toplumsal düzen içinde insanların haklar temelinde yargılanmasını, avukatlık suçluluk alanında kurumsallaşan yargı karşısında insanların savunulmasını, mimarlık inşaat alanında insanların oturacakları konutları çizerek üretmeyi, vb... iş edinen mesleklerdir. Her mesleğin bir çalışma alanı olduğunu göstermek için bu örneği uzatabiliriz. Aynı bunlar gibi sosyal çalışma da geçici ya da kalıcı özel gereksinim gruplarına verilmesi gereken sosyal hizmetlerin düzenlenmesini ve etkince verilmesini üzerlenmiş bir meslektir. Bu dizgeli, düzenli, ilkel ve planlı, disipliner etkinliğin uygulandığı bir çalışma alanı vardır. Bu alana ABD’de zamanında “social service/s” denilmiştir. Yani Türkçe ifadesiyle, sosyal çalışma mesleği sosyal hizmetler alanında etkindir.

Sosyal hizmet alanlarında sadece sosyal çalışmacı çalışmaz. Daha birçok sosyal meslek bu alanda etkinlik gösterir. Sosyal hizmet alanının hangisi olduğuna göre alana katkı veren sosyal meslekler değişme gösterir. Sağlık alanında yardımcı sağlık personeliyle birlikte sağlık elemanları, eğitim alanında eğitim elemanları, adalet alanında yardımcı adli personelle birlikte yargı elemanları, çalışma ve sosyal güvenlik alanında genel idari personeliyle birlikte sosyal güvenlik elemanları, bürokratlar, yöneticiler etkinlik gösterirler. Bütün bu alanlar aynı zamanda ayrı ayrı sosyal hizmet alanlarıdır. Bu alanların hepsinde sosyal çalışmacılar temel öge olarak çalışırlar. Sağlık alanında, eğitim alanında, adalet alanında, çalışma ve sosyal güvenlik alanında sosyal çalışmacılar da disipliner sosyal hizmet üretirler. Sağlık alanında sosyal hizmet sosyal çalışmacının işidir. Eğitim öğretim alanında sosyal hizmet sosyal çalışmacının işidir. Adalet alanında sosyal hizmet sosyal çalışmacının işidir. Sosyal çalışmacının görev alanlarından biri olan sosyal güvenlik ve sosyal sigorta sisteminin yapısı gereği süreç içinde kurumsallaşmasıyla birlikte sosyal çalışmanın bu alanda doğrudan işlevi giderek azalmış ve Amerika’dan Avrupa ve Asya’ya kadar “sosyal memurlar” tarafından bu hizmet artık kusursuz olarak verilmeye başlanmıştır. Ancak sosyal güvenlik sektörü de sosyal çalışmanın halen ilgi ve çalışma alanı olarak varolduğu sektörlerden biridir.

ABD’de sosyal çalışmanın (social work) verdiği işler sosyal hizmetlerdir (social services). ABD bu anlayışı ve uygun kavramlarını uygulama içinde geliştirmiştir. Bu kavramlarla yaptıkları meslek ve alan ayırmaması tüm dünyada sosyal çalışma bilim dalının gelişmesinin önünü açmıştır.²

¹ Bu alanda ilk yazılan kitaplar için iki örnek (Türkçe’ye de çevrilmişlerdir.) Bakınız: Arthur Fink, *The Field of Social Work*, ABD, Henry Holt and Company, 1942. Walter Friedlander: *Concepts and Methods of Social Work*, Prentice Hall, Englewood Cliffs, NJ, 1958.

² Sosyal çalışma disiplini (a) farklı çeşitli bilim dallarına dayandığı ve (b) doğrudan uygulama ile benlendiği için bir özgün bir bilim dalı olarak çerçevesini çizmesi zor olmuştur, olmaktadır. Bu

ABD’de farklı ülkelerden, farklı kültürlerden ve dillerden yıllar içinde kıtaya gelen göçmenlerin yerleşik düzene geçerken aralarında ortaya çıkan çelişki ve çatışmaların giderilerek aralarında uyumun ve dolayısıyla toplumda düzenin ve huzurun sağlanması için belediyelerin onları grup grup biraraya getirerek yaptığı düzenli ve etkili çalışmalara “social group work” adı verilmiştir.

Bu uyumlaştırma çalışmaları içinde kişisel özelliklerinden ötürü davranış bozukluğu ya da sivriliği gösteren kişilere de farklı bir yaklaşım geliştirilmiş, bunlarla bireysel çevresini de işin içinde katarak “social case work” yapılmıştır.

Gerekli görülen birey ve gruplarla çalışmalar yapılırken o yaşanan “topluluk” içinde “toplumsal” bütünlüğün ve düzenin; topluluğun işlerliğinde düzenliliğin sağlanması için yapılan çalışmaları da “community work” olarak adlandırmışlardır.

Böylece sosyal çalışma mesleğinin bu üç farklı uygulaması mesleğin üç yöntemi olarak netleşmiş ve bilimsel alanyazında (literatürde) mesleğin temel yöntemleri olarak yerlerini almışlardır. Tarihsel sürece bakıldığında görülüyor ki bu üç temel yöntem yaşamın gerekleri ortaya çıkartmıştır.

Zamanla bu yöntemlere ek olarak;

topluluk içinde yapılan community work’ün sağlıklı olması için bilimsel temele dayanması gerektiği düşünüldüğünden alan araştırması önem kazanmış ve bu “social work research” adıyla “sosyal çalışma araştırması”;

içinde yaşanan toplulukta belirli çıkar gruplarının gereksinimlerinin topluca karşılanması sürecinde yerel yönetimle ortaya çıkacak bir karşıtlığı aşmak için “social action”, yani “sosyal eylem”;

ve “social service” alanının hızla genişlemesi, çeşitlenmesi ve karmaşıklaşması sonunda doğru ve etkin bir “social services” yönetiminin gerekliliği ortaya çıkmış ve bu da “social administration”, ya da “social work administration” “sosyal yönetim” ya da “sosyal çalışma yönetimi” olarak adlandırılmıştır.

Bu üçü de mesleğin ikincil yöntemleri olarak kabul edilmişlerdir. İkincil yöntemler daha sonra böylece belirlenince ilk ortaya çıkan üç temel yöntem de birincil yöntemler olarak adlandırılmışlardır.

Her ne kadar dünyanın diğer ülkelerinde sosyal hizmetler ülkelerin toplumsal koşullarına, dinsel inançlarına ve kültürlerine uygun modellerde, kendilerine özgü geleneksel yöntemlerle yüzyıllardan beri yeterli yetersiz yapılıyor ve Almanya ve Hollanda gibi ülkelerde çok eskilerden sosyal yardım ve sosyal bakım elemanlarının yetiştirilmesine başlanmış olsa da sosyal hizmetlerin bir meslek disiplini ile belirli kural ve yöntemleri içinde meslek olarak, diğer bir ifade ile “social work” olarak yaygınlaşması 2. Dünya Savaşından sonra ABD’de olmuştur. Büyük savaştan sonra

da ABD modeli “social work” bilim dalı ve yöntemleriyle birlikte Truman Doktrini gereğince oluşturulmuş Marshall Planı kapsamında Avrupa’ya aktarılmıştır.

Türkiye’de Başlangıç

Yukarıda belirttiğim gibi, Türklerde de daha Ortaasya’dan, İlhanlılara, Selçuklulardan Osmanlılara kadar zamanlarının toplumsal yapılarına uygun modellerde sosyal hizmetler veriliyordu. Ancak, Marshall Yardımı kapsamında dış dünyaya aktarılan “social work” Türkiye’ye 1950’li yılların sonlarında o zamanki adıyla Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı bünyesinde getirildi. Bu üç aşamalıdır:

- a) 1959’da 7355 sayılı Sosyal Hizmetler Enstitüsü Yasası çıkarılarak Sosyal Hizmetler Akademisinin kurulmasını sağlayan ilk mevzuatın oluşturulması;
- b) 1961 yılında “Sosyal Hizmetler Akademisi”nin Türkiye’nin ilk sosyal çalışmacı yetiştiren yükseköğretim kurumu olarak bu bakanlıkta hizmete başlaması;
- c) 1963 yılında Türkiye’de sosyal hizmetleri bir bakanlık çatısı altında toplayan ilk “Sosyal Hizmetler Genel Müdürlüğü”nün gene aynı bakanlık bünyesinde kurulması. . .

Bu yapılanma içinde ABD’den getirilen bir grup ders kitabı hızla Türkçe’ye çevrilip Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı yayınları olarak yayımlandı. Bu işler için Bakanlık bünyesinde oluşturulan İngilizce bilen genç bir takım kavramsal bir ön çalışma ve bir hazırlık olmadan çevirileri yapmaya başladılar ve bu çevirilerde ABD’de kullanılan mesleksel terimlerin Türkçe’ye çevirilerini sıkıntılar içinde, doğal olarak kendi akıllarına geldiği gibi yaptılar.

Türkiye’ye bu terminoloji ilk kez girdiğinden o zaman için terimlerin doğru karşılıklarının bulunamaması, yanlış karşılıklar bulunmuş olması anlaşılabilir ve hatta anlayışla karşılanmalıdır. Anlaşılmaz olan, 1960’lı yılların başında o alanında öğrenim görmeyen filoloji ya da belki hatta kolej çıkışlı bir grup gencin çevirdiği bu kitaplarda kullanılan yanlış terim çevirilerin 50 yıl geçmesine karşın düzeltilmesi yoluna gidilmemiş olması ve hatta o ilk günlerden gelen çeviri yanlışlıklarının bugün hâlâ “kutsal emanetler” gibi savunulmalarıdır.

50 yılda toplum değişmiş, sosyal sorunlar büyümüş ve karmaşıklaşmış, ancak, kavramlar aynı kalmıştır. Bu durum mesleğin, Türkiye’nin tarihsel ve toplumsal yapısına uygun olarak gelişmesini de engellemiştir. Sosyal çalışma mesleği Türkiye’de atılım yapamamış; kendini bulamamış, kendisini yapılandıramamış ve diğer tüm toplumsal koşullar uzun süredir uygun olmasına karşın geliştirilememiş ve Türkiye’ye özgüleşmemiştir. Türkiye toplumunun özelliklerine uygun bir işlerliğe kavuşamamıştır. Yaygınlaşamamıştır, benimsenememiştir. Çünkü yanlış kavramlarla tartışma açılamamış, geliştirici ve kapı açıcı tartışmalar yapılamamış, konuşmalar kör dövuşü, kişisel saldırılar düzeyinde kalmıştır.

Yanlış Terimlerden Örnekler

Sosyal çalışma terminolojisinde tüm dillerde en temel yerleri almış olan kavramlar Türkçe’de yanlış oturtulmuştur. Bunlar arasında en temelde sosyal hizmet, sosyal hizmetler, sosyal hizmet uzmanı, sosyal kişisel çalışma, sosyal grup çalışması, toplumla çalışma kavramları gösterilebilir. Birbirlerine karıştırılan toplumsal ile sosyal; toplumsal sorun ile sosyal sorun; sosyal hizmet uygulaması ile sosyal çalışma uygulaması; müracaatçı sistemi ile müracaatçılık sistemi, kurum ile kuruluş, sivil toplum örgütü ile sivil toplum kuruluşu kavramları bulunmaktadır.³ Bunlar dışında da vak’a ile olgu, müracaatçı ile başvuran, etkinlik ile faaliyet sözcüklerinin kullanımında çetli yanlışlıklar yapılmaktadır.

Birinci Yanlış Kavram Kullanımı: Sosyal Hizmet ve Sosyal Hizmetler

Bu kavramı değerlendirmeden önce sosyal çalışma bilim dalında öğretim yapmayanlar için kısa bir açıklama yapmalıyım. Tüm dünya İngilizcesinde “social work” (sosyal çalışma) kavramı bir mesleği ifade eder. “Social service/s” (sosyal hizmet/ler) de bu mesleğin çalıştığı alanı, mesleksi etkinlik alanını anlatır. Örneğin “social work” mesleği için “social services” şunlardır: Aile, çocuk, genç, yaşlı, engelli, hasta, tutuklu ve hükümlü vb... yani yaşamının herhangi bir döneminde ya da sürekli olarak “özel gereksinim grubu” kategorisine giren kadın, erkek herkes... ABD’de bunlara 1940’lı yıllardan beri aile refahı (alanı), çocuk refahı, gençlik refahı vb... denir. Eski ABD terminolojisinde suçluluk alanı, hastalık alanı, tıbbi sosyal çalışma alanı gibi deyişler de vardır ve kısmen hâlâ kullanılmaktadır. Bunlar “Field of social work”, yani sosyal çalışma alanları olarak kavramlaştırılmışlardır.⁴ (Kuşkusuz bu alanlarda diğer sosyal meslekler de branşlarına uygun olarak tamamlayıcı roller üstlenirler.)

Daha önceki bölümde belirttiğim konuya uzman olmayan kişiler tarafından “social work” ve “social service” kavramlarının ikisi de Türkçe’ye çevrilirken daha ilk yayınlar ve anlatımlardan başlayarak (1961) “sosyal hizmet” kavramıyla karşılanmıştır. “Social work” da “social service” de “sosyal hizmet” kavramıyla karşılandığı için uzun süre Türkçe bilen beyinler “sosyal hizmet” kavramıyla hangisinin kastedildiğini bilemez durumda kalmışlardır. Ya olsa olsa yöntemiyle, ya da rastgele seçimlerde birini anlamaya çalışmışlar, daha kötüsü, gerçek anlamda anlamadan bu kavramları dinlemişler, bu durumda da meslek ve alan ayrımının önemli olduğu düşünce alışverişlerinde sıkıntılı durumda kalmışlardır.

³ Bu kavram yanlışlıkları aşağıda belirtilen iki ayrı kaynakta özel konu edinilerek açıklanmıştır: İlhan Tomanbay, *Sosyal Çalışma ve Sosyal Hizmetlerde Önce Kavram*, Ankara, SABEV, 2012. Ayrıca: İlhan Tomanbay, “Sosyal Çalışma Disiplini ve Mesleğinde Kavram Sorunu”, *Bilim Ütopya Dergisi*, 2001, s. 80, s. 34-37.

⁴ Bu konuda ilk kitaplardan birini yazan ABD’li Arthur Fink’tir. Kitabının adı: *The Field of Social Work*, Kitabın benim ulaşabildiğim ilk baskısı: 1942.

Bu sıkıntılı durumu yaratanlar bir süre sonra sorun algılanmaya başlandığında yaptıkları yanlıştan dönmeyince şu açıklama ile durumu ussallaştırma yolunu seçmişlerdir: Demişlerdir (ve hâlâ demektedirler) ki, sosyal hizmet'i tekil kullandığımız zaman social work'ü, çoğul kullandığımız zaman social service'i anlamalısınız. Peki, ya social service, yani tekil kullanmak istersem diye sorduğunuz zaman da, social service zaten tekil kullanılmaz diyerek, sosyal service'i tekil kullanabilme düşünselliğinin önünü peşin peşin tıkanışlardır. Bu yaklaşımla Türkçe'de mesleğin çalışma alanını tekil belirtemezsiniz. Eğer öyle yaparsanız meslek (social work) anlaşılacaktır. Oysa kaçınılmaz olarak böylesi de kullanılmaktadır. Örneğin sosyal hizmet almak gibi bir değiş kullanamayacak mıyız? Böyle dersek mesleği mi almış olacağız yoksa bir hizmeti mi? Sosyal hizmet çadırı dediğimiz zaman bir mesleğin çadırı mı anlaşılmalıdır? Kuşkusuz hayır. Depremzedelere verilen sosyal hizmet anlaşılmalıdır. Örnekler o denli çok ki... Yanlış kavram kullanarak insanların ve hatta kendinizin düşünce yaratıcılıklarının önüne taş koyuyorsanız mesleğe de yazık edersiniz, kendinize de...

Bu durumda Türkçe'de biricik örnek olarak sosyal çalışma terminolojisinde bir sözcüğün tekili ayrı anlam, çoğulu başka anlam taşımaya başlamıştır. Yani, hiç de yanlış olmayan kısa bir örnek verecek olursak, elma dersem armut anlamalısınız, elmalar dersem elmalar anlamalısınız. Gerçekten de sosyal hizmet dendiğinde sözcük karşılığı olan social service değil social work anlaşılması beklenmekte, sosyal hizmetler dendiğinde social services anlaşılması istenmektedir. İkinci istek doğrudur. Dilbilimsel karşılık olarak social services sosyal hizmetlerdir. Ancak social work sosyal hizmet değildir. Sosyal çalışmadır. Kaldı ki sosyal hizmet de "social service"nin (tekil) karşılığıdır. Buna gerekçe olarak her dil kendi mantığı içinde kendi kurgusunu yapar denmektedir. Bu doğrudur, ancak her dil kendi kurgusunu mantık içinde ve dilbilim kurallarına uygun ve doğru olarak yapar; yapmalıdır. Bu yanlışlığın tüm Türkçe konuşulan ortamlarda herkes tarafından böyle anlaşılmasını istemek herhalde hayalle vakit geçirmektir. Çünkü Türkçe konuşulan ortamlarda -ler -lar eki çoğulluk yaratan bir ektir. Sonuna bu ekin geldiği sözcükler tekilken çoğul olur, ancak anlamı değişmez.

Şöyle bir ifade kolay anlaşılabilir bir ifade midir? "Sosyal hizmetin alanları sosyal hizmetlerdir." Bir temel doğruya direnerek yaratılmaya çalışılan farklı anlam sadece genel olarak toplumda değil, o mesleğin öğrenimini almışlar arasında da anlamayı ve kavramayı güçleştirecektir.

Öteyandan, bu durumun acı sonucu şudur: İki ayrı düşünce kavramlaştırmasının (social work ve social service) Türkçe'de teke indirilmesi iki farklı boyutu düşünmeye açık olan düşünce ufkunun bile bile teke indirilmesi, yani daraltılması demektir. Sosyal çalışma ailesi kavramları böyle kullanarak kendi düşünce yaratıcılığını ketlemekte, engellemektedir. Bu acıdır.

Örneğin İngilizce "Social work and social services", Almanca "Sozialarbeit und sozialer Dienste" diye bir düşünce anlatımı var. "Sosyal çalışma ve sosyal hizmet-

ler.” Hem mesleği hem o mesleğin alanını anlatıyor. Doktorluk ve tıp, hekimlik ve sağlık demek gibi bir şey yani... Türkçe’de yanlış kavramlaştırmayla bunu ancak “sosyal hizmet ve sosyal hizmetler” diye çevirebiliyoruz. Bu çeviriyi anlamlı ve şık buluyor musunuz? Sosyal hizmet ile social work’u, sosyal hizmetler ile social services’i anlattığınızı bilmeyenler, terimin tekil ile çoğulunu arka arkaya getirmenin ne anlam taşıdığını anlamayarak düşüneceklerdir. Bir sözcüğün tekiliyle çoğulu arka arkaya kullanılır mı hiç? Elma ve elmalar, masa ve masalar ne anlam taşıyacaktır? Bunu her iki terimin farklı anlamla kullanıldığını bilen az sayıda insanlar için de güçlük vardır. Geliniz şimdi farklı boyutlarda akıl yürütmeye çalışalım.

a) Bunu kendinizin dar, bunu böyle bilen meslek çevrenizde bile bu yapıda kullanamıyorsunuz, çünkü size de garip geliyor. “Sosyal hizmet ve sosyal hizmetler.” Böyle bir düşüncüyü dillendiremeyince bu düşüncüyü kullanamamış ve dolayısıyla bu yönde bir düşünce geliştirme kapısını kendinize kapatmış oluyorsunuz. Kapatırım, kullanmam, sana ne diyemezsiniz. Çünkü bu yapı içinde yeni düşüncelere kapı açamıyorsunuz. Bu az şey değildir. Çünkü örneğin, sadece bunu kullanmadığınızı ve yeni düşüncelere yelken açmadığınız zaman düşünceniz daralmaktadır. Kendiniz daraltmış oluyorsunuz. Bilmeden... Bunu bilerek yapar mısınız? İnsan kendi düşünce gelişimine bile zarar verir mi? Kaldı ki bu zarar mesleksi düşünce geliştirememeye gittiği için mesleğe zarar veriyor. Meslek düşüncesi geliştirilemiyor.

b) “Sosyal hizmet ve sosyal hizmetler”i böyle kullanmaya kalktığınızı düşünelim. Sizinle aynı düşünen insanlar bile bunu böyle algılamada zorlanıyor ve iyisi mi bu “anlaşılmaz” deyişi kullanmamayı yeğliyorlar. Ne mi oluyor? Bu yönde bir düşünce çalışmasını kendileri engellemiş, kendilerine ve mesleğe düşünsel boyutta engel koydukları için zarar vermiş oluyorlar. Siz onlara da düşünce oluşturma temelinde zarar vermiş oluyorsunuz.

c) “Sosyal hizmet ve sosyal hizmetler” deyişini meslek alanı dışında, örneğin öğrenciler arasında kullandığınızı varsayalım. Tüm algılarıyla –lar ekinin çoğul eki olduğunu algılayarak bu yaşa gelmiş beyinlerin birden, hemencecik sosyal hizmetlerin sosyal hizmetin çoğulu olduğu algısı uyanacağından bu iki kavramla ne demek istediğinizi anlamakta sıkıntı çekeceklerdir. Zaten çekmektedirler. Zorlayıp açıklayacaksınız. Bu çoğula başka anlam yükledik, tekile başka anlam yükledik; onu öyle ezberleyin diyeceksiniz. O zaman da öğrenciler algıladığı ile şu anda duyduklarının farklı olduğunu görünce (algılayınca), başka umarı yok, iyi not almak, sınıfı geçmek için kendisine verilen bu bilgiyi olduğu gibi ezberlemek yolunu seçeceklerdir. Anlamadan ezberlemek. Algıdışı öğrenmek. Üniversitede bu olmaz. Ezber bilgi kısa bir süre sonra unutulup gideceğinden akılda ne meslek tanımı kalıyor, ne alan tanımı... Ancak, sınavda aynısı yazıldığı için not alınıyor, sınıf geçiliyor. Daha sonra ezberlendiği ve unutulduğu için algılayarak kullanımda başarısız olunuyor. O öğrenci mezun olunca meslek de olsa sosyal hizmet, alan da olsa sosyal hizmet diyerek, aralarındaki farkı hiç düşünmeden meslek yaşamını sürdürüyor. Ancak bu iki kavram ve ilişkisiyle ilgili düşünce üretme çalışmasına yaşamboyu giremiyor. Gi-

rebileni gördünüz mü? Yani, hiç sosyal hizmet ve sosyal hizmetler diye konuşanı ve bu “ile” ile ilişkilendirilmiş konuların çözümlemesini yapabilen meslek elemanını hiç gördünüz mü? Panellerde, sempozyumlarda, kongrelerde? Yok! Sonuç? Yetiştirdiğimiz öğrencinin düşünme olanağının kavramsal sınırlarını daraltarak hem öğrenciye (kişiye, mezuna) ve hem de düşünsel gelişmesinin önünü tıkadığımız için mesleğe zarar veriyoruz. Acıklı bir durumdur bu!

d) “Sosyal hizmet ve sosyal hizmetler” deyişini meslek alanı dışında, herhangi birilerinin yanında söylediğiniz zaman da sizi anlamayacaklardır. Çünkü onun sağlıklı algısı –ler ekinin çoğul eki olduğu yönündedir. İki aynı kavramın –ler ekiyle farklı anlam yüklenemeyeceği bilgisiyle sizi dinlediği için sizin ne demek istediğinizi anlamayacaktır. Konuşmanız sürüyor, o anda kesip bu iki kavramla ne demek istediğinizi soramayacağı için, hatta ayrıca, tekil çoğul bağlamını bildiği için sorma gereği de duymayacaktır, konu akıp gidecek ve siz anlaşılmayacak, hatta yanlış, anlaşılmasız konuştuğunuz düşüncesi karşınızdakinde uyanacaktır. Bu zarar sadece size değil, mesleğedir de...

Demek ki, yanlış kavramlarla konuşmanızda önünüz tıkalıdır. Konuşursunuz ama anlaşılmazsınız. Konuşursunuz ama sessiz yargılanırsınız. Konuşursunuz ama karşınıзда üretici düşünce sağlayamazsınız...

Örneğin üniversitelerin “sosyal hizmet” bölümlerinde Sosyal Hizmet Mevzuatı adlı bir ders bulunmaktadır. Social work ve social service’nin ikisine de sosyal hizmet dediğiniz sürece bu dersin adının anlaşılması olanaklı değildir. Sosyal hizmet alanlarını ilgilendiren mevzuatın mı yoksa sosyal çalışma mesleğinin mevzuatının mı kastedildiği belli değildir. İkisi de olabilir. Doğru kavramlandırmayla, “sosyal çalışma mevzuatı” sadece meslekle ilgili dar ve sınırlı “konuları”, “sosyal hizmet mevzuatı” çok daha geniş “konuları” kapsayacaktır. Sosyal hizmet mevzuatı dendiği zaman ne olduğu anlaşılamayan bir mevzuat, başka umarı yok, konuşanın kişisel düşüncesine uygun olarak belirlenecektir. Ya sosyal çalışma (social work) mevzuatı demelisiniz, ya sosyal hizmet (social service) mevzuatı...

Son örnek olarak: 23-24 Mart 2012 ve 10-11 Mayıs 2013 günlerinde İstanbul’da yapılan Sosyal Hizmetleri Yeniden Düşünmek konferanslarıyla ilgili WEB sayfasında bulunan açıklamada şöyle bir tümce vardı: “Avrupa Birliği adaylık sürecindeki yasal ve idari değişikliklere bağlı olarak, başta insan hakları, çocuk hakları ve kadın haklarıyla ilgili belgelerin kabul edilerek iç hukukta bağlayıcı hale gelmesiyle birlikte mevcut sosyal hizmet kurum ve kuruluşlarının [Y.n: Altını ben çizdim.] da bu çerçevede yeniden yapılanması...”⁵

Bu yazıyı lütfen okursanız tekil ya da çoğul sadece sosyal hizmet alanları temel alınmakta, yazı bu temel üzerinden geliştirilmektedir. Ancak bu yazıda belirtilen

⁵Sosyal Hizmetleri Yeniden Düşünmek II Konferansı tanıtım yazısı, (Çevrimiçi), sosyalhizmetler.weebly.com/index.html; Sosyal Hizmetleri Yeniden Düşünmek III Konferansı tanıtım yazısı, (Çevrimiçi), sosyalhizmetler3.weebly.com/index.html, 23 Haziran 2013.

“mevcut sosyal hizmet kurum ve kuruluşlarının”, mevcut sosyal çalışma kurum ve kuruluşları olmadığı açıktır. Burada sosyal hizmet ile alan kastedilmektedir. Yoksa, sosyal çalışma kurum ve kuruluşları anlamı çıkar ki bundan daha yakışıksız bir anlamlandırma olamaz. Hastaneler doktorluk kuruluşları mıdır? Adliyeler yargıçlık kuruluşları mıdır ki burada sözü edilen kurum ve kuruluşlar sosyal çalışma mesleğinin kurum ve kuruluşları olsunlar? Bu tümceyi okuyacak bir sosyal çalışmacı buradaki sosyal hizmeti -istediği buysa- meslek (sosyal çalışma) anlayacak, ki öyle anlamaktadır, diğer sosyal meslek elemanları alan anlayacak ve her iki grup arasında iletişim bozuk olacaktır. Bozuk iletişim de anlamayı ve anlaşmayı engelleyecektir.

Bu bakış açısıyla uyumlu son bir örnek daha vermek isterim. Mesleksel bir düşünce oluşturmama izin veriniz.: “Sosyal hizmet desteği alan gençler, kadınlar birçok tehlikeden/badireden korunmuş olacaktır.” demek istediğimizde, ki içerik olarak bu doğrudur, neyi kastettiğimizi nasıl bilebiliriz ki? Sosyal hizmet mesleğinin desteğini alan gençler ve kadınların badireden kurtulmaları söz konusu olabilir; ancak, sosyal hizmet alan desteği, sosyal hizmet etkinlikler desteği alan gençler ve kadınların da birçok badireden kurtulması sağlanabilir. Birinci söyleyişte bu desteği veren sosyal çalışmacı olması gerekir, çünkü bir mesleğin desteğini o meslekten olmayanlar veremez. Bu “social work” anlamındadır. İkinci söyleyişte “sosyal hizmet desteğini” sosyal çalışmacı dışında başka bir uygun meslek elemanı da hatta bir gönüllü de verebilir. Bu social service anlamındadır.

Olasıdır ki bu tümcedeki “sosyal hizmet”i sosyal hizmetin “social work” karşılığı olarak kullanıldığını, bilenler demiyorum, savunanlar meslek olarak anlayacaklar, onların dışındaki herkes “social service” olarak anlayacaktır. Sorarak bu denemeyi sizler de yapabilirsiniz. Bir tümce ya da bir düşünce söylendiğinde dinleyen neyin kastedildiğini tamca anlamıyorsa orada iletişim bozukluğu var demektir. İletişim bozukluğu ne verim getirir, ne gelişim sağlar.

Önerme: Meslek elemanları arasında düşünce boyutunun genişletilmesi, daha fazla ve rahat düşünce üretilebilmesinin sağlanması için social work yerine sosyal çalışma, social service yerine sosyal hizmet denmelidir.

İkinci Yanlış Kavram Kullanımı: Sosyal Hizmet Uzmanı

Dünya’nın her tarafında (ve Türkiye’de) dört yıllık lisans öğretimini tamamlayanlar meslek adıyla anılırlar. Sosyolog, psikolog, mimar, mühendis, eğitimci, çocuk gelişimci, antropolog, jeolog, diyetisyen, hekim (istisna olarak beş yıllık temel öğretim ile), eczacı, çevirmen, tercüman, işletmeci, iktisatçı, hukukçu, yargıç, savcı, avukat, öğretmen, vb... Lisans öğretimi üzerine yüksek lisans yapanlar teknik meslek elemanı ise meslek adının başına “yüksek” sözcüğü getirilir (yüksek mühendis, yüksek mimar vb.), sosyal meslek elemanı iseler meslek adlarının başına uzman sözcüğü eklenir (uzman psikolog, uzman diyetisyen, uzman hekim, uzman eczacı gibi...) Bütün dün-

yada sadece Türkiye’de dört yıllık lisans bitiren bir mesleğin elemanlarına “uzman” denmektedir: Sosyal hizmet uzmanı. Lisans bitirene uzman denmesinin Dünya’da Türkiye’den başka örneği yoktur. Bunun dünyada tek örnek olduğu 1983 yılında Almanya’da yayınlanmış bir kitapta belirtilmektedir.⁶ Bu yanlış bir kavramlaştırmadır ve diğer lisansiyer meslekler karşısında etik de durmamaktadır.⁷

Öteyandan etik olmayan bir başka durum da şudur. Lisans mezunlarının kendilerine uzman demelerinden ötürü sosyal çalışma alanında yüksek lisans yapanlar yüksek lisans yaptıklarını belirtme olanağından yoksun kalmaktadırlar. Onlara verilebilmiş bir unvan yoktur. Kendilerini adlandırabilme hakları ellerinden alınmıştır. “Uzman sosyal hizmet uzmanı” ya da “sosyal hizmet uzmanı uzmanı” deyişleri herhalde komik kaçacaktır.

Ayrıca, uzmanlık herkesin bildiği ve sözlüklerin yazdığı gibi bir alanda derinleşmeyi ifade eden bir kavramdır. TDK Büyük Türkçe Sözlüğüne göre “uzman (sf.) 1. Belli bir işte, belli bir konuda bilgi, görüş ve becerisi çok olan (kimse)’dir.” (mütehassıs, kompetan): *Kuşkusuz hepimiz her alanın uzmanı olamayız. -A. Ağaoğlu.* Sözlükte Ağaoğlu’nun dediği gibi her alanda uzman olunamaz. Oysa sosyal hizmet sınırsız alanların mesleğidir. Her çocuk, hem yaşlı, hem engelli, hem kadın sorunları, hem suçluluk, hem tıbbi sosyal hizmet vb... alanlarında uzman olmak olanaklı değildir. Bunlardan birinde uzman olunabilir. Sokakta yaşayan çocuklar konusunda uzmanlaşmış sosyal çalışmacı gibi... Her alandan bir şeyler bilene uzman denemez.⁸

Üstelik çok uzun yıllardan beri Hacettepe Üniversitesi Sosyal Hizmet Bölümü (ve geçmiş olan Sosyal Hizmetler Yüksekokulu) “genelci sosyal hizmet”, yani genelci bir sosyal çalışma öğretimi modelini tartışmasız savunmaktadır. Ve resmi olarak savunulan bu “genelci” öğretimden çıkanları da uzman olarak adlandırmaktadır. Bir insan hem genelci hem uzman herhalde olamaz. Bu öğretim anlayışında ya genelci öğretimle genel bir eleman, yani sosyal çalışma yapan meslek elemanı, yani sosyal çalışmacı yetiştirilmektedir ya da eğitim genelci değildir, uzmanlaştırıcı bir öğretimdir ki mezunla-

⁶ Gerd Schirmacher, *Sozialwesen und Sozialarbeit in der Türkei*, Bedingungen, Konzepte, Organisationsformen und Praxis in ausgewählten Praxisfeldern Köln, Pahl-Rugenstein, 1983.

⁷ Personel Daire Başkanlığı ile ilgili mevzuatta lisans öğretimini bitiren bu meslek elemanının adı olarak sosyal çalışmacı denmektedir. (Bkz. Tomanbay, a.g.e., 2012, s. 140).

⁸ 2012 yılında yayınlanan Sosyal Çalışma ve Sosyal Hizmetlerde Önce Kavram adlı kitapta ayrıntılarıyla açıklanmıştır. Türkiye’de uzman sözcüğünün üç farklı kullanımı bulunmaktadır: a) Konuya uzman (Öğretimi yoktur, isteyen kendisini bir konuda uzman görebilmektedir. Resmi bir boyutu bulunmamaktadır. Örneğin yıllar önce bir televizyon programında Sayın Orhan Gencebay kendisini deprem uzmanı olarak tanımlamıştır. Ya da Almanya’ya işçi olarak giden birçok kişi Almanca öğrenimi ve çalışkanlıklarıyla öne çıkıp Almanya’nın Türkleri ilgilendiren vergi sistemini bir ölçüde öğrenince kendilerini vergi uzmanı olarak tanıtmış, kartlar bastırmış ve Türklerin vergi sorunlarının çözümünde danışman olarak büyük katkıları vermişlerdir.) (b) Belirli yasalarda belirli meslek elemanları yasal kadro unvanıyla “uzman yardımcısı” olarak alınmakta, bir yıllık kurslardan ve bir rapor yazımından sonra uzman kadrosuna atanmaktadırlar. Bunlar üniversite mezunudur, ancak lisans öğrenimleri dışında bir alanda “uzman” kadrosu almakta ve –uzman olarak adlandırılmaktadırlar. Bu yasa ile alınan uzmanlıktır. (c) Tüm dünyada universal olarak kabul görülmüş, yüksek lisans yapılarak alınan uzman unvanı... (Tomanbay, a.g.e., s. 82-104).

ra sosyal hizmet uzmanı denmektedir. Bu çelişki herhalde hem kavram boyutunda hem de öğretim modeli boyutunda çözülmelidir. (Kaldı ki lisans öğretiminde derinleşme olur, uzmanlaşma olmaz. Uzmanlaşma yüksek lisans ve doktorayla sağlanır.)

Aynı sözlük şu tanımı da vermektedir: “2.a. Belli bir bilim dalında lisansüstü öğrenim derecesine sahip kimse, uzmanist.” Bu da yukarıda verdiğimiz üçüncü uzmanlık tanımıdır.

1961 yılından beri Sosyal Hizmetler Akademisini, - sonra - Sosyal Hizmetler Yüksekokulunu bitirenlerin diplomalarına bizzat bu okulların yöneticileri tarafından önceleri sosyal hizmet mütehassısı, sonraları sosyal hizmet uzmanı unvanı yazılmaktaydı. Avrupa Yükseköğrenim reformu gereği olarak YÖK Genel Kurulunun 03.06.2005 günlü toplantısıyla 2005-2006 döneminden başlamak üzere diplomalara unvan yazılmaması, öğrenim görülen program adının ve derecesinin belirtilmesi kararı alınmıştır. Üniversitelerarası Kurul’un “...diplomalara unvan yazarak çalışma alanlarını sınırlandırmak yerine mezun oldukları bölüm ve/veya ana sanat (ana bilim) dalında ön lisans/lisans/yüksek lisans derecesi verilmesine..” şeklindeki 19.02.2002 tarihli kararı gerekçe gösterilmiştir.⁹ Bu, yukarıda sosyal hizmet uzmanı mantığını da yanlışlayan ve doğrusunu oturtan bir gerektir.

Önerme: İngilizce’de “social worker”, Almandaca “Sozialarbeiter” dendiği gibi Türkçe’de de “sosyal çalışmacı” denmeli, yüksek lisans yapanlar da “uzman sosyal çalışmacı” olarak kendilerini anlatabilmelidirler.¹⁰

Üçüncü Yanlış Kavram Kullanımı: Sosyal Kişisel Çalışma

Sosyal çalışma mesleğinde üç temel yöntem öğretilir. Bunların İngilizcesi şöyledir: “Case work”, “group work”, “community work”. Case olgu (vak’a) demektir.¹¹ Kökeni Sosyal Hizmetler Akademisi (1961) olan bugün varlığını sürdüren Hacettepe Üniversitesindeki Sosyal Hizmet Bölümünde ilk yıldan beri case work kavramı “kişisel çalışma” ya da “sosyal kişisel çalışma” olarak karşılanmıştır. Sosyal Hizmetler Akademisi, Sosyal Hizmetler Yüksekokulunda emekliliğine değin görev yapmış öğretim elemanı Prof. Dr. Nihal Turan’ın 1992 yılında yazdığı, 1999 yılında geliştirerek ikinci baskısını yaptığı kitabının adı Sosyal Kişisel Çalışma’dır.¹²

⁹ TMMOB, “Diplomalarda Unvan Olmaması Konusu” hakkında odalara açıklama yolladı, (Çevrimiçi), www.tmmob.org.tr/genel/bizden_detay.php?kod=3107&tipi=2, 13 Temmuz 2013.

¹⁰ Bu adı beğenmeyen sosyal çalışmacılar isterlerse kendilerine birçok alanda mühendis adını ekleyen diğer meslekler gibi (jeolog, jeoloji mühendisi adını seçmiştir. Yanlış bir deyişle deprem mühendisi unvanı benimsenmiştir. vb...) sosyal mühendis ya da sosyal hekim gibi başka kavramları da deneyebilirler, ama lisans düzeyinde uzmansız olmak koşuluyla.

¹¹ Case birçok internet sözlüğünde yanlış olarak karşılandığı gibi olay, hadise, mesele, sorun, problem, örnek, misal değildir. Case olgu, vakıa, vak’a demektir.

¹² İçinde hiçbir değişiklik yapılmadan ikinci baskısı yapılmış olan bu kitap bugün hâlâ okutulmaktadır. Nihal Turan, *Sosyal Kişisel Çalışma: Birey ve Aile İçin Sosyal Hizmet*, Ankara, Kendi Yayını, 1992 (Gözden Geçirilmiş İkinci Baskı, Ed. Veli Duyan, 1999).

Bu deyiş iki boyutta yanlıştır. Birinci yanlılık kişisel sözcüğündeki yöneltmededir. Kişisel çalışma bu ifadeyi kullananı ya da anılan kişiyi hedefleyen bir anlam taşır. Bu benim kişisel sorunum, senin kişisel sorunun dersiniz. Kişisel çalışma sizin kimseyi ilgilendirmeyen kendi çalışmanızdır. Sizin başkasıyla yapacağınız birebir çalışma “kişisel” çalışma olmaz, o “kişiyle” çalışma olur. Oysa case work mesleksi bir çalışmadır. Biriyle yapılan çalışmadır. Biriyle (yani bireyle) çalışırken meslek elemanının kişisel olamaz. Hatta denmelidir ki meslek elemanı mesleki çalışma yaparken başvuruyla kişisel ilişki kuramaz. Kurmamalıdır. Yıllar boyu, kavramsal olarak, başvuruyla “kişisel çalışma”lar yapılmıştır. Böyle şey olabilir mi? Bu resmi bir çalışmadır. Bu yanlılığın birinci boyutu.

İkinci boyuttaki yanlılık da şudur. Kişi eniyle boyuyla belli bir hacmi kaplayan canlı insana denir. Arapça kökenli karşılığı “şahıs”tır. Kişi kendisi dışında hiçbir bağlantı içinde olmayan ya da görülmeyen “tek” insandır. Kişi dediğiniz zaman akla anababa, akraba, iş, evlilik vb. bağlantıları gelmez, gelse de dikkate alınmaz. Sosyal çalışma mesleği kişiyle çalışmaz. Çünkü sosyal çalışma mesleği bir insana destek olurken, yardım ederken ya da bir insanla çalışırken o “insanı” anababa, akraba, iş, arkadaş, evlilik, komşuluk bağlantıları içinde düşünür ve ele alır. Çocukla çalışan sosyal çalışmacı ev ziyareti yapar, anababasıyla, akrabalarıyla görüşür. Öğretmeniyse, sokaktaki çevresiyle, yani konunun tüm sosyal çevresiyle bağlantısını kurar. Tüm bu ilişkileri içinde onun sorunlarını değerlendirir ve çözüm yolları üretir. Çevredeki insanların bağlantıları dikkate alınmadan, değerlendirilmeden insana yardım edilemez. İşte, ekonomik, toplumsal, psikolojik bağlantıları içindeki insana “birey” denir. Sosyal çalışmanın konusu “kişi” değil “birey”dir. Dolayısıyla sosyal çalışmacı kişiyle değil bireyle çalışır. Bu nedenle “kişisel” hiç değil, “kişiyle” değil, sosyal çalışmacı “bireyle” çalışır.¹³

Önerme: Case work’un Türkçe anlamlandırılarak bulunabilecek karşılığı bireyle çalışmadır. Çünkü case work yapan sosyal çalışmacı insanı tüm çevresindeki kendisinin bağlantı içinde bulunduğu insanlarla birlikte ele alır. Bireyi sosyal boyutta sağlığına kavuşturmak için onun sosyal çevresindeki insanlarla da görüşür ve onlarla da çalışmak zorundadır.

Dördüncü Yanlış Kavram Kullanımı: Sosyal Grup Çalışması

Sosyal çalışma mesleğinin temel yöntemlerinden bir başkası Türkiye’de sosyal grup çalışması adıyla kullanılmaya başlanmıştır (social group work). Yanlış bir anlamdır ki, kafa karıştırmakta ve olgunun içeriğini anlamamızı güçleştirmektedir.

¹³ Tam 50 yıldır kişisel çalışma diyen Türkiye’nin ilk sosyal hizmet yükseköğretim kuruluşu bu hatayla case work ile case arasındaki düşünce bağının kurulmasını da adeta engellemiştir. Sosyal hizmetle ilgili akademi/yüksekokul/bölüm üçlüsünde vaka ile “kişisel çalışma” arasında bütünlük öne çıkarılamamıştır. Oysa aslında derslerde tartışmaya açılan vaka metinlerinin birçoğu bireyle çalışma örnekleridir.

Çünkü grup çalışması deyişi grup tarafından yapılan bir çalışmayı anlatır. “Grubun” çalışmasını anlatır. Oysa bu yöntem ile anlatılmak istenen sosyal çalışmacının bir “grupla” çalışma yapmasıdır. Siz şimdi sosyal çalışmacının bir grupla bilinçli, isten- dik, planlı, dizgeli, düzenli, disiplinli bir çalışma yapması gerektiğini anlatmak iste- yeceksiniz ve buna grup çalışması diyeceksiniz. Öğrenme durumunda olan kişi eğer konu üzerinde düşünürse grup çalışması kavramını duyunca sosyal çalışmacının da bu çalışmanın içinde yer aldığını algılayacaktır. Öğrenme algılamadır. Grupla çalış- mada sosyal çalışmacı grup içinde değildir. Sosyal çalışmacı genel olarak “dışardan olduğunu göstererek” o grupla çalışır. Grup çalışmasında sosyal çalışmacı denizde balık gibi “grubun içinde kaybolarak” bulunur. Bu model sosyal çalışmacının grupla çalışma yönteminin özel bir boyutu ya da modeli olabilir.¹⁴ Ancak, nasıl ki bireyle çalışmada ve toplulukla çalışmada sosyal çalışmacı o çalışmasının parçası değildir, grupla çalışırken de parçası değildir. O zaman konunun doğru anlaşılması için kav- ramın doğru oturtulması temeldir. Grup çalışması deyince onun nasıl grupla çalışma olduğunu anlayabilirsiniz ki? Tersî deyişle: Grupla çalışmanın ne olduğunu anlat- mak istiyorsanız neden doğru anlatan kavram varken farklı içerik ve anlam taşıyan bir kavramla anlatmaya çalışırsınız ki? Bunu anlamak olanaksızdır.

Önerme: Başvuranla sosyal çalışmacının yaptığı çalışma öncelikle “bireyle”, konu grup ise “grupla” çalışma olarak adlandırılmalıdır. Emik bir çalışma gerektiği kararı özel bir durumda verilmişse yapılan çalışma “grup” çalışması olmalıdır¹⁵.

Beşinci Yanlış Kavram Kullanımı: Toplumla Çalışma

Bilindiği gibi İngilizcede society toplum, community topluluktur. Almandada da Gesellschaft, f toplum, Gemeinschaft, f topluluktur. Sosyal çalışmanın bu üçüncü temel yöntemi İngilizcede “community work”, Almandada “Gemeinwesenarbeit, f” olarak adlandırılmaktadır. Görüldüğü gibi toplulukla çalışma olarak kavramlaştırıl- mıştır. Bu doğrudur, çünkü bu kavram sosyal çalışmacının bir toplulukla yaptığı ça- lışmayı anlatır. Sosyal çalışmacı tüm toplumla çalışmaz. Her sosyal meslek gibi top- lum içinde çalışır. Bu yöntem değildir. En azından sosyal çalışmanın üç temel yön- temi içinde anlatılan yöntem bu değildir. Konu ile ilgili kaynaklar göstermektedir ki, sosyal çalışmacının sorunları saptanmış bir “toplulukta” sorunları giderme yönünde yaptığı düzenli, dizgeli, planlı programlı, disiplinli ilkeli çalışmalar toplulukla ça- lışma yöntemini anlatır. Toplulukla çalışan sosyal çalışmacı yerel önderlerle, muh-

¹⁴ Bakınız: 13. Dipnot bilgisi.

¹⁵ Makalenin çerçevesi dışında olduğu için girmiyorum. Nasıl ki antropolojik alan araştırmalarında kullanılan emik ve etik çalışma vardır; ona benzeterek açıklamak kolaylaştırıcı olabilir. Emik, ko- nuya içerden bakış, etik dışardan bakış olarak özetlenebilir. Sosyal çalışmacı da sorun grubunu in- celeyerek, grup içinde kaybolarak mı grubu dışardan yöneterek mi çalışma yapacağına karar vere- cektir. Bunun içerde kaybolarak yapılan çalışmaya grup çalışması, grubu bilinçle dışardan yöne- tek yapılan çalışmaya grupla çalışma denmelidir ki bu önemli fark belli olsun.

tarla, esnafla vb... amaca yönelik ilişkiler, mahallenin gençleriyle, kadınlarıyla, çocuklarla vb. iletişim kurar. Bu yöntem içinde onları sorun üzerine ve sorunun çözümü yönünde bilinçlendirir, harekete geçirir, onların güçlerini sorunların çözümüne odaklar. Dolayısıyla toplulukla yapılan bir çalışmaya toplumla çalışma demek yanlıştır. Ben de biliyorum toplulukla çalışıldığını, ama dilimiz alıştığı için toplumla çalışma diyoruz demek ya da toplumla çalışma diyoruz ama derste onun toplulukla çalışma olduğunu anlatıyoruz ya da toplumla çalışma deriz ve işevuruk tanım yaparız, o zaman toplulukla olduğu anlaşılır gibi bilimdisi çözüm arayışları varolan yanlış doğrultan bir yaklaşım değildir. Aslında, Alman toplumbilimci Ferdinand Tönnies (1855-1936) toplumla topluluk farklılığını vurgularken toplumbilime getirdiği bu katkıyla aynı zamanda sosyal çalışma mesleğinin çalışma alanları ve yöntemlerinin belirlenmesine de ciddi bir temel hazırlamıştır.

Ayrıca toplum çalışması, topluluk çalışması gibi deyişler de bu yöntem ile ilgili doğru kavramlaştırma değildirler.

Önerme: Bu yöntemin adını söylemekle anlatılmak istenen eğer toplulukla çalışma ise, ki budur, çalışılan toplum değil topluluksa, kullanılması gereken kavram toplulukla çalışma olmalıdır.

Altıncı Yanlış Kavram Kullanımı: Toplumsal ve Sosyal Kavramlarının Kullanımları

Dilbilim boyutunda bakarsak Arapça “cem’iyyet”, İngilizce “society”, Almanca “Gesellschaft, f”ın Türkçe karşılığı “toplum”dur. Bu sözcüğün ad biçimidir. Arapça “içtimaî”, İngilizce “social”, Almanca “gesellschaftlich” karşılığı Türkçe’de “toplumsal”dır. Bu da sıfattır. İngilizce kökenli “sosyal” ile Türkçe “toplumsal” dilbilim (semantik = kökenbilim) kurallarına göre eşanımlıdır. Bu noktada sorun ve kuşku bulunmamaktadır.

Oysa dilin pratik kullanımında İngilizce’de de, Almanca’da da, Türkçe’de de her iki sözcüğün anlamları arasında kendiliğinden bir fark ortaya çıkmıştır. Bu fark, anlam ve içerik olarak (a) genişlik darlık farkıdır. Toplumsal geniş kapsamlı olarak, sosyal sınırlı kapsamda terimleşmişlerdir. (b) ki bu uygulamada beliren fark bir mesleği (sosyal çalışma) ortaya çıkartmış, bir mesleğin çerçevesini biçimlendirmiş ya da o pratiğe göre biçim almıştır. Söylemek istediğim şudur.

Kökenbilimsel (etimolojik) olarak eşanımlı olmalarına karşın anlambilimsel (semantik) olarak toplumsal “tüm toplumu”, sosyal ise “toplum içindeki belirli insan kümelerini” anlatmaktadır. Örneğin toplumsal yapı dendiğinde tüm toplumun yapısı düşünülmelidir. Oysa sosyal yapı denince böyle değil, bir ailenin, bir çete grubunun, bir topluluğun yapısı anlaşılmaktadır. Aile – kurumunun - toplumsal yapısı deyince toplumbilimsel bir yaklaşım getirmiş oluruz. Toplumdaki sosyal yapı deyince de o

toplumdaki aile, iş, arkadaşlık ilişkilerini öne çekmiş olmaktadır. Sosyal çalışma mesleğini ilgilendiren boyut budur.

T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları arasında 1996 yılında çıkarılmış olan Sözcüklerin Öyküsü kitabında¹⁶ Mihçioğlu İngilizce'den devşirme sosyal sözcüğüne karşılık olarak toplumsal ve toplumcul sözcüklerini türetmiştir. Kitapta toplumsal tüm toplumu ilgilendiren genişlikte, toplumcul aileyi, çalışan grupları ilgilendiren sınırlılıkta tanımlanmıştır. Mihçioğlu'nun türettiği olan toplumsal tutmuş ve yaygınlaşmış, toplumcul yaygınlaşmamıştır. Onun yerine ister istemez sosyal kullanılmaktadır. Gerçekten de sosyal hizmet dendiği zaman "tüm topluma" değil, aileye, aile bireylerine, gruba, engellilere, yaşlılara, arkadaşlık, çete, cezaevi, hastane, mahalledeki özel ilgi vb. gruplarına, mesleki deyişle özel gereksinim gruplarına verilen hizmetler anlaşılmaktadır. Oysa toplumsal hizmetler dendiği zaman tüm toplumu doğrudan ilgilendiren hizmetler gündeme gelmektedir. Örneğin askerlik hizmeti bir toplumsal hizmettir. Sivil savunma hizmetleri de öyle... Devlet tarafından çağrıldığı zaman gidilen hizmetlerin hepsi birer toplumsal hizmet olmalıdır.

Toplumsal ile sosyal arasında yaşam pratiğinin doğurduğu bu farklılık sosyal çalışma mesleğinin oluşumunda yüzde yüz belirleyici olmuştur. Mesleğin adı içeriğini belirlemektedir. Sosyal çalışma toplumsal bir meslek değildir, sosyal bir meslektir. Toplumdaki sosyal odakları, sosyal grupları, sosyal ilişkileri, sosyal sorunları kendisine konu alan bir meslektir. Böyle olduğu içindir ki sosyal hizmet yerine toplumsal hizmet dersek aynı anlatımı sağlamış olamıyoruz. Toplumsal hizmet tüm topluma verilen hizmettir, sosyal hizmet sosyal çerçevede, özel gereksinim gruplarına verilen hizmettir.

Önerme: Sosyal çalışma meslek çevresinde bugüne değin toplumsal ve sosyal bu ayrım gözetilmeden karışık kullanılmakta, bu nedenle meslek bilgisini geliştirecek düşünce açılımları yaratılamamaktadır. Toplumcul yaygın olarak kabul görmediğine göre dar anlam dile getirilmek istendiğinde toplumsal değil sosyal terimi kullanılmalıdır ve ama her halükârda sosyal çalışma mesleğinde düşünce üretebilmek istiyorsak sosyal ve toplumsal kavramlarını birbirinden ayırabilmeliyiz.¹⁷

¹⁶ Sosyal teriminin sosyal çalışma mesleği ile ilgisini bularak ve bağını kurarak öyle güzel anlatmış ki, Mihçioğlu'nun mutlaka sosyal çalışma alanında bir öğrenim görmüş olabileceğini düşündüm ve yaşamöyküsüne ulaştım. 1955-1956 yıllarında on iki ay süreyle New York Üniversitesi'nin Kamu Yönetimi ve Sosyal Hizmetler Fakültesinde öğrenim, araştırma ve inceleme çalışmaları yaptığı bilgisi ortaya çıktı. (Bkz: Prof. Dr. Cemal Muhçioğlu'nun Yaşam Öyküsü, (Çevrimiçi), dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/42/480/5550.pdf, 23 Mayıs 2013). Ancak bugün New York Üniversitesi'nin internet sayfasında Kamu Yönetimi Bölümü görünmemektedir (Bkz: New York University, (Çevrimiçi), www.nyu.edu/academics/undergraduate-education.html, 23 Mayıs 2013). Ya bu bilgi yanlıştır, ya da daha sonra kapatılmıştır. Mihçioğlu sosyal çalışmayı kavramlarına egemen olacak denli iyi biliyordu, çünkü New York Üniversitesinde "Silver School of Social Work"ta (Sosyal Çalışma Gümüş Okulu) bir yıl geçirmişti.

¹⁷ Bu konuda ayrıntılı bilgiye ulaşmak için bakınız: İlhan Tomanbay, *Sosyal Olmak*, Ankara, SABEV, 2007. s. 28-41.

Yedinci Yanlış Kavram Kullanımı: Toplumsal Sorun, Sosyal Sorun

Toplumsal ve sosyal ayrımını belirttikten sonra bu yanlış kullanımı anlamamız daha kolaylaşacaktır. Hem sosyal çalışma mesleğinin temel kavramlarından biri olması gereken hem de aynı adla zaten bir dersi olan sosyal sorunlar ile toplumsal sorunlar kavramları arasındaki anlam farkının netleştirilmesi gerekmektedir.

Kısa deyişle, madem ki toplumsal, tüm toplumu ilgilendiren, sosyal ise, aile, grup, insan ilişkileri gibi sınırlı boyutları olan anlam taşımaktadırlar, demek ki toplumsal sorun dendiğinde de tüm toplumu ilgilendiren sorunları, sosyal sorunlar dendiğinde de aileyi, aile bireylerini, mahalleyi, mahalle bireylerini, grubu, grup üyelerini vb. ilgilendiren sorunlar anlaşılmalıdır. Çünkü bu iki sorun boyutu arasındaki fark çok büyük ve önemlidir.

Bu ayrım sosyal çalışma mesleğinin de sınırlarını çizmekte ve netleştirmektedir. Sosyal çalışma sosyal sorunlarla ilgilenen bir meslektir. Toplumsal sorunlarla ilgilenenler iktidardır, muhalefettir, politikacılarıdır ve ona bağlı asker, polis, bakanlıklar, sivil savunma birimleri vb. gibi birimlerdir. Meslekler, kendi meslek sınırları içindeki sorunların toplumsal boyutta yaygınlaşmaması için iktidarın politik doğrultusunda ya da kamuoyu oluşturarak, politikayı ve iktidarı etkilemeye çalışarak farklı boyutlarda kendi mesleksele sorunlarının toplumsala dönüşmemesi ya da dönüştüğü zaman şiddetinin azaltılması için öneriler geliştirirler. Kabul gören kapsamlı çözüm önerilerinin ulusal düzeyde planlaması ve programlaması hükümetler tarafından yapılır. Mesleklerin kendi görev çerçeveleri içinde o genel doğrultuda harekete geçirilerek görevlerini yapmaları sağlanır. Görev alanları “toplumsal” gibi görünen iki meslek halkla ilişkiler ve halk sağlığıdır. Kaldı ki bu meslekler de meslek çerçeveleri içinde daha çok ya da öncelikle yerel, çevre, mahalle odaklı çalışmalar yaparlar. En toplumsal denebilecek çalışma bugünlerde (günümüzde) kamu spotu adıyla yayınlanan halkla iletişim ve halkın bilinçlendirilmesi çalışmalarıdır. Bunu sivil toplum örgütleri, proje birimleri boyutunda da yapılabilir.

Sosyal çalışma mesleği de yukarıda belirttiğimiz sosyal sorunlarla ilgilenen, onların giderilmesi ya da azaltılması ile ilgilenen “sosyal boyutta” bir meslektir. Sosyal sorunlarla toplumsal sorunlar arasındaki farkın kolayca anlaşılabilmesi için sosyal çalışmayı ilgilendiren sosyal sorunların toplumsal sorunlarla arasındaki önemli çizgiyi belirtecek birkaç örnek vermek istiyorum.

Örneğin, işsizlik eğer ülke ekonomisine büyük ölçüde zarar verecek oranda yüksek ise bu sorun toplumsal sorundur. Muhatabı hükumettir, yöneticilerdir. Tabii ki bu boyuttaki bir sorunda da uygun mesleklere, sivil toplum örgütlerine düşen görevler vardır. Hükümet politikasına uygun olarak çalışmalara meslekleri boyutunda katılacaklardır.

Eğer olaya bir aile düzeyinde bakılıp işsizliğin aile ilişkilerini, aile düzenini, mutluluğunu; ya da işsizliğin bir bireyin toplum içindeki ilişkilerini nasıl bozduğu, yarattığı sosyal fobi, içedönüş vb. gibi boyutlar öne çıkarılıp değerlendirilmek iste-

niyorsa bu bir sosyal sorundur. İşte bu boyut sosyal çalışma mesleğinin doğrudan konusudur. Bireyin, ailenin ya da grubun toplumsal sağlığına ulaşmaları için mesleksi müdahale gerektiren sorunlar sosyal sorunlardır.

Ya da bir hastalığın, örneğin koleranın, içme suyundan yayılan bir hastalığın nüfusun önemli bir oranını anlamlı bir süre önemli bir yaygınlıkta etkilemesi söz konusuysa bu bir toplumsal sorundur, ancak o hastalığın bir insanı ya da ailesini toplumsal ilişkilerinden, çalışma yaşamından koparması, sağlığını bozması söz konusuysa bu bir sosyal sorundur.

Son örnek: Geri kalmış bir ülkenin eğitim sorunu dendiğinde olay toplumsal sorun, Tanoğlu ailesinin ya da Ahmet Tanoğlu'nun eğitimle ilgili (ekonomik, sosyal) sorunu sosyal sorun boyutundadır.

Sorunu bu farkı ile görmek neden önemlidir? Sosyal çalışma mesleğinin görev çerçevesinin belirlenmesi açısından önemlidir. Hangi boyuttaki soruna nasıl bir plan ve programla, hangi yöntemlerle müdahale edilmesi gerektiğinin belirlenmesi açısından önemlidir. Sorunun o boyutuna göre geliştirilecek mesleksi düşünce, tavır ve çözüm önerilerinin belirlenmesi açısından önemlidir. Sorunun kafalarda netleşmesi ve ona göre çözüm üretilmesi bakımından önemlidir.

Aynı farklılık anlambilim bakımından aynı anlamda olmalarına karşın İngilizce *social* ve *community*, Almanca *sozial* ve *gesellschaftlich* sözcüklerinin kullanımında da görülmektedir. Bu farklılık örneğin sosyoloji ile sosyal çalışma arasındaki bakış ve hizmet farklılığını ortaya çıkartmaktadır. *Ceteris paribus* (diğer değişkenler sabit kalmak koşuluyla) sosyoloji toplumu [*society* (İng.), *Gesellschaft*, f (Alm.)], topluluğu (*community*, *Gemeinschaft*, f) ve sorunlarını “toplumsal boyutta” inceler; sonuçlar çıkarır.¹⁸ Sosyal çalışma öncelikle olgulara ve olaylara sosyal [toplumcul, (TR); *social* (İng.), *sozial* (Alm.)] boyutunda eğilerek bireyin, grubun, ailenin – uygulama boyutunda - sorunlarını çözmeye çalışır. İki meslek arasındaki bu fark bir yandan iki mesleğin kendi meslek çerçevelerini ve mesleksi kişiliklerini belirlerken birbiri arasındaki geçişlerin daha sağlıklı olması için de bilinmesi gerekli farklılıktır.

Önerme: Sosyal çalışma mesleğinin çerçevesini ve odağını netleştirebilmek, kuramsal bilgilerini derinleştirebilmek ve kapsayabilen için sosyal sorun ile toplumsal sorun arasındaki ayrım önemsenmelidir.

Sekizinci Yanlış Kavram Kullanımı: Sosyal Hizmet Uygulaması (Sosyal Hizmet Pratiği)

Geçenlerde birkaç arkadaşına sordum. Sosyal hizmet uygulaması deyince *social work* mu anlaşıyor, *social service* mi diye? Üç ayrı karşılık aldım.

¹⁸ Kuşkusuz sosyoloji toplumu çözümlemeleri sonucu grup ve hatta birey sosyolojisi düzeyinde düşünce ve çalışma denemeleri yaparken sosyal çalışmanın da politika düzeyinde mesleksi müdahale çalışmaları yapması bu mesleklerin kendilerini geliştirme denemeleri olarak sürekli olacaktır.

a) Tabii ki social work practice diyenler oldu, bunlar “ortodoks” “sosyal hizmet”çiler idi. Öyle görmüş, öyle gidenler idi. Duydukları her sosyal hizmet terimini meslek olarak anlıyorlardı. (Bunlar meslek ortodokslarıydılar.)

b) Konuya mantık boyutunda yaklaşanlar ve durup düşünenler; karar veremeyince, dur bakalım İngilizcede nasıl deniyor, social work practice deniyor. O zaman bu “sosyal hizmet” meslek anlamındadır, yolundan giderek çözüme ulaşanlardı. Bunlar akademisyen arkadaşlarımdı. Kavramsal düşünmeye biraz daha açık olanlardı. (Bunlar karşılaştırmacılarıydı.)

c) Sosyal hizmet dendiğine göre burada anlatılmak istenen social service’dir. Dolayısıyla alan (social service) kastediliyor diyenler oldu. Bunlar diğer sosyal mesleklerden olup da sosyal çalışma terminolojisinin dışında olanlardı. En azından biz öyle anlıyoruz dediler. (Bunlar algılamacılarıydı.)

Meslek uygulaması mı alan uygulaması mı hangisi olduğu farklı anlaşılan bir kavram o mesleği doğruca anlatamaz. Bu o mesleğin gelişmemesi demektir. Sosyal hizmet teriminin social service olduğunda dayatanların ömürleri bunu tekrarlamak ve anlaşılamamakla geçiyor. Bir meslek camiası tüm topluma, tüm çevirmenlere zamanlarını her gün siz social service olarak anlıyorsunuz ama onun doğrusu social work’tur demekle geçiriyorlar. Bu durumda da (a) yeni düşüncelere yelken açamıyorlar; (b) bir süre sonra algıları her sosyal hizmeti meslek olarak anlamaya alıştıkları için social service olarak kullanılan “sosyal hizmet”leri de meslek olarak anlamaya başlıyorlar. (Ezber bunu doğurur zaten. İnsanın düşünce ufukları ister istemez daralır.) Örneğin sosyal hizmet algısı deyince otomatik olarak meslek düşünüyorlar, deprem bölgesinde sosyal hizmet çadırı terimini duyunca nasıl anlayacaklarını herhalde bilemiyorlar. Bu durum düşünceyi tutuklaştıracaktır. (c) Sosyal hizmet ve sosyal hizmetler arasında ezberleri ile küçüklükten beri içselleştirdikleri çoğulla tekil algıları bilinçaltında çelişip durduğu için düşünsel olarak işin içinden çıkamıyorlar.

Sosyal hizmet değerleri alan da olur meslek de olur. Çoğuluna tekilinden farklı anlam yükleyenler için sosyal hizmet değerleri ile sosyal hizmetler değerleri demek işi bitirecektir. Aklınız zorlanmıyor mu bu deyişleri duyup farklı anlamlar yüklemeye çalışınca?

Düşüncenin başka bir dile dayalı olarak oluşturulması zaman zaman bir teknik olabilir, ancak bir dil ve dil kültürü için doğru bir düşünce yöntemi olamaz. Her dilin kendi bakışı, kendi tavrı vardır. Her dilin kendi mantığına dayalı olarak gelişir bunlar. Kendi dilini mantığını başka bir dilin mantığına dayamak bir süre sonra kendi dil mantığını açmaza sokar. Bu açmaz düşünceyi etkiler. Hem dil hem mantık karmaşa yaşar. Bu hem kişinin dil ve mantığıdır, hem toplumun...

Social work practice¹⁹ yerine sosyal hizmet pratiği dediğiniz zaman meslek dışında olanlar mesleği anlamıyor. O işin pratiğini anlıyor. Bu kavram sosyal hizmet-

¹⁹ Örneğin NASW social work practice yapar, social services practice de yapar.

lerin uygulanmasını da ifade edebilir. İş başka, işi yapan başka... İş meslek elemanı da yapar (meslek elemanı deyince sosyal çalışmacı anlaşılmasın, konuya uygun olan her meslek elemanı...), gönüllü de yapar.. Eğer ben bir social worker değilsem, ancak social services kapsamında bir uygulama yapıyorsam, görevlerim varsa bunu nasıl ifade edeceğim? Kuşkusuz bu yaptığım bir sosyal hizmet uygulamasıdır diyerek ifade edeceğim. Social work karşılığında sosyal hizmet diyerek bu ayrımı ifadeden de aciz kalıyoruz, farklı bir düşünce üretebilmekten de... Yani düşünce kapasitemizi kendi ellerimizle daraltıyoruz. Düşüncemi ifadede beni sıkıntıya sokan deyişler bana da, size de, mesleğe de zarar vermektedir.

Sosyal hizmetler pratiği mi densin diyorsunuz? Her şeyin pratiğini bir çırpıda yapamam, bu bir. Bir tek pratiğin üzerinde duruyor ve onu belirtmek istiyorsam nasıl ifade edeceğim, bu iki. Düşünceyi ifadede beni zorlarsanız düşüncemi zorlamış, düşünceme hukuksal olmayan bir yasak getirmiş ya da beni düşünsel olarak engelleme, kısıtlama içine almış olursunuz. Bunu istemeyerek de yapsanız durum değişmez.

Hospital social work dendiğinde İngiliz ne ifade edildiğini anlıyor. Hastane sosyal hizmeti dendiğinde bir Türk ya da Türkçe bilen İngiliz ne dendiğini anlamakta sıkıntı çekiyor. Hastanede verilen sosyal hizmetlerin herhangi biri de olabilir bu. Ancak sınırlı bir grup bunu hastanede sosyal çalışma olarak anlar. Hangisini doğru kabul edeceğiz? Bir Türk'ü ya da Türkçe bilen bir yabancıyı zorlayamazsınız bu ifadeden social work'ü anlayacaksınız, diye. Olur mu hiç?

Servis olarak neden anlamamalıyım diye sorduğunuzda çılgın bir yanıt alıyorsunuz: O zaman hizmetler denir diye. Ama o çoğulu ifade ediyor. Bir eylemin, işlemin çoğulunu ifade ediyor. Eylemleri, işlemleri... demeye kalkınca da hizmetler mutlaka ve sadece çoğul kullanılır, tekil kullanırsan meslek olur, çoğul kullanırsan servis olur diye kestirme ve akıl dondurucu bir karşılık alıyorsunuz. Aklınız duruyor.

Peki ben sosyal olan hizmetlerden bir tekini ifade etmeye kalksam ne olacak? Hayır, olmaz, hep çoğul kullanarak tekili ifade et ya da tekil ifade edilmez, mutlaka ve sadece çoğul et! Bu ne demek?

Görüldüğü gibi giderek karışıyor işler. Düşünce duruyor! Ve social work ile social service'i tek kavramla ayrı ayrı anlatmak istediğiniz zaman uzun uzun açıklamalı konuşmak ve yazmaktan başka çare kalmıyor. Oysa İngiliz bu denli gereksiz bir şeye bu denli zaman harcamıyor. Hizmet kastetmek istediği zaman service diyor, meslek demek istediği zaman social work... Ardarda başka düşünceler geliştirmek için de böylece algısı sürekli açık kalıyor.

Önerme: Yapılan etkinlikler belirtmek isteniyorsa sosyal hizmet uygulamaları, mesleğin uygulamaları belirtilmek isteniyorsa sosyal çalışma uygulamaları demek doğru olacaktır. Böylelikle anlama ve anlamlandırma kapasitemiz bir kat artmış olacaktır.

Sosyal Alanda Kullanılan Diğer Kavramsal Kullanım Yanlışlıkları ve Öneriler

Bu bölümde yanlış kavramlar değil yanlış anlaşılan kavramlar ele alınmış ve dilin yenileşmesi önerileri yapılmıştır.

Sosyal hizmet örgütlenmesi: Sosyal çalışma meslek alanında en sık kullanılan terimlerden biri de “sosyal hizmet örgütlenmesi” terimidir.²⁰ Bu deyişten neyin örgütlenmesi olduğu anlaşılamamaktadır. Sosyal çalışmacılar “sosyal hizmet”i social work karşılığı kullandıkları için konuyu mesleğin örgütlenmesi olarak algılamaktadırlar. Diğer sosyal meslek alanlarından olanlar terim üzerinden düşündükleri için hizmetlerin örgütlenmesi olarak algılayacaklardır. Hangisi doğrudur? Ya “Biz sosyal hizmet”i “social work” olarak anlıyoruz, siz de öyle düşünün denerek yanlışın yaygınlaştırılması önerilecektir ya da Türkçe dilbilim kurallarına göre nasıl algılanması gerekiyorsa öyle algılanacaktır. Gerçekten de bu kavramla mesleğin örgütlenmesi mi alanda verilen hizmetlerin örgütlenmesi mi düşünülmektedir, belli değildir. Kavramsal düşünmeden kaçarak düşünce geliştirilememektedir. Düşünmeye başladığınızda da sosyal hizmet örgütlenmesinden alanda verilen bir hizmetin ya da -sosyal- hizmetlerin örgütlenmesinin anlaşılması gerektiği görülmektedir. Mesleğin örgütlenmesinden söz edilmek isteniyorsa doğru kavram “sosyal çalışma örgütlenmesi”dir. (Mesleğin örgütlenmesinin ne olduğu ayrı bir düşünce konusudur.) Eğer bu dilbilimsel yanlışlık düzeltilemezse temel dilbilgisi doğrularına direnerek yanlışın genelleştirilmesi ve tutundurulması olanaklı değildir. Çelişki ve iletişim bozukluğu elli yıldır geldiği gibi sürüp gidecektir.

İşevuruk tanım: Yöntembilim kuramında, araştırma dersinde bir kavram vardır. İşevuruk tanım (operational definition). İşevuruk tanım genel bir tanım değil, yapılan araştırmanın çerçevesinde ele alınan konunun o araştırma konusu ile bağlantılı ve sınırı içinde yapılan tanım demektir. O araştırmaya göre yapılmış, o “işe vurulmuş” tanım demektir. Anlam, İngilizcesinde de kendisini göstermektedir. Operasyonel (İng.), ameli (Ar.) karşılığı olarak Türkçe işevuruk denmektedir. Konu ile ilgili kimi öğretim elemanları son zamanlarda belki işevuruk terimini kullanmak istemediklerinden işlevsel tanım demektir ve bu kavramla aynı olguyu anlattıklarını düşünmektedirler. Oysa işlevsel tanımın İngilizce karşılığı “functional definition”dur. Herhalde bunun anlamı farklı olmalıdır. Bana sorarsanız işlevsel olmayan tanım zaten olmaz. Tanım tanımlanan nesnenin ya da öznenin özelliklerini ve işlevini anlatır. Ancak yanlış bir tanım belki işlevsiz olabilir. İşevuruk tanım anlatılmak isteniyorsa işlevsel ya da fonksiyonel tanım denmemelidir. İletişim sıkıntısı doğar sonra. İşlevsel tanım işevuruk tanımı değil başka bir tanımı anlatmaktadır.

²⁰ 8-9 Nisan 2011 günlerinde düzenlenen “Sosyal Hizmetleri Yeniden Düşünmek” adlı konferansın alt başlığı “Sosyal Hizmet Örgütlenmesi, Mesleki Etik ve Eğitim”dir. Bu konferansa sadece sosyal çalışmacılar değil sosyal alandan birçok meslek elemanı ve bilimci katılmıştır. Anlamalar ve algıları farklı olacaktır; olmuştur.

Müracaatçı; başvuran: Bir meslek terminolojisi sürekli gelişmeye açıktır. Sabit, değişmez dil de olmaz, terminoloji de. Dilde olduğu gibi terminolojide de yenileşme toplumsal ve sosyal sorunların toplumsal yapıdaki değişmelere koşut değişme göstermesine uygun olarak değişmektedir ve değişecektir. Bu değişimin içinde dilin arılaştırılması da bulunmaktadır. Sosyal çalışma terminolojisinde çok eski yıllardan beri Sosyal Hizmetler Akademisi kaynaklı olarak kullanılan müracaatçı²¹ yerine başvuran sözcüğünün daha uygun olduğunu düşünüyorum. Müracaat Türkçe’de iki ayrı sözcükle karşılanabilmektedir. Psikiyatri, psikoloji ve rehber öğretmenlik terminolojisinde uzun zamandır danışma sözcüğü zaten kullanılmaktadır. Sosyal çalışma terminolojisi kapsamında “başvuran” meslek terminolojisine özgünlük kazandıracaktır. Şimdiden çoğu uygulama alanlarında başvuru sahibi ya da danışan terimleri de kullanılmaktadır.²² Sosyal çalışma terminolojisinde Türkçeleşme ve yenileşme meslek bilgilerinde ve düşünce üretimlerinde yeni filizlenmelere ve üretimlere yolaçacaktır ve bu da mesleğe taze kan getirecek ve düşünsel gelişme sağlayacaktır.

Müracaatçı sistemi: Müracaatçı ile ilgili sosyal çalışma evreninde bir başka yanlış kavram kullanımı müracaatçı sistemi derken yapılmaktadır. Müracaatçı bir insandır. İnsanların bir arada düşünülmesi bir sistem oluşturmaz. Somut örnek ararsak, aynı, örneğin, kum gibi, birbirleriyle aralarında bağ oluşturmeyen birimler sistem oluşturmazlar. Biraraya getirilen bardaklar, kalemler, kitaplar, tencereler bir sistem oluşturmazlar. Müracaatçıların toplamının düşünülmesi sistemi yaratmaz. Sistem, Türkçesi, dizge, dizilen bir tespih gibi, aralarında anlamlı bir bağ kurulmuş parçalar arasında oluşur. Başvuranlar birarada düşünülmeyle sistem oluşturmazlar. Bir sistemi anlatacak terim “müracaatçılık” olabilir. Başvuruculuk sistemi ya da başvuruculuk dizgesi olabilir. Bunun İngilizcesi de şudur: Clientel system. Client system olmaz; olmamalıdır. İnternet sayfalarında çok sayıda örnekleri yalan yanlış görülse de, olmaz!²³

Bunlar anlatım yanlışlarıdır ve insanın başka bir şey (örneğin sistem anlatırken), aralarında ilişki, bağ kurulmamış parçaların adını söyleyerek sistem düşüncesini kavratamazsınız. Zaten kavrama, sanıyorum bu nedenle güç oluyor ya da hatta olmuyor.

Kurum; kuruluş: Sosyal çalışma terminolojisinde kurum ve kuruluş terimleri de sıkça karıştırılmaktadır. Kurum İngilizce institute, institution, kuruluş establishment sözcükleriyle karşılanmaktadır. (Burada sosyolojide kullanılan anlamı dışta tutuyorum. Örn: Aile kurumu.)

²¹ Müracaatçı Türkçe sözcük yapım kurallarına da uymayan bir terimdir. Arapça kökenli olan müracaat sözcüğüne Türkçe yapım eki olan -cı eklenerek yapılmıştır.

²² Başvuran için sosyal çalışmanın başvurmayanlara da hizmet verdiği söylenerek eleştiri yapılmaktadır. Meslek terminolojisi kendini oluştururken yüzde yüz anlam uyumu sağlanamayabilir. Hasta kavramı da hekimin karşısına geçen herkes için kullanılmakta ve ama herkes gerçek anlamıyla hasta çıkmamaktadır. Avukatı kendisine vekil seçen müvekkil her zaman avukatını seçme durumunda olmayabilir, ancak gene de o avukatın müvekkili olmaktadır. Önemli olan meslek elemanı ile mesleksel destek alan kişi arasındaki mesleksel ilişkidir.

²³ Böyle kullananlar da var demek konunun doğru olduğunu göstermez. Yanlış örnek, örnek olmaz.

Kurum, merkez bina ve çeşitli yerlerde eklenti binaları olan, merkezi ya da yerinden yönetimli, resmi (kamusal), hizmet konusu, çeşidi ve alanında merkez yapılanmadan çok daha geniş bir fiziksel alana hizmet ulaştıran kapsamlı bina ve hizmet yapılanmalarıdır. Altında kuruluş olmayan kurumlar da bulunabilir, ancak daha yaygını, kendilerine bağlı bir ya da birden fazla kuruluş olan kurumlar da olabilir.

Bu bağlamda, kuruluş, bir kuruma (merkezi ya da yerel örgütlenmeye) ya da sivil örgütlenmelere (STÖ'ne) bağlı, ilgi ve çalışma alanı ile fiziksel etki alanı kuruma göre çok daha sınırlı, seçilmiş hizmet alanında binasından diğer maddi yapılanmalarına (masa, sandalye, bilişimsel gereçler, diğer kullanım araçları ve kırtasiye vb...) ve hizmet örgütlenmesine (personel ve görev biçimlendirilmeleri...) ve hizmetin planlanması ve uygulamasına kadar düzenli bir hizmeti sunan yapılanmalardır. Kurumlar genel ve soyut stratejik planlarla, kuruluşlar somut ve sınırlı, dar planlamalarla ve hizmetlerle ilgilidirler. Örnek: Bir kurum ya da bir sivil toplum örgütü (STÖ) huzurevi gibi, yaşlı bakım yurdu gibi, sağlık merkezi gibi, dinlenme ve eğitim kampı, kreş, sığınmaevi, sağlık merkezi gibi kuruluşlara sahip olabilir. Diyelim ki bir vakıf (STÖ - sivil toplum örgütü), o vakfa bağlı bir kreşe (STK - sivil toplum kuruluşu) sahip olabilir.²⁴

Bu nedenle kurum ve kuruluş bu ayrım göz önüne alınmadan kullanıldığında kurum ve kuruluştan hangisinin anlatıldığı anlaşılamamaktadır. Bu, kavram kullanımına bağlı iletişim bozukluğudur. Örneğin, bir öğrencinin bir kurumda mı bir kuruluştaki mı staj yaptığının ayrımı herhalde önemlidir. Hepsine kurum deyip geçemezsiniz.

Sivil toplum kuruluşu (STK); sivil toplum örgütü (STÖ): Bu açıklama bizi görüldüğü gibi STÖ ile STK arasındaki ayrıma da götürmektedir. Bir vakfa, bir derneğe STK denmemelidir. Bunlar STÖ'dir. İngilizcesi de zaten "Non governmental Organization"dur. Organizasyonun Türkçesi örgüttür. Dernek, vakıf vb. örgütlenmelerdir. STK dendiğinde bu STÖ'lere bağlı bir kanser hastanesi, bir kreş, bir bakımevi akla gelmelidir ya da kastedilmelidir. Sağlıklı dilsel iletişim bu tür kavramların doğru kullanılmalarından geçer.²⁵

Bireysel çalışma; bireylerle çalışma: Öteyandan, elli yıl süren kişisel çalışma deme alışkanlığı ile doğru kavramı kullanmakta sıkıntılar yaşanmakta ve örneğin kişisel çalışma yerine bu kez bireysel çalışma dendiği görülmektedir. Kişiyi bireye çevirip birinci yanlışlığı sürdürmek yanlışlığın ortadan kalkmasına yetmemektedir. Bu kez bireyi kendine yönelik biçimde kullanılmakta ve bireysel çalışma denmektedir. Oysa yapılan çalışma kişinin kendisine değil karşısındaki bireye yönelik olduğu ger-

²⁴ Birkaç örnek: SGK'ya (Sosyal Güvenlik Kurumu) bağlı Balgat Kreş ve Gündüz Bakımevi), KASEV'e (Kadıköy Sağlık Eğitim Merkezi Vakfı) bağlı dinlenmevi ve huzurevi, LÖSEV'e (Lösemili Çocuklar Vakfı) bağlı LÖSANTE (Lösemili Çocuklar Hastanesi), Lösemili Çocuklar Köyü, Lösemili Çocuklar Okulu), Alzheimer Vakfına bağlı Alzheimer Vakfı Huzurevi... gibi.

²⁵ Yazının uzunluğu nedeniyle ayrıntıya girmiyorum. Ayrıntılı bilgi için bakınız: İlhan Tomanbay, a.g.e., s. 58-65.

çeğini unutmamalı ve bireyle çalışma deme mantığı benimsenmelidir. Bir yanlış düzeltirken bir başka yanlış yerleştirmemeye özen göstermeliyiz.

Bunun gibi bir başka yeni yanlışlık bireylerle sosyal çalışma demektir. Bu başlamıştır. Çünkü bu yöntemin özünde tek bir bireyle çalışmak söz konusudur. Birkaç bireyle yapılan sosyal çalışma belki grupla çalışmanın bir türü olabilir, ancak bireylerle çalışma olmaz. Bireyle çalışmayı anlatan çerçevede çok özel konumlarda kullanılabilir, yöntemi anlatamaz.

Gruplarla çalışma; toplumlarla çalışma; topluluklarla çalışma: Aynı bunun gibi gruplarla çalışma da, nasıl ki toplumlarla ya da topluluklarla sosyal çalışma demek olanaklı değilse denmemelidir. Yöntem anlatılmak istendiğinde bireyi, grubu, topluluğu çoğaltmanın anlamı yoktur.

Mikro, mezzo, makro: Son onlu yıllarda “sosyal hizmet” öğretimine (ABD’den Hacettepe Üniversitesi kaynaklı) giren en özgün ve şahlanan terimler micro, mezzo ve macro’dur. Ancak onlar da yanlış kullanılmaktadırlar. Kısa örnek: Micro bireyle çalışma, mezzo grupla çalışma, macro toplulukla çalışma demek değildir! Üzerlerinin uzun konuşulmalıdır. (Açıklaması bu yazının kapsamını aşacaktır.)

ÇATOM: Son olarak oldukça ilginç bir örnek vereyim. Doğu Anadolu’da GAP’ın (Güneydoğu Anadolu Projesi) gündemde olduğu yıllarda toplumsal kaynaşmanın ve kadınların toplumsal kalkınmaya katılmalarının sağlanması için GAP yörelerinde 1995 yılından başlayarak ÇATOM’lar adıyla toplum merkezleri oluşturulmaya başlandı. ÇATOM’un kısaltılmış adı “çok amaçlı toplum merkezi” idi. O tarihlerde Ankara’da GAP adresine gittim. ÇATOM’larla ilgili birimin başında genç bir sosyolog vardı. (Adı aranırса bulunabilir). Toplum merkezlerinin zaten çok amaçlı merkezler olduğunu, çok amaçlı ekinin anlamsız olduğunu söyledim. Tekrar tekrarlanmıştı! Gereksizdi. Bunu anlattıktan sonra bu terimi kimin bulduğunu sordum. O zamanki Sosyal Hizmetler Yüksekokulunun müdürlüğünü yapan profesör bir bayanın adını verdi. 2000’li yılların başlarında Sosyal Hizmetler Yüksekokulu tarafından Antalya’da yapılan bir sempozyumda bu konu gündeme gelince orada bulunan profesör bayana bunu sordum. Kendisinin bulduğunu söyledi ve çok amaçlı toplum merkezi terimini savunarak dünyada kullanıldığını söyledi. Ben kürsüden anlamsal yanlışlığı dile getirip orada bulunan Almanya Hamburg üniversitelerinden birinde görev yapan ve doktorasından beri Almanya’da yaşayan Prof. Dr. Hakkı Keskin’e Avrupa’da böyle bir kavram olup olmadığını sordum. Almanca ve İngilizce’de böyle bir kavram olmadığını yanıtını tüm salon duydu. Sonra tüm katılımcıların huzurunda sayın profesör bayana sordum, bu kavramın hangi yabancı ülkelerde kullanıldığını... Oturduğu yerden Japonya dedi... Daha sonra Japonya Büyükelçiliğine telefonla ulaşarak böyle bir kavramın Japonca’da olup olmadığını sordum. Gerisini yazmak içimden gelmiyor. İsteyen Japonya Büyükelçiliğine telefon ederek danışabilir.

Bu tür ve yaygın olan dil ve terim yanlışlıklarından sosyal çalışma ailesinin artık kurtarılması gerekmektedir.

Sonuç

1. Kavram konusunda yanlışın ve doğrunun ilkesi şudur: Anlatılmak istenen olguyu anlatmayan kavramlaştırma yanlıştır. Yanlış kavramlarla doğru düşünce üretilemez. Bu çok yalın ve temel bir doğrudur. Herhalde kimse buna karşı çıkmayacaktır. Bunun gibi, yanlış düşünceye dayalı doğru uygulama yapılamaz. Yani yanlış düşüncelerle bir meslek doğru uygulamalara imza atamaz. Kaldı ki, yanlış kavramlarla ortaya atılan yanlış düşünceler uygulamaya da dönüştürülemez ve dönüştürülememektedir. Örnek: Bugün Türkiye’de ne doğru bir bireyle çalışma, ne doğru bir grupta çalışma, ne doğru bir toplulukla çalışma olgusu ve örneği vardır. Eğer olsa idi, doğru düşünceler büyük bir istahla yazılara dönüşür, doğru örneklerle bugüne değin, 50 yıl içinde birçok örnek kitapları yazılırdı. Mesleğin buna gereksinimi aslında çok büyüktür. Yanlış ve yetersiz uygulamaları kağıda dökme hevesi öyle görünüyor ki kimsede uyanmamıştır.

2. Bu yazıyla, özellikle, toplum ile topluluk, toplumsal sorun ile sosyal sorun, toplumsal yapı ile sosyal yapı, toplumsal çalışma ile sosyal çalışma, toplumla çalışma ile toplulukla çalışma benzeri kavramların aralarındaki farkları vurgularken ve tartışırken sosyoloji ile sosyal çalışma bakışları ve uygulamaları arasındaki farklar ya da yakınlıklar konusunda da bir temel oluşturmuş ve her iki düşünce, eylem ve meslek arasındaki farklılıkları ve yakınlıkları biraz daha netleştirmiş oluyoruz. Bu kavramsal netleşme her iki etkinlik ya da mesleğin bir arada verimli çalışmalar yapabilmesi için de yeni kapılar açmış olacaktır.

3. Türkiye’ye yeni girmesi hazırlıkları yapılan, derslerde okutulacak olan, bilinmez yepyeni bir mesleğin yıllarca okutulacağı için ister istemez terminolojisini belirleyecek kitapların çevirileri öncesinde bir terminoloji kurulu oluşturmak ve önce mesleğin temel terimlerini belirleyerek karşılıklarını tartışarak bulmak gerekirdi. Bu yapılmamıştır. Çeviri yapanların kendi çevrelerinden birilerine sormaları, onunla tartışmaları ve kararlarını vermeleri kurul çalışması değildir. Böyle bir kurul çalışması doğru terminolojinin oluşturulmasına büyük katkı vereceği gibi kullanımda tektiplik de sağlayacaktı; bir mesleksen kavramın karşılığı olarak ilk günden farklı karşılıklar kullanılmayacaktı. Hatta bir çevirmen bir terim için bir kitabında başka, diğer çevirisinde başka karşılık kullanmayacaktı.

4. Kurul oluşturulacağı yerde, özel sohbetlerimizden biliyoruz, o zamanki Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığında bu işlerle ilgili bürokratların akraba ya da yakın çevrelerinden kişilerin çocuklarını, yakınlarını alarak görevlendirdikleri; daha çok, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesinden ya da İngilizce bilgisini başka yükseköğretim kurumlarından almış ve sosyal çalışma ve sosyal hizmet üzerine öğretimi, hatta hiçbir ön bilgisi olmayan (doğal olarak) birkaç çevirmenin ücretli görevle (doğal olarak) üstlendikleri ve belki de ilk çeviri denemeleri olan kitap çevirilerinde olsa olsa man-

tuğıyla buldukları Türkçe karşılıklar o günden bugüne değin doğru mu yanlış mı diye bir düşünme düzlemine alınmadan hâlâ kullanılmaktadır. Bu akılsız bir şeydir.

5. Çünkü örneğin Türkiye, Cumhuriyetin kuruluşuyla başlatılan dilde Türkçeleştirme hareketini Atatürk'ün girişimiyle kurulmuş olan Türk Dil Kurumu 1948 yılından başlayarak 1980'li yıllara değin çeşitli meslek ve uygulama alanlarındaki Arapça ya da İngilizce terimlerin Türkçe karşılıklarını bulmak için düzenli çalışmalar yapmış ve bunlar sonuç getirmiş; bugün hukuk, tıp ve diğer birçok bilim dalının kavramları ve mesleklerin terminolojisi önemli oranda Türkçeleştirilmiştir.²⁶

²⁶ Bu kitapların adlarını, Türkçe dilinin hangi alanlarda anlaşılınması, Türkçeleştirilmesi için çabalar harcanmış görülmesi amacıyla burada vermek istiyorum: *Ağaçşeri Terimleri* (Nazım Şanvar, 1968), *Asalakbilim Terimleri* (Mehmet Turan Yazar, 1970), *Atletizm Terimleri Sözlüğü* (Nurettin Alkanat, 1976), *Ayaktopu Terimleri Sözlüğü* (Cem Atabeyoğlu vb., 1974), *Aydınlatma Terimleri* (Şazi Sirel, 1973), *Bilişim Terimleri Sözlüğü* (Aydın Köksal, 1981), *Bitkibilim Terimleri* (Botanik) *Sözlüğü* (TDK Yarkurulu, 1948), *Biyoloji Terimleri Sözlüğü* (Sevinç Karol, Zekiye Suludere, Cevat Ayvalı, 1998), *Budunbilim Terimleri* (Sedat Veyis Örnek, 1973), *Ceza Yargılama Yöntemi Yasası Terimleri Sözlüğü* (Ahmet Erdoğan, 1972), *Cimnastik Terimleri Sözlüğü* (Cemal Alpman, 1969), *Coğrafya Terimleri Sözlüğü* (Sami Öngör, 1980), *Çiftçer Terimleri Sözlüğü* (Hakkı Bekensir, 1970), *Dilbilgi Terimleri Sözlüğü* (Vecihe Hatiboğlu, 1969), *Dilbilim Terimleri Sözlüğü* (Jules Marouzeau, 1949), *Dilbilim ve Dilbilgi Terimleri* (Berke Vardar yönetiminde N. Güz, E. Öztokat, M. Rifat, O. Senemoğlu, E. Sözer, 1980), *Dirilbilim (Biyoloji) Terimleri* (yazarı belirtilmemiş, 1948), *Döşem Terimleri* (Cavit Sidal, 1969), *Edebiyat ve Söz Sanatı Terimleri Sözlüğü* (TDK Sözlük Kolu, 1948), *Eğitim Terimleri Sözlüğü* (A. Ferhan Oğuzhan, 1974), *Felsefe Gramer Terimleri* (yazar belirtilmemiş, 1942), *Felsefe Terimleri* (Bedi Akarsu, 1975), *Fizik Terimleri Sözlüğü*, *Rauf Nasuhoğlu, Gökçe Bingöl, Hanaslı Gür, Demir İnan, Nuri Ünal, 1983*, *Fiziksel Kimya Terimleri Sözlüğü* (Oktay Sinanoğlu, 1978), *Gökbilim Terimleri* (Abdullah Kızırmak, 1969), *Göstere Sanatları Terimleri Sözlüğü* (Özdemir Nutku, 1983), *Gramer Terimleri Sözlüğü* (Zeynep Korkmaz, 1992), *Gümrük Terimleri Sözlüğü* (İrfan Kızıklı, 1972), *Güreş Terimleri Sözlüğü* (İhsan Harmandalı, 1974), *Güzel Sanatlar Terimleri Sözlüğü* (Adnan Turani, 1968), *Halkbilim Terimleri Sözlüğü* (Orhan Acıpayamalı, Sedat Veyis Örnek, Sevinç Koçak, Emel Göçen, 1978), *Hekimlik Terimleri Kılavuzu* (Hazırlayan Yarkurul: Orhan Öztürk, Atalay Yörükoğlu, Ekrem Gülmezoğlu, Ceyhan Atuf Kansu, Şerif Onaran, Yaman Örs, Emin Özdemir, Üstün Yıldırım; İkinci baskıyı hazırlayan yarkurul: Orhan Öztürk, Atalay Yörükoğlu, Ekrem Gülmezoğlu, Yaman Örs, Emin Özdemir, Emel Göçen, 1978), *İlk ve Orta Öğretim Gramer Terimleri* (yazarı belirtilmemiş, 1942), *İstatistik Terimleri Sözlüğü* (Ceyhan İnal, Ömer Esensoy, M. Tekin Sözer, M. Aydın Erar, Bahadır Çetinel, Hacer Kutluk, 1983), *Kentbilim Terimleri Sözlüğü* (Ruşen Keleş, 1980), *Kılıç Oyunu Terimleri Sözlüğü* (Sait Tayla, 1970), *Kimya Terimleri Sözlüğü* (Saadet Üneri, Osman Gürel, Ömer Kuleli, 1981), *Kitaplıkbilim Terimleri Sözlüğü* (Berin U. Yurdadoğ, 1974), *Madencilik Terimleri Sözlüğü* (Enver Ediger, Turan Dündar, Tefvîk Güyagüler, 1979), *Mantık Terimleri Sözlüğü* (Teo Grünberg, Adnan Onart, 1976), *Matematik Terimleri Sözlüğü* (Doğan Çoker, Timur Karacay, 1983), *Medeni Hukuk Terimleri Sözlüğü* (Osmanlıcadan Türkçe'ye-Türkçe'den Osmanlıcaya) (İsmet Sungurbey, 1966), *Metalbilim İşlem Terimleri Sözlüğü* (Erdoğan Tekin, 1972), *Nükleer Enerji Terimleri Sözlüğü* (Mazhar Boyla, Yılmaz Canküyer, 1995), *Orta Öğretim Terimleri Kılavuzu* (TDK Sözlük Kolu, 1963), *Otomobilcilik ve Motor Bilgisi Terimleri Sözlüğü* (İbrahim Kuyumcu, Yavuz Beşorak, 1980), *Ruhbilim Terimleri Sözlüğü* (Mithat Enç, 1974), *Sepettopu Terimleri Sözlüğü* (Cem Atabeyoğlu, 1969), *Sinema Terimleri Sözlüğü* (Nijat Özön, 1963), *Sinema ve Televizyon Terimleri Sözlüğü* (Nijat Özön, 1981), *Tarih Terimleri Sözlüğü* (Bekir Sıtkı Baykal, 1974), *Tarım Terimleri Sözlüğü* (TDK Sözlük Kolu, 1949), *Tecim, Maliye, Sayışmanlık ve Güvençe Terimleri Sözlüğü* (Muzaffer Uyguner, Hilmi Tuner, 1972), *Tiyatro Terimleri Sözlüğü* (Haldun Taner, Metin And, Özdemir Nutku, 1966), *Toplumbilim Terimleri Sözlüğü* (Özer Ozankaya, 1975), *Türe Terimleri Sözlüğü* (yazarı belirtilmemiş, 1948), *Uçantop-Alantopu-Masa Topu Terimleri Sözlüğü* (Sinan Erdem, 1968), *Uygulayım Terimleri Sözlüğü* (Kaya Türkay (Yayına hazırlayan), Sevinç Koçak, Serdar Ünal, 1977), *Yapım İyeliği Terimleri Sözlüğü* (Muzaffer Uyguner, 1971),

Bu kitaplar Cumhuriyet'ten sonra Türkiye'nin yeni ve çağdaş kimliğine ve kişiliğe kavuşması için yapılan birçok çağdaş çabanın içinde Türkçe'nin yenileştirilmesi yönünde yapılanların ancak bir parçasıdır. Sosyal Hizmetler Enstitüsünün kurulması ve bu yasada Sosyal Hizmetler Akademisi açılması mevzuatı ile 1958 yılında başladığı görülen sosyal çalışma mesleğinin oluşturulma çabaları ve akademiasının öğretime geçtiği 1961 yılından buyana dilinde, terimlerinde bilinçli hiçbir yenilenme olmayan sosyal çalışma mesleğinin bugüne değin bu süreçte hiçbir biçimde yer alması üzücüdür.

6. Türk Dil Kurumunca yayınlanan “Terim Sorunları ve Terim Yapma Yolları” adlı kitap²⁷ gerektiği zaman yeni terimlerin “yaratılması” yönünde bilgiler vermektedir. Sosyal hizmet yükseköğretim kurumlarının ve bunların en eskisi olan ve bir geleneği olması gereken Hacettepe Üniversitesi'ne bağlı Sosyal Hizmet Bölümünün bırakınız yeni terimler “türetme”yi, eskimiş ve yanlış terimlerini değiştirme yönünde bir çabası, bir konusu olmamıştır. Eski ve yanlış terimlerle yeni düşünceler nasıl üretilbilecektir? Sosyal çalışma mesleğinin Türkçeleştirilmesi sorunu başlangıçtan bugüne değin herhalde daha geriden gelmektedir. Sosyal çalışma mesleğinin daha vahim sorunu yanlış terim ve yanlış kavramlarla yola çıkması ve bu yanlışlıkların o yıllardan bugüne değin düzeltilmesi için iradi ve birlikte bir çabanın görülmemiş olmasıdır. Böyle bir durumda ya o meslekte yetişmiş yetkin bilimciler ya da meslek örgütünün girişimiyle ivedi oluşturulacak bir kurul tarafından dilin “doğrulaştırılması” çalışmaları çok yıllar önceden başlatılmalıydı. Türkçeleştirme bu süreç içine kendiliğinden katılırdı. Bu olmamıştır.

7. Amerika ve Avrupa sosyal çalışma terminolojisi sürekli gelişme içindedir. Temel kavramlar doğru oturtulduğu için sürekli olarak üzerine yeni eklemelerle zenginleşmeleri kendiliğinden olmaktadır. Bu da sosyal hizmetlerin yeni baştan ve

Yapıt Hakları Terimleri Sözlüğü (Muzaffer Uyguner, 1971), Yazın Terimleri Sözlüğü (Tahir Nejat Gencan, Haydar Ediskun, Baha Dürder, Enver Naci Gökşen, 1974), Yerbilim Terimleri Sözlüğü (Hamit Nafiz Pamir, Önder Öztunalı, 1971), Yöntembilim Terimleri Sözlüğü (Muzaffer Sencer, 1981) Yumruyunu Terimleri Sözlüğü (Nihat Işırtman, 1968), Zanaat Terimleri Sözlüğü (Orhan Acıpayamlı, 1976), Zooloji Terimleri Sözlüğü (Sevinç Karol, 1963).

Bu sözlüklerin bir kısmı daha sonra geliştirilmiş, güncellenmiş ve yeni baskıları yapılmıştır. Konuyla doğrudan ilgili olmadıkları için sonra yeniden baskılan yapıtlar ayrıca belirtilmemiştir. Bu sözlüklerin tamamı Türk Dil Kurumu yayınlarından çıkarılmış olmakla birlikte bugünkü TDK web sayfasında gösterilmemektedir (Sayfaya erişim: 10.07.2013). TDK kitap satış sayfasında süreli yayınlar dışında yeni yayınlar başlığı altında satışta bulunan kitapların en eskisi 2010 yılından alınma bir istisna dışında 2011 yılı ve sonrasında basılmış kitaplardır. Türk Dil Kurumu tarafından yayınlanan bu sözlük ya da kılavuzların dışında daha birçok dilci ya da dilbilimci değişik yayınevlerinden benzer terim sözlüklerini yayınlamışlardır. Meslek terimlerinin Türkçeleştirilmesi süreci mesleklerle sınırlı kalmamış, Türkçe'nin genel olarak Türkçeleştirilmesi içinde çabalar çeşitli boyutlarda sürmüştür. Bir örnek: Kemal Demirey, 1972, *Batı Dilleri Sözcüklerine Karşılıklar Kılavuzu*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. TDK yayınları olan bu kitaplar büyük çoğunluğu SABEV Kütüphanesinden kitapların özgün baskılarına ulaşılarak doğrulanmış, kütüphanede olmayanlar Haziran 2013 ayında internetten aranarak bulunmuştur. Birkaç kitap eksikliği söz konusu olabilir. Listenin tamamı TDK web sayfasından edinilememiştir.

²⁷ Hamza Zülfiyar, *Terim Sorunları ve Terim Yapma Yolları*, 2. bs., Ankara, Türk Dil Kurumu, 2011.

güncel örgütlenmelerini kolaylaştırıyor. Türkiye’de henüz, sosyal hizmet terimleri doğru kullanılmadığı için, uygulamaya dönüşebilen yeni sosyal hizmet örgütlenme modelleri üretilmiyor.

8. Türkiye’de sosyal çalışma ve sosyal hizmetler terminolojisi konusunda akademik, bilimsel bir tartışma noktasına gelinebilmiştir. Yanlış meslek terimleri ile akademik boyutta tartışma başlatılamamaktadır. Örneğin, Social work (work = çalışma) karşılığı olarak sosyal hizmet (hizmet = service) diye kullanmayı yeğleyenlere ya da dört yıllık lisans çıkışlı meslek elemanlarına neden uzman diyorsunuz sorusu sorulduğu zaman aşağıdaki yanıtlar alınmakta ya da hiç yanıt alınmamaktadır.

Baştanberi böyle alıştık; Yanlış olduğunu biliyoruz ama dilimiz alıştı; Bu karşılıklar, yanlış ama, böyle tuttu, artık değiştirilemez; Bu “sözcüğü” (terimi denmiyor) hatta bir romancı bile romanında kullandıktan sonra artık değişmez. Yerleşmiştir!; Biz böyle kullanmayı seviyoruz; Biz bu deyişi tercih ediyoruz; Böyle kullananlar da var; Alışkanlıktan böyle kullanıyoruz ama derste doğrusunu açıklıyoruz; Bu sözcükleri kullanan kişilerle papaz olmaksızın (ters düşmektense, onların tepkilerini almaksızın) bunları kullanmak daha iyidir. (Dışlanma korkusu!); Sen de eskiden bu kavramları kullanıyordun; İnadına sosyal hizmet!; Sosyal hizmet kavramının doğru ya da yanlış olduğunu tartışmak bence gereksizdir; Doğru ya da yanlış bunu konu yapmamak gerekir.²⁸

İşleri düşünce üretimi olması gereken akademisyenlerden bunlar gibi kişiye dönük, günübirlik, duygu yüklü karşılıklar ya da bir konunun tartışılmamasını öneren, konuyu tartışmayı, değerlendirmeyi değil, eleştiri yapıp suçlamayı seçen ya da bir konunun tartışılmasını anlamsız bulduğunu belirten söylemlerle karşılaşmak Türkiye sosyal çalışma akademik yapılanması hakkında çok şey anlatmaktadır. Bu tür söylemler akademik düşünce üretilmesine katkı veremez. Özellikle akademisyenden bilimsel (dilbilimsel, kökenbilimsel, toplumbilimsel, mantıksal, terminolojik ya da sosyal çalışma bilim dalı çerçevesinde vb.) karşılıklar, daha iyisi, açıklamalar beklenmelidir. Çünkü, akademisyen kavramlar yoluyla düşüncelerle oynayan ve oynaması gereken kimsedir. Kavramları doğru kullanamayan akademisyen düşünce üretmez. Düşünce üretemeyen akademisyen mesleksi doyumu sağlayamaz. Akademisyenlik kitaplardan bilgiler aktarmak değil, farklı değişkenler arasında bağ kurarak düşünce üretmek demektir. Yanlış kavram insanı doğru düşünceye götüremez. Olsa olsa bilgi aktarmacılığında çakılı tutar. Akademisyenler konuyu bu tür yanıtlarla karşılarken uygulamacıların, yani meslek elemanlarının da konuyu derin bir suskunlukla karşıladıkları görülmekte, arasına “inadına” diyenler çıkmaktadır.

9. Bu yazıyı çok da karamsar bitirmek istemiyorum. Olumlu gelişmeler yok değil. Bunlardan biri sosyal hizmet yazılarına artık kavramsal duyarlılık girmeye başla-

²⁸ Bu söyleyişlerin her biri aynen yazıldığı gibi dillendirilmiştir. Kimlerin nerelerde söyledikleri kişisel kayıtlarımdır. Genel olarak sık sık aynı deyişler kullanıldığından ve bu yazının amacına uymayacağından kişileştirmeye gidilmek istenmemiştir. Bir tartışma durumunda ya da sözle olarak sorulduğu takdirde örnekli açıklamaları yapılabilir.

mıştır. Sosyal çalışma ailesi dışından (da olsa), sosyal alanda düşünce üretenler “sosyal hizmet kavramlarını yeniden düşünme gereksinimi duyuyor” ve “sosyal hizmet” kavramlarını Yeniden Düşünmek” başlıklı makale yazıyorlar. Bundan daha önce sosyal kavramının sosyal çalışma anlayışında nasıl “mikro-sosyal yaklaşım”ı öne çıkaran bir yabancı makale Türkçe’ye çevriliyor. Bu makalenin konusu bu olmadığı için yazının içeriğine girmiyorum. Önemli olan bu konuda makale yazma gereksinimlerinin kendisini göstermeye başlamasıdır.²⁹

İkinci olumlu gelişme 20 Nisan 2013 günü İstanbul Kazım Koyuncu Kültür Merkezinde düzenlenen “Başka Bir Sosyal Çalışma Mümkün?” adlı panelidir. Bu panelin adından başka bir neyin mümkün olduğu duyar duymaz anlaşılmaktadır. Başka bir meslek... Başka bir social work... Kullanılan kavram tartışma götürmeyecek denli açık, iletişim kusursuzdur. Bu tür toplantılar ve tartışmalar yeni yeni başlamaktadır.

Benzer gelişme gene İstanbul’da görülmektedir. İkinci olumlu gelişme bu yazının içinde de açıkladığım 2011, 2012 ve 2013 yıllarında yapılan “Sosyal Hizmetleri Yeniden Düşünmek” konferanslarıdır. Bu konferanslara katılan farklı sosyal mesleklerden ve disiplinlerden düşünce ve uygulama elemanları “sosyal hizmetleri” tartışmak için bir araya gelmekte ve verimli tartışmalar yapmaktadırlar. Yalnız ne yazık ki doğru ve kusursuz iletişim sağlayacak kavram kullanımı (sosyal hizmetler) birinci ve üçüncü konferansta sağlanmışken ikinci sırada yapılan konferansta iletişim bozukluğu yaşanmıştır. Şöyle ki:

Bu konferansların birincisini düzenleyen Sosyoloji Mezunları Derneği (8-9 Nisan 2011) ile üçüncüsünü düzenleyen Toplumsal Dayanışma İçin Psikologlar Derneği (TODAP) (10-11 Mayıs 2013) konferansın adını doğru ve sağlıklı iletişimi sağlayacak biçimde “Sosyal Hizmetleri Yeniden Düşünmek” olarak kurgulamışken, ilginçtir, ikincisini düzenleyen ve social work yerine social service (sosyal hizmet) demeyi savunan “Sosyal Hizmet Uzmanları Derneği” konferansın genel adını ana logoda değişmemesine karşın alt yazılarında ve tüm özel duyurularında “Sosyal Hizmeti Yeniden Düşünmek” (23-24 Mart 2012) olarak değiştirdiği görülmektedir.³⁰ “Sosyal hizmet uzmanları” konuya böyle yaklaşır terimi sosyal hizmet = social work olarak algılayınca konferans boyunca katılımcılar arasında (farklı alanlardan sosyal meslek elemanları ve akademisyenler) ciddi iletişim ve anlama bozukluğu ortaya çıkması doğaldır. Çünkü aynı kavrama farklı anlam yüklenerek anlaşılması konunun tam olarak anlaşılması demektir. Bunu bildiğim için üçüncü konferansın sonunda yapılan ve katılımcıların sadece sosyal çalışmacılar değil, sosyologlar, psikologlar, siyaset bilimcileri, sosyal bilimciler, sosyal

²⁹ Fulya Akyıldız, 2013; Paul Gordon JACOBS, 2007.

³⁰ Sosyal Hizmetleri Yeniden Düşünmek II Konferansı tanıtım yazısı, (Çevrimiçi), sosyalhizmetler.weebly.com/index.html; Sosyal Hizmetleri Yeniden Düşünmek, (Çevrimiçi), www.bilimsenligi.com/sosyal-hizmetleri-yeniden-dusunmek.html; Uluslararası Konferans-Sosyal Hizmetleri Yeniden Düşünmek II, (Çevrimiçi), www.facebook.com/events/318341544880770/, 23 Haziran 2013.

güvenlik elemanları vb.'nin olduğu, ortalama 30 kişinin katıldığı bir da³¹gruba açık bir soru sordum. “Sosyal hizmeti yeniden düşünmek cümlesini duyunca sosyal hizmetten neyi anlıyorsunuz?” Bir sosyal çalışmacı akademisyen arkadaşım doğrudan social work’u derken, diğer sosyal mesleklerden olanlar ve akademisyenler social service’i anladıklarını söylediler. Bu kavramsal iletişim kopukluğu sosyal çalışmacılar ile diğer sosyal alanlarda çalışan uygulamacı ve akademisyenler arasında sağlıklı ve üretken düşünce alışverişini engellemektedir; yanı sıra ısrar edilirse engellemeye devam edecektir. Bir kavramı karşılıklı konuşan iki kişinin farklı anlaması iletişim bilimleriyle ilgili kitaplarda iletişim bozukluğuna verilen en yalın örneklerin başında gelmektedir.

10. Sosyal çalışma düşünürleri ve uygulamacıları öncelikle kendilerini daha iyi anlatabilmek için, hele sosyal meslekler arasında sosyal çalışmaya ve sosyal hizmetlere ilginin bu denli arttığı bir dönemde, bu sıkıntılı iletişim ve düşünsel üretim sorununun çözümünü başka sosyal mesleklerle bırakmak yerine, doğru ve bilimsel temeller üzerinde gidermesi gereken taraftır.

11. Bunun için, Sosyal Hizmet Uzmanları Derneğinin öncülüğünde, diğer ilgili sosyal meslek derneklerinin de katılımıyla, (a) sosyal çalışma mesleği alanından akademisyen ve gerçek uygulamacılarının, (b) bu alana yeni girmiş diğer sosyal meslek akademisyen ve uygulamacılarının ve (c) dilbilimci akademisyenlerin çağrılacağı geniş bir “Sosyal Çalışma ve Sosyal Hizmetler Terminoloji Kurulu” oluşturularak sözkonusu terminolojinin (a) düzeltilmesi ve (b) geliştirilmesi çalışmaları derhal başlatılmalıdır.³²

Kaynakça

- Akyıldız, Fulya: “Sosyal Devlet Tarihe Gömülürken ‘Kamu Yararı’ ve ‘Sosyal Hizmet’ Kavramlarını Yeniden Düşünmek”, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, (Çevrimiçi) [http://iibfdergisi.ksu.edu.tr/Imagesimages/files/5\(2\).PDF](http://iibfdergisi.ksu.edu.tr/Imagesimages/files/5(2).PDF), 14 Ağustos 2013.
- Fink, Arthur: *The Field of Social Work*, ABD, Henry Holt and Company, 1942. (Türkçe tek baskısı: Arthur Fink, *Sosyal Hizmet Alanı*, Çev. Necil Ulusay; Lütfiye Yasa, Ankara, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı, 1963).

³¹ Bu toplantı düzenleyici katılımcılar arasında üçüncü konferansın son gününden bir sonraki Pazar günü (12 Mayıs 2013 Pazar) Friedrich Ebert Vakfı toplantı salonunda 10:00-17:00 saatleri arasında yapılmıştır.

³² Bu yazıyı baştan sona okuyarak yazım yanlışlıklarını düzeten, anlatım yetersizliklerine dikkat çeken meslektaşım sosyal hizmet araştırma görevlisi sosyolog sevgili Engin Fırat’a emekleri için teşekkür ediyorum. Kendisini anlamama karşın bir konuda uyanıklarını dikkate almadım. O da ayn yazmaya göre anlam değişikliği yarattığı için bileşik yazmakta ısrar ettiğim sözcüklerdir. (Sözkonusu, arasında, öteyandan, ardarda... gibi.) Kendimi böyle daha iyi anlatabildiğimi düşünüyorum. Beni bağışlasın.

- Friedlander, Walter: *Concepts and Methods of Social Work*, Prentice Hall, Englewood Cliffs, NJ, 1958. (Türkçe tek baskısı: Walter Friedlander, *Sosyal Hizmetin Kavram ve Metodları*, Çev. Elkin Besin, Ankara, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı, 1965).
- Jacobs, Paul Gordon: "Potansiyeli Arttırma: Özürlülük Araştırmalarında Mikro-Sosyal Yaklaşım", Çev. Mehmet Ergün; Meryem Şakar-Jefferies, *Öz-Veri Dergisi*, S. 2, C. 4, 2007, (Çevrimiçi), makale_sözcükler değişmeden 2013-1.docx, 14 Ağustos 2013. (Özgün Yayı: Disability Studies Quarterly Winter 2002, Volume 22, No. 1, s. 59-73, www.cds.hawaii).
- Muhçioğlu, Cemal: *Sözcüklerin Öyküsü*, Ankara, Kültür Bakanlığı, 1996.
- New York University, (Çevrimiçi), www.nyu.edu/academics/undergraduate-education.html, 23 Mayıs 2013.
- Prof. Dr. Cemal Muhçioğlu'nun Yaşam Öyküsü, (Çevrimiçi), dergiler.ankara.edu.tr /dergiler/42/480/5550.pdf, 23 Mayıs 2013.
- Schirmacher, Gerd: *Sozialwesen und Sozialarbeit in der Türkei*, Bedingungen, Konzepte, Organisationsformen und Praxis in ausgewählten Praxisfeldern, Köln, Pahl-Rugenstein, 1983.
- Sosyal Hizmetleri Yeniden Düşünmek, (Çevrimiçi), www.bilimsenligi.com/sosyal-hizmetleri-yeniden-dusunmek.html, 23 Haziran 2013.
- Sosyal Hizmetleri Yeniden Düşünmek II Konferansı tanıtım yazısı, (Çevrimiçi), sosyalhizmetler.weebly.com/index.html, 23 Haziran 2013).
- Sosyal Hizmetleri Yeniden Düşünmek III Konferansı tanıtım yazısı, (Çevrimiçi), sosyalhizmetler3.weebly.com/index.html, 23 Haziran 2013)
- TMMOB, "Diplomalarda Unvan Olmaması Konusu" Hakkında Odalara Açıklama Yolladı, Çevrimiçi), www.tmmob.org.tr/genel/bizden_detay.php?kod=3107&tipi=2, 13 Temmuz 2013.
- Tomanbay, İlhan: "Sosyal Çalışma Disiplini ve Mesleğinde Kavram Sorunu", *Bilim ve Ütopya Dergisi*, 2001, S. 80, s.34-37.
- Tomanbay, İlhan: *Sosyal Olmak*, Ankara, SABEV, 2007.
- Tomanbay, İlhan: *Sosyal Çalışma ve Sosyal Hizmetlerde Önce Kavram; Sosyal Çalışmada Kavram Sorunu*, Ankara, SABEV, 2012.
- Turan, Nihal: *Sosyal Kişisel Çalışma; Birey ve Aile İçin Sosyal Hizmet*, Ankara, Kendi Yayını, 1992. (Gözden Geçirilmiş İkinci Baskı, Ed. Veli Duyan. Ankara, Kendi Yayını, 1999).
- Uluslararası Konferans-Sosyal Hizmetleri Yeniden Düşünmek II, (Çevrimiçi), www.facebook.com/events/318341544880770/, 23 Haziran 2013.
- Zülfikar, Hamza: *Terim Sorunları ve Terim Yapma Yolları*, 2. bs., Ankara, Türk Dil Kurumu, 2011.

İSTANBUL İLİNDE SOSYAL HİZMET ALGISI ÜZERİNE BİR ALAN ARAŞTIRMASI*

Pınar AKKUŞ

Özgür BAŞPINAR AKTÜKÜN

Sosyal refah devletinin tüm dünyada sorgulanır hale gelmesi, emek ile sosyo-ekonomik güvence arasındaki bağların zayıflaması, günümüz toplumlarında hızla yaygınlaşan sosyal güvensizliği önemli bir sosyo-politik sonuç olarak ortaya çıkarıyor. Emegin sosyo-ekonomik güvenceyi sağlamakta yetersiz kalışı belirsizlik ortamının oluşmasına neden oluyor. Bu belirsizlik ortamında sosyal güvenceden yoksun bireyler çok boyutlu bir sosyal dışlanma sürecinin de parçası oluyorlar. Bugün Türkiye’de çalışıyor olsun olmasın kitleler bu sosyal dışlanma sürecinin tehdidi altında yaşıyor. Gün geçtikçe dezavantajları nedeni ile çalışamayan insanların yaşadıkları yoksulluğun yanı sıra çalışan insanların yoksulluğundan, emekleri karşılığında kazandıkları gelirin kendilerine yetmemesinden ve güvencesiz çalışma biçimlerinden yaygın bir şekilde söz ediyoruz. Bu durum sosyal hizmetlere ihtiyaç duyan geniş bir kitlenin varlığını, ne yazık ki kaçınılmaz kılıyor. Bu bağlamda, sosyal bilimler dünyasının son dönemdeki en önemli tartışma konularının başında “yoksulluk” ve “yoksullukla mücadele biçimlerinin neler olması gerektiği” ve “sosyal hizmet modellerinin nasıl şekillendirilmesi gerektiği” geliyor.

20. yüzyılda çalışanların kendilerini daha güvende ve refah içinde hissetmesini sağlayan merkezi yapıdaki sosyal refah devletinin temelleri I. ve II. Dünya Savaşı sonrası endüstrileşen kapitalist ekonomilerde ortaya çıkan sorunlara devletin seyirci kalamayacağı düşüncesinden hareketle atılmıştı.¹ 1970 ortalarına kadar büyüme-yayılma dönemini yaşayan, Keynesyen politikalarla özellikle Batı Avrupa’da işçi sınıfının büyüüp güçlenmesinde ve bir baskı grubu olarak gelirin yeniden bölüşümünde aktif rol oynamasına olanak sağlayan refah devleti, 1970’lerde yaşanan ekonomik duraksama nedeni ile yeniden sorgulanır hale gelmişti.² 1970 petrol krizi ve bu krizin getirdiği ekonomik sorunlar/bütçe açıkları, yurttaş beklentilerinin karşılanmasında devletin yetersiz kalması nedenleri beraberinde devletin özel sektör karşısında sınırlanan yetkilerini, ulus ötesi ku-

* Bu yazı, Kasım 2011-Mart 2012 tarihleri arasında Sosyoloji Mezunları Demeği ve Friedrich-Ebert-Stiftung Demeği İstanbul Şubesi işbirliği ile hayata geçirilen saha araştırmasına dayanarak kaleme alınmıştır.

¹ Meryem Koray, *Sosyal Politika*, İmge Kitabevi, Ankara, 2008, s. 95.

² A.e., s. 96-97.

rumların devletler üzerinde artan etkisini ve kamusal faaliyetlerin liberalleştirilmesi ve özelleştirilmesini gündeme getiriyordu.³

70'li yılların sonlarına doğru uluslararası ekonomik sistemde krizin derinleşmesi ve krizden çıkış için önerilen yeni-liberal politikaların devreye sokulması sosyal politikalar alanında da büyük bir değişimi gündeme getirdi. Yeni liberal kuramın etkisinde şekillenen bu yeni dönemde yürütülen bütün tartışmaların ışığında ulaşılan tek bir sonuç vardı; "Refah devleti hasta. Hastalığı teşhis etmekse kolay: Sağlık harcamaları ve sosyal harcamalar, gelirlerden çok daha hızlı bir biçimde artıyor. Sanayileşmiş ülkelerin tamamının yirmi yıldan beri yaşamakta olduğu finansman sorunu bundan kaynaklanıyor."⁴

Yeni-liberal ekonomi politikalarının uygulanmaya başlamasıyla çözülen refah devletine paralel olarak sosyal hizmet modellerinde de önemli değişimler ortaya çıktı. Yeni-liberal politikalar devletin sosyal hizmetler alanındaki rolünü asgari düzeye indirmeyi öngörürken, özel ve gönüllü kuruluşların sosyal hizmet alanındaki katkılarını özendiriyor. Ancak, uygulanan politikalarla yoksulluğun yaygınlaşması her geçen gün sosyal hizmetlere gereksinim duyan bir kitleyi büyütüyor. Tarımın ticarileşmeye başlamasıyla birlikte geleneksel tarımsal yapıların çözülmesi, kırsal bölgelerde geçimlerini sağlayamayan insanların şehirlere yönelmeleri, talepten yoğun biçimde etkilenen imalat, ulaşım ve ticaret sektörlerinde sağlanan istihdamın düzensiz niteliği, modern yoksulluğu tanımlayan önemli gelişmeler.⁵

Bugün ülkemizde de yukarıda kısaca değinilmeye çalışılan ile paralel bir süreç işlediği görülmektedir. Cumhuriyet öncesinde aile, dini yapılar, vakıflar ve gönüllü kuruluşlar gibi geleneksel dayanışma modellerinin hâkimiyetinden söz edilirken siyasal rejimin değişmesi ile birlikte Cumhuriyet sonrasında yeni bir devlet ve yeni bir sosyal politika anlayışının etkilerinden söz etmek mümkün olmuştur. Ancak bu yeni anlayışta da devletin kaynaklarının kısıtlı olması nedeni ile devlet destekleyici konumda kalmış; sivil toplum örgütlerinin sorumluluğunda toplumun desteğini alma çabaları sürmüştür.⁶ Kongar ise 1960'lı yıllara kadar Türkiye'deki sosyal politika anlayışına etki eden üç önemli dönemden/dönüm noktasından söz eder. İlk dönüm noktası rejim değişikliği ile birlikte

³ Veysel Eren, *Devletin Dönüşümü ve Yeni Dönem Kamu Yönetimi*, (Ed.) Mehmet Özel & Veysel Eren, Çizgi Kitabevi, Konya, 2008, s. 44-45.

⁴ Pierre Rosanvallon, *Refah Devletinin Krizi*, Çev. Burcu Şahinli, Dost Yayınevi, Ankara, 2004, s.9. Aktaran Özgür Başpınar, *Sokak Çocuğu Olgusu ve Türkiye'de Uygulanan Sosyal Hizmet Modeli*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2007, s. 20.

⁵ Ayşe Buğra, *Yoksulluk ve Sosyal Haklar*, Sivil Toplum Geliştirme Merkezi Demeği için hazırlanan Danışman Raporu, İstanbul, Aralık, 2005, s.2; ayrıca, feodalizmden kapitalizme geçiş aşamasında yoksulluğun değişen biçimleri ile ilgili olarak bkz. Bronislaw Geremek, *Poverty: A History*, Oxford, Blackwell, 1994. Aktaran Özgür Başpınar, *Sokak Çocuğu Olgusu ve Türkiye'de Uygulanan Sosyal Hizmet Modeli*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2007, s. 25.

⁶ Veli Duyan, *Sosyal Hizmet Temelleri, Yaklaşımları ve Müdahale Yöntemleri*, Sosyal Hizmet Uzmanları Demeği Yayınları, Ankara, 2010, Önsöz.

gerçekleştirilen 1920 sonrası uygulamalar, ikinci önemli dönüm noktası ise II. Dünya Savaşı'nın sona ermesinin ardından Türkiye'de çok partili döneme geçiş ile ilgili atılan önemli adımlar ve Çalışma Bakanlığı'nın kurulmasıdır. Kongar, Türkiye'de 1960 askeri müdahalesi ile sosyal politika yaşamında üçüncü önemli devreye girildiğini öne sürer. 1960 askeri müdahalesinin Türkiye'deki sosyal politika açısından dönüm noktası olma nedenini ise 1950'de iktidara gelen burjuvazinin gerektirdiği çift meclis, Anayasa Mahkemesi ve Planlama Teşkilatı benzeri kurumların yeniden kurulması ve bu yeniden kuruluş aşamasında işçi hakları, sosyal politika önlemleri ve sosyal hizmetler meselesinin ön plana geçişi ile bağlantılandırır.⁷ Yıldırım, 1961 ve ardından 1982 tarihlerinde yapılan Anayasalar ile Türkiye'nin sosyal devlet ilkesini kabul ederek dezavantajlı kesimlere sunulacak hizmetleri destekleyen bir anlayışın gündeme geldiğini belirtmektedir.⁸ Ancak, devletin dünyadaki küreselleşme ve rekabete dayalı piyasa ekonomisinin hakimiyetine karşı koyamayarak bütçe açıklarını kapamak, ekonomik etkinliği artırmak ve gelir sağlamak amacı ile "özelleştirme" faaliyetlerine başvurduğu da görülmektedir.⁹

Bu bağlamda Türkiye'de 1980'ler (1950'lerden itibaren başlayan süreç ile birlikte) ile özel sektörün hâkim kavram, anlayış ve yöntemlerinin kamuya uyarlanmaya başlaması (toplam kalite yönetimi, esnek istihdam, yönetim vb.), kamusal faaliyetlerin yerelleşme adı altında özelleştirilmesi, kamu personelinin sayısının sistematik olarak azaltılması, taşeron şirketler aracılığı veya özel sektör/sponsor anlaşmaları ile istihdam edilen güvencesiz çalışan işçiler 1970 sonrası tüm dünyada yaşanan sosyal-ekonomik değişimler eşliğinde devletin kamu hizmetlerine bakışının bir yansıması olarak değerlendirilebilir. Gittikçe sosyal yönünü küçülten ve kendisini "seyirci" koltuğunda konumlandıran bir devlet anlayışının söz konusu olduğu görülmektedir. Sosyal hizmetlerin sunumu konusunda da devletin kendisini geriye çektiği, küçülttüğü, özel sektör ile piyasalaştırma temelinde yeni ilişkiler geliştirdiği; tüm bunları da Weber'in aşırı kuralcı, katı hiyerarşik, etkinlik sağlayamayan bürokrasi modeline alternatif üretmek adına savunduğu görülmektedir. Minimal-garantör devlet anlayışı çerçevesinde yapılandırılan yeni yönetim anlayışında ise esneklik, açıklık, enformasyon akışında çift yönlülük, dar merkez ve söz sahibi geniş çevre, yumuşak hiyerarşi ilkelerinin ortaya koyulduğu görülmektedir.¹⁰

Tüm bu tarihsel arka plan eşliğinde, bugün Türkiye'de sosyal hizmet alanında çalışma yürüten kilit kurumlardan biri şüphesiz eski adı ile Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu (SHÇEK), yeni adı ile de Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı. Bilindiği gibi SHÇEK 03.06.2011 tarihinde çıkarılan 633 sayılı Kanun Hükmünde Kararname (KHK) ile kapatıldı. Bundan böyle SHÇEK yerine, yeni kurulan Aile ve Sos-

⁷ Emre Kongar, *İnsanı Yönlendirme ve Sosyal Hizmetler*, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1978, s. 192-196.

⁸ Kazım Yıldırım, *Sosyal Hizmet*, Sakarya Yayıncılık, Adapazarı, 2007, s. 82.

⁹ A.e., s. 82.

¹⁰ VeySEL Eren, a.g.e., s. 62-63.

yal Politikalar Bakanlığı bünyesinde çalışacak olan Aile ve Toplum Hizmetleri Genel Müdürlüğü, Çocuk Hizmetleri Genel Müdürlüğü, Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü, Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü, Sosyal Yardımlar Genel Müdürlüğü, Şehit Yakınları ve Gaziler Dairesi Başkanlığı olarak tanımlanan hizmet birimleri aracılığı ile hizmet vermeye başladı. Anılan kararname ile SHÇEK merkez teşkilatının tasfiye edildiği, taşra teşkilatının da İl Özel İdarelerine bağlanacağı ilan edildi. Bu yeni gelişme başta SHÇEK bünyesinde çalışanlar olmak üzere birçok sivil toplum örgütünün tepkisini topladı. Yapılan itirazlar 633 sayılı KHK ile “sosyal hizmetler”in bir hak olmaktan tam anlamıyla çıkartıldığını, bu şekilde muhafazakâr ve hayırsever politikaların devamını sağlayacak “sadaka” dağıtma zihniyetinden öteye geçilemeyeceğini dile getiriyordu. Sosyal hizmetlerin kamu yararı gözetilerek; sürekli, önleyici, koruyucu ve çalışanlarının da sosyal haklarını gözetken bir sosyal hizmet politikasına dayandırılarak; konunun bütün muhataplarıyla, çalışanlar, meslek odaları, üniversiteler, sendikalar, sivil toplum ve kadın örgütleri ile birlikte değerlendirilerek, yeniden yapılandırılması gerektiği dile getirildi. İtirazlarda sosyal hizmet alanındaki değişimlerden hizmet alanların ve sosyal hizmet alanında çalışanların aynı derecede etkileneceği vurgulanıyordu. Ancak, meslek örgütleri, sendikalar ve sivil toplum kuruluşlarının yürürlüğe konan kurumsal değişime gösterdikleri tepkinin, toplumsal alanda yaratacağı olumsuz etkilerin öngörüsü ile sınırlı kaldığı görülmekte, bu öngörülerini destekleyecek ya da olumsuzlayacak herhangi bir bilimsel veriye rastlanamamakta.

Yayınlanan KHK’ye yönelik eleştiriler ve SHÇEK içerisindeki belirsizlikler sürerken Kasım 2011’de yayınlanan yeni bir KHK ile taşra teşkilatının İl Özel İdarelerine bağlanması sürecinin üç yıl içerisinde tamamlanacağı duyuruldu. Bu üç yılın ardından 2014 Şubat ayında yayınlanan 6518 sayılı kanunda “Bakanlığın taşra teşkilatında yer alan sosyal hizmet kuruluşları Bakanlar Kurulu kararıyla belirlenecek esaslar çerçevesinde il özel idareleri, belediyeler ve diğer kamu kurum ve kuruluşlarına devredilebilir. Bakanlık, hizmet alanları ile ilgili olarak il özel idareleri, belediyeler, üniversiteler, sivil toplum kuruluşları ve diğer kamu kurum ve kuruluşları ile ortak projeler yürütebilir.”¹¹ ifadesi yer alıyordu. Bu ifade, Türkiye’de ağırlıklı olarak merkezi yönetimin sorumluluğunda yürütülen sosyal hizmetlerin yerele devredilme planlarını; Türkiye’de yerel yönetimlerin sosyal hizmetler alanındaki faaliyetinin artırılmaya çalışıldığını açıkça ortaya koyuyor. Buna karşılık “yerel yönetim kuruluşlarının sosyal hizmetler ve yardımlar konusunda standart bir yaklaşım ve uygulama birliği içinde bulunmadığı eleştirisi”ne¹² hak ettiği önemin verilmediğini de belirtmek gerekiyor. Bu durumun, yerel yönetimler tarafından verilen “sosyal hiz-

¹¹ Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun, Kanun No: 6518, Kabul Tarihi: 6/2/2014, Madde 120.

¹² Bedrettin Kesgin, *Kamu Sorumluluğunda Sosyal Hizmet*, Açılım Kitap, İstanbul, 2012, s. 181.

metler”in keyfi, rastgele ve belli standarttan uzak uygulamalara yol açabileceği göz önünde bulundurulmalıdır.¹³

633 sayılı KHK’nin çıkarılmasından yalnızca birkaç ay önce Sosyoloji Mezunları Derneği, Friedrich-Ebert-Stiftung Derneği, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi ve Maltepe Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Hizmet Bölümü tarafından 8-9 Nisan 2011 tarihlerinde “Sosyal Hizmetleri Yeniden Düşünmek: Sosyal Hizmet Örgütlenmesi, Mesleki Etik ve Eğitim” başlıklı bir uluslararası konferans düzenlendi. Farklı ülkelerden gelen akademisyenlerin yanı sıra, Türkiye’nin çeşitli illerinden alanda çalışan uzmanların ve meslek örgütlerinin katılımıyla Türkiye’de sosyal hizmetlerin mevcut durumu ve değişimi çeşitli boyutlarıyla ele alındı. Üniversitelerin, sivil toplum örgütlerinin ve uygulayıcıların yoğun ilgi gösterdiği konferansta sosyal hizmetlerde örgütlenme, etik ve eğitim başlıkları üzerinde odaklanılarak bu konularda önem taşıyan tartışmalar gerçekleştirildi. Bu konferansın hazırlık aşamasında ve konferans sırasında çıkarılacak KHK’den haberimiz yoktu ancak sosyal hizmetler alanında yaşanan değişimleri içeriden (bizzat SHÇEK’te çalışanlar olarak) gözlemlediğimiz kadarı ile mesleki sorumluluğumuzun bir parçası olarak kamuya yönelik verilen hizmetlerin iyileştirilmesine ve geliştirilmesine katkı sunmak amacı ile eleştirilerimizi, önerilerimizi dile getirmeye çalıştık. Devlet sorumluluğu altında, “hak” kavramı etrafında geliştirilecek “sosyal politika” uygulamalarının dönemsel projelerle “sürdürülebilir yoksulluk” anlayışından kurtarılmasının zorunlu olduğu düşüncemizi her zaman olduğu gibi bu konferans kapsamında da vurguladık. Ancak, yine de sorgulamadan yapamadık: Acaba toplum, sosyal hizmet meselesine, SHÇEK’e, hak kavramına, hayırseverlik yaklaşımına nasıl bakıyordu? Bu bağlamda, sözü edilen konferansın kapsamına girmemiş olan bu konular üzerine çalışma ihtiyacı hissedildi ve “İstanbul İlinde Sosyal Hizmet Algısı Üzerine Bir Alan Araştırması” Sosyoloji Mezunları Derneği ve Friedrich-Ebert-Stiftung Derneği işbirliği ile hayata geçirildi. Bahsi geçen uluslararası konferans sonrasında Sosyoloji Mezunları Derneği tarafından konferanstaki tartışmaları özetleyen bir sonuç deklarasyonu kaleme alındı. Elinizdeki çalışmanın sonuç kısmında yer alan “Ek Tartışma Başlıkları” bölümünün oluşturulmasında kaleme alınmış bu sonuç deklarasyonundan yola çıkıldı.

Her geçen gün artarak sosyal hizmetlere ihtiyaç duyan bir toplumdan söz etmemize rağmen bu toplumun “sosyal hizmet algısı”nın nasıl olduğuna dair saha araştırmasına dayanan yeterli bilimsel çalışmanın olmaması oldukça üzücü. Bu noktada, Sosyal Araştırmalar Merkezi tarafından 2003 yılında Dünya Bankası tarafından finanse edilen Sosyal Riski Azaltma Projesi (SRAP) kapsamında Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Fonu (SYDTF), Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıfları (SYDV) ve SHÇEK hakkında yürütmüş olduğu kamuoyu araştırmasını anmak isteriz.¹⁴ 4132 kişilik bir örneklem üzerinden niteliksel ve niceliksel araştırma yöntemleri eşliğinde

¹³ A.e., s. 181.

¹⁴ “Yoksulluk ve Yoksulluk” Araştırması için Bkz. (Çevrimiçi)

http://www.samardan.com/detayli_projeler.asp?ID=7, 30 Haziran 2013.

gerçekleştirilmiş araştırmanın genel amacı söz konusu kurumlar tarafından uygulanabilecek halkla ilişkiler kampanyalarına temel oluşturacak verileri sunmak olarak belirlenmiş. Bu nedenle gerek SYDTF ve SYDV’ler gerekse SHÇEK’in misyonları ve hizmetlerini ele alan oldukça geniş kapsamlı bir araştırma yapılmış. Bu araştırmanın, “İstanbul İlinde Sosyal Hizmet Algısı Üzerine Bir Alan Araştırması” kapsamında soracağımız soruları belirleme ve kafalarımızı netleştirme noktasında bize ilham kaynağı olduğunu belirtmek isteriz. Ancak, bize ilham veren oldukça geniş kapsamlı bir araştırmanın varlığına rağmen kısıtlılıklarımız nedeni ile araştırmamızda yalnızca SHÇEK ve sosyal hizmete ilişkin temel kavramları ele alabildik.

Araştırmamızı toplumsal algıyı kabaca betimlemeye çalışma, temel veriler üzerinden yeni sorular ve yeni araştırma konuları ortaya atmak amacı ile kurguladık. Dolayısı ile araştırmamız kısıtlılıkları ile birlikte düşünülerek küçük bir başlangıç adımı olarak değerlendirilmelidir. Elbette ki bu konuda çok daha kapsamlı niteliksel ve niceliksel araştırmalara ihtiyacımız var. Bu nedenle yapılacak bağımsız araştırmaların yanı sıra sosyal hizmet alanında sorunların tespiti ve dezavantajlı kesimlere daha etkin bir şekilde ulaşabilmek amacı ile sosyal hizmet üreten kurum/kuruluşlarının yapılarında Araştırma-Geliştirme birimlerinin kurulmasını ve bu birimlerde sosyologların istihdamının sağlanması gerektiğini düşünüyoruz.

Bu birimlerde kurumların ihtiyaçları doğrultusunda, nitel ve nicel araştırma yöntemlerini kullanarak, toplumsal sorun, durum ve ihtiyaçların tespit edilmesi; karar alma mekanizmalarındaki yetkililerin ihtiyaç duyduğu veriler eşliğinde kamusal hizmetlerin niteliğinin yükselmesi ve bu hizmetlere ihtiyaç duyan gruplara ulaşılması için planlama ve uygulamaya yönelik çalışmalarda bulunulması gerekiyor.

Sosyal hizmet alanında hizmet üretmek kadar araştırma yapmanın da önemini vurgulamak amacıyla kaleme alınan bu küçük araştırmanın tasarımı ile ilgili bilgiler ile örneklemin nasıl seçildiği, araştırmamızın sınırlılıkları, sahada karşılaşılan zorluklar ve verileri nasıl analiz ettiğimiz aşağıda belirtilmiştir.

Araştırma Tasarımı ve Örneklem Seçimi

Araştırmamız, İstanbul ili ile sınırlı tutulmuş ve bu doğrultuda 6 ilçede 1008 kişilik bir örneklem grubuna ulaşılmıştır. Araştırma örneklemine, Türkiye İstatistik Kurumu’nun (TÜİK) verilerine göre nüfus yapısı sosyo-ekonomik düzey olarak düşük-alt-orta gruplardan oluşan ve bu anlamda SHÇEK’ten hizmet alma potansiyelinin yüksek olduğu öngörülen, Gaziosmanpaşa, Bağcılar, Sultanbeyli ilçeleri ile, nüfus yapısı sosyo-ekonomik düzey olarak orta-üst olduğu düşünülen Beşiktaş, Üsküdar ve Yeşilköy ilçelerinden ulaşılmıştır. Anket uygulanacak mahalleler, proje koordinatörlerinin anket çalışması başlamadan önce belirlenen ilçelerde yaptıkları muhtarlık ziyaretleri ve gözlem yöntemi ile belirlendi. Her ilçede kaç kişi ile anket yapılacağı

TUİK'in nüfus sayımı verileri esas alınarak ilçe nüfuslarına göre dağıldı. Araştırma kapsamında ilçelerde uygulanan anket sayıları aşağıda verilmiştir. (Tablo 1)

İlçe Adı	Nüfusu	Toplam Anket Sayısı
Gaziosmanpaşa	752389	248
Bağcılar	556519	172
Sultanbeyli	175700	80
Üsküdar	495118	248
Bakırköy	208398	152
Beşiktaş	190813	100

Tablo 1. İlçelerde Uygulanmış Anket Sayıları

Araştırmamız sosyal hizmetlerin temel kavramlarının örneklem gruplarında yarattığı algıyı ölçmeye çalışarak çıkarımlarda bulunmayı ve potansiyel hizmet alıcıların bakış açılarını betimleyebilecek sonuçlara ulaşmayı hedeflemiştir. Bu amaçla katılımcılara hak, yoksulluk, yardım, hayırseverlik, sosyal hizmet, SHÇEK'e (Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı) dair hazırlanmış soruların bulunduğu anket formu yüz yüze görüşme tekniği ile uygulanmıştır.

Araştırmanın Sınırlılıkları

Türkiye'de SHÇEK, sosyal hizmet sağlayan kilit bir kurum ancak tek kurum değil. Dolayısı ile toplumun bütünlüklü bir sosyal hizmet algısına yönelik verilere ulaşmak çok daha kapsamlı bir araştırmayı gerektirir. Araştırmamızda ise bütünlüklü bir sosyal hizmet algısından çok SHÇEK merkezli bir sosyal hizmet algısına ulaşmak mümkün. Bunda araştırmamızın çıkış noktasının SHÇEK'in yeniden yapılandırılmasına yönelik kamuoyu tepkileri üzerine düşünce üretme sürecimizin etkili olduğu söylenebilir. Araştırma koordinatörlerinin de SHÇEK'te çalışmış olmaları ve uzun süre bu kurum çevresinde yaşanan olaylara odaklanmalarının araştırmanın çerçevesini çizme konusunda etkili olduğu belirtilmelidir. Bu nedenle araştırmamızda SHÇEK'i merkeze alarak mümkün olduğunca az soru ile sosyal hizmetlere dair temel kavramlara ilişkin bulgulara ulaşmaya çalıştık. Bu bağlamda sorularımız alanın temel kavramları olan hak, yoksulluk, hayırseverlik, sosyal hizmet kavramları üzerinden şekillenen tartışmalar eşliğinde örülmeye çalışıldı.

Araştırmamızın saha çalışması 2011 Kasım-Aralık aylarında gerçekleştirildiği için toplumsal alanda ilgili değişimin yerleşikleşmemesi ve kurumun hâlâ eski isim ile anılmasının yaygınlığı nedeniyle katılımcılara sorulan sorularda Aile ve Sosyal

Politikalar Bakanlığı yerine SHÇEK ifadesi kullanılmıştır. 633 sayılı KHK Haziran ayında çıkarılmasına rağmen SHÇEK'ten Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı'na geçiş için 6 ay süre tanınmış, 2012 Ocak ayında tamamlanması öngörülen geçiş sürecinde kurum ismi resmi yazışmalarda "SHÇEK (Mülga)" şeklinde değiştirilmiş, SHÇEK'e ait web sitesi Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı'na ait web sitesi kurulmasına rağmen yayında kalmıştır. Dolayısı ile araştırmamız var olan yapısal değişimler göz önünde bulundurulduğunda eski yapıya dair verileri sunmaktadır. Araştırmamızın bu alanda yapılabilecek diğer araştırmalar için ön bilgi sağlayabilecek özellikte bir çalışma olduğu düşünülmelidir. Şüphesiz konu üzerinde daha geniş çaplı yapılacak niceliksel analizlere ve niteliksel araştırma yöntemleri kullanılarak oluşturulacak derinlemesine bilgilere ihtiyaç duyulmaktadır. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı'na dair toplumun algılayışına dair araştırmalar ise ancak bu yeni yapılanmanın yerleşikleşmesinin ardından yapılabilecektir.

Saha ekibi, saha çalışması sürecinde üst sosyo-ekonomik düzeye sahip insanların oturdukları mahallelerde nezaketsiz bir şekilde red edilme, sitelerde özel güvenlik görevlileri tarafından engellenme, site sakinleri tarafından şikâyet edilme gibi zorluklarla karşılaştıklarını belirtmişlerdir. Bu sorun mahalle muhtarları ve ilçe belediyeleri ile bağlantıya geçilerek, resmi izin yöntemiyle aşılmaya çalışılmıştır. Ancak, yine de araştırmamızın verileri incelendiğinde bütün çabalarımıza rağmen üst-sosyo ekonomik düzey kişilere yeterince ulaşamadığı görülecektir.

Saha ekibi, alt ve alt orta sosyo-ekonomik düzeye mensup insanların yoğunluklu oturdukları mahallelerde ise mahalle sakinlerinin yaşadıkları olumsuz deneyimler nedeniyle (hırsızlık, anket yapma bahanesi ile kişisel bilgilerin kullanımı sonucu gerçekleştirilen dolandırıcılık faaliyetleri vb.) anket uygulamakta zorlandıklarını ifade etmişlerdir. Bazı mahallelerde ise araştırma ekibine polisle işbirliği yapan kişiler gözöyle bakılması saha ekibi için güvenlik sorunu yaratmış, ekip bu mahallelerden kısa bir süre içerisinde ayrılmak zorunda kalmıştır.

Bütün bu olumsuzlukların yanında yine alt ve orta sosyo-ekonomik düzeye sahip insanların yaşadıkları başka mahallelerde ankete cevap veren katılımcıların büyük kısmının saha ekibimizi tanıdıklarına yönlendirdikleri de belirtilmelidir. Bu şekilde bazı mahallelerde kartopu yöntemi kullanılarak katılımcılara daha rahat bir şekilde ulaşıldı. Saha ekibinin, saha çalışmasına ilişkin tuttıkları notlarda bu mahallelerde sıklıkla sosyal hizmet görevlisi olarak algılandıkları ve katılımcıların kişisel sorunlarını paylaşma eğiliminde oldukları ifadeleri yer almakta. Bazı katılımcıların sosyal hizmetin gelişimine katkıda bulunmak ve bir şeyleri değiştirebilmek için bu anketi yanıtladıklarını söylediklerini yine sahaya ilişkin tutulmuş notlardan görüyoruz. Bazı katılımcıların ifadelerinden aktarıldığına göre anketin konusunun sosyal hizmet olması soruları yanıtlamalarının tek nedeni ve anket başka bir konu ile ilgili olsaydı yanıtlamayacağı reddedeceklerdi.

Saha sürecinde katılımcıya ulaşma konusunda yaşanan tüm zorluklara rağmen, araştırmanın konusunun araştırma sürecine katılımı olumlu yönde etkilediği tespit edilmiştir. Araştırma ekibimizin saha sürecinde karşılaştığı bu durum, toplumun sosyal hizmet ile ilgili meselelere duyarlılığı konusunda bir ipucu verebilir.

Veri Toplama ve Değerlendirme Süreci

Araştırma kapsamında uygulanan toplam 1008 anket görüşmesi, 12 kişilik saha ekibinin ve 2 saha koordinatörünün 02.11.2011 ve 29.12.2011 tarihleri arasında yürüttükleri saha çalışmaları sonucunda tamamlandı. Saha çalışması ekibi ve araştırmanın saha çalışmasının sağlıklı bir şekilde tamamlanmasına katkı sunan saha koordinatörleri, Sosyoloji lisans son sınıf ve yüksek lisans öğrencilerinden oluşturuldu. Araştırma ekibinin Sosyoloji son sınıf ve yüksek lisans öğrencilerinden oluşturulması tercihinin altında, gruba dahil olan öğrencilerin saha çalışması konusunda deneyimli olması, bu çerçevede sosyolojik bakış açısına sahip bir grup ile araştırmanın güvenilirliğinin garanti altına alınabileceği düşüncesi yatmaktadır. Saha çalışmasına başlanmadan önce araştırmanın yürütücüleri tarafından araştırma ekibine çalışmanın içeriği ve sosyal hizmet alanına dair temel kavramlar üzerine eğitim çalışması yapılmış ve saha çalışmasının her aşamasında yapılan düzenli toplantılar ile karşılaşılan sorunlar gecikmeksizin çözüme kavuşturulmuştur. Bu sayede ağır kış şartlarına rağmen anketler kısa bir süre içerisinde tamamlanmıştır. Bunun yanı sıra saha ekibi sahada karşılaştıkları güçlükleri/olumlu yaklaşımları saha notlarına dökmüşler ve araştırma koordinatörleri ile paylaşmışlardır.

Mahallelerde anket uygulanacak kişiler araştırma ekibi tarafından rastgele belirlenmiş olup, yüz yüze görüşme yöntemi uygulanmıştır. Araştırmada her evde bir kişiye anket uygulanması kriterine dikkat edilmiş, kişilerin kan bağı olan yakın akrabalarına anket uygulanmamıştır.

Araştırma verileri SPSS (Statistical Package for the Social Sciences) programı yardımı ile analiz edilmiş, verinin betimlenmesi tablo ve grafiklerle gerçekleştirilmiştir. Elde edilen verilerle Kolmogorov-Simirnov ile Normallik testi uygulanmış, normal dağılımın reddedildiği durumlarda, Mann-Withney U ve Kruskal-Wallis analizleri yapılmıştır. Soru kâğıtlarının hazırlanmasında beşli Likert tipi ölçek kullanılmıştır.

Araştırmanın Betimsel Sonuçları ve Tartışma

Araştırmamız kapsamında ulaşılan örneklem grubunun özellikleri ve sorulan sorulara verilen cevaplar sonucunda ulaşılan analizler aşağıda değerlendirilmiştir.

Araştırmamız kapsamında 599'u kadın (% 59,42), 409'u erkek (% 40,58) olmak üzere toplam 1008 kişi ile yüz yüze anket görüşmesi yapıldı. Örneklem dahilinde 13-23 yaş arası 83; 24-34 yaş arası 277; 35-45 yaş arası 251; 46-56 yaş arası 232; 57 ve üstü 165 kişi ile görüşüldü.

Anket sorularını yanıtlayanların çoğunluğunun (%70,54) evli; %29,5'inin bekar (evlenmemiş, boşanmış veya eşini vefat nedeni ile kaybetmiş olanlar) olduğu görülmektedir.

Ankete katılanların %8,4'lük oranının okuma yazma bilmediği veya okuryazar olmakla birlikte herhangi bir okuldan mezun olmadığı; %31,3'lük oranın ilkokul; %14,0'lük oranın ortaokul, %21,9'lük oranın ise lise mezunu olduğu; yine ankete katılanların %24,4'ünün lisans ve lisansüstü mezunu olduğu görülmektedir.

Öğrenim ve gelir düzeyi arasındaki ilişkiye bakıldığında ise öğrenim düzeyi arttıkça gelir durumunun da arttığı görülmektedir. Bu durum TÜİK tarafından gerçekleştirilen “2010 Kazanç Yapısı Anketi” sonuçları ile de paralellik göstermektedir. Bu sonuçlara göre 2010 yılında yıllık ortalama brüt kazanç 19.694 TL'dir. Bu rakam, erkekler için 19.683 TL, kadınlar için 19.728 TL olarak tahmin edilmiştir. Anket sonuçları hem erkek hem de kadın ücretli çalışanların kazançlarının, genellikle öğrenim düzeyi ile doğru orantılı olarak yükseldiğini göstermektedir.¹⁵ (Tablo 2)

Öğrenim Düzeyi	Hânenin Aylık Ortalama Gelir Durumu								Toplam
	1.000TL'den az	1.000-1.999TL	2.000-2.999TL	3.000-3.999TL	4.000-4.999TL	5.000-5.999TL	6.000TL ve üstü	Cevapsız	
Okuma-yazma bilmiyor	51	5	0	0	0	0	0	2	58
Okur-yazar	19	6	0	1	0	0	0	0	26
İlkokul mezunu	189	96	24	5	2	0	0	0	316
Ortaokul mezunu	41	61	18	4	2	2	1	2	131
Lise mezunu	33	86	50	14	10	10	14	4	221
Üniversite mezunu	11	43	48	27	16	17	39	1	202
Lisansüstü	0	2	9	9	2	9	12	1	44
Diğer (Açık öğretimler, yüksek okul)	2	5	2	0	1	0	0	0	10
Toplam	346	304	151	60	33	38	66	10	1008

Tablo 2. Öğrenim ve Gelir Düzeyi Arasındaki İlişki

¹⁵ TÜİK, Haber Bülteni, Kazanç Yapısı Anketi, 2010, (Çevrimiçi) <http://www.tuik.gov.tr>

Ankete katılan 389 kişi (%38,59) düzenli bir işte çalışırken, 619 kişi (%61,41) ise düzenli bir işte çalışmamaktadır. Buna karşılık 762 kişinin sosyal güvencesinin SGK olduğu görülmektedir. (Tablo 3) Bu durumun çalışma yaşamında geçici, dönemlik yani güvencesiz işlerin yoğunluğuna dair bir ipucu olduğu düşünülebilir.

Sosyal Güvence	Frekans	Yüzde
SGK	739	73,3
Yeşil Kart	35	3,5
Özel	26	2,6
Yok	185	18,4
SGK ve Özel Birlikte	23	2,3
Toplam	1008	100,0

Tablo 3. Sosyal Güvence Durumu

Düzenli bir işte çalışmayanların çoğunluğunu kadınların oluşturduğu görülmekle birlikte (Tablo 4), sosyal güvenceye sahip olanların oranlarına bakıldığında kadınların daha yüksek olması (Tablo 5) onların eşlerinin sosyal güvencelerinin kapsamında olduklarını düşündürmektedir. Bu durum kadınların istihdam edilme biçimlerini ve toplumsal alandaki rollerini de tartışabileceğimiz bir veri olarak değerlendirilebilir.

		Cinsiyet		Toplam
		Kadın	Erkek	
Düzenli Bir İşte Çalışma Durumu	Evet	135	254	389
	Hayır	464	155	619
Toplam		599	409	1008

Tablo 4. Düzenli Bir İşte Çalışma Durumu ile Cinsiyet Arasındaki İlişki

Sosyal Güvence Durumu	Cinsiyet		Toplam
	Kadın	Erkek	
SGK	418	321	739
Yeşil Kart	25	10	35
Özel	14	12	26
SGK ve Özel Birlikte	15	8	23
Yok	127	58	185
Toplam	599	409	1008

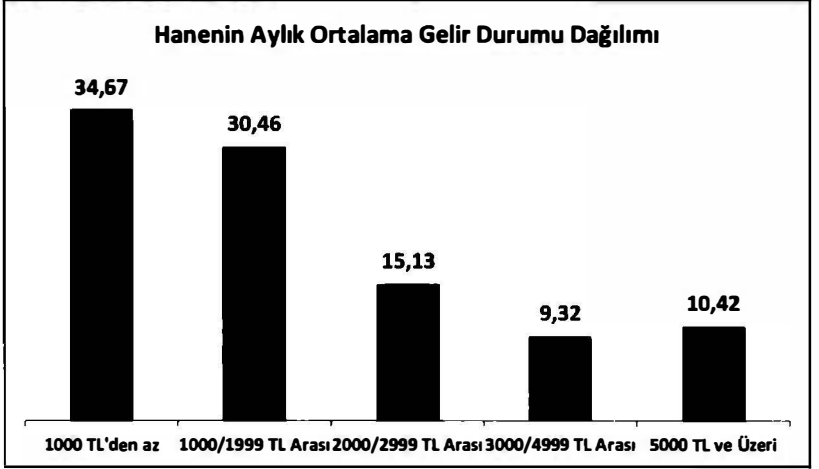
Tablo 5. Sosyal Güvence Durumu ve Cinsiyet Arasındaki İlişki

Ankette katılımcılara öncelikle hane geliri, sonrasında ise hane gelirleri üzerinden kendilerini hangi sosyo-ekonomik düzeyinde tanımladıkları soruldu. Dolayısıyla sosyo-ekonomik düzeyleri ile ilgili tanımlamalar katılımcıların kişisel görüşünü yansıtmakta ve objektif bir kritere dayanmamaktadır.

Hanenin Aylık Ortalama Gelir Durumu	Katılımcıların Kendilerini Tanımladıkları Gelir Düzeyi						Toplam
	Fakir	Orta-alt gelirli	Orta gelir	Orta-üst gelirli	Yüksek gelirli	Cevapsız	
1.000TL'den az	150	92	103	1	0	0	346
1.000-1.999TL	26	85	188	4	1	0	304
2.000-2.999TL	8	17	121	5	0	0	151
3.000-3.999TL	1	1	51	6	1	0	60
4.000-4.999TL	0	1	26	6	0	0	33
5.000-5.999TL	0	1	25	12	0	0	38
6.000TL ve üstü	0	0	22	37	7	0	66
Cevapsız	0	1	6	0	0	3	10
Toplam	185	198	542	71	9	3	1008

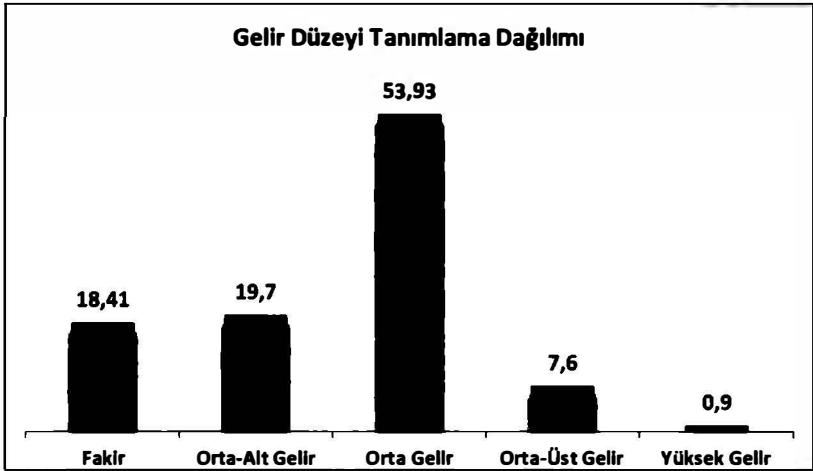
Tablo 6. Hanenin Aylık Ortalama Gelir Durumu ve Katılımcıların Kendilerini Tanımladıkları Ekonomik Düzey Arasındaki İlişki

Ankete katılan 1008 kişiden 346'sı (%34,67) hane gelirini 1000 TL.'nin altında; 304 kişi (%30,46) 1000-1999 TL arasında olduğunu belirtmesine rağmen, katılımcıların ancak %18,41'i kendisini fakir olarak tanımlamıştır. Buna karşılık, hane geliri 2000-2999 TL. arasında %15,13; 3000-4999 TL. arasında %9,32 ve 5000 TL. ve üzerinde %10,42'lik bir kesim olduğu görülmektedir. (Tablo 6)

Grafik 1. Hanenin Aylık Ortalama Gelir Durumu Dağılımı

Katılımcıların %53,93'ünün kendisini orta gelirli, %0,9'unun ise yüksek gelirli olarak tanımladıkları görülmektedir. Bu bağlamda insanların hane gelir düzeyleri düşük olsa da kendilerini yoksul olarak tanımlamaktan kaçındıkları gözlemlenmiştir. (Grafik 1, Grafik 2) Bunun Türkiye'deki yoksul imajı ile doğrudan ilişkili olduğu söylenebilir. Geleneksel toplum yapısında yoksulluğun genellikle evsizlik, yiyecek yemeğinin olmaması ya da toplumda kendilerini ifade edebilecekleri her türlü araçtan yoksun olma durumu ile özdeşleşmiş olmasının bu sonuca etkisi olduğu düşünülebilir. Hane geliri açısından bakıldığında yoksul olarak tanımlanabilecek birçok katılımcının araştırmamızın saha ekibine "Allaha şükür, yiyecek ekmeğimiz var, orta halliyiz." demesi bu duruma örnek olarak gösterilebilir.

Grafik 2. Gelir Düzeyi Tanımlama Dağılımı

Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu'na ve Sosyal Hizmet Algisına İlişkin Veriler

Anket uygulanan 1008 kişiden yalnızca 5'i SHÇEK'i hayatında hiç duymadığını söylemiş, diğer 1003 katılımcı ise duyduğunu ifade etmiştir. Katılımcılardan kendilerine okunan kaynakları, kurumu en çok duyduğu kaynaktan en az duyduğu kaynağa göre sıralaması istenmiştir. Ankete katılan görüşmecilerin %82,3'ünün SHÇEK'i en çok TV, radyo, gazete, internet gibi iletişim araçlarından duyduğu, kamu kurumlarından (muhtarlık, belediye, kaymakamlık vb.) duyanların ise %30'luk bir oranda kaldığı görülmektedir. Tanıdık, arkadaş, akraba komşular (%45); okul (%29,2); iş-yeri (22,7); SHÇEK'ten hizmet alanlar aracılığı ile (%27,7) duyma oranları ise medyan duyanların yanında düşük yüzdelere düşmektedir. (Tablo 7) Kurumun tanıtımı konusunda medyanın oldukça etkin olduğu sonucu ortaya çıkarken, kamu kurum ve kuruluşlarının bu konuda yetersiz kaldığı ve yurttaşlık haklarının etkin kullanımını destekleyecek “sosyal hizmet” konusunun, küçük yaşlardan itibaren okullardaki eğitimin bir parçası olması gerektiği ortaya çıkmaktadır.

SHÇEK'i Duyduğunuz Kaynaklar					
	Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum
TV, Radyo, Gazete, İnternet gibi iletişim araçları	%11	%4,2	%2,0	%12,3	%70
Tanıdık, arkadaş, akraba, komşular	%40,3	%11	%3,2	%20,2	%24,8
Okul	%54,3	%13	%3	%13	%16,2
İşyeri	%61	%13,3	%2,5	%11,5	%11,2
Kamu kurumları (Muhtarlık, Belediye, Kaymakamlık vb.)	%52,9	%13,8	%2,8	%13,5	%16,6
SHÇEK'ten hizmet alanlar	%56,3	%13,1	%2,5	%9,4	%18,3

Tablo 7. Katılımcıların Kurumu Hangi Kaynak Aracılığı İle Tanıdığına İlişkin Tablo

Anketimizde, katılımcılara hangi hizmetlerin SHÇEK'in görevi olduğu sorulmuş, verilen cevaplar ve yapılan analizler sonucunda cevapları etkilediği görülen faktörler aşağıda gösterilmiştir.

SHÇEK'in görevleri nelerdir? sorusuna verilen yanıtta ankete katılan 1008 katılımcının 964'ünün (%95,6) "Kimsesiz çocukların bakımını üstlenmek" şikkına "kesinlikle katılıyorum" ve "katılıyorum" şeklinde yanıt verdikleri görülmüştür. (Tablo 8) Toplam yüzdeleri çok küçük gibi görünse de bu konu ile ilgili kararsız kalan, katılmayan ve kesinlikle katılmayan toplamda %3,9'luk kesimin SHÇEK'in kimsesiz çocuklara bakım görevine neden olumsuz yaklaşıtlarının cevabı ancak yapılacak niteliksel çalışmalar sonucunda irdelenebilir. Ön çalışma niteliğindeki bu çalışmada bile böyle bir oranın çıkmasının oldukça çarpıcı olduğu düşünülmektedir.

SHÇEK'in Görevi: "Kimsesiz çocukların bakımını üstlenmektir."	Frekans	Yüzde
Kesinlikle Katılmıyorum	6	,6
Katılmıyorum	10	1,0
Kararsızım	23	2,3
Katılıyorum	140	13,9
Kesinlikle Katılıyorum	824	81,7
Toplam	1003	99,5
Cevapsız	5	,5
Toplam	1008	100,0

Tablo 8. SHÇEK'in Görevi: "Kimsesiz Çocukların Bakımını Üstlenmektir."

Yapılan analiz sonucunda bu cevabı eğitim, gelir durumu ve düzenli bir işte çalışma durumu faktörlerinin etkilediği görülmüştür.

SHÇEK'in Görevi: "Kimsesiz çocukların bakımını üstlenmektir."	Öğrenim Düzeyi								Toplam
	Okuma-yazma bilmiyor	Okur-yazar	İlkokul mezunu	Ortaokul mezunu	Lise mezunu	Üniversite mezunu	Lisansüstü	Diğer (açıköğretimler, yüksek okul)	
Kesinlikle Katılmıyorum	2	1	3	0	0	0	0	0	6
Katılmıyorum	0	0	2	4	3	0	1	0	10
Kararsızım	6	3	8	4	2	0	0	0	23
Katılıyorum	9	5	49	18	31	23	3	2	140
Kesinlikle Katılıyorum	39	17	253	105	185	178	39	8	824
Toplam	56	26	315	131	221	201	43	10	1003

Tablo 9. "SHÇEK'in Görevi Kimsesiz Çocukların Bakımını Üstlenmektir" Yargısına Öğrenim Düzeyi Etkisi

SHÇEK'in Görevi: "Kimsesiz çocukların bakımını üstlenmektir."	Hanenin Aylık Ortalama Gelir Durumu								Toplam
	1.000TL'den az	1.000-1.999TL	2.000-2.999TL	3.000-3.999TL	4.000-4.999TL	5.000-5.999TL	6.000TL ve üstü	Cevapsız	
Kesinlikle Katılmıyorum	6	0	0	0	0	0	0	0	6
Katılmıyorum	3	4	1	1	0	1	0	0	10
Kararsızım	17	4	1	0	0	0	0	1	23
Katılıyorum	53	54	9	6	6	5	7	0	140
Kesinlikle Katılıyorum	264	242	140	52	27	31	59	9	824
Toplam	343	304	151	59	33	37	66	10	1003

Tablo 10. "SHÇEK'in Görevi Kimsesiz Çocukların Bakımını Üstlenmektir" Yargısına Gelir Durumunun Etkisi

SHÇEK'in Görevi: "Kimsesiz çocukların bakımını üstlenmektir."	Düzenli Bir İşte Çalışma Durumu		Toplam
	Evet	Hayır	
Kesinlikle Katılmıyorum	0	6	6
Katılmıyorum	3	7	10
Kararsızım	3	20	23
Katılıyorum	52	88	140
Kesinlikle Katılıyorum	329	495	824
Toplam	387	616	1003

Tablo 11. "SHÇEK'in Görevi Kimsesiz Çocukların Bakımını Üstlenmektir" Yargısına Düzenli İşte Çalışma Durumunun Etkisi

Öğrenim düzeyinin düşmesine ek olarak, düşük gelir ve düzenli bir işte çalışmama durumunun da SHÇEK'in görevinin kimsesiz çocukların bakımını üstlenmek olduğu yargısına katılmayanların ve konu ile ilgili kararsız kalanların oranını etkilediği görülmüştür. Öğrenim düzeyi düşük olanlar, geliri 1000 TL.'den az olanlar ve düzenli işte çalışmayanlar konu ile ilgili olumsuz yargı bildirenlerin çoğunluğunu oluşturmaktadır. (Tablo 9, Tablo 10, Tablo 11)

Benzer şekilde "İstismara (şiddet, taciz, tecavüz, zorla çalıştırma, dilendirme vb.) uğrayan çocukların bakımını üstlenmek" konusunda kararsız kalan ve olumsuz dü-

şünen bir kesimin varlığı da konu ile ilgili endişelerimizi kuvvetlendirmektedir. (Tablo 12) Araştırma örnekleminde %89,4'lük çoğunluğun istismar mağduru çocukların bakımı konusunda SHÇEK'i sorumlu görmesine rağmen bu sorumluluk konusunda olumsuz düşünen ve kararsız kalan %10,2'lik azımsanamayacak bir kesimin varlığı istismara maruz kalma durumunun polisiye vaka olarak algılandığı, SHÇEK'in istismar mağduru çocuklara yönelik verdiği bakım ve koruma hizmetlerinin kamuoyuna tam anlamıyla duyurulamadığı izlenimini uyandırmaktadır.

SHÇEK'in Görevi: “İstismara uğrayan çocukların bakımını üstlenmektir.”	Frekans	Yüzde
Kesinlikle Katılmıyorum	40	4,0
Katılmıyorum	16	1,6
Kararsızım	46	4,6
Katılıyorum	149	14,8
Kesinlikle Katılıyorum	752	74,6
Toplam	1003	99,5
Cevapsız	5	,5
Toplam	1008	100,0

Tablo 12. SHÇEK'in Görevi: “İstismara (şiddet, taciz, tecavüz, zorla çalıştırma, dilendirme vb.) Uğrayan Çocukların Bakımını Üstlenmektir.”

SHÇEK'in görevlerine ilişkin sorduğumuz bu soruda çarpıcı diğer sonuçlar ise şiddet gören kadınlara sağlanan hizmetler ile ilgili olanlardı. SHÇEK'i şiddet gören kadınların bakımı ve korunması görevi ile ilişkilendiren %60,2'lik kesimin olması kadına yönelik şiddeti durdurmaya yönelik kampanyaların ve kadın hareketinin mücadelelerinin getirileri olarak okunabilir. Ancak şiddet mağduru kadınlar için verilecek hizmetin SHÇEK'in görevi olmadığını düşünen yaklaşık %30'luk kesim ile bu konuda kararsız kalan yaklaşık %10'luk kesimin varlığı halen kadının aile içinde tanımlandığı ve şiddet görmesi halinde yine bu aile içine hapsedildiği ataerkil bakış açısını yansıtmaktadır. (Tablo 13)

SHÇEK'in Görevi: "Şiddet gören kadınların bakım ve korumasını üstlenmektir."	Frekans	Yüzde
Kesinlikle Katılmıyorum	178	17,7
Katılmıyorum	118	11,7
Kararsızım	100	9,9
Katılıyorum	152	15,1
Kesinlikle Katılıyorum	455	45,1
Toplam	1003	99,5
Cevapsız	5	,5
Toplam	1008	100,0

Tablo 13. SHÇEK'in Görevi Şiddet Gören Kadınların Bakım ve Korumasını Üstlenmektir.

SHÇEK'in adının Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı olarak değiştirilmesi ve Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü'nün Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı bünyesinde çalışacak hizmet birimlerinden biri olarak tanımlanması da revize edilemeye çalışılan kurumun yapılanmasında yine ayrı ataerkil bakış açısının izlerini görmemize neden olmaktadır. Bunun yanı sıra Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, kadın sığınma evleri ile ilgili meclise verilen soru önergesini yanıtladığı metinde devlete bağlı kadın sığınma evlerinin sayısını 2011 Kasım itibari ile 51; yerel yönetimlere bağlı kadın sığınma evlerinin sayısını 24; özel kişilere bağlı olanların sayısını 3 olarak ifade etmiştir.¹⁶

Kadın Sığınma Evleri'nin sayısının azlığı bize 5393 sayılı Belediyeler Kanunu'nda büyükşehir belediyeleri ile nüfusu 100.000'i geçen belediyelerin kadınlar ve çocuklar için konukevleri açma şartına¹⁷ karşılık gerçek hayatta konu ile ilgili herhangi bir uygulama başlatılmadığını ve bu işi yapmak isteyen özel kişilerin devlet tarafından yeterince desteklenmediğini düşündürmektedir. Kadın sığınma evlerinin kuruluşunun desteklenmemesi kadının bu tarz yapılara güven duyarak aile dışına çıkması ile ailenin bütünlüğünün bozulduğu yönündeki yaygın kanı ile birlikte düşünülmelidir. Kadının şiddet gördüğü aile kurumunun kutsallaştırılması ve kutsallaştırılan bu yapıya müdahalede isteksiz davranılması şiddet gibi önemli bir sorunu yine aile içinde çözülmek (daha doğrusu çözülmemek) üzere terk etmek anlamına gelmektedir. Ancak örneklemimiz dahilinde çıkan sonuçlar da bu konuda yapılan bir çok araştırma gibi şunu söylemektedir ki "kadınlara karşı şiddetin önlenmesi an-

¹⁶ Ankara Milletvekili Aylin Nazlıaka'ya ait Aile ve Sosyal Politikalar Bakanı Fatma Şahin tarafından yazılı olarak cevaplandırılmak üzere Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığına verilen 14.07.2011 tarihli ve 7/168 sayılı soru önergesi, (Çevrimiçi) <http://www2.tbmm.gov.tr/d24/7/7-0168sgc.pdf>, 24 Kasım 2011.

¹⁷ 5393 Sayılı Belediye Kanunu, Kabul Tarihi: 03.07.2005, Yayımlandığı Resmi Gazete: Tarih: 13.07.2005, Sayı: 25874, Madde 14(a).

cak toplumun şiddet konusundaki inanç ve değer yargılarının sorgulanması ve şiddetin köklerini besleyen ‘kültürel’ dayanakların da ortadan kaldırılması ile mümkün olabilir.”¹⁸ Bu noktada topluma yönelik gerçekleştirilecek bilinçlendirme kampanyalarının önemine vurgu yapmak gerekecektir.

Ancak konu yaşlılık ve engellilik alanı olunca durumun değiştiği ve özel kişilere ait engelli ve yaşlı bakım rehabilitasyon merkezlerinin devlete bağlı olanların sayısını geçtiği görülmektedir. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı’nda Genel Müdürlüğe bağlı 109 huzurevine karşılık, gerçek kişilere ait (özel) huzurevlerinin sayısının 139 olması¹⁹ ve engellilik alanında Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı’na bağlı 84 kuruluşa karşılık özel bakım merkezlerinin sayısının 150 olması da bu iddiayı doğrulamaktadır.²⁰ Anketimizi yanıtlayanlardan yaşlı insanların bakımını üstlenmek görevine dair %25,6’lık olumsuz düşünen ve %6,6 kararsız kalan yine engelli insanların bakımını üstlenmek görevine dair %22,5’lik olumsuz düşünen ve %8,2’lik kararsız kalan kesimi göz önüne alındığında yaşlılık ve engellilik alanındaki özelleştirme politikalarının toplum üzerindeki etkilerine dair ipuçları elde etmek mümkündür. (Tablo 14)

SHÇEK’in Görevi: “Yaşlıların, engellilerin bakımını üstlenmektir.”	Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum
Yaşlı insanların bakımını üstlenmek	15,50%	10,10%	6,60%	18,90%	48,30%
Engelli insanların bakımını üstlenmek	12,30%	10,20%	8,20%	18,90%	49,90%

Tablo 14. SHÇEK’in Görevi: “Yaşlıların, Engellilerin Bakımını Üstlenmektir.”

¹⁸ Pınar İlkcaracan, *Sıcak Yuva Masalı*, İstanbul, Metis Yayınları, 1996, s. 27.

¹⁹ Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü, (Çevrimiçi) <http://www.eyh.gov.tr/tr/html/8163/Gercek+Kisilere+Ait+Huzurevleri>; http://www.eyh.gov.tr/tr/html/8160/Aile+Ve+Sosyal+Politikalar+Bakanligi+Ozurlu+Ve+Yasli+Hizmetleri+Genel+Mudurlugu_ne+Bagli+Huzurevleri, 01 Temmuz 2014.

²⁰ Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü, (Çevrimiçi) <http://www.eyh.gov.tr/tr/html/8124/Ozel+Bakim+Merkezleri>, http://www.eyh.gov.tr/tr/html/8123/Genel+Mudurlugumuze+Bagli+Bakim_+Rehabilitasyon+ve+Aile+Danisma+Merkezleri, 01 Temmuz 2014.

Bu bağlamda engellilik ve yaşlılık alanındaki özel sektör güdümlü uygulamalarının yaygınlığının toplumun algısını da bu işlerin devlet tarafından yapılmayacağı yönünde şekillendirdiği görülmektedir. Oldukça yüksek kâr amacı ile kurulan yaşlı ve engelli rehabilitasyon/bakım merkezlerinin sayısının yüksekliği bu konudaki devlet destek ve teşvikini de ortaya koymaktadır. Buna karşılık kâr amacı gütmeyen özel kişiler tarafından kurulmaya çalışılan kadın sığınma evlerinin sayısının azlığı ise devletin bu konuda kaynak ayırma ve destek olma konusunda çekinceli davranıldığını düşündürmektedir.

SHÇEK'in yoksul insanlara destek olmak gibi bir görevinin olup olmadığı konusunda katılımcıların %50'ye yakınının böyle bir görev tanımlamasına olumsuz yaklaştığı/kararsız kaldığı görülmektedir. Olumsuz yaklaşan ya da kararsızlık gösteren katılımcıların ağırlıklı olarak alt ve alt-orta gelir grubuna mensup olduğu görülmektedir. (Tablo 15)

SHÇEK'in Görevi: "Yoksul insanlara ekonomik destek sağlamaktır."	Hanenin Aylık Ortalama Gelir Durumu								Toplam
	1.000TL'den az	1.000-1.999 TL	2.000-2.999 TL	3.000-3.999 TL	4.000-4.999 TL	5.000-5.999 TL	6.000TL ve üstü	Cevapsız	
Kesinlikle Katılmıyorum	64	49	27	9	8	7	20	3	187
Katılmıyorum	21	49	23	7	6	8	12	0	126
Kararsızım	40	17	17	5	3	5	8	1	96
Katılıyorum	63	55	30	18	4	5	14	2	191
Kesinlikle Katılıyorum	155	134	54	20	12	12	12	4	403
Toplam	343	304	151	59	33	37	66	10	1003

Tablo 15. "SHÇEK'in Görevi Yoksul İnsanlara Ekonomik Destek Sağlamaktır." Yargısı ile Hanenin Aylık Ortalama Gelir Durumu İlişkisi

Yine yoksul insanlara ekonomik destek sağlama konusuna olumsuz yaklaşan ya da kararsızlık gösteren katılımcıların çoğunluğunun düzenli bir işi olmadığı da belirtilmelidir. (Tablo 16)

SHÇEK'in Görevi: "Yoksul insanlara ekonomik destek sağlamaktır."	Düzenli Bir İşte Çalışma Durumu		Toplam
	Evet	Hayır	
Kesinlikle Katılmıyorum	83	104	187
Katılmıyorum	66	60	126
Kararsızım	28	68	96
Katılıyorum	69	122	191
Kesinlikle Katılıyorum	141	262	403
Toplam	387	616	1003

Tablo 16. "SHÇEK'in Görevi Yoksul İnsanlara Ekonomik Destek Sağlamaktır." Yargısı ile Düzenli Bir İşte Çalışma Durumu İlişkisi

Bu sonuçlardan yola çıkarak yoksulluğun tanımı ve yoksulluğun toplumsal bilinç üzerindeki etkilerinin yanı sıra, dışlanmışlık kavramının içeriğinin de tartışılması gerektiği düşünülmektedir. Bu bağlamda Marksist kuramın sınıf kavramını ve buna bağlı olarak sınıf bilinci meselesini yeniden sosyal bilimler literatürüne alarak "yoksuldan yoksula yönelen bu negatif tutumu" anlamak bizce bir gerekliliktir.

"Sosyal Hizmet" Kimin Görevi?

Katılımcılara "Sizce 'muhtaç' kişilere destek olmak öncelikle kimin görevidir?" sorusu yöneltilmiş ve "Tümüyle hayırsever vatandaşların görevidir", "Devlete de hayırsever vatandaşlara da eşit görev düşer", "Tümüyle devletin görevidir", "Sivil toplum kuruluşlarının görevidir" yargıları hakkında ayrı ayrı ne düşündükleri sorulmuştur.

Katılımcıların büyük çoğunluğunun (%71,2) "Devlete de hayırsever vatandaşlara da eşit görev düşer." yargısına katıldığı görülmüştür. (Tablo 17) Bu durum göz önüne alındığında katılımcıların toplumun "muhtaç" kişilere yardım etme görevini yalnızca hayırsever kişiler üzerine bırakmadığını, örgütlü bir yapı tarafından gerçekleştirilmesi gerektiği üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Ancak, bu yapının yalnızca devlet olmaması devletin koordinatörlük sıfatı ile sosyal hizmet alanında var olma tercihinin toplum tarafından da içselleştirildiği anlamına gelebilir.

Sizce “Muhtaç” Kişilere Destek Olmak Öncelikle Kimin Görevidir?	Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum
Tümüyle hayırsever vatandaşların görevidir.	51,30%	19,50%	6,30%	11,80%	10,10%
Devlete de hayırsever vatandaşlara da eşit görev düşer.	19,60%	5,80%	2,90%	16,50%	54,70%
Tümüyle devletin görevidir.	33,80%	15,40%	3,20%	9,90%	36,90%
Sivil toplum kuruluşlarının görevidir.	26,80%	6,20%	11,80%	35,90%	18,60%

Tablo 17. “Muhtaç” Kişilere Destek Olmak Kimin Görevidir?

Gelir ve öğrenim düzeyine de bakıldığında her eğitim ve gelir seviyesinden katılımcının ağırlıklı olarak devlet ve hayırsever vatandaş birlikteliğini destekleyen bir eğilime sahip olduğu görülmektedir. (Tablo 18, Tablo 19)

“Devlete de hayırsever vatandaşlara da eşit görev düşer.”	Hanenin Aylık Ortalama Gelir Durumu								Toplam
	1.000TL’den az	1.000-1.999TL	2.000-2.999TL	3.000-3.999TL	4.000-4.999TL	5.000-5.999TL	6.000TL ve üstü	Cevapsız	
Kesinlikle Katılmıyorum	86	45	25	8	7	10	15	2	198
Katılmıyorum	13	24	7	3	1	4	5	1	58
Kararsızım	8	13	1	1	2	2	2	0	29
Katılıyorum	59	47	26	11	4	5	12	2	166
Kesinlikle Katılıyorum	176	175	92	36	19	16	32	5	551
Toplam	342	304	151	59	33	37	66	10	1002

Tablo 18. “Devlete de Hayırsever Vatandaşlara da Eşit Görev Düşer.” Yargısına Gelir Düzeyinin Etkisi

Ancak, “Herhangi bir nedenden dolayı hayatınızı kendi başınıza idame ettiremeyecek durumda olursanız sorununuzun çözümü için ilk kime ya da nereye başvurursunuz?” sorusuna verilen yanıtlar ile “Muhtaç kişilere destek olmak öncelikle kimin görevidir?” sorusuna verilen yanıtların çelişkili olduğu görülmektedir. “Muhtaç” durumdaki kişilere desteğin kimin görevi olduğuna yönelik verilen yanıtlarda devlet-hayırsever vatandaş birlikteliği çıkmışken, kendilerinin desteğe ihtiyaç duyma durumunda 82,8’lik bir yüzde ise yakın aile bireylerini tercih ettiklerini belirtmişlerdir. Toplumdaki algının bu anlamda desteğe ihtiyaç duyan insanları ötekileştirdiği ve kendisini destek talep eden kesime dâhil etmediği sonucuna ulaşılmıştır. Tüm bunlara rağmen ankete katılanların %63,9’u kamu kurumlarına (muhtarlık, belediye ya da kaymakamlık vb.) başvurma konusunda; %49,0’u ise SHÇEK’e başvuru konusunda olumlu kanaat belirtmişlerdir. (Tablo 20) Cevapların içerdiği bu çelişiklerden sosyal refah devletinin sorgulanan bir kurum olması ile birlikte Marshall’dan Hayek’e uzanan çizgide “yurttaşlık bilincinin kapsamının” yanında, “devletin görevlerinin neler olduğu” sorusunun cevabının da geçirdiği evrimi daha iyi anlamamıza yardımcı olabilecek ipuçlarını görebiliriz.

“Devlete de hayırsever vatandaşlara da eşit görev düşer.”	Öğrenim Düzeyi								Toplam
	Okuma-yazma bilmiyor	Okur-yazar	İlkokul mezunu	Ortaokul mezunu	Lise mezunu	Üniversite mezunu	Lisansüstü	Diğer (Açık öğretimler, yüksekokul)	
Kesinlikle Katılmıyorum	15	7	63	32	40	30	9	2	198
Katılmıyorum	1	0	18	5	17	13	4	0	58
Kararsızım	2	0	12	2	5	5	3	0	29
Katılıyorum	8	5	60	19	39	31	3	1	166
Kesinlikle Katılıyorum	30	14	162	73	120	121	24	7	551
Toplam	56	26	315	131	221	200	43	10	1002

Tablo 19. “Devlete de Hayırsever Vatandaşlara da Eşit Görev Düşer.” Yargısına Öğrenim Durumunun Etkisi

... Hayatınızı Kendi Başınıza İdame Ettiremeyecek Durumda Olursanız Sorununuzun Çözümü İçin İlk Kime veya Nereye Başvurursunuz?	Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum
Birincil derecede yakın aile bireyleri	12,20%	2,50%	2,00%	9,80%	73,00%
Tanıdık, komşu, arkadaş vb.	41,70%	13,70%	4,70%	28,00%	11,50%
Kamu kurumları (Muhtarlık, Belediye ya da Kaymakamlık vb.)	18,60%	9,70%	7,10%	25,90%	38,00%
Finansal araçlar (kredi kartı, banka kredisi vb.)	57,20%	17,50%	4,50%	12,80%	7,40%
Sivil toplum kuruluşları	40,10%	13,00%	8,70%	24,90%	12,70%
SHÇEK	31,90%	12,20%	6,20%	27,50%	21,50%

Tablo 20. Herhangi Bir Nedenden Dolayı Hayatınızı Kendi Başınıza İdame Ettiremeyecek Durumda Olursanız Sorununuzun Çözümü İçin İlk Kime ya da Nereye Başvurursunuz?

Oranlar göz önünde bulundurulduğunda, bilinçlendirme ve hizmetlerin görünürlüğünü arttıracak faaliyetlerle destek alma konusunda resmi kuruluşlara başvuru oranlarının artırılabilir. Şüphesiz ki destek talebinin aile, akraba, hemşeri, arkadaş, tanıdık vb. yapılardan devlete/resmi kurumlara kayması bu tarz taleplerin hak olduğunun bilincine varılması ile de bağlantılıdır. Ankete katılanların %76,2'sinin SHÇEK'ten destek talebinde bulunmayı "hak" olarak tanımlaması da (Tablo 21) kurumlardan destek alabilecekleri düşüncesini desteklemektedir. Katılımcıların konuyu genel hatları ile alan soruları (Sizce bu iş kimin görevidir? Kime gidilmelidir? Resmi kurumlardan destek istemek hak mıdır? şeklindeki sorular) yanıtlarken daha formel yolların kullanılması gerektiğini ifade etmelerinin ardından, kendilerini destek alan kişi konumuna koymaları istendiğinde başvuracakları kişi ağırlıklı olarak birinci derece aile yakınları olmuştur.

SHÇEK'ten Destek Almak?...

Katılımcılara SHÇEK'ten destek almakla ilgili temel yargılara katılıp katılmadıkları sorulmuş, bu yargılarla ilgili verilen cevaplar aşağıda tek tek gösterilmiştir. (Tablo 21)

SHÇEK'ten Destek Almak...	Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum
Haktır	%11,6	%6,3	%5,7	%21,3	%54,9
Kolaycılıktır	%33,4	%14,9	%12,9	%19,5	%18,8
Onur kırıcıdır	%50,2	%18,5	%8,0	%10,7	%12,1
Mecburiyettir	%19,6	%9,0	%7,1	%24,0	%39,7

Tablo 21. SHÇEK'ten Destek Alma Konusundaki Düşünceler

Katılımcılara SHÇEK'ten destek almanın hak olduğu yargısına katılıp katılmadıkları sorulmuş, çoğunluk bu kurumdan destek almayı bir hak olarak gördüğünü ifade etmiştir. (Tablo 21) Tüm eğitim ve gelir seviyelerinden katılımcılar arasında SHÇEK'ten destek almanın hak olduğunu düşünenlerinin oranının düşünmeyenlere göre yüksek olduğu görülmekle birlikte gelir ve öğrenim düzeyi arttıkça bu yargıya katılanların oranının arttığı görülmüştür. (Tablo 22, Tablo 23)

SHÇEK'ten Destek Almak: "Haktır."	Hanenin Aylık Ortalama Gelir Durumu								Toplam
	1.000TL'den az	1.000-1.999TL	2.000-2.999TL	3.000-3.999TL	4.000-4.999TL	5.000-5.999TL	6.000TL ve üstü	Cevapsız	
Kesinlikle Katılmıyorum	58	35	12	4	3	1	4	0	117
Katılmıyorum	24	23	8	4	0	1	1	2	63
Kararsızım	30	16	3	2	2	0	4	0	57
Katılıyorum	61	77	32	16	7	10	11	1	215
Kesinlikle Katılıyorum	170	153	96	33	21	25	46	7	551
Toplam	343	304	151	59	33	37	66	10	1003

Tablo 22. "SHÇEK'ten Destek Almak Haktır." Yargısı ile Hanenin Aylık Ortalama Gelir Durumu İlişkisi

SHÇEK'ten Destek Almak: "Haktır."	Öğrenim Düzeyi								Toplam
	Okuma-yazma bilmiyor	Okur-yazar	İlkokul mezunu	Ortaokul mezunu	Lise mezunu	Üniversite mezunu	Lisansüstü	Diğer (açık öğretimler, yüksek okul)	
Kesinlikle Katılmıyorum	6	4	57	21	16	11	2	0	117
Katılmıyorum	5	2	22	12	15	3	2	2	63
Kararsızım	7	0	21	8	12	8	0	1	57
Katılıyorum	6	4	69	27	52	46	8	3	215
Kesinlikle Katılıyorum	32	16	146	63	126	133	31	4	551
Toplam	56	26	315	131	221	201	43	10	1003

Tablo 23. "SHÇEK'ten Destek Almak Haktır." Yargısı ile Öğrenim Düzeyi İlişkisi

Katılımcılara SHÇEK'ten destek alma durumunu onur kırıcı olarak algılayıp algılamadıkları sorulmuş, onur kırıcı olarak algılamayanların oranının (%68,7) SHÇEK'ten destek almanın hak olduğunu düşünenlerin oranı ile (%76,2) paralellik gösterdiği görülmüştür. (Tablo 21)

Yine gelir durumunun artışı ile birlikte SHÇEK'ten destek almanın onur kırıcı olmadığını düşünenlerin oranının artış sergilediği görülmektedir. Geliri 1000 TL'den az katılımcıların %34,4'ü, geliri 1000-1.999 TL arasında olan katılımcıların %24'ünün SHÇEK'ten destek almayı onur kırıcı olarak tanımladığı görülürken geliri 2000-2999 TL arasındaki katılımcılar için bu oran %13,9; geliri 3.000-3999 TL arasındaki katılımcılar için %15,2; geliri 4000-4999 TL arasındaki katılımcılar için %12,1; geliri 5000-5999 TL arasındaki katılımcılar için %10,8 iken geliri 6000 TL. ve üzerinde olan katılımcılar için %1,5 olduğu görülmüştür. (Tablo 24)

SHÇEK'ten Destek Almak: "Onur kırıdır."	Hanenin Aylık Ortalama Gelir Durumu								Toplam
	1.000TL'den az	1.000-1.999TL	2.000-2.999TL	3.000-3.999TL	4.000-4.999TL	5.000-5.999TL	6.000 TL ve üstü	Cevapsız	
Kesinlikle Katılmıyorum	143	134	91	33	22	27	48	8	506
Katılmıyorum	37	70	34	15	7	5	16	2	186
Kararsızım	45	27	5	2	0	1	1	0	81
Katılıyorum	52	37	14	0	2	3	0	0	108
Kesinlikle Katılıyorum	66	36	7	9	2	1	1	0	122
Toplam	343	304	151	59	33	37	66	10	1003

Tablo 24. "SHÇEK'ten Destek Almak Hakur" Yargısı ile Hanenin Aylık Ortalama Gelir Durumu İlişkisi

Katılımcıların çoğu SHÇEK'ten destek almanın hak olduğunu düşünmekle birlikte SHÇEK'ten destek almayı mecburiyet olarak tanımlamışlardır. Hangi gelir ve eğitim düzeyine sahip olursa olsun katılımcılar ancak mecburiyet durumunda SHÇEK'ten destek alabileceklerini ifade etmişlerdir. (Tablo 25, Tablo 26)

SHÇEK'ten Destek Almak: "Mecburiyettir."	Hanenin Aylık Ortalama Gelir Durumu								Toplam
	1.000TL'den az	1.000-1.999TL	2.000-2.999TL	3.000-3.999TL	4.000-4.999TL	5.000-5.999TL	6.000 TL ve üstü	Cevapsız	
Kesinlikle Katılmıyorum	57	69	29	10	10	7	14	2	198
Katılmıyorum	30	32	12	4	4	3	4	2	91
Kararsızım	18	28	9	3	0	5	9	0	72
Katılıyorum	82	63	41	21	7	10	17	1	242
Kesinlikle Katılıyorum	156	112	60	21	12	12	22	5	400
Toplam	343	304	151	59	33	37	66	10	1003

Tablo 25. "SHÇEK'ten Destek Almak Mecburiyettir." Yargısı ile Hanenin Aylık Ortalama Gelir Durumu İlişkisi

SHÇEK'ten Destek Almak: Mecburiyettir."	Öğrenim Düzeyi								Toplam
	Okuma-yazma bilmiyor	Okur-yazar	İlkokul mezunu	Ortaokul mezunu	Lise mezunu	Üniversite mezunu	Lisansüstü	Diğer (Açık öğretimler, yüksekokul)	
Kesinlikle Katılmıyorum	11	5	59	28	52	35	7	1	198
Katılmıyorum	0	4	27	11	24	20	4	1	91
Kararsızım	6	0	17	12	16	17	4	0	72
Katılıyorum	13	8	67	32	57	51	13	1	242
Kesinlikle Katılıyorum	26	9	145	48	72	78	15	7	400
Toplam	56	26	315	131	221	201	43	10	1003

Tablo 26. "SHÇEK'ten Destek Almak Mecburiyettir." Yargısı ile Öğrenim Düzeyi İlişkisi

Ankete katılanlar ağırlıklı olarak insanların SHÇEK'ten yardım isteme nedenini % 88,4'lük bir oranla başlarına beklenmedik felaketlerin gelmesi (trafik kazası, doğal afetler, hastalık vb.) ile açıklamışlardır. Bu durumu %79 ile evde bakıma muhtaç engelli/lerin olması, %67,2 ile de büyük şehirlere göç etmiş olmaları nedeniyle geçim kaynaklarını (tarım, hayvancılık vb.) kaybetmiş olmaları nedenleri izlemiştir. İş bulamamak, çok çocuk sahibi olmak, her şeyi devletten bekleme alışkanlığının olması nedenleri %50'nin üzerinde oranlar ile temsil edilirken, çalışmak istememek ve ekonomik kaynaklarını bilinçsiz şekilde kullanmak nedenleri %50'nin altında oranlar ile temsil edilmiştir. (Tablo 27)

SHÇEK'ten Yardım İsteme Nedenleri	Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum
İnsanların başına beklenmedik felaketlerin gelmesi (trafik kazası, doğal afetler, hastalık vb.)	4,60%	2,50%	4,10%	34,10%	54,30%
Evde bakıma muhtaç engelli/lerin olması	8%	6,60%	5,70%	32,80%	46,20%
Büyük şehirlere göç etmiş olmaları nedeniyle geçim kaynaklarını (tarım, hayvancılık vb) kaybetmiş olmaları	15,70%	9,50%	7,10%	30,70%	36,50%
İş bulamamak	21,80%	14%	7,30%	27,70%	28,70%
Çok çocuk sahibi olmak	25,60%	13,10%	8,20%	27,80%	24,70%
Her şeyi devletten bekleme alışkanlığının olması	27,80%	14,50%	6,10%	22,90%	28,10%
Kadınların çalışmasına izin verilmemesi	32,10%	14,80%	8,80%	20,80%	22,90%
Ekonomik kaynaklarını bilinçsiz şekilde kullanmak	33,40%	16,80%	11,60%	21,20%	16,50%
Çalışmak istememek	39,20%	21,20%	10,60%	19,90%	8,50%

Tablo 27. İnsanların SHÇEK'ten Yardım İsteme Nedenleri

Aşağıda bu soruya verilen cevapları etkilediği görülen faktörler ayrı ayrı ele alınmıştır. “Çalışmak istememek” yargısına etki ettiği görülen hanenin aylık ortalama geliri ve katılımcıların öğrenim düzeyi göz önünde bulundurularak yapılan analizde katılımcıların, desteğe ihtiyaç duyan kişilerin kurumsal hizmetlerden faydalanmaları konusunda politik duruşlarının net olmadığı anlaşılmaktadır. Bir yandan desteğe ihtiyaç duyan kişilere bir tür acıma duygusu ile yaklaştıkları, yardım etmeyi önemseyen ifadeler kullandıkları; diğer yanda ise yoksulluğu bir sistem sorunu olarak tanımlamayarak kişileri suçlama eğilimi sergiledikleri görülmüştür. (Tablo 28, Tablo 29)

Tablo 28. “Çalışmak İstememek.” Yargısı ile Hanenin Aylık Ortalama Gelir Durumu İlişkisi

SHÇEK’ten Yardım İsteme Nedeni: “Çalışmak istememek.”	Hanenin Aylık Ortalama Gelir Durumu								Toplam
	1.000TL’den az	1.000-1.999TL	2.000-2.999TL	3.000-3.999TL	4.000-4.999TL	5.000-5.999TL	6.000TL ve üstü	Cevapsız	
Kesinlikle Katılmıyorum	144	105	60	17	15	16	34	4	395
Katılmıyorum	53	75	35	17	6	9	19	0	214
Kararsızım	50	35	8	3	3	3	2	3	107
Katılıyorum	69	56	39	18	5	4	7	3	201
Kesinlikle Katılıyorum	27	33	9	4	4	5	4	0	86
Toplam	343	304	151	59	33	37	66	10	1003

SHÇEK’ten Yardım İsteme Nedeni: “Çalışmak istememek.”	Öğrenim Düzeyi								Toplam
	Okuma-yazma bilmiyor	Okur-yazar	İlkokul mezunu	Ortaokul mezunu	Lise mezunu	Üniversite mezunu	Lisansüstü	Diğer (Açık öğretimler, yüksek okul)	
Kesinlikle Katılmıyorum	28	13	124	43	80	84	21	2	395
Katılmıyorum	5	5	59	29	58	49	9	0	214
Kararsızım	14	3	41	13	18	15	2	1	107
Katılıyorum	6	4	65	30	46	40	8	2	201
Kesinlikle Katılıyorum	3	1	26	16	19	13	3	5	86
Toplam	56	26	315	131	221	201	43	10	1003

Tablo 29. “Çalışmak İstememek.” Yargısı ile Öğrenim Düzeyi İlişkisi

SHÇEK’ten yardım isteme nedenlerini anlamaya yönelik sorduğumuz soruda “iş bulamamak” yargısı ile ilgili katılımcıların çoğunun (568 kişi, katılımcıların %56,6’sı) olumlu görüş bildirdiği görülmektedir. Buna karşılık, aksi yönde görüş bildirenlerin

ve kararsız kalanların hiç de azımsanmayacak bir oranda olmasının (435 kişi, katılımcıların %43,3) oldukça çarpıcı ve yoruma açık bir veri olduğu düşünülmektedir. (Tablo 30, Tablo 31) Bu durum, katılımcıların genel anlamda, iş bulamama nedeniyle yardım talebinde bulunulmasını pek de inandırıcı bir gerekçe olarak görmediği şeklinde yorumlanabilir. Bu olumsuz yargı, işsizlik durumu ile daha kolay empati kurabileceği düşünülen sosyal sınıfa ait bireyler için bile azımsanmayacak bir orandadır.

SHÇEK'ten Yardım İsteme Nedeni: "İş bulamamak."	Hanenin Aylık Ortalama Gelir Durumu								Toplam
	1.000TL'den az	1.000-1.999TL	2.000-2.999TL	3.000-3.999TL	4.000-4.999TL	5.000-5.999TL	6.000TL ve üstü	Cevapsız	
Kesinlikle Katılmıyorum	52	75	31	13	11	14	22	2	220
Katılmıyorum	30	50	25	13	5	4	13	1	141
Kararsızım	37	18	6	2	4	2	3	2	74
Katılıyorum	109	79	43	19	3	13	11	2	279
Kesinlikle Katılıyorum	115	82	46	12	10	4	17	3	289
Toplam	343	304	151	59	33	37	66	10	1003

Tablo 30. "İş Bulamamak." Yargısı ile Hanenin Aylık Ortalama Gelir Durumu İlişkisi

SHÇEK'ten Yardım İsteme Nedeni: "İş bulamamak."	Öğrenim Düzeyi								Toplam
	Okuma-yazma bilmiyor	Okur-yazar	İlkokul mezunu	Ortaokul mezunu	Lise mezunu	Üniversite mezunu	Lisansüstü	Diğer (Açık öğretiler, yetsek okul)	
Kesinlikle Katılmıyorum	8	4	55	33	49	53	15	3	220
Katılmıyorum	0	0	36	22	38	36	7	2	141
Kararsızım	6	1	33	8	12	12	1	1	74
Katılıyorum	21	10	93	32	60	51	9	3	279
Kesinlikle Katılıyorum	21	11	98	36	62	49	11	1	289
Toplam	56	26	315	131	221	201	43	10	1003

Tablo 31. "İş Bulamamak." Yargısı ile Öğrenim Düzeyi İlişkisi

Edindiğimiz veriler üzerinden engelli insanların bakımı konusunda kamusal bilincin geliştiğini söylemek mümkün görünmektedir. Her ne kadar kamu idaresince engellilerin günlük yaşamlarını kolaylaştıracak, aktif ve eşit vatandaşlıklarını kullanabilmeleri adına almış oldukları tedbirler yetersizse de, bu konuda toplumsal bir hassasiyetin varlığından söz edilebilir. Farklı eğitim ve gelir seviyesine sahip katılımcıların ağırlıklı olarak (798 kişi, katılımcıların %79,56'sı) evde bakıma ihtiyaç duyan engelli/lerin olmasını SHÇEK'ten destek istemek için geçerli bir neden olarak kabul ettiği görülmektedir. (Tablo 32, Tablo 33)

SHÇEK'ten Yardım İsteme Nedeni: "Evde, bakıma ihtiyaç duyan engelli/lerin olması."	Hanenin Aylık Ortalama Gelir Durumu								Toplam
	1.000TL'den az	1.000-1.999TL	2.000-2.999TL	3.000-3.999TL	4.000-4.999TL	5.000-5.999TL	6.000TL ve üstü	Cevapsız	
Kesinlikle Katılmıyorum	31	22	9	3	3	2	10	1	81
Katılmıyorum	14	19	11	8	3	5	7	0	67
Kararsızım	20	15	6	0	5	4	5	2	57
Katılıyorum	91	107	54	29	10	10	27	3	331
Kesinlikle Katılıyorum	187	141	71	19	11	16	17	5	467
Toplam	343	304	151	59	33	37	66	11	1003

Tablo 32. "Evde Bakıma Muhtaç Engelli/lerin Olması." Yargısı ile Hanenin Aylık Ortalama Gelir Durumu İlişkisi

SHÇEK'ten Yardım İsteme Nedeni: "Evde, bakıma ihtiyaç duyan engelli/lerin olması."	Öğrenim Düzeyi								Toplam
	Okuma-yazma bilmiyor	Okur-yazar	İlkokul mezunu	Ortaokul mezunu	Lise mezunu	Üniversite mezunu	Lisansüstü	Diğer (Açık öğretiler, yüksek okul)	
Kesinlikle Katılmıyorum	9	3	24	11	13	19	1	1	81
Katılmıyorum	0	1	18	9	13	22	4	0	67
Kararsızım	4	5	17	3	10	9	7	2	57
Katılıyorum	11	2	94	47	84	76	16	1	331
Kesinlikle Katılıyorum	32	15	162	61	101	75	15	6	467
Toplam	56	26	315	131	221	201	43	10	1003

Tablo 33. "Evde Bakıma Muhtaç Engelli/lerin Olması" Yargısı ile Öğrenim Düzeyi İlişkisi

Her ne kadar çalışmamızda “SHÇEK’ten yardım almak haktır.” yargısına olumlu yaklaşanların sayısı çoğunlukta (%76,2) olsa da, bu soruya verilen cevaplara bakıldığında hiç de azımsanmayacak bir oranda SHÇEK gibi kamu kurumlarından yardım almaya yönelik olumsuz bir yargının öne çıktığı görülmektedir. Katılımcıların %51,3’ünün (514 kişi) SHÇEK’ten yardım isteme nedeni olarak “Her şeyi devletten bekleme alışkanlığının olması” yargısına katıldıkları görülmektedir. (Tablo 34, Tablo 35) Bu bağlamda devlet-yurttaş ilişkisinde, temel haklar alanında veya sosyal yardım görevini kimin ifa edeceği konusunda bir bilinç bulanıklığının ya da yardım alan insanlara yönelik bir suçlama eğilimi olarak yorumlanmaya ve tartışılmaya muhtaç olduğu düşünülmektedir.

SHÇEK’ten Yardım İsteme Nedeni: “Her şeyi devletten bekleme alışkanlığının olması.”	Hanenin Aylık Ortalama Gelir Durumu								Toplam
	1.000TL’den az	1.000-1.999TL	2.000-2.999TL	3.000-3.999TL	4.000-4.999TL	5.000-5.999TL	6.000TL ve üstü	Cevapsız	
Kesinlikle Katılmıyorum	118	83	39	6	7	13	14	0	280
Katılmıyorum	48	53	14	10	3	4	14	0	146
Kararsızım	25	15	6	6	1	1	6	1	61
Katılıyorum	83	59	41	16	7	8	14	3	231
Kesinlikle Katılıyorum	67	94	51	21	15	11	18	6	283
Toplam	341	304	151	59	33	37	66	10	1001

Tablo 34. “Her şeyi Devletten Bekleme Alışkanlığının Olması.” Yargısı ile Hanenin Aylık Ortalama Gelir Durumu İlişkisi

SHÇEK'ten Yardım İsteme Nedeni: "Her şeyi devletten bekleme alışkanlığının olması."	Öğrenim Düzeyi								Toplam
	Okuma-yazma bilmiyor	Okur-yazar	İlkokul mezunu	Ortaokul mezunu	Lise mezunu	Üniversite mezunu	Lisansüstü	Diğer (açık öğretimler, yüksek okul)	
Kesinlikle Katılmıyorum	17	10	110	33	44	49	14	3	280
Katılmıyorum	8	3	49	19	34	25	7	1	146
Kararsızım	5	2	19	9	9	14	3	0	61
Katılıyorum	14	1	77	31	62	35	8	3	231
Kesinlikle Katılıyorum	11	10	59	39	72	78	11	3	283
Toplam	55	26	314	131	221	201	43	10	1001

Tablo 35. "Her şeyi Devletten Bekleme Alışkanlığının Olması." Yargısı ile Öğrenim Düzeyi İlişkisi

Gelir durumu ne olursa olsun katılımcıların başlarına beklenmedik bir felaketin gelmesi durumunda kamusal desteğin öneminin bilincinde oldukları verilerden anlaşılmaktadır. (Tablo 36)

SHÇEK'ten Yardım İsteme Nedeni: "İnsanların başına beklenmedik felaketlerin gelmesi."	Hanenin Aylık Ortalama Gelir Durumu								Toplam
	1.000TL'den az	1.000-1.999TL	2.000-2.999TL	3.000-3.999TL	4.000-4.999TL	5.000-5.999TL	6.000TL ve üstü	Cevapsız	
Kesinlikle Katılmıyorum	15	15	4	2	0	2	7	1	46
Katılmıyorum	6	4	6	6	1	1	1	0	25
Kararsızım	20	7	3	3	2	0	5	1	41
Katılıyorum	106	100	56	25	15	15	23	4	344
Kesinlikle Katılıyorum	196	178	82	23	15	19	30	4	547
Toplam	343	304	151	59	33	37	66	10	1003

Tablo 36. "İnsanların Başına Beklenmedik Felaketlerin Gelmesi (trafik kazası, doğal afetler, hastalık vb.)" Yargısı ile Hanenin Aylık Ortalama Gelir Durumu İlişkisi

“Kadınların çalışmasına izin verilmemesi” yargısı ile hanenin aylık ortalama geliri (Tablo 37) ve katılımcıların öğrenim düzeyi (Tablo 38) ilişkisine bakıldığında kadın işgücünün hane geliri ve yaşam kalitesinin yükselmesinde önemli bir kriter olarak algılandığı görülmekle birlikte, bu alının hâlâ yeterli düzeyde olmadığı düşünülmektedir. Kadın işgücünün etkinliğinin artması ve bu yönde toplumsal bilincin gelişmesinde kadın hareketinin kazanımlarının görünürlüğünün artırılması bu bilincin yerleşmesinde önemli bir basamak olarak değerlendirilebilir.

SHÇEK'ten Yardım İsteme Nedeni: “Kadınların çalışmasına izin verilmemesi.”	Hanenin Aylık Ortalama Gelir Durumu								Toplam
	1.000TL'den az	1.000-1.999TL	2.000-2.999TL	3.000-3.999TL	4.000-4.999TL	5.000-5.999TL	6.000TL ve üstü	Cevapsız	
Kesinlikle Katılmıyorum	145	101	39	8	7	9	13	2	324
Katılmıyorum	30	45	29	11	8	8	17	1	149
Kararsızım	31	24	10	8	2	3	9	2	89
Katılıyorum	62	62	33	20	6	8	17	2	210
Kesinlikle Katılıyorum	75	72	40	12	10	9	10	3	231
Toplam	343	304	151	59	33	37	66	10	1003

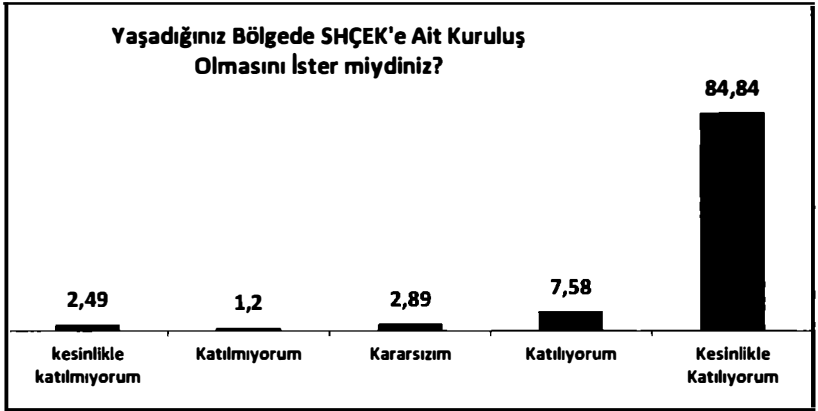
Tablo 37. “Kadınların Çalışmasına İzin Verilmemesi” Yargısı ile Hanenin Aylık Ortalama Gelir Durumu İlişkisi

SHÇEK'ten Yardım İsteme Nedeni: “Kadınların çalışmasına izin verilmemesi.”	Öğrenim Düzeyi								Toplam
	Okuma-yazma bilmiyor	Okur-yazar	İlkokul mezunu	Ortaokul mezunu	Lise mezunu	Üniversite mezunu	Lisansüstü	Diğer (Açık öğretimler, yüksek okul)	
Kesinlikle Katılmıyorum	26	12	132	44	55	41	10	4	324
Katılmıyorum	1	1	48	18	37	39	4	1	149
Kararsızım	10	2	20	10	14	28	5	0	89
Katılıyorum	9	4	61	27	48	46	13	2	210
Kesinlikle Katılıyorum	10	7	54	32	67	47	11	3	231
Toplam	56	26	315	131	221	201	43	10	1003

Tablo 38. “Kadınların Çalışmasına İzin Verilmemesi” Yargısı ile Öğrenim Düzeyi İlişkisi

Bir SHÇEK Kuruluşu İle Aynı Semtte Olmak

Ankete katılanların çoğu (%85,84) yaşadıkları bölgede SHÇEK'e ait bir kuruluşun olmasını kesinlikle istediğini belirtmiştir. Bu tarz kuruluşların yakınında olmasını istemeyenlerin ve kararsız kalanların oranı ise toplamda % 6,6'da kalmıştır. (Grafik 3) Ancak Sosyal Hizmetlere ait kuruluşların bulundukları semtlerden dışarı taşınmaları ve özellikle istismar mağduru kız çocukların koruma altına alındığı kurumların çevrenin yoğun tepkisi ile karşı karşıya kaldıkları, zaman zaman da çevrede oturanlar tarafından saldırıya uğradıkları bilinmektedir.²¹

Grafik 3. Yaşadığınız Bölgede SHÇEK'e Bağlı Kuruluş Olmasını İster miydiniz?

Ankete katılanların yardım yapmak istediklerinde tercihlerini önceliklerine göre sıralamaları istenmiştir. Katılımcıların %85,0'i öncelikle kendi çevrelerinden ihtiyaç sahiplerine yardım etmeyi tercih ettiklerini belirtmişlerdir. Kamu kurumları ya da sivil toplum kurumları aracılığı ile yapılan yardımlara yönelik bir güvensizlik olduğu sonucu tartışmaya açık olmakla beraber bu alanlarda yürütülen çalışmaların koordinasyon, tanıtım ve takip sistemlerinin toplumda güven sağlayıcı bir boyuta ulaşmadığı sonucu çıkarılabilir. (Tablo 39)

²¹ Pınar Akkuş, *Cinsel İstismar Mağduru Kız Çocuklar: Sosyolojik ve Viktimolojik Bir İnceleme*, İstanbul Üniversitesi Adli Tıp Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul, s. 178.

Herhangi bir Yardım Yapacak Olsaydınız Kime ya da Nereye Yapardınız?	Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum
Tanıdığım birine kendim yardım ederdim.	8,20%	3,10%	3,20%	13,10%	71,90%
Engellilere yardım yapan kurumlar (Altı nokta körler derneği, Sakatlar derneği vb.)	17,90%	4,60%	6,20%	32,10%	38,80%
Eğitim alanında yardım yapan kurumlara (TEGEV, TEV, AÇEV vb.)	19,80%	4,20%	7%	33,20%	35,20%
Sağlık alanında yardım yapan kurumlara (LÖSEV, Omurilik Vakfı, Tohum Vakfı vb.)	19,60%	5,40%	6,20%	34,50%	33,80%
Kamu kurumları (Kızılay, SHÇEK, Mehmetçik Vakfı vb.)	20,30%	4,70%	6,50%	28,40%	39,60%
Doğal hayatı korumak için yardım yapan kurumlar (TEMA, Greenpeace, Hayvanları koruma derneği vb.)	26,50%	8,50%	11,10%	28,30%	25%

Tablo 39. Herhangi Bir Yardım Yapacak Olsaydınız Kime ya da Nereye Yapardınız?

Kurumsal hizmet veren yardım kuruluşları içinde doğal hayatı koruma ve çevre konusunda destek sağlayan örgütlere yardım yapılma isteğinin düşük seviyelerde kalması, çevre duyarlılığı ya da yaşadığımız dünyanın karşı karşıya kaldığı çevresel sorunlar konusunda toplumsal bilincin yeterli düzeylere ulaşmadığını düşündürmektedir.

Sonuç Yerine

“İstanbul İlinde Sosyal Hizmet Algısı Üzerine Bir Alan Araştırması” sonuçları üzerinden birçok tartışma yürütülebilir. Ancak biz en temel tartışma noktalarının kamusal hak kavramı etrafında yeniden tartışılması gereken yurttaşlık bilincinin ve ülkemizde son dönemde hemen her toplumsal sorunda çözüm mercii olarak karşımıza çıkan “sivil toplumculuk” anlayışının olduğunu düşünmekteyiz. Araştırmamızın sonuçları temel haklar ve yaşadığımız sosyo-ekonomik sorunlarla ilgili çözüm mekanizmaları konusunda bir kafa karışıklığına işaret etmekte. Ayrıca yoksulluk ve yarattığı tahribatın sadece sınırlı bir ekonomik iyileşme öngören sürdürülebilir yoksulluk anlayışı ile ya da hâlihazırda yürütülen sosyal hizmet modelleri ile çözümlenmesi mümkün görünmemektedir. Özellikle yeni-liberal etkilerin sadece ekonomik veriler üzerinde yarattığı eşitsiz toplum anlayışı değil, bu etkileri insanlığın birikimleri ile sorgulamakla yükümlü sosyal bilimler alanında yarattığı kavramsal ve teorik tah-

ribat da sorgulanmalıdır. Bu ana çerçeve eşliğinde araştırmamızdan aşağıdaki sonuçlara ulaşmak mümkündür.

- Araştırmamızda SHÇEK'in görevleri konusunda verilen cevap ağırlıklı olarak "Kimsesiz çocukların bakımını üstlenmek" olmuştur. Dolayısı ile bugün faaliyette olan Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı'nın kadınlar, yaşlılar, engelliler, yoksul insanlara sağlanan sosyo-ekonomik destekler ve istismara uğrayan çocuklara sağlanan destekler ve acil yardım hattı olarak tanıtılan ALO 183 sistemi ile ilgili daha etkin tanıtım faaliyetlerinin yanında toplumsal bilincin artırılmasına yönelik hak kavramı etrafında şekillenecek çalışmaların hayata geçirilmesi gerektiği düşünülmektedir.

- Sosyal hizmetin (ve özelde Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı'nın) tanıtımında medyanın provakatif ve istismar edici habercilik anlayışı yerine toplumsal bilinci geliştirici ve eğitici bir yayıncılık anlayışı geliştirmesi gerektiği düşünülmektedir. Bunun yanı sıra kamu kurum ve kuruluşlarının da yurttaşların sosyal hizmetlere nasıl ulaşabileceği ve hizmetlerden nasıl faydalanacağına dair tanıtım faaliyetlerine ağırlık vermesi gerektiği ifade edilebilir. Sosyal hizmet konusu, küçük yaşlardan itibaren okullardaki eğitimin bir parçası olmalıdır.

- Katılımcıların sosyal hizmet görevini devlet ve "hayırsever vatandaşlar" birlikteliğine atfeden yaklaşımı araştırmamızın düşündürücü sonuçlarından biridir. Bu bağlamda özelleştirme politikalarının yaygın olarak gözlemlendiği yaşlılık ve engellilik alanı başta olmak üzere tüm sosyal hizmetin devlet eli ile verilmesi gerektiği düşünülmektedir. Son dönemin taşeron istihdam modelinden derhal vazgeçilmesi, bu noktada alanda örgütlenen sendikaların faaliyetlerini ve etkinliklerini artırmaya yönelik çalışmalar yapması gerektiği düşünülmektedir.

- Toplumda sosyo-ekonomik anlamda desteğe ihtiyaç duyan insanları ötekileştiren/dışlayan bir bakış açısının varlığından söz edilebilir. Bu anlamda ötekileştirici ve etiketleyici bakış açıları ile mücadele etmenin yolları üzerine düşünülmelidir.

- Katılımcılar tarafından SHÇEK'ten yardım isteme nedeni ağırlıklı olarak "İnsanların başına beklenmedik felaketlerin gelmesi (trafik kazası, doğal afetler, hastalık vb.)" ile açıklanmıştır. Katılımcıların başlarına beklenmedik bir felaketin gelmesi durumunda kamusal desteğin öneminin bilincinde oldukları söylenebilir. Evde bakıma muhtaç engelli/lerin olması, insanların büyük şehirlere göç etmiş olmaları nedeniyle geçim kaynaklarını (tarım, hayvancılık vb.) kaybetmiş olmaları, iş bulamamak, çok çocuk sahibi olmak, her şeyi devletten bekleme alışkanlığının olması nedenleri bu nedeni takip etmekle birlikte çalışmak istememek ve ekonomik kaynakları bilinçsiz şekilde kullanmak nedenlerinin çok daha düşük oranlar ile ifade edildiği görülmüştür.

- Katılımcıların yardım yapmak istediklerinde tercihlerini önceliklerine göre sıralamaları istendiğinde büyük bir çoğunlukla öncelikle kendi çevrelerinden ihtiyaç sahiplerine yardım etmeyi tercih ettikleri görülmektedir. Yine katılımcıların hayatlarını kendi başlarına idame ettirememeleri durumunda öncelikle birinci derecede yakın aile bireylerine başvurmayı tercih ettikleri araştırma sonuçlarından çıkmakta-

dır. Sonuçlar toplumda kamusal kurumlara yönelik bir güvensizliğin varlığını düşündürmektedir.

Ek Tartışma Başlıkları

Araştırmamız aracılığı ile ulaşılan sonuçların yanı sıra aşağıdaki noktalar üzerine durmanın da hayati önemi bulunduğu düşünülmektedir. Araştırmamızın sonuçlarından birebir çıkarım yapmak mümkün olmasa da “Ek Tartışma Başlıkları” adı altında sıralanmış bu maddelerin Türkiye’deki sosyal hizmet yapılanmasının yaşadığı başlıca sorunlar olduğu düşünülmektedir.

- Sosyal hizmet alanında yapılan işin yüksek nitelikli işgücü gerektirmesine rağmen kurumun çalışanlarına yönelik hizmet içi eğitimlerin ve mesleki deformasyona karşı destekleyici ve sağaltıcı çalışmaların yapılmaması.

- Verilen hizmetlere ulaşılmasına engel olabilecek yoğunlukta bürokratik işlemlerin varlığı.

- Sosyal hizmet modellerinin çeşitlendirilmesine yönelik çalışmalar yapılmasının gerekliliği. Özellikle psikiyatrik sosyal hizmetin bir an önce kurumsal hizmetlerin kapsamına alınması gerektiği.

- Sosyal hizmet alanında sorunların tespiti ve dezavantajlı kesimlere daha etkin bir şekilde ulaşabilmek amacı ile sosyal hizmet üreten kurum/kuruluşların yapılarında sosyologların aktif olarak çalışma yürütecekleri Araştırma-Geliştirme birimlerinin kurulması ve bu alana dair derinlikli araştırmaların yapılması.

- Sosyal hizmetlerin multi-disipliner bir alan olması dolayısıyla ilgili bütün meslek gruplarının bu alana yönelik uzmanlık sistemine geçmeleri.

- Sosyal hizmet modellerinde koruyucu, önleyici, destekleyici çalışmalar eşliğinde ve süreklilik esasına dayalı anlayış geliştirilmesinin gerekliliği.

- Sosyal hizmetlerin piyasacı/rekabetçi işletme yaklaşımına göre değil, kamu yararına hizmet eden, dezavantajlı grupların sözünün ve beklentilerinin öne çıkarıldığı bir yaklaşım ve etik değerler çerçevesinde sunulması gerekliliği.

- Kadın başta olmak üzere dezavantajlı gruplar/mağdur tarafların aile dışında yok sayılmaması.

- Kadınlara ve çocuklara yönelik her türlü şiddetin önlenmesi için toplumsal bilinci yükseltmeye yönelik gerçekleştirilecek kampanyaların yanında uygulama ve yasal mevzuat arasındaki uyumsuzlukların ortadan kaldırılmasına yönelik çalışmalara daha fazla önem verilmesi.

- Türkiye’nin göç kabul eden bir ülke olduğu gerçeği göz önünde bulundurularak göçmen/sığınmacı/mülteciler ile ilgili toplumsal bilinci yükseltmeye yönelik çalışmaların yapılması.

• Sosyal hizmet veren kurumların bulundukları çevre ile uyumlulaştırılması, bu kurumlara yönelik mahalle baskısının ortadan kaldırılması için tanıtıcı faaliyetlerin gerçekleştirilmesi.

Teşekkür

Küçük bir soruyla başladığımız bu çalışmamızda desteklerini bizden esirgmeyen, her türlü soru ve sorunumuzda engin bilgilerini bizimle paylaşan çok değerli hocamız Prof. Dr. Esin Küntay'a, çalışmamızın soru kâğıtlarının düzenlenmesinde ve veri analizlerinin çıkarılmasında çok büyük emeği geçen değerli hocamız Doç. Dr. Aylin Aktükün'e, teknik konularda karşılaşılan bütün sorunların aşılabilemesi ve çalışmanın tamamlanabilmesi için maddi manevi desteklerini esirgemeyen Friedrich Ebert Stiftung Derneği İstanbul Temsilciliği'ne ve sevgili dostumuz Yasemin Ahi'ye, Sosyoloji Mezunları Derneği'nin yola çıktığı ilk günden beri adını hep farklı kılmaya çalışan, doğru ve anlamlı çalışmalar yapmaya teşvik eden sevgili başkanımız Ünal Özen'e, çalışmamızın tasarım ve grafiklerini düzenleyen sevgili dostumuz Tayfun Koç'a, dernek çatısı altında yürütülen tartışmalarla çalışmamızın gelişimine katkı sunan bütün üyelerimize, saha çalışmamızı yürüten saha koordinatörlerimiz Hülya Mete, Can Doğan ve saha ekibimiz Hilal Başak Demirbaş, Rojname Ataş, Cansu Mesedilci, Elif Demirbaş, Hilal Doyran, Deniz Tatlı, Esra Aslan, Sevgi Canpolat, Büşra Çiçek ve Hülya Açar'a sonsuz teşekkürü bir borç biliriz.

Son olarak sevgili annesini ve Pınar teyzesini akşamları ve hafta sonları kendi oyun zamanından feragat ederek bu çalışmaya adanmalarına izin veren küçük sevgilimiz Aykut'umuza sonsuz sevgilerle... Sen daha güzel bir dünyada yaşayabilesin diye.....

Kaynakça

- Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Karamamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun, Kanun No: 6518, Kabul Tarihi: 06.02.2014.
- Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı: Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü, (Çevrimiçi) <http://www.eyh.gov.tr/tr>, 01 Temmuz 2014.
- Ankara Milletvekili Aylin Nazlıaka'ya ait Aile ve Sosyal Politikalar Bakanı Fatma Şahin tarafından yazılı olarak cevaplandırılmak üzere Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığına verilen 14.07.2011 tarihli ve 7/168 sayılı soru önergesi, (Çevrimiçi) <http://www2.tbmm.gov.tr/d24/7/7-0168sgc.pdf>, 24 Kasım 2011.
- Akkuş, Pınar: *Cinsel İstismar Mağduru Kız Çocuklar: Sosyolojik ve Viktimolojik Bir İnceleme*, İstanbul Üniversitesi Adli Tıp Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul.
- Buğra, Ayşe: *Yoksulluk ve Sosyal Haklar*, Sivil Toplum Geliştirme Merkezi Derneği için hazırlanan Danışman Raporu, İstanbul, Aralık, 2005.

- Bronislaw Geremek, *Poverty: A History*, Oxford, Blackwell, 1994. Aktaran Özgür Başpınar, *Sokak Çocuğu Olgusu ve Türkiye’de Uygulanan Sosyal Hizmet Modeli*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2007.
- Duyan, Veli: *Sosyal Hizmet Temelleri, Yaklaşımları ve Müdahale Yöntemleri*, Sosyal Hizmet Uzmanları Derneği Yayınları, Ankara, 2010.
- Eren, Veysel: *Devletin Dönüşümü ve Yeni Dönem Kamu Yönetimi*, (Ed.) Mehmet Özel & Veysel Eren, Çizgi Kitabevi, Konya, 2008.
- İlkkaracan, Pınar: *Sıcak Yuva Masalı*, Metis Yayınları, İstanbul, 1996.
- Kesgin, Bedrettin: *Kamu Sorumluluğunda Sosyal Hizmet*, Açılım Kitap, İstanbul, 2012.
- Kongar, Emre: *İnsanı Yönlendirme ve Sosyal Hizmetler*, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1978.
- Koray, Meryem: *Sosyal Politika*, İmge Kitabevi, Ankara, 2008.
- Rosanvallon, Pierre: *Refah Devletinin Krizi*, Çev. Burcu Şahinli, Dost Yayınevi, Ankara, 2004. Aktaran Özgür Başpınar, *Sokak Çocuğu Olgusu ve Türkiye’de Uygulanan Sosyal Hizmet Modeli*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2007.
- Sosyal Araştırmalar Merkezi: “Yoksulluk ve Yoksunluk” Araştırması, (Çevrimiçi) http://www.samardan.com/detayli_projeler.asp?ID=7, 30 Haziran 2013.
- TUİK, Haber Bülteni, *Kazanç Yapısı Anketi*, 2010, (Çevrimiçi) <http://www.tuik.gov.tr>
- Yıldırım, Kazım: *Sosyal Hizmet*, Sakarya Yayıncılık, Adapazarı, 2007.
- 5393 Sayılı Belediye Kanunu, Kabul Tarihi: 03.07.2005, Yayımlandığı Resmi Gazete: Tarih: 13.07.2005, Sayı: 25874.

PLANLI BİR SOSYAL DEĞİŞİM İÇİN MEDYA İLE BİRLİKTE ÇALIŞMAK: TEORİK PERSPEKTİF, İMKÂN VE SINIRLILIKLAR

Oya MORVA

Modern kitle medyası tarafından oluşturulan içeriklerin, sosyal gerçekliği kurduğuna, kitlelerin düşünme ve davranış biçimlerini değiştirdiğine dair yaklaşımlar kitle iletişim çalışmaları tarihi kadar eskidir. Medyanın, varolan siyasal ve ekonomik yapıdan türemiş sosyal politikalara işaret eden sosyal hizmet pratikleri konusundaki toplumsal algıya etki etmesi de olanaklıdır. Hatta medya, bundan fazlasına yani sosyal politikalar konusunda topyekun bir sosyal değişime de aracılık edebilir. Bu çalışma, planlı bir sosyal değişim için medya ile işbirliğinin olanaklarını araştırır. Bu doğrultuda, öncelikle, sosyal adaletle ilişkili olarak, hizmete ihtiyaç duyan toplumsal kesimin medyadaki temsili ele alınmıştır. Ardından, sosyal hizmet pratiklerinin medyadan ne şekilde yararlanabileceğine dair genel bir teorik çerçeve sunulmuş ve medyanın söz konusu hedefe ulaşmadaki imkân ve sınırlılıklarına değinilmiştir.

Sosyal Hizmet, Sosyal Adalet ve Medyanın Söylem Düşünleri

Medya ve sosyal hizmet uygulamalarına dair söz söylenecekse öncelikle sosyal hizmetin ulaştığı ya da ulaşmayı hedeflediği kesimin medyadaki temsilinin nasıl olduğuna bakmak gerekir. Hare, başlangıcından bu yana sosyal hizmetin, özellikle yoksul, savunmasız, ezilen, yaşamın değişen koşulları ve sorunları ile mücadele eden insanlarla ilgili olduğunu söyler.¹ Sözü edilen kesim, medya söylemine, mağdur olduğu sürece dahil olabilen söylem düşkünleridir. İletişim terminolojisinde söylem düşkünü kavramı, medyanın içeriklerini denetleyen ve üreten seçkinlere ulaşması mümkün olmayan suskun bir kitleye işaret eder. Haber aktörü ya da kaynağı olarak medyanın içeriklerinde sıklıkla yer alan siyasi, askeri ve ekonomik alandaki *iktidar seçkinlerinin* ya da medyanın söylem üretiminde tematik yapının uygulanmasına katkı sağlayan *sembolik seçkinlerin* karşısına konumlanmış bir kitledir bu.² Kadınlar, çocuklar, mahkumlar vs. gibi ekonomik olarak güçsüz durumda olanların oluşturduğu bu kitle, ancak mağduriyetin varlığı ve devamı halinde tecimsel medyanın haber aktörlerinden biri haline gelir. Bu haber aktörü olma hali, söz konusu vakanın çözümü için çeşitli mekanizmaların

¹ Isodara Hare, "Defining Social Work for the 21st Century, The International Federation of Social Workers's Revised Definition of Social Work", *International Social Work*, 2004, 47(3), pp. 408.

² Nurdoğan Rigel, *İleti Tasarımında Haber*, Der Yayınları, İstanbul, 2000, s. 195.

devreye girmesi ve işlemlerini sağlama potansiyelini barındırır. Ancak, devletin sosyal adalet ve sosyal politika anlayışını yansıtan bir uygulama olarak sosyal hizmet anlayışının temsilinde medyaya düşen, şüphesiz, münferit vakaların çözümünde rol oynamaktan fazlası olmalıdır.

Downs, yoksulluk, ırksal ayrımcılık, sığınma evi, yaşlılar için işten çıkarma, işsizlik gibi inatçı toplumsal problemlerin temel olarak iki belirleyici özelliğe sahip olduğundan söz eder. Bu problemler, ilk olarak, genel nüfus içerisinde varolan bir azınlık grubuyla ilişkilidir. İkinci olarak da, toplumsal çoğunluk ya da erki elinde tutan azınlığa önemli fayda sağlayan düzenlemelerin sonucu ortaya çıkmışlardır. Bu nedenle de, bu sorunları çözmek ya da minimize etmek, yani en güçsüz ya da sayıca az olan adına toplumun en güçlü ve çoğunlukta olan kesimine yeni yükümlülükler getirecek şekilde toplumu yeniden kurgulamak, acı verecek olan kayıpları gerektirir. Bu da, toplumsal çoğunluğun ödemekten hoşlanmadığı bir bedeldir.³ Oysa sosyal hizmet tam da bu acı veren kayıplara neden olacak yeni bir toplumsal kurguyu, sosyal adaleti yapılandırmakla ilgilidir. Sosyal hizmet pratiğinin kendisini, sosyal adalet ile ilişkilendiren makalesinde O'Brien, eşitlik olarak sosyal adaletin, her bireye eşit muamele ve eşit ulaşım haklarına işaret ettiği tespitini yapar. Vatandaşlık ve dahil edilme/dışlanma pratikleri tüm vatandaşların hangi oranda eşit muameleye maruz kaldıklarının yansımasıdır.⁴

Sosyal hizmetin, her vatandaşın eşit koşullara sahip olmasını hedefleyen bir pratik olmasından başka, her vatandaşa sosyal hizmete ulaşabilme fırsatının da sunulması gerekir. Dolayısıyla, medyanın tek tek söylem düşkünü bireyler üzerinden ele aldığı mağduriyet öyküleri, benzeri mağduriyete sahip olan tüm grubun, eşit çözüm imkânlarına ulaşmasına aracılık etmez. Denebilir ki, sosyal adalet/adaletsizliğin bir olgu olarak ele alınıp analiz edilmesine herhangi bir katkı sağlamaz. Bu haliyle, medyanın sürece etkisi, bireysel çözümlere yönelik olarak yapılan geleneksel sosyal hizmet çalışmalarının yaptığı katkının ötesine geçemez.

Geleneksel sosyal hizmet/çalışma anlayışı, içinde yaşadığı zorlu sosyal ve ekonomik koşullardan bireyin kendisinin sorumlu olduğuna inanırken, eleştirel sosyal hizmet anlayışı sosyal hizmetten yararlananların karşılaştığı özgün yapısal problemlerin çözümüne yönelir.⁵ Eleştirel sosyal bilimler yaklaşımından türeyen bu anlayış, akıl ve eylem aracılığıyla, insanların özel ve kolektif yaşam koşullarını yeniden düzenleyebileceği ilkesinden hareket eder.⁶ Sosyal hizmetin, özellikle savunmasız ve ezilen kitleleri kapsayacak şekilde, genel insan ihtiyaçlarını karşılamaya odaklanma-

³ Anthony Downs'dan aktaran, Dan E. Beauchamp, *Public Health As Social Justice*, (Çevrimiçi) <http://www.heartlandcenters.slu.edu/kmoli/assignments/06.pdf>, 23 Mayıs 2012.

⁴ Michael O'Brien, "Equality and Fairness: Linking Social Justice and Social Work Practice", *Journal of Social Work*, 2011, 11(2), p. 145.

⁵ Karen Healy, *Social Work Practices: Contemporary Perspectives on Change*, Sage Publication, London, 2000, p. 3.

⁶ Brian Fay, *Critical Social Science: Liberation and Its Limits*, Cornell University Press Ithaca, 1987.

sı, bir toplumun tüm üyelerinin aynı temel haklara, korumaya, fırsatlara, yükümlülüklerle ve sosyal avantajlara sahip olduğu ideal durum olarak tanımlanan sosyal adaleti desteklemesi gerekir.⁷ Dolayısıyla sosyal hizmetin görevi, hem onların dışlanmışlığı gerçeğini hem de altta yatan adaletsizliği gidermek olmalıdır.

Sosyal adalet, sosyal politika gibi kavramlarla sosyal hizmet pratiklerini ilişkilendirmek onun siyasi erkle ilişkisinin yani ideolojik boyutunun altını çizmekle eş değerdir. Sosyal hizmeti, bu şekilde politik nüfuz alanı ile çerçevelemek, Powell'e göre onu doğrudan vatandaşlık fikri ile ilişkilendirir.⁸ Yoksul ve baskılanan gruplar, devlet tarafından sağlanan olanaklara ulaşamamanın kurbanıdır. Bu grupların deneymediği vatandaşlık, avantajlı gruplarınkinden farklıdır. Medya, bu yoksul ve baskılanan kitlenin yani söylem düşkünlerinin dile gelmesi ve görünür olması konusunda etkin bir araç olabilir. Ancak, Lens ve Giebelman'ın belirttiği gibi, kısa vadede hedeflenen acil çözümler, toplumsal düzeyde bir iyileşme yerine bireysel düzlemde bir iyileşmeye aracılık edecektir.⁹ Dolayısıyla, yukarıda sözü edilen eleştirel sosyal hizmet anlayışının medyadan talep ettiği de onun önceliğinin, geneli kapsayacak planlı bir sosyal değişime aracılık etmesi olmalıdır.

Tam da bu noktada, medya kurumlarının, öncelikle kâr odaklı girişimler olduklarının altını çizen anaakım medyanın klasik eleştirisine dikkat çekmek gerekir. Bu yapılanmanın bir sonucu olarak, Brawley ve Brawley'in özetlediği gibi, anaakım medyanın ilettiği içerik, reklamverenler için izlerkitlenin ilgisini çekecek şekilde oluşturulur. Dolayısıyla, anaakım medyanın varolan sosyal, ekonomik ve politik düzenlemelerin meşrulaştırılmasına aracılık ettiği tezlerini ileri sürmek mümkündür. Bu amaca hizmet etmeyen her mesaj göz ardı edilecek, değersizleştirilecek ya da dilsizleştirilecektir.¹⁰ Anaakım medyanın bu doğrultuda, eleştirisi oldukça hacimli bir literatüre -neredeyse iletişim araştırmaları disiplininin filizlenmeye başladığı 19. yüzyılın sonlarından günümüze kadar bir periyodu kapsayan- sahiptir.¹¹ Medyanın, tüm bu eleştirilere karşın, yine başlangıcından bu yana altı çizilen, göz ardı edilemeyen bir özgürleştirme ve muhalefet potansiyeli olduğu da doğrudur. Hatta yakın dönem, medya araştırmalarının azımsanmayacak bir bölümü de İnternetin yaygın kullanımı ve bilgisayarla aracılanmış iletişimin aktif politik vatandaşlığı teşvik ettiği, demokratik katılımı arttırdığına dair tezlerden hareket eder.¹² Bu açıdan bakıldığında da, medya tek tek vatandaşlar ile yönetici elitler ya da politikacılar olarak adlandırığımız grup arasındaki mesafeyi kısaltma aracı olarak da ele alınabilir.

⁷ Hare, a.g.e., p. 416.

⁸ Fred W. Powell, *The Politics of Social Work*, Sage Publications, California, 2001, p. 2.

⁹ Vicki Lens&Margaret Gibelman, "Advocacy Be Not Forsaken!Retrospective Lessons from Welfare Reform", *Families in Society*, Nov/Dec 2008, 81, 6, p. 611.

¹⁰ Edward Allan Brawley&Emilia E. Martínez Brawley, "Promoting Social Justice in Partnership with the Mass Media", *Journal of Social Welfare*, June 1999, Vol. XXVI, No. 2, p. 68.

¹¹ Bkz: Ross: 1910; Ross: 1918; Yarros: 1916, Hermann&Chomsky: 1988, Garnham: 1990 v.s.

¹² Bkz: Keane:1991; Poster:2001; Timisi:2003 vs.

Sosyal hizmet politikaları bir anlamda siyasi partilerin ve hükümetlerin kendi halkla ilişkiler kampanyalarının da temelini oluşturur. Oysa olması gereken sosyal hizmet politikalarının özel girişimler ya da devlet politikalarınca tıpkı medya reklamlarında olduğu gibi bir vaat olmaktan çıkıp, gerçek bir sosyal değişimi hedeflemesidir. Sosyal hizmet alanında, genel olarak bireyler, aileler ya da küçük gruplara yapılan doğrudan hizmetler ve toplumsal çalışmalar, sosyal ve politik eylemler ve politik pratikler alanın dolaylı hizmetlerine denk düşen diğer bileşenlerini oluşturur.¹³ Böylesi bir arka planla, sosyal çalışmanın temel faaliyeti zaten sosyal değişim olarak belirlenmiştir. Bununla anlatılmak istenen, bireylerle küçük gruplar arasındaki ilişkilerin olduğu gibi sosyal kurumlar arasındaki ilişkilerin de değişimdir. Hare, sosyal hizmet çalışanlarının değişim araçları olarak ele alınmasından söz eder.¹⁴ Geniş ufuklu bir sosyal değişimin parçası olarak, sosyal hizmet aktivistleri özel ilgilerin kamusal meselelere dönüştürülmesini teşvik etmelidir.¹⁵ İnternet çağında, medyanın çok çeşitli biçimlerde tek tek bireylere ulaşabilme potansiyeli, bu konuda oldukça aktif bir güç olabileceğinin göstergesidir. Hare'nin sözünü ettiği, dolaylı sosyal hizmet pratiklerinde politik pratiklerin değişimi ve sosyal gelişime gelene kadar olan süreçte özellikle sosyal eylemlilik ve sosyal değişimin savunuculuğu aşamalarına etki konusunda medyanın önemli bir potansiyele sahip olduğu söylenebilir. Bu nedenle, medyanın sosyal hizmet pratiklerini destekleyen bir unsur olarak nasıl kullanılabileceğine dair teorik perspektife bakmakta fayda vardır.

Sosyal Hizmet Pratiklerinde Medya Teorisinden Yararlanmak

Brawley ve Brawley, toplumun inançlarını, kabullerini ve davranışlarını değiştirme konusunda etkili olacak kamusal iletişim kampanyalarının yürütülebilmesini açıklamada, medya hakkındaki temel teorik yapının ne olduğu konusunu ele alır.¹⁶ Bu teorik yapılanmanın anlaşılması, medya ve ondan sosyal hizmet konusunda yararlanacak olanlar arasında daha verimli bir ilişkinin kurulmasına olanak sağlayacaktır. Brawley ve Brawley, bu amaçla medya ile birlikte çalışmayı kolaylaştıracak dört temel teorik perspektiften söz eder: *Yeniliklerin Difüzyonu, Sosyal Pazarlama, Sosyal İnşa ve Medyanın Savunuculuğu*.¹⁷

Rogers'ın, kökenlerini Gabriel Tarde, Georg Simmel ile İngiliz ve Alman-Avusturyalı difüzyonistlere dayandırdığı *yeniliklerin difüzyonu* teorisine göre, herhangi bir yeni fikrin benimsenmesi, tüm avantajlarına karşın oldukça zordur. Birçok

¹³ Hare, a.g.e., p. 412.

¹⁴ A.e., p. 407.

¹⁵ Karen Healy, *Social Work Practices: Contemporary Perspectives on Change*, Sage Publication, London, 2000, p. 118.

¹⁶ Brawley&Brawley, a.g.e., p. 71.

¹⁷ A.e., p. 63.

yenilik, geniş oranda benimsenmek için oldukça uzun zaman periyotlarına ihtiyaç duyar. Bu nedenle de birçok kişi ve kuruluş için bu sürenin nasıl hızlandırılabileceği oldukça önemli bir sorunsaldır. Difüzyon kavramı da Rogers tarafından, yeni bir fikrin, herhangi bir sosyal sistemin üyeleri arasında, belirli kanallar aracılığıyla iletildiği bir süreç olarak tanımlanır.¹⁸ Söz konusu süreç, iletilerin yeni fikirlerle yüklü olduğu özel bir tip iletişime işaret eder. Rogers'a göre difüzyon, onun vasıtasıyla sosyal sistemin yapısında ve fonksiyonunda değişikliğin olduğu bir tür sosyal değişime denk düşer. Yeni fikirler icat olduğunda, yayımlandığında kabul ya da reddedildiklerinde sosyal değişim ortaya çıkar.¹⁹

Yeniliklerin difüzyonu teorisinin, yenilik, iletişim kanalları, zaman ve bir sosyal sistem olarak ele alabileceğimiz dört temel bileşeni vardır. Söz konusu yenilik, bir fikir, bir uygulama ya da bir ürün olabilir. Herhangi bir yeniliğin yayılım/difüzyon evresi ikinci bileşen yani iletişim kanalları aracılığıyla olanaklı olacaktır. Rogers'ın iletişimi algılama biçimi çizgisel değildir, karşılıklı etkileşim ve değişime vurgu yapar. İletişim kanalları da, herhangi bir yenilik hakkında bilgiye ya da deneyime sahip birim ya da kişi ile bu konuda henüz bir bilgisi ya da deneyimi olmayan kişi ya da birim arasında iletişimi sağlayan mekanizmadır. Ona göre kitle iletişim kanalları, potansiyel alımlayıcı kitleyi, herhangi bir yeniliğin varlığı hakkında farkındalık ve bilgi yaratmak için haberdar etmenin en hızlı ve etkili araçlarıdır. Ancak, Rogers kişiler arası kanalların herhangi bir yeniliğin dağıtımında daha etkili olduğunun altını çizer. Sosyo-ekonomik statü, eğitim, vs. gibi ortak noktalara sahip iki ya da daha fazla kişinin yüz yüze etkileşimi elbette yeniliğin kabul edilmesinde daha etkili olacaktır. Kitle iletişim kanalları özellikle bilgi verme aşamasında etkili olurken, kişiler arası iletişim kanalları yeniliğin kabul edilmesinde yani etki aşamasında daha hayati bir role sahiptir. Rogers, bunun altını çizdikten sonra interaktif medya ve internetin son yıllarda herhangi bir yeniliğin kabul edilmesinde oldukça önemli bir role sahip olduğundan söz eder.²⁰

Diğer teorik yaklaşım *sosyal pazarlamadır*. Bu yaklaşım, belirli sosyal meselelerin pazarlama düşüncesinden yararlanabileceği inancından kaynaklanır. Lefebvre'ye göre en basit tanımıyla sosyal pazarlama, ticari pazarlama ilke ve tekniklerinin sosyal değişim ya da iyileştirmenin teşvik edilmesinde kullanılmasıdır.²¹ Pazarlama işinde, satıcılar hedef alıcıların ihtiyaçları ve istekleri üzerine çalışırlar ve onların arzuları doğrultusunda ürün ve servis tasarlarlar. Eğer bu ürünler iyi tasarlanmış ve ekonomikse satın alınacaktır. Sosyal pazarlamada da, satıcılar hedef kitle üzerine çalışmalı ve uygun ürünler tasarlamalıdır. Söz konusu sosyal fikri/amacı öyle bir şekilde ambalajlamalıdır ki, hedef kitle onu arzu edilebilir bulsun ve satın alsın.

¹⁸ Everett M. Rogers, *Diffusion of Innovations*, Free Press, NY, 2003, p. 5.

¹⁹ A.e., s. 6.

²⁰ Rogers, a.g.e., p. 18.

²¹ R. Craig Lefebvre, *Social Marketing and Social Change*, John Wiley&Sons Inc., CA, 2013, p.13.

Sosyal pazarlama süreci, bir pazarlama araştırmasını, iyi düşünülmüş ürünün -ki bu durumda bir sosyal meseledir- müteakip gelişimini gerektirir; kitle ve uzmanlaşmış iletişim araçlarına başvurur; gönüllü gruplar ya da ücretli ajanslar aracılığıyla hedeflenen kitleye ulaşmaya çalışılır.²²

Bu tespiti bakarak sosyal pazarlamanın, ticari pazarlama ile aynı mantığa sahip olduğu düşünülmemelidir. Kotler ve Zaltman makalelerinde, ikisi arasındaki ayrımı da ele alır. Ticari pazarlama, genel olarak potansiyel alıcıların yüzeysel tercihleri ve görüşleri ile ilgiliyken, sosyal pazarlama temel inançlar ve değerlere etki etmeye çalışır.²³ Sosyal pazarlama yaklaşımının yapmaya çalıştığı gibi, herhangi bir sosyal meseleyi, pazarlama planlaması yaklaşımının ilkeleri ile ele almak söz konusu sosyal amaçların her zaman gerçekleştirilebileceği anlamına gelmez. Ama sosyal pazarlama, davranışsal bilim insanlarının insan davranışına yönelik bilgileri ile bu bilginin olanak sağladığı sosyal olarak kullanışlı uygulamalar arasında bir köprü kurma mekanizması olarak ortaya çıkar. Etkili sosyal planlama için kullanışlı bir çerçeve sunar.²⁴

Üçüncü yaklaşım, temelleri Berger ve Luckman'ın 1966 yılında yayınlanan *The Social Construction of Reality: A Treatise of Sociology of Knowledge* (Gerçekliğin Toplumsal İnşası: Bilgi Sosyolojisi Hakkında Bir İnceleme) isimli kitabına dayanan sosyal inşa teorisidir. En yalın şekilde ifade edildiğinde, "gerçekliğin sosyal olarak inşa edildiği ve bilgi sosyolojisinin de bu süreci analiz etmesi gerektiği"²⁵ ilkesinden hareket eden bu yaklaşım, McQuail'in dile getirdiği biçimiyle, sosyal gerçekliğin insanlar tarafından yapıldığı ve yorumlandığı temeline dayanır. Bu nedenle de, iletişim alanındaki çalışmaların özellikle medyanın etki sürecini açıklamadaki tartışmaların da merkezinde yer alır.²⁶ Bu yaklaşıma göre, medyanın kitlelerin gerçeklik algısını doğrudan etkilediğine dair görüş oldukça eski ve propaganda çalışmalarıyla ilişkilidir. Hatta, Lippmann 1922 gibi erken bir tarihte, dünyaya dair zihnimizde varolan algının doğrudan tecrübeden kaynaklanan ya da kesin bilgiden ziyade, kişinin kendi kendine oluşturduğu ya da ona verilen bilgiden kaynaklandığından söz eder. Yani, herhangi bir kişi ya da durum hakkında bildiklerimiz çoğunlukla doğrudan tecrübeden değil, enformasyonu aldığımız kaynaklardan, medyadan ve çoğunlukla da haberlerden türetilmiştir. Lippmann, kamuoyu oluşturma sürecini yani politik kararlarımızı da etkileyen şeyin, dünya hakkında bize aktarılan bu resimler olduğunu ileri sürer.²⁷ Bu iddia, daha sonraki yıllarda iletişim sürecindeki alımlayıcının öngördüğü gibi pasif bir öge olmadığı yönündeki çalışmalarla yumuşatılmıştır. Kitle iletişimi-

²² Philip Kotler & Gerald Zaltman, "Social Marketing: An Approach to Planned Social Change", *Journal of Marketing*, Vol. 35, July 1971, p. 5.

²³ A..e., p. 4.

²⁴ Kotler & Zaltman, a.g.e., p. 12.

²⁵ Berger & Luckman, *The Social Construction of Reality: A Treatise of Sociology of Knowledge* Anchor Books, NY, 1989, p. 1.

²⁶ Denis McQuail, *Mass Communication Theory*, Sage Publications, London, 2010, p. 101.

²⁷ Walter Lippmann, *Public Opinion*, Harcourt, Brace&Co., NY, 1922, p. 19

minde ve kişilerin kararlarını etkilemede medyanın doğrudan etkisinin sınırlılıklarına dair çalışmalar²⁸ ve sonrasındaki eleştirel iletişim çalışmaları, bu etkinin analizinde yeniden yorumlama sürecine vurgu yapan açıklamalar getirmişlerdir.²⁹ Yine de, sosyal inşa teorisinin özellikle sosyal meseleler üzerine yapılan çalışmalarda başarılı olduğuna dair yapılmış araştırmalar³⁰ mevcuttur.

Son olarak, *medya savunuculuğu* yaklaşımı, 1980'lerin başından bu yana, özellikle kamusal sağlık hedeflerinin gerçekleştirilmesinde medyanın bir araç olarak yaygın kullanımına olanak sağlar. Özetle, bir sosyal politika ya da kamu politikası inisiyatifi ile iletme amacıyla kitle medyasının stratejik olarak kullanılması³¹ olarak tanımlanabilir.

Medya savunuculuğu yaklaşımının, Wallack'ın, Lipmann'ın kitle medyası hakkındaki görüşlerinden yola çıkarak oluşturduğu, üç fonksiyonundan söz edilebilir.³²

1) Medya savunuculuğu, herhangi bir meseleyi aydınlatarak ona dikkat çekmek için medyayı kullanır. Bu gündem belirleme sürecidir. Denebilir ki, medyanın gündemi kamunun gündemini de belirler.

2) Medya savunuculuğu, söz konusu meseleye ilgi çeker ve anaakım karşısındaki amaçlara odaklanır. Bu çerçeveleme sürecidir.

3) Son olarak medya savunuculuğu, soruna temel yaklaşım olarak sosyal ya da kamusal girişimleri geliştirmenin yollarını arar.

Medya savunuculuğu, toplumsal gruplar için sosyal değişimi desteklemek amacıyla kendi öykülerini, kendi sözcükleriyle anlatmalarına olanak veren bir stratejidir. Medya savunuculuğu, bu yaklaşımı sağlıklı kamu politikaları için gerekli değişikliklerin desteklenmesinde karar vericiler üzerinde daha iyi bir baskı unsuru olarak kullanmak amacıyla medyanın stratejik ve yenilikçi kullanımını birleştiren bir tür hibrid araçtır.³³ Bu yaklaşım, toplumsal grupların görünürlük, meşruluk ve gücünü yaygınlaştırmayı hedefler. Dolayısıyla Wallack, medya savunuculuğunu, toplumun sesini arttıracak ve yükseltecek olan vasıfların geliştirilmesi aracılığıyla iktidarın radikal olarak topluma doğru geri kaydırılması çabası olarak niteler.³⁴

Wallack, medya savunuculuğunu sosyal hizmet ve sağlık sorunları perspektifinden ele alır. Medyanın geleneksel formlarının, sağlık sorunlarının bireylerin sorun ya da risk hakkındaki eksik bilgisinden kaynaklı olduğuna yönelik bir *bilgi eksikliğine* vurgu yaptığını iddia eder. Dolayısıyla, kamu eğitimi kampanyaları da bu eksi-

²⁸ Bkz. Katz ve Lazarsfeld: 1955, Lazarsfeld ve Merton: 1949 vs.

²⁹ Bu tespitin görünür olduğu çalışmalar için Birmingham Kültürel Çalışmalar grubunun çalışmaları-na bakılabilir.

³⁰ Bkz. Altheide, David.L.&Snow: 1991, Robert P. Best: 1989 vs.

³¹ Holder & Treno, "Media Advocacy in Community Prevention: News as a Means to Advance Policy Change", *Addiction*, 1997, Vol. 92, p. 189-199.

³² Lawrence Wallack, "Media Advocacy, A Strategy for Empowering People and Communities", *Journal of Public Health*, Vol. 15, No. 4, Winter 1994, p. 425.

³³ A.e., p. 421.

³⁴ A.e., p. 433.

ğinin giderilmesi yönünde enformasyon sağlar. Oysa medya savunuculuğu, bir *iktidar eksikliğine* vurgu yapar. Sağlık sorunları, onu tanımlama ve sosyal değişimi gerçekleştirme konusunda iktidar eksikliği olarak kabul edilir. Denebilir ki, medya savunuculuğu, kişisel sağlık davranışının değişmesindenense geniş sosyal ve politik katılımı motive etmeyi hedefler. Başka sözcüklerle söylendiğinde, kitle medyasının yaptığı şey, sağlık meselelerini bilgi eksikliğinden kaynaklı bireysel sorunlarmış gibi ele almaktır. Bu bakış açısından, medyanın yapması gereken şey de, *çözümü* yani *bilgiyi* tek tek bireylere ulaştırmaktır.³⁵ Burada medyanın işlevi enformasyonu aktarmaktan ibarettir. Oysa, medya savunuculuğu yaklaşımına göre, söz konusu sorun politik düzeyde ele alınır ve alternatif çözümler üretilmesine katkı sağlar.

Sözü edilen yaklaşımlardan özellikle ilk üçünün eleştirel medya çalışmalarının oldukça uzağında olduğunu söylemek yanlış olmaz. Lazarsfeld'in ünlü yönetsel ve eleştirel iletişim araştırmaları ayrımındaki yönetsel iletişim araştırmalarına denk düştükleri söylenebilir. Lazarsfeld, eleştirel çalışmaları yönetsel iletişim araştırmaları pratiğinin karşısına konular. Ona göre yönetsel iletişim araştırmaları kamusal ya da özel karaktere sahip bir tür yönetsel birim tarafından gerçekleştirilir. Medyanın belirli amaçlar için belli kişiler ya da birimler tarafından kullanılan bir araç olduğu ilkesinden hareket eder. Sözü edilen amaç, herhangi bir ürünün satışından, toplumun entelektüel standartlarının yükseltilmesi ya da yönetsel politika anlayışının sağlamlaştırılmasına gibi geniş bir skalaya sahiptir. Oysa eleştirel iletişim araştırmaları varolan sosyal sistem içinde iletişimin rolü üzerine çalışır.³⁶ Buradan hareketle, yukarıda değinilen tüm teorik perspektifler medyanın sosyal politikalara etki potansiyeli konusunda önemli yol izlerini sağlamakla birlikte, eleştirel sosyal hizmet anlayışı ile birlikte okunmaya en uygun yaklaşımın medyanın savunuculuğu yaklaşımı olduğunu söylemek mümkündür.³⁷

Sosyal Hizmet Pratiklerine Medyanın Sağlayabileceği İmkân ve Sınırlılıklara Dair

Yukarıda sözünü ettiğimiz teorik perspektifin uygulamadaki karşılığı, genellikle geniş kapsamlı sosyal kampanyaların önemli bir ayağını oluşturan medya kampan-

³⁵ A.e., p. 422.

³⁶ Paul Felix Lazarsfeld, "Remarks on Administrative and Critical Communication Research", *Studies in Philosophy and Social Science*, 1941, Vol. 9, p. 2-16.

³⁷ Gibson, gündem belirleme ve çerçeveleme araştırmalarından türeyen bu yaklaşımı anaakım haber medyasına sağlık sorunlarını kamusal gündeme yerleştirmede ve ihtiyaç duyan değişiklikler konusunda karar mercileri üzerinde baskı kurmada oldukça güçlü bir araç olarak niteler. Bu doğrultuda, Wallack ve Dorfman'ın 1993 yılında kurduğu kamusal sağlık uzmanları ve toplumsal gruplara kamusal sağlık politikaları geliştirme konusunda medyanın nasıl kullanılması gerektiğine dair çalışmalar yapan, Berkeley Media Studies Group'un araştırmalarından övgüyle sözeden Gibson, bir takım sınırlılıklarına karşın medyanın savunuculuğu yaklaşımını ve grubun çalışmalarını eleştirel medya çalışmaları ile birleştirmekten yanadır. Bkz. "The Limits of Media Advocacy", *Communication Culture & Critique* 3, 2010.

yalıdır. Sosyal reklam ve sosyal pazarlama kavramları, sosyal kampanyaların medya boyutunun açıklanmasında yardımcıdır. Daha önceki bölümde de değindiğimiz gibi, sosyal pazarlama, kamu yararı için bireylerin ve organizasyonların tutum, inanç ve davranışlarını değiştirmeyi hedefleyen bir pratiktir. Söz konusu kampanyanın, sosyal pazarlama ile ulaşmayı hedeflediği ilksel amaç sosyal değişimdir.³⁸ Sosyal reklam ise, sosyal kampanyanın pazarlama pratiklerinden biri olarak ürünü - bizim durumumuzda bir düşünceyi ya da sosyal hizmeti- alımlayan kitle için bilinir, kabul edilebilir ve arzu edilir kılar.³⁹ Türkiye’de güncel ve yaygın uygulama alanına sahip kamu spotları da sosyal reklama iyi birer örnek teşkil eder.

Sosyal reklamların ulaşılması zor ideali, Atkin ve Schiller’in dile getirdiği biçimiyle doğru mesajın, doğru kanallarla, doğru hedefe yönlendirildiği ve etkili sonuçların alındığı sihirli mermi idealidir.⁴⁰ Wallack’ın, yerinde bir tanımlamayla *medya fantezisi*⁴¹ olarak dile getirdiği, medyanın etkilerine dair bu tespit, 1950’li yıllara kadar iletişim araştırmaları alanında hakim olan güçlü etkiler dönemi anlayışına denk düşer. Buna göre kitle medyasının izler kitle üzerinde, doğrudan hızlı ve güçlü bir etkisi vardır. Ancak, 1949 yılında Lazarsfeld ve Merton’un⁴² ve 1955 yılında da Katz ve Lazarsfeld’in⁴³ yaptığı çalışmalardan bu yana kitle medyasının tek başına sihirli bir etki potansiyeli olmadığı ispatlanmıştır. Alımlayan hedef kitlenin özellikleri, medya içeriğinin -ki bu bir sosyal reklam da olabilir- ne kadar başarılı oluşturulduğu, alımlayan kitlenin söz konusu mesaja ne kadar süreyle maruz kaldığı ve söz konusu sosyal meseleye dair yürütülen başka kampanyaların nitelikleri gibi unsurlar⁴⁴ bir sosyal reklamın etki derecesinin belirleyenleri olacaktır.

Sosyal pazarlama, sosyal reklamdan hatta sosyal iletişimden daha kapsamlı bir fikirdir. Kotler ve Zaltman, makalelerinde sosyal pazarlamanın sınırlılıkları ve etkilerini açıklayabilmek için Merton, Lazarsfeld ve Wiebe’nin çalışmalarından yararlanırlar.⁴⁵ Merton ve Lazarsfeld de, 1949 yılında yaptıkları çalışmada medyanın kişilerin zihinlerini kolaylıkla etki eden bir güç olduğuna dair genel geçer kanıya itiraz eder. Bölgesel organizasyonlardaki yüz yüze ilişkilerin medya mesajlarının kitlesel

³⁸ Alan R. Andreasen, “Social Marketing: Its Definition and Domain”, *Journal of Public Policy & Marketing*, Vol. 13(1), 1994, p. 109.

³⁹ Kotler & Zaltman, a.g.e., s. 7.

⁴⁰ Charles Atkin & Laura Schiller, “The Impact of Public Service Advertising”, *Shouting To Be Heard, Public Service Advertising in a New Media Age*, 2002, p. 21.

⁴¹ Lawrence Wallack, “Mass Communication and Health Promotion: A Critical Perspective”, *Public Communication Campaigns*, Ed. by R. Rice & C. Atkins, Sage Publications, Newbury Park, CA, 1989, p. 353-368.

⁴² Paul F. Lazarsfeld & Robert K. Merton, “Mass Communication, Popular Taste And Organized Social Action”, *Mass Communications*, Ed. by William Schramm, University of Illinois Press, Urbana, 1949, p. 459-480.

⁴³ Paul F. Lazarsfeld & Elihu Katz, *Personal Influence*, The Free Press, Glencoe, Illinois, 1955, p. 31.

⁴⁴ Atkin & Schiller, a.g.e., p. 21.

⁴⁵ Kotler & Gerald, a.g.e., p. 3-12.

etkisi konusunda kitle medyasının *tamamlayıcı* unsurlarından olduğu tespitini yapmışlardır. Medyanın etki gücünün bağlı olduğu diğer koşullar, ilkelerin, değerlerin ve ortak imajların dağıtılmasında çok az muhalefetin olduğu ya da hiç olmadığı durumu tasvir eden *tekelleşme* ve temel tutumların istenen yöne kanalize edilmesine işaret eden *yönlendirmedir*.⁴⁶ Kotler ve Zaltman çalışmalarında, Wiebe'nin bu tespitlere başka katkılarda bulunduğunu belirtir. Wiebe, sosyal kampanyaların görece etkililiğini alımlayıcının deneyimi ile ilişkili beş faktör ile açıklamaya çalışır. 1. *Kuvvet*: Kişinin mesaj öncesi eğilimi ve mesajın uyarımının bir kombinasyonu olarak mesajın amacına dair motivasyonu 2. *Doğrultu*: Kişinin söz konusu mesaja dair motivasyonu nasıl ve nerede mükemmelleştirebileceğine dair bilgi 3. *İşleyiş*: Kişinin motivasyonunu eyleme tercüme edebilecek bir aracın varlığı 4. *Uygunluk ve Uyumluluk*: Aracın görevini yerine getirmeye uygunluğu ve etkililiği 5. *Mesafe*: Alımlayıcının, ödülle ilişkili olarak motivasyonunun mükemmelleştirilmesinde talep edilen ortalama enerji ve maliyet.⁴⁷

Yukarıda sıralanan unsurlar ve koşullar sosyal kampanyalar için gerekli kavramsal ve teorik arka planı sağlaması açısından önemlidir. Ancak, daha önce de değinildiği üzere, sosyal kampanyalar temel inanç ve değerlerin değiştirilmesini hedeflediklerinden, G. D. Wiebe'ye atıfla söylersek; değişimi, *sabun satar gibi satmak*⁴⁸ sandığı kadar kolay değildir. Robinson, etkili her sosyal değişimin ağırlıklı olarak yapısal olduğundan söz eder. Dolayısıyla, sosyal sorunlar için çözümler çok yönlü stratejileri gerektirir ve çoğunlukla ilişkiler kurmak; uygulamaları, mekânları ve kurumları tekrar tasarlamakla ilgilidir. Bu süreçte, sosyal pazarlama genellikle önemli bir destekleyici role sahiptir. Örneğin, sigara tüketimini azaltmaya yönelik bir sosyal kampanya danışmanlık servisleri, ürüne dair fiyat artışı, reklam ve iç mekânlarda sigara kullanma yasağı ve çok sayıda haber öyküsü gerektirir. Denebilir ki, böyle bir kampanya ancak, geri kalan sosyal yapının sigara kullanıcısının çevresini aktif olarak değiştirdiği bir durumda etkili olacaktır.⁴⁹

Robinson, sosyal pazarlamanın, önemsemediği konularda yani herhangi bir fikrin medya mesajına dönüştürülmesinde oldukça başarılı olduğunu söyler. Ancak sosyal pazarlama ile ilgili asıl sorun onun önemsemedikleri yani gizli varsayımlarıdır. Bu varsayımlar sekiz başlıkta özetlenebilir: 1. *Davranışın Her Zaman Doğru Olması*: Sosyal pazarlama bir davranış teorisi değil de bir uygulama modeli olduğundan, müş-

⁴⁶ Lazarsfeld & Merton, a.g.e., p. 459-480.

⁴⁷ Wiebe'den aktaran Kotler, Philip & Zaltman, Gerald: a.g.e., p. 6.

⁴⁸ 1952 yılında G.D. Wiebe, "Merchandising Commodities and Citizenship on Television" isimli makalesinde, "Neden sabun satar gibi kardeşlik satamıyoruz?" sorusunu sormuştur. Sosyal hedeflerin radyo ya da televizyon aracılığıyla *satılmasında* bu alışveriş için alımlayıcının elverişli, yeterli ve ulaşılabilir sosyal mekanizmaya yönlendirilmesi ve kuvvetlice motive edilmesi gerekliliğinden söz eder.

⁴⁹ Les Robinson, *The Problem With Social Marketing*, (Çevrimiçi) <http://www.enablingchange.com.au>, 21 Mayıs 2013.

terilerin varsayımlarına eleştirel yaklaşmaz. Onların saptanmış davranış ya da eyleminin doğru olduğunu baştan kabul eder. 2. *Bağlam Körlüğü*: Sosyal pazarlama yoğun olarak bireye odaklandığından, bağlamı ihmal etme eğilimindedir. Oysa, bağlam davranışların kabullenilmesinde merkezidir. Burada, pazarlamanın, ürün, fiyat, mekân ve tanıtım adımlarına odaklanmaktan fazlasına ihtiyaç vardır. Fiziksel altyapı, hizmetin tasarlanması, mekânın tasarlanması, yönetim ve düzenleme sistemleri de dahil olacak şekilde tüm bağlamsal sistem, strateji geliştirmenin ve değişimin nesnesi olmalıdır. 3. *Tohum Ekme*: Sosyal pazarlama büyük oranda kitle medyası reklamlarına dayanır ve etkileri üzerinden iş görür. Bu yaklaşım, insanları izole bireylerden ibaret görür ve tıpkı tohumun ekilmesi gibi, medyanın uzaktan gönderdiği mesajlarla davranışların değişmesini bekler. Fakat yeni davranışların kabullenilmesine dair fikirler sosyal bağlar aracılığıyla yerleşmektedir ve kitle medyası bu anlamda çok da güçlü bir etkiye sahip değildir. 4. *Talebin Yayılması*: Herhangi bir ürün ya da davranış değişikliği uzun bir profesyonel çaba zincirinin (bilim insanları, teknik uzmanlar v.s.) son halkasıdır. 5. *Teori Fetişizmi*: Herhangi bir sosyal değişim teorisinin gerçek insanların hayatlarına ve tecrübelerine dayanması gerekir. Genel teori ve modeller, değişim araçları olarak sosyal pazarlamaya yardımcı olsa da, kişilerin ihtiyaçlarına yönelik çözümler, ancak onların samimiyetle dinlenmiş öykülerinden, yüz yüze ilişkilerden edinilebilir. 6. *Güç Körlüğü*: Sosyal pazarlama kampanyaları, devlet memuru uzmanların denetiminde gerçekleşen, doğru ve yanlış olanın bu güçler tarafından belirlendiği tek boyutlu çalışmalardır. Dolayısıyla, alımlayıcılar tarafından girişimin ters tepmesi yani önerilen davranışın inkar ya da direnişle karşılaşma olasılığı vardır. 7. *Bireye Odaklanma*: Sosyal pazarlama kampanyalarının odağı atomize bireylerdir. Ancak değişime ulaşmanın en etkili yolunun topluluğun organizasyonundan geçtiği unutulmamalıdır. 8. *Mesaj Fetişizmi*: Sosyal pazarlama kendi genlerinde mesaj fetişizmini barındırır. Pazarlama her zaman bir kitle iletişim sanatı olmuştur ve bu nedenle tüm ilgisi de imaj ve dil üzerine kuruludur. Ancak, amaçlanan sosyal değişim ise tüm öykünün bundan ibaret olmadığı bilinmelidir.⁵⁰

Medya mesajlarının tek başına, bireylerin davranış ve düşünce biçimlerini değiştirecek *sihirli* bir güce sahip olmadığını söylemiştik. Varolan etki potansiyelinin ya da başka sözcüklerle söylediğimizde medyanın sınırlı etkisinin maksimize edilmesi medya içeriklerinin doğru olarak yapılandırılmasından geçer. Bu nedenle, Robinson'un yukarıda sözünü ettiği varsayımlardan arınmış mesaj içerikleri ile yapılan sosyal pazarlama, tespite ya da soruna eleştirel olma potansiyelini barındırdığı gibi, gerçek bireylerin yaşam tecrübelerinden türeyen çözüm anlayışını yansıtabilir. Deneyebilir ki, başarılı bir sosyal pazarlama, medya içeriği üretmenin sadece etki gücü yüksek imaj ve dil kullanımından ibaret olmadığının ayırıcılığı olduğu gibi, kendi sınırlılıklarının da ayırıcılığıdır.

⁵⁰ Les Robinson, a.g.e.

Andreasen'in değindiği gibi, sosyal pazarlama pratikleri değişim yaratmayı hedefleyen tüm sistematik yaklaşımların yüzleştirdiği sıkıntıları paylaşır. Yani, alışkanlık ve letarji ile mücadele eder.⁵¹ Bu nedenle herhangi bir toplumsal sorunla ilgili olarak yürütölen ve toplumsal değişimi hedefleyen bir sosyal kampanya, sadece medya içeriklerinin değil çevresel ve idari koşulların da bu hedefe uygun olarak tekrar düzenlenmesi halinde başarılı olacaktır. Başka sözcüklerle söylersek, sosyal değişim talebi ve motivasyonu toplumdan gelmelidir. Ancak toplumsal normların ve değerlerin değişimi ve bu değişimin sürdürülebilirliğinin garantörü olarak toplumsal kurumların da yeniden düzenlenmesine ihtiyaç duyulur. Bu da, medyanın asli aktör olduğu bir süreçten ziyade, farklı uzmanlık alanlarından ve farklı toplumsal organizasyonlarından aktörlerin ortaklaşa çalıştığı uzun soluklu bir sürece işaret eder.

Sonuç

Sosyal sorunları çözmeye yönelik girişimler olarak niteleyebileceğimiz sosyal hizmet pratikleri, sosyal adalet anlayışı ile de doğrudan ilişkilidir. Dolayısıyla varolan siyasi ve ekonomik yapı içinde analiz edilmeleri gerekir. Bu nedenle, medyanın sosyal hizmet pratiklerini ne şekilde destekleyebileceği konusu ele alınırken ticari kaygılardan ve güç ilişkilerinden bütünüyle arınmış kamu hizmeti yayıncılığı tezlerini ileri sürmek yerine, sosyal değişimi hedefleyen fikirlerin medya aracılığıyla yaygınlaştırılması ve yerleştirilmesi düşüncesi üzerinde durulmalıdır.

Medyanın, etki potansiyelini analiz eden teorik yaklaşımlar, planlı bir sosyal değişim ya da daha dar sosyal hizmet pratiklerinin tanıtım ve yaygınlaştırılması gibi hedefler için önemli yol izlerini sağlar. Sosyal hizmet pratiklerinin anlaşılması, yaygınlaştırılması ve hatta bu doğrultuda topyekun bir sosyal değişimin örgütlenmesi için medya oldukça önemli bir araçtır. Ancak, yürütölen sosyal kampanyaların medyanın sağlayabileceği imkân ve etkinin sınırlılıklarını da göz önünde bulundurularak tasarlanması gerekir.

Kaynakça

- Andreasen, Alan R.: "Social Marketing: Its Definition and Domain", *Journal of Public Policy &Marketing*, Vol. 13(1), 1994, p. 108-114.
- Andreasen, Alan R.: "Marketing Social Marketing in the Social Change Marketplace", *Journal of Public Policy&Marketing*, Vol. 21, 2002, p. 3-13.
- Altheide, David. L. & Snow, Robert P.: *Media Worlds in the Postjournalism Era*, Adline&Gruyter, NY, 1991.
- Berger&Luckman: *The Social Construction of Reality: A Treatise of Sociology of Knowledge*, Anchor Books, NY, 1996.

⁵¹ Alan R. Andreasen, "Marketing Social Marketing in the Social Change Marketplace", *Journal of Public Policy&Marketing*, Vol. 21, 2002, p. 5.

- Brawley, Edward Allan & Brawley, Emilia E. Martinez: "Promoting Social Justice in Partnership with the Mass Media", *Journal of Social Welfare*, June, 1999, Vol. XXVI, No. 2, p. 63-86.
- Best, J.: *In Images of Issues: Typifying Contemporary Social Problems*, Adline&Gruyter, NY, 1989.
- Fay, Brian: *Critical Social Science: Liberation and Its Limits*, Cornell University Press, Ithaca, 1987.
- Garnham, Nicholas: *Capitalism and Communication: Global Culture and The Economics of Communication*, Sage Publications, London, 1990.
- Gibson, Timothy A.: "The Limits of Advocacy, Communication", *Culture&Critique*, Vol. 3, 2010, p. 44-65.
- Hare, Isodara: "Defining Social Work For The 21st Century, The International Federation of Social Workers's Revised Definition of Social Work", *International Social Work*, 2004, 47(3), p. 407-424.
- Healy, Karen: *Social Work Practices: Contemporary Perspectives on Change*, Sage Publication, London, 2000.
- Herman, Edward S.&Chomsky, Noam: *Manufacturing Consent: The Political Economy of the Mass Media*, Pantheon Books, NY, 1988.
- Holder, A.J. & Treno H. D.: "Media Advocacy in Community Prevention: News as a Means to Advance Policy Change", *Addiction*, 1997, Vol. 92, p. 189-199.
- Keane, John: *The Media and Democracy*, Polity Press, Cambridge, 1991.
- Katz, Elihu&Lazarsfeld Paul F.: *Personal Influence*, The Free Press, NJ, 1955.
- Kotler, Philip & Zaltman, Gerald: "Social Marketing: An Approach to Planned Social Change", *Journal of Marketing*, Vol. 35, July 1971, p. 3-12.
- Lefebvre, R. Craig: *Social Marketing and Social Change*, John Wiley&Sons Inc., CA, 2013.
- Lazarsfeld, Paul Felix: "Remarks on Administrative and Critical Communication Research", *Studies in Philosophy and Social Science*, 1941, Vol. 9, p. 2-16.
- Lazarsfeld, Paul F.&Metron, Robert K.: "Mass Communication, Popular Taste And Organized Social Action", *Mass Communications*, Ed. by William Schramm, University of Illinois Press, Urbana, 1949, p. 459-480.
- Lazarsfeld, Paul F. & Katz, Elihu: *Personal Influence*, The Free Press, Glencoe, Illinois, 1955.
- Lens, Vicki&Gibelman, Margaret: "Advocacy Be Not Forsaken! Retrospective Lessons from Welfare Reform", *Families in Society*, Nov/Dec 2008, 81, 6, p. 611-620.
- Lippmann, Walter: *Public Opinion*, Harcourt, Brace&Co., NY, 1922.
- McQuail, Denis: *Mass Communication Theory*, Sage Publications, London, 2010.
- O'Brien, Michael: "Equality and Fairness: Linking Social Justice and Social Work Practice", *Journal of Social Work*, 2011, 11(2), p. 143-158.
- Poster, Mark: "Cyberdemocracy: Internet and the Public Sphere", Ed. by David Trend, *Reading Digital Culture*, Blackwell Publishing, 2001.
- Powell, Fred W.: *The Politics of Social Work*, Sage Publications, California, 2001.
- Rigel, Nurdoğan: *İleti Tasarımında Haber*, Der Yayınları, İstanbul, 2000.

- Robinson, Les: *The Problem With Social Marketing*, (Çevrimiçi) <http://www.enablingchange.com.au>, 21 Mayıs 2013.
- Rogers, Everett M.: *Diffussion of Innovations*, Free Press, NY, 2003, p. 5.
- Ross, Edward Alsworth: "Suppression of Important News", *Atlantic Monthly*, 1910 March, p. 303-311.
- Ross, Edward Alsworth: "Social Decadence", *The American Journal of Sociology*, Vol. 23, No. 5, 1918, p. 620-632.
- Timisi, Nilüfer: *Yeni İletişim Teknolojileri ve Demokrasi*, Dost Yayınları, Ankara, 2003.
- Wallack, Lawrence: "Media Advocacy, A Strategy for Empowering People and Communities", *Journal of Public Helath*, Vol. 15, No. 4, Winter 1994, p. 425.
- Wallack, Lawrence: *Mass Communication and Health Promotion: A Critical Perspective*, *Public Communication Campaigns*, Ed. by R. Rice&C. Atkins, Sage Publications, Newbury Park, CA, 1989, pp. 353-368.
- Wiebe, G. D.: "Merchandising Commodities and Citizenship on Television", *Public Opinion Quarterly*, Vol. 15, Winter 1951-52, p. 679-691.
- Yarros, Victor S.: "A Neglected Opportunity and Duty in Journalism", *The American Journal of Sociology*, 1916, Vol. 22, No. 2, p. 203-211.

SOSYAL YARDIMLARIN HAK NİTELİĞİ VE DAVA EDİLEBİLİRLİĞİ

Şebnem GÖKÇEOĞLU

Giriş

Yoksullukla mücadele politikaları çerçevesinde karşımıza çıkan en yaygın tekniklerden biri sosyal yardım tekniğidir. Sosyal yardımlar, kısaca, yeterli geçim kaynaklarına sahip olmayan kimselere devlet tarafından yapılan maddi ve ayni yardımlar olarak tanımlanabilir. Sosyal yardımlar, sivil toplum kuruluşları tarafından da yapılabilirse de sosyal devlette bu görev esas olarak devletindir, gönüllü kuruluşların faaliyetleri ise tamamlayıcı niteliktedir. Her devlet tarafından sosyal yardım yapmakla birlikte, bu yardımların ne ölçüde ve ne şekilde yapıldığı, benimsenen farklı refah devleti modelleriyle de ilişkilidir.

Devlet tarafından yapılan sosyal yardımların miktarı, süresi, kime hangi nedenlerle verildiği veya verilmediği, yardımlara gereksinim gösterenlerin bu yardımları elde edemediği takdirde hak arama yollarının bulunup bulunmadığı gibi hususlar önemli tartışmalara yol açmaktadır.

İdarenin takdirine bağlı sosyal yardımların özellikle seçim dönemlerinde siyasi amaçlarla kullanıldığı, yoksulların oylarının satın alındığı kamuoyunun bilgisi dahilindedir ve kamu vicdanını rahatsız etmektedir. Gerçekten de yoksulluk kötüye kullanmalara açık bir sosyal sorundur ve kötüye kullanmaları bütünüyle yok etmek olanaklı olmasa da en aza indirmek, hukuk politikalarının ve hukuk sistemlerinin başlıca görevleri arasında olmalıdır.

Yoksullukla mücadelede kullanılan sosyal yardım tekniğinin bir diğer önemli zaafı ise, yardımların sosyal hizmetlerle bütünlük içinde yapılmamasıdır. Bir miktar paranın veya erzakın yardım olarak verilmesi, yoksulluğu ortadan kaldırmaz. Bu durumda, geçim kaynaklarından mahrum olan yoksullar, sosyal yardımlara ve bu yardımları yapan kişi ve kuruluşlara bağımlı hale gelirler. Sosyal yardımları yapanlar üstün bir otorite sahibi olurken, yardımları alanların da bir eziklik duygusu içine girmeleri kaçınılmaz olacaktır. Bunu kirabilecek yegane araç ise sosyal hizmetlerdir. Çağdaş modern toplumlar, yoksulları bağımsızlaştırarak kendi hayatlarını idame ettirebilecekleri bir yaşama kavuşturacak sosyal hizmetlerin sunulmasını hedeflemektedir. Bu hizmetler, ihtiyaca göre değişkenlik gösterir ve hizmetlerden yararlanacak olanların durumuna göre, iş bulmaya aracılık, eğitim, mesleki eğitim, şiddete karşı koruma, alkol ve uyuşturucu ile mücadele, konut imkânlarının iyileştirilmesi, sağlık hizmetleri, psikolojik destek, çocuk, yaşlı veya engelli bakımı vb. gibi hizmetler olabilir.

Böylesi bir sosyal yardım ve sosyal hizmet ağının kurulması, çağdaş bir toplumda hukuk alanında düzenlemeler gerektirir. Ancak her hukuki düzenleme bireye hak vermez. Sosyal yardımlar alanındaki hukuki düzenlemelerin yukarıda belirtilen sınırları bertaraf edebilmek için bireylere “hak” veren ve “dava edilebilir” düzenlemeler olması gerekir. Sosyal yardımların bu niteliği, kaynağını insan haklarında ve insan hakları bünyesindeki sosyal haklarda bulur. Ancak bu alan da dikensiz gül bahçesi değildir ve karşımıza önemli tartışma konuları ve yanıtı güç sorular çıkarır.

Bu incelemenin temel amacı, sosyal yardımların yukarıda belirtilen soru ve sorunlar karşısındaki durumunu tartışmaktır. Sosyal hizmetlerin hak niteliği, hukuk tekniği açısından farklılıklar arz ettiğinden bu incelemede bu konunun ayrıntılarına girilmeyecek ve aslolarak sosyal yardımların hak niteliği ve dava edilebilirliği üzerinde durulacaktır. Ancak sosyal yardımlar, sosyal hizmetlerle sıkı ilişki içinde olduğundan incelemede yerli geldikçe sosyal hizmetlere de değinilecektir.

I. Sosyal Yardımların Hak Niteliği

1. Sosyal Yardım Kavramı, Sosyal Hizmet Kavramıyla İlişkisi ve Farkı

Sosyal yardımlar, toplumun ekonomik açıdan güçsüz, yeterli kaynaklardan yararlanamayan kesimlerine devlet tarafından yapılan maddi ve aynı yardımlardır. Sosyal yardımların hak öznesi, “yeterli geçim kaynaklarından yoksun olanlar”dır. Bazı sosyal yardım tanımlarında, “muhtaç” kavramı da kullanılmaktadır.¹ Ancak çağdaş hukuk belgelerinde artık bu tabir, insan onuruyla bağdaşmadığı için terk edilmektedir. Nitekim Avrupa Sosyal Haklar Komitesi, Avrupa Sosyal Şartı’nda “muhtaç” teriminin yerine “yeterli kaynaklara sahip olmayan” teriminin kullanıldığını hatırlatmış ve günümüzde artık sosyal yardımların öznesinin “muhtaç”lar olarak ifade edilmesine karşı çıkmıştır.²

Sosyal hizmetler ise sosyal yardımlardan farklı olarak, yalnızca dar gelirli, yoksulları değil toplumun tüm kesimlerini kapsamına alır. Birleşmiş Milletler Genel Sekreterliği’nce oluşturulmuş bir uzmanlar kurulu tarafından sosyal hizmetler “bireylerin birbirleriyle ve çevresi ile uyum sağlamasını kolaylaştırmak amacını taşıyan örgütlenmiş çalışmalar” şeklinde tanımlanmıştır.³ Sosyal hizmetlerin hak öznesi, “toplumla uyum sorununu yaşayan herkes”tir. Sosyal hizmetlere maddi açıdan iyi durumda olan kişiler de gereksinim duyabilir. Avrupa Sosyal Haklar Komitesi’ne göre de sosyal hizmetler, sosyal yardım karakterinin yanı sıra, sosyal refah karakteri de taşımakta ve bireylerin kişiliğinin gelişmesi ve topluma uyum sağlamasına yönelik tüm faaliyetleri içermektedir. Komite,

¹ Bkz. Can Tuncay & Ömer Ekmekçi, *Sosyal Güvenlik Hukuku Dersleri*, Beta, İstanbul, 2011, s.16; Ali Güzel & Ali Rıza Okur&Nurşen Caniklioğlu, *Sosyal Güvenlik Hukuku*, 14. bs., Beta, İstanbul, 2012, s. 991; Kenan Tunçomağ, *Sosyal Güvenlik Kavramı ve Sosyal Sigortalar*, İstanbul, 1990, s. 6; Sait Dilik, “Sosyal Güvenliğin Yöntemleri”, *AÜSBFD*, C.XXVI, No:3, 1971, s.74.

² Conclusions I, 1969-1970, s. 64.

³ Bkz. Tunçomağ, a.g.e., s. 8.

bu nedenle sosyal hizmetlerden yararlanacak olanların –yalnızca yeterli geçim kaynağına sahip olmayanlar değil- daha geniş bir kesim olduğunu belirtmiştir.⁴

Görüldüğü gibi, sosyal hizmetlerin kilit kavramı “toplumla uyum” ya da “topluma katılım”dır. Bu açıdan sosyal hizmetleri, sosyal dışlanma ile mücadele ekseninde de düşünmek olanaklıdır.⁵ Engelli, yaşlı, kadın, çocuk, göçmen vb. risk gruplarının sosyal dışlanmalarını önleyecek ve toplumla uyumlarını, topluma katılımlarını sağlayacak hizmetler, sosyal hizmetlerdir. Avrupa Sosyal Haklar Komitesi, toplumun en güçsüz kesimlerinin, toplum dışına itilme (marjinalleşme) riskinin önüne geçme ve toplum dışında kalanların da yeniden toplumla ve çalışma yaşamıyla bağlarını kurabilmeleri açısından, sosyal hizmetlerin taşıdığı öneme dikkat çekmiştir. Komiteye göre, nüfus yaşlanması ve aile yapısındaki değişimler (boşanmalar, evlenme sayısındaki düşüş, tek ebeveynli ailelerin sayısındaki artış) nedeniyle yaşlıların, çocukların, engellilerin korunması daha da önem kazanmıştır. Bunların yanı sıra sosyal hizmetlerden yararlanması gereken diğer gruplar; eski hükümlüler, gençler, şiddete uğrayan kadınlar, toksikomanlar (madde bağımlıları), alkolikler, göçmen işçiler ve aileleri ile mültecilerden oluşmaktadır.⁶

Sosyal yardımların hak niteliğinden söz edebilmek için öncelikle hak, insan hakları ve sosyal haklar kavramlarının açıklanması, daha sonra sosyal yardım hakkının sosyal haklar kataloğundaki yerinin belirlenmesi ve bağımsız bir hak mı yoksa sosyal güvenlik hakkının bir parçası mı olduğunun sorgulanması gerekir.

2. Hak, İnsan Hakları ve Sosyal Haklar Kavramları

a. Hak Kavramı

Hak kavramının özel hukuktaki anlamıyla kamu hukukundaki anlamı, farklılık arz eder. Özel hukukta hak, hukuken korunan ve faydalanılması hak sahibinin iradesine bağlı çıkarlar olarak tanımlanmıştır. Özel hukuk, kişilerin irade özgürlüğüne geniş bir yer ve olanak tanır. Özel hukuk kurallarının amacı, kişilerin özel çıkarlarını korumaktır. Bu amaç doğrultusunda özel hukuk, eşit koşullara ve eşit yetkilere sahip olan ve biri diğerine üstün sayılmayan kişiler arasındaki ilişkileri düzenlemektedir. Bireylerin hakları üzerinde geniş bir irade özgürlüğü vardır, dilediklerinde haklarını başkalarına devretmeleri veya bu haklardan vazgeçmeleri mümkündür.⁷

⁴ Conclusions I, 1969-1970, s. 69.

⁵ Bu konuda bkz. *Sosyal Dışlanma ve Sosyal Hizmet*, Sosyal Hizmet Sempozyumu 2009, Başkent Üniversitesi/Sosyal Hizmet Uzmanları Derneği, Ankara, 2009.

⁶ Conclusions, XII-1, s. 40.

⁷ Aydın Zevkiler & Beşir Acabey&Emre Gökyayla, *Medeni Hukuk*, Savaş Yayınları, Ankara, 1995, s. 115; Kemal Oğuzman&Nami Barlas, *Medeni Hukuk*, Vedat Kitapçılık, İstanbul, 2012, s. 142; Mehmet Ayan, *Medeni Hukuka Giriş*, Mimoza Yayınları, Konya, 2011, s. 87.

Kamu hukukunda hak ise belirli bir insan hakları felsefesinin hukuken dile getiriliş biçimidir.⁸ Bu nedenle hakların kazanılması kişilerin iradesine bağlı değildir. Herkes salt insan olma sıfatıyla haklara sahiptir ve bu hakların devredilmesi ve sona ermesi de mümkün değildir. Bireysel veya kolektif çıkarların korunmasına yönelik olan hakların ortak zemini, insan onurunun korunmasıdır. Kamu hukukunda haklar, devlete karşı ileri sürülen haklardır.⁹

Kamu hukukunda bir hakkın oluşum sürecindeki ilk adım, bir uyumsuzluğun ve çıkar çelişkisinin varlığını yansıtan bir hak isteminin topluma mal olması ve bu toplumsal isteğin, hukuk teknikleri aracılığıyla norma dönüştürülmesidir. Norm öncesi durumdan hukuk kuralına geçiş süreci, söz konusu hak isteminin pozitif hukukça tanınması, özne, konu ve güvence öğeleriyle belirlenebilir duruma gelmesiyle tamamlanır.¹⁰

20. yüzyıla kadar olan dönemde özel hukuk alanı çok geniş iken, özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki dönemde devletin görevlerinin büyümesi sonucunda, kamu hukuku alanının sınırları alabildiğine genişlemiştir.

b. İnsan Hakları Kavramı

Felsefi kökleri ilkçağa kadar uzanmakla birlikte, asıl 17. ve 18. yüzyıllarda ortaya çıkan insan hakları doktrini, insanın salt insan olma sıfatıyla doğuştan birtakım dokunulmaz, devredilmez, vazgeçilmez haklara sahip oldukları görüşüne dayanır.¹¹

İnsan hakları terimi, teorik olarak bütün insanlara tanınması gereken ideal bir haklar listesidir; yalnızca belirli bir ülkede, belirli bir dönemde anayasa ve yasalarla tanınan hak ve özgürlükleri değil, insanlığın ulaştığı her gelişme aşamasında bütün insanlara tanınması gereken hak ve özgürlükleri ifade eder.¹² İnsan hakları deyince daha çok bir "ulaşılacak hedefler" programı akla gelir.¹³ İnsan hakları teriminin içeriğini dolduran hammadde hukuk ise, ona yön çizen ve ivme kazandıran asıl itici güç, kendini dar hukuk kalıpları içine hapsedmeyen felsefi düşünce ve siyasal eylemdir.¹⁴ Doğal hukuk kaynaklı bir kavram olan insan hakları, kaydettiği gelişme sonucu, günümüzde pozitif hukukla bütünleşme sürecindedir.¹⁵ İnsan haklarının bir parçası olan sosyal haklar, İkinci Dünya Savaşı sonrasında Anayasalar tarafından da güvence altına alınarak bir temel hak niteliği kazanmışlardır.

⁸ İbrahim Kaboğlu, *Kolektif Özgürlükler*, Diyarbakır, 1989, s. 21.

⁹ İlhan Akın, *Kamu Hukuku*, İstanbul 1984, s. 263.

¹⁰ İbrahim Kaboğlu, "Dayanışma Haklarının Hukuki Değeri", *İnsan Hakları Yıllığı*, C.13, 1991, s. 41.

¹¹ Münici Kapani, *İnsan Haklarının Uluslararası Boyutları*, Ankara 1991, s. 19; Hüseyin Nail Kubalı, *Anayasa Hukuku Dersleri Genel Esaslar ve Siyasi Rejimler*, İstanbul 1971, s. 165.

¹² Bülent Tanör, *Türkiye'nin İnsan Hakları Sorunu-1*, s. 16; Münici Kapani, *Kamu Hürriyetleri*, Ankara, 1981, s. 14; Jean Rivero, *Les Libertés Publiques*, PUF, Paris, 1987, s. 24.

¹³ Kapani, a.g.e., s. 14.

¹⁴ Tanör, a.g.e., s. 16.

¹⁵ Kaboğlu, *Kolektif Özgürlükler*, s. 20.

c. Sosyal Haklar Kavramı

Sosyal haklar, tarihsel süreçte daha geç bir dönemde (19. yüzyılın ikinci yarısı ve 20. yüzyılda) düzenlendikleri için “ikinci kuşak haklar” olarak da anılırlar. Birinci kuşak hakları oluşturan yaşama hakkı, düşünce özgürlüğü, din ve vicdan özgürlüğü, hak arama özgürlüğü, kişi güvenliği vb. gibi birinci kuşak hakların özgürlük karakteri ağır basar ve bu hakları daha çok hukuk devleti ile birlikte düşünmek olanaklıdır.

Eğitim hakkı, sağlık hakkı, çalışma hakkı, sosyal güvenlik hakkı vb. gibi sosyal haklar ise özgürlükten ziyade eşitlik değerine ilişkindir ve bu haklar bize hukuk devletinden çok sosyal devleti çağırır.

Sosyal hakların tanımına ilişkin olarak doktrinde bir görüş birliği bulunmamaktadır. Sosyal haklar ekonomik, sosyal, kültürel haklar kümesinin özel bir parçasıdır. Çoğu durumda sosyal hakları, ekonomik ve kültürel haklardan ayırmak güçtür. Özellikle ekonomik haklarla sosyal haklar genellikle birbirleriyle eş anlamlı olarak kullanılırlar.¹⁶ Örneğin bir tanıma göre sosyal haklar, “ekonomik bakımdan zayıf ve güçsüz olanların ve özellikle işçilerin haklarının ve çıkarlarının korunması, geliştirilmesi ve emek ile anamal arasındaki ilişkilerde bir güç dengesi kurulması için devletin gerçekleştirmesi sorumluluğunu üstlendiği ekonomik ve sosyal nitelikli özgürlükçü önlemlerin bütünü”dür.¹⁷ Bir başka tanıma göre ise sosyal haklar, ekonomik içerikli özgürlüklerin içinde özel bir kategori olup, çalışanların sahip oldukları haklardır.¹⁸ Sosyal hakları ekonomik boyutuyla ele alan başka görüşlere göre ise, sosyal haklar, devlet tarafından kişiye, sosyal durumunu düzeltmek amacıyla tanınmış olan haklardır¹⁹ ve bunların işlevi sosyal eşitsizlikleri törpülemektir.²⁰

Sosyal yardımlar, sosyal haklar kataloğunda yer almaktadır. Ancak sosyal yardımların bağımsız bir hak mı yoksa sosyal güvenlik hakkının bir parçası mı olduğu net değildir.

3. Sosyal Güvenlik Hakkının Kapsamı Açısından Sosyal Yardımlar

Sosyal yardımların, sosyal güvenlik hakkının kapsamında ya da bu hakkın kapsamının dışında görülmesi, aslında sosyal güvenliğin nasıl tanımlandığı ile ilişkilidir.

¹⁶ Bu yönde bkz. Bülent Tanör, *Anayasa Hukukunda Sosyal Haklar*, May Yayınları, İstanbul, 1978, s. 95-96.

¹⁷ Cahit Talas, “Sosyal Haklar ve Türk Anayasalarında Sosyal Hakların Evrimi”, *İnsan Hakları Yılı, 1981-1982*, C. 3-4, s. 43.

¹⁸ Colliard ve Burdeau’dan aktaran, Ayferi Göze, *Sosyal Devlet Sistemi*, Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1976, s. 114.

¹⁹ Bahri Savcı, *İnsan Hakları (Kanunilik Yolu İle Korunması)*, Güney Matbaacılık ve Gazetecilik, Ankara, 1953, s. 38-39.

²⁰ Bülent Tanör & Necmi Yüzbaşıoğlu, *1982 Anayasasına Göre Türk Anayasa Hukuku*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2009, s. 175.

Sosyal güvenliğin değişik tanımlarını, biri dar, diğeri geniş olmak üzere iki grupta toplayabiliriz. Dar tanımı benimseyen yazarlardan Dilik'e göre, sosyal güvenlik, hastalık, kazalar, sakatlık, yaşlılık, ölüm ve işsizlikten doğan her türlü gelir kayıpları ile gider artışlarını karşılama amacına yönelik bir kurumdur.²¹ Çenberci'ye göre ise "sosyal güvenlik, belirli olaylar sonucu çalışan bireyin gelirinde husule gelen kayıpları ve giderinde baş gösteren artışları bir toplumsal dayanışma ve yardımlaşma gereğince önleyen ve gideren tedbirler bütününe oluşturduğu bir yasal düzendir."²² Tunçomağ, sosyal güvenliğı "gelirleri ne olursa olsun, kişilere belirli sosyal riskler karşısında ekonomik güvence sağlama görevine sahip kurumlar topluluğı"²³ olarak tanımlamıştır. Bir diğör görüşe göre ise sosyal güvenlik "kazançları kesilen, asla yeterli olmayan veya ciddi şekilde azalmış olanlara ve bunların geçindirmekle yükümlü oldukları kimselere yeterli bir geçim seviyesi sağlayacak gelir garantisi ve sağlık garantisi"dir.²⁴

Tüm bu tanımların ortak noktası, sosyal güvenliğı "sosyal risk" kavramına ve bir mesleki faaliyette bulunma koşuluna bağlayarak daha çok çalışanların gelirinin güvencesi olarak değerlendirmesidir.

Geniş tanımı benimseyen yazarlarsa, sosyal güvenliğı kapsamını kişiler ve sosyal riskler açısından sınırlamaya tabi tutmamışlardır. Örneğın Talas'a göre, sosyal güvenlik "bir ülke halkının bugününü ve yarınını güven altına almayı amaçlayan ve birbiri arasında sıkı bir birlik ve uyum kurmuş olan bir kurumlar bütünü"dür.²⁵ Aynı anlayışı benimseyen bir başka yazar da sosyal güvenliğı "bir cemiyette bir bütün olarak halkın halihazır geçiminin ve gelecekteki yaşayışının teminat ve garanti altına alınması" şeklinde tanımlamıştır.²⁶

Belirtmek gerekir ki sosyal güvenliğı bir insan hakkı olarak kabul edilmesi ile birlikte, "gelirin güvencesi" anlayışı yerini "asgari yaşam düzeyi" anlayışına bırakmıştır.²⁷ Sosyal güvenlik hakkının kişiler açısından kapsamının yalnızca çalışanlarla sınırlı tutulması ve sosyal güvenliğı çalışılmayan dönemlerdeki gelir kaybını giderme işlevine indirgenmesi, sosyal güvenliğı insan hakkı niteliğı bakımından yetersiz kalır.²⁸

Açıklanan nedenlerle, bir insan hakkı olan sosyal güvenlik, geniş bir anlama sahiptir. Bireye insan onuruna yaraşır bir yaşam düzeyi sağlamaya yönelik tedbirlerin

²¹ Sait Dilik, *Sosyal Güvenlik*, Ankara, 1991, s. 5.

²² Mustafa Çenberci, *Sosyal Sigortalar Kanunu Şerhi*, Ankara, 1985, s. 4.

²³ Tunçomağ, a.g.e., s. 5.

²⁴ J. Henry Richardson, *İktisadi ve Mali Yönüyle Sosyal Güvenlik*, Çev. Turan Yazgan, İstanbul, 1970, s. 19.

²⁵ Cahit Talas, *Sosyal Ekonomi*, Ankara, 1983, s. 323.

²⁶ Adil İzveren, *Sosyal Politika İş Hukuku ve Sosyal Sigortalar*, Ankara, 1966, s. 12.

²⁷ Guy Perrin, "Les fondements du droit internationale de la sécurité sociale", *Droit Social*, Décembre 1974, s.482; J.J. Dupeyroux, *Réflexions*, s. 305.

²⁸ J.J.Dupeyroux, "L'évolution des systemes et la théorie générale de la sécurité sociale", *Droit Social*, Février, 1966, s. 113.

tümü sosyal güvenliğin kapsamına girmektedir. Sosyal güvenliğin kişiler açısından kapsamı ise yalnız çalışanlar değil, herkeştir. Sosyal güvenliğe bu şekilde yaklaşıldığında, yeterli gelire sahip olmayanlara yönelik sosyal yardımlar ile sanayileşme, kentleşme, göç, hızlı toplumsal değişme sonucu toplum yapısında meydana gelen risklere karşı bir önlem niteliğinde olan sosyal hizmetler, sosyal güvenlik hakkının kapsamında düşünülmelidir.

Ancak sosyal güvenlik hukuku doktrini ve uygulaması, sosyal güvenliğı çalışanların sosyal sigorta hakları olarak ele almıştır. Her ne kadar sosyal yardımlar ve sosyal hizmetleri “primsiz rejim” adı altında sosyal güvenlik hukukunun kapsamında ele alınsa da,²⁹ bu hukuk dalının ağırlıklı olarak sosyal sigortaları incelediğı kabul edilmelidir.

Dolayısıyla sosyal yardımlar ve sosyal hizmetleri, sosyal güvenlik hakkının bir parçası olarak nitelemektense, bunları bağımsız bir hak olarak ele almak kavramsal açıdan doğru olmamakla birlikte, pratik sonuçları açısından daha isabetlidir.

Nitekim Avrupa Sosyal Şartı da sosyal sigortalar ile sosyal yardımları ve sosyal hizmetleri ayrı maddeler halinde düzenlemiştir.³⁰

4. Avrupa Sosyal Şartı ve Gözden Geçirilmiş Avrupa Sosyal Şartı’nda Sosyal Yardımların Hak Niteliğı

Avrupa Sosyal Şartı’nın “sağlık ve sosyal yardım hakkı” başlıklı 13. maddesi uyarınca;

Akit taraflar, sağlık ve sosyal yardım hakkının etkin bir biçimde kullanılmasını sağlamak için;

1. Yeterli olanağı bulunmayan ve kendi çabasıyla veya başka kaynaklardan, özellikle bir sosyal güvenlik sisteminden yararlanarak böyle bir olanak sağlayamayan herkese yeterli yardımı sağlamayı ve hastalık halinde bunun gerektirdiğı bakımı sunmayı;

2. Böyle bir yardım görenlerin, bu nedenle siyasal ve sosyal haklarının kısıtlanmasını önlemeyi;

3. Herkesin, kişisel veya ailevi mahrumiyet halini önlemek, gidermek ya da hafifletmek için gerekebilecek öneri ve kişisel yardımları uygun kamusal ya da özel hizmetler eliyle alabilmesini sağlamayı;

4. Bu maddenin 1. 2. ve 3. Fıkralarında değinilen hükümleri, ülkelerinde yasal olarak bulunan başka Akit tarafların vatandaşları ile kendi vatandaşlarını eşit tutarak, 11 Aralık 1953’te Paris’te imzalanmış olan Avrupa Sosyal ve Tıbbi Yardım Sözleşmesi ile üstlendiğı yükümlölükler uyarınca uygulamayı taahhüt ederler.

²⁹ Bkz. Güzel&Okur&Caniklioğlu, a.g.e., s. 983; Tuncay&Ekmekçi, a.g.e., s.558.

³⁰ Bkz. Şart’ın 12.,13., ve 14. maddeleri.

Avrupa Sosyal Şartı'nın "sosyal refah hizmetlerinden yararlanma hakkı" başlıklı 14. maddesi uyarınca ise;

Akit taraflar sosyal refah hizmetlerinden yararlanma hakkının etkili bir biçimde kullanılmasını sağlamak üzere;

1. Sosyal hizmet yöntemlerinden yararlanarak, toplumda bireylerin ve grupların refah ve gelişmelerine ve sosyal çevreye uyum sağlamalarına katkıda bulunacak hizmetleri desteklemeyi ya da sağlamayı;

2. Bireylerin ve gönüllü ya da diğer örgütlerin bu tür hizmetlerin kurulması ve sürdürülmesine katılmalarını özendirmeyi taahhüt ederler.

Avrupa Sosyal Şartı'nda sosyal yardım ve sosyal hizmetlere ilişkin olarak genel ilkesi uyarınca düzenlenmiş bu iki hakka ek olarak "sosyal dışlanma ve yoksulluğa karşı korunma hakkı" başlıklı yeni bir hak, Gözden Geçirilmiş Avrupa Sosyal Şartı'nın 30. maddesinde düzenlenmiştir.³¹ 30. madde uyarınca;

Akit taraflar, sosyal dışlanma ve yoksulluğa karşı korunma hakkının etkili bir biçimde kullanılmasını sağlamak amacıyla;

1. Sosyal dışlanma ve yoksulluk durumunda yaşayan ya da bu duruma düşme tehlikesinde olan kişilerin ve ailelerinin, özellikle istihdam, konut, eğitim, öğrenim, kültür ile sosyal ve tıbbi yardım olanaklarına fiilen ulaşmalarını teşvik edecek genel ve eşgüdümlü bir yaklaşım çerçevesinde önlemler almayı;

2. Bu önlemleri, uyarlanmasını sağlamak amacıyla gerektiğinde gözden geçir-meyi taahhüt ederler.

Dikkat edilecek olursa, Avrupa Sosyal Şartı hem sosyal yardımları hem de sosyal hizmetleri "hak" başlığı altında düzenlemiştir. Avrupa Sosyal Haklar Komitesi de, bu maddeler kapsamında yaptığı denetimlerde, sosyal yardımların yasalarca düzenlenmiş gerçek bir hak olması gerektiğini ve bu hakkın bağımsız yargı organları önünde dava hakkı vermesi gerektiğini belirtmiştir.³²

Ancak belirtmek gerekir ki sosyal hizmetlerin hak niteliği farklılık arz etmektedir. Zira sosyal hizmetler, kişiye özeldir. Hizmetlerin türü yararlananların ihtiyacına göre değişecektir. Dolayısıyla sosyal hizmetlerin hak niteliği, kaynağını, herkes için eşitlik ve genellik ilkesi uyarınca düzenlenen yasalarda değil, sosyal hizmet kurumları ile yararlananlar arasında yapılan sözleşmelerde bulabilir.³³

³¹ Ayrıntı için bkz. Şebnem Gökçeoğlu Balcı, "Avrupa Sosyal Haklar Komitesi'nin Denetim Sonuçları ve Kararları Işığında Yoksulluk ve Sosyal Dışlanmaya Karşı Korunma Hakkı", *Sosyal Haklar Uluslararası Sempozyumu V Bildiriler*, Petrol-İş, İstanbul, 2013, s. 243-263.

³² Conclusions, X-2, 1988, s. 123.

³³ Ayrıntı için bkz. Şebnem Gökçeoğlu Balcı, *Tutunamayanlar ve Hukuk*, Dost Kitabevi, Ankara, 2007, s. 112 v.d.

5. Türk Hukukunda Sosyal Yardımların Bireyin Hakkı-Devletin Görevi İlişkisi Çerçevesinde Değerlendirilmesi

Türk Hukukunda sosyal yardımların hukuki kaynakları arasında öncelikle Anayasa'nın 61. maddesini anmak gerekir. "Sosyal Güvenlik Bakımından Özel Olarak Korunması Gerekenler" başlıklı 61. maddeye göre:

"Devlet, harp ve vazife şehitlerinin dul ve yetimleriyle, malul ve gazileri korur ve toplumda kendisine yaraşır bir hayat seviyesi sağlar. Devlet, sakatların korunmalarını ve toplum hayatına intibaklarını sağlayıcı tedbirleri alır. Yaşlılar, Devletçe korunur. Yaşlılara Devlet yardımı ve sağlanacak diğer haklar ve kolaylıklar kanunla düzenlenir. Devlet, korunmaya muhtaç çocukların topluma kazandırılması için her türlü tedbiri alır. Bu amaçla gerekli teşkilat ve tesisleri kurar veya kurdurur."

Yasal düzeyde ise, sosyal yardımlar alanında pek çok yasal düzenleme bulunmaktadır. Ancak özel risk gruplarına yönelik yasalar dışında, genellik ilkesi uyarınca düzenlenmiş olan ve dolayısıyla herkesi kapsamına alan iki temel yasa bulunmaktadır: Bunlardan biri 3294 sayılı Sosyal Yardımlaşmayı ve Dayanışmayı Teşvik Kanunu³⁴, diğeri ise 2828 sayılı Sosyal Hizmetler Kanunu³⁵'dur.

Sosyal Yardımlaşmayı ve Dayanışmayı Teşvik Kanunu'nun amacı, 1. maddede şu şekilde ifade edilmiştir:

"Bu Kanunun amacı; fakru zaruret içinde ve muhtaç durumda bulunan vatandaşlar ile gerektiğinde her ne suretle olursa olsun Türkiye'ye kabul edilmiş veya gelmiş olan kişilere yardım etmek, sosyal adaleti pekiştirici tedbirler alarak gelir dağılımının adilane bir şekilde tevzi edilmesini sağlamak, sosyal yardımlaşma ve dayanışmayı teşvik etmektir."

Kanun'un 2. maddesinde ise, kanunun kapsamında olan kişiler; "fakrî zaruret içinde ve muhtaç durumda bulunan, kanunla kurulu sosyal güvenlik kuruluşlarına tabi olmayan ve bu kuruluşlardan aylık ve gelir almayan vatandaşlar ile geçici olarak küçük bir yardım veya eğitim ve öğretim imkânı sağlanması halinde topluma faydalı hale getirilecek, üretken duruma geçirilebilecek kişiler" olarak belirlenmiştir. Bu kişileri tespit ve gerekli yardımları sağlama görevi Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıflarına verilmiştir (md.7).

Sosyal Hizmetler Kanunu ise 1. maddesinde Kanun'un amacını "korunmaya, bakıma veya yardıma muhtaç aile, çocuk, özürlü, yaşlı ve diğer kişilere götürülen sosyal hizmetlere ve bu hizmetleri yürütmek üzere kurulan teşkilatın kuruluş, görev, yetki ve sorumluluklar ile faaliyet ve gelirlerine ait esas ve usulleri düzenlemek" olarak belirlemiştir. Yasa, 3. maddesinde, kapsamına aldığı risk gruplarını tanımla-

³⁴ R.G., 14.6.1986, 19134.

³⁵ R.G., 27.5.1983, 18059.

mıştır. Yasanın 9. maddesinde Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu Genel Müdürlüğünün (yeni adı ile Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı) hizmetleri arasında yoksulluk içinde olan kişi ve ailelere sosyal yardımlarda bulunma görevi de verilmiştir. Yasa bünyesinde yapılacak sosyal yardımları düzenleyen Ayni Nakdi Yardım Yönetmeliğinde Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik³⁶ ile bu yönetmeliğin adı “Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu (yeni adı ile Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı) Sosyal ve Ekonomik Destek Yönetmeliği” olarak değiştirilmiştir. Yönetmeliğin 5/e maddesi uyarınca: “aynı ve nakdi yardımların yapılmasında ve muhtaclık tespitinde Kurumun takdir yetkisi esastır. Yardımlardan daha önce faydalananmış olmak bir hak doğurmaz.”

Gerek Anayasa gerekse yukarıda anılan yasal düzenlemelerde, sosyal yardımlar ve sosyal hizmetler, bireyin hakkı olmaktan ziyade aslen devletin görevi olarak düzenlenmiş ve yardımların dağıtımında kural olarak takdir yetkisi idari birimlere verilmiştir.

Anayasal ve yasal düzenlemelerin bu niteliği, açık bir şekilde onaylamış olduğumuz Avrupa Sosyal Şartı’na ve Gözden Geçirilmiş Avrupa Sosyal Şartı’na aykırılık teşkil etmektedir.

Bu aykırılık hiç şüphesiz yasal düzenlemelerde değişikliği gerektirmektedir. Yasalarda kimlerin hak sahibi olduğu, yardımların miktarı ve süresi daha açık bir şekilde objektif kriterlerle belirlenmelidir.

II. Sosyal Yardımların Dava Edilebilirliği

Sosyal hakların “hak” niteliğine gölge düşüren önemli bir tartışma noktası, sosyal hakların dava edilebilir olup olmadığıdır.

Dava edilebilirlik “bir hakkın yargı organlarının ya da benzer bir işlevi yerine getiren diğer organların incelemesine konu edilebilmesi yeteneği” biçiminde tanımlanabilir.³⁷ Sosyal haklara ilişkin dava edilebilirliği, biri ulusal diğeri uluslararası olmak üzere iki ayrı düzlemde düşünebiliriz. Birincisinde ulusal hukukta ya da iç hukuktaki anayasal ya da yasal düzenlemelerin bireye ya da gruplara ulusal yargı organları önünde dava hakkı verip vermediği; ikincisinde ise uluslararası bir yargı organı önünde, birey ya da grupların iç hukuktaki sosyal hak ihlallerine karşı şikayette bulunma imkânının olup olmadığı tartışılır. Belirtmek gerekir ki her iki düzeydeki tartışmanın taraflarının gerekçeleri hemen hemen aynıdır. Aslında tartışmanın özünde, sosyal hakları kişisel haklardan bütünüyle farklı niteleyen görüşle, hakların bütünlüğü ilkesinden yola çıkarak kişisel haklarla sosyal hakların farklı karakterde değil benzer karakterde olduğunu ileri süren görüş arasındaki farklılık yatmaktadır.

Bu iki farklı yaklaşımın temel gerekçeleri aşağıda açıklanmaktadır.

³⁶ R.G.,15.4.2011, 27906.

³⁷ Bülent Algan, *Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Hakların Korunması*, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2007, s. 143.

1. Sosyal Hakların Dava Edilemez Olduğuna İlişkin Görüşün Temelleri

Sosyal hakların dava edilemez nitelikte olduğunu savunan görüşün temel dayanaklarından birincisi, kişisel ve siyasi hakların negatif statü hakları olduğu, buna karşılık sosyal hakların pozitif statü hakları olduğudur. Yani, kişisel ve siyasi haklar söz konusu olduğunda devlet pasif bir konum almakta ve bu haklara karışmamaktadır. Oysa sosyal hakların yaşama geçmesi, devletin bu alanda olumlu bir edimde bulunmasını, bu alana müdahale etmesini gerektirir.

Bu konudaki ikinci argüman, sosyal hakların mali kaynak gerektirdiği, dolayısıyla devlete mali bir yük getirdiği; kişisel ve siyasal hakların ise kaynak tahsisi gerektirmediğidir.

Bunların yanı sıra, kişisel ve siyasal hakların hemen gerçekleşebilir olmalarına karşılık sosyal hakların zaman içinde gerçekleşebilecekleri; kişisel ve siyasal hakların kesin içeriklerine karşılık sosyal hakların muğlak oldukları, tüm bunlardan ötürü sosyal hakların gerçek birer hak olmaktan ziyade, istekleri, hedefleri belirten birer program hüküm oldukları ve dolayısıyla da dava edilemeyecekleri ileri sürülmektedir.³⁸

Bu konudaki bir diğer görüşe göre ise, seçimle gelmeyen yargı organlarının, seçilerek gelen hükümet organları tarafından belirlenen sosyal ve ekonomik politikaya dava- lar yoluyla müdahale etmeleri, demokrasiye ve kuvvetler ayrılığı ilkesine aykırıdır.³⁹

2. Sosyal Hakların Dava Edilebilir Olduğunu Savunan Görüşün Temelleri

Sosyal hakların dava edilebilir olduğu görüşünün temelinde hakların bütünlüğü ve karşılıklılığı yaklaşımı yatmaktadır. Bu yaklaşımı benimseyen görüşler, hakların yukarıda belirtilen şekilde bölünmesinin doğal sonucunun sosyal hakların ikinci sınıf haklar olmasına yol açtığını dile getirmekte, eleştirmekte ve belirtilen ayrımları da kabul etmemektedirler. Bu görüşe göre, her hak belirli bir ölçüde devletin olumlu edimini ve duruma göre de “karışmama” şeklinde olumsuz edimini gerektirebilir.⁴⁰

Gerçekten de yaşamın içinden somut örnekleri düşündüğümüzde bu ayrım kabul edilebilir görünmemektedir. Örneğin siyasal hakların kullanılması konusunda devletin seçimleri düzenlemesi, olumlu bir edim olduğu gibi bu alanda mali kaynak kullanımı da gerektirir. Düşünce özgürlüğü, yalnızca karışmamayı değil, düşünce özgürlüğünü koruyan yasal düzenlemeler ve müdahaleler gerektirebilir. Düşünce özgürlüğünün bir parçası olan toplantı ve gösteri yürüyüşleri, devletin idari makamlarının bu konudaki düzenlemelerini gerektirir. Devletin vergi ve sigorta primlerinden muafiyeti öngören yasal düzenlemeleri, işverenlerin girişim özgürlüğünü korumak

³⁸ Ayrıntı için bkz. Algan, a.g.e., s. 127 v.d.

³⁹ Porter'dan aktaran Gökhan Candoğan, “Teoriden Pratiğe; Sosyal Hakların Dava Edilebilirliği”, *Sosyal Haklar Uluslararası Sempozyumu III Bildiriler*, Petrol-İş Yayını, İstanbul, 2011, s. 122.

⁴⁰ Algan, a.g.e., s.146 v.d.; Ayrıca bkz. Mustafa Erdoğan, *İnsan Hakları Teorisi ve Hukuku*, Orion, Ankara, 2011, s. 67.

adına yapılmaktadır. Dolayısıyla açık ve net bir şekilde, devletin kişisel haklar ve siyasal haklar konusunda da olumlu edimleri ve kaynak tahsisi vardır ve de olmalıdır. Ancak bu durum nasıl ki kişisel hakların ve siyasal hakların “hak” niteliğini ve “dava edilebilirliğini” tartışma konusu yapmıyorsa, aynı şekilde sosyal hakların da “hak” niteliğini ve “dava edilebilirliğini” tartışma konusu yapmamalıdır.

Sosyal hakların zaman içinde gerçekleştirilebilir olmaları da aslında, bu hakların devletin mali kaynaklarını gerektirir olması ile ilgilidir. Elbette ki devletin mali gücü yoksa, bir sosyal hakkın derhal, o anda yaşama geçmesi mümkün olmayabilir. Ancak bu husus, devletin bu konuda sonsuza kadar hareketsiz kalabileceği anlamına gelmez. Devletin uluslararası sözleşme hükmünden ya da anayasadan kaynaklanan bir sosyal hakkı yaşama geçirecek yasal düzenlemeyi yapmaması, her ne kadar bu konuda bir yaptırım olmasa da, devletin o hakka ilişkin yükümlülüğünü ihlal ettiği anlamına gelir.⁴¹

Öte yandan bazen kişisel hakların ya da siyasal hakların yaşama geçmesi de zamana yayılmaktadır. Örneğin eşcinsel evliliği konusunda pek çok ülkede, toplumun henüz buna hazır olmadığı gerekçesiyle yasal düzenleme yapılmamaktadır.

Son olarak sosyal hakların dava edilebilir olduğunu kabul eden görüşün muğlaklık-kesinlik ayrımı konusundaki yaklaşımını değerlendirmeliyiz. Belki de sosyal hakların dava edilemezliğini savunan görüşün, ciddi olarak düşünülmesi en önemli eleştiri noktası, tam da burasıdır. Zira genellikle uluslararası sözleşmelerde ve anayasal düzenlemelerde sosyal haklar son derece soyut bir şekilde düzenlenmişlerdir. Bu noktada dava edilebilirlik tartışması, doğrudan uygulanabilirlik tartışması ile iç içe geçmektedir.

Gerçekten de bir hakkın dava edilebilmesi için öncelikle hakkın öznesinin, borçlusunun, konusunun, hak kazanma koşullarının vb. düzenlenmiş olması gerekir ki bu derecede ayrıntılı düzenlemeler genellikle yasal düzenlemelerde ifadesini bulur. Aslında sosyal haklar özü itibarıyla netlik taşımaktadırlar. Hakların öznesi, borçlusu ve konusu bellidir, ancak normatif düzenlemelerin lafzında bir muğlaklık vardır ve bu muğlaklığın giderilmesi gerekir. Nitekim aslında aynı muğlaklık kişisel haklarda da söz konusudur. Örneğin en temel hak olan yaşam hakkı da uluslararası sözleşmelerde ve anayasalarda aslında soyut bir şekilde düzenlenmiştir. Bu hakkı ete kemiğe büründüren, uygulama ve yargı kararlarıdır. Dolayısıyla sosyal hakların bu özelliğinden yola çıkarak varılacak sonuç, sosyal hakların dava edilemez olduğu değil tam tersine hakların içeriğinin tıpkı kişisel ve siyasal haklarda olduğu gibi yargı kararlarıyla (içtihatla) şekillenmeye gereksinim duyduğu, bu nedenle de sosyal hakların dava edilebilir niteliğe kavuşturulması için gerekli adımların atılması gerektiği olmalıdır.⁴²

⁴¹ Algan, a.g.e., s. 150.

⁴² Algan, a.g.c., s. 152.

3. Sosyal Yardımların Dava Edilebilirliği

Sosyal hakların bütününe ilişkin olarak yapılan dava edilebilirlik tartışması, bir sosyal hak olduğu daha önce tespit edilen sosyal yardımlar açısından da geçerlidir. Zira yukarıda da belirtildiği gibi, sosyal yardımlar tarafı olduğumuz Avrupa Sosyal Şartı ve Gözden Geçirilmiş Avrupa Sosyal Şartı'nda hak olarak düzenlenmişlerdir.

Avrupa Sosyal Haklar Komitesi, onaylayarak taraf olduğumuz Avrupa Sosyal Şartı ve Gözden Geçirilmiş Avrupa Sosyal Şartı çerçevesinde, Türkiye'ye ilişkin denetimini "sonuçlar (conclusions)" denilen raporlar yoluyla gerçekleştirmektedir.

Sosyal yardımlar ve sosyal hizmetlere ilişkin Avrupa Sosyal Şartı'nın 13. ve 14. maddeleri ile Gözden Geçirilmiş Avrupa Sosyal Şartı'nın 30. maddesi açısından, Avrupa Sosyal Haklar Komitesi'nin Türkiye'ye ilişkin son denetim raporu 2009 tarihli- dir.⁴³ Bu raporda sosyal yardımlardan yararlanma hakkına ilişkin olarak Avrupa Sosyal Haklar Komitesi, Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Fonu aracılığıyla, ihtiyacı olanlara, gıda yardımı, eğitim yardımı veya parasal yardımlar olmak üzere değişik tipte yardımlar yapıldığını ancak sosyal yardımların bireylere dava açma hakkı da verecek şekilde bireysel bir hak olarak düzenlenmediğini dile getirerek, bu nedenle Türkiye'nin durumunun Şart'ın 13/1 maddesine aykırı olduğunu tespit etmiştir.

Bu aykırılığın giderilmesi, yasalarda değişiklik gerektirir. Ancak, sosyal yardımların hak niteliğini tesis edecek gerekli yasal düzenlemeler yapılmasa dahi, sosyal yardım hakkı ihlal edilenler tarafından, yürürlükte olan yasalar çerçevesinde dava açılmasına hiç bir hukuki engel bulunmadığı gibi, bu konuda uluslararası hukuka aykırılığın yargı organlarının yapılacak yorumlarla aşılması mümkündür ve gereklidir.

Her şeyden önce belirtmek gerekir ki Anayasa'nın 125. maddesi uyarınca, idarenin her türlü eylem ve işlemi yargı denetimine tabidir ve 36. maddesi ile vatandaşların hak arama hürriyeti anayasal güvence altındadır.⁴⁴ Dolayısıyla idari makamların sosyal yardımların bağlanmasına ya da bağlanmamasına ilişkin kararları, idare mahkemelerinin yargısal denetimine tabidir.

Öte yandan Anayasa'nın 90. maddesi uyarınca: "Usulüne göre yürürlüğe konulmuş milletlerarası andlaşmalar kanun hükmündedir. Bunlar hakkında Anayasaya aykırılık iddiasıyla Anayasa Mahkemesi'ne başvurulamaz. Usulüne göre yürürlüğe konulmuş temel hak ve özgürlüklere ilişkin milletlerarası andlaşmalarla kanunların aynı konuda farklı hükümler içermesi nedeniyle çıkabilecek uyuşmazlıklarda milletlerarası andlaşma hükümleri esas alınır." Ulusal mevzuatta yer alan sosyal yardımlara ve sosyal hizmetlere ilişkin düzenlemelerin hak niteliği taşıması, Avrupa Sosyal Şartı hükümleri ile çatışmaktadır. Bu durumda, iç hukuk hükümlerinin değil Avrupa Sosyal Şartı hükümlerinin uygulanması gerekir.

⁴³(Çevrimiçi) http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/socialcharter/Conclusions/State/Turkey2009_fr.pdf, 16 Aralık 2013.

⁴⁴ Candoğan, a.g.e., s. 125.

Sosyal yardımlara ve sosyal hizmetlere hak kazanamayan kişilerin, bu haklarını dava açma suretiyle talep edebilmeleri gerekmektedir. Açılacak bir davada uluslararası andlaşma hükümlerinin doğrudan uygulanabilir nitelikte olmadıkları da ileri sürülemeyecektir.⁴⁵ Zira iç hukukumuzdaki sosyal yardım yasalarında, muğlaklık taşımakla birlikte, genel olarak bu hakların konusu, öznesi ve miktarına ilişkin yargı organlarına ışık tutacak birtakım tanımlar ve ölçütler de yer almaktadır.

Sonuç

Ülkemizde gerçekleştirilen sosyal güvenlik reformunun önemli hedeflerinden biri yoksullukla mücadele olarak açıklanmıştı. Bu doğrultuda reformun bir parçası olarak sosyal yardımlara hak niteliği kazandıracak yasal düzenlemeler ise ne yazık ki gerçekleştirilmemiştir. Oysa sosyal yardımların hak niteliği ve dava edilebilirliği, çağdaş hukuk sistemlerinin temel hedeflerinden biri olmalıdır.

Avrupa Sosyal Şartı ve Gözden Geçirilmiş Avrupa Sosyal Şartı'nın bu konudaki düzenlemeleri ile Avrupa Sosyal Haklar Komitesi'nin yorumları, Türk hukuk sisteminin bu eksikliği gidermesinin önünde yol gösterici bir rol oynayabilir.

Ancak bunun da ön koşulu, bu konuda hak sahiplerinin hak arama hürriyetlerinin peşine düşmesi, baroların yol göstericiliği ile ekonomik imkânları olmayanların adli yardımdan yararlanabilmeleri ve yüksek yargı makamlarının ise Anayasa'nın 90. maddesinden yararlanmak suretiyle sorunu aşıcı yorum teknikleri kullanmasıdır.

Kaynakça

- Akın, İlhan: *Kamu Hukuku*, İstanbul, 1984.
- Algan, Bülent: *Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Hakların Korunması*, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2007.
- Ayan, Mehmet: *Medeni Hukuka Giriş*, Mimoza Yayınları, Konya, 2011.
- Başkent Üniversitesi/Sosyal Hizmet Uzmanları Derneği: *Sosyal Dışlanma ve Sosyal Hizmet*, Ankara, 2009.
- Candoğan, Gökhan: "Teoriden Pratiğe; Sosyal Hakların Dava Edilebilirliği", *Sosyal Haklar Uluslararası Sempozyumu III Bildiriler*, Petrol-İş Yayını, İstanbul, 2011, s.121-137.
- Comité Européen Des Droits Sociaux: *La Charte Sociale Européenne, Conclusions*, (Çevrimiçi) http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/socialcharter/Conclusions/State/Turkey2009_fr.pdf, 16 Aralık 2013.
- Çenberci, Mustafa: *Sosyal Sigortalar Kanunu Şerhi*, Ankara 1985.

⁴⁵ Anayasa 90. md. gereği temel haklara ilişkin uluslararası andlaşma hükümlerinin yasal düzenleme olmaksızın doğrudan uygulanabileceğine ilişkin görüş için bkz. Mesut, Gülmez, "İş Hukuku Öğretisi ve Anayasa Madde 90/Son Sorunu (1936-2009)", *Prof. Dr. Ali Güzel'e Armağan*, Beta, İstanbul, 2010, s. 302-389.

- Dilik, Sait: “Sosyal Güvenliğin Yöntemleri”, AÜSBFD, C.XXVI, No: 3, 1971, s. 73-87.
- Dupeyroux, J.J.: “L’évolution des systemes et la théorie générale de la sécurité sociale”, *Droit Social*, Février 1966, s. 110-118.
- Dupeyroux, J.J.: “Quelques réflexions sur le droit a la sécurité sociale”, *Droit Social*, Mai 1960, s. 288-307.
- Erdoğan, Mustafa: *İnsan Hakları Teorisi ve Hukuku*, Orion, Ankara, 2011.
- Gökçeoğlu Balcı, Şebnem: *Tutunamayanlar ve Hukuk*, Dost Kitabevi, Ankara, 2007.
- Gökçeoğlu Balcı, Şebnem: “Avrupa Sosyal Haklar Komitesi’nin Denetim Sonuçları ve Kararları Işığında Yoksulluk ve Sosyal Dışlanmaya Karşı Korunma Hakkı”, *Sosyal Haklar Uluslararası Sempozyumu V Bildiriler*, Petrol-İş, İstanbul, 2013, s. 243-263.
- Göze, Ayferi: *Sosyal Devlet Sistemi*, Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1976.
- Gülmez, Mesut: “İş Hukuku Öğretisi ve Anayasa Madde 90/Son Sorunu (1936-2009)”, *Prof. Dr. Ali Güzel’e Armağan*, Beta, İstanbul, 2010, s. 302-389.
- Güzel, Ali & Okur, Ali Rıza&Caniklioğlu, Nurşen: *Sosyal Güvenlik Hukuku*, Beta, İstanbul, 2012.
- İzveren, Adil: *Sosyal Politika İş Hukuku ve Sosyal Sigortalar*, Ankara, 1966.
- Kaboğlu, İbrahim: “Dayanışma Haklarının Hukuki Değeri”, *İnsan Hakları Yıllığı*, C. 13, 1991, s. 41.
- Kaboğlu, İbrahim: *Kolektif Özgürlükler*, Diyarbakır, 1989.
- Kapani, Münci: *Kamu Hürriyetleri*, Ankara, 1981.
- Kapani, Münci: *İnsan Haklarının Uluslararası Boyutları*, Ankara, 1991.
- Kubalı, H.Nail: *Anayasa Hukuku Dersleri, Genel Esaslar ve Siyasi Rejimler*, İstanbul, 1971.
- Oğuzman, Kemal&Barlas, Nami: *Medeni Hukuk*, Vedat Kitapçılık, İstanbul, 2012.
- Perrin, Guy: “Les fondements du droit international de la sécurité sociale”, *Droit Social*, Décembre 1974, s. 479-492.
- Richardson, J. Henry: *İktisadi ve Mali Yönüyle Sosyal Güvenlik*, Çev. Turan Yazgan, İstanbul, 1970.
- Rivero, Jean: *Les Libertés Publiques*, PUF, Paris, 1987.
- Savcı, Bahri: *İnsan Hakları (Kanunilik Yolu İle Korunması)*, Güney Matbaacılık ve Gazetecilik, Ankara, 1953.
- Talas, Cahit: *Sosyal Ekonomi*, Ankara, 1983.
- Talas, Cahit: “Sosyal Haklar ve Türk Anayasalarında Sosyal Hakların Evrimi”, *İnsan Hakları Yıllığı*, 1981-1982, C. 3-4, s. 38-75.
- Tanör, Bülent: *Anayasa Hukukunda Sosyal Haklar*, May Yayınları, İstanbul, 1978.
- Tanör, Bülent: *Türkiye’nin İnsan Hakları Sorunu-1*, İstanbul, 1991.
- Tanör, Bülent & Yüzbaşıoğlu, Necmi: *1982 Anayasasına Göre Türk Anayasa Hukuku*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2009.
- Tuncay, Can&Ekmekçi, Ömer: *Sosyal Güvenlik Hukuku Dersleri*, Beta, İstanbul, 2011.
- Tunçomağ, Kenan: *Sosyal Güvenlik Kavramı ve Sosyal Sigortalar*, İstanbul 1990.
- Zevkililer, Aydın & Acabey, Beşir & Gökyayla Emre: *Medeni Hukuk*, Savaş Yayınları, Ankara, 1995.

TÜRKİYE'DE KADIN HAKLARI VE SOSYAL HİZMET UYGULAMALARINDA YENİ LİBERAL DÖNÜŞÜM

Songül SALLAN GÜL

Ayşe ALİCAN ŞEN

Giriş

Günümüzde hak temelli sosyal devletten, piyasa odaklı yeni liberal bireysel refah anlayışına geçişte sosyal hizmetler, küresel kapitalizmin talepleri doğrultusunda yeniden biçimlenmektedir. Yeni liberal refah modelinde kamu dışı aktörlerin, piyasanın, gönüllü kuruluşların ve ailenin bireyin refahının sağlanmasında daha fazla rol alması istenmektedir.¹ Sosyal devletteki sosyal korunma hakkı, minimum gelir hakkı, sağlık ve eğitim ve sosyal hizmetlere eşit erişim hakkı gibi temel sosyal haklar, hak olmaktan çıkarak, hak etmeye doğru dönüşmektedir.²

Ülkemizde ise, uzun yıllar sivil alanda kalan sosyal hizmetler, 1980'lerle beraber kamusal bir sorumluluk olarak ele alınmaya başlanmıştır. Aslında tüm dünyada sosyal devletin gözden düşürüldüğü ve yeni liberal politikaların güçlendiği bir dönemde, ülkemizde ilk kez 1982 yılında sosyal hizmet uygulama alanları bir bütün olarak ele alınmış, tek bir kurumsal çatı altında birleştirilmiştir. 24.05.1983 tarihli 2828 sayılı Sosyal Hizmetler Kanunu ile çağdaş anlamda sosyal hizmetler tanımlanmıştır. Kanunun 3. Maddesi a bendinde sosyal hizmetlerin tanımı³ şöyle ifade edilmiştir:

"Kişi ve ailelerin kendi bünye ve şartlarından doğan veya kontrolleri dışında oluşan, maddi, manevi ve sosyal yoksunluklarının giderilmesine ve ihtiyaçlarının karşılanmasına, sosyal sorunlarının önlenmesi ve çözülmesine yardımcı olunmasını ve hayat standartlarının iyileştirilmesi ve yükseltilmesini amaçlayan sistemli ve programlı hizmetler bütünüdür."

¹ Bkz. Peter Taylor-Gooby, *The Silver Age of the Welfare State: Perspectives on Resilience*, *Journal of Social Policy*, 31 (4), 2002, s. 597-621; Ayşe Buğra ve Çağlar Keyder, "The Turkish Welfare State Regime in Transformation", *Journal of European Social Policy*, Vol. 16 (3), 2006, s. 211-228; Berna Yazıcı, "The Return to the Family: Welfare, State, and Politics of the Family in Turkey", *Anthropological Quarterly*, Vol. 85, No 1, Winter, 2012, s. 103-140; Hüseyin Gül ve Songül Sallan Gül, "Sosyal Devletten Çalışma Refahına Geçişte Sosyal Haklar ve Yoksullar", *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt 40, Sayı 3, 2007, s. 1-30.

² Bkz. Thomas H. Marshall, *Citizenship and Social Class*, Cambridge University Press, 1950; Thomas H. Marshall, *Sociology at the Cross Roads*, Heinemann, London, 1963; Gosta Esping-Andersen, *The Three Worlds of Welfare Capitalism*, Princeton University Press, New Jersey, 1990; Ayşe Buğra ve Çağlar Keyder, *New Poverty and The Changing Welfare Regimes of Turkey*, UNDP, 2003.

³ 27.05.1983 tarihli ve 18059 sayılı Resmi Gazete.

Ancak tanınan sosyal devleti temel alan bir bakış açısıyla yapılmasına karşın, 1980’lerin yeni liberal piyasacı ruhu, sosyal hizmet uygulama birimlerinin yönetmeliklerine yansıtılarak, sosyal hizmet uygulama alanları piyasa rekabetine açılmıştır. Bunun yanında, Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu, sosyal hizmet sunmaktan çok, hizmet sunumunun esaslarını belirleyen düzenleyici bir rol üstlenmiştir.

Sosyal refah kurumlarının pek çoğunda olduğu gibi sosyal hizmetlerde de, kurumsal hizmetler bir hak olmaktan çıkarılmıştır. Sosyal hizmetler, yurttaş olan herkese tanınan bir sosyal hak olarak değil, kimsesiz ve muhtaçlara özgü, üstelik bu durumlarını ispatlamak kaydıyla sunulan, bir hizmet haline dönüştürülmüştür. Zaten muhtaç çocuk, engelli ve yaşlılara tanınan ve sınırlı olarak sunulan sosyal hizmetler, 2000’li yıllardan sonra da yeni liberal ‘yerelleşme ve yönetim’ ilkeleri doğrultusunda diğer kamu kurumlarına, topluluklara ve aileye sorumluluklarını devretmeye başlamıştır. Kadınların toplumsal cinsiyet rollerinin bir parçası olarak görülen ‘çocuk, engelli ve yaşlı bakımı’ gibi sosyal hizmet uygulama alanlarında, ‘yaşlı ve sakat maaşı, dul kadın aylığı’ gibi sosyal yardımlarla sorumluluk kadınlara bırakılmak istenmektedir. Bu aynı zamanda yeni liberal ekonomik politikaların devletin küçültme ve kamusal hizmet sunumundan vazgeçmenin ve muhafazakâr cinsiyetçi sosyal politikaların bir tezahürüdür.

Devlet, 1980’den beri sosyal alandan çekilirken, toplumdaki cinsiyetçi, militer, otoriter ve tutucu eğilimleri güçlendirmektedir. Sosyal devletin vatandaşlık ve haklar odaklı söylem ve politikaları, yerini insan fıtratı ve hayırseverliğini referans veren söylemlere terk etmekte, kadın bedeni ve doğurganlığı üzerinden geliştirilen sosyal politikalarda toplumsal cinsiyet eşitsizlikleri ve kadınlara yönelik ayrımcılıklar pekiştirilmektedir. Türkiye’de de, kapitalist piyasa talepleri doğrultusunda biçimlenen ekonomik alanda artan işsizlik ve yoksulluk karşısında kadınlardan evlerine dönme-leri beklenmekte ve istenmektedir. Analığın çalışma hayatıyla bağdaşmazlığı ve dinsel referanslı kadın fıtratının erkeği tamamladığı anlayışının uzantısı olarak görülen eviçi hizmet ve bakıcı rolleri nedeniyle kadınlar, sosyal hizmet uygulama alanlarının sunucusu olarak kabul edilmektedir.

Ancak evde tutulan ve sosyal hizmet sorumluluğu üzerlerine yıkılan kadınların, başta eğitim ve ekonomik hakları olmak üzere birçok hakkını kullanımı tehlikeye girmektedir. Nitekim 2011 yılında kadın nüfusun % 11,4’ünün okuma yazma dahi bilmediği ve ülkemizdeki okur-yazar olmayanların da dörtte üçünü oluşturan kadınların istihdamdaki payı ise % 26’larda kalmaktadır.⁴ Bu nedenle devletin görevi bireysel ve sosyal haklardan kadınların daha hakkaniyetli yararlanmalarını sağlamak ve engelleri ortadan kaldırmaktır. Bu kapsamda kadın haklarını geliştirecek, toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlayacak, kadını güçlendirecek ve refahını artıracak nitelikte

⁴ TÜİK, *Haber Bülteni, İstatistiklerde Kadın*, Sayı: 13466, 20 Mart 2013, (Çevrimiçi) www.tuik.gov.tr, 11 Temmuz 2013.

koruyucu, önleyici, eğitici ve destekleyici kamusal sosyal hizmetlere olan ihtiyaç, her zamankinden daha az değildir. Özellikle kadın örgütlerinin son günlerde yeniden gündeme taşıdıkları toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması ve kadın istihdamının artırılması için başta çocuk bakımı olmak üzere, yaşlı ve engellilere yönelik politikalarının kamusal olarak sağlanması ve şiddet görmüş kadınlara yönelik sosyal hizmetlerin koruyucu, önleyici, eğitici ve farkındalık artırıcı çalışmaların geliştirilmesi devletin bir sorumluluğudur.

Kadın hakları ve sosyal hizmet uygulama alanlarının gelişimini, kazanımların farkındalığını artırmak ve konuyu hak eksenli bir bakışla tarihsel olarak irdelemekte yarar vardır. Türkiye’de kadın hakları ve sosyal hizmetlerin gelişim ve yeni liberal dönüşümü üç tarihsel dönemde ele alınabilir. Tarihsel ilk dönem Cumhuriyet dönemi olarak adlandırılabilir olan ve 1910-1940’a kadar süren, temel kadın haklarının geliştiği ve sosyal hizmetlerin sivil alanda desteklendiği yıllardır. Cumhuriyetin ilk on yılında kadınlara tanınan medeni ve sivil haklara, çalışma ve doğurganlık hakları eklenmiştir. Ancak sosyal hizmet alanında devlet doğrudan sorumluluk almamış, sosyal hizmetler daha çok sivil alanda kalmış, dernek ya da vakıflar aracılığıyla Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından kamusal kaynaklarla teşvik edilmiştir. Kurtuluş mücadelesinin ardından ulusal iradenin yeniden oluşturulması ve toplumsal dayanışmanın güçlendirilmesi amacıyla tüm dernek ve benzeri kuruluşlar, Vakıflar Kanunuyla yeniden düzenlenmiş ve mali desteğe devam edilmiştir. Sosyal hizmetler, gönüllülük temelinde, ancak dinsel bir hayırseverlik anlayışının ötesinde, seküler temelde dayanışmacı bir yardımseverlik anlayışıyla sivil alanda örgütlenmiştir.

1940-1980’li yıllar arasındaki ikinci dönemde ise, kadın haklarının daha çok ekonomik haklar bağlamında ele alındığı, annelik haklarının tanındığı, sosyal güvenlik kapsamında da, çalışanlara yönelik sosyal hizmetlerin kamusal sorumluluklar arasına alınmıştır. 1960’lardan itibaren de, sosyal hizmetler, profesyonel bir meslek haline gelmiştir. Sosyal hizmetler uygulama alanları ise, karma bir yapı içinde dağınık biçimde sunulmuştur.

Üçüncü dönemde ise, 1980’den günümüze yeni sağın liberal ve muhafazakâr politikalarla devlet ve toplum biçimlendirilmiştir. Bu dönemde kadın hakları ve sosyal hizmet alanı küreselleşme süreçleriyle dönüşüme uğramıştır. Kadın hakları bakımından kadınlar örgütlenerek, hak kazanımlarını sorgulamaya başlamış ve ayrımcılıklara karşı mücadelede önemli kazanımlar elde etmişlerdir. Sosyal refah hizmetleri alanında sosyal yardımların dağıtım sisteminde devlet, daha fazla rol alırken, sosyal hizmet alanında devletin denetleyici ve düzenleyici nitelikleri öne çıkmıştır. Sosyal hizmetler kurumsal anlamda kamusal bir hizmet olarak tanımlanmış ve tek çatı altında birleştirilmiştir. Aynı zamanda sosyal hizmetlerin sunumu rekabete açılmış ve yönetim anlayışı benimsenmiştir.

Sosyal hizmet uygulama alanları çeşitlenip, sunumu yerelleşirken, aile ve piyasa etkileşimi, hane halkı uygulamaları ve toplumsal cinsiyet ilişkileri çerçevesinde dö-

nüşmeye başlamıştır. Giderek muhafazakârlaşan sosyal alan inşasında aile ve hayırseverlik odaklı sosyal politikaların etkisi artmıştır. Sosyal hizmet hakkı, parası olan için piyasada satın alınabilen bir meta olarak değerini korumaya devam etmiştir. Yoksullar için ise, devletin denetleyici ve düzenleyici rolüyle biçimlenen ailede, yoksul kadının eviçi emeğine dönülerek, kadınlar tarafından karşılığı kamusal sosyal yardımlarla ödenen bir hizmete dönüşmeye başlamıştır. Kimsesizler için de, yine yerelde sunulması amaçlanan sosyal refah hizmetleri hayırsever, yardımsever ve/veya dindar insanların bir ‘hayrı’ ve ‘lütü’ olma niteliğini artırarak korumuştur.

Bu çalışmada ülkemizdeki kadın hakları sorunu sosyal devletin yeni liberal dönüşümünde sosyal hizmet uygulamaları bakımından değerlendirilmektedir. Bu çerçevede, Türkiye’de sosyal hizmet ve yardım alanındaki dönüşümün seyri ele alınmakta, 1980 sonrasında değişen sosyal devlet anlayışına ve yeni liberal uygulamalara odaklanılmaktadır. Makalede ilk olarak kadın hakları ile sosyal hizmet arasındaki ilişki tarihsel gelişim ve dönüşüm seyri içinde değerlendirilmektedir. İkinci olarak, ülkemizde son otuz yıldır artan gelir adaletsizlikleri ve yoksullaşmayla beraber, yoksulluğun ve sosyal yardımların kadınsılaşma sürecinde sosyal hizmetlerin rolü tartışılmaktadır. Üçüncü olarak, özellikle engelli ve yaşlı bakımında, profesyonelleşmeden uzaklaşarak, evde bakım ilkesi adına kadınların geleneksel rollerini güçlendiren sosyal hizmet uygulamaları eleştirel bir yaklaşımla ele alınmaktadır. Son olarak da, kadınların aile içi şiddete karşı korunma hakları bağlanunda kadın sığınmaevleri süreci ve sosyal hizmet uygulamaları değerlendirilmektedir. Bir sosyal hak ve devletin sorumluluğunda olan aile içi şiddete karşı korunma ve güçlenme hakkının yerele ve gönüllü kuruluşlara, özellikle kadın sorunu diye kadınlara devredilme çabaları değerlendirilmektedir. Kurumsal bakım hizmetlerinden uzaklaşma sürecinde yürütülen, aile odaklı sosyal hizmetin gerçekleştirilme çabaları kadın haklarını etkileme boyutlarıyla tartışılmaktadır.

Türkiye’de Sosyal Hizmetlerinin Tarihsel Gelişim Seyri

Sosyal hizmetler, toplumdaki güçsüz ve sosyal hizmete gereksinimi olan nüfus gruplarına yönelik olarak yürütülen koruyucu, önleyici, eğitici, destekleyici ve iyileştirici, sistemli faaliyet ve çalışmaları içermektedir. Dolayısıyla sosyal hizmetler, ekonomik, toplumsal ve kültürel açıdan zor durumda olan kişilerin ve toplulukların sorunlarının çözülmesini hedeflediği için sanayileşmeyle beraber, sosyal devletin gelişmesine paralel olarak gelişmiştir. Lebeaux ve Wilensk’e göre, kapitalist bir düzen içinde sanayileşmeden kaynaklanan sosyal sorunlar, sosyal refah ve sosyal çalışma talebini yaratarak, sosyal hizmet alanını kamusal bir sorumluluk haline getirmiştir.⁵ Kamusal bir sorumluluk olarak, sadece yoksullukla mücadelede değil, herkesi ortak bir ‘vatandaşlık statüsünde’ birleştiren önlemlerle birlikte ele alınmıştır. Sosyal

⁵ Charles N. Lebeaux ve Harold L. Wilensk, *Endüstriyel Toplum ve Sosyal Refah*. Çev. E. Aydar, Der. G. Kuntbay, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı, Ankara, 1969.

ve ekonomik haklar, Marshall'ın (1963) da belirttiği gibi, sosyal devlet anlayışıyla kişinin toplumsal ve ekonomik hayata tam olarak katılabilmesini, insan onuruna uygun ve ekonomik olarak güvenli bir yaşam sürebilmesini sağlayacak haklar olarak tanınmıştır.⁶ Sosyal devlet, sosyal hizmetler ve sosyal yardım kurumlarıyla kurumsallaşma sürecine girmiş ve vatandaşlık hakları eksensiz olarak gelişmiştir. Sosyal ve ekonomik haklar arasında yer alan sosyal hizmetlerden primsiz yararlanma, temel bir yurttaşlık hakkı olarak politik ve toplumsal olarak meşruiyet alanı kazanmıştır.

Türkiye'de ise, uzun yıllar sosyal hizmetler sosyal/sivil alanda kalmış, aile akrabalık, mahalle, köy ve topluluk dayanışması içinde, özde dinsel nitelikli bir hayırseverlikle gerçekleştirilmiştir. Osmanlı İmparatorluğu döneminde 15. yüzyıldan itibaren meslek kuruluşları, dernekler ve vakıflar sosyal refahın sağlanmasında büyük rol oynarken, sosyal hizmet alanı hayırseverlik anlayışıyla biçimlenmiştir. Aile emeğine dayalı olarak yapılan tarımsal üretim, geleneksel geniş aile ilişkilerinin getirdiği dayanışma bağları, üyelerinin ihtiyaçlarını karşılama ve zor anlarda destek olma ve hizmet sunma gibi özelliklerden dolayı, geleneksel dayanışma kurumları, sosyal hizmetlerin ve güvenliğin sağlanmasında belirleyici olmuştur.⁷

Özellikle aile ve ailede kadınların asli görevleri içinde kabul gören bakım ve hizmet sorumlulukları, paternalistik bir anlayışla ele alınmış, aile üyeleri ve akrabaların koruyup, kollanma işlevi kadınlara bırakılmıştır. Aile kurumunun yanında, dinsel nitelikte olan zekât uygulaması, toplumda ihtiyaç içinde olanlara ve yoksullara hizmet edilmesini ve yardım yapılmasını dini ve ahlaki bir sorumluluk haline getirmiştir. Zenginlerin, dini ve vicdani görevlerinin bir gereği olarak yoksullara yardım etmeleri gerektiği düşüncesi, özellikle dini bayramlar, dinsel tören ve değerlerle desteklenmiştir. Böylece hem toplumsal dayanışma duygusu, hem de hayırseverlik kurumu canlı tutulmuştur. Vakıflar, Osmanlı döneminde dini bir görünümde, sosyal devletteki devlet tarafından bakılma ilkesini kısmen yerine getirmişlerdir.⁸

19. yüzyılda sayıları giderek artan ve vakıflar içinde oranı % 17'lere ulaşan sosyal hizmet vakıfları önemli işlevler üstlenmiştir.⁹ Sosyal hizmet vakıfları yoksullara yemek temini, dul ve yetimlerin geçimlerinde maddi destek, yaşlı, kimsesiz ve çocukların barındırılması ve temel ihtiyaçlarının karşılanması gibi birçok alanda sosyal hizmet sunumunu gerçekleştirmişlerdir. Vakıflarla birlikte, bazı büyük kentlerdeki güçsüz ve yetim yurtları ile Kızılay gibi kuruluşlar da, muhtaçlara, hastalıklı ve geçim sıkıntısı içinde olanlara yardım etmişlerdir.

⁶ Marshall, 1963, a.g.e.

⁷ Nadir Özbek, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyal Devlet, Siyaset, İktidar ve Meşruiyet, 1876-1914*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011; Songül Sallan Gül, *Sosyal Devlet Bitti, Yaşasın Piyasa!*, Etik Yayınları, İstanbul, 2004.

⁸ Cahit Talas, *Toplumsal Politika*, Ankara, 1980; Sait Dilik, *Sosyal Güvenlik*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1992.

⁹ Nadir Özbek, 2011, a.g.e.; Nadir Özbek, "Vakıf Tarihi Çalışmaları Üzerine Notlar", *Tarih ve Toplum*, Temmuz, Sayı 187, s. 60-63, 1999.

Balkan Savaşını izleyen I. Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşının yaşandığı yıllarda, savaşın ağır koşulları altında artan yoksulluk, yetimlik ve çocuk yoksulluğu karşısında devlet, sosyal hizmet alanına daha fazla müdahil olmuştur. Ama ataerkil bir sivil alanda dayanışma kurumları olan dernek ve vakıflar, geleneksel işlevlerini sürdürmüş, özellikle çocuklara yönelik sosyal hizmet ihtiyacının karşılanmasında önemli rol oynamışlardır. 1913 yılında Balkan Savaşı yıllarında yoksul ve kimsesiz kalan kadın ve çocukların sorunlarına yönelik olarak “Osmanlı Türk Hanımları Esirgeme Derneği” kurulmuştur. Dernek kız çocuklarının eğitimi için, özellikle iş yaşamına girmelerine yönelik beceri ve mesleki eğitim vermeye yönelmiştir.¹⁰ 1917 yılında ise, İstanbul’da ve daha sonra 1922 yılında Ankara’da ve sonra da Samsun’da Himaye-i Etfal Cemiyetleri kurulmuştur. Aynı yıllarda kadınlar da Ankara’da “Himaye-i Etfal Kadın Yardım Cemiyeti”ni kurarak sosyal hizmet alanında yer almışlardır.¹¹ Bu dernekler özellikle çocuk yoksulluğunu önlemede, yetim ve kimsesiz çocuklara yönelik sosyal hizmet ihtiyacının karşılanması için Vakıflar Genel Müdürlüğü’nün desteğiyle 1935 yılına kadar hizmet sunmuşlardır. Böylece zenginlerin dinsel hayırseverlik anlayışının dışında, gönüllülük temelinde toplumsal alanda dayanışmanın ve yardımseverliğin güçlendirilmesi için Himaye-i Etfal Çocukları Koruma Dernekleri açılmaya başlamıştır. Bu dernekler aynı zamanda yoksul ve kimsesiz çocukların dışında, toplum geneline yönelik olarak çocuk bakım, koruma ve destek hizmetleri de sunmuşlardır. Ankara Kadınlar Himaye-i Etfal Derneği fakir çocukların yanı sıra işe giden annelerin çocuklarını bıraktıkları gündüz bakımevi hizmeti de vermiştir. Bu dernek çalışan ve çocuğunu emzirmek için yeter derecede süt olmayan fakir annelere parasız süt dağıtmış, çocukların muayene ve tedavilerini üstlenmiş, ziyaretçi hemşireler aracılığıyla çocuklar evlerinde de takip ve kontrol etmişlerdir. Derneğin sunduğu hizmetler, ana kucağı uygulamalarından, süt damlasına kadar kayıt altına alınmıştır. Bu kurumdan yardım alanların sayısı da 1922’de 2.334 iken, 1937’de 300.000’lere kadar artmıştır.¹² 1925 yılında Ankara Keçiören’de kurulan Çocuk Yuvası, kimsesiz çocuklara yönelik devletçe bakılma işlevini yerine getirmiş, kimsesiz yoksul çocuklara bakım, koruma ve eğitim işlerini yerine getirmiştir.

¹⁰ Serpil Çakır, *Osmanlı Kadın Hareketi*, Metis Yayınları, İstanbul, 2010, s. 87; Serpil Çakır: “Osmanlı Kadın Hareketi: 20. Yüzyılın Başında Kadınların Hak Mücadelesi”, *Türkiye’de Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları: Eşitsizlikler, Mücadeleler, Kazanımlar*, Der. H. Durudoğan, F. Gökşen, B. Emrah Oder, ve D. Yüksek, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010.

¹¹ Turgay Çavuşoğlu, “Türkiye Çocuk Esirgeme Kurumu ve Çocuk: 1921–1983”, *Cumhuriyet ve Çocuk*, 2. Ulusal Çocuk Kültürü Kongresi, 4-6 Kasım 1998, Der. B. Onur, Ankara Üniversitesi Çocuk Kültürü Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları, Ankara, 1998; Cüneyd Okay, *Belgelerle Himaye-i Etfal Cemiyeti, 1917-1923*, Şule Yayınları, İstanbul, 1999; Hakan Acar, *Türkiye Çocuk Esirgeme Kurumu (1921- 1981)*, Fişek Enstitüsü Çalışan Çocuklar Bilim ve Eylem Merkezi Vakfı, Yayın No 2, Ankara, 2005; Murat Yümlü, “Bir Devrin Cemiyet Adamı: Doktor Fuad Umay” *Biyografisi Üzerine Bir İnceleme*, *History Studies Ortadoğu Özel Sayısı/Middle East Special Issue*, 2010, s. 437-447.

¹² Bekir Türkmen, “Sosyal Risk Altındaki Çocuklar, Gençler ve Yaşlılar”, *Gazi Üniv. Kastamonu Eğitim Dergisi*, Mart 2005, Cilt 13, No 1, s. 15.

Kurumsal sosyal refah hizmetlerin gelişiminde ise, öncelik daha çok eğitim ve sağlık alanlarında olmuştur. Bu kapsamda 1926 yılında eğitim tüm yurttaşlar için parasız ve zorunlu hale getirilmiş, kimsesiz ve yoksul çocukların eğitim hakkının kullanılması için parasız yatılı öğrenim kurumları açılmıştır. Sağlıkla ilgili haklar alanında ise, 1930 tarihli Umumi Hıfzıssıhha Kanunu kabul edilerek, Hıfzıssıhha İşleri Dairesi de halk sağlığını korumak amacıyla muhtaç ve fakirlere yönelik sağlık ve sosyal yardım görevini üstlenmiştir.

1923 ile 1940'lı yılları arasında Belediyeler Kanunu, İş Kanunu ve Ceza Kanunlarıyla özellikle çocukların korunması konusu isteğe bağlı ve dini kavramlarla hayırseverlik yaklaşımından ayrıştırılmış, hukuksal bir nitelik kazandırılmıştır. Aslında 1930'da çıkarılan 1580 sayılı Belediye Yasası ile belediyelerin görevleri arasında sosyal hizmetler dâhil edilmiştir. Yasayla belediyelere; güçsüzler yurdu, huzurevleri, kreşler, bakımevleri, yurtlar, işyerleri, çocuk bakımevleri, sağlık evleri ve çocuk yuvaları açarak kimsesiz çocukların, güçsüzlerin, bakım, gözetim, korunma, eğitim ve güvenliklerini sağlama görevleri verilmişse de, sosyal hizmet alanında belediyeler etkin ve etkili olamamışlardır.

Kadın hakları açısından ise, kadınların toplumsal konumlarının sorgulanmasının kökenleri Tanzimat'a kadar dayanmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinden itibaren gelişen üst-orta sınıf erkek ve kadınlarından gelen bir erkek feminizmi ile Cumhuriyet reformları gerçekleştirilmiştir. Eşit yurttaş ve milliyetçi bir kabulle kadınlar, 'ulusun anaları' olarak¹³, haklar alanına girmişlerdir. Cumhuriyetin kuruluşunda ve ulusun inşasında etkin rolleriyle beraber kadın hakları gelişmiştir. Kurtuluş Savaşı'ndaki rolleri nedeniyle fedakâr yurttaş ve anne olarak, kamusal alanda kadınlar, eğitim, çalışma ve siyasal haklarla donatılmışlardır. Özel alanda ise, yeniden düzenlenen Medeni Kanun'daki eşit miras ve boşanma haklarıyla, topluma öncü olma, koruma ve kollama görevlerini üstlenmişlerdir.

Arat'ın ifadesiyle, liberal Kemalizmle kadınların sosyal ve medeni haklar alanı düzenlenmiştir. Eğitimden yararlanma ve medeni haklarla eşitliğin sağlanması yaygın kabul görmüştür.¹⁴ Çalışan kadınların refahı ve hakları da, annelik ve doğum izni düzenlemeleri etrafında yürütülmüştür. II. Dünya Savaşının sonuna kadar süren bu dönemde, kamusal alanda kadınlara eğitim ve çalışma hakkı ile birçok sosyoekonomik ve siyasal haklar sağlanırken, sosyal hizmetler bir sosyal hak olarak tanınmamıştır. Özel alanda yeniden düzenlenen Medeni Kanunla, eşit miras ve boşanma hakları tanınmış, toplumsal olarak öncü olma, koruma ve kollama ödevleri kadınlara yüklenmiş-

¹³ Nilüfer Çağatay ve Yasemin N. Soysal, "Uluslaşma Süreci ve Feminizm Üzerine Karşılaştırmalı Düşünceler", *1980'ler Türkiye'sinde Kadın Bakış Açısından Kadınlar*, Yay. Haz. Ş. Tekeli, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011.

¹⁴ Yeşim Arat, "1980'ler Türkiye'sinde Kadın Hareketi: Liberal Kemalizm'in Radikal Uzanısı", *Toplum ve Bilim*, 5, 1991.

tir. Kadınların sosyal ve ekonomik hakları, evlilik ilişkilerinin seküler düzenlenmesi- nin yanında, ekonomik haklar alanında, 1934 tarihli İş Kanunu ile doğum izinleri ve annelik hakları tanınmıştır. 1937 tarihinde ise, kadınların ağır ve tehlikeli işlerde çalışması yasaklanmıştır. Sosyal hizmet uygulama alanları içinde kabul gören çocuk, yaşlı ve engelli bakım ve korunma işlevleri; ailevi ve toplumsal bir ödev olarak kadınlardan beklenmiştir. Kamusal alanda ise dayanışma ve korunma ilişkileri ataerkil bir anlayışla sivil alanda ele alınmış, sosyal güvenlik kurumları sadece çalışanlara yönelik sosyal yardım ve hizmetleri içermiştir. Sosyal hizmetler ise, kimsesizler (özellikle çocuklar) ve muhtaçlar dışında, bir bütün olarak kamusal bir sorumluluk olmamış, doğrudan devletin görevleri arasında yer almamıştır.

Sosyal hizmet alanında 1935 yılında ilk kez, kamusal olarak kurumsallaşma adımlarından biri atılmıştır. 30 Haziran 1921 tarihinde kurulan Ankara’daki Hima- ye-i Etfal Cemiyetinin adı “Türkiye Çocuk Esirgeme Kurumu” olarak değiştirilmiş, İstanbul ve Samsun’daki dernekler de bu yeni kuruma bağlanmıştır. Böylece sosyal hizmetler alanında doğrudan devlet müdahalesini öngören bir kurumsal yapılaşma ile sosyal devlet anlayışı temelinde ilk adım atılmıştır. Tek parti döneminde toplum- sal sorunlara ve sosyal hizmetlere, dayanışmacı ve sınıfsız kaynaşmış bir toplum (ulus) yaratma çabaları çerçevesinde, sivil alandaki örgütler modernleştirilerek, se- küler bir yardımseverlik anlayışıyla yaklaşılmıştır. 1930’lı yılların “topyekûn kal- kınma” söylemi ve nüfus politikaları nedeniyle 1935 yılında kamusal alana taşınan sosyal hizmetler, çocuk ve gençlere yönelmiş, kadınlar da, yurttaş anne olarak siya- sal ve ekonomik haklarla donatılmışlardır.

Sivil Alandan Kamusala: Sosyal Hizmetlerin Kurumsallaşması

II. Dünya Savaşı ve izleyen yıllarda birçok ülkede olduğu gibi Türkiye’de de, bir yandan kadınların sosyal ve ekonomik hakları gelişirken, diğer yandan sosyal hiz- met uygulamalarının profesyonelleşmesi ve kurumsallaşması süreci hız kazanmıştır. II. Dünya Savaşı sonrasının yaralarının sarılması ve kalkınmanın gerçekleşmesi için tüm dünyada bir yandan çalışanlara yönelik sosyal güvenlik alanı gelişirken, diğer yandan da kimsesiz ve yoksullara yönelik sosyal hizmet uygulama alanları genişle- miştir. Türkiye’de ise, toplumsal refahın sağlanmasında kamu sağlığı ve eğitime eri- şimi artırmak öncelikli olmaya devam etmiş ve sosyal güvenlik düzenlemeleri ger- çekleştirilmiştir. 1945 yılında çalışanlara yönelik sosyal güvenlik sistemi oluşturu- lurken, kadınlara doğum yardımı hakkı tanınmıştır.¹⁵

Çok partili hayata geçiş süreciyle beraber, sosyal sigorta sistemi içinde ekonomik ve sosyal haklar alanı yeniden düzenlenmiş, çalışma yaşamında eşit ücret ilkesi, 1950 yılında İş Kanunu ile kabul edilmiştir. 1947 yılında ABD’den gelen Marshall

¹⁵ Sallan Gül, 2004, a.g.e; Songül Sallan Gül, “Refah Devletinin Dönüşümünde Kadın Haklarından Annelik Haklarına Geçiş”, *İnsan Hakları Yılığ*, TODAİE, Cilt 27, 2009.

yardımlarıyla başlatılan tarımda makineleşme 1950'lerde kentlere göçe yol açmış ve toplumsal yapıda yaşanan değişimler, sanayileşme ve kentleşme odaklı bir kalkınma anlayışı karşısında baş gösteren toplumsal sorunlar, sosyal hizmet mesleğinin tanınırlığını artırmıştır. Kentlerde ortaya çıkan sorunlara daha profesyonel sosyal hizmet sunacak kurumsal uygulamaları gerekli kılmaya başlamıştır. Bu aslında bir yandan da kadınların, ekonomik haklar alanının genişlemesinin ve kentlerde çalışma hayatına kadın katılımının artmasının bir sonucu olmuştur. 1950'li yıllarda sanayi üretiminin artması ve tarımsal üretimin teknolojik aletlerle yapılmasıyla birlikte, kırdan kente göç olgusu hızlanma eğilimi göstermiştir. Kentsel alanlarda ailelerin genel yapısı çekirdek aile olsa da, güçlü akrabalık ve hemşerilik bağları ve geniş ailenin ilişkisel yapısı kentlerde devam etmiştir. Özellikle kadınların, toplumsal konumlarını belirleyen geleneksel ataerkil ilişkiler kentlerdeki ilişkilerini de belirlemiş, kadınlar istihdamdan giderek çekilmeye başlamıştır.¹⁶

1950'li yıllardan itibaren artan işsizlik ve kentleşme sorunları, sosyal hizmet ihtiyacının geleneksel dayanışma ilişkileri içinde hayırseverlik ve gönüllükle çözülemeyeceği ve bu alanda devletin doğrudan sorumluluk alması gereği ortaya çıkmıştır. Sosyal sorunların çözümünde koruyucu, önleyici, eğitici ve rehabilite edici sosyal hizmetlere olan ihtiyaç, alanda mesleki profesyonelleşme çabalarını da artırmıştır. Böylece sosyal hizmet, hayırseverlik ve yardımlaşma anlayışının ötesinde, mesleki müdahalelerle toplumsal sorunları çözmeye yönelik bir alan olarak gelişmeye başlamıştır. Bu doğrultuda önce 1948 yılında, daha sonra da 1957 yılında Korunmaya Muhtaç Çocuklar Hakkında Kanun çıkarılmış, korunmaya muhtaç çocuklar, yasayla birlikte devletin sorumluluk alanında tanımlanmışlardır. 0-12 yaş aralığındaki çocukların bakım sorumluluğu Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı'na ve 13-18 yaş aralığındaki çocukları ise Milli Eğitim Bakanlığı'na verilmiştir. 1957 yılında 6972 sayılı yasayla her ilde Koruma Birlikleri kurulmuş ve bu birliklere korunmaya muhtaç çocukları belirleme ve bakım sorumluluğu verilmiştir.¹⁷ 1959 yılında da sosyal hizmet mesleği ilk kez profesyonel bir meslek olarak tanınmıştır. Bu doğrultuda BM'nin öncülüğünde meslek elemanlarının yetiştirilmesi için 7355 sayılı kanunla Sosyal Hizmetler Enstitüsü kurulmuştur.

1960 yılında gerçekleşen askeri darbe sonrasında özellikle kentlerde yaşayan göçle gelen kitlelerin yoksulluk ve kente uyumlarının sağlanmasına yönelik sosyal hizmet taleplerini artırmıştır. Sağlık, sosyal ve ekonomik haklar ekseninde sosyal hizmet uy-

¹⁶ Deniz Kandiyoti, "Women and Turkish State: Political Actors of Symbolic Pawns", *Women-Nation State*, Der. N. Yurdakul Davis-F. Antipas, London, McMillan, 1989; Mübcecel Kıray, "Metropolitan City and the Changing Family", *Family in Turkish Society* Der. T. Erder, Ankara Sosyal Bilimler Derneği, Ankara, 1985; İbrahim Cılga, "Küreselleşme Sürecinde Göç, Kentleşme, Kentleşme, Aile Sorunları ve Çözüm Yolları", *Sosyal Hizmet Dergisi*, Sosyal Hizmet Uzmanları Derneği Yayınları, Ankara, 2008.

¹⁷ Betül Altuntaş, *Sosyal Haklar ve Sosyal Adalet Bağlamında Türkiye'de Kurumsal Sosyal Hizmetler ve Yardımların Değerlendirilmesi*, Muğla Üniversitesi, 2009, (Çevrimiçi) <http://www.sosyalhaklar.net/2009/bildiri/altuntas.pdf>, 06 Nisan 2013; Türkmen, a.g.e.

gulamalarının gerçekleşmesi gereği doğrultusunda 1960 yılında bir adım daha atılmıştır. 1960’da çıkarılan bir yasa ile muhtaç ve yoksulların primsiz sosyal sigortalar sisteminde sağlık ve bakım hizmetlerinden de yararlanması için Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı bünyesinde Sosyal Hizmetler Genel Müdürlüğü oluşturulmuştur. Bu genel müdürlüğün il düzeyinde sağlık ve sosyal yardım müdürlükleri bünyesinde sosyal hizmet birimleri oluşturulmuştur. 1961 yılında çıkarılan 224 sayılı Sağlık Hizmetlerinin Sosyalleştirilmesi Hakkında Kanunla, bireyin refahını artırmasında sağlığın önemli bir öge olduğu belirtilmiş ve sosyal hizmetler bu kapsamda yapılandırılmıştır.

1961 Anayasası’nın 5. maddesinde devletin nitelikleri arasında ‘sosyal devlet’ ilkesi yer almıştır. Böylece bir sosyal hak olarak sosyal hizmet, tüm yurttaşlar için temel bir hak olarak kabul edilmiştir. Ancak Anayasanın 2. maddesi devletin sosyal devlet olma ilkesini devletin nitelikleri arasında sayarken, 53. maddesiyle sosyal devletin ekonomik olanakları ölçüsünde hizmet sunma ilkesi kabul edilmiştir. Dolayısıyla, muhtaçlık ve yoksulluk temelinde çocuk, yaşlı ve engellilere yönelik sosyal hizmet sunumuna devam edilmiştir. Bu kapsamda Çocuk Esirgeme Kurumu, 1961 yılında Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı’na bağlanmıştır. 1970’li yıllarda sosyal ve ekonomik haklar alanı yeniden düzenlenmiştir. Ekonomik haklar bağlamında 1971 yılında 1475 sayılı yasa ile çalışma düzen ve iş süreleri belirlenirken, kadın hakları açısından, çalışan kadınların ev sorumlulukları kapsamındaki sosyal hizmet uygulama alanı kapsamında kreş açma gereklilikleri ve doğum izinleri yasayla yeniden düzenlenmiştir. Özellikle kentsoylu ve eğitilmiş kadınların uzman mesleklerde çalışmaları yaygınlaşırken, düşük eğitilmiş ve alt sınıf kadınlar, enformel sektör işlerinde çalışma olanağı bulmuşlardır.¹⁸ Kırdaki köylü kadınlar, hem sosyal hizmet alanının doğal sorumluları, hem de ekonomik alanda tarımın ücretsiz ve güvencesiz emekçileri olmaya devam etmişlerdir. 1960 ve 1970’li yıllarda sendikal haklar alanı siyasallaşan işçi sınıfı ve yeni filizlenen kadın hareketiyle çalışma hakları, kadın haklarını da içerecek biçimde yeniden gündeme taşınmıştır. Bu dönemde sosyal güvenlik politikaları içinde 1976 yılında da 2022 sayılı yasa ile muhtaç yaşlı ve engellilere aylık bağlanmıştır. Bu kanunla kadınlara da muhtaçlık temelinde sosyal hizmet alanındaki en temel hak olarak, muhtaç yaşlı ve/veya engelli geliri elde etme olanağı sağlanmıştır.

1980’lerden Günümüze Sosyal Hizmet Uygulamalarında

Toplumsal Cinsiyet ve Haklar Sorunu

1980’li yıllar kadın haklarının gelişiminde ve sosyal hizmet uygulamalarının kurumsallaşmasında birçok çelişkiyi beraberinde getirmiştir. 1980 askeri darbesiyle

¹⁸ Ferhunde Özbay, “Kadınların Ev içi ve Ev Dışı Uğraşlarındaki Değişme”, *Kadın Bakış Açısından 1980’ler Türkiye’sinde Kadın*, Der. Ş. Tekeli, İletişim Yayınları, İstanbul, 1990; Ferhunde Özbay, “Women’s Labor in Rural and Urban Setting, *Boğaziçi Journal, Review of Economic and Administrative Studies*, Vol. 8, Number 1, 1994, s. 1-17; Saniye Dedeoğlu, “Toplumsal Cinsiyet Rollerini Açısından Türkiye’de Aile ve Kadın Emeği, *Toplum ve Bilim*, 66, Güz, 2000.

beraber yaşanan ekonomik krizin aşımında yeni liberal ekonomik politikalar benimsenmiş, çalışanların örgütlenme özgürlükleri başta olmak üzere pek çok alanda hak kısıtlamaları ve ihlaller yaşanmıştır. Bundan sosyal hizmetler de payını almıştır. 5 Mayıs 1981 tarihinde Türkiye Çocuk Esirgeme Kurumu feshedilmiş, kurumun hizmet ve görevleri 1960'larda olduğu gibi, yeniden Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı'na devredilmiştir.

1982 Anayasası da, 60. maddede sosyal devlet ilkesini korumuştur. Anayasada; 'Herkes sosyal güvenlik hakkına sahiptir. Devlet bu güvenliğı sağlayacak tedbirleri alır ve teşkilatı kurar' ifadesiyle sosyal hizmetlerin kamusal sorumluluğı kabul edilmiştir. Bu kapsamda 1983 yılında 2828 sayılı yasayla Sosyal Hizmet ve Çocuk Esirgeme Kurumu kanunu Türkiye Çocuk Esirgeme Kurumu (SHÇEK) olarak yeniden açılmıştır.¹⁹ Sivil iktidarla beraber 1983 ve 1984 yıllarında bir dizi yönetmelik çıkarılmış, sosyal hizmet uygulama alanları yeniden tanımlanmıştır.

Sosyal hizmet alanının sosyal devlet ilkesine göre hak temelli kabul edilmesi önemli bir gelişmedir ve profesyonel olarak meslek elemanlarıyla verilmesi de önemli bir kazanım olmuştur. Ancak 1983 yılında; 'Kreş ve Gündüz Bakımevleri Yönetmeliğı', 'Korunmaya Muhtaç Çocukların İş ve Meslek Sahibi Olabilmeleri İçin İşyerlerinde Çalıştırılma Esaslarına İlişkin Yönetmelik' ve 'Özel Kreş ve Gündüz Bakımevleri Kuruluş ve İşleyiş Esasları Hakkında Yönetmelik' çıkarılmıştır. 1984 yılında; 'Çocuk Yuvaları Yönetmeliğı', 'Huzurevleri Yönetmeliğı', 'Yetiştirme Yurtları Yönetmeliğı', 'Koruyucu Aile Yönetmeliğı', 'Gerçek Kişiler ve Özel Hukuk Tüzel Kişiliklerince Açılacak Huzurevleri Yönetmeliğı' ve 'Döner Sermaye İşletmeleri Yönetmelikleri' değiştirilmiştir.²⁰ Böylece Anayasada yer alan sosyal devlet ilkesine karşın, sosyal alandan devletin çekilmesi ve özelleştirme girişimleri, sosyal hizmet alanına ilgili yönetmeliklere doğrudan yansıtılmıştır. Sosyal hizmet sunumu rekabete açılmış, ücretli hale getirilmiş, hizmet satın alımının ve sosyal yardımlarla sürecin kolaylaştırılmasının yolu açılmıştır.

Bireylere ve ailelere sosyal hizmet karşılığında sosyal yardımlar verilmeye başlanmış, böylece sosyal transfer aktarımları yoluyla sosyal yardımlar sosyal hizmet alanında yaygınlaşmıştır. 1991 yılındaki bir Kanun Hükmünde Kararname ile Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu, Başbakanlığa bağlanarak, kaynak aktarımı artırılmıştır. Böylece klasik sosyal hizmet uygulama alanlarına yoksul ailelere yönelik toplum merkezleri, çok amaçlı toplum merkezleri ve ailelere yönelik sosyal yardım ve hizmetler süreçte daha etkin kullanılmaya başlanmıştır.

¹⁹ Sema Kut, "Türkiye'de Sosyal Hizmet Eğitimi". Der. R. Keleş, J. Nowak; İ. Tomanbay, *Türkiye'de ve Almanya'da Sosyal Hizmetler*, Selvi Yay., Ankara, 1991; Nesrin Koşar Güran: *Sosyal Hizmetlerde Aile ve Çocuk Refahı Alanı*, Ankara, 1992; Nesrin Koşar Güran, *Sosyal Hizmetlerde Sosyal Yardım Alanı (Yoksulluk ve Sosyal Hizmet)*, Ankara, 2000.

²⁰ Emel Danışoğlu, *Sosyal Hizmet Açısından Beş Yıllık Kalkınma Planları Ve Planlı Dönemde DPT*, SPB Ankara, 1986; Emel Danışoğlu, *Sosyal Değişme ve Sosyal Hizmetler*, DPT, SPB, Ankara, 1988; Sallan Gül, 2004, a.g.e.

2000’li yıllarla birlikte ise sosyal hizmet uygulama alan ve sorumluluklarında yerleşme öne çıkarılmaya çalışılmıştır. Buradaki amaç hizmet sunum kalitesinin artırılmasının ötesinde, yeni liberal anlayışla devletin küçültülmesi ve kurumsal hizmet sunumundan vazgeçilmesidir. Yeni liberal bakışla en az devlet anlayışıyla sosyal hizmet alanında oyunun kurallarını koyan, hizmet sunmaktan çok, düzenleyen olarak piyasacı bir anlayışa yeniden yapılandırılmaya başlanmıştır. Bu doğrultuda kurumun faaliyet alanları ve sosyal hizmet uygulama alanındaki birçok sorumluluk, bir yandan diğer kamu kurumlarına ve aileye aktarılmaya başlanmıştır. Diğer yandan da hizmetleri rekabete açma ve satın alma gibi özelleştirme uygulamaları artmıştır. Bu doğrultuda Temmuz 2004 tarihinde kabul edilen 5216 sayılı yeni Büyükşehir Belediyesi Kanunu ve 2005 yılında yürürlüğe giren 5272 sayılı Yerel Yönetimler Kanunu ile belediyelerin sosyal hizmet sorumlulukları artırılmış ve kadın sığınmaevleri de bu kapsama alınmıştır. 5272 sayılı Kanunun yürürlüğe girdiği 2005 yılında, 3000’e yakın belediye olmasına karşın, sosyal hizmet kuruluşu olan belediye sayısı bir elin parmakları kadar az olmuştur. Örneğin huzurevi olan belediye sayısı sadece 21 olmuştur.²¹

Çoğu belediye, sosyal yardım ve sosyal hizmetleri halka bir lütuf, bir hayırseverlik gibi görmekte, halkta minnet duygusu uyandıracak ve siyasi rant elde edecek biçimde sunmaktadır.²² Genellikle dini bayramlar ve seçim dönemleri dışında sosyal hizmet ve refah hizmetleri sınırlı kalmaktadır. Buğra ve Keyder de, birçok belediyenin çoğu kez zenginlerden, iş adamlarından aldıkları sosyal yardımları ihtiyaç içinde olanlara dağıtarak hayırseverlik yaptıklarını ifade etmektedir.²³ Benzer biçimde sığınmaevi olan belediyeler, diğer sosyal hizmet sorumluluklarında olduğu gibi, sığınmaevlerinde kalan kadınlara sınırlı bakım hizmeti sunmakta, bunu bir hak olmaktan çok, bir hayırseverlik olarak görmektedirler.²⁴

2000’li yıllarla beraber sosyal hizmetler alanındaki bir başka yeni liberal eğilim, yerleşme kapsamında kamusal sosyal hizmet sorumluluklarının bir kısmının diğer

²¹ Türkiye’de Yaşlıların Durumu ve Yaşlanma Ulusal Eylem Planı Türkiye’de Yaşlıların Durumu ve Yaşlanma Ulusal Eylem Planı, DPT, Sosyal Sektörler ve Koordinasyon Genel Müdürlüğü, Ankara, 2007, s. 25.

²² Ethem Kadri Pektaş, “Türkiye’de Sosyal Belediyecilik Uygulamaları ve Temel Sorunlar”, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, *Akademik İncelemeler Dergisi* (1), 2010, s. 16-17; Tülay Uçaktürk ve Ahmet Uçaktürk ve Mehmet Özkan, “Yerel Yönetimlerde Sosyal Sorumluluk Bağlamında Sosyal Belediyecilik: Biga Belediyesi Örneği”, *Çanakkale: VI. Uluslararası Sivil Toplum Kuruluşları Kongresi*, 18 Mart Üniversitesi, Çanakkale, 2009, s. 5.

²³ Buğra ve Keyder, 2003, a.g.e.

²⁴ Songül Sallan Gül, *Türkiye’de Kadın Sığınmaevleri: Erkek Şiddetinden Uzak Yaşama Açılan Kapılar mı?* Bağlam Yayınları, İstanbul, 2013; Songül Sallan Gül ve Ayşe Alican ve Hüseyin Gül: “A Critical Assessment of Women Shelters in Turkey: Do They Help Stop Violence and Discrimination against Women?”, *Repositioning of Europe in an Era of Global Transformation, 8th European Urban ve Regional Studies Conference*, 15th - 17th September, Vienna, 2010; Songül Sallan Gül, “The Role of The State in Protecting Women Against Domestic Violence and Women’s Shelters in Turkey”, *Women’s Studies International Forum*, Volume 38, May-June, 2013, s. 107-116.

kamu kurumlarına devridir. Özellikle korunma ihtiyacı olan veya suça sürüklenen çocuk ve gençlere yönelik bazı hizmetler, 2005 yılında çıkarılan 5395 Sayılı Çocuk Koruma Kanunu ve 5402 sayılı Denetimli Serbestlik ve Yardım Merkezleri ile Koruma Kurulları²⁵ kanunlarıyla Adalet Bakanlığına devredilmiştir. Benzer biçimde rehabilitasyon merkezleri Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlanırken, engellilerle ilgili hizmetler Özürlüler İdaresi Başkanlığı'na bırakılmıştır. Yoksullara ilişkin sosyal yardımlar da, Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğüne devredilmiştir. Böylece sosyal hizmet uygulama alanları yeniden dağınık bir görünüm sergilemeye başlamış, çok başlılık ortaya çıkmıştır. Bu dağınıklığı önlemek için de, 2011 yılında 633 sayılı Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname ile Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı kurulmuştur.

Yeni kurulan Bakanlık bünyesinde; Aile ve Toplum Hizmetleri Genel Müdürlüğü, Çocuk Hizmetleri Genel Müdürlüğü, Özürlü ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü, Sosyal Yardımlar Genel Müdürlüğü, Şehit Yakınları ve Gaziler Dairesi Başkanlığı olarak tanımlanan hizmet birimleri sosyal hizmet vermeye başlamıştır. Yine Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, 9 Şubat 2013 tarihinde 28554 sayılı Sosyal Hizmet Merkezleri Yönetmeliği'ni Resmi Gazetede yayınlarak, yeni liberal bir bakış açısıyla sosyal refah hizmetlerinin yeni liberal yönetişimci bir anlayışla yürüteceği ve kurumun düzenleyici işlevleri üzerinde durulacağı belirtilmiştir. Yönetişim anlayışını benimseyen Bakanlık, il müdürlüklerinin yanında diğer kamu kurum ve kuruluşlarından, yerel yönetimlerden, üniversitelerle sivil toplum kuruluşları ve gönüllüler ile işbirliği içinde sosyal yardımlarla desteklenen bir politikayla sosyal hizmet sunacağını beyan etmiştir. Yönetmelikte; çocuk, genç, kadın, erkek, engelli, yaşlı bireylere ve ailelerine koruyucu, önleyici, destekleyici, geliştirici, rehberlik ve danışmanlık odaklı sosyal hizmet ve sosyal yardım anlayışının benimsendiği ifade edilmiştir.

Bu doğrultuda sosyal hizmet grupları yaşlılar, engelliler, çocuklar, ergenler, gençler ve kadınlar olarak belirlenirken, başlıca uygulama alanları da; yaşlılar için huzurevi ve yaşlı bakım merkezi; engelliler için özel eğitim kuruluşu ve rehabilitasyon merkezi; çocuk ve gençler için kreş, çocuk yuvası ya da bakım evleri, yetiştirme yurdu, sevgi evi, ergen danışma merkezi, gençlik merkezi; ve şiddet gören kadınlar için de kadın konukevi (sığınmaevi) olmuştur. Ancak tüm bu sosyal hizmet alanlarında kurumsal bakım yerine, ailenin geleneksel refah ve bakım sağlama işlevi ve piyasacılık temelinde aile odaklı evde bakım ile piyasalaştırma-ticarileştirme ve özelleştirme süreçleri öne çıkarılmaya başlamıştır.

Sosyal hizmet uygulama alanlarında yaşanan yeni liberal yönelimlerden bir diğeri kamusal sosyal hizmetlerin maliyetini düşürmek ve belirginleşen yoksullukla mücadele etmek için, profesyonel sosyal hizmet uzmanlarının yerine, sözleşmeli personel uygulamasına geçilmiştir. Ayrıca hizmet satın alımı kapsamında taşeron şirketler

²⁵ 20.7.2005 tarihli Resmi Gazete, Sayı: 25881.

aracılığıyla, güvencesiz bir biçimde sosyal hizmet personeli çalıştırılması da yaygınlaştırılmıştır. Nitekim 2012 yılı Aile Sosyal Politikalar Bakanlığı’nın faaliyet raporu incelendiğinde merkez ve taşrada çalışan 11.595 personelin sadece 1.240’ı, yani yaklaşık % 11’i sosyal çalışmacıdır. Kurumda, Milli Eğitim Bakanlığında geçirilerek çalışan öğretmenlerin sayısı bile sosyal çalışmacıları geçmiştir (1.400 öğretmen). Bakanlık bünyesinde sosyal hizmet alanında çalışan personelin sağlık hizmetleri dışında kadın oranı ise, ancak %4’te kalmıştır.

Sosyal Hizmet Uygulamalarında Aileiçi Şiddet ve Sığınmaevleri

1980’ler aynı zamanda ailenin, hem özel alanda, hem de kamusal alanda kadınlar tarafından sorgulandığı ve kadın haklarının farklı bir düzlemde geliştiği yıllar olmuştur. 1983 sonrasında başlayan sivilleşmeyle beraber, kadın hareketi yeniden fiilizenmiş, AB süreci toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması ve kadına karşı ayrımcılıkla mücadelede önemli kazanımları beraberinde getirmiştir. Kadınlar örgütlenerek, toplumsal konumlarını ve haklar alanını sorgulamaya açmışlardır. Kadınlar çalışma yaşamında, ailede ve sosyal yaşamda eşitlik haklarını yeniden ve daha gür bir sesle savunmaya başlamışlardır. Özellikle tabu haline getirilmiş ve dokunulmayan, özel alanla beraber kamusal alanda yaşadıkları eşitsizlikler ve ayrımcılıklar tartışmaya açılmıştır. Cinsiyete dayalı işbölümü ve patriarkal ilişkiler, ailede ve kamusal alanda ele alınmış, toplumsal ve politik gündeme taşınmıştır.

Cumhuriyetle beraber modern toplum yaratma idealinde kadınlara tanınan hakların ailede kadınların anne ve eş olarak geleneksel rollerini dönüştürmede, ne derecede başarılı olduğu sorgulanmıştır. Bir başka ifadeyle, iyi ve fedakâr annelerin yetiştirilmesinin kadın haklarının uygulanmasında yol açtığı sorunlara ve ayrımcılıklara dikkat çekilmiştir.²⁶ Özellikle 1980 Askeri darbe sonrasındaki sivilleşmeyle beraber devam ettirilen yeni liberal ekonomik politikaların ve küresel ekonomiyle bütünleşme kapsamında alınan ekonomik istikrar önlemlerinin, Türkiye’deki emekçi kesimleri ve kadınları daha da yoksullaştırdığı, kadın istihdamındaki düşüşler özel alanla beraber gündeme taşınmıştır. Benzer biçimde kadına yönelik şiddet sorunsalının fark edilmesi, kadınlara yönelik özel sosyal hizmet gereksinimlerini tartışmaya açmıştır. Uluslararası sözleşmelerin bağlayıcılıkları ve AB uyum süreci de, kadınların hak arama mücadelesine güç kazandırmıştır.

1980’lerin sonlarında bir dizi toplumsal protesto eylemiyle sokaklara dökülen feminist kadınlar, aile ilişkilerini ve kadının toplumdaki konumunu sorgulamışlardır. 1985 yılında Türkiye, kadınların anayasası olarak da tanımlanan “Her Türlü Kadın Ayrımcılığına Son Sözleşmesi”ni (CEDAW) imzalayarak, kamusal sorumluluk almış ve kadınlara yönelik kurumsallaşmanın önü açılmıştır. 1989 yılında Başbakanlı-

²⁶ Nüket Sınnan, “Feminism in Turkey: A Short History”, *New Perspectives on Turkey*, Vol. 3, No. 1, 1989; Kandiyoti, 1989, a.g.e.

ğa bağlı olarak kurulan Aile Araştırma Kurumu ve Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü çerçevesinde aile ve kadın odaklı sosyal sorunların çözümü kapsamındaki sosyal hizmet uygulamalarını içerecek biçimde yeniden yapılandırılmıştır.²⁷

1990'lara kadar aile ve akrabalık ilişkileri temelinde kadının geleneksel rollerinin bir uzantısı içinde görülen koruma ve bakım hizmetleri alanı, toplumsal cinsiyet rolleri açısından tartışılmış, böylece sosyal politika alanına dâhil edilmiştir. 1990'lara kadar geçerli olan Türk Medeni Kanunu'nun 159. maddesi, evlilikte erkeğin görevinin aile birliğinin reisi olarak evin geçimi sağlamak olarak tanımladığından, kadının gelir karşılığı çalışmasını, bir meslek veya sanat icra etmesini de eşinin iznine bağlıyordu. Kadının ekonomik yaşama katılım hakkı yasal olarak kısıtlı bir çerçevede tanınmakta, evlilik birliğine girdiği andan itibaren, kadının temel görevi özel alanda ücrete tabi olamayan ev işleri olarak tanımlanmaktaydı.²⁸ Böylece 1993 yılına kadar, kadını erkeğe bağımlı ve geleneksel cinsiyetçi aile içi rollerle tanımlamaktaydı. Bu da evlilikte kadını erkeğe tabi kılmakta ve sosyal hizmetlerin bir yararlanıcı olmaktan çok, bu hizmeti sağlayan kişi olarak görülmesini daha da güçlendirerek, aile içi şiddeti de meşru kılmaktaydı. Ancak 1980'lerin sonlarında bu bakış açısı sorgulandıkça, kadınlar için de hak temelli sosyal hizmet talepleri kadın sığınmaevleriyle gündeme geldi. Özellikle CEDAW ile kadın haklarının insan hakları olduğunun açıkça kabul edilmesiyle beraber, uluslararası hukuk, kadınlar açısından yeniden yorumlandı. Böylece kamusal ya da özel alanda kadınlara yöneltilen şiddetin, kadınların fiziksel ve ahlaki bütünlüğüne ve insanlık onuruna saldırı olarak kabul edilmesi sağlandı.

Türkiye'de şiddet görmüş kadınların kamusal alanda ilk olarak sesini duyuran ve aile içi şiddetin bir özel alan sorunu olmadığını dile getiren kadın hareketi olmuştur. 1980'lerde sokak gösterileriyle kadınlar, konuyu toplumun ve devletin gündemine taşımıştır. Dayağa hayır kampanyasıyla başlayan süreçte, kadına yönelik şiddetle ilgili tabular yıkılmaya başlamış, çeşitli kampanyalarla kadının toplumsal konumu sorgulanmaya açılmıştır. Kadınlar daha güçlü örgütler kurmuşlar ve kamu politikalarına toplumsal cinsiyet boyutunu katma konusunda önemli adımlar atmışlardır. Daha bağımsız, muhalif ve eleştirel bir hareket olarak kadın hareketi güçlenmeye ve hak arayışlarına devam etmiştir.²⁹ Ekonomide, siyasette ve devlette kadınların konumlarının geliştirilmesi için önemli adımlar atılmıştır. Şiddete karşı koruyucu ve önleyici hizmetlerin önemine dikkat çekilmiş ve destek mekanizmalarının oluşturulmasında kadın örgütleri yerel yönetimlerle işbirliği içinde öncü görev üstlenmiştir. CEDAW

²⁷ Sallan Gül, *Türkiye'de Kadın Sığınmaevleri: Erkek Şiddetinden Uzak Yaşama Açılan Kapılar mı?; Ayşe Alican, Türkiye'de 1980 Sonrası Kadın Ve Aile Politikalarının Kamu Yönetimine Yansıması: Aktörler, Paydaşlar ve Paradokslar*, SDÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi Bölümü, Tez Danışmanı: Prof. Dr. Songül Sallan Gül, Isparta Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2013.

²⁸ Ömer Çaha, *Sivil Kadın Türkiye'de Kadın ve Sivil Toplum*, Savaş Yayınevi, Ankara, 2010; Deniz Kandiyoti, "Bargaining with Patriarchy", *Gender and Society*, Vol. 2, No. 3, 1988, s. 274-290.

²⁹ Arat, a.g.e.; Alican, a.g.e.

başta olmak üzere, Türkiye’nin imza attığı uluslararası anlaşmaların gereği olan yasal ve kurumsal düzenlemelerin gerçekleştirilmesi için gerekli kamuoyu baskısı yaratılmıştır. Sözleşmenin temel hedefi; toplumsal yaşamın her alanında kadın-erkek eşitliğini sağlamak amacıyla, kalıplaşmış kadın-erkek rollerine dayalı önyargıların yanı sıra, geleneksel ve benzer tüm ayrımcılık içeren uygulamaların ortadan kaldırılmasını sağlamaktır. Böylece özel alan sorunu olarak görülen ve mahremiyet adı altında aile içinde kadına yapılan eziyete ve şiddete göz yumulmasının suç olduğu ve uygulayanın cezalandırılması gerektiği ilk kez dile getirilmiştir. Şiddet gören kadınlara yönelik danışma merkezleri ve sığınmaevleri 1990’lı yıllarda açılmıştır.

Kadına yönelik her tür şiddetin bir insan hakları ihlali olduğu ve özünde de bir toplumsal cinsiyet eşitsizliği sorunu olduğu gerçeğiyle aile içi şiddete karşı koruma ve farkındalık artırıcı çalışmalara sosyal hizmet çalışmaları da eklenmiştir. Bir başka ifadeyle kadınlar şiddetle mücadelede geleneksel cinsiyet rol ve ilişkilerinin yeniden üretildiği akrabalık ilişkilerinin ve sosyal bağların olduğu ailede, toplumsal cinsiyet örüntüleri içinde şiddetin olduğu ve toplumsal cinsiyet eşitliğini anaakımlaştırması (gender-mainstreaming) gereğiyle yola çıkmıştır. Kadına yönelik şiddetin tüm boyutlarıyla gündeme taşınması, kadınların sosyal hakları arasına şiddete karşı korunma, eğitim ve güçlenme taleplerini tartışmaya açmıştır. Aslında ülkemizde sosyal hizmet algısı daha çok geleneksel sosyal hizmet uygulamalarını kapsadığından, yani kimsesiz, çocuk, engelli ve yaşlı bakımı üzerinden düşünüldüğünden, yetişkin kadınların sosyal hizmetlerin yararlanıcısı olması gereği gündeme gelmiştir. Bu kapsamda aile içi şiddet gören kadınların korunması için sığınmaevlerinin açılması 1990’lı yıllarda gerçekleşmiştir. Böylece SHÇEK’in görev alanına kadınları aile içi şiddetten koruma sorumluluğu da eklendi ve ilk kadın sığınmaevi 1990 yılında SHÇEK tarafından açılmıştır. 2014 yılında da, Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığına bağlı 90 kadın sığınmaevi (konukevi) bulunmaktadır.

Kadın örgütlerinin açtığı kadın danışma ve dayanışma dernekleri ile akademinin 1990 ve 2000’ler boyunca bir dizi araştırmasıyla kadına yönelik şiddetin tüm boyutları ortaya konmuştur. Türkiye’de aile içi şiddet üzerine yapılan araştırmalar, şiddetin boyutlarını gözler önüne sermiş ve düşünüldenden çok daha fazla ve farklı türleriyle birlikte yaşandığı gerçeğini dile getirmiştir. Bu konuda Aile Araştırma Kurumunun (AAK) 1994 yılında yaptığı ilk büyük ölçekli araştırmaya 4.287 kadın katılmıştır. Kadınların % 84’ü sözel, % 78’i fiziksel, % 17’si ise ekonomik şiddete maruz kaldıklarını belirtmişlerdir. Ayrıca, kadınların % 42’si ara sıra, % 17’si de sık sık şiddet gördüklerini ifade etmişlerdir. TBMM’nin Töre ve Namus Cinayetleri Raporunda evliliğin ilk üç yılında gecekondulu kadınların % 90’ının kocalarından fiziksel şiddet gördükleri saptanması yapılmıştır.³⁰ Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü’nün (KSSGM) Türkiye’de Kadına Yönelik Aile İçi Şiddet (2009) araştırma-

³⁰ Başbakanlık İnsan Hakları Başkanlığı, *Töre ve Namus Cinayetleri Raporu*, Ankara, 2008.

sında da, kadınların % 85'inin yakın ilişki içinde oldukları kişilerden şiddet gördükleri ortaya konmuştur. Kadınların % 44'ü duygusal istismar, % 39'u fiziksel şiddet ve % 42'si de hem fiziksel hem de cinsel şiddete yaşamlarının herhangi bir döneminde maruz kalmışlardır.

1990 yılında açılan kadın sığınmaevlerine yönelik sosyal hizmetlerin yönetmeliği ise, ancak 7 yıl sonra, 30 Mayıs 1997 tarihinde, 572 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile çıkarılmıştır. Yönetmeliğin 5. Maddesinde; “Kadın veya Erkek Konukları”, “fiziksel, duygusal, cinsel ve ekonomik istismara uğrayan kadın veya erkeklerin psiko-sosyal ve ekonomik problemlerinin çözülmesi sırasında varsa çocukları ile birlikte ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla geçici bir süre kalabilecekleri yatılı sosyal hizmet kuruluşları” olarak tanımlanmıştır. Aile içi şiddete karşı koruyucu ve önleyici çalışmaları yürütmek ve göçle gelen kadınların kente uyumlarını sağlamak için gündüzlü sosyal hizmet kuruluşları olarak, Toplum veya Aile Danışma Merkezleri ile engelli çocuğu olan ailelere yönelik olarak da Aile Danışma ve Rehabilitasyon Merkezleri açılmıştır.

1998 yılında büyük tartışmalarla kabul edilen 4320 sayılı “Aileyi Koruma Kanunu” ilk kez sosyal devlet alanına şiddet gören kadınları dâhil etmiş ve aile içi şiddet suç kapsamında kabul edilerek, sosyal hizmet uygulama kapsamına alınmıştır. Kadının şiddetten korunmasında kadın sığınmaevlerinden yararlanmalarına olanak sağlanmış olsa bile, şiddet görmüş kadınların sosyal güvenlik ve sağlık hizmetleri erkek eşleri üzerinden yürütülmüştür. Bu da çoğu kez sığınmaevlerinde kalan kadınlara yönelik gizliliğin sağlanması ilkesinin ihlaline yol açmış ya da kadınların sağlık hizmetlerinden yararlanmalarının önünde engel oluşturmıştır. Ancak yapılan çalışmalarla kadına yönelik şiddetin toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin bir sonucu olduğu, cinsel istismar ve tecavüz gibi suçların toplumsal cinsiyete dayandığına ilişkin toplumsal ve kamu farkındalığının oluşturulması için kurumsal çabalar artmıştır. KSGM ve diğer kamu kurumlarında işbirliğiyle eylem planları başlatılmıştır. Özellikle polisler, hâkim ve diğer yetkililerde duyarlılıkların sağlanması için eğitim çalışmaları hız kazanmıştır.³¹ Ayrıca Aralık 2000’de Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu Genel Müdürlüğüne istismara uğrayan ya da uğrama riski taşıyan, desteğe gereksinimi olan kadınlara psikolojik, hukuki ve ekonomik alanda danışmanlık hizmetleri sunmak ve yararlanabilecekleri hizmet kuruluşları konusunda rehberlik hizmeti sunmak üzere 183 Alo Kadın ve Çocuk Hattı, 20 ilde faaliyete geçirilmiştir.

2001 yılı Kasım ayında Medeni Kanun’da yapılan değişikliklerle, erkeğin ‘aile reisi’ olarak üstün konumu ortadan kaldırılmıştır. Ailenin yaşadığı mesken, evlilik birliği içinde edinilen boşanma, çocukların velayeti, miras, çalışma ve seyahat hakkı gibi konularda kadın ile erkeğin tam olarak eşitliği kabul edilmiştir. İşyerinde taciz

³¹ Sallan Gül, *Türkiye’de Kadın Sığınmaevleri: Erkek Şiddetinden Uzak Yaşama Açılan Kapılar mı?*; Alican, a.g.e.

suç olarak tanımlanmış, cinsel suçlarda hüküm verilirken bakire/bakire olmayan ve evli/bekâr kadın şeklindeki ayrımlar ortadan kaldırılmıştır. Ayrıca 2004 yılında Türk Ceza Kanunu dâhil olmak üzere tüm yasalarda değişiklikler yapılmıştır.

Kadına yönelik şiddetle mücadeledeki işbirliği süreçleri ve yoksulluk nedeniyle kuruma çocuk verme, terk edilen ve şiddet gören kadınlardaki artış, son yıllarda sığınmaevi talebini artıran oranda sosyal hizmet talepleri arasına taşımıştır. Özellikle 2001 ekonomik krizinin ardından artan yoksullukla, sosyal hizmet talebinde önemli artışlar kaydedilmiştir.³² Ancak artan talep karşısında yeni liberal yerelleşme süreçleri yeniden gündeme gelmiştir. 2004 yılında kabul edilen 5272 sayılı Belediye Kanunun 14. Maddesinde sosyal hizmet uygulama alanları genişletilmiştir. Gençlik ve spor; sosyal hizmet ve yardım, evlendirme, meslek ve beceri kazandırma ve büyükşehir belediyeleri ile nüfusu 50.000’i geçen belediyelere de kadınlar ve çocuklar için koruma evleri açma alanlarında sorumluluk verilmiştir. Avrupa Birliği uyum sürecinde ulusal kadın kuruluşlarının yanında uluslararası örgütlerin desteği ve baskısı ile çıkarılan 5393 sayılı Belediye Yasası ile Batı’da olduğu gibi belediyelerin sosyal sorumluluklarının artırılması ve sığınmaevleri sürecindeki rollerinin güçlendirilmesi hedeflenmiştir. Ancak belediyelere bağlı sığınmaevlerinin başarı düzeyi düşük kalmış, belediyeler bu konuda çok da istekli olmamışlardır.

Oysa sosyal belediyeçilik anlayışının güçlü olduğu pek çok ülkede, sığınmaevi hizmetlerinin de dâhil olduğu sosyal refah hizmetlerinin sağlanmasında belediyelerin rolü oldukça belirleyicidir. Sosyal sorunların ortaya çıkmasına engel olmak, bu konuda önleyici tedbirler almak, böylece insanların mutlu, huzurlu, sosyal refah düzeyi yüksek bir ortamda yaşamasına olanak sağlayarak; çocuklara, gençlere, kadınlara, yaşlılara, engellilere, muhtaç ailelere hatta tüm halka yönelik sosyal hizmet projelerinin üretilmesinde yerel yönetimler önemli rol oynar. Ülkemizde ise, sosyal belediyeçilik dar anlamda ele alınmakta, bir sosyal ve ekonomik hak olarak görülmemekte, daha çok yoksullara ve ihtiyaç sahiplerine belirli dönemlerde aynı yardım ya da çok zor anlarda parasal yardım yapmak şeklinde algılanmaktadır.³³ Yerel yönetim hizmetleri daha çok alt yapı olarak görüldüğünden, çoğu belediye için sığınmaevi politik olarak riskli bir yatırım ya da girişim olarak kabul edilmektedir. Yine yasada sığınmaevlerinin açılması bir zorunluluk olarak ifade edilmediğinden, çoğu belediye çeşitli bahanelerle sığınmaevi açma girişiminde ya bulunmamış ya da bazıları sığınmaevi binalarını yaptırıp, SHÇEK’e devretmiştir.

Ayrıca sığınmaevi açma zorunluluğunda 5393 sayılı belediye yasasında yer alan belediye nüfusunun 50 binin üzerinde olma koşulu, 2012 yılı sonunda yasalaşan yeni Büyükşehir Belediye Kanunu ile 100 bine çıkarılmış ama zorunluluk konusu yine

³² Altuntaş, a.g.e., s. 171.

³³ Hüseyin Gül ve Songül Sallan Gül ve Dilek Memişoğlu, “Türkiye’de Yoksullukla Mücadele Politikaları, Kentsel Yoksulluk ve Yerel Yönetişim”, *Yerel Yönetimler Üzerine Güncel Yazılar II: Uygulama*, Der. H. Özgür ve M. Kösecik, Nobel, Ankara, 2007.

muğlâk bırakılmıştır. Yeni nüfus ölçütü ile bile en az 149 belediyenin sığınmaevi açması gerekirken, sayı 2014'de 28'de kalmıştır.

Yoksulluğun Kadınsılaşması ve Artan Sosyal Hizmetler İhtiyacı

1980 askeri darbesinden sonra sivilleşme sürecinde ekonomide izlenen yeni liberal ekonomik politikalar ve Avrupa Birliği'ne dâhil olma çabaları, hem gelir dağılımı ve yoksulluk hem de cinsiyet eşitliği açısından çelişkili gelişmeleri beraberinde getirmiştir. Kadınların istihdamdaki payı azalırken, kentli kadınların örgütlü hak arayışları artmıştır. Devletin küçültülmesine yönelik olarak izlenen politikalar, özellikle eğitim, istihdam ve refah politikaları kadınlar açısından yoksullaştırıcı sonuçlar ortaya çıkarmıştır. Yoksulluk olgusunun artan kentleşme ve kente göçe bağlı olarak görünürlüğünün artması ile kırsal alanlarda gelir ve istihdam yetersizliği gibi faktörler, yoksulların kentlere göç etmesine yol açmıştır. Kentsel alanlarda istihdam olanaklarındaki artışlar göç hızının altında kaldığından, kent yoksulluğu daha da artmıştır.

Kente yeni gelenlerden, kentteki ilişki ağlarını ve destek kaynaklarını yeterince oluşturmadan kırla olan bağlarını koparanlar, sosyal dayanışma ağlarından da mahrum kalmışlardır.³⁴ Kırsal alanda mülksüzleşen kitleler, 1980 sonrası kentin yeni göçmenleri olmuşlar ve sosyal yardımlar yoksulluklarını hafifletmede ana kaynak olmaya başlamıştır. 1980'lerin ikinci yarısından sonra göç sürecine zorunlu göçler eklenmiş ve yoksulluk olgusu yeni biçimler kazanmaya başlamıştır. Artık dayanışmacı geleneksel aile bağlarının işlemez hale gelmesi, yoksulluğu geçici bir durum olmaktan çıkarmıştır.

Buğra ve Keyder'in de vurguladıkları gibi, 1980 sonrası küreselleşmenin yeni kapitalist piyasa sürecinde göç edenlerin kentlerde formel sektörlerde güvenceli ve düzenli iş bulma olanakları ise azalmıştır.³⁵ Yeni liberal ekonomik politikalar, ihracat yönelimli sanayileşme modeline geçiş sürecine hız kazandırmış, ancak tarımsal üretim ve istihdamdaki gerileme kentlerdeki işgücü dışında kalan nüfusu ve işsizliği artırmıştır. Ayrıca artan kentleşme ve göç, kadın istihdamında kaygı verici bir düşüşe neden olmuştur. Bu süreç daha fazla kişinin piyasada yer almasını öngörmüştür. İşsizliği azaltmak ve yoksulluğu azaltma stratejilerinden biri olarak da, daha fazla kadını piyasaya çekme girişimleri artmıştır. Ancak bu çaba istihdam içinde yer alan kadın oranını çok da artıramamıştır. Kente göçle istihdamdan çekilen çoğu kadın için zaten kalabalık olan aile gerilini yetirmek daha da güçleşmiş, yoksulluk kadınsılaşırken, sosyal yardımların ana yararlanıcıları kadınlar olmuşlardır. Nitekim yoksul-

³⁴ Sema Erder, *İstanbul'a Bir Kent Kondu: Ümraniye*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1996; Sevilay Kaygıalak, "Yeni Kentsel Yoksulluk ve Yoksulluğun Mekânsal Yoğunlaşması: Mersin Demirtaş Mahallesi Örneği", *Praksis*, 2 (Bahar), 2001, s. 124-172.

³⁵ Buğra ve Keyder, 2003, a.g.e.

luk üzerine yapılan çalışmalarda; yoksulluğun kadınlar arasında³⁶ ve hane halkı reisi kadın olan hanelerde³⁷ daha derin ve şiddetli yaşandığı belirtilmektedir. Yine yalnız yaşayan kadınların evli kadınlara göre yoksulluğa düşme risklerinin daha fazla olduğuna dikkat çekilmektedir.³⁸

1990’larda başlayan ve 2001 ekonomik kriziyle artan yoksulluk, ülkemizde sosyal yardımın yanı sıra sosyal hizmetlere olan talebi de artırmıştır. Kentlere göç eden kitlelerin uyum ve sosyal sorunlarının çözümünde SHÇEK önemli rol oynamış³⁹, toplum merkezlerinin sayısı artmıştır. Kriz sonrası haneyi geçindirenin kadın olduğu ailelerde gelir elde etme olanakları daha da sınırlanırken, toplumda cinsler arası var olan eşitsizlikler kadın yoksulluğunu daha da derinleştirmiştir. Bunda, yoksul kadınların öncelikle aile bireylerinin bakım sorumluluklarını üstlenmelerinin ve aile içi ücretsiz ya da evde gelir sağlayıcı enformel ve düşük ücretli işlerle uğraşmalarının beklenmesinin de önemli bir etkisi vardır.⁴⁰ Ev içinde, yani ailedeki cinsiyete dayalı işbölümünün bir parçası olan ev ve bakım hizmetleri, kadının tabiiyetinin ve görevlerinin bir parçası olarak görülmüştür. Aslında bu refah modeli Güney Avrupa modelinin dayandığı ve Ferrera’nın de belirttiği gibi, çocuk ve yaşlı bakımı daha çok aile içinde kadınlar tarafından üstlenilirken, erkekler evin geçimini sağlayan kişiler olarak kabul edilmişlerdir.⁴¹ Kadınların ev içindeki eşitsiz ilişkilere karşı koyma biçimi aynı zamanda içinde yaşanan tarihsel, kültürel ve toplumsal formatın içinde gelişen patriyarkal sistemin bir sonucu olarak, kadın ve erkeklerin birbirleriyle var olan kaynaklar, toplumsal haklar ve sorumluluklar içindeki konumlarını belirlemiştir.⁴²

Kadınların ev dışında çalışması çok da desteklenmemiş, ev dışında çalışan çoğu yoksul kadın ise, mevsimlik işçi, temizlikçi ve terzi gibi kadınsı iş alanlarda, sürekliliği olmayan ve güvencesiz işlerde çalışmış ve geçimlerini temin edecek yeterli gelire sahip olamamıştır. Yoksul kadınların çocukları doyuramamak, evi yaşanır halde tutamamak gibi kadınsı rollerinin eksik kalması ise, kadınların hayatlarını daha da ağırlaştırmıştır.⁴³ Piyasa koşulları kadınları enformel işlere zorlamış,

³⁶ Songül Sallan Gül, “Türkiye’de Yoksulluğun Kadınsılaşması”, *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt 38, Sayı 1, 2005; Aksu Bora: “Yoksulluk ve Kadınlar”, *TES-İŞ Dergisi*, Haziran, 2007.

³⁷ Müzeyyen Pamuk, “Kırsal Yerlerde Yoksulluk”, *İşgücü Piyasası Analizleri 1999 (I)*, DİE Matbaası, Ankara, 2000.

³⁸ Ümmühan Gökova ve Aysun Danışman, “Feminization of Poverty: Does it Really Exist in Turkey?”, *New Perspectives on Turkey*, Vol. 42, Spring, 2010, s. 179-201.

³⁹ Cılga, a.g.e.

⁴⁰ Sallan Gül, a.g.e., 2005; Bora, “Yoksulluk ve Kadınlar”; Ülker Şener, *Kadın Yoksulluğu*, TEPAV, Türkiye Ekonomi ve Politikaları Araştırma Vakfı, Değerlendirme Raporu, Eylül, 2009.

⁴¹ Maurizio Ferrera, “The ‘Southern Model’ of Welfare in Social Europe”, *Journal of European Social Policy* 6 (1), 1996, s. 17-37.

⁴² Kandiyoti, 1988, a.g.e., s. 281.

⁴³ Aksu Bora, “Olmayanın Nesini İdare Edeceksin?: Yoksulluk, Kadınlar ve Hane”, *Yoksulluk Halleri*, Der. N. Erdoğan, Demokrasi Kitaplığı, İstanbul, 2007; Fatime Güneş, “Kentsel Yoksulluk/Dışlanma (MI), Göç ve İstihdam: Eskişehir’de Belediyeden Yardım Alan Haneler”, *Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 2009.

sosyal güvenlik şemsiyesinin dışında kalmaları ve çalışmalarına rağmen kadınlar yoksulluktan kurtulamamışlardır. Nitekim istihdamdaki kadınların % 62,3'ü, tarımda çalışan kadınların ise % 99'u sosyal koruma kapsamı dışındadır. Ayrıca adaletsiz vergi sistemi, yüksek faiz ve rant ekonomisi gibi değişkenlerin yanında doğal afetler, engelli sayısını 8.5 milyona ulaştırmıştır. Bir başka ifadeyle ülke nüfusunun % 12,3'e ulaşması, kadınları diğer aile bireylerinin yanında sosyal yardımlara olan bağımlılığını ve sosyal hizmetlere olan ihtiyacını artırmaktadır. Özellikle çocuk, yaşlı ve engelli gibi özel bakım ve korunmaya ihtiyacı olan gruplara yönelik kamusal sosyal hizmetlerin yetersiz olması ve bunlarla ilgilenmenin, ailedeki geleneksel iş bölümünün bir parçası olarak, kadının görevi olarak algılanması da kadınların destek arayışlarını kentte gün yüzüne çıkarmıştır. Yoksul hanelerde engellilik, göçmenlik, yaşlılık, ataerkil aile yapısı gibi nedenlerle dezavantajlı konumda olan kadınlar, çoğu kez istihdama katılamamakta, yardımlara ve başkalarına olan bağımlılıkları artmaktadır.

Malullük, yaşlılık, işsizlik, hastalık gibi risklere karşı korumasız kalan kadınlar, daha da yoksullaşmakta ve artan oranda sosyal yardımlara yönelmektedir. Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü 2011 yılı verilerine göre sosyal yardımlara başvuruların % 70'ini kadınlar oluşturmuştur. Benzer biçimde ülkemizde artan engellilik oranlarına karşın istihdam edilen engelli sayısı oldukça düşük düzeylerdedir. Özürlüler İdaresi Başkanlığı'nın Türkiye Özürlüler Araştırması'na (2002) göre ülkemizde engellilerin işgücüne katılım oranı % 21,7'dir. Bu oran kadın engelliler içinde sadece % 6,7'dir.⁴⁴ Dolayısıyla kadınların özel konumları ve sosyal hizmet ihtiyaçları daha da artarken, devlet bu sorumluluğu yine yoksul kadınların sırtına çeşitli adlarla tanımladığı aile yardımlarıyla, daha fazla devretmeye çalışmaktadır.

Sosyal Hizmet Uygulamalarında Evde Bakım: Bir Hak mı?, Ayrımcılık mı?

Ülkemizde devletin ataerkil yapılanmasının bir sonucu olarak kamu politikalarının cinsiyet körü olması, kamusal refah hizmetlerinin yetersiz ve eşitsiz sunumuna yol açmaktadır. Bu durumdan kadınlar iki boyutta etkilenmektedir. İlki devlet tarafından sunulmayan kurumsal bakım hizmetlerinin önemli bir bölümü, aslında evlerde geleneksel işbölümünde kadınlar tarafından karşılıksız olarak yerine getirilmektedir. Ayrıca, sosyal refah harcamalarını kısıtlama ya da devletin sosyal alandan çekilmesini sağlama yönünde artan çabalar, sosyal güvenlik politikalarında aile odaklılığı daha da öne çıkarmaktadır. Örneğin 1 Temmuz 2006 tarihinde çıkan Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu Genel Müdürlüğü, Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu Aynî ve Nakdî Yardım Yönetmeliğinde Değişiklik Yapılma-

⁴⁴ TÜİK: *Haber Bülteni, Özürlülerin Beklentileri Araştırması 2010*, (Çevrimiçi) www.tuik.gov.tr, 11 Temmuz 2013.

sına Dair Yönetmelikle⁴⁵ çocuklar için aile veya yakınlarına verilen yardımların kapsamı genişletilmiştir. Korunmaya muhtaç çocukların kurum bakımı yerine koruyucu aileler yanında bakılmaları, evlat edindirilmeleri ya da küçük grup evlerinde bakılmaları gibi uygulamaları, 2006 yılından itibaren daha da destek görmeye başlamıştır. İkincisi ise, birinciye bağlı olarak, çocuk ve yaşlı bakım hizmetlerine yeterli kamusal kaynak ayrılmaması, bu hizmetlerin yeterince nitelikli sunulmaması ve sosyal güvenlik sisteminin kadınları daha az kapsayıcı hale getirmesidir. Bu iki özellik, ülkemizde de yeni liberal piyasacı en az devlet ve muhafazakâr aile odaklı politikalarla daha da yaygınlaştırılmaktadır.

Bu kapsamda 1997 yılında 2828 sayılı kanunda yapılan değişikliklerle 23099 sayılı Özel Huzurevleri ve Yaşlı Bakımevleri Yönetmeliği yürürlüğe girmiştir. Bu yönetmelik Kuruma bağlı huzurevlerinde kalma koşul ve bedelleri belirlenmiştir. Zaman içinde Kuruma bağlı huzurevlerinde ücretli kalanların sayısı, ücretsizleri geçmiştir. 2005 yılında SHÇEK huzurevlerinde kalan 3.848 yaşlının 2.048’i ücretli kalmaktadır. Böylece muhtaçlık temelinin dışında sosyal hizmet yaşlılar için bir hak olmaktan çıkmış, bedeli alınarak sağlanabilecek ticari bir hizmete dönüşmüştür. Yaşlı bakım hizmetleri rekabete açılırken, daha fazla piyasalaştırılma olanakları da artırılmıştır. 2005 yılında kamu huzurevi sayısı 63 iken, özel huzurevi sayısı 64’e ulaşmış ve kalan sayısı da 2.232 olmuştur.⁴⁶

Özellikle 2000 sonrası artan ve belirginleşen yoksullaşmayla beraber, kamusal sosyal hizmet ihtiyacı artarken, kamusal sosyal hizmet alanı dar kapsamda tutulmuş, sosyal hizmet uygulama alanları çocuk, yaşlı ve engelliler bağlamında öngörülmüştür. Ancak kurumsal bakımdan vazgeçilmiş, kurumsal bakım maliyetinin yüksek olması bahane edilerek, toplum ve aile odaklı çözüm arayışları hız kazanmıştır. Bu doğrultuda 2005 yılında önce 0-18 yaş arasındaki korunmaya muhtaç çocuklar için “çocuk evleri” ve 2007 yılında da, “Yaşlı Hizmet Merkezleri” gündüzlü bakım ve evde bakım hizmeti sunmak üzere açılmaya başlanmıştır. Ancak, bu türden daha piyasacı ve evde bakımı özendiren uygulamaların evde sosyal hizmet sorumluluğunun kadınlara devredilmesini pekiştirici rol oynadığı söylenebilir. Aynı sonucun, Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı’nın görevleri arasında yer alan ve ‘Aile Yanında Destek Hizmetleri’ adı altında yapılan çalışmalarda da ortaya çıktığı gözlenmektedir.

Aile Sosyal Politikalar Bakanlığı’nın 2012 yılı faaliyet raporunda; korunmaya, yardıma ve bakıma muhtaç kişilere kurum bakımına alternatif hizmet olarak, aile yanında bakım olanağının sunulduğu belirtilmiş ve ekonomik yetersizlikten kaynaklanan nedenlerle kurum bakımı hizmeti almak isteyen kişilerin aile yanında sosyal yardım-

⁴⁵ 1 Temmuz 2006 tarihli ve 26215 Sayılı Resmi Gazete.

⁴⁶ Türkiye’de Yaşlıların Durumu ve Yaşlanma Ulusal Eylem Planı Türkiye’de Yaşlıların Durumu ve Yaşlanma Ulusal Eylem Planı, 2007, s. 23, 25.

larla⁴⁷ destekleneceği ifade edilmiştir.⁴⁸ Aslında korunmaya muhtaç çocuk, genç, engelli ve yaşlıların korunma altına alınmasını hedefleyen bu yardımlarla, sosyal hizmetler, kurumsal bakım hizmetleri olmaktan bir tür sosyal yardıma dönüştürülmektedir. Nitekim 2008-2012 yılları arasında 156.806 engelliye aile yanında bakım olanağı verilmiştir. Bu haliyle evde bakım hizmeti, ağır derecede bedensel ve zihinsel engellilerin ailelerine her ay düzenli olarak maddi yardım yapılmasını kapsamaktadır.

Ülkemizde kayıtlı olan engelli bireylerin 2011 yılında % 27'si engelli aylığından, % 11,2'si de Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü'nün ayni ve nakdi yardımlarından düzenli olarak yararlanmaktadır. Büyük çoğunluğunun bakım sorumluları da anneleri, yani kadınlar tarafından üstlenilmektedir. Benzer biçimde Sosyal Güvenlik Kurumu kapsamında yaşlı ve engellilere aylık bağlanması hakkındaki 2022 sayılı yasa bağlamında gelir desteği alan yaşlı yoksul ve engelli sayısı 2000 yılında 1 milyona çıkmıştır.⁴⁹ Sayı 2006 yılında 1,2 milyon olan kişi sayısı, 2012 itibarıyla 1 milyon 228 bin kişide kalmış ve bunların 668 bini yaşlı aylığı almıştır. Aynı zamanda kamusal sosyal hizmet uygulama alanında yaşlı bakımında kurumsal bakımdan uzaklaşıp, sosyal transferle yaşlıyı kendi evine terk etmek ya da hapsedmek, yetersiz bir yaklaşımdır. Yaşlılara yönelik sosyal içermeyi hedefleyen hizmetler göz ardı edilmektedir. Nitekim 2008 SHÇEK Faaliyet Raporuna göre, koruyucu önleyici hizmetlere ayrılan kurum bütçesi % 2'lerde kalmaktadır. Bu da kurumsal bakım hizmetlerinden ne kadar uzaklaşıldığını göstermesi bakımından önemlidir.

Özellikle son on yıldır artan muhafazakârlaşmanın etkisiyle sosyal hizmet alanında yaşlı, engelli ve korunmaya muhtaç olanlara yönelik evde bakım hizmetleri, yoksul kadınlara yapılan sosyal güvenlik, özellikle sosyal transfer harcamalarıyla artmaktadır. Aslında analığın çalışma hayatıyla bağdaşmazlığı anlayışına dayanan bu uygulama⁵⁰, kadınların eviçi rollerini ve bakıcı konumlarını destekleyici niteliktedir. Yine bu bakış açısı Dedeoğlu'nun da vurguladığı gibi, ülkemizdeki refah rejiminin yer aldığı Akdeniz refah rejimindeki sosyal koruma ile de uyumlu bir politika-dır.⁵¹ Ailenin ülkemizde sosyal refahın ve hizmetin asli üreticisi ve dağıtıcısı olarak üstlendiği rol daha da öne çıkarılmaktadır. Bu kapsamda çeşitli sosyal hizmet sunumunu ailelerin yapması için 2012 yılında Bakanlık, 49.461 kadına aylık 501 bin TL gelir desteği vermiştir. Ayrıca, 2012 yılı sonuna kadar da 8.861 korunma kararlı çocuk, kurum bakımından aile veya yakınları yanına döndürülmüştür. 2012 yılı iti-

⁴⁷ Belirtilen sosyal yardım ayda 250 TL. olmak üzere, 2 ayda bir 500 TL. olarak ödenmektedir. Bkz. ASPB, *Sosyal Yardım İstatistikleri Bülteni*, Aile ve Sosyal Yardım Bakanlığı, Araştırma Geliştirme ve Tanıtım Dairesi Başkanlığı, Ankara, 2012.

⁴⁸ A.e., s. 47.

⁴⁹ Sallan Gül, 2004, a.g.e.

⁵⁰ Ayşe Buğra, *Toplumsal Cinsiyet, İşgücü Piyasaları ve Refah Rejimi: Türkiye'de Kadın İstihdamı*, TÜBİTAK Proje No: 108K524, Eylül, 2010, s. 14-15.

⁵¹ Saniye Dedeoğlu, "Eşitlik mi Ayrımcılık mı? Türkiye'de Sosyal Devlet, Cinsiyet Eşitliği Politikaları ve Kadın İstihdamı", *Çalışma ve Toplum*, Sayı 2, 2009.

bariyle de korunma altında olan 4.825 çocuk ailesi yanında desteklenmiştir. Benzer biçimde 2012 yılında 43.482 çocuk, korunma kararı alınmadan sosyal yardımlarla desteklenmiştir.⁵²

Özünde evde bakım, engelli, yaşlı, süregelen hastalığı olan veya iyileşme dönemindeki bireyleri, bulundukları ortamda aile içinde bakılmasını ve hane üyelerine psiko-sosyal, fizyolojik ve tıbbi destek hizmetlerin verilmesini içeren bir sosyal hizmet bakım modelidir. Evde bakım hizmetleri içerisinde; evde yardım, evde takip hizmetleri, ev sağlık hizmetleri, sürekli bakım, evlere yemek servisi, telefonla yardım servisi ve evlere bakım-onarım hizmeti gibi hizmetler yer almaktadır.⁵³

Türkiye’de evde bakımla ilgili ilk proje 1993 yılında Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu Genel Müdürlüğü tarafından Ankara, Adana, İzmir ve İstanbul illerinde uygulanmış, ancak pilot uygulamalar sürdürülememiştir.⁵⁴ 1994 yılında Ankara Büyükşehir Belediyesi bünyesinde kurulan ‘Yaşlılara Hizmet Merkezi’ ve 2001 yılından da İstanbul Büyükşehir Belediyesi’ne İstanbul Sağlık A.Ş.’nin yaşlı hastalar için evde sağlık hizmetleri desteği olmuştur. Ayrıca Bursa ve Kocaeli belediyeleri gibi bazı belediyeler de benzer hizmet desteği vermişlerdir. Yine bazı özel kurumlarda da ücretli olarak sürdürülen tıbbi bakım ve refakat hizmetleri söz konusudur. Ancak ülkemizde evde bakım hizmeti çoğunlukla sağlıkla ilgili ayakta muayene, ilaç desteği ve temizlik desteği gibi sınırlı bakım ve tedavi hizmetlerini içermekte, ancak hizmetin sürekliliği olmadığı gibi dağınık olarak sunulmaktadır.

Evde bakımın temel alındığı en önemli sosyal hizmet kitlesi yaşlılardır. Ülkemizde 65 yaş ve üstü nüfusun 2012 yılındaki oranı % 7,5’dir⁵⁵ ve tek kişilik hane oranı da % 15’dir. 2020 yılında da 65 yaşlı nüfusun yaklaşık % 10 olması beklenmektedir.⁵⁶ Bir başka ifadeyle sayıları yaklaşık altı milyon olan yaşlı nüfusun artan bakım hizmetlerinin nasıl ve kimler tarafından karşılanacağı büyük bir sosyal hizmet sorunudur. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı’nın 2012 Faaliyet Raporuna göre, 2005, 2006 ve 2007 yıllarında bir dizi düzenleme yapılarak sosyal yardımlarla bakım hizmetleri belirlenmiştir. Bakmakla yükümlü olunan birey sayısına göre kendilerine düşen ortalama aylık gelir tutarı, bir aylık net asgari ücret tutarının üçte ikisinden daha az olanlara, bakuma muhtaç engellilere, ailede veya resmî ve özel bakım merkezlerinde bakılma olanağı tanınmıştır. TÜİK’in İstatistiklerde Yaşlılık Araştırması verilerine göre, 2007 yılında

⁵² ASPB, a.g.e., s. 47-50.

⁵³ Nuket Subaşı ve Z. Öztekin, “Türkiye’de Karşılanamayan Bir Gerekseim: Evde Bakım Hizmeti”, *TSK Koruyucu Hekimlik Bülteni*, 5 (1), 2006, s. 19-31; Nazlı Şensoy ve H. Selim Karabekir, “Evde Bakım: Olgu Serisi”, *Geriatrı ve Geriatrik Nöropsikiyatri*, Sayı 2 (2-3), 2011, s. 21-27, (Çevrimiçi) <http://www.ıbb.gov.tr/sites/saglikvesosyalhizmetler/evdesaglik>, 22 Haziran 2013.

⁵⁴ Şensoy ve Karabekir, a.g.e., s. 22.

⁵⁵ TÜİK, *Haber Bülteni, İstatistiklerle Yaşlılar*, 2013, (Çevrimiçi) www.tuik.gov.tr, 11 Temmuz 2013.

⁵⁶ ASPB, a.g.e.

evde bakım olanağı bulan kişi sayısı 28.583 iken, bu sayı 2008’de 113.000 iken, 2012 yılında üç kattan fazla artarak, 389.335’e ulaşmıştır.

Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı’nın 2012 yılı faaliyet raporuna göre 2011 yılı sonu itibarıyla ülkemizde kurumsal olanak SHÇEK dışında 104 özel bakım merkezi vardır ve toplamda 6.872 kişiye yatılı bakım hizmeti verilmektedir. 2012 yılında bu sayılar 148 özel bakım merkezine ve bakım hizmeti sunulan 9.565 yaşlıya ulaşmıştır. Öte yandan, 2012 yılı Aralık ayı sonu itibarıyla 11.706 kapasiteli Bakanlığın yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğüne bağlı 106 huzurevinde 10.961 yaşlıya hizmet sunulmuştur.⁵⁷ Diğer bakanlıklara bağlı 2 ve belediyelere bağlı 20 tane daha huzurevi vardır. Bunların kapasitesi de 2.579’dur. Kamu ve özel kurumsal bakım olanağı sunan huzurevi sayısı 2012 yılı aralık ayı itibarıyla toplamda 294’dür ve bakım olanağı bulan yaşlı sayısı da 22.795 kişidir.⁵⁸ Benzer olarak TÜİK’in 2012 verilerine göre ülkemizde 65 yaş ve üstü kişilerin, tek kişilik hane halkı oranı % 15 ve maddi yoksunluk içinde olan yaşlıların oranı da % 4,3’dür. Oysa yaşlı olup, bakım hizmeti alabilenlerin sayısı sadece 20 bin civarındadır. Öte yandan hem yaşlı hem de bağımlı çocuğu (engelli dâhil) olan hane oranı % 28’dir. Benzer biçimde ülke nüfusunun % 12,3’ü engelli olmasına karşın, yatılı kurum bakımı hizmeti alabilen engelli sayısı ise, sadece 6.872 kişidir.

Rakamlardan da görüldüğü gibi sosyal hizmet ihtiyacı duyan nüfus oranı ülkemizde her geçen gün daha da artmaktadır. Aslında ülkemizde en az her dört kişiden birinin sosyal hizmet ihtiyacı içinde olduğunu göstermektedir. Ancak sosyal hizmet uygulama alanı içinde yer alan yaşlı ve engelli bireylere yönelik kurumsal bakım olanakları oldukça sınırlı düzeylerde kalmaktadır. Devlet dışındaki bakım olanaklarının çoğu sağlık sistemine de uyumlu değildir. Artan sosyal hizmet ihtiyacına karşın, bu alanda hem kültürel, hem de ekonomik olarak gelişmemiş piyasa olanakları, muhafazakâr siyasal iktidarı 2001 yılından itibaren geleneksel çözümlere yöneltmiş, neredeyse evde bakım modelinin toplumsal meşruiyetini güçlendirmiştir. Özellikle 2001 ve 2004 ekonomik krizlerinin sonrasında yoksulluk riski artan aileler için güçlü aile bağları, geleneksel ve dinsel dayanışma ilişkileri devreye sokulurken, sosyal yardım ve hizmet alanı sınırlandırılarak en yoksullar-muhtaçlar ve kadınlar için sosyal transfer harcamalarıyla evde bakım olanakları devreye girmiştir. Evde bakım kadınların doğal görevleri arasında sayılan ve analığın uzantısı olarak kabul edilen fedakârca ve sabırla yapılan çocuk bakımına, yaşlı, hasta ve engelli bakımı da eklenmiştir. Kadının üstlendiği bu sorumluluklar, belli bir miktar kamusal sosyal gelir desteği ile hafifletilmeye çalışılmıştır.

⁵⁷ ASPB, a.g.e., s. 86.

⁵⁸ A.e., s. 89.

Dramalı, Demir ve Yavuz’a göre, ailelerde evde bakım hizmetini % 89’la kadınlar üstlenmektedir.⁵⁹ Yine bakım hizmeti veren kadınların % 84’ünün konu hakkında hiçbir eğitimleri yoktur ve bakım hizmetlerinde yetersiz kalmaktadırlar. Subaşı ve Özte’ye göre de, evde bakımın getirdiği olumsuzluklar nedeniyle evde, bakılan kişilerin yaşam sürelerinde azalma olabildiği gibi, bakım veren kadınlarda da sağlık başta olmak üzere birçok sorunla karşılaşmaktadır.⁶⁰ Benzer olarak Güven ve Hazer de, bakım sorumluluğunu üstlenen kadınlarda sosyal ilişkilerin kısıtlandığı, fiziksel, ruhsal ve ekonomik açıdan çeşitli sorunların yaşandığına dikkat çekmektedir.⁶¹

Araştırmaların da ortaya koyduğu gibi, sosyal hizmet sorumluluğunu kurumsal-dan eve yöneltilmesi ve sosyal transferlerle evde bakım sorumluluğunun aileye bırakılması, aslında kadınlara yönelik bir politika ve ayrıcalık gibi sunulmaktadır. Bu kapsamdaki son program 2011 yılında başlatılmış olan “eşi vefat etmiş kadınlara yönelik düzenli nakit gelir” programıdır. Kadınları istihdama katmak yerine evlerinde oturup, çocuk ve diğer aile üyelerinin bakımlarını sağlamak amacıyla yürütülen bu program kapsamında 244.108 kadına 2012 yılında 2 aylık dönemlerle 500 TL.’lik düzenli gelir yardımı yapılmıştır.⁶² Benzeri programlar yaşlı, engelli ve çocuk bakım yükünü ailede yoksul kadınlara bırakmakta ancak, kadınların haklarını ve olanaklarını muhafazakârca yeniden biçimlendirmektedir. Benzer biçimde Avrupa deneyiminde evde bakım hizmetleri temelinde kadınlara sağlanan bir dizi sosyal yardım ve hizmetin sunumu⁶³, kısa vadede kadınlara yarar sağlar gibi gözükse de, uzun vadede kadınları emek piyasasından daha da uzaklaştırmaktadır. Avrupa deneyiminde yaşanan ve kadınlara yönelik sosyal yardımlarla destekleyen benzer sosyal politikalar, kadınlara eşitlik değil, ayrımcılık getirmiş, yoksulluğun kadınsılaşmasını daha da derinleştirmiştir.

Ayrıca evde bakım verenlerin bakım konusunda eğitim ihtiyaçlarının karşılanmaması, bakım standartlarının oluşturulmaması ve destekleyici nitelikteki hizmetlerin verilmemesi, bakılan kişilere, yani çoğunlukla kadınlara yarar sağlamaktan çok, zarar verme olasılığını beraberinde getirmektedir. Ayrıca kadınların ekonomik fırsatlarını artıran veya ekonomik eşitsizliklerini gideren, onların eşit çalışmasını geliştirmeye yönelik politikalara verilecek destekleri de azaltmakta ya da ihmal edilmelelerine yol açmaktadır. Ülkemiz örneğinde, 0-5 yaş grubunda çocukların yaşadığı hanelerde çocuk bakımını % 89,6 oranında anneler üstlenmektedir. Çocukların %

⁵⁹ Alev Dramalı, F. Demir ve M. Yavuz, “Evde Kronik Hastaya Bakım Veren Hasta Yakınlarının Karşılaştıkları Sorunlar”, *1. Ulusal Evde Bakım Kongresi Kitabı*, Der. A. Yıldız, Marmara Üniversitesi, İstanbul, 1998.

⁶⁰ Subaşı ve Özte, a.g.e.

⁶¹ Seval Güven ve O. Hazer, “Ülkemizde Evde Bakım Sistemlerinin Aile ve Yaşlılık açısından Gerçeği, Önemi ve Bu konuda Ev Ekonomistlerinin Yeri”, *1. Ulusal Evde Bakım Kongresi Kitabı*, Der. A. Yıldız, Marmara Üniversitesi, İstanbul, 1998.

⁶² A.e., s. 131.

⁶³ Randell W. Connell, *Toplumsal Cinsiyet ve İktidar*, Çev. C. Soydemir, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1998, s. 179.

2,4'ünün bakımı kreşler tarafından sağlanmaktadır.⁶⁴ Dolayısıyla bu sorumluluk an-
nelerin üzerindedir. Benzer biçimde engelli bakım kurumları neredeyse sadece eği-
tim amaçlı iken, yaşlı merkezleri bakım odaklı olup, oldukça yetersizdir ve bu so-
rumluluklar da kadınlara kalmaktadır. Bu olgusal durum ve toplumsal cinsiyet algısı
hem var olan kurumsal sosyal hizmetlerin kalitesini düşürmekte, hem de istihdam ve
eğitim başta olmak üzere kadınları kamusal ve sosyal alandan ve hakların kullanı-
mından uzaklaştırmaktadır.

Sonuç

Türkiye’de 1980’den günümüze kadın hakları ve sosyal hizmetler alanı, sivil
alandan devlet alanına resmen taşınmış gibi görünse de, her iki alandaki kurumsal-
laşma süreci yeni hak arayışlarını ve çelişkileri beraberinde getirmiştir. 2012 yılında
sosyal hizmetlerin ana kurumsal yapısı olan Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme
Kurumu (SHÇEK), Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı’na bağlanırken, son yirmi
yıldır hâkim olan yeni liberal refah anlayışla eklemlenen Güney Avrupa ya da Ak-
deniz modeliyle⁶⁵ yeniden yapılandırılmaktadır. Sosyal hizmetler bir hak olarak tüm
vatandaşların bir ihtiyacı olmaktan uzaklaşmakta, kimsesiz muhtaçlara, yoksullara
ve özel ihtiyaç gruplarına yönelik bir hizmet alanı olarak, dar kapsamda ele alınmak-
tadır. Yine Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığının sosyal hizmet uygulamalarını ye-
rele, aileye ve topluluklara bırakma arzusunu daha da güçlenmektedir.

Sosyal devletten giderek uzaklaşma sürecinde sosyal refah hizmetlerini aileye,
yerele ve geleneksel kurumlara devretme çabasının daha da hız kazandığı görülmek-
tedir. Ekonomik kaynaklara erkeklerle eşit biçimde erişemeyen, işgücüne katılama-
yan veya düşük ücretle, olumsuz koşullarda çalışmaya boyun eğen, eğitim olanakla-
rından yeterince yararlanamayan kadınlar için refah hizmetleri, ailedeki rollerinin bir
devamı gibi görülmeye devam etmektedir. Benzer biçimde sosyal hizmetlerdeki
sosyal transfer harcamalarının yanında, projecilikle de sivil toplum alana çekilmeye
çalışılmaktadır. Nitekim Bakanlığın 2012 yılı faaliyet raporunda kurum dışı bakım
modellerinin destekleneceği, sivil toplumun düşük maliyetli sosyal hizmet projeleri-
nin yaygınlaştırılmasının amaçlandığı ifade edilmektedir. Bu kapsamda sosyal hiz-
met projelerinin; engelli, sokakta çalışan/yaşayan çocuklara, yaşlı ve hasta bakımı ve
sosyal market projeleri olduğu ve geri ödemesiz olarak uygulandığı, 2012 yılında
148 projeden 203.414 kişinin yararlandığı belirtilmektedir.

Ülkemizde yeni liberal ekonomi ve yönetim anlayışı çerçevesinde sosyal hizmet
sunumunda kurumsal bakım da en aza indirilmektedir. Kurumsal bakım yerine aileye,
yani kadınlara, yönelik sosyal yardım ve aile yardım programlarının sayısı ve bütçeleri
artırılmaktadır. Nitekim Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı’nın 2012 yılı Faaliyet ra-

⁶⁴ TÜİK, Haber Bülteni, İstatistiklerde Kadın.

⁶⁵ Buğra ve Keyder, 2003, a.g.e.; Ferrera, a.g.e., s. 17-37.

porunda müsteşar Ahmet Zahteroğulları’nın belirttiği gibi, Bakanlığın 2012 yılında 8,8 milyar TL. olan bütçesi, 2013 yılında 14,7 milyar TL.’ye çıkarılmıştır. Sosyal Yardım-
laşma ve Dayanışmayı Teşvik Fonu ile birlikte yaklaşık 17 milyar TL.’ye varan bütçe,
diğer bakanlıkların harcamaları da dikkate alındığında 20 milyar TL.’yi aşan sosyal
transferleri ifade etmektedir. Sosyal yardımlarda da, transfer harcamalarıyla beraber aile
yardımları da 2012 yılında artmış ve % 11’den % 18’e çıkmıştır. Bir başka ifadeyle
sosyal harcamalar neredeyse Bakanlık bütçesi kapsamında üç kat artırılmış, sosyal
hizmet alanı da sosyal yardımların bir alt türüne dönüşmüş durumdadır.

Avrupa deneyiminde yaşanan kadınların refah yardımlarıyla desteklenmesine
yönelik politikalar ülkemizde de artmaktadır. Dul kadın aylıkları⁶⁶, Şartlı Nakit
Transferi (ŞNT) kapsamındaki annelere yönelik gelir yardımları, yaşlı ve engelli
maaşları gibi sosyal politikalarla kadınları desteklemek, kısa vadede yoksul kadınların
refahlarına katkı sağlayabilir. Ancak orta ve uzun vadede kadınlara eşitlik değil,
eşitsizlik ve hatta ayrımcılık getirebilir, kadınların sosyal yardımlar lehine piyasadan
daha da çekilmelerine yol açabilir. Günümüz Türkiye’inde kadınların istihdama katılım
olanları % 26’ya kadar gerilemiştir ve bu oranlarla Akdeniz ülkeleri arasında
bile son sıradadır.⁶⁷ Dolayısıyla kadın istihdamının ülkemizde daha da azalacağını
söylemek yanlış olmayacaktır. Özellikle sosyal yardım alanında devletin kadını, er-
keğe ve eve bağımlı olarak algılaması, kadınları sosyal yardımların hak eden temel
yararlanıcıları konumuna getirmektedir.

Kadınlar annelik ve doğurganlık üzerinden tanımlandığından, sosyal hizmetlerin
de doğal sunucuları olarak kabul edilmektedir. Bu bakış açısı kadın haklarını geliş-
tirmek yerine, cinsiyetçi politikaları güçlendirmekte, sığınmaevleri ve kreş gibi kadın
odaklı politika ve programların ihmal edilmesine neden olabilmektedir. Oysa kadınların özel konumları, anne ve ev içi yükümlülükleri, fırsat eşitliğinin ötesinde
düşünülmeli, sosyal politika ve haklar alanında kadınları bireysel, toplumsal ve ku-
rumsal olarak güçlendirecek politikalar geliştirilmelidir.

Özellikle ülkemizde yoksulluk ve şiddet karşısında barınacak yeri olmayan kadın-
lar için temel bir sosyal hizmet olanağı olan kadın sığınmaevleri, geçici bir umut arayışı
olsa da, gerçek çözüm kadınları evlerinden uzaklaştırmadan üretilmeli ve bu amaçla
koruyucu ve önleyici sosyal hizmetler geliştirilmelidir. Bu süreçte kadınların kendile-
rine yönelik algılarını olumlu hale getirme, güçlenmelerini sağlama, hak talep etme bil-
linçlerini geliştirme ve ekonomik bağımsızlıklarını kazanmalarına yönelik mekanizma-
ları da artırmak gereklidir. Bu nedenle hem aile içi şiddetle mücadele etmek ve hem de
yoksulluğu gidermek için kadının eğitim düzeyinin artırılması öncelikle sağlanmalıdır.

⁶⁶ 29.11.2011 tarih ve 2911/8 sayılı Fon Kurulu Kararı ile eşi vefat etmiş kadınlara yönelik düzenli nakit sosyal yardım programı başlatılmıştır. 3294 sayılı kanun kapsamında olan ve eşi vefat etmiş kadınlar kapsama dâhil edilmişlerdir. Bu karar Şubat 2012 tarihinden itibaren uygulanmaya başlanmıştır. 244.108 kadın başvurmuş, 229.807’si yardım almıştır. Bakınız: ASPB, a.g.e., s. 46.

⁶⁷ John Gal, “Is There an Extended Family of Welfare States?”, *Journal of European Social Policy*, Vol. 20 (4), 2010, s. 283-300.

Bu süreçte devlet, daha fazla rol üstlenmeli ve öncelikle yetişkin kadın eğitime gereken önem verilmelidir. Okur-yazar olan kadınların oranı ve her düzeyde genel, bilinçlendirici, hızlı istihdama yönelik mesleki ve teknik eğitim olanakları artırılmalıdır. Eğitim düzeyi ile kadınların istihdamı arasındaki pozitif ilişki göz önüne alınarak, kadınların istihdama tam ve sosyal güvenli olarak katılmaları sağlanmalıdır. Yine kadınların istihdama katılımını artırmak için çocuklar için gündüz bakım olanakları kamusal olarak artırılmalıdır. Özellikle aile içi şiddetle mücadelede koruyucu ve önleyici hizmetler arasında yer alan kadına yönelik destek merkezleri ile sığınmaevleri gibi kuruluşlarının sayıları ve nitelikleri geliştirilmelidir. Son olarak, hem yoksullukla ve hem de aile içi şiddetle mücadelede sosyal devlet olanakları artırılmalı, sosyal hizmet hakkı, tüm kadınlar için eşit yurttaşlar olarak sağlanmalı ve toplumsal cinsiyet eşitliğini artıracak sosyal hizmetler geliştirilmelidir.

Kaynakça

- Acar, Hakan: *Türkiye Çocuk Esirgeme Kurumu (1921- 1981)*, Fişek Enstitüsü Çalışan Çocuklar Bilim ve Eylem Merkezi Vakfı, Yayın No 2, Ankara, 2005.
- Alican, Ayşe: *Türkiye’de 1980 Sonrası Kadın Ve Aile Politikalarının Kamu Yönetimine Yansımaları: Aktörler, Paydaşlar ve Paradokslar*, SDÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi Bölümü, Tez Danışmanı: Prof. Dr. Songül Sallan Gül, Isparta Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2013.
- Altuntaş, Betül: *Sosyal Haklar ve Sosyal Adalet Bağlamında Türkiye’de Kurumsal Sosyal Hizmetler ve Yardımların Değerlendirilmesi*, Muğla Üniversitesi, 2009, (Çevrimiçi) <http://www.sosyalhaklar.net/2009/bildiri/altuntas.pdf>, 06 Nisan 2013.
- Arat, Yeşim: “1980’ler Türkiye’inde Kadın Hareketi: Liberal Kemalizm’in Radikal Uzantısı”, *Toplum ve Bilim*, 5, 1991.
- ASPB: *Sosyal Yardım İstatistikleri Bülteni*, Aile ve Sosyal Yardım Bakanlığı, Araştırma Geliştirme ve Tanıtım Dairesi Başkanlığı, Ankara, 2012.
- Bora, Aksu: “Olmayanın Nesini İdare Edeceksin?: Yoksulluk, Kadınlar ve Hane”, *Yoksulluk Halleri*, Der. N. Erdoğan, Demokrasi Kitaplığı, İstanbul, 2007.
- Bora, Aksu: “Yoksulluk ve Kadınlar”, *TES-İŞ Dergisi*, Haziran, 2007.
- Buğra, Ayşe: *Toplumsal Cinsiyet, İşgücü Piyasaları ve Refah Rejimi: Türkiye’de Kadın İstihdamı*, TÜBİTAK Proje No: 108K524, Eylül, 2010.
- Buğra, Ayşe ve Çağlar Keyder: *New Poverty and The Changing Welfare Regimes of Turkey*, UNDP, 2003.
- Buğra, Ayşe ve Çağlar Keyder: “The Turkish Welfare State Regime in Transformation,” *Journal of European Social Policy*, Vol. 16 (3), 2006, p. 211-228.
- Cılga, İbrahim: “Küreselleşme Sürecinde Göç, Kentleşme, Kentlileşme, Aile Sorunları ve Çözüm Yolları”, *Sosyal Hizmet Dergisi*, Sosyal Hizmet Uzmanları Derneği Yayınları, Ankara, 2008.
- Connell, R. W.: *Toplumsal Cinsiyet ve İktidar*, Çev. C. Soydemir, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1998.

- Çağatay, Nilüfer ve Yasemin N. Soysal: “Uluslaşma Süreci ve Feminizm Üzerine Karşılaştırmalı Düşünceler”, *1980’ler Türkiye’sinde Kadın Bakış Açısından Kadınlar*, Yay. Haz. Ş. Tekeli, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011.
- Çaha, Ömer: *Sivil Kadın Türkiye’de Kadın ve Sivil Toplum*, Savaş Yayınevi, Ankara, 2010.
- Çakır, Serpil ve Hülya Gülbahar: *Türkiye’de Kadın Hareketinin Yüz Yılı Krolojisi*, Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı, İstanbul, 2000.
- Çakır, Serpil: *Osmanlı Kadın Hareketi*, Metis Yayınları, İstanbul, 2010.
- Çakır, Serpil: “Osmanlı Kadın Hareketi: 20. Yüzyılın Başında Kadınların Hak Mücadelesi”, *Türkiye’de Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları: Eşitsizlikler, Mücadeleler, Kazanımlar*, Der. H. Durudoğan, F. Gökşen, B. Emrah Oder, ve D. Yüksek, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010.
- Çavuşoğlu, Turgay: “Türkiye Çocuk Esirgeme Kurumu ve Çocuk: 1921–1983”, *Cumhuriyet ve Çocuk*, 2. *Ulusal Çocuk Kültürü Kongresi*, 4-6 Kasım 1998, Der. B. Onur, Ankara Üniversitesi Çocuk Kültürü Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları, Ankara, 1998.
- Danışoğlu, Emel: *Sosyal Hizmet Açısından Beş Yıllık Kalkınma Planları Ve Planlı Dönemde DPT*, SPB Ankara, 1986.
- Danışoğlu, Emel: *Sosyal Değişme ve Sosyal Hizmetler*, DPT, SPB, Ankara, 1988.
- Dedeoğlu, Saniye: “Toplumsal Cinsiyet Rollerini Açısından Türkiye’de Aile ve Kadın Emeği, Toplum ve Bilim, 86, Güz, 2000.
- Dedeoğlu, Saniye: “Eşitlik mi Ayrımcılık mı? Türkiye’de Sosyal Devlet, Cinsiyet Eşitliği Politikaları ve Kadın İstihdamı”, *Çalışma ve Toplum*, Sayı 2, 2009.
- Dedeoğlu, Saniye: “Equality, Protection or Discrimination: Gender Equality Policies in Turkey”, *Social Politics*, Vol. 19 (2), 2012.
- Dilic, Sait: *Sosyal Güvenlik*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1992.
- Dramalı, Alev, F. Demir ve M. Yavuz: “Evde Kronik Hastaya Bakım Veren Hasta Yakınlarının Karşılaştıkları Sorunlar”, *1. Ulusal Evde Bakım Kongresi Kitabı*, Der. A. Yıldız, Marmara Üniversitesi, İstanbul, 1998.
- Erder, Sema: *İstanbul’a Bir Kent Kondu: Ümraniye*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1996.
- Erdoğan, Güzin: *Türkiye’de Yoksulluk: Boyutu ve Profili*, DİE Uzmanlık Tezi, Ankara, 1998.
- Erdoğan, Güzin: “Türkiye’de ve Dünyada Yoksulluk Ölçümleri Üzerine Değerlendirmeler”, *Yoksullukla Mücadele Stratejileri*, Der. C. C. Aktan, Hak-İş Konfederasyonu Yayını, Ankara, 2002.
- Ferrera, Maurizio: “The ‘Southern Model’ of Welfare in Social Europe”, *Journal of European Social Policy* 6 (1), 1996, p. 17-37.
- Gal, John: “Is There an Extended Family of Welfare States?”, *Journal of European Social Policy*, Vol. 20 (4), 2010, p. 283-300.
- Gökovalı, Ummuhan ve Aysun Danışman: “Feminization of Poverty: Does it Really Exist in Turkey?”, *New Perspectives on Turkey*, Vol. 42, Spring, 2010, p. 179-201.
- Gül, Hüseyin ve Songül Sallan Gül: “Sosyal Devletten Çalışma Refahına Geçişte Sosyal Haklar ve Yoksullar”, *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt 40, Sayı 3, 2007, s. 1-30.

- Gül, Hüseyin, Songül Sallan Gül ve Dilek Memişoğlu: "Türkiye'de Yoksullukla Mücadele Politikaları, Kentsel Yoksulluk ve Yerel Yönetişim", *Yerel Yönetimler Üzerine Güncel Yazılar II: Uygulama*, Der. H. Özgür ve M. Kösecik, Nobel, Ankara, 2007.
- Güneş, Fatime: "Kentsel Yoksulluk/Dışlanma (MI), Göç ve İstihdam: Eskişehir'de Belediyeden Yardım Alan Haneler", *Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 2009.
- Güven, Seval ve O. Hazer: "Ülkemizde Evde Bakım Sistemlerinin Aile ve Yaşlılık açısından Gereği, Önemi ve Bu konuda Ev Ekonomistlerinin Yeri", *1. Ulusal Evde Bakım Kongresi Kitabı*, Der. A. Yıldız, Marmara Üniversitesi, İstanbul, 1998.
- Esping-Andersen, Gosta: *The Three Worlds of Welfare Capitalism*, Princeton University Press, New Jersey, 1990.
- Kandiyoti, Deniz: "Bargaining with Patriarchy", *Gender and Society*, Vol. 2, No. 3, 1988, p. 274-290.
- Kandiyoti, Deniz: "Women and Turkish State: Political Actors of Symbolic Pawns", *Women-Nation State*, Der. N. Yurdakul Davis-F. Antihias, London, McMillan, 1989.
- Kandiyoti, Deniz: "Türkiye'de Toplumsal Cinsiyet ve Kadın Çalışmaları: Gelecek İçin Geçmişe Bakış", *Türkiye'de Kadın Çalışmaları: Bilanço 1975-2010*, Der. S. Sancar, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2011.
- Kaygalak, Sevilay: "Yeni Kentsel Yoksulluk ve Yoksulluğun Mekânsal Yoğunlaşması: Mersin Demirtaş Mahallesi Örneği", *Praksis*, 2 (Bahar), 2001, p. 124-172.
- Keleş, Ruşen ve Bülent Duru: Ankara'nın Ülke Kentleşmesindeki Etkilerine Tarihsel Bir Bakış", *Mülkiye Dergisi*, 261, 2008, s. 27-44.
- Keyder, Çağlar ve Nazan Üstündağ: *Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun Kalkınmasında Sosyal Politikalar' Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Sosyal ve Ekonomik Öncelikler*, TESEV Araştırması, TESEV Yayınları, İstanbul, 2006.
- Kıray, Mübeccel: "Metropolitan City and the Changing Family", *Family in Turkish Society* Der. T. Erder, Ankara Sosyal Bilimler Derneği, Ankara, 1985.
- Koşar Güran, Nesrin: *Sosyal Hizmetlerde Aile ve Çocuk Refahı Alanı*, Ankara, 1992.
- Koşar Güran, Nesrin: *Sosyal Hizmetlerde Sosyal Yardım Alanı (Yoksulluk ve Sosyal Hizmet)*, Ankara, 2000.
- KSGM: *Pekin+5 Siyasi Deklarasyonu ve Sonuç Belgesi ve Pekin Deklarasyonu ve Eylem Platformu*, KSSGM, Ankara, 2003.
- KSGM: *Türkiye'de Kadının Durumu*, T.C. Başbakanlık, Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü, Ankara, 2009.
- Kut, Sema: "Türkiye'de Sosyal Hizmet Eğitimi", Der. R. Keleş, J. Nowak; İ. Tomanbay, *Türkiye'de ve Almanya'da Sosyal Hizmetler*, Selvi Yay., Ankara, 1991.
- Lebeaux, Charles N. ve Harold L. Wilensk: *Endüstriyel Toplum ve Sosyal Refah*. Çev. E. Aydar, Der. G. Kuntbay, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı, Ankara, 1969.
- Marshall, Thomas H.: *Citizenship and Social Class*, Cambridge University Press, 1950.
- Marshall, Thomas H.: *Sociology at the Cross Roads*, Heinemann, London, 1963.
- Morçatı: *Evdeki Terör Kadına Yönelik Şiddet*, Mor Çatı Yayınları, İstanbul, 1996.
- Okay, Cüneyd: *Belgelerle Himaye-i Etfal Cemiyeti, 1917-1923*, Şule Yayınları, İstanbul, 1999.

- Özbek, Nadir: *Osmanlı İmparatorluğu’nda Sosyal Devlet, Siyaset, İktidar ve Meşruiyet, 1876-1914*, 4. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011.
- Özbek, Nadir: “Osmanlı’dan Günümüze Türkiye’de Sosyal Devlet”, *Toplum ve Bilim*, Sayı 92, 2002.
- Özbek, Nadir: “Vakıf Tarihi Çalışmaları Üzerine Notlar”, *Tarih ve Toplum*, Temmuz, sayı 187, 1999.
- Özbay, Ferhunde: “Women’s Labor in Rural and Urban Setting, *Boğaziçi Journal, Review of Economic and Administrative Studies*, Vol. 8, Number 1, 1994, p. 1-17.
- Özbay, Ferhunde: “Kadınların Ev içi ve Ev Dışı Uğraşlarındaki Değişme”, *Kadın Bakış Açısından 1980’ler Türkiye’sinde Kadın*, Der. Ş. Tekeli, İletişim Yayınları, İstanbul, 1990.
- Pamuk, Müzeyyen: “Kırsal Yerlerde Yoksulluk”, *İşgücü Piyasası Analizleri 1999 (I)*, DİE Matbaası, Ankara, 2000.
- Pektaş, Ethem Kadri: “Türkiye’de Sosyal Belediyecilik Uygulamaları ve Temel Sorunlar”, *Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Akademik İncelemeler Dergisi* (1), 2010.
- Sallan Gül, Songül: *Sosyal Devlet Bitti, Yaşasın Piyasa!*, Etik Yayınları, İstanbul, 2004.
- Sallan Gül, Songül: “Türkiye’de Yoksulluğun Kadınsılaşması”, *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt 38, Sayı 1, 2005.
- Sallan Gül, Songül: “Refah Devletinin Dönüşümünde Kadın Haklarından Annelik Haklarına Geçiş”, *İnsan Hakları Yıllığı, TODAİE*, Cilt 27, 2009.
- Sallan Gül, Songül: *Türkiye’de Kadın Sığınmaevleri: Erkek Şiddetinden Uzak Yaşama Açılan Kapılar mı?*, Bağlam Yayınları, 2. bs., İstanbul, 2013.
- Sallan Gül, Songül: “The Role of The State in Protecting Women Against Domestic Violence and Women’s Shelters in Turkey”, *Women’s Studies International Forum*, Volume 38, May–June 2013.
- Sallan Gül, Songül ve Ayşe Alican ve Hüseyin Gül: “A Critical Assessment of Women Shelters in Turkey: Do They Help Stop Violence and Discrimination against Women?”, *Repositioning of Europe in an Era of Global Transformation, 8th European Urban ve Regional Studies Conference*, 15th - 17th September, Vienna, 2010.
- Sirman, Nüket: “Feminism in Turkey: A Short History”, *New Perspectives on Turkey*, Vol. 3, No. 1, 1989.
- Subaşı, Nüket ve Z. Öztekin: “Türkiye’de Karşılanamayan Bir Gereksinim: Evde Bakım Hizmeti”, *TSK Koruyucu Hekimlik Bülteni*, 5 (1), 2006.
- Şener, Ülker: *Kadın Yoksulluğu*, TEPAV, Türkiye Ekonomi ve Politikaları Araştırma Vakfı, Değerlendirme Raporu, Eylül, 2009.
- Şensoy, Nazlı ve H. Selim Karabekir: “Evde Bakım: Olgu Serisi”, *Geriatri ve Geriatrik Nöropsikiyatri*, Sayı 2 (2-3), 2011, p. 21-27, (Çevrimiçi) <http://www.ibt.gov.tr/sites/saglikvesosyalhizmetler/evdesaglik>, 22 Haziran 2013.
- Talas, Cahit: *Toplumsal Politika*, Ankara, 1980.
- Taylor-Gooby, Peter: “The Silver Age of the Welfare State: Perspectives on Resilience”, *Journal of Social Policy*, 31 (4), 2002.
- TBMM: *Kadına ve Aile Bireylerine Yönelik Şiddet İnceleme Raporu 24. Dönem 2. Yasama Yılı*, 2011.

- T.C. Başbakanlık Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu Genel Müdürlüğü: 2008 Yılı Faaliyet Raporu, Ankara, 2009.
- Tekeli, Şirin: *Kadınlar ve Siyasal Toplumsal Hayat*, Birikim Yayınları, İstanbul, 1982.
- Töre ve Namus Cinayetleri Raporu, Başbakanlık İnsan Hakları Başkanlığı, Ankara, 2008.
- TÜİK: *Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması 2006-2010*, 2008, (Çevrimiçi) www.tuik.gov.tr, 06 Eylül 2010.
- TÜİK: *Yoksulluk Çalışması Sonuçları*, 2009, (Çevrimiçi) www.tuik.gov.tr, 12 Temmuz 2010.
- TÜİK: *Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması*, 2010, (Çevrimiçi) www.tuik.gov.tr, 09 Eylül 2010.
- TÜİK: *Hane Halkı İşgücü Anket Sonuçları*, 2011, (Çevrimiçi) <http://www.tuik.gov.tr>, 18 Haziran 2013.
- TÜİK: *Hane Halkı İşgücü İstatistikleri*, Nisan 2012, (Çevrimiçi) www.tuik.gov.tr, 29 Haziran 2012.
- TÜİK: *Temel İstatistikler, İstihdam, İşsizlik ve Ücret*, 2013, (Çevrimiçi) www.tuik.gov.tr, 11 Temmuz 2013.
- TÜİK: *Haber Bülteni, İstatistiklerle Yaşlılar*, 2013, (Çevrimiçi) www.tuik.gov.tr, 11 Temmuz 2013.
- TÜİK: *Haber Bülteni, İstatistiklerde Kadın*, Sayı: 13466, 20 Mart 2013, (Çevrimiçi) www.tuik.gov.tr, 11 Temmuz 2013.
- TÜİK: *Haber Bülteni, Özürlülerin Beklentileri Araştırması 2010*, (Çevrimiçi) www.tuik.gov.tr, 11 Temmuz 2013.
- Türkiye’de Yaşlıların Durumu ve Yaşlanma Ulusal Eylem Planı, DPT, Sosyal Sektörler Ve Koordinasyon Genel Müdürlüğü, Ankara, 2007.
- Türkmen, Bekir: “Sosyal Risk Altındaki Çocuklar, Gençler ve Yaşlılar”, *Gazi Üniv. Kastamonu Eğitim Dergisi*, Mart 2005, Cilt 13, No1, s. 11-22.
- Uçaktürk, Tülay, Ahmet Uçaktürk ve Mehmet Özkan: “Yerel Yönetimlerde Sosyal Sorumluluk Bağlamında Sosyal Belediyecilik: Biga Belediyesi Örneği”, *Çanakkale: VI. Uluslararası Sivil Toplum Kuruluşları Kongresi*, 18 Mart Üniversitesi, Çanakkale, 2009.
- Uçar, Ceren: *Kadın Yoksulluğu ile Mücadelede Sosyal Politika Araçları ve Etkinlikleri*, Uzmanlık Tezi, KSGM, Ankara, 2011.
- Ünlütürk Ulutaş, Çağla: “Yoksulluğun Kadınsılaşması ve Görünmeyen Emek”, *Çalışma ve Toplum* 2, 2009, s. 25-39.
- World Bank: *Turkey: Joint Poverty Assessment Report Volume I: Main Report*, The World Bank and the State Institute of Statistics (DİE), 2005, (Çevrimiçi) <http://www-wds.worldbank.org>, 12 Ağustos 2012.
- Yazıcı, Berna: “The Return to the Family: Welfare, State, and Politics of the Family in Turkey”, *Antropological Quarterly*, Vol. 85, No 1, Winter, 2012, p. 103-140.
- Yümlü, Murat: “Bir Devrin Cemiyet Adamı: Doktor Fuad Umay” Biyografisi Üzerine Bir İnceleme, *History Studies Ortadoğu Özel Sayısı/Middle East Special Issue*, 2010, s. 437-447. (Çevrimiçi) <http://www.ankara.bel.tr/haberler/yali-dostu-kent-ankara/>, 22 Ağustos 2012.

SOSYAL HİZMET MEVZUATI ÇERÇEVESİNDE ÇOCUK HAKLARI VE UYGULAMA SORUNLARI*

Pınar AKKUŞ

Özgür BAŞPINAR AKTÜKÜN

Çocukluk Kavramının Evrimi

Çocukluk kavramı, genel olarak içinde şekillendiği tarihsel, ekonomik, dinsel ve enlektüel ortama özgü bir görünüm almıştır. Postman'ın da öne çıkardığı gibi bazı durumlarda zenginleştirilen çocukluk fikri, bazen ihmal edilmiş, yok sayılmış ve bazen de "yozlaştırılmıştır".¹ Günümüzdeki gibi zihinsel ve bedensel olgunluğa erişene kadar her alanda yetişkinlerin desteği ile var olan çocukluk anlayışının gelişimi 18. yüzyıldan daha fazla geriye gitmiyor. Ariès'in orta çağda çocukluk konusunda bir şey bilinmediğini öne süren çalışmasının basılmasının ardından gerek tarihçiler gerekse de sosyologlar bu çalışmaya ilişkin hararetili bir tartışmaya giriştiler.² Tartışmanın ayrıntılarına bu çalışma çerçevesinde girmeye gerek yok, ancak Heywood'un da vurguladığı gibi, geriye dönük bir değerlendirme yapıldığında, çocukluğun, ergenliğin ve hatta yetişkinliğin neredeyse ayırt edilemez biçimde iç içe olduğu görülür. Deyim yerindeyse "minyatür bir yetişkin" olarak görülen çocuk ile yetişkin arasında çok fazla ayrım görülüyordu. Oysa Ariès, ortaçağda çocukların küçük yaşlardan itibaren ebeveynlerine yardım ettiklerini, hizmetçi veya cıрак olarak çalışmaya başlayarak, yavaş yavaş yetişkinlerin dünyasına girdiklerini söylerken önemli bir saptama yapıyor ve bir anlamda geçmişte çocukların ve yetişkinlerin davranışları arasındaki farkın günümüze oranla daha az belirgin olduğunu vurgulayan ilk araştırmacı oluyordu.³ Nitekim, ortaçağda yetişkin insanın, daha önce vurgulandığı gibi bir tür "minyatürü" olarak görülen çocukluğun, imge olarak bile tasvirine rastlamak mümkün değildir. Feodal döneme özgü, resim ve tasvirlerde tıpkı kadınlarda olduğu gibi çocuklar da benzer yüz biçimleriyle ve yetişkinin küçük birer örneği olarak çizilirlerdi. Sanayi devriminin şafağında da durum çok farklı değildi. 18. yüzyıl İngiltere'sinde, ucuz iş gücü olarak oldukça önemli bir yer edinen çocuklar, "birer minyatür yetişkin" olarak başta madenler olmak üzere en zor çalışma şartlarına sahip olan sektörlerde bile bedensel

* Bu makale, Özgür Başpınar'ın yayınlanmamış yüksek lisans tezinden yararlanılarak kaleme alınmıştır: Özgür Başpınar, *Sokak Çocuğu Olgusu ve Türkiye'de Uygulanan Sosyal Hizmet Modeli*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2007.

¹ Neil Postman, *Çocukluğun Yokoluşu*, Çev.: Kemal İnal, Ankara, İmge, 1995, s. 71.

² Philippe Ariès, *Centuries of Childhood*, Londra, Pimlico, 1996; Ariès'in çalışmasına yönelik tartışmalar için bkz. Colin Heywood, *Baba Bana Top At! Batı'da Çocukluğun Tarihi*, Çev.: Esin Hoşsucu, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2003, s.17-26.

³ Heywood, a.g.e., s. 25.

ve ruhsal olarak çok ağır koşullarda çalıştırılıyorlardı. Çocuklar 18. yüzyılın ortalarına kadar hayatın hiçbir alanında herhangi bir önceliğe ya da koruma mekanizmalarına sahip değillerdi. Bu konuda en çarpıcı örnek çocukların hukuki olarak yetişkinlerle aynı muameleleri görmeleri gösterilebilir. Postman'ın verdiği bilgiye göre 1780'lerin sonlarına kadar çocuklar cezası asılmak olan iki yüzden fazla suça mahkum edilmişlerdi.⁴ Matbaanın bulunuşu sonrasında eğitim olanaklarının hızla yaygınlaşması, teknolojik gelişmelerin ışığında insanların günlük yaşam standartlarının yükselmesi özellikle insanların kendi haklarına yönelik taleplerini daha bilinçli ifade etmelerini sağladı. Bu taleplerin paralelinde gelişen hümanist çocukluk anlayışına yönelik Avrupa kökenli akım, kısmen, çocukların refahına yönelik olan devlet sorumluluğunun gelişen ilgisinden kaynaklanıyordu.⁵ Locke ve Rousseau gibi dönemin aydınlarının çok önemli katkılar yaptıkları bu akım, çocukluk anlayışında yeni bir dönemi başlatmıştı. Toplum sözleşmesi anlayışının önemli kuramcılarından biri olan Locke, "doğa durumundan", "siyasal topluma" geçişin temellerini atarken aileye de önemli bir rol yüklüyordu. Locke'a göre doğa yasasının belirlediği ilişkilerden biri de aileydi. Sözleşme ilişkisine dayanan bu "doğal kurum" insanların çoğalmasının da bir zorunluluğuydu.⁶ Locke, 1693 yılında yayınladığı ve basılmasından kısa bir süre sonra bir çok dile çevrilen *Some Thoughts Concerning Education* (Eğitim Üzerine Bazı Düşünceler) başlıklı çalışmada, çocukluğu boş bir levha/kağıt (tabula rasa) olarak tarif ediyor ve centilmenlerin oğullarının beyaz bir sayfa ya da bal mumu gibi istenilen biçimde işlenebileceğini, kalıba sokulabileceğini ve biçimlendirilebileceğini vurgulayarak, Heywood'un deyişiyle çocukluk imgesine olumlu bir katkıda bulunuyordu.⁷ Bu anlamda çocukluk doğal ya da biyolojik bir evre olmaktan ziyade, sayfaları doldukça olgunluğa doğru ilerleyecek Postman'ın ifadesiyle yetersiz yazılmış bir kitap gibi değerlendiriliyordu. Locke ve çağdaşları için çocukluk dönemi ve cehalet birbirine bağlı iki şey iken, yetişkinlik, tümüyle dilbilimsel yeterlilik olarak tanımlanırdı.⁸ Ancak hiç kuşkusuz 18. yüzyılda çocukluğun yeniden tanımlanmasında en önemli rolü Jean-Jacques Rousseau oynuyordu. Ortaçağ Hristiyan öğretisinin doğuştan günahkârlık anlayışına, çocuğun doğuştan masumiyeti teziyle karşı çıkan Rousseau ile birlikte, çocuğun masumiyeti, suçsuzluğu, toplumun kurbanı olması gibi tanımlamalar ön plana çıkıyordu.⁹ Locke'un çocuklarda mantığın ergenliğin erken dönemlerine kadar gelişmemiş olması nedeniyle, onlara mantuklu yaklaşılması gerektiği tezine karşı çıkan Rousseau'ya göre doğa, çocukların yetişkin oluncaya kadar, çocukluklarını yaşamalarını istiyordu.

⁴ Postman, a.g.e., s.73.

⁵ A.e., s. 75.

⁶ John Locke'un bu görüşleri ve "toplum sözleşmesi" anlayışı için bkz. Gülnur Savran, *Sivil Toplum ve Ötesi-Rousseau, Hegel, Marx-*, İstanbul, Alan, 1987, s. 26-33.

⁷ Heywood, a.g.e., s. 31.

⁸ Postman, a.g.e., s. 80.

⁹ Mona Pare, "Why Have Street Children Disappeared?–The Role of International Human Rights Law in Protecting Vulnerable Groups", *The International Journal of Children's Rights*, No:11, 2003, s. 11. Ayrıca bkz. Jean-Jacques Rousseau, *Emile*, Çev.: Ülkü Özel Akagündüz, İstanbul, Selis, 2003.

Çocuklar masum olduklarından, doğal hallerine uygun olanı seçecekler ve sonra da sadece doğru olanı yapacaklardı.¹⁰ Çocukluğun ihtiyaç duyduğu yegâne şey, uygarlığın hastalıklı taşkınlıkları tarafından boğulmamasıydı. Postman'ın vurguladığı gibi Locke'a göre bir ekleme süreci olan eğitim Rousseau'ya göre bir çıkarma süreciydi. Ancak her iki düşünürün de ortak olduğu nokta çocukluğun geleceği belirlemesi üzerineydi.¹¹ Postman'a göre, her ikisi de 1899 yılında basılan Sigmund Freud'un *Rüyaların Yorumu* (The Interpretations of Dreams) ve John Dewey'in *Okul ve Toplum* (The School and Society) başlıklı çalışmaları 20. yüzyılın başında çocukluk ile ilgili tartışmalara damga vurdu. Her iki düşünür de çalışmalarının odak noktasına "çocuğun doğal haklarıyla uygarlığın istemlerini nasıl dengeleriz?" sorusunu alıyorlardı.¹² Her iki düşünüre göre de çocuklukta hazların doyurulması sonraya bırakılmalı ve mantıksal düşüncesi genişletilerek yaşamlarının bilgisi, yetişkinlerin denetiminde olmalıydı. Ama aynı zamanda, çocukluğun kendine özgü merak ve coşkun yanları göz ardı edilmemeliydi. Çocukluk kavramının evrimine eleştirel olarak yaklaşan Franklin'e göre ise "Çocuk nedir ?" sorusunu yanıtlama çabası büyük güçlükler taşıyor. Franklin'e göre bu güçlüğü neden olan beş önemli nokta ise şunlar: İlk olarak çocukluk herhangi sabit bir dönem a ait tek bir evrensel deneyim değil, daha çok tarihsel olarak değişen kültürel bir yapıdır. İkinci olarak yetişkinlik ile çocukluk arasındaki yaş grubu çizgisi çeşitli coğrafyalarda sadece keyfi değil aynı zamanda tutarsız biçimde çiziliyor. Yine Franklin'in verdiği örnekten yola çıkarsak, İngiltere'de cinsel, cezai ve seçim ile ilgili faaliyetlerde farklı yaş gruplarının çocuk olarak değerlendirildiğini görürüz. Farklı faaliyetler için çocuk (küçük) görülen insanların, başka bazı faaliyetler için yetişkin görüldüğünü örneklerle gösteriliyor: On sekiz yaşında oy kullanma, on altı yaşında cinsel faaliyette bulunma, on yaşında cezai ehliyet kazanma gibi farklı kriterler, yaş gruplarında kimin çocuk olduğunu göstermekte önemli farklar gösteriyor. Üçüncü olarak, çocuklar negatif bir şekilde "yetişkin olmayanlar" olarak tanımlanıyordu. Bu saptamada da Franklin'e göre önemli sorunlar var. Dördüncü olarak "çocuk" terimi iktidar ile ilgilidir, "çocuk" kavramı belli bir yaşa işaret etmekten çok, iktidar ilişkisini belirtmek durumundadır. Ve nihayet son olarak çocukluk yeni bir buluştur ve Plumb'ın da altını çizdiği gibi son 400 yıla ait bir Avrupa icadıdır.¹³ Düşünsel anlamda çocukluk anlayışının giderek yetişkinlikten ayırmaya başlaması, 20. yüzyıla birlikte, çocukluğun sosyal ve ekonomik sınıflaşmayı aşan bir ideal, herkesin doğuştan kazandığı bir hak olarak dikkate alınmaya başlaması ile sonuçlandı. Çocukluk kültürel bir kategori olmaktan çıkıp biyolojik bir kategori sayıldı. Bu yaklaşım özellikle insanın temel haklarının gelişim çizgisi içerisinde çocukların da insan olarak haklarının gelişimini sağladı.

¹⁰ Heywood, a.g.e., s. 33.

¹¹ Postman, a.g.e., s. 81.

¹² A.e., s. 83.

¹³ Bob Franklin (der.), *Çocuk Hakları*, Çev.: Alev Türker, İstanbul, Aynmı,1993, s. 22-23; 1-47.

İnsan Haklarının Bir Türevi Olarak Çocuk Hakları

20. yüzyılda çeşitli aşamalardan geçen çocuk hakları tartışması, 20 Kasım 1989 tarihinde Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nda oybirliği ile kabul edilerek, 26 Ocak 1990 tarihinde imzaya açılan Birleşmiş Milletler Çocuk Haklarına Dair Sözleşme ile günümüze kadarki en yetkin ifadesini buldu. Bu sözleşme, günümüzde, uluslararası hukukta çocuk haklarını koruyan temel yasal metin konumundadır. Sözleşmenin temelini ise Milletler Cemiyeti'nin 1924 tarihli Cenevre Çocuk Hakları Bildirgesi ile 1959 tarihli Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Bildirgesi oluşturmaktadır.¹⁴ Sözleşme bir önsöz, üç bölüm ve toplam 54 maddeden oluşmaktadır. Sözleşmenin birinci maddesi 18 yaşın altındaki her insanın çocuk sayılacağını belirttiikten sonra izleyen maddelerde çocukların sahip oldukları haklar ve bunların gerçekleştirilmesi için devletlere düşen görevler sıralanmaktadır. Sözleşmeye hakim olan en önemli unsur "çocuğun en yüksek derecede menfaati" (best interests of the child) ilkesidir. Sözleşmenin üçüncü maddesine göre çocuğun en yüksek derecede menfaati ölçütü, çocuklarla ilgili olan bütün eylem ve işlemlerde gözetilecek temel kavramdır. Haklar listesi incelendiğinde göze çarpan temel özellik sözleşmede iki kuşak hakkın da birlikte yer aldığıdır. Yani hem medeni ve siyasi haklar, hem de ekonomik, sosyal ve kültürel haklar birlikte düzenlenmiştir. LeBlanc sözleşmede düzenlenen hakları dört ana grupta sınıflandırmaktadır: Bunlar yaşama ve yaşamı sürdürme (survival), toplum üyesi olma ya da aidiyete ilişkin haklar (membership), koruma ya da korunmaya ilişkin haklar (protection) ve katılım ya da karar verme erki haklarıdır (empowerment).¹⁵ Yaşama hakları; çocuğun yaşamını devam ettirebilmesi ve uygun yaşam standartlarına sahip olması, beslenme, barınma, tıbbi bakım gibi en temel gereksinimlerini sağlanmasını öngören haklardır. Toplum üyesi olma hakları; ayrımcılığa uğramama, isim, vatandaşlık hakları ve aile içindeki haklar girer. Katılım ya da karar verme erki hakları; çocuğun kendini ilgilendiren konularda görüş bildirmesi, dernek kurma, toplanma ve görüşlerini açıklama kısıca ailede ve toplumda aktif bir rol kazanmasına yönelik haklardır. Çocuklar dahil her bireyin özerk olduğu ve bir kişiliğe sahip olduğu kabulünden hareketle oluşturulan bu hak kategorisi içine din, düşünce ve vicdan özgürlüğünün yanı sıra kendisini geliştirebilmesi için gerekli olan eğitim, dinlenme, oyun ve bilgi edinebilme hakları da girmektedir. Birleşmiş Milletler Çocuk Haklarına Dair Sözleşme'nin en önemli özelliği, özel ilgi gerektiren, güç koşullar altındaki çocuklar ve onların korunmasına ilişkin kapsamlı düzenlemeyi içeren belge olmasıdır. Çocukların zayıf oldukları ve kendilerini korumaktan, en azından belli konularda, aciz oldukları kabulüne dayanan korunma ya da koruyucu haklar, çocuğun her türlü ihmal, istismar, kötü muamele ve sömürüye karşı korunmasının yanı sıra kaçırılmaya, ticari meta olarak kullanılmaya karşı koru-

¹⁴ Bildirgelerin çevirileri için bkz. Suat Balar, *Çocuk Hakları*, İstanbul, Beta, 1998, s. 31; 47-50.

¹⁵ Lawrence J. LeBlanc, *The Convention on the Rights of the Child*, Lincoln&London, University of Nebraska Press, 1995, s. 65-182.

ma, silahlı çatışmalardan korunma da girmektedir. Büyük çoğunluğu "program hüküm" niteliğinde düzenlenen hakların doğrudan kendiliğinden uygulanamayacağı açıktır. Başka bir deyişle, söz konusu hakların uygulanabilmesi için sözleşmeye taraf olan devletlerin kendi iç hukuklarında belli uyarlamalar yapmaları, çeşitli önlemler almaları gerekir. "Uygun önlemler", "sosyal ve eğitsel önlemler", "gerekli idari ve yasal önlemler" alma sorumluluğunu sözleşmeye imza koyan devletlere yükleyen "program hüküm" niteliğindeki maddeler, hükümetlere o hakkın nasıl uygulanacağına dair bir hakkı da tanımaktadır.¹⁶ 20. yüzyıl boyunca toplumsal ve siyasal alanda, çocuk haklarına ilişkin tartışmaların paralelinde gelişen sosyal devlet anlayışının ekonomik alanda hak kavramının pozitif yönde devlet sorumluluğunu vurgulayarak ilerlemesi bu sürecin en önemli yanlarından birini oluştuyordu. Ancak 1980'li yılların sonlarından itibaren yeni-liberal görüşün hakim görüş olmasıyla, sosyal devletin tasfiye edilmesi ve devletin hakların kullanımındaki yükümlülüğünü negatif yönde etkinleştirmesi ile ortaya çıkan yapıdan, olumsuz yönde etkilenen ilk basamaklardan birini de çocuk hakları fikri oluştuyordu. Özellikle dünya haritasının geneline yayılan yoksulluk karşısında çözümsüz kalınması, çocukların enformel sektörlerde kayıt dışı bir şekilde ucuz iş gücü olarak yeniden tarih sahnesine çıkmaları sonucunu da doğurdu. Çocukların iş hayatına katılımlarını belli alanlarda yasaklayan veya çalışma koşullarının standartlarının belirlenmesine dönük uluslararası metinler bulunmasına rağmen, çocukların çalışma hayatına katılımlarını denetleyecek mekanizmalar, çocuk hakları sözleşmesinin bile birçok maddesinin "program hüküm" niteliğinde olması ve taraf devletlere kendi koşullarında düzenleme yapma olanağı tanınması nedeniyle ne yazık ki oluşturulamıyor. Örneğin çocuk emeğinin kullanımının sınırlandırılmasına dönük çalışmalar yapan Uluslararası Çalışma Örgütü gibi kuruluşlar, imzalanan anlaşmalarla çocukların fiziksel ve ruhsal gelişimlerini olumsuz yönde etkileyecek işlerde çalışmalarının mümkün olduğunca engellenebilmesini ya da çocukların çalışma hayatına katılımlarına belli bir yaş sınırının getirilmesinin sağlanabilmesi amacıyla hukuksal bağlayıcılığı olan metinler yaratmak için çaba sarf ediyor. Locke ve Rousseau tarafından tartışılan sonrasında Freud ve Dewey gibi çağdaş düşünürlerce sentezlenerek, iradelerini kullanabilmelerinde yetişkinlerin etkin olması gerektiği kabul edilen çocukluk anlayışı, günümüzdeki tanımlamalarda da etkinliğini koruyor. Her ne kadar çocuğa yönelik haklar tanınmış olsa da, bu hakların pratik alanda uygulanma koşullarının yaratılması yetişkinlere atfedilen görevlerden oluşuyor. Bu yanı sıra çocukluk fikrini belgeleyen metinlerde çocuk, iradesini ve haklarını kullanmada edilgen daha doğru bir ifade ile haklarını kullanma koşullarını talep edici bir konumda bulunuyor. Bu durum, çocukların ihmal ve istismar edilmelelerinin önlenmesi için aile, toplum ve devlete ortak bir sorumluluk alanı yaratıyor. Çocuk haklarını düzenleyen uluslararası ve ulusal ölçekteki birçok metinde, öncelikle çocuğun sağlıklı bir birey olarak yetiştirilmesinden sorumlu olan ailelerin, çocukların

¹⁶ Rona Serozan, *Çocuk Hukuku*, İstanbul, Beta, 2000, s. 33-37.

korunması için birçok yükümlülüğü olduğu belirtiliyor. Ancak, daha önce de belirtildiği gibi yeni-liberal politikalarla birlikte ekonomik ve sosyal sorunların artması, ailelerin birlikte yaşama isteklerinde ve çocukları ile olan ilişkilerinde travmatik durumlar ortaya çıkarıyor. Dünya haritasının geneline yayılan yoksulluk ve özellikle çocukların bundan nasıl etkilendiklerini sorgulayan bütün akademik ve siyasal çalışmaların ortaklaştıkları nokta göz önüne alındığında durumun boyutlarını anlamamız mümkün olabiliyor. Dünyanın her yerinde artan çocuk suçluluğu, sokakta çalışan ve yaşayan çocukların yaşadığı ve aynı zamanda yarattığı sorunlar karşısında toplumsal ve siyasal olarak çözümsüz kaldığı hemen hemen herkes tarafından kabul gören bir gerçeklik halini aldı. Bu çözümsüzlük içerisinde, çocukların temel haklarının sağlanabilmesi için, devletlerin etkinliklerini en üst seviyeye taşımaları gerekiyor. Başka bir deyişle bu noktadan itibaren devletlerin sorumluluk alanı başlıyor. Bu tür bir durumda, örneğin Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın 61. maddesinde "devlet korunmaya muhtaç çocukların topluma kazandırılması için her türlü tedbiri alır" hükmünde de açıkça belirtildiği gibi, özellikle güç koşullar altında yaşayan, gelişimlerinden sorumlu yetişkinler tarafından ihmal ya da istismar edilmiş çocuklar söz konusu olduğunda, devletlerin gerekli denetim ve çözüm olanaklarını yaratarak, bu çocukların topluma kazandırılmasında birinci derecede sorumluluk sahibi olma zorunlulukları doğuyor.

Türkiye'de Çocuklara Yönelik Sosyal Koruma Politikalarının Evrimi

Cumhuriyet Dönemi Çocuklara Yönelik Sosyal Koruma Politikaları

Okay, Osmanlı Devleti'nde öteden beri bir "kimsesiz çocuklar" sorunu olduğu saptamasını yapıyor.¹⁷ Kuşkusuz fütüpatha dayalı bir toplumsal sistemde, savaşlar sonucunda, kimi çocukların kimsesiz kalmasına şaşırılmak gerekiyor. Ancak bu sorun uzun bir dönem boyunca halkın kendi çabalarıyla çözülmeye çalışılmıştı. Geleneksel toplumun dayanışmacı birliğine dayanan Osmanlı sisteminde, vakıf ve imaretler ile devreye giren cemaatler sorunun çözümünde temel rol oynuyorlardı. Devlet ancak sorun bir "tehlike" haline geldiğinde müdahale ediyordu. Örneğin henüz daha 1577 yılında İstanbul kadısına hitaben yazılan bir hatt-ı hümayun ile subaşından şehirdeki dilencileri birkaç gün dikkatle izlemesi, gayri meşru yollarla dilenen erkeklerin kürek cezasına çarptırılması, genç kadınların ise "te'dip" edilmeleri istenmişti.¹⁸ Yetişkinlerden ayrı bir çocuk kavramının Batı'da gelişmesinin başlangıcının 18. yüzyılın sonlarına dayandığı daha önce vurgulanmıştı. 19. yüzyılın sonlarında ise çocuk sorunu özellikle Avrupa kamuoyunun gündeminde önemli bir yer işgal etmeye başlamıştı. Avrupa'da çocuk sorununa yönelik uyanan ilgi modernleşme süreci

¹⁷ Cüneyd Okay, "Osmanlı Devleti'nde Kimsesiz Çocukları Barındırmak İçin Kurulan Bir Kurum: Himaye-i Etfal Cemiyeti (1917-1923)", *Osmanlı*, Ankara, Yeni Türkiye, 1999, s. 496.

¹⁸ Nadir Özbek, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyal Devlet – Siyaset, İktidar ve Meşruiyet 1876-1914*, İstanbul, İletişim, 2002, s. 69.

içerisindeki Osmanlı İmparatorluğunda da yansımaları buluyordu.¹⁹ Kimsesiz sokakta yaşayan çocuklar, terk edilmiş çocuklar ve dilenci çocuklar sorunları Osmanlı yöneticilerinin gündemine girmişti. Öyle ki Meclis-i Vükela bir oturumunda Belçika'nın Anvers kentinde 21 Ekim 1890 tarihinde toplanacak olan Terkedilmiş Çocuklar ve Mahkûmlar Uluslararası Konferansı için alınan daveti değerlendirip, toplantıya Brüksel'deki elçinin temsilci olarak katılmasına karar vermişti.²⁰ Bu yıllarda basında da çocuklara ilişkin haberlerin daha sık yer almaya başladığı görülür. 7 Mayıs 1899 tarihli *Sabah* gazetesinde yer alan bir habere göre, tembellik önemli ahlaki sorunlar yaratmakta ve dilenci çocuklar ile sokaklarda kibritle ve benzeri şeyler satan küçük çocuklar, Osmanlı gençliğine ahlaken kötü örnek oluşturmaktaydı.²¹ Osmanlı yöneticilerinin çocuk sorununa ilişkin çözümleri genellikle söz konusu çocukların meslek edinmelerini sağlamak ve bu yolla topluma faydalı bireyler haline getirmektir. Daha 1873 yılında öksüz ve yetim çocukların okutulması amacı ile kurulan Darüşşafaka'yı, terk edilmiş ya da sokaklarda dilencilik yapan çocukları barındırmak ve bakılmalarını sağlamak için 1895 yılında kurulan Darülaceze izlemişti. Savaşlarla geçen yıllar kimsesiz ve korunmaya muhtaç çocukların sayısında önemli bir artış meydana getirdi. İstanbul'daki "sokak çocukları"nın²² işsiz güçsüz dolaşmasının önüne geçmek ve bunların "talim ve terbiyesi ve sanayie alıştırılması" için gündeme gelen darüleytam (öksüzler evi) açma projeleri ise 1903 yılında Darülhayr-ı Âli'nin açılması ile sonuçlanmıştı. Darülhayr-ı Âli "işsiz güçsüz serseri dolaşan haneberduş gençlerle, korunmaya muhtaç oğlan çocuklarını" sanayi mekteplerine hazırlayan bir yetimhane olarak düşünülmüştü.²³ Balkan Savaşlarından sonra özellikle Birinci Dünya Savaşı yıllarında, kimsesiz çocukların korunması ve geleceğin vatandaşları olarak yetiştirilmesi, binlerce çocuğun yetim kaldığı bir ortamda, sosyal sorunların en önemlilerinden biri haline geldi. 16 Ağustos 1909'da Cemiyetler Kanunu yayınlanınca korunmaya muhtaç çocuklar için kurulan yardım cemiyetleri hukuki bir çerçeveye kavuştular. Meşrutiyet yıllarında İttihat ve Terakki Cemiyeti üyelerinin de kurucusu olduğu, başta Fukaraperver Cemiyetleri olmak üzere çeşitli dernekler vasıtasıyla bu soruna bir çözüm bulunmaya çalışıldı.²⁴ Okay'ın da vurguladığı gibi 1913 yılına kadar en kuvvetli 1918 yılına kadar neredeyse tek siyasal güç olan İttihat ve Terakki'nin I. Dünya

¹⁹ Osmanlı'da çocuğun farkına varılması süreci için ayrıca bkz. Cüneyd Okay, "Son Dönem Osmanlı Toplumunda Çocuk (1850-1900)", *Türkler*, Ankara, Yeni Türkiye, 2002, s. 41-56.

²⁰ Özbek, a.g.e., s. 214.

²¹ Akt. Özbek, a.g.e., s. 81.

²² Yazarlar, "sokak çocukları" yerine sokakta yaşayan ve çalıştırılan çocuklar kavramını kullanmayı tercih etmektedir. Ancak bilginin alındığı kaynaklarda kullanılan terminoloji "sokak çocukları" olduğu durumlarda bu haliyle kullanılmıştır.

²³ Bkz. Osman Nuri Ergin, "Darülhayr-ı Âli", der. Reşat Ekrem Koçu, *İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul, 1966, s. 4247-4278.

²⁴ Demeklerin faaliyeti için bkz. Özbek, a.g.e., s. 278-323. Ayrıca bkz. Mehmet Ö. Alkan, "1856-1945 Yılları Arasında İstanbul'da Sivil Toplum Örgütleri"; A. N. Yücekök, İ. Turan ve M. Ö. Alkan (der.), *Tanzimat'tan Günümüze İstanbul'da STK'lar*, İstanbul, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1998. Ayrıca bu cemiyetlerden birinin tüzük örneği için bkz. Duhter Uçman-Yasemen Akçay, "Osmanlı Fakir Çocuklarına Yardım Cemiyet-i Hayriyyesi Nizamnamesi", *Tarih ve Toplum*, Sayı:184, Nisan 1999, s. 208-210.

Savaş'ında şehit olanların çocukları için kurdukları Dârüleytamlar, söz konusu dönem boyunca binlerce kimsesiz çocuğa hizmet vermiş, gerek basında gerekse de Meclis-i Mebusan'da bu kurumlarla ilgili önemli tartışmalar yaşanmıştı. Ancak bütün tartışmalara rağmen bu kurumlar çeşitli aşamalardan geçerek Cumhuriyet döneminde de varlıklarını sürdürmüşlerdi. Okay'ın da üzerine basarak vurguladığı gibi, bütün tartışmalar bir yana burada önemli olan, Dârülhayr-ı Ali ve Dârüleytamlar gibi iki kurumun, kimsesiz çocuklar için devlet eliyle kurulmuş ve yaşatılmış olmasıdır.²⁵ Dârüleytamlar bir süre için ihtiyaçları karşılamış olsalar da yeni açılan her şubenin kısa süre içinde kapasitesinin dolmasının önüne geçilemedi. Bu aşamada o güne kadar devletin faaliyet alanı içinde kalan bu çocuklar ilk defa bugünkü Sivil Toplum Kuruluşlarına (STK) benzeyen bir faaliyet alanı içinde kalırlar. Eski takvîmle 6 Mart 1333 (6 Mart 1917) tarihinde bir araya gelen Himâye-i Etfâl derneğinin kurucuları daha sonra derneğin başkanı olacak olan Reis İsmail Canbulat Bey'in başkanlığında Galatasaray Yurdu'nun içinde toplanırlar ve hükümete verilecek beyannâmeyi hazırlarlar: Himâye-i Etfâl Cemiyeti nizamnamesinde amaç ve görevler ayrıntılı biçimde tanımlanmıştı. Cemiyetin ilgi alanına giren çocukların üst yaş sınırı on üç olup, cemiyet, çocuklara işkence edilmemesini, ebeveynleri tarafından dahi olsa çocuklara dayanabileceklerinden daha fazla yük yüklenmemesini, sağlıklarının korunarak iyi beslenip büyümelerini gerekli görmekteydi. Cemiyet çocukların ticari meta olarak kullanılmasının yasak edilmesini savunurken, çocukların gayr-ı ahlâkî yetişeceği her türlü ortamdan uzak tutulmasını temel ilkelere birini yapmıştı.²⁶ Bu noktada Okay'ın döneme ilişkin bazı saptamalarını uzun da olsa aktarmak gerekiyor. Zira bu saptamalar aktarıldığında görülecek ki yüzyıl başında kimsesiz çocuklar için yapılan tartışmalar ile bugün yapılan tartışmalar arasında fazla bir fark yok: Cemiyet, çocukları barındırmak için 1917 yılında bir girişimde bulunur ve Firuz Ağa'da bir çocuk misafirhanesi hizmete açılır. Misafirhane ilk açıldığında 100 yataklıdır ama cemiyet daha fazla çocuğa hizmet etmek istemektedir. Bu nedenle misafirhaneye "daima dolup boşalan bir depo mahiyeti" verilmesi kararlaştırılır. Bu nedenle cemiyet misafirhanesine gelen çocuklar uygun görülen ailelere "evlatlık", ticaret ve sanayi ile uğraşan kişilerin yanına "çı-
rak" ve çeşitli okullara da "talebe" olarak yerleştirmeye başlar ve onlardan boşalan yerlere yeni çocuklar alınmaya başlanır. Bu yöntemle 1917-22 yılları arasında misafirhaneye 2027 çocuk kabul edilir. Cemiyet bu faaliyetini devam ettirebilmek için gazeteler aracılığıyla hayırseverlere çağında bulunur. Cemiyet, o dönemde verdiği bir ilanda "serseri ve bîvâye" çocuklar için açtıkları misafirhanenin kapasitesinin dolmak üzere olduğunu belirterek "himâyetkâr aileler" göreve davet edilir. Ancak cemiyetin yaptığı denetlemelerde evlatlık olarak verilenlerin büyük çoğunluğunun hizmetçi muamelesi gördüğü, sanayi ve ticaret işletmelerine verilenlerin "ayak işlerinde" çalışıldığını görülür. Cumhuriyet döneminin ilk yıllarında çocuklarla ilgili hizmetlerde yerel yönetimlerin ve il özel idarelerinin ağırlıkta olduğunu söyleyebiliriz. Çocuklar yeni kurulan cumhuriyetin teminatı olarak görüldükleri

²⁵ Cüneyd Okay, "Osmanlı Devleti'nde Kimsesiz Çocukları Barındırmak İçin Kurulan Bir Kurum: Himaye-i Etfal Cemiyeti (1917-1923)", s. 496.

²⁶ A.e., s. 497.

için "millî bir nesil" oluşturma çabasına girilmiş ve bunun genç, sağlıklı çocukların yetişmesiyle sağlanacağı inancı yaygınlaşmıştı.²⁷ Çocukların bu biçimde önem kazanması ve savaş sonrasında kimsesiz çocukların sayısındaki artış, sosyal politikaların merkezine çocukların alınması sonucunu doğurmuştu. 30 Haziran 1921'de Ankara hükümeti tarafından kurulan Himaye-i Etfal Cemiyeti bu politikaların gerçekleştirilmesinde önemli bir rol üstlendi. 1934 sonrasında adını Çocuk Esirgeme Kurumu olarak değiştirecek olan cemiyet, kurulduğu andan itibaren başta savaşın zor şartları altında kimsesiz kalmış çocukları barındırmak için misafirhaneler açılmasına öncülük etmenin dışında, eğitimden sağlığa pek çok alanda faaliyet göstermiş ve bir anlamda devlet politikalarını tamamlayıcı bir işlev görmüştü.²⁸ 1929 yılında Sultanahmet Medresesi İstanbul belediyesi tarafından gündüzleri çalışan ancak geceleri barınacak yeri olmayan 16 yaşından küçük çocuklara hizmet verecek bir yurt olarak düzenlenmişti. Ayrıca 1932 yılında Galata'da bulunan İskoç Mektebi belediye tarafından satın alınarak hem ilk mektep hem de "sokak çocukları"na hizmet verecek bir rehabilitasyon merkezi olarak hizmete açılmıştı. Bu alanda 1949 yılında yapılan ilk yasal düzenlemeyi 1957 yılında yapılan yasal düzenleme izlemiştir. 1960'lı yıllara kadar yerel yönetimlerin ağırlıklı olarak hizmet verdiği bu alan, giderek merkezi hükümetlerin denetiminde gelişme göstermiştir. Özbek'in vurguladığı gibi, 1950 ve 60'lı yıllardan itibaren çocuk sorunu, daha önceki döneme damgasını vurmuş olan yeni bir "millî nesil" yetiştirme sorunsalının dışına taşarak, kentleşme ve dengeli kalkınma sorunları çerçevesinde kavramsallaştırılmaya başlanmıştır.²⁹ 1980 Askeri müdahale sonrasında, Milli Güvenlik Konseyi'nin 51 sayılı kararı ile Çocuk Esirgeme Kurumu'nun yönetim ve denetimi Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı'na verildi. Anayasa'da yapılan değişiklikler sonrasında 27 Mayıs 1983 yılında çıkarılan 2828 sayılı Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu Kanunu ile Türkiye Çocuk Esirgeme Kurumu'nun hukuki varlığı sona erdirilmiş, çocuklara yönelik hizmetlerde yasal sorumluluk sadece devlete verilmiştir. Bu doğrultuda oluşturulan Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu Genel Müdürlüğü (SHÇEK) 1991 yılından itibaren Başbakanlığa bağlı olarak hizmetlerini sürdürmüştür.³⁰ Bu kurumla ilgili olarak en son düzenlemeler 2011 yılında yürürlüğe giren 633, 662 ve 666 sayılı Kanun Hükmünde Kararnameler (KHK) ve 2014 yılında yürürlüğe giren 6518 sayılı kanun ile yapılmıştır. 2011 Haziran ayında çıkarılan 633 sayılı kararname ile SHÇEK kapatılmış, yerine Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı (ASPB) kurulmuş, 2828 sayılı kanunun adı Sosyal Hizmetler Kanunu olarak değiştirilmiştir. ASPB, bu tarihten itibaren Aile ve Toplum Hizmetleri Genel Müdürlüğü, Çocuk Hizmetleri Genel Müdürlüğü, Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü, Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü, Sosyal Yardımlar Genel Müdürlüğü, Şehit Yakınları ve Gaziler Dairesi Başkanlığı olarak tanımlanan hizmet birimleri aracılığı ile sos-

²⁷ Nadir Özbek, *Cumhuriyet Türkiye'sinde Sosyal Güvenlik ve Sosyal Politikalar*, İstanbul, Tarih Vakfı, 2006, s. 103.

²⁸ Himaye-i Etfal Cemiyeti için bkz. Özbek, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyal Devlet-Siyaset, İktidar ve Meşruyet 1876-1914*, s. 104-108.

²⁹ Özbek, *Cumhuriyet Türkiye'sinde Sosyal Güvenlik ve Sosyal Politikalar*, s. 210.

³⁰ A.e., s. 214.

yal hizmet vermeye başlamıştır. Kadın ve Aileden Sorumlu Devlet Bakanlığı da bu yapılanma çerçevesinde kapatılmış, SHÇEK merkez teşkilatı tasfiye edilmiş, taşra teşkilatının da İl Özel İdarelerine bağlanacağı ilan edilmiştir. Bu KHK’de ASPB teşkilatlanmasının 21.12.2012 tarihine kadar tamamlanacağı belirtilmiştir. İl Özel İdarelerine bağlanma prosedürünün 1 yıl içerisinde tamamlanacağını öngören KHK, daha sonra devir ile ilgili bu süreyi üç yıla çıkarmıştır. Bu düzenlemenin ardından 6518 sayılı kanun ile sosyal hizmet kuruluşlarının Bakanlar Kurulu kararıyla il özel idareleri, belediyeler ve diğer kamu kurum ve kuruluşlarına devredilebileceği maddesi getirilmiştir.³¹ Türkiye’de sosyal hizmetlerin yerel yönetimlere devri tartışmalarının 2828 sayılı yasada bu şekilde maddeleşmesi, sosyal hizmetlere ihtiyaç duyan kesimlerin karşılaşılabileceği sıkıntılar kaçınılmaz olarak akla getiriyor. Yerel yönetimlerin kaynak sorunları ve bölgeler arasında farklılaşabilecek sosyal hizmet anlayışları bu sıkıntıların başında geliyor. Tüm bunlara bir de yeni liberal politikaların kaçınılmaz sonucu özelleştirme uygulamaları eklenince, sosyal hizmetin en hassas alanı olarak tanımlanabilecek çocuk hizmetlerinin dahi tehdit altında olduğu görülüyor.

Çocuk hizmetlerine yönelik mevzuat ve yasal düzenlemeler ile ilgili gerçekleştirilen yeniden gözden geçirme çalışmalarında öncelikli olarak anayasa metninin üzerinde durulması gerektiği de belirtilmelidir. Bu önceliğin nedeni Türkiye Cumhuriyeti Anayasası’nın, çocuklar ile ilgili alınacak kararlara ve hayata geçirilen uygulamalara yön veren, uluslararası sözleşme hükümlerinin iç hukukta yer almasını sağlayan üst metin olması ile açıklanabilir. Anayasada çocukların “Kanun önünde eşitlik” (Madde 10), “Ailenin korunması ve çocuk hakları” (Madde 41), “Sosyal güvenlik bakımından özel olarak korunması gerekenler” (Madde 61) ve “Yabancı ülkede yaşayan Türk vatandaşları” (Madde 62) başlıkları altında ele alındığı görülüyor. Bu bağlamda, Anayasada çocuğu hakkın sahibi olarak tanımlayan, çocuğun tüm haklarını yasa ile güvence altına alan, bütüncül bir yaklaşımla başlı başına bir “Çocuk Hakları” bölümünün oluşturulması ihtiyacı kendisini gösteriyor. Çocuklara yönelik tüm düzenlemeler, ancak bu şekilde oluşturulmuş bir alt yapının üzerinde ayakta kalabilir.

Türkiye’de “Korunma İhtiyacı Olan Çocuk” Kavramı ve İlgili Yasal Mevzuatta Öngörülen Hizmetler³²

ASPB hizmetlerinin tamamında 2828 sayılı Sosyal Hizmetler Kanunu’nun hükümleri uygulanmaktadır. Bu kanun kapsamında “korunmaya ihtiyacı olan çocuk” tanımı “beden, ruh ve ahlak gelişimleri veya şahsi güvenlikleri tehlikede olan, ana ve/veya babasız, ana ve/veya babası belli olmayan, ana ve/veya babası tarafından

³¹ Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun, Kanun No: 6518, Kabul Tarihi: 6/2/2014, Madde 120.

³² Maktelede ele alınan mevzuat hükümleri hakkında ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz. Pınar Akkuş, *Cinsel İstismar Mağduru Kız Çocuklar: Sosyolojik ve Viktimolojik Bir İnceleme*, İstanbul Üniversitesi Adli Tıp Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2014.

terk edilen” çocukların yanı sıra “ana veya babası tarafından ihmal edilip; fuhuş, dilencilik, alkollü içkileri veya maddeleri kullanma gibi her türlü sosyal tehlikelere ve kötü alışkanlıklara karşı savunmasız bırakılan ve başıboşluğa sürüklenen çocuk” şeklinde yapılmıştır. Çocuklarla ilgili yürütülen hizmetlerde 2828 sayılı Sosyal Hizmetler Kanunu’nun yanı sıra 2005 yılında yürürlüğe giren 5395 sayılı Çocuk Koruma Kanunu da (ÇKK) etkin bir biçimde kullanılmaktadır. ÇKK, korunma ihtiyacı olan çocuklar hakkında alınacak tedbirler ile suça sürüklenen çocuklar hakkında uygulanacak güvenlik tedbirleri ve çocuk mahkemelerinin kuruluş, görev ve yetkilerine ilişkin hükümleri kapsar. Bu kanunda “korunma ihtiyacı olan çocuk”, “bedensel, zihinsel, ahlaki, sosyal ve duygusal gelişimi ile kişisel güvenliği tehlikede olan, ihmal veya istismar edilen ya da suç mağduru çocuk” olarak tanımlanmıştır. Çocuklar için hangi şartlar altında, hangi koruma prosedürlerinin işletildiği; çocukların hangi kurumsal yapılarda korunma altına alındığı konuları her iki kanun metninde çeşitli başlıklar altında sınıflandırılmıştır. Bu hizmetlere ve ilgili yasal düzenlemelere çocuklar açısından kritik öneme sahip bu iki kanun çerçevesinde kısaca değinmeye çalışacağız. Bu değerlendirmelere yazarların ASPB bünyesinde çalıştıkları süreçte elde ettikleri deneyim ve gözlemler de eşlik edecektir.

Koruyucu ve Önleyici Hizmetler

Çocukların her türlü ihmal ve istismardan korunması ve sağlıklı gelişimi için koruyucu, önleyici, eğitici, geliştirici, rehberlik ve rehabilite edici sosyal hizmet faaliyetlerini yürütme ve koordine etme görevi 633 sayılı KHK’nin 8. maddesi ile ASPB’nin Çocuk Hizmetleri Genel Müdürlüğüne verilmiştir. Çocuk Hizmetleri Genel Müdürlüğü çocukların duygusal, cinsel ve ekonomik istismarını önlemek, şiddetle karşı korunmasını ve çocukların eğitimlerinin sürekliliğini sağlamak amacıyla yapılacak hizmetlerden ve çocukların öncelikli olarak aile yanında desteklenmesinden sorumlu tutulmuştur. Ancak, aile yanında bakımı mümkün olmayan çocuklar ile refakatsiz sığınmacı çocuklar, sokakta yaşayan/çalıştırılan çocuklar, suça itilmiş/suç mağduru çocuklar, evinden kaçmış çocuklar, maddenin kötüye kullanımı sonucu rehabilitasyona gereksinim duyan çocuklar ve bu çocukların aileleri için çalışmalar yürütebilecek kuruluşların açılması, rehabilitasyon programlarının geliştirilmesi de görevler arasında sıralanmıştır.³³ Dolayısı ile mevzuatta, dünyadaki eğilim ile paralel olarak çocukların aile yanında bakımı ve aile ile birlikte çalışarak rehabilitasyonuna öncelik verildiği görülmektedir. Ekonomik yoksunluk nedeni ile korunma altına alınan çocukların sayısının en aza indirilmesi amacı ile bu çocuklara sosyal ve ekonomik destek bağlanarak ailesi veya yakınları tarafından bakılabilmeleri sağlanmakta-

³³ Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Çocuk Hizmetleri Genel Müdürlüğü Teşkilat ve Görevlerine İlişkin Yönerge, Madde 36-40.

dır. Bunun yanı sıra hakkında korunma kararı olmasa da maddi sorunlar nedeni ile eğitimi sürdüremeyecek çocuklara da bu desteğin verilebileceği belirtilmektedir.³⁴

Mevzuatta çocukların eğitimlerinin sürekliliğini sağlamak amacıyla yapılacak hizmetlerin yanı sıra okul çağında olup eğitimine ve okula devam etmeyen çocukların durumu da ele alınmıştır.³⁵ Bu çocukların iş ve meslek sahibi olabilmeleri için bulundukları sosyal hizmet kuruluşlarının uygun görülen hizmetlerinde istihdam edilebilecekleri belirtilmiştir.³⁶ Bu düzenleme, sosyal hizmet alan kişilerin bu alanda hizmet üretmesine imkân sağlaması nedeni ile oldukça önemlidir. Henüz reşit olmamış çocukların sosyal hizmet kurum ve kuruluşlarında çalışabilmeleri, Türk Medeni Kanununun 12. maddesinde ve 657 sayılı Devlet Memurları Kanununun 40. maddesinde belirtildiği üzere bir meslek veya sanat okulunu bitirmiş, 15 yaşını doldurmuş çocuklara mahkeme tarafından verilecek karar ile mümkün olabilmektedir.

2828 sayılı Sosyal Hizmetler Kanunu'nun 22. ve 23. maddelerinde çocukların kuruluşlarda bakım/korunma altına alınmasına alternatif olarak aile yanına yerleştirilmesine, özellikle koruyucu aile kurumuna vurgu yapılmıştır. Türkiye'de çocuklara yönelik kurumsal bakımın yeni boyutu olarak tanımlanabilecek koruyucu aile kurumu, ilk olarak 1993 yılında yayımlanan bir yönetmelik ile düzenlenmiştir. Koruyucu aile kurumuna ilişkin son düzenleme ise 2012 yılında Resmi Gazetede yayımlanarak yürürlüğe giren Koruyucu Aile Yönetmeliği³⁷ ile gerçekleştirilmiştir. 2012/15 Çocuk Hizmetlerine İlişkin Genelgenin 12. maddesinde mevzuatta mevcut kapasitenin üzerinde hizmet veren kuruluşlardaki çocukların durumlarının ivedilikle değerlendirilerek alternatif hizmet modellerinden yararlandırılması vurgulanırken, ÇKK'nun 4. maddesinde, haklarında tedbir kararı verilen çocukların, kurumda bakım ve kurumda tutmanın son çare olarak görülmesi gerektiği belirtilmektedir. Koruyucu Aile Yönetmeliğinin 8, 17, 20 ve 22. maddelerinde koruyucu aile belirlenirken dikkat edilecek hususlar arasında bu kişilerin çocuklara yönelik işlenen istismar suçlarından mahkûmiyetinin olmaması gerektiği ve çocuğun koruyucu aile tarafından istismar edildiğinin tespiti halinde çocuğun aileye izinli verilmeyeceği, geri alınacağı ve koruyucu aile statüsünün iptal edileceği belirtilmiştir. Korunmaya ihtiyacı olan çocuğun bakımı ve yetiştirilmesine karşılık olarak koruyucu aileye istediği takdirde, ödeme yapılarak bu kurumsal hizmetin teşvik edilmeye çalışıldığı görülmektedir.³⁸

Çocukların aile yanında yaşamlarını sürdürmeleri için çalışmalara ağırlık verilmesi çok önemli bir gelişme olsa da, kendi ailesinin yanında kalması mümkün olmayan veya evlat edinme/koruyucu aile sistemine dahil edilemeyen çocuklar açısından kuruluşta bakımın bir zorunluluk olduğu gerçeği değişmiyor. Dolayısı ile korunma ihtiyacı

³⁴ Sosyal ve Ekonomik Destek Yönetmeliği, Madde 6.

³⁵ 2828 Sosyal Hizmetler Kanunu, Madde 25.

³⁶ 2828 Sosyal Hizmetler Kanunu, Madde 16.

³⁷ Koruyucu Aile Yönetmeliği, Resmi Gazete Tarihi: 14.12.2012 Resmi Gazete Sayısı: 28497.

³⁸ 2828 Sosyal Hizmetler Kanunu, Madde 23

olan çocukların kaldıkları kuruluşların yapılarını iyileştirmek kritik bir öneme sahip. Bu noktada yüzlerce çocuğun bir arada kaldığı “kışla tipi” büyük ölçekli kuruluşları terk edip küçük ölçekli kuruluşların oluşturulmasına ve bu kuruluşlardaki kalitenin artırılmasına yönelik çalışmaların ön plana çıktığını söylemek mümkün. ASPB, Avrupa Birliği’ne uyum süreci çerçevesinde yurt ve yuva tarzı yapılar yerine çocuk evlerinin yaygınlaştırılmasına yönelik çalışmalar yapılacağını ifade etmiştir.³⁹ Bu bağlamda, 2828 sayılı Sosyal Hizmetler Kanunu’nda 2014 yılında gerçekleştirilen düzenleme ile sosyal hizmet kuruluşları arasında “çocuk evleri”, “çocuk evleri sitesi” gibi ev tipi sosyal hizmet birimlerine ağırlık verildiği görülüyor.⁴⁰

Türkiye’de çocukların korunma altına alındıkları kuruluşlar ile ilgili çalışmalara yönelik en önemli gelişmeler arasında “Ebeveyn Bakımından Yoksun Çocuklar İçin Minimum Standartların Uyarlanması” çalışması gösterilebilir. Türkiye’de bir ilk olan çalışmanın amacı çocuklara bakım, koruma ve gözetim hizmeti sunan kurumların uymaları gereken minimum standartların belirlenmesidir. BM’nin UNICEF’in teknik desteği ile geliştirdiği “Ebeveyn Bakımından Yoksun Çocuklar İçin Kaliteli Bakım Standartları Rehberi”nden yararlanılarak hazırlanan çalışmada uluslararası alanda kabul gören 28 minimum standardın Türkiye koşullarına uyarlanması sağlanmıştır.⁴¹ Çalışma, ASPB, Adalet Bakanlığı, Milli Eğitim Bakanlığı, İçişleri Bakanlığı, Emniyet Genel Müdürlüğü ve Jandarma Genel Komutanlığında görev yapan yönetici, meslek elemanı ve destek personelinin katılımı ile 2005-2008 yılları arasında gerçekleştirilmiş çalıştaylar sonucu ortaya çıkarılmıştır.⁴² ASPB’nin bu standartların dayandırıldığı Minimum Standartlar İzleme ve Değerlendirme Programının uygulanması için bir yönerge yayınladığı da görülüyor.

Kurum Bakımında Yaşayan Çocukların Hakları Konusunda Avrupa Konseyi Tavsiye Kararının Uygulanmasına İlişkin Rapor’da Avrupa ülkelerinin kurumsal bakım konusunda gerçekleştirdiği çalışmalar karşılaştırmalı olarak ele alınmıştır. Ancak, bu raporda Türkiye’de çocukların korunma altına alındıkları kuruluşların Belirlenmiş Minimum Standartları yakalayıp yakalamadığına ilişkin Avrupa Konseyi’ne net bir yanıt verilmemiş olduğu, çocukların haklarını tanımlayan standartların

³⁹ Birleşmiş Milletler Çocuk Haklarına Dair Sözleşmenin 44. Maddesi Uyarınca Hazırlanan Rapor, İkinci ve Üçüncü İlerleme Raporu, Türkiye, s. 17, (Çevrimiçi) http://www.cocukvakfi.org.tr/Rapor/Turkiye_cocuk_Haklari_2._ve_3._Ulusal_ilerleme_Raporu.pdf, 18 Ekim 2013.; Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı, 2013 Yılı Kurumsal Mali Durum ve Beklentiler Raporu, (Çevrimiçi)http://www.aile.gov.tr/upload/Node/24776/files/2013_Kurumsal_Mali_Durum_ve_Beklentiler_Raporu1.pdf, 18 Ekim 2013.

⁴⁰ 2828 Sosyal Hizmetler Kanunu, Madde 3.

⁴¹ Ulusal Danışma Ekibi, *Ebeveyn Bakımından Yoksun Çocuklar İçin Minimum Standartların Uyarlanması Çalışma Raporu*, 2008, (Çevrimiçi) <http://www.aile.gov.tr/upload/Node/23201/files/MinStanCalRaporu.pdf>, 27 Eylül 2013.

⁴² Bu çalışma, Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile UNICEF arasındaki işbirliği ile geliştirilip, 2005-2008 yılları arasında AB desteği ile uygulanmakta olan “Türkiye’de Çocuklar İçin İyi Yönetişim, Koruma ve Adalet Projesi kapsamında gerçekleştirilmiştir.

tam anlamıyla oluşturulmadığı, bağımsız bir izleme ve çocukların başvurabileceği/şikâyetlerini dile getirebileceği sistemin henüz oluşturulmadığı raporlanmıştır.⁴³ Bu verilerden ve yazarların ASPB çalışma deneyimlerden yola çıkarak sosyal hizmet mevzuatındaki ilerlemelerin gerçek yaşama yansımalarının zaman aldığı, uluslararası standartları yakalamada sıkıntı yaşandığı tespiti yapmak mümkündür. Kuruluşların ölçeklerinin küçültülmesi eğiliminin benimsenmesi oldukça önemli olmakla birlikte, çocukların yaşam kalitesinin yalnızca bina düzenlemesi ile sağlanamayacağı gerçeği ortadadır. Bu noktada her çocuğun bir birey olduğu unutulmamalıdır. Aynı kuruluştaki kalan çocukların çok farklı niteliklere ve ihtiyaçlara sahip olduğu görülmektedir. Bu nedenle çocukların özelleşmiş ihtiyaçlarına cevap verebilecek yeni modeller üretilmesi gerekmektedir. Türkiye’de Çocuk Koruma Sistemi’nin ardındaki felsefenin irdelenmesi bu anlamda önem taşımaktadır. Bu nedenle aşağıda korunma ihtiyacı olan çocukların karşılaşmaları süreçler ele alınıp, bu süreçler üzerinden bir değerlendirme yapılmaya çalışılacaktır.

Korunma İhtiyacı Olan Çocukların Tespit ve İncelemesi

Türkiye’de çocukların uğradıkları bir ihmal veya istismar durumunda, devlet birimlerinden herhangi bir yardım alabilmesi için öncelikle yasal mercilere bildirimde bulunulması gerekmektedir. Bu bildirim çocuk tarafından yapılabildiği gibi aile bireyleri ya da istismarı fark eden başka birileri tarafından da yapılabilmektedir. Korunmaya ihtiyacı olan çocukların tespit ve incelemesi ile bu çocuklar hakkında korunma kararı verilmesi 2828 sayılı kanunun 21. ve 22. maddeleri ile düzenlenmiştir. Bu maddelere göre korunma ihtiyacı olan çocukların tespitinde ve incelemelerinde mahalli mülki amirler, sağlık kuruluşları ve köy muhtarları ile genel kolluk kuvvetleri ve belediye zabıta memurları da görevli kılınmıştır. Korunma ihtiyacı olan çocuklar ile ilgili çıkan haberler takip edilerek başka herhangi bir ihbara gerek olmaksızın bu çocuklar hakkında gerekli işlemlerin yapılması gerektiği ilgili düzenlemeler ile ifade edilmiştir.⁴⁴ ÇKK da, korunma ihtiyacı olan çocuğun ASPB’ye bildiriminde adli ve idari mercileri, kolluk görevlilerini, sağlık ve eğitim kuruluşlarını, sivil toplum kuruluşlarını yükümlü kılmıştır. ASPB ise kendisine bildirilen olaylarla ilgili olarak gerekli araştırmayı derhal yapmakla yükümlü kılınmıştır.⁴⁵

Görüldüğü üzere Çocuk Koruma Sistemi, çocukların kurumsal hizmetten faydalanabilmeleri için polise, mahkemeye şikâyetle bulunulması ve korunma kararının resmi yollar ile alınmasını gerekli kılıyor. Bu bağlamda, Türkiye’de çocukların kişi-

⁴³ Council of Europe, Rights of Children in Institutions Report on the implementation of the Council of Europe Recommendation Rec(2005)5 on the rights of children living in residential institutions, 2008, p. 44, (Çevrimiçi) <http://www.coe.int/t/dg3/familypolicy/Source/ECDCS%20%282009%29%209%20Rights%20of%20Children%20in%20Institutions.pdf>, 18 Ekim 2013.

⁴⁴ 2012/15 Çocuk Hizmetlerine İlişkin Genelge, Madde 17.

⁴⁵ 5395 sayılı Çocuk Koruma Kanunu, Madde 6.

sel bilgilerini paylaşmadan ve adli bildirim gerçekleştirilmeden koruyucu/destekleyici bir hizmetten faydalanamadığını belirtmek gerekiyor. Mevzuatta vurgulandığı üzere hiç şüphesiz, çocukların ihmal ve istismarını bildirim yükümlülüğü çocuğa yönelik ihmal/istismarın durdurulması ve suçu işleyenin cezalandırılması açısından büyük önem taşır. Ancak, bildirim sonrasında yasal sürecin işletilmeye başlaması ile birlikte yaşanabileceklerden çekinen çocukların sağlık hizmeti almaktan kaçınma ve ihmal/istismarı bildirmekten vazgeçme eğilimi sergileyebildikleri de bilinmektedir. Bildirim yükümlüğünün sonuçlarının çocuk yararına olabilmesi için ihmal ve istismar mağduru çocuklara yönelik işleyen tüm sistemin (kolluk, adliye, sosyal hizmet, sağlık) çocuk yararına düzenlenmesi gerekmektedir. Bu anlamda yurt dışı örneklerde⁴⁶ görülen ihmal/istismar mağduru çocukların kimlik bilgilerini vermeksizin ve polise bildirimde bulunmaksızın da başvurabilecekleri telefon ile, yüz yüze, internet üzerinden sunulan danışmanlık ve hukuki destek hizmetlerinin hayata geçirilmesinin Çocuk Koruma Sistemini güçlendireceği düşünülmektedir.

Sosyal İnceleme

Korunma ihtiyacı olan çocukların durumlarının tespitinde “sosyal inceleme” çocuğun yararı açısından kritik öneme sahiptir. İster suça sürüklensin isterse ihmal ve istismara uğramış olsun çocuğun durumu, çocuk ve çevresi ile gerçekleştirilecek kapsamlı görüşme ve gözlemler sonucu oluşturulacak bir rapor eşliğinde ilgili makamlara sunulmalıdır.

ÇKK’nın Koruyucu ve Destekleyici Tedbir Kararı Alınması ile ilgili 7. maddesinde “Tedbir kararı verilmeden önce çocuk hakkında sosyal inceleme yaptırılabilir.” denilmektedir. Acil korunma kararı alınmasını düzenleyen 9. maddede çocuk hakkında acil korunma kararı alınmasının ardından hakkında tedbir kararı verilip verilmeyeceğinin kararı noktasında sosyal inceleme yapılması zorunlu tutulmuştur. Tedbir kararlarında usul konusunu ele alan 13. maddede ise “Tedbir kararının verilmesinden önce yeterli idrak gücüne sahip olan çocuğun görüşü alınır, ilgililer dinlenebilir, çocuk hakkında sosyal inceleme raporu düzenlenmesi istenebilir.” denilmektedir. Sosyal İnceleme başlığı altında yer alan 35. maddede “mahkemeler, çocuk hâkimleri veya Cumhuriyet savcılarınca gerektiğinde çocuğun bireysel özelliklerini ve sosyal çevresini gösteren inceleme yaptırılır” denilmekte ancak, bu incelemenin kapsamı “çocuğun, işlediği fiilin hukuki anlam ve sonuçlarını algılama ve bu fiille ilgili olarak davranışlarını yönlendirme yeteneğinin” değerlendirilmesi ile sınırlandırılmaktadır. Bu maddedeki ifade ile ÇKK’daki Sosyal İnceleme başlığının suça sürüklenen çocukları kapsayacak şekilde kaleme alındığı görülmektedir. ÇKK’nın Uy-

⁴⁶ Yurt dışı örnekler, Pınar Akkuş’un 1-15 Temmuz 2012 tarihinde Almanya-Berlin’de istismar mağduru çocuklar ile çalışma yürüten sosyal hizmet çalışanlarıyla gerçekleştirdiği görüşmelerden elde edilmiştir. Söz konusu ziyaret Koç Üniversitesi Kadın Araştırmaları Merkezi (KOÇ KAM) tarafından finanse edilmiştir.

gulanmasına İlişkin Usûl ve Esaslar Hakkında Yönetmeliğin “Sosyal inceleme talebi, yaptırılması ve değerlendirilmesi” başlıklı 20. maddesinde de sosyal inceleme yaptırılması zorunlu durumların suça sürüklenen çocuklar üzerinden tarif edildiği görülmektedir. ÇKK’da tedbir kararının hemen alınması gereken durumlarda sosyal incelemenin daha sonra yaptırılabilceği, sosyal inceleme yaptırılmaması halinde gerekçesinin kararda gösterilmesi gerektiği ifade edilerek raporun hazırlanması güvence altına alınmaya çalışılmıştır.⁴⁷

Tüm kritik önemine rağmen çocukların ASPB bünyesinde korunma altına alındıktan sonra yerleştirildiği ilk merkezlerde haklarında sosyal inceleme yapılması konusunda sıkıntı yaşandığı belirtilmelidir. Çocukların süreçlerini analiz etmek açısından oldukça önemli bir yerde duran bu rapor olmaksızın daha uzun süreli kalacakları kuruluşlara yerleştirildikleri, uzun süreli kalınan kuruluşlarda ise çocuklar hakkında oldukça sınırlı sayıda rapor hazırlandığı yazarların alan deneyiminden bilinmektedir. Bunun yanı sıra Çocuk Mahkemeleri’nde çocuklar hakkında yazılan sosyal inceleme raporlarının çoğu zaman yalnızca çocuk ile gerçekleştirilen tek bir görüşme sonucu, çocuğun yaşadığı sosyal çevreyi kapsama almaksızın ve ev ziyareti gerçekleştirmeksizin yazıldığı; bu raporların çocuk hakkında sahip olunması gereken ana bilgiler açısından dahi eksik olabildikleri gözlemlenmiştir.⁴⁸ Sosyal inceleme raporlarının uluslararası standartlara uyumunun sağlaması ve Çocuk Koruma Sistemi içerisindeki çalışanların sosyal incelemeye gereken önemi göstermesi konularında sıkıntılar yaşandığı açıkça görülmektedir.

Acil Korunma Kararı

Bir çocuğun herhangi bir nedenle korunma ihtiyacı içinde olması halinde derhal ASPB tarafından bakım ve gözetim altına alınması gerekmektedir.⁴⁹ ÇKK’na göre ASPB, bu durumu çocuğu bakım ve gözetim altına aldığı günden itibaren en geç 5 gün içinde çocuk hâkimine bildirmek zorundadır. Hâkimin talep hakkında üç gün içinde karar vermesi gerekmektedir. Çocuk hakkında en fazla 30 günlük Acil Korunma Kararı verilebilir. Bu süreçte çocuğun durumuna uygun olan kuruluşlardan birine nakil edilmesi gerekmektedir. Acil korunma kararı süresi içinde çocuğun kaldığı kuruluş tarafından aile ikametgâhında sosyal inceleme yapılarak çocuğun ailesi ve yakın çevresi ile görüşülmesi, çocuğa ilişkin tüm değerlendirmelerin sosyal inceleme raporu ile aile hâkimliğine bildirilmesi gerekir. Hâkim hazırlanan sosyal inceleme raporu doğrultusunda çocuk hakkında karar vermektedir: Çocuk hakkında bakım tedbiri isteyerek kuruluş bakımında kalmasını uygun görebileceği gibi aile için-

⁴⁷ 5395 sayılı Çocuk Koruma Kanunu, Madde 35.

⁴⁸ Neylan Ziyalar, Lütfiye Kaya Cicereli, Oben Sütütemiz, “Content Analysis Of Social Investigation Reports Submitted To Juvenile Courts: A Turkish Sample”, *IIB International Refereed Academic Social Sciences Journal*, Autumn October- November- December 2012 Volume: 03 Issue: 08.

⁴⁹ 5395 sayılı Çocuk Koruma Kanunu, Madde 9.

de çocuğa yönelik doğrudan bir istismarın olmadığı ve ailenin çocuğu koruyabilecek yeterlilikte olduğunun belirlenmesi halinde koruyucu ve destekleyici tedbir kararı ile aileye teslimini de uygun görebilmektedir.

2014 yılında 2828 sayılı Sosyal Hizmetler Kanununda yapılan son düzenleme, sosyal hizmet kuruluşlarına mahkemeye bildirmeksizin çocuğu ailesine teslim etme yetkisini vermiştir. ÇKK ile çelişkili olduğu görülen bu düzenlemede eğer yapılan inceleme sonucunda çocuğun derhâl korunma altına alınmasını gerektiren bir durum olmadığı ve ailesine teslim edilmesinde herhangi bir sakınca bulunmadığı kanaatine varılır ise bu durumun raporlaştırılması ve mülki idare amirinden onay alınması şartı ile çocuğun ailesine teslim edilebileceği belirtilmiştir.⁵⁰ Çocuk Koruma Sistemi'nde çocuğun yaşamının aile yanında sürdürülmesi felsefesi uygulanırken çocuk hakkında yapılacak sosyal inceleme ve değerlendirmenin çocuk açısından kritik öneme sahip olduğunu tekrarlamak gerekli. Yazarların gözlem ve deneyimleri bazı aileye dönüş değerlendirmelerinde sağlıklı olmayan inceleme ve değerlendirmelerin çocuğun ailesi yanında istismarını pekiştirdiğini göstermektedir.

Koruyucu ve Destekleyici Tedbirler

2828 sayılı Sosyal Hizmet Kanunu ve 5395 sayılı ÇKK kapsamında çocukların korunması ve desteklenmesi için mahkeme kararı ile verilen 5 tür koruyucu ve destekleyici tedbir tanımlanmıştır: Danışmanlık, Eğitim, Bakım, Sağlık ve Barınma. Bu tedbirler, suça sürüklenen ve ceza sorumluluğu olmayan çocuklara yönelik uygulandığında, çocuklara özgü güvenlik tedbiri adını alır.⁵¹

Mahkeme, Türk Medenî Kanunu hükümlerine göre korunma ihtiyacı olan çocuk hakkında, koruyucu ve destekleyici tedbir kararının yanında velayet, vesayet, kayyum, nafaka ve kişisel ilişki kurulması konularında da karar vermeye yetkili kılınmıştır.⁵²

Tedbirlerin yerine getirilmesi konusunda ÇKK Merkezi Koordinasyonu oluşturulmuş, koordinasyondan Adalet Bakanlığı sorumlu tutulmuştur. Tedbirlerin yerine getirilmesi sırasında ASPB'nin her türlü yardım ve destek talebinin ilgili tüm bakanlıklar tarafından geciktirilmeksizin karşılanması gerektiği de bu kanun kapsamında ifade edilmiştir.⁵³

2828 sayılı kanunda "korunma kararı", 5395 sayılı ÇKK'da "koruyucu ve destekleyici tedbirler", Türk Medeni Kanununda ise "koruma önlemleri" olarak adlandırılan tedbirler aşağıda kısaca incelenmiştir:

⁵⁰ 2828 sayılı Sosyal Hizmetler Kanunu, Madde 22- Ek fıkra: 6/2/2014-6518/17 md.

⁵¹ 5395 sayılı Çocuk Koruma Kanunu, Madde 11.

⁵² 5395 sayılı Çocuk Koruma Kanunu, Madde 7.

⁵³ 5395 sayılı Çocuk Koruma Kanunu, Madde 45.

Danışmanlık tedbiri, ÇKK 5. maddesinin (a) bendinde “çocuğun bakımından sorumlu olan kimselere çocuk yetiştirme konusunda; çocuklara da eğitim ve gelişimleri ile ilgili sorunlarının çözümünde yol göstermeye yönelik tedbir” olarak tanımlanmıştır. Bu tedbirde çocuğun tek başına ele alınmadığı, bütüncül bir yaklaşım ile çocuğun bakımından sorumlu kişilerin de tedbirin konusu edildiği görülmektedir. Çocuğun ailesi yanında korunmasını sağlamak amacı ile verilen bu tedbir, Millî Eğitim Bakanlığı, ASPB Çocuk Hizmetleri Genel Müdürlüğü ve yerel yönetimler tarafından yerine getirilir.⁵⁴ Ancak, yazarların ASPB bünyesinde çalıştığı sürede edindiği deneyimler, yetersiz sayıda meslek elemanı ile hizmet yürüten kuruluşlarda, kuruluş bünyesinde kalan çocuklara verilen tedbir kararlarının dahi takibinde aksaklıklar yaşandığını ortaya koymaktadır. Bu nedenle ASPB çalışanlarının, aileleri yanında kalan tedbir kararlı çocukların takibini sağlıklı bir şekilde gerçekleştiremediği gerçeği göz önünde tutulmalıdır.

Eğitim tedbiri, ÇKK 5. maddesinin (b) bendine göre, öncelikli olarak çocuğun bir eğitim kurumuna gündüzlü veya yatılı olarak devam etmesini sağlamak, çocuğun çeşitli nedenlerle eğitimine devam edememesi durumunda ise iş ve meslek edinmesi amacıyla bir meslek veya sanat edinme kursuna gitmesini veya meslek sahibi bir ustanın yanına veya kamuya ya da özel sektöre ait işyerlerine yerleştirilmesini kapsamaktadır. Bu tedbirinin uygulanıp uygulanmadığının İl Milli Eğitim ve Çalışma ve İş Kurumu İl Müdürlükleri tarafından takip edilmesi gerekmektedir.

Bakım tedbiri, ÇKK 5. maddesinin (c) bendi uyarınca, çocuğun bakımından sorumlu olan kimsenin herhangi bir nedenle görevini yerine getirememesi halinde, çocuğun resmi veya özel bakım yurdu ya da koruyucu aile hizmetlerinden yararlandırılması veya bu kurumlara yerleştirilmesi durumlarını kapsamaktadır. İhmal veya istismara uğrayan, psiko-sosyal sorunları nedeniyle uyum sorunu yaşayanlar ile olumsuz yaşam deneyimlerini devam ettirmeleri nedeniyle rehabilitasyona ihtiyacı olduğu tespit edilen çocukların, rehabilitasyonu sağlanıncaya kadar korunma ihtiyacı olan diğer çocuklarla aynı ortamda bakılmamaları gerektiği vurgulanmıştır. Bu çocukların bakımının ASPB bünyesindeki rehabilitasyon amacı ile kurulmuş merkezlerde sağlanması gerektiği ifade edilmiştir.⁵⁵ 2828 sayılı Sosyal Hizmetler Kanununda 2011 yılında gerçekleştirilen düzenleme ile suça itilen çocuklara yönelik Koruma Bakım ve Rehabilitasyon Merkezleri, istismar mağduru çocuklar için ise Bakım ve Sosyal Rehabilitasyon Merkezleri hayata geçirilmişti. Ancak 2014 yılında yapılan son düzenleme ile bu çerçevede hizmet verecek kuruluşlar “Çocuk Destek Merkezleri” olarak tanımlanmıştır.⁵⁶ Bu son düzenleme halen hayata geçmemiş olmakla birlikte, mevzuatta çocuk koruma sistemi

⁵⁴ Çocuk Koruma Kanununa Göre Verilen Koruyucu ve Destekleyici Tedbir Kararlarının Uygulanması Hakkında Yönetmelik, Madde 12.

⁵⁵ Çocuk Koruma Kanununa Göre Verilen Koruyucu Ve Destekleyici Tedbir Kararlarının Uygulanması Hakkında Yönetmelik, Madde 14.

⁵⁶ 2828 sayılı Sosyal Hizmetler Kanunu, Madde 3-Ek: 30/5/1997 KHK 572/5 md.; Değişik: 6/2/2014 6518/14 md.

açısından çok büyük önem taşıyan rehabilitasyon amaçlı kuruluşların yapısının sürekli değiştirilmesi, ASPB'daki kafa karışıklığına işaret etmektedir.

Bakım tedbir kararı verilmiş çocuklara diğer tedbir kararları da uygulanabilmektedir. Bu durumlarda çocuğun kuruluş-a giriş tarihinden itibaren en geç on gün içerisinde çocuğun da görüşü alınarak bir bireysel uygulama planı hazırlanması ve bu planın yerine getirip getirilmediği ile ilgili raporların 3'er aylık periyotlar ile düzenlenerek mahkemeye sunulması gerekmektedir.⁵⁷ Eğer çocuğun can güvenliği söz konusu ise ek güvenlik önlemlerinin alınabileceği ve bu çocuğun durumunun ayrıntılı değerlendirilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Özellikle töre, namus nedeni ile ailesinden kaçan kız çocuklarının varlığı göz önünde bulundurulduğunda bu vurgunun hayati önem taşıdığı görülmektedir.

Bakım tedbir kararı olan çocuklar bu karar kaldırılmadan veya değiştirilmeden ailelerine teslim edilememektedir. Ancak, bakım tedbirleri sürerken kaldıkları kuruluş tarafından yapılacak değerlendirmede uygun görülmesi halinde aile yanına izinli olarak gidebilmektedirler. Kuruluş bakımını reddeden ve kuruluştan sık sık izinsiz ayrılan veya 6 ay boyunca kendisine ulaşamayan çocuk hakkındaki bakım kararının kaldırılması için mahkemeye başvurulması gerekmektedir.⁵⁸ Bakım tedbirinin kaldırılması veya değiştirilmesi ancak mahkeme kararı ile gerçekleştirilmektedir.

Sağlık tedbiri, ÇKK 5 maddesinin (d) bendine göre, çocuğun fiziksel ve ruhsal sağlığının korunması ve tedavisi için gerekli geçici veya sürekli tıbbi bakım, rehabilitasyonunun sağlanması ve bağımlılık yapan maddeleri kullananların tedavilerinin yapılması amacı ile verilir. Bu tedbir, Sağlık Bakanlığı sorumluluğunda uygulanır. Çocuğa yönelik tıbbi kontrol ve takibin teknik donanımı ve yetkili uzmanı olan sağlık kuruluşlarının yapılacağı; ayakta veya yatılı bir şekilde uygulanan sağlık tedbirinin gidişatı hakkında en geç üçer aylık raporlar ile mahkemeye veya çocuk hâkimine bilgi verileceği belirtilmiştir.⁵⁹ Yönetmelikte sağlık tedbiri kapsamında alkol ve madde bağımlılığı olan çocukların tedavileri kapsamında verilen kararların uygulanmasında çocuğun rızasının aranmayacağı noktasının öne çıkarıldığı görülmektedir. Tedbirin uygulama sürecinde ise ilgili kurum uzmanı tarafından, çocuğa uyuşturucu veya uyarıcı maddenin kullanılmasının etki ve sonuçları hakkında bilgi verileceği, çocuğun sorumluluk bilincinin gelişmesine yönelik öğütte bulunulacağı ve yol gösterileceği vurgulanmıştır.⁶⁰ Bağımlılık sorunu yaşayan çocuklar/gençler ile çalışan meslek elemanları, çocukların onayı alınmaksızın mahkeme tarafından uçucu/uyuşturucu madde kullanımı nedeni ile sağlık tedbiri verilmesinin çocukların tedaviye direnç göstermesi ile so-

⁵⁷ 2012/15 Çocuk Hizmetlerine İlişkin Genelge, Madde III-b.

⁵⁸ 2012/15 Çocuk Hizmetlerine İlişkin Genelge, Madde III-c.

⁵⁹ Çocuk Koruma Kanununa Göre Verilen Koruyucu ve Destekleyici Tedbir Kararlarının Uygulanması Hakkında Yönetmelik, Madde 9, Madde 16.

⁶⁰ Çocuk Koruma Kanununa Göre Verilen Koruyucu ve Destekleyici Tedbir Kararlarının Uygulanması Hakkında Yönetmelik, Madde 16; 13. Fıkra.

nuçlandığına dikkati çekmektedir. Uzun ve nitelikli bir sağlık hizmetini gerektiren bu sorunun çözümünde sağlık kuruluşlarındaki yetersiz yatak sayısı nedeni ile tedavilerin aksadığı, ayakta tedavi görenlerin ise sağlık kuruluşuna her gittiklerinde farklı bir doktor tarafından görüldükleri için tedavinin amacına ulaşmasında sıkıntılar yaşandığı da belirtilmelidir. Bu anlamda klinikler ile sağlıklı bir iş birliği zemininin yakalanamamış olmasının kuruluş personeline zor anlar yaşattığı anlaşılmaktadır. Sağlık tedbiri uygulandığı süre içerisinde kurum bakımı/korunması altında olan çocukların tedavi süreçlerindeki aksama nedeniyle kaldıkları kuruluşlarda uyum sorunu yaşadıkları, bağımlılık sorunu olmayan akranlarını da olumsuz etkileyebildikleri bilinmektedir. Dolayısıyla sağlık tedbirinin uygulanması sırasında yaşanan güçlüklerin özellikle ASPB bünyesinde kuruluşlarda korunma altına alınan çocukların rehabilitasyon süreçlerinin başarıya ulaşmasının önünde büyük engel oluşturduğu görülmelidir.

Barınma tedbiri, ÇKK 5. maddesi (e) bendinde, barınma yeri olmayan çocuklu kimselere veya hayatı tehlikede olan hamile kadınlara uygun barınma yeri sağlamak amacı ile verilen tedbirdir. Barınma tedbiri, Milli Eğitim Bakanlığı, ASPB ile yerel yönetimler tarafından yerine getirilmektedir. Özellikle aile içi şiddet nedeni ile evini terk etmek durumunda kalan kişilerin çocukları için önem taşıyan bu tedbirin yerine getirilmesi sırasında ihtiyaç duyulan kolluk hizmetleri ile çocukların rehabilitasyonu, eğitimi vb. ihtiyaçların karşılanması için ASPB tarafından talep edilecek yardım ve desteğin geciktirilmeksizin yerine getirilmesi gerektiği ifade edilmiştir. Yardım ve destek taleplerinin Milli Eğitim Bakanlığı, İçişleri Bakanlığı, Sağlık Bakanlığı, ilgili diğer bakanlıklar ile kamu kurum ve kuruluşları tarafından yerine getirileceği belirtilmiştir.⁶¹ Kanunda yer alan bu madde ile tedbirin kapsamının yalnızca barınma ile sınırlı kalmadığı, eğitim, rehabilitasyon vb. destekler bağlamında genişletildiği görülmektedir.

Bu tedbirlerin suça itilen çocuklar açısından çocuklara özgü güvenlik tedbiri olarak uygulanma hedefinin oldukça önemli olduğunu belirtmek gerekir. Ancak ÇKK incelenildiğinde suça sürüklenen çocukların cezalandırıldığı bir anlayışın egemenliği ortaya çıkıyor. Dört kısımdan oluşan kanunun ilk kısmında “Amaç, Kapsam, Temel İlkeler, Koruyucu ve Destekleyici Tedbirler”in son kısmında “Çeşitli Hükümler”in ele alındığı; ikinci ve üçüncü kısımların ise çocuğa uygulanacak soruşturma ve kovuşturma prosedürleri ile mahkemeler ve Cumhuriyet Savcılığı’nın işleyişine ayrıldığı görülüyor. Çocukları koruma amacı ile oluşturulmuş bu kanunda çocuk ağır ceza mahkemelerinden söz edilmesi de bir başka çelişki olarak göze çarpıyor. Oysa ki uluslararası metinler⁶² çocukların kapa-

⁶¹ 5395 sayılı Çocuk Koruma Kanunu, Madde 45.

⁶² Çocuk Suçluluğunun Önlenmesine İlişkin Birleşmiş Milletler Yönlendirici İlkeleri/Riyad İlkeleri (Birleşmiş Milletler Genel Kurulu, Kabul Tarihi: 14 Aralık 1990, Sayı: 45/112), Bölüm I (f); Özgürlüğünden Yoksun Bırakılmış Çocukların Korunmasına İlişkin Birleşmiş Milletler Kuralları/Havana Kuralları (Birleşmiş Milletler Genel Kurulu, Kabul Tarihi: 14 Aralık 1990, Sayı: 45/113), Bölüm I.; Çocuk Adaletinin İcrasına Dair Birleşmiş Milletler Minimum Standart Kuralları/Pekin Kuralları (Birleşmiş Milletler Genel Kurulu, Kabul Tarihi: 29 Kasım 1985, Sayı:40/33), Bölüm II (11).

tılmalarını değil, çocukların mümkün olduğunca ceza sisteminin dışında-toplumsal içinde tutularak geri kazanılmasını ilke olarak benimsiyor. Ancak, Türkiye’de önleyici sosyal hizmet uygulamalarının yetersizliği suça itilen çocuklar sorununda da kendisini gösteriyor. Bu nedenle aslında çocukları korumak amacı ile oluşturulmaya çalışılan sistem, kaçınılmaz olarak ceza odaklı bakışın yörüngesinden kurtulamıyor.

Korunma Kararının Uzatılması, Değiştirilmesi ve Kaldırılması

Mahkeme, çocuğun gelişimini göz önünde bulundurarak koruyucu ve destekleyici tedbirin kaldırılmasına değiştirilmesine veya süresinin uzatılmasına karar verebilir.⁶³ Korunma kararı genel anlamda çocuk reşit olana kadar devam eder ancak, korunma kararına neden olan şartların ortadan kalkması ile daha önce de kaldırılabilir veya korunmasına neden olan hallerin devam etmesi halinde reşit olduktan sonra da devam edebilir. Çocuğun reşit olmasının ardından korunma kararının süresinin uzatılması, çocuğun eğitime devam etmesi, iş ve meslek sahibi olmaya çalışması ve tek başına yaşamını sürdüremeyecek durumda olması şartlarına bağlanır. Korunma kararının bu şartlar nedeni ile reşit olduktan sonra da devam etmesi için çocuğun onayı şart koşulur. Bu bağlamda ortaöğretime devam edenler ile öğrenime devam etmeyip bir iş ve meslek sahibi olanların korunma kararı 20 yaşına kadar, yükseköğretime devam edenlerin ise 25 yaşına kadar uzatılabilir. Bedensel, zihinsel ve ruhsal engelleri nedeniyle sürekli bakıma ihtiyacı bulunan ve çalışamayacakların korunma kararının uzatılabileceği belirtilmiş, bu konuda herhangi bir yaş sınırlaması getirilmemiştir.⁶⁴

Kanunda korunma kararı kalkan çocuklar ile kurum ilişkisinin sürdürüleceği ve bu kişilere destek olacağı belirtilmektedir.⁶⁵ Ancak, kurumun verilebileceği destekler açık olarak belirtilmemiş, yalnızca evlenen kız çocuklarına çeyiz ihtiyaçlarını karşılamak üzere evlenme yardımı yapılabileceği ayrı bir maddede ele alınmıştır.⁶⁶ Bunun yanı sıra reşit olana kadar bakılan ve korunan çocukların kamu kurum ve kuruluşlarındaki kadrolarda ayrılacak kontenjandan yararlanabilecekleri ifade edilmiştir.⁶⁷ Korunma süreci tamamlanan çocukların bir işe yerleştirilebilmesinin şartları 1995 yılında Bakanlar Kurulu Kararı ile yürürlüğe giren Korunmaya Muhtaç Çocukların İşe Yerleştirilmesine İlişkin Tüzük ile düzenlenmiştir. Reşit olmadan korunma kararı kaldırılan çocuklar bu uygulamadan faydalanamamaktadır. Mevzuatta yapılan son düzenleme ile kadro kontenjanından yararlanacak çocukların ASPB hizmet modellerinden en az iki yıl süreyle faydalanmış olması, korunma veya bakım tedbir kararının sona erdiği tarihten itibaren iki yıl içinde ASPB’ye başvurulması zorunlu-

⁶³ 5395 sayılı Çocuk Koruma Kanunu, Madde 7, Madde 8.

⁶⁴ 2828 Sosyal Hizmetler Kanunu, Madde 24.

⁶⁵ 2828 Sosyal Hizmetler Kanunu, Madde 24.

⁶⁶ 2828 Sosyal Hizmetler Kanunu, Madde 32.

⁶⁷ 2828 Sosyal Hizmetler Kanunu, Madde 38 Ek: 25/02/1988-3413/İmd.

luğu getirilmiştir.⁶⁸ Bu düzenleme, kurum bakımından reşit olarak ayrılan çocuklara sağlanan sosyal hizmetlerde bir kısıtlama olduğunu açıkça gözler önüne sermektedir.

Koruma/tedbir kararlı iken yaş sınırlarını tamamlamaları nedeniyle sosyal hizmet kuruluşlarından ayrılan, bir iş ve meslek sahibi olamayan gençler için sosyal ve ekonomik destek verilmesi için bir düzenleme yapıldığı da görülmektedir.⁶⁹

Çocuk Koruma Sisteminde Çalışan Personelin Niteliği

Çocuk Koruma Sistemi çerçevesinde takip edilen mevzuatta emniyet, adalet ve sosyal hizmet alanı personelinin nitelikleri ve personelin çocuğa yaklaşım konuları üzerinde önemle durulmuş olduğunu söylemek mümkündür.

Türkiye’de çocukların ihmal ve istismarının yasal mercilere bildiriminin zorunlu olması kolluğun, çocuk açısından önemli bir yerde durması sonucunu beraberinde getiriyor. ÇKK’nun 31. maddesine göre çocuklara yönelik kolluk ile ilgili işlemler, öncelikli olarak kolluğun çocuklar için oluşturulmuş özel birimi tarafından yürütülmelidir. Aynı madde de bu birimin çocuklara yönelik gerçekleştirdiği işlemlerin, çocuğun durumunu ilgililere (veli/vasi veya çocuğun bakımını üstlenen kimse, baro, ASPB, çocuk resmî bir kurumda kalıyorsa ayrıca kurum temsilcisi) haber vermek ve çocuğun güvenliğini sağlamakla sınırlandırıldığı görülmektedir. Çocuğun yüksek yararı ilkesi gereğince çocuk için beklemenin sıkıntı yaratacağı durumlarda kolluğun çocuk biriminin çocuğun güvenliğini sağlamak için herhangi bir mahkeme kararını beklemeksizin onu en kısa sürede kurum bakım/korumasına teslim etmesi gerektiği ve çocuğu istismar ettiğinden şüphelenilen yakınlarına kolluk tarafından bilgi verilmemesi gerektiği belirtilmiştir. ÇKK’nın 30. maddesinde ise suça itilen çocuklar ile ilgili işlemlerin Cumhuriyet Başsavcılıklarında oluşturulacak çocuk bürolar tarafından yürütüleceğine vurgu yapılmıştır. Yine aynı kanunun 31. maddesinde çocuk ile ilgili çalışma yürütecek kolluk personelinin çocuk hukuku, çocuk suçluluğunun önlenmesi, çocuk gelişimi ve psikolojisi, sosyal hizmet gibi konularda bağlı bulundukları kurumlar tarafından eğitilmeleri gerektiğine de yer verilmiştir. Kolluğun yanı sıra, Adalet Bakanlığı bünyesinde çalışma yürüten sosyal çalışma ve denetim görevlilerinin, hâkim ve Cumhuriyet savcılarının gerek adaylık dönemlerinde gerekse çalıştıkları süre içerisinde çocuk hukuku, sosyal hizmet, çocuk gelişimi ve psikolojisi gibi konularda eğitim alması gerektiği vurgulanmıştır. ÇKK’nun 33. maddesinde ise Adalet Bakanlığınca mahkemelere yapılacak atamalarda çocuk ve aile sorunları ile çocuk hukuku ve çocuk suçluluğunun önlenmesi alanlarında lisansüstü eğitim yapmış olanların tercih edileceği de belirtilmiştir.

Sosyal hizmet kurum ve kuruluşlarında çalıştırılacak personelin seçim ve niteliklerinin tespitinde ve hizmet içi eğitim programlarının düzenlenmesinde bu kurum ve

⁶⁸ 2828 Sosyal Hizmetler Kanunu, Madde 38 Ek: 25/2/1988 - 3413/1 md.; Değişik: 6/2/2014-6518/20 md.

⁶⁹ Sosyal ve Ekonomik Destek Yönetmeliği, Madde 6.

kuruluşların hizmet özelliklerinin -dolayısı ile çocukların ihtiyaçlarının- dikkate alınması gerektiği vurgulanmıştır.⁷⁰ Çocuklara en nitelikli hizmetin verilebilmesi için fiziki alt yapı ve nitelikli personel yetiştirilmesi ve istihdamı ile ilgili her türlü önlemin alınması gerektiği ifade edilmiştir.⁷¹ Bu nedenle ASPB'ye bağlı personelin yetiştirilmesi, eğitilmesi ve bilgi düzeylerinin yükseltilmesi için hizmet içi eğitim programlarını planlama, geliştirme ve uygulama görevi Eğitim ve Yayın Dairesi Başkanlığına verilmiştir.⁷²

Mevzuatta Çocuk Koruma Sistemi içerisinde çalışma yürüten personelin eğitimi ve niteliği konusunda özen gösterildiği tespitini yapmak mümkün olmakla birlikte uygulamada bu hassasiyetin her zaman hayata geçirilemediğini de belirtmek gerekli. Çocuk Koruma Sistemi içerisinde sıklıkla karşılaşılan organizasyon eksikliğinin iş akışını yavaşlatması, kurumlar ve kuruluşlar arası iletişimsizlik, kuruluşların fiziksel/idari yapısından kaynaklanan sorunlar, personelin iş yükü, hizmet içi eğitim ve psikolojik destek/süpervizyon yokluğu, sosyal haklar konusundaki eksikliklerin personelin verimliliğini negatif yönde etkilemesi yazarlar tarafından da deneyimlenmiştir. Örneğin, sosyal hizmet alanında çalışan personelin statüsünü belirleyen 16. maddede kurumda hizmetin gereği veya daimi kadro ile yapılamayan/yapılması güçlük arz eden işler için sözleşme ile personel çalıştırılabileceği, bu personelin ise tercihen 40 yaşını doldurmuş kişiler arasından seçilebileceği bunun dışında sosyal hizmet kurum ve kuruluşlarında çalışacak personelin 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu çerçevesinde istihdam edileceği belirtilmektedir. Ancak buna rağmen sosyal hizmet alanında özel hizmet alımı yolu ile istihdam edilmiş çalışanların sayısının devlet memurlarının sayısını aştığı görülmektedir.⁷³ Çocuk Koruma Sistemi içerisinde görev yapan personelin güvencesizleştirilmesi en nihayetinde bu kuruluşlardan faydalanan çocukların niteliksiz hizmet almasına ve çocuk haklarının ihlali ile sonuçlanan deneyimlere neden olmaktadır.

Sonuç

Son on yıldaki gazete haberlerinin, sokakta yaşayan/çalıştırılan çocuklar, suçta itilen çocuklar, çocuk işçiliği, çocukların ticari cinsel sömürü aracı olarak kullanılması, kurum bakımı altındaki çocuklar ve engelli çocuklara ilişkin kısa bir taraması bile, çocuk yoksulluğunun en şiddetli sonuçlarını gözlerimizin önüne seriyor. Sosyal güvenceden yoksun ortamda büyüyen çocuklar, sağlık ve eğitim gibi temel toplumsal kaynaklara ulaşmakta büyük güçlükler çekerken, çocukken yaşanan yoksulluk

⁷⁰ 2828 Sosyal Hizmetler Kanunu, Madde 4.

⁷¹ 633 Sayılı Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname, Madde 8.

⁷² Madde 14/B (Ek: 11/10/2011-KHK-662/3 md.

⁷³ Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, 2011 Faaliyet Raporu, s. 20. (Çevrimiçi) http://sgb.aile.gov.tr/upload/Node/20041/files/2011_bakanlik_faaliyet_raporu.pdf, 13 Ağustos 2014.

sadece çocukluk yıllarının heba olması ile sonuçlanmıyor, yetişkin dönemde de bireyi sosyal dışlanma sorunu ile karşı karşıya bırakıyor.

Çocukların içinde bulundukları bu sorunların temel kaynağı sosyal devlet ilkesinden vazgeçilmesi ancak, buna rağmen ortaya konan çözümler yeni dönemin siyasal arka planına uygun olarak geliştirilen ve hakların kullanımını önceleyen hizmetler olmanın gerisinde, dönemsel olarak planlanmış projeler kapsamında, yoksulluğun yerinden yönetimini amaçlayan, başka bir deyişle yoksulluğu gidermeye değil stabil kalmaya yönelik tasarlanan hizmet biçimleri olarak tanımlanabilir. Bu bağlamda ailelere ya da çocuklara yönelik verilmesi planlanan hizmetler vatandaşlık kavramının yeni-liberal politikalar eşliğinde geçirdiği dönüşüme de uygun nitelikler sergiliyor. Verilecek hizmetlerin devletin yurttaşlarına sunması gereken asli hizmetleri arasında görülmeyip, yurttaşların başka yurttaşlar karşısında korunmasını amaçlayan, kamusal güvenlik gerekçesiyle oluşturulmuş, dönemsel projeler olarak tanımlanması ve uygulanması, siyasal arka planın günlük yaşamdaki ifadesidir diyebiliriz. Sorunların çözümünde karşılaşılan başlıca engeller, kaynak yetersizliği, kaynakların yerinde kullanılmaması, mevcut politikaların yetersizliği, mevcut kurumsal yapının sorunun sahiplenilmesinde ve çözümünde yetersiz kalması, personel yetersizliği, ulusal ve yerel bazda kurumlar arası eşgüdüm yetersizliği olarak belirtiliyor.⁷⁴

Sosyal bir risk olarak değerlendirilen yoksul grupları içerisindeki çocuklar söz konusu olduğunda "varlığı korku uyandıran ötekinin tembellik ve sorumsuzluk eğilimlerini kontrol altında tutulması gereken, dolayısıyla kendi hayatıyla ilgili kararlarını kendi başına alması söz konusu olmayan bir insanın, üzerinden para kazanılan ucuz emeğin, iyilikseverlik duygularının tatminine hizmet eden bir acıma nesnesinin haklarından söz etmek hiç kolay değildir."⁷⁵ Zenginliği çabanın karşılığı olarak gördüğünüz oranda yoksulluğu da başarısızlığın kanıtı olarak görürsünüz, ama başarısızlığın cezası, başarısız olmanın doğuracağı sonucun gerektirdiğinden fazla olabilir. Bu tip durumlarda eşitsizliğin daha nahoş taraflarının -fabrika bacalarından kontrol-süzce çıkan siyah duman gibi sorumsuz bir şekilde- bir musibet gibi ele alınması doğaldır.⁷⁶ Yeni-liberal politikaların uygulanmasıyla ortaya çıkan aşırı yoksullaşma ve toplumun diğer bireyleri tarafından, yoksullara karşı geliştirilen güvensizlik ve dışlama eğilimleri bu insanlarda ciddi moral ve ahlaki çöküntüye neden olabiliyor. En zengin ve en fakir ülkelerin/insanların yaşam standartları arasında inanılmaz bo-

⁷⁴ Bu konuda bkz. 17.04.2006 T.B.M.M. "Çocukları Sokağa Düşüren Nedenlerle Sokak Çocuklarının Sorunlarının Araştırarak Alınması Gereken Tedbirlerin Belirlenmesi" amacıyla 22. Dönem, 3. Yasama Yılı, 29.03.2005 tarih ve 10/111,160,180 Esas Numaralı Araştırma Komisyonu Raporu.

⁷⁵ Ayşe Buğra, *Yoksulluk ve Sosyal Haklar*, Sivil Toplum Geliştirme Merkezi Derneği İçin Hazırlanan Danışman Raporu, İstanbul, Aralık, 2005, s. 5.

⁷⁶ Bu bölüm Thomas Humphrey Marshall'ın konuşmasının 2006 Bilgi Yayınlarının "Yurttaşlık ve Sosyal Sınıflar" başlıklı çevirisinde bulunmamakla beraber aynı konuşmanın 2006 yılında İletişim Yayınları tarafından "Sosyal Politika Yazıları" başlıklı kısaltılmış çevirisinde s. 27'de herhangi bir çeviren notu belirtilmeden aktarılmıştır.

yutlarda ve giderek de artan bir farklılığın olduğu bir zenginlik/yoksulluk dünyasının güvenli ve istikrarlı olması da mümkün değildir. Üşür'ün belirttiği gibi bu durum küreselleşme sürecini karakterize eden iki özelliği daha ön plana çıkarmaktadır: Belirsizlik ve risk. Ekonomik alanda yaşanan bu belirsizlik ve risk ortamı toplumsal alanda da kendini göstermektedir.⁷⁷ Toplumsal alanda yaygınlaşan güvensizlik en çok yoksullar ve özellikle çocuklar tarafından hissediliyor. Bu yaklaşımdaki vurgu küreselleşmenin yarattığı tahribatın sadece ekonomik alandaki ihtiyaçlara ulaşamaması ile sınırlandırılmayacağıdır. Yoksul insanların ya da onların çocuklarının kendi dışlanmışlıklarına karşı gösterdikleri tepkiyi, klasik hukuk normları içinde yer alan mülke karşı işlenen suçlar kapsamında değerlendiren yaklaşım sorgulanabilmelidir. Yazının başında da ifade edildiği gibi çocuğun kendini koruyamayacak kırılganlıkta olması nedeni ile haklarını kullanma koşullarını aile, toplum ve devletten talep edici bir yerde konumlandırılması, onun birey olduğu gerçeğinin önüne geçmemelidir. Bu nedenle, çocuklar ile ilgili koruyucu haklar hayata geçirilirken çocukların katılım ya da karar verme erki haklarının geri planda bırakılmaması, çocuğun birey olarak haklarının ön plana çıkarılması ve çocuk merkezli bir yaklaşımın benimsenmesi gerekir. Örneğin, 5395 sayılı ÇKK'nın "koruma" kanunu olarak tanımlanması da çocuğu pasif, edilgen, korunmaya muhtaç bir varlık olarak algılayan bakış açısının yansımaları olarak değerlendirilebilir. Bu bağlamda, çocuklar için hazırlanmış bu kanunun çocuğun yalnızca mağdur olduğu veya suça sürüklendiği durumlarda korunduğu değil; çocuğun her anlamda iyilik halinin göz önünde bulundurulduğu, çocuğun esenliği için devletin tüm yasal ve idari önlemleri alması gerektiğinin vurgulandığı bir yasa metni haline getirilmesi gerekir. Kanun maddelerinin çocuğu odağa koyarak düzenlenmesinin yanı sıra uygulamaların çocuğun yüksek yararı ilkesi çerçevesinde hayata geçirilmesi ve bunun takibinin de yasa ile güvence altına alınmasının hayati önem taşıdığı düşünülmektedir. Aksi takdirde çocuk merkezli olmayan bakış açısı çocuğun bugün pek çok örnekte olduğu gibi edilgen bir nesne olarak ele alınmasına neden olacaktır. Oysaki Türkiye'nin çocuğun ihmal/istismarı ve ebeveyn bakımından yoksun çocukların bakımı/korunması ile ilgili pek çok uluslararası metne imza attığı, çocuklar ile ilgili verilen hizmetlerde Batı ile paralel bir yaklaşım benimsemeye çalıştığı görülmektedir. Korunma ihtiyacı olan çocuklara sağlanan hizmetler ile ilgili önemli gelişmeler sağlandığı görülmekle birlikte uygulamada imzalanan metinlerdeki standartların uzağında kaldığı gözlenmiştir. Çocuğa bakış konusunda zihniyet değişikliğinin tam anlamıyla gerçekleşmemiş olmasının, uygulamadaki geleneksel değerlerin egemenliğinin, kurumsal bakım/korunma altında olan çocuklara yönelik hizmetlerin çeşitlendirilmesinin ve günümüze uygun bir yaklaşım çerçevesinde yeniden yapılandırılmasının önünde engel teşkil ettiği görülmektedir. Çocukların korunma süreçlerinde onları tekrar travmatize etmeyen,

⁷⁷ İşıya Üşür, "Küreselleşme ve Yoksulluk", *Yoksulluk, Şiddet ve İnsan Hakları*, Ankara, Türkiye ve Ortadoğu Aınne İdaresi Enstitüsü İnsan Hakları Araştırma ve Derleme Merkezi, no: 19, s. 51.

yargılamayan ve en önemlisi onların fikirlerini alan, düşüncelerine saygı gösteren bir yaklaşım benimsenmelidir. Bu nedenle çocukların deneyimlerini anlamaya odaklanan nitelikli araştırmalar ve konu ile ilgili gerçekleştirilmiş bilimsel çalışmalar doğrultusunda iş yapmanın son derece önemli olduğu düşünülmektedir.

Kaynakça

- Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı: 2011 Faaliyet Raporu, s. 20. (Çevrimiçi) http://sgb.aile.gov.tr/upload/Node/20041/files/2011_bakanlik_faaliyet_raporu.pdf, 13 Ağustos 2014.
- Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı: Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun, Kanun No: 6518, Kabul Tarihi: 6/2/2014.
- Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı: Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Çocuk Hizmetleri Genel Müdürlüğünün Teşkilat ve Görevlerine İlişkin Yönerge, (Çevrimiçi) http://www.cocukhizmetleri.gov.tr/upload/cocukhizmetleri.gov.tr/mce/word/cocuk_yonerg_e.oc, 31 Mayıs 2013.
- Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Çocuk Hizmetleri Genel Müdürlüğü: 2012/15 Çocuk Hizmetlerine İlişkin Genelge, (Çevrimiçi) http://www.cocukhizmetleri.gov.tr/upload/cocukhizmetleri.gov.tr/mce/genelge/genelge_2012_15.pdf, 31 Mayıs 2013.
- Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı: 2013 Yılı Kurumsal Mali Durum ve Beklentiler Raporu, (Çevrimiçi) http://www.aile.gov.tr/upload/Node/24776/files/2013_Kurumsal_Mali_Durum_ve_Beklentiler_Raporu1.pdf, 18 Ekim 2013.
- Akkuş, Pınar: *Cinsel İstismar Mağduru Kız Çocuklar: Sosyolojik ve Viktimolojik Bir İnceleme*, İstanbul Üniversitesi Adli Tıp Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2014.
- Alkan, Mehmet Ö.: "1856-1945 Yılları Arasında İstanbul'da Sivil Toplum Örgütleri"; A. N. Yücekök, İ. Turan ve M. Ö. Alkan (der.), *Tanzimat'tan Günümüze İstanbul'da STK'lar*, İstanbul, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1998.
- Ariès, Philippe: *Centuries of Childhood*, Londra, Pimlico, 1996.
- Balar, Suat: *Çocuk Hakları*, İstanbul, Beta, 1998.
- Başpınar, Özgür: *Sokak Çocuğu Olgusu ve Türkiye'de Uygulanan Sosyal Hizmet Modeli*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2007.
- Birleşmiş Milletler Çocuk Haklarına Dair Sözleşmenin 44. Maddesi Uyarınca Hazırlanan Rapor, İkinci ve Üçüncü İlerleme Raporu, Türkiye, (Çevrimiçi) http://www.cocukvakfi.org.tr/Rapor/Turkiye_cocuk_Haklari_2._ve_3._Ulusal_ilerleme_Raporu.pdf, 18 Ekim 2013.
- Buğra, Ayşe: *Yoksulluk ve Sosyal Haklar*, Sivil Toplum Geliştirme Merkezi Demeği İçin Hazırlanan Danışman Raporu, İstanbul, Aralık, 2005.

- Council of Europe: Rights of Children in Institutions Report on the implementation of the Council of Europe Recommendation Rec(2005)5 on the rights of children living in residential institutions, 2008, (Çevrimiçi) <http://www.coe.int/t/dg3/familypolicy/Source/ECDCS%20%282009%29%209%20Rights%20of%20Children%20in%20Institutions.pdf>, 18 Ekim 2013.
- Çocuk Adaletinin İcrasına Dair Birleşmiş Milletler Minimum Standart Kuralları/Pekin Kuralları (Birleşmiş Milletler Genel Kurulu, Kabul Tarihi: 29 Kasım 1985, Sayı: 40/33).
- Çocuk Suçluluğunun Önlenmesine İlişkin Birleşmiş Milletler Yönlendirici İlkeleri/Riyad İlkeleri (Birleşmiş Milletler Genel Kurulu, Kabul Tarihi: 14 Aralık 1990, Sayı: 45/112).
- Çocuk Koruma Kanununa Göre Verilen Koruyucu Ve Destekleyici Tedbir Kararlarının Uygulanması Hakkında Yönetmelik (Resmi Gazete Tarihi: 24.12.2006, Resmi Gazete Sayısı: 26386; Değişik ibare: RG-23/5/2012-28301).
- Çocuk Koruma Kanununun Uygulanmasına İlişkin Usûl Ve Esaslar Hakkında Yönetmelik (Resmi Gazete Tarihi: 24.12.2006, Resmi Gazete Sayısı: 26386).
- Ergin, Osman Nuri: "Darülhayr-ı Âli", der. Reşat Ekrem Koçu, *İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul, 1966.
- Franklin, Bob (der.): *Çocuk Hakları*, Çev. Alev Türker, İstanbul, Ayrıntı, 1993.
- Heywood, Colin: *Baba Bana Top At! Batı'da Çocukluğun Tarihi*, Çev. Esin Hoşsucu, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2003.
- Korunmaya Muhtaç Çocukların İşe Yerleştirilmesine İlişkin Tüzük (Bakanlar Kurulu Karar Tarihi - No: 10/02/1995 - 95/6542 Dayandığı Kanun Tarihi - No: 24/05/1983 - 2828 Yayımlandığı Resmi Gazete Tarihi - No: 02/03/1995 - 22218)
- Koruyucu Aile Yönetmeliği (Resmi Gazete Tarihi: 14.12.2012 Resmi Gazete Sayısı: 28497).
- LeBlanc, Lawrence J.: *The Convention on the Rights of the Child*, Lincoln&London, University of Nebraska Press, 1995.
- Okay, Cüneyd: "Osmanlı Devleti'nde Kimsesiz Çocukları Barındırmak İçin Kurulan Bir Kurum: Himaye-i Etfal Cemiyeti (1917-1923)", *Osmanlı*, Ankara, Yeni Türkiye, 1999.
- Okay, Cüneyd: "Son Dönem Osmanlı Toplumunda Çocuk (1850-1900)", *Türkler*, Ankara, Yeni Türkiye, 2002.
- Özbek, Nadir: *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyal Devlet –Siyaset, İktidar ve Meşruiyet 1876-1914*, İstanbul, İletişim, 2002.
- Özbek, Nadir: *Cumhuriyet Türkiye'sinde Sosyal Güvenlik ve Sosyal Politikalar*, İstanbul, Tarih Vakfı, 2006.
- Özgürlüğünden Yoksun Bırakılmış Çocukların Korunmasına İlişkin Birleşmiş Milletler Kuralları/Havana Kuralları (Birleşmiş Milletler Genel Kurulu, Kabul Tarihi: 14 Aralık 1990, Sayı: 45/113).
- Pare, Mona: "Why Have Street Children Disappeared? – The Role of International Human Rights Law in Protecting Vulnerable Groups", *The International Jurnal of Children's Rights*, No:11, 2003.
- Postman, Neil: *Çocukluğun Yokoluşu*, Çev. Kemal İnal, Ankara, İmge, 1995.
- Rousseau, Jean-Jacques: *Emile*, Çev. Ülkü Özel Akagündüz, İstanbul, Selis, 2003.
- Savran, Gülnur: *Sivil Toplum ve Ötesi-Rousseau, Hegel, Marx*, İstanbul, Alan, 1987.

Serozan, Rona: *Çocuk Hukuku*, İstanbul, Beta, 2000.

Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu Sosyal ve Ekonomik Destek Yönetmeliği (Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı) *Resmi Gazete Tarihi*: 28.09.1986 *Sayısı*: 19235.

Uçman, Duhter&Yasemen Akçay: "Osmanlı Fakir Çocuklarına Yardım Cemiyet-i Hayriyyesi Nizamnamesi", *Tarih ve Toplum*, Sayı:184, Nisan 1999.

Ulusal Danışma Ekibi: Ebeveyn Bakımından Yoksun Çocuklar İçin Minimum Standartların Uyarlanması Çalışma Raporu, 2008 (Çevrimiçi) <http://www.aile.gov.tr/upload/Node/23201/files/MinStanCalRaporu.pdf>, 27 Eylül 2013.

Üşür, İşaya: "Küreselleşme ve Yoksulluk", *Yoksulluk, Şiddet ve İnsan Hakları*, Ankara, Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü İnsan Hakları Araştırma ve Derleme Merkezi, no:19.

Ziyalar, Neylan&Lütfiye Kaya Cicereli&Oben Sutütemiz: "Content Analysis Of Social Investigation Reports Submitted To Junenile Courts: A Turkish Sample", *IIB International Refereed Academic Social Sciences Journal*, Autumn October- November- December 2012 Volume:03 Issue:08.

24/5/1983 Tarih ve 2828 Sayılı Sosyal Hizmetler Kanunu (Resmi Gazete Tarihi: 27.05.1983, Resmi Gazete Sayısı: 18059).

3/7/2005 Tarih 5395 Sayılı Çocuk Koruma Kanunu (Resmi Gazete Tarihi: 15.07.2005, Resmi Gazete Sayısı: 25876).

3/6/2011 Tarih ve 633 Sayılı Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname (Resmi Gazete Tarihi: 08.06.2011, Resmi Gazete Sayısı: 27958 Mükerrer).

17.04.2006 T.B.M.M. "Çocukları Sokağa Düşüren Nedenlerle Sokak Çocuklarının Sorunlarının Araştırarak Alınması Gereken Tedbirlerin Belirlenmesi" amacıyla 22. Dönem, 3. Yasama Yılı, 29.03.2005 tarih ve 10/111,160,180 Esas Numaralı Araştırma Komisyonu Raporu.

4721 Sayı ve 22/11/2001 Tarihli Türk Medeni Kanunu (Resmi Gazete Tarihi: 08.12.2001, Resmi Gazete Sayısı: 24607).

657 sayılı Devlet Memurları Kanunu (Resmi Gazete Tarihi: 23.07.1965, Resmi Gazete Sayısı: 12056)

SOSYAL HİZMET ALANINDA PSİKOLOJİK YAKLAŞIMLAR: “SOKAK ÇOCUKLARI”

H. Özden BADEMCİ

Sosyal hizmet alanı doğası gereği tek bir disiplinin yeterli olamayacağı, disiplinler ve kurumlar arası işbirliğini gerektiren son derece zor ve karmaşık bir alandır. Hizmet verilen grubun çok çeşitli ihtiyaçlarına cevap verebilmek için farklı uzmanlık alanlarından profesyonellerden oluşan ve bütünselci bir yaklaşımla çalışan bir ekibe ihtiyaç vardır.

Sosyal hizmetin yaratıcı, yenilikçi, birleştirici, bütünselci bir anlayışla verilmesi konusundaki farkındalığın giderek arttığı görülmektedir. Bu yeni hizmet anlayışında bireylerin, kendilerinin, ailelerinin ve içinde yaşadıkları toplumun ihtiyaçlarına cevap verebilecek ve kriz durumlarını yönetebilecek şekilde yeterliliklerinin artırılması ve özgülleştirilmeleri esastır.¹

Bu bölümde toplumdan en fazla dışlanan ve toplumun en kırılgan gruplarından olan sokak çocuklarının topluma kazandırılmaları için psikolojinin bakış açısı bütünselci bir yaklaşımla çocuklarla yürütülen çalışmalardan elde edilen bilgi ve deneyimler doğrultusunda tartışılacaktır.

Sokak çocuğu ifadesi sokakta çalışan ve yaşayan çocuklar için ortak kullanılsa da bu iki grup birbirinden çok farklıdır. Sokakta çalışan çocuklar akşam olunca evlerine dönerlerken sokakta yaşayan çocuklar geceyi de sokakta geçirirler, aileleri ile ilişkileri ya hiç yoktur ya da çok sınırlıdır. Bu metinde sokak çocukları ifadesi sokakta yaşayan çocuklar için kullanılmaktadır.

Türkiye’de Sokak çocuklarına hizmet büyük ölçüde devletin ilgili kuruluşları tarafından kurum bakımı şeklinde sağlanmaktadır. Genellikle şehrin kıyılarında olan bu kurumların çalışanları sıklıkla değişirken, çocukların rehabilitasyonları için sistematik bir şekilde psikolojik destek verilememekte, aile çalışmaları ise sadece sosyal inceleme düzeyinde kalmaktadır. Çocuklara sunulan hizmette onların daha çok temel ihtiyaçlarına odaklanıldığı duygusal ihtiyaçlarına daha az ilgi gösterildiği görülmektedir.²

Türkiye’nin önemli sosyal sorunlarından olan ‘sokak çocuğu’ olgusu üzerine yapılan araştırmaların genel olarak iki grupta toplandığı görülmektedir. Sorunun ne-

¹ Steve J. Hothersall, *Social Work with Children, Young People and Their Families in Scotland*, 2nd ed., Sage, 2008. (Exeter: Learning Matters).

² H. Özden Bademci, ‘Working with Vulnerable Children’: Listening to the views of the service providers working with street children in Istanbul”, *Children and Youth Services Review*, 34 (4), 2012, s. 725-734.

denlerini göç, yoksulluk, sosyo-ekonomik ve demografik faktörler gibi genel bir bağlamda tartışan sosyal bilimcilerin araştırmaları; diğeri ise hekimler tarafından yapılan ve sokakta yaşayan çocuklarda görülen madde bağımlılığını ele alan araştırmalardır. Çocuğun aktif bir özne olarak bakış açısını, sesini, deneyimlerini temel alan, onların üzerine değil onlarla birlikte yapılan çalışmalar yok denecek kadar azdır.³ Araştırmaların içerik olarak sınırlılığı, çocuklar için geliştirilecek hizmet modelleri için başvurulabilecek kaynakların azlığı, çocukların dünyalarının/bakış açılarının yeterince anlaşılamamasını ve zaten marjinal olan konumlarının daha da marjinalleşmesine neden olmaktadır. Bu çocuklardan 1950'lerde *köprü altı çocuğu*, daha sonra *sokak çocuğu* ve son on yıldır da *tinerci* olarak söz edilmesi çocukların süreç içinde artan bir şekilde marjinalleştirilmelerinin somut bir göstergesidir.

Psikolojik yaklaşımlar genel olarak sosyokültürel faktörleri yeterince dikkate almamaları ile eleştirilirler. Psikolojinin çocuğun davranış ve tutumlarını gelişim ölççekleri ve psikolojik testlere sıkıştırarak dar bir alanda kategorize hatta medikalize eden indirgeyici yönelimi düşünüldüğünde bu eleştiri haklı bir eleştiridir. Çocukluğa ilişkin sosyal inşa kuramı psikolojinin bu yaygın yöneliminin cesaretle sorgulanmasını sağlamaktadır.⁴ Burada kastedilen biyoloji ve psikolojinin dikkate alınmaması değil, çocuğun sapkın ya da problemli olarak etiketlenmesinin önüne geçilmesi, çocuğun bir özne olarak görülmesi, psikolojik müdahalelerin sadece medikal ya da basit bir ödül ceza anlayışından ibaret olmaması, her bir çocuğun bireysel/sosyal gereksinimleri anlaşılacak, çocuğa uygun desteğin, sunulan hizmetin her aşamasında çocuğun aktif katılımı ile verilmesidir.

Gerek hizmet geliştirilirken, gerekse sunulurken çocukların fikirlerinin alınması konusu son derece önemlidir.⁵ Sokak çocukları evdeki kötü muameleye çaresizlik içinde boyun eğmeyerek büyük bir cesaret ve gözü karalıkla evi terk etmek zorunda kalan ya da aileleri tarafından evi terk etmeye zorlanan, sokağın ağır, örseleyici koşullarına rağmen hayatta kalmaya çalışan bireylerdir. Söz konusu sokak çocukları olduğunda çocuğun muhatap alınması konusu ayrıca önem kazanmaktadır. Bu çocukların her birinin yaşam öyküsü ve verdikleri yaşam mücadelesi onların önemsenmeleri ve muhatap alınmaları için çok öğreticidir. Üvey babası çalışmaya zorlayarak okumasına engel olduğu, üstelik de şiddet uyguladığı için 11 yaşında okumak hayaliyle Batman'dan İstanbul'a tek başına gelen çocuk ile babası hem kendisine hem de annesine ağır şiddet uyguladığı ve annesinin psikolojik sorunları olduğu için tek çareyi Diyarbakır'dan İstanbul'a gelmekte gören bir başka çocuk onlar gibi binlerce çocuktan sadece ikisidir.

³ Allison James, "Giving voice to children's voices: practices and problems, pitfalls and potentials", *American Anthropologist*, 109(2), 2007, p. 261-272.

⁴ Derek Kirton, *Child Social Work Policy&Practice*, Sage Publications Ltd., 2009.

⁵ Marit Skivenes & Astrid Strandbu, "A child perspective and children's participation", *Children, Youth and Environments*, 16 (2), 2006, p. 10-27.

Kötü Muameleye Karşı Çözüm Olarak Sokaklar

Yürütülen çalışmalar ve araştırmalar çocukların evde gördükleri kötü muameleye bir çözüm olarak sokakta yaşamaya başladıklarını göstermektedir. Corby çocuklar için etkili müdahale yöntemlerinin geliştirilmesinin ancak bu önemli sosyal sorunun nedenlerinin anlaşılması ile mümkün olabileceğini belirtir.⁶ Corby'nin kuramının üç boyutu vardır: psikolojik, sosyal psikolojik ve sosyolojik.

Psikolojik yaklaşım, şiddetin kuşaklararası geçişine dikkat çekerek, ebeveynlerin kendi çocukluk yaşantılarının çocukları ile olan ilişkilerine etkileri üzerinde durur. Ebeveynlerin kendi çocukluk yaşantılarına odaklanan psikodinamik yaklaşıma göre ihmal ve istismar mağduru çocukların yetişkin olduklarında kendilerinin de şiddete yönelmeleri riski oldukça yüksektir. Psikodinamik yaklaşımın yanı sıra psikolojide etkili iki kuram daha vardır: sosyal öğrenme ve davranışçı kuramdır. Sosyal öğrenme kuramına göre davranışların öğrenilmesinde gözlem, model alma ve sosyal ortamdaki yaşantılar etkili iken davranışçı kuramda koşullanma ve pekiştiricilerin etkisine odaklanılır. Kuramla paralel olarak olumsuz davranışı ortaya çıkaracak tetikleyici durumlardan kaçınılması, uygun ebeveyn tutum ve davranışlarının pekiştirildiği davranışçı müdahaleler önerilmektedir.

Corby, davranış durumsal, belirli ilişkilerin ve çevrenin bir ürünü olarak gören üç farklı sosyal psikolojik yaklaşım tanımlamıştır. Bunlar, etkileşimsel, işlevselliği bozulmuş aile ve ekolojidir. Etkileşimsel yaklaşımda şiddet kısır döngüsünün kırılması için etkileşim örüntülerinin tanımlanması ve anlaşılması gerektiğini ifade eder. İşlevselliği bozulmuş aile yaklaşımı ile aile içi dinamiklere, rollere ve aile bireyleri arasındaki iletişime odaklanılır. Ailenin işlevsel bir hale gelebilmesi için aile terapisi önerilir. Üçüncü sosyal psikolojik yaklaşım olan ekoloji perspektifinde aile içi dinamikler ve ilişkilerin yanı sıra ailenin içinde bulunduğu sosyal ağ içinde destek olabilecek ya da tam tersi stres ve baskı unsuru yaratan güçlere odaklanılır.

Corby'nin psikoloji ve sosyal psikolojinin yanı sıra önerdiği sosyolojik yaklaşım, çocuğa kötü muamele konusunda sosyolojinin kültürel ve yapısal olmak üzere iki farklı bakış açısından yararlanır. Fiziksel istismarı daha geniş bir çerçevede kültürel bağlamda ele alır. Sözelimi fiziksel şiddetin hoş görüldüğü toplumlarda duygusal ve cinsel istismarın görülmesi riskinin de arttığına dikkat çeker ve değişimin çok daha geniş bir bağlamda, kültürel düzeyde olması gerektiğini vurgular. Yapısalcı bakış açısında çocuğun doğal gelişiminin önünde engel oluşturabilecek yoksulluk, işsizlik, barınma sorunu, ırkçılık gibi daha makro düzeydeki sorunlar üzerinde durulur. Bu sorunların söz konusu olduğu bir ortam çocuk için zaten kendi başına örseleyici bir ortamdır. Corby ayrıca, çocuğu hem kötü muamele karşısında savunmasız bırakan hem de kolaylaştırıcı rol oynayan çocuğun aile ve toplum içindeki güçsüz konumunun analizinde sosyolojiden yararlanılmasını önerir. Çocuklar yetiştirilirken kötü

⁶ Brian Corby, *Child Abuse: Towards a Knowledge Base*, Maidenhead: Open University Press, 2005.

muameleye karşı kendilerini koruyabilecek şekilde mi? yoksa yetişkinler karşısında boyun eğici, yetişkinin haklılığının sorgulanamayacağı bir inanış ile mi büyütülüyorlar? Bu soruların cevabı çocuk ihmal ve istismarı konularında kültürün oynadığı önemli rolün sadece bir boyutunu ortaya koymaktadır. Açıkça görüldüğü üzere ‘Sokak Çocuğu’ olgusu, sosyoekonomik, kültürel, psikolojik, politik gibi çok çeşitli boyutları sosyal bir sorundur.

Sokak Çocukları: Gelişimsel Kompleks Travma

Başta anne olmak üzere birinci derecede bakım veren kimse ile kurulan ilişkinin niteliği ve erken dönem çocukluk yaşantıları insan kişiliği ve davranışlarının gelişiminde önemli rol oynamaktadır.⁷ Yetişkinlerin genel inanışlarının tam aksine, travma karşısında en kırılgan ve travmatik yaşantıların etkisinin en fazla olduğu dönem, bebeklik ve çocukluk dönemleridir.⁸ Çocukların duygusal, bilişsel ve sosyal gelişimleri için doğumdan itibaren onların ihtiyaçları üzerine düşünebilen kapsayıcı, yakın ve duyarlı ilişkilere ihtiyaçları vardır.

Bir bebeği sıkça ağlarken, kolaylıkla keyfi kaçmış bir halde ya da daha gözünün yaşı kurumadan gülmeye başlarken görebiliriz. De Zulueta bunun nedeninin bebeklerin, kendi duygu ve davranışlarını düzenleyememeleri olduğunu anlatır.⁹ Ağladıklarında kucağa alınmaya, yatıştırılmaya yani duygularının bir başkası tarafından düzenlenmesine ihtiyaç duyarlar. De Zulueta bir bebeğin beynini doğduklarında programlanmış ve doğru sinyalleri bekleyen bilgisayarlara benzetir. Doğru dürtüler gelmediği takdirde beyin de doğru çalışamayacaktır. Eğer bu evrede bir hasar görülürse, örneğin anne veya babaya yakınlık hissedemezlerse, yardıma ihtiyaç duyduklarında anne veya baba ilgilenmek istemiyorsa, daha kötüsü, kendisine şiddet uygulıyorsa, bu bebek sonradan herkesten bu davranışı bekleyecektir. Bebeklerin beyninde yaşamlarının ilk iki yılında ilerideki yaşamlarında kullanmak üzere, örneğin sevdiklerine arkadaşlarına, eşlerine nasıl davranacaklarına ilişkin belirleyici modeller, şablonlar oluşur. Beynin doğru çalışabilmesi için ilk bir iki yılda var olan sinir hücresi bağlantıları üçüncü yıl itibarıyla 15 trilyondan bin trilyona ulaşmaktadır.

Ebeveyni tarafından istismar edilen bebeğin istismar eden ebeveyni de kendi geçmişinde benzer şekilde travmatik yaşantılara maruz kalmış kişilerdir. Şayet bu travmayı yeniden üreten kısır döngü kırılmazsa travma nesilden nesile aktarılmaktadır. Travma geçiren çocuklar çok zor bir durumdadırlar. Tehlike anında doğal olarak

⁷ Melanie Klein, “Our adult world and its roots in infancy”, *Group Relations Reader 2*, Ed. by A. D. Colman&M. H. Geller, Washington, D.C., The A. K. Rice Institute, 1959/1985.

⁸ Bruce D. Perry, et. al., “Childhood trauma, the neurobiology of adaptation and use-dependent development of the brain: How states become traits”, *Infant Mental Health Journal*, 16(4), 1995, p. 271-291

⁹ Felicity De Zulueta, *From Pain to Violence: The Traumatic Roots of Destructiveness*, London, Whurr Publishers Ltd., 1993.

anne ve babaya koşmak isteseler de bunu yeniden travmatize olmak korkusu ile yapamazlar.¹⁰ Blaustein ve Kinniburgh çocukların bakım gördükleri sistem içinde kronik bir şekilde çeşitli stres faktörlerine maruz kalmaları halini kompleks gelişimsel travma olarak tanımlamışlardır.¹¹ Kendi ebeveynleri bizzat stres faktörü oldukları için onları stresten koruyacak anne/babadan da yoksundurlar. Ebeveynin öngörülemez ve tutarsız davranışları travmaya neden olan etkenlerin başında gelmektedir. Kompleks gelişimsel travmaya maruz kalmış bir çocuk ile trafik kazası ya da depresi yaşamış olan bir çocuğun travması ve bu travmanın yarattığı sonuçları aynı olmayacağı açıktır.

Sokak çocuğu olgusunun psikolojik boyutunun anlaşılmasında Bağlanma Kuramı çok yararlı bir kuramsal çerçeve sunar. Nesne İlişkileri Kuramına¹² dayanan Bağlanma Kuramı 1950'lerde Bowlby tarafından geliştirilmiştir.¹³ Bağlanma Kuramı'ndaki "bağlanma" kelimesi, iki insan arasında duygusal olarak devam eden ve kişileri birbirine bağlayan ilişkiyi ifade etmektedir. Bağlanma Kuramı'nda, ebeveynlerin çocuklarla kurduğu ilişkinin kalitesi esastır. Çocuğun ebeveyniyle etkileşiminin doğası ve çocuğun bu deneyimlerden çıkardığı anlam, çocuğun sosyal olayları anlamak ve dış dünyayla ilişki kurmak için kullandığı içsel çalışma modelinin gelişmesinin yolunu açar. Eğer bu bağlanma güvenli ise kişinin uzun süreli olumlu ilişkiler kurmasına yardımcı olan iç güvenlik duygusunun temelini oluşturur. İç güvenlik duygusu kendine güven sağlayacağından olumlu bağımsız kararlar almayı ve bireylerin yetişkin yaşamlarında stresli veya olumsuz deneyimlere dayanmaları için daha fazla duygusal dayanıklılık sağlar.¹⁴ Ancak tüm bağlanmalar olumlu değildir. Erken çocukluk döneminde ailede ihmal ve istismarın söz konusu olması ve çocuğun büyürken örseleyici ilişkilere maruz kalması *travmatik bağlanmaya* neden olmaktadır.¹⁵

Travmatik bağlanmaya sahip olan bir çocuk kendisi ve gelişimi ile ilgili, kapsayıcı bir ebeveyn figürünü içselleştirerek büyümek yerine, insanların onu sevmediği ve onun için hiç zamanı olmadığı gibi bir değersizlik duygusu ile büyür. Duygularını anlamlandırmak için yardıma ihtiyaç duyar aksi halde güçlük yaşar, dünyayı korkutucu, öngörülemez, şaşırtıcı bir yer olarak algılar. Yaşadığı büyük kaygı, korku ve değersizlik duygusu ile başa çıkabilmek için geliştirdiği savunma mekanizmaları, onun öğrenmede güçlük yaşaması ve şiddete yönelmesi gibi olumsuz sonuçlar doğu-

¹⁰ A.e., Bu konuda ayrıca bkz. Peter Wilson, *Young Minds in our Schools*, London, YoungMinds, 2003.

¹¹ Margaret E. Blaustein&Kristine M. Kinniburgh, *Treating traumatic stress in children and adolescents: How to foster resilience through attachment, self-regulation, and competency*, New York, The Guilford Press, 2010.

¹² Klein, a.g.e.

¹³ John Bowlby, *Attachment and Loss*, Vol. 1: Attachment., New York, Basic Books, 1968.

¹⁴ 'Safe Families Safe Children' "Breaking cycles of violence: reaching the world's most excluded children and families", European Union Publications, 2011.

¹⁵ C. Felicity De Zulueta, "Mass violence and mental health: Attachment and trauma", *International Review of Psychiatry*, 19(3), 2007, p. 221-233.

rur.¹⁶ Çocuğun maruz kaldığı travma ya da tehdit stres sisteminin hassaslaşması ve olağan durumlara bir travmaymışçasına karşılık vermesine neden olur.¹⁷ Çocuk uyarlma sürecindeyken beynin fonksiyon kontrolünü elinde tutan kısmı değişir, kendini ne kadar sıkıntılı ve tehdit altında hissediyorsa davranışları ve tepkileri o kadar ilkelleşir. Zaman algısı ve geleceği planlama aralığı kısalarak şu anda ki tehlide odaklanır. Sax ve arkadaşları¹⁸ bu durumu çocuğun *anı-kurtarmak* üzere oluşturduğu *hayatta kalma devresi* olarak adlandırmışlardır.

Gelişimsel travmaya maruz kalmış çocuklar için en riskli dönem ergenlik dönemidir.¹⁹ Ergenlik dönemi çocukların sokakta yaşamaya başladıkları ya da suça sürüklenmeleri riskinin en fazla olduğu dönemdir. Bu dönem bilişsel, sosyal beceriler ile fiziksel ve psikolojik gelişimin en hızlı yaşandığı dönemdir. Blaustein ve Kinniburgh, duygularını düzenleme, deneyimlerini ve etkileşimlerini yönetebilme becerileri yeterince gelişmemiş olan travma mağduru ergenlerin, basit düzeydeki ilkel debebilecek başa çıkma mekanizmalarını kullanmaya devam ettiklerini belirtirler. Ergen kendisi için çok yorucu ve tahammül edilemez olan duygularını düzenlemek için aşırı kontrolcü, aşırı mükemmeliyetçi olabilir, diğerleri ile etkileşimlerini, duygusal deneyimlerini sınırlayabilir ya da madde kullanma, kendini kesme, abartılı cinsel ilişki gibi dışarıdan müdahalelere yönelebilir. Bu durumun bir sonucu olarak ergen artan bir şekilde kopuş yaşayarak, haklarını da riske eder. 5 yaşındaki bir çocuğun kriz zamanlarında yapabilecekleri ile 15 yaşındaki bir gencin yapabilecekleri farklı olacaktır. Kronik bir şekilde erken yaşlardan itibaren travmaya maruz kalmış olan gençlerde disosiyasyon, kendine yabancılaşma, uzaklaşma, duyarsızlaşma sıkça başvuru alan başa çıkma yöntemlerindendir. Bu ergenler yaşıtları ya da yetişkinler tarafından yeniden istismar edilmeye de oldukça açıktırlar. Dünya ve insanların güvenilmez, ilişkilerin daima zarar verici olduğu algısına sahiptirler. Daha önce sokakta yaşamış olan bir gencin çalışmalar sırasında "*Kötüyü tanımlamak kolay, iyiyi nasıl tanımlayayım!*" ifadesi yukarıda aktarılan kuramsal bilgiyi çok çarpıcı bir şekilde özetlemektedir. Çocuklarla üniversitede yürütülen aşağıda detaylı bir şekilde değinilecek olan çalışmaların başında çocukların proje gönüllülerine "*Siz gerçek misiniz? Birbirinize karşı hep böyle iyi mi davranırsınız?*" soruları onların dünya ve ilişkilerle ilgi olumsuz beklentilerini ortaya koymaktadır. Kendilerini farklı bir ilişki ağı içinde bulduklarında 'gerçek' olduğuna inanmaları, güven duymaları için zamana ve karşılarında sabırla ve kararlılıkla duracak bireylere ihtiyaçları vardır.

¹⁶ Biddy Youell, *The Learning Relationship*, London, Karnac Books, 2006.

¹⁷ Glenn N. Saxe & B. Heidi Ellis & Julie B. Kaplow, *Collaborative Treatment of Traumatized Children and Teens*, NY, Guildford Press, 2007. Bu konuda ayrıca bkz. Maia Szalavitz & Bruce D. Perry, *Born For Love: Why Empathy is Essential – and Endangered*, New York, HarperCollins Publishers, 2010.

¹⁸ Saxe & Ellis & Kaplow, a.g.e.

¹⁹ Blaustein & Kinniburgh, a.g.e.

Bağlanma Temelli Terapötik Müdahaleler

De Zulueta,²⁰ bağlanma kuramı ve araştırmalarının travma sonrası stres bozukluklarının ve diğer formlardaki psikolojik travmaların yalnızca nedenlerinin ve belirtilerinin anlaşılmasını değil uygun tedavi yöntemlerinin geliştirilmesi için de çok yararlı biopsikolojik kuramsal bir çerçeve sunduğunu belirtir.

Çocuk duygularını düzenleyemediğinde travmatik stres yaşamaktadır. Şiddet deneyiminin travmatik etkileri genellikle şiddet olayının kendisinden daha uzun sürdüğünden, şiddet içeren ilişkilere son vermenin yanı sıra bu tür bir şiddet sonucunda ortaya çıkan hasarın iyileştirilmesi de gerekmektedir. Çocukların duygusal olarak iyileşmelerine ve içsel dayanıklılık ve gelecekte ilişkileri farklı bir şekilde yürütbilme kapasitesi oluşturmalarına yardımcı olacak duygusal ihtiyaçlarının karşılandığından emin olmak gerekmektedir. Ancak bu sayede şiddetin sonraki kuşaklara aktarılması da önlenmiş olur.

Maltepe Üniversitesi Sokakta Yaşayan ve Çalışan Çocuklar İçin Uygulama ve Araştırma Merkezi (SOYAÇ)'ın da arasında olduğu, 14 ülkeden bu alanda çalışan 10 saygın kuruluşun bir araya gelerek oluşturduğu "*Safe Families Safe Children*"²¹ Uluslararası Sokak Çocukları Koalisyonu istismara uğramış çocuklar ve aileleri ile nasıl çalışılması gerektiği konusunda 2008 Yılında Dünya Bankası ve UNESCO tarafından en iyi hizmet modeli ödülünü almış olan ve uluslararası akademik çevrelerce de başarısı kabul edilmiş olan modeli bir kitapçık haline getirmiştir. SFSC Modeli 1995 yılından bu yana Guayaquil'de sokakta yaşayan ve çalışan çocuklar ve aileleriyle yapılan çalışma deneyimlerine dayanarak JUCONI Ekvador tarafından geliştirilmiş ve kültüre uygun bir şekilde hem JUCONI Ekvador hem de JUCONI Meksika tarafından uygulanmaktadır.²²

SFSC Modeli, ailelerin ve çocukların kişisel dayanıklılık geliştirmelerine ve olumlu hedeflere ulaşmalarına yardımcı olan ilişkiler kurmalarına odaklanan Bağlanma Kuramına dayanmaktadır. Çocuklar için verilen hizmetlerin bir terapi amacının olması gerektiğinin vurgulandığı Modelde terapi, çocukların ve ebeveynlerinin deneyimleri hakkında fikir sahibi olmalarına, özsaygı ve duygusal sağlık geliştirmelerine ve sağlıklı ilişkiler kurmalarına yardımcı olarak strese verdikleri tepkiyi yeniden belirlemelerini ve zarar veren başa çıkma stratejilerini daha etkili tercihlerle değiştirmelerini sağlayan müdahaleler, tepkiler veya stratejiler olarak tanımlanmaktadır. Şiddet sorununun çözümü için yalnızca bir çocukla çalışmak yerine tüm aileye yatırım yapılmasının nesiller arası devam eden aile içi şiddet döngüsünün kalıcı ola-

²⁰ De Zulueta, a.g.e.

²¹ ACER Brezilya, Gurises Unidos, Uruguay, JUCONI Ekvador, JUCONI Meksika, Maltepe Üniversitesi Sokakta Yaşayan ve Çalışan Çocuklar İçin Uygulama ve Araştırma Merkezi (SOYAÇ), (Türkiye) New Life (Güney Afrika), Railway Children (Worldwide), Retrak (Güney Afrika), Rukha (Brezilya), The International Children's Trust

²² Safe Families Safe Children, a.g.e.

rak kırılmasını sağlayacağını savunur. Yetişkinler ile çocuklar arasındaki travmatik bağlanma, gelecekte bu çocukların kendi çocuklarına ebeveynlik anlayışlarını da belirleyeceği için SFSC Modeli önleyici ve terapi edici bir şekilde çalışarak, daha iyi bir bağ geliştirilmesini sağlayan sürekli ve olumlu bir ilişki oluşturmak üzere tasarlanmıştır. Değişimin sürdürülebilir olması için çocuğun etrafında işlevsel ve olumlu bir destek ağı oluşturulması ve bu destek ağının çocuğun kişisel dayanıklılık gelişimini destekleyerek sürdürülebilir olumlu değişiklik sağlamaya yardımcı olacak deneyimler ve tepkiler sağlaması gerekmektedir.

Çocuk ve aile çalışmalarının eş zamanlı olarak başladığı SFSC Modelinde her aile üyesiyle (ebeveynler ve çocuklar) güvenli ve koruyucu bir ilişki oluşturulmaya çalışılır. Bağlanma deneyimi, çocuklar ve ebeveynler için tüm güçlendirme sürecinin temelini oluşturur. Mevcut durumlarıyla ilgili fikir sahibi olmaları ve umut duygusu geliştirmeleri için her aile üyesinin geçmiş deneyimleri üzerinde çalışmasına yardımcı olunur. Çocuk ve ebeveynin yeni bir içsel çalışma modeli oluşturmalarına olanak vererek birbirleriyle farklı bir şekilde ilişki kurmalarını, geçmiş travmaları geride bırakmalarını ve gelecekte ilişkilerini dolu dolu yaşamalarını sağlayacak olan güvenli bir bağlanma deneyimi sağlamaya çalışılır.

SFSC Modeline benzer bir yaklaşımı benimseyen Travma Sistem Terapisinde de (TST), bebeklik dönemi çalışmaları kuramsal alt yapıyı oluşturur. Duygularını düzenlemekte zorluk yaşayan gelişimsel travma mağduru çocuk ile çocuğun duygularını düzenlemesine yardımcı olamayan sosyal çevresi ve/veya bakım sistemi üzerinde eş zamanlı çalışılır.²³ Yaşadığı travma nedeniyle duygularını düzenleyemeyen çocuğun duygularını düzenleme becerilerini geliştirmesine yönelik çalışmalar yapar. Daha önce de değinildiği gibi rahatsızlık, duyan ve ağlayan bebeğin duygularını ilk yatıştıran kişi annesidir. Rahatsızlık halinden rahatlama haline geçiş anne (birinci derecede bakım veren kişi) tarafından defalarca sağlandığında, bebek kendi kendini yatıştırmayı öğrenir. Çocuk ihmali ve istismarı durumlarında bebeğin rahatsızlık halinde ağlamasına ya kayıtsız kalınması ya da stres ile yanıt verilmesi söz konusudur.

Eşit IQ seviyesinde iki çocuktan travma mağduru olmayan çocuk neokorteksini kullanarak soyut düşünme ve öğrenme bağlantısını kurarak öğretmenin sözlerine daha iyi odaklanırken, panik halindeki bir çocuk bilgiyi alma ve işlemede çok daha az etkin olmaktadır. Subkortikal ve limbik alanlar çocuğun kavrayışını yönetmektedirler. Bu çocuklar öğretmenin ruh hali gibi sözel olmayan bilgiler üzerine odaklanırlar.²⁴ Beynin kullanıma bağlı olarak geliştiğini vurgulayan Perry²⁵ travmatize olmuş, kötü muamele görmüş bir çocuğun sözel olmayan bilginin sözel bilgiden daha önemli olduğunu yaşayarak öğrenmiş olduğunu belirtir. Szalavitz ve Perry, bira koku ve yürüyüşü farklılaşan babanın kokusu ve davranışlarının anneye ya da çocu-

²³ Saxe&Ellis&Kaplow, a.g.e.

²⁴ Szalavitz&Perry, a.g.e.

²⁵ Bruce D. Perry, et. al., a.g.e.

ğün kendisine incitici şeyler yapacağını habercisi olduğunun çocuk tarafından öğrenilmiş olmasını bu duruma örnek olarak verir. Erken dönemde iletişimin sözsüz olması potansiyel tehlikenin ipuçlarının genellenerek ve daha sonra tetikleyici durumlarda otomatik yanıtlar verilmek üzere kodlanmasına yol açmaktadır.²⁶ Perry gelişimsel travma mağduru çocukların, özgüven problemi yaşadıkları, suçluluk ve utanç duyguları hissettikleri ve maruz kaldıkları travmalar yüzünden beyin gelişimleri kullanıma bağlı olarak olumsuz etkilendiği için en etkili terapötik müdahalenin bilişsel problemlerden önce duyguların düzenlenmesine, kaygı ve dürtüselliğe odaklanan müdahale olduğunu belirtir.²⁷

Türkiye’de sokak çocuklarına sunulan sosyal hizmette onların daha çok fiziksel ve öğrenim ihtiyaçlarına, okul başarılarına odaklanılması ve onlardan akademik başarı beklenmesi çocuklar ile ilgili bu çok önemli gerçeğin göz ardı edildiğini düşündürmektedir. Daha da önemlisi bu durumun çocukların yaşadıkları suçluluk ve utanç duygularını artırarak çocukları tekrar travmatize ettiği çocuklarla yürütülen çalışmalarda açıkça görülmektedir. Üstelik bir de bu çocukların arasında yaşları ileri olmasına rağmen okuma yazma bilmedikleri için kendilerinden küçük yaşta çocuklarla aynı sınıfta okumaya zorlanan çocuklar olduğu düşünüldüğünde bu çocukların içinde oldukları travma kısır döngüsünün şiddeti ve boyutunun büyüklüğü sarsıcı bir şekilde ortaya çıkar. Sırf okula gitmemek için yeniden sokağı çare olarak gören çocukların sayısı hiç de az değildir.

Perry, çocukların öngörülebilirlik, rutin, kontrol hissi ve onları destekleyen insanlarla düzenli ilişkilere çok ihtiyaçları olduğunu, diğer kızgın, stresli, talepkar ve bu çeşit etiketlerle damgalanarak iyice küçümşenen çocuklarla bir arada bulunmalarının bu çocukların saldırganlıklarını, güdüselliklerini iyice arttırdığını, çok daha fazla kontrol edilemez hale getirdiğini anlatır.²⁸ Türkiye’de sokak çocuklarına verilen hizmetin benzer özelliklere sahip çocukların bir arada kurum bakımı şeklinde olması hizmetin çocukları rehabilite etmenin çok uzağında olduğunu bir kez daha akla getirmektedir.

Haftada bir saatlik terapi, geleneksel müdahaleler bu çocukların rehabilitasyonunda yetersiz kalmaktadır.²⁹ Gill ağır travma mağduru çocukların rehabilitasyonunda yenilikçi ve yaratıcı müdahalelere gerek olduğunu belirtir. Normal davranışlar sergileyen onların sevgi ve ilgi ihtiyaçlarını karşılayan insanların çevrelerinde olması ve sağlıklı

²⁶ Blaustein & Kinniburgh, a.g.e.

²⁷ Bruce D. Perry, "Examining child maltreatment through a neurodevelopmental lens: Clinical application of the Neurosequential Model of Therapeutics", *Journal of Loss and Trauma*, 14(4), 2009, p. 240-255.

²⁸ Bruce D. Perry & Maia Szalavitz, *The Boy Who Was Raised as a Dog. And Other Stories from a Child Psychiatrist's Notebook: What Traumatized Children Can Teach Us About Loss, Love and Healing*, New York, Basic Books, 2006.

²⁹ Eliana Gill, *Treating Abused Adolescents*, New York, Guilford Press, 1996.

ilişkiler kurmaları onları antisosyal davranışlardan uzaklaştıracaktır.³⁰ Bu çocukların karşılarına çıkan yetişkinlerin genellikle örseleyici davranışlar sergilemeleri ve ergenliğin çocukluk ve yetişkinlik arası bir ara dönem olması onların kendilerine yakın yaş grubundaki gençlerin yanında daha rahat hissetmelerini sağlamaktadır.³¹

Sokakta Yaşantısı Olan Çocuklara Destek Amaçlı Yürütülen Çalışmaların Işığında Üniversite-Toplum İşbirliği: Çocuklarla Birlikte Projesi

Maltepe Üniversitesi Sokakta Yaşayan ve Çalışan Çocuklar için Uygulama ve Araştırma Merkezi (SOYAÇ) travma mağduru, toplumdan en fazla dışlanan, toplumun en kırılgan ve erişilmesi en zor gruplarından olan çocuklarla devletin ilgili kuruluşları ile işbirliği içinde üniversite ortamında, çocukların kendilerini duygusal ve sosyal olarak güvende hissedebilecekleri bir ortam yaratarak onlara yakın yaş grubundan üniversiteli gençlerle bağlanma temelli psikolojik destek sağlamaktadır.

SOYAÇ, sokak çocukları için bir üniversite bünyesinde kurulmuş ilk ve tek merkezdir. SOYAÇ, sokak çocukları uluslararası koalisyonunda Türkiye’den yer alan tek kuruluştur. Böylesi bir merkezin üniversitede kurulması anlamlıdır. Üniversite hukuk fakültesinden güzel sanatlara çok çeşitli bölümleri bünyesinde barındıran disiplinlerarası çalışmanın gerçekleştirilebileceği çok zengin bir uzmanlık ve bilgi kaynağıdır. Üniversite ayrıca genç, hevesli, heyecanlı, idealist insan gücüne sahiptir. SOYAÇ, faaliyetlerini başta üniversitenin Psikoloji Bölümü öğretim elemanları ve öğrencileri olmak üzere felsefe bölümünden, görsel sanatlara, radyo televizyon ve sinema bölümünden yabancı dillere ilgili tüm bölümlerin öğretim elemanlarının danışmanlığında ve öğrencilerinin aktif katılımları ile yürütmektedir.

2010 Yılında kurulan SOYAÇ kurulduğu tarihten bu yana devletin ilgili kurumları başta olmak üzere ilgili sivil toplum kuruluşları ve yerel yönetimler ile işbirliği içinde sokakta yaşayan ve çalışan çocuklar/gençler ve onların aileleri için çeşitli uygulama ve araştırma projeleri yürütmektedir.

Üniversitelerin üç önemli görevi vardır: eğitim vermek, araştırmalarla bilimsel bilgilere ulaşmak ve topluma hizmet etmektir. Eğitim programlarının içinde bulunduğu toplumun gereksinimlerine uygun bir şekilde oluşturulması, eğitimin kalitesi için büyük önem taşımaktadır. Yakın zamana kadar üniversitelerin toplumdan uzak bir şekilde akademik çalışmalarını yürüttüğü, daha çok kuramsal temelli bir yönelimle uygulamadan ve toplumsal gereksinimlerden uzak kaldığı görülmektedir. Aynı

³⁰ Perry, a.g.e.

³¹ Özden H. Bademci & Figen E. Karadayı, "Working with Street Children: Importance of Creating a Socially Safe Environment through Social Partnership, and Collaboration through Peer-based Interaction", *Child Care in Practice*, 19(2), 2013, p. 162-180. Bu konuda ayrıca bkz. Gil, a.g.e.; Jeff Karabanow&Philip Clement, "Interventions with Street Youth: A Commentary on the Practice-Based Research Literature", *Brief Treatment and Crisis Intervention*, 4(1), 2004, p. 93-108; Perry, a.g.e.

nedenle de gençler üniversiteden mezun olup hayata atıldıklarında büyük ölçüde bocaladıkları bilinen bir gerçektir.

Son yıllarda üniversite-toplum işbirliğinin önemi daha iyi anlaşılmaya başlanmıştır. Disiplinlerarası bir yaklaşımla kuram ve uygulama birleştirilerek toplumsal sorunlara çözüm üretmede kurumlararası işbirliği ve koordinasyonun olumlu sonuçları fark edilmeye başlanmıştır.³² İşbirliklerinin sadece içinde yaşanan toplumun kurumları ile sınırlı olmaması uluslararası bir bağlam da kazanması bilgi ve deneyim paylaşımını en üst düzeye taşımaktadır.

Sokak çocukları ile yürütülen projelerde görev almış olan öğrencilerin aşağıdaki ifadeleri böylesi çalışmaların sadece çocukların gelişimlerine değil öğrencilerin mesleki, sosyal gelişimlerine, toplumsal sorunlara duyarlı vatandaşlar olarak yetişmelerine sağladığı katkıyı ortaya koymaktadır.

“Çalışmalar sırasında ve öncesinde pek çok eğitim ve hocalarımızdan düzenli süpervizyon aldık. Uygulamayı gördük. Her şey teoriden ibaret değil. Bizzat yaşayarak, olayın içinde öğrendik.” (Proje Gönüllüsü, Öğrenci)

“Çocuklardan çok şey öğrendik. Toplum olarak nasıl da sorumlu olduğumuzu öğrendik. Ben adaletin ne olduğunu çok sorguladım bu projeden sonra.” (Proje Gönüllüsü, Öğrenci)

“Birçok şey öğrendiğimi düşünüyorum çocuklardan. Belki çok klişe ama hayatı öğrendim çünkü onlar hayatın içinden gelen çocuklardı.” (Proje Gönüllüsü, Öğrenci)

Üniversiteler mesleki eğitimlerinin başlangıcındaki gençlerin beceri ve yeterliklerini geliştirmek, mesleki eğitimin kalitesini artırmak ve mesleki eğitimi, yeterlilik ve girişimcilik açısından güçlendirmek ve desteklemek için çok önemli kurumlardır. Üniversitelerin verilen eğitimin niteliğini daha da arttırabilmek için kuram ve uygulamayı birleştiren projelere önem vermesi gerekmektedir.

Bağlanma İlişkisinin Tesisi Yoluyla Akran Temelli Destek: Çocuklarla Birlikte Projesi

Türkiye’de sokak çocuklarına sunulan hizmette onların daha çok fiziksel ve öğrenim ihtiyaçlarına odaklanıldığına duygusal ihtiyaçlarına daha az ilgi gösterildiğine daha önce değinilmişti. Çocukların eğitimlerine, meslek edindirme kurslarına devam etmeleri verilen hizmetin önemli bir boyutunu oluşturmaktadır. Ancak tek başına yeterli olamayacağı daha önce ilgili kuramlar ışığında tartışılmıştı. Çocukların öncelik-

³² Özden H. Bademci&Figen E. Karadayı&Uğur Tekin, "Partnership of University and State Care Services in Working with Street Children: Accounts given by the University Students Participating in the Social Responsibility Program", *Maltepe Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı:2011/1+2, 2014, s. 134-170, (ISSN:1303-3115).

li olarak duygusal ve sosyal açıdan desteklenmeleri için özel olarak geliştirilmiş aile çalışmalarını da kapsayan terapötik müdahalelere ihtiyaç vardır. Araştırmalar, alanda çalışanların gerekli mesleki donanıma sahip olmamaları halinde çocukları istemeden bir kez daha hayal kırıklığına uğratmalarına hatta bazı durumlarda ikinci bir travma yaşamalarına dahi neden olabileceklerini ortaya koymaktadır. Alanda çalışanların gerekli profesyonel donanıma ve desteğe sahip olmamaları onları, bizzat kendilerinin de travmatize olmaları riski ile karşı karşıya bırakmaktadır.

SOYAÇ tarafından 2010-2011 Akademik yılından bu yana devletin sokakta yaşayan çocuklara hizmet veren ilgili kurumlarıyla işbirliği içinde “Çocuklarla Birlikte Projesi” yürütülmektedir. Güvenli bir “bağlanma ilişkisinin” tesis edilmesi yoluyla akran temelli müdahale ile çocukların bireysel ve sosyal gelişimlerinin hedeflendiği projenin ilk yılında çalışmalar çocukların hizmet aldıkları kurumlarda gerçekleştirilmiştir. Batsleer ve Davies (2010) çocuklarla/gençlerle yürütülen çalışmaların onların bulundukları yerde başlatılmasına ve onların kişiliklerine, sosyokültürel kimliklerine karşı hassas, saygılı ve duyarlı bir şekilde davranılması gerektiğinin önemi ne dikkat çekmektedirler.³³

İlk yılda çocuklar ve kurumlar arasında başlayan güven ilişkisinden sonra proje 2011-12 Akademik yılından bu yana çocukların üniversiteye gelmeleri şeklinde devam etmektedir. Bu çalışmaların ana gönüllü grubunu psikoloji lisans ve yüksek lisans öğrencileri oluşturmaktadır. Her çocuğun bir gönüllü abla/ağabeyi vardır. Çalışmalara psikoloji bölümünün yanı sıra atölyelerin ilgili bölümlerinin öğrencileri de katılmaktadırlar. Projeye katılan öğrenciler proje boyunca bu konuda uzman ulusal ve uluslararası kuram ve uygulamacılar tarafından verilen eğitimler almakta ve haftanın iki günü yapılan düzenli süpervizyon toplantıları ile desteklenmektedirler.

Proje gönüllülerinde insanlarla yakın ve güven veren bir ilişki kurabilmeleriyle ilgili olarak aşağıdaki özellikler aranmaktadır: empati, güvenilirlik, saygı, sabır ve azim, esneklik, öz farkındalık, açık fikirlilik, öğrenme kapasitesi ve isteği, duyguları kontrol altında tutabilme, geri adım atabilme, alçakgönüllülük.³⁴

“Yemekhanenin önünde İ. benimle selamlaşmaya razı oldu. Bu çok yarım yamalak bir ağır abi selamlaşmasıydı. İ. sanki aslında kimseyle selamlaşamayacak kadar kafam meşgul ama selamlaşalım bakalım der gibiydi. Fakat ben hiç bozuntuya vermedim. İ.'nin duygusal ritmine göre kendimi ayarlayıp, bir anda yakınlaşmayı denemek yerine buzların yavaş yavaş ve biraz da kendi kendine çözülmesini beklemeye karar kıldım.” (Proje Gönüllüsü).

Gönüllü öğrenci ve çocuk arasında büyük ölçüde öğrencinin samimiyetine ve çocuğa gösterdiği derin ilgiye dayalı olan, samimi ilgi ve karşılıklı saygı içeren bir bağlanma ilişkisi kurulması amaçlanır.

³³ Janet R. Batsleer & Bernard Davies (Eds.) *What is Youth Work?*, Exeter: Learning Matters Ltd., 2010.

³⁴ ‘Safe Families Safe Children, a.g.e.

"B. Ayakkabısının bağcıklarını açmaya çalışıyor, ben de onu uzaktan izliyorum. Gülmüsedim, bu yardım et demekti sanırım, yanına gidip ayakkabısının bağını gevşettim. 'Nereden anladın?' dedi. 'neyi?' dedim. 'Ayakkabımı yapmadığımı'? dedi. Seni izliyordum' dedim. 'Ama ben seni çağırmadım dedi'. Ben hissettim her zaman anlamak için cümle kurmak gerekmiyor' dedim. Çok güldü ben de başkalarına bunu deneyeceğim' dedi." (Proje Gönüllüsü).

Çocuk ile proje gönüllüsü arasında gelişen güven ilişkisi, geçmiş ve mevcut sorunlar üzerinde birlikte çalışmalarını sağlayacak olan güvenin gelişmesi için temel niteliğindedir.

"Kültür Merkezi çok kalabalıktı. C. 'Abla senden bir şey isteyecektim ama yanlış anlama dedi. 'Elini tutsam yanlış anlar mısın'? dedi. Nedenini sordum. 'Çok kalabalık da kaybolursam çıkamam buradan bana dikkat et olur mu?' dedi." (Proje gönüllüsü).

Proje gönüllüsü çocuğun kendi plan ve alışkanlıklarına uymasını beklemek yerine, onlarla fiziksel ve mental olarak bir arada bulunmanın, çocuğun duyguları, ruh hali ile (*attunement*) uyumlu olmanın onunla kapsayıcı bir ilişki kurması gerektiğinin bilincindedir. Levy ve Orlans³⁵ güvenli bağlanmaların olumsuzluk ve travmaya bağlı ciddi psikopatolojiye karşı en önemli savunma olduğunu ifade etmişlerdir. Bağlanma deneyimi, çocuklar ve gönüllüler için tüm güçlendirme sürecinin temelini oluşturur. Çalışmalarda yararlanılan faydalı teknikler: aktif dinleme, güçlü yönleri temel alan bir yaklaşımdır.

Proje gönüllüsü, çocuğun örseleyici geçmiş ve halen devam eden yaşantıları olduğunun ve sürekli olarak zarar görme korku ve kaygısı yaşadığının, önceki örseleyici deneyimlerinden ötürü ilişki kurmaya ve atölye çalışmalarına karşı haklı bir direnç gösterebileceğinin farkındadır. Proje gönüllüsü tutarlı ve sinanmaya hazırdır.

"Bana sürekli şakalar yapıyordu. 'Ben seni sevmedim' dedi ve ben de ciddiye alınca 'şaka şaka sevdim, ben insanlara şakalar yaparak tepkilerini ölçüyorum, böylece gerçekten sevip sevmediklerine dair fikirler ediniyorum' dedi. Ayrıca K. bizimle birlikte olduğu için çok mutlu olduğunu ve 'keşke her gün gelsek böyle bir günün çok faydası olmuyor, keşke gün bitmeseydi dedi.'" (Proje gönüllüsü).

Çocuklar işleri ne kadar zorlaşturmaya çalışırlarsa çalışsınlar, proje gönüllüleri onlarla birlikte çalışmaya devam etmeye hazır olduklarını, vazgeçmeyeceklerini kararlılıkla gösterirler. Çocuğun gönüllüyü uzaklaşturmaya çalışmasının doğal bir aşama olduğunun gönüllü öğrenci bilicindedir. Proje gönüllüleri bir ekip halinde hareket ederek çocukların insanların kendilerine olumsuz davranacakları konusundaki

³⁵ Terry Levy& Michael Orlans, "Attachment Disorder as an Antecedent to Violence and Antisocial Patterns in Children", *Handbook of Attachment Interventions*, 2000.

beklentilerine ve güvene dayalı bir ilişkiye direnmelerine engel olacak şekilde bir güven ortamı oluşturmaya amaçlarlar.

“Elimin üzerine geçen hafta yazmış olduğu adının yazılı olmadığını görünce benim dışımda herkesle konuştu ama benimle konuşmadı. Sanki diğer ablalar-la beni kıskandırmaya çalışıyordu. Ona beni ne kadar ittirse de gitmeyeceğimi göstermeye çalıştım. Sonra yanıma gelip ben sen gidersin artık diye düşün-müştüm. Ama gitmedin dedi.” (Proje gönüllüsü).

Proje ekibi sürekli olarak çocuğun kaçınma ya da tam tersi bağımlılık şeklinde ilişkiye vermesi olası tepkileri dikkatli bir şekilde değerlendirir. Her öğrencinin sü-pervizyon toplanularına getirdiği haftalık raporlardaki detaylı gözlem notları üzerin-den gidilerek çocuk ve onunla çalışan gönüllünün tepkileri, duyguları üzerine grup olarak düşünülür. Sadece çocuğun değil proje gönüllüsü öğrencinin de kapsayıcı bir ekip ilişkisi içinde olması son derece önemlidir. Proje gönüllüleri ve çocukların yet-kelendirilmeleri, hiyerarşinin olmadığı denk ilişkilerin olduğu demokratik bir ortam içinde çalışmalar sürdürülür. Kurulan birebir ilişkiler bir grup bütünlüğü içinde, her-kesin birbirini gözetdiği, bir grup ruhu anlayışıyla yürütülür. Artık okula gittiği için projeye devam edemeyen ama karşılıklı yazdığımız mektuplarla iletişimi ve güven ilişkisini koruduğumuz bir gencin gruba gönderdiği mektup bunu açıklıkla ortaya koymaktadır.

“Sevgili ailem;

Öncelikle şunu belirtmek isterim ki hepinizi çok özledim. Beni tanıyan, tanı-mayan herkese kucak dolusu selamlar. Beni desteklediğiniz ve bana güvendi-ğiniz için çok çok teşekkür ederim. Unutmayın ki bu güveninizi boşa çıkar-mayacağım. Cuma günleri yurttan servis çıktığında bir gün binip sizin yanını-za gelme ümidiyle yaşıyorum.

Unutmayalım ki hepimiz bir aileyiz. Hatıralarımız, anılarımız ve güzel günle-rimiz bunlar benim için çok önemli bu hatıralar ve anılar oldukça her zaman kalbimdesiniz. Görüşmek dileğiyle, hoşça kalın.” (16 Yaşında Erkek)

Gönüllü ile kurduğu ilişkide çocuk belki de ilk kez söylediklerinin hatırlandığını, davranışları ve sözlerinin cezalandırılması yerine hoşgörü ve anlayışla karşılandığı bir ilişkiyi deneyimlemektedir.

“A. Geçen hafta bize muknatis vermişti. Bu hafta getirip getirmeyeceğimizi merak ediyordu. Bizim muknatisları unutmadığımızı görünce çok şaşırmıştı. ‘Nasil unutmadınız’ dedi.” (Proje Gönüllüsü).

SFSC Modelinde³⁶ çocukların temel duygusal ihtiyaçları şöyle tanımlanmıştır: uzun süreli ve sevgi dolu bir ilişkiye sahip olmak, ilgilenilmek ve istenmek ve ge-

³⁶ ‘Safe Families Safe Children, a.g.e.

lişme düzeyine uygun bir seviyede çocuğun duygularını ve dürtülerini kontrol etmesine yardımcı olacak birinin olmasıdır. Kendisini zihninde tutabilen, unutmayan, yaştırabilen kapsayıcı birinin varlığı çocuğun duygularını zaman içinde kendisinin düzenlemesine olanak yaratmaktadır.

Çocuklarla Birlikte Projesi 2010-11

Çocukların hizmet aldıkları kurumlarda çocuğun aktif katılımın esas alındığı çalışmalarda çocuğun isteğine bağlı olarak oyun, konuşma, sanat etkinlikleri vb. yoluyla çocukla etkileşim kurulmuş, yine çocuğun isteğine göre çalışmalar bireysel ya da grup çalışması şeklinde sürdürülmüştür.

Projenin ilk yılının sonunda çocukların hizmet aldıkları kurumlarda yürütülen çalışmalar ile ilgili olarak onların düşüncelerinin ve çalışmanın devamı konusundaki beklentilerinin öğrenilmesi amacıyla yapılan değerlendirme araştırmasında³⁷ çocukların ifadeleri hem çok öğretici hem de çalışmaların sonrası için yol gösterici olmuştur:

*"Geldiklerinde tenis oynadık, eğlendik, muhabbet ettik. Derdimizi anlattık. Çok iyi oldu. Mesela madde çekiyorduk, çekmememiz için nasihat verdiler. İyi bir şey olmadığını anlattılar. Başkaları anlattığında öyle olmuyor. Mesela sokaktayken zaten hep tiner çekiyoruz, kafa güzel. Anlatılanları anlamıyoruz. Ama mesela herkes söylüyor, **ama abla, ağabey gibi anlaunca daha iyi oluyor.**" (17 Yaşında Erkek)*

*"Sokak çocuğu olarak değerlendiriliyor. Şimdi böyle bir burukluk hissetmiyorum. Bize arkadaş olarak yaklaşıyor. Artık üniversiteli arkadaşlarım var. **Güvenim arttı.**" (14 Yaşında Erkek)*

*"Perşembe akşamı olduğunda, yarın üniversiteliler gelecek diye konuşurduk kendi aramızda. Bizim için geliyorlardı. Zamanında gelmeleri **bizi önemsediklerini gösteriyordu.** Geçen hafta yaptıklarımızı **hatırlamaları, güler yüz-lü olmaları** çok önemliydi. (16 Yaşında Erkek)*

*"**Üniversitede okuyorlar, ondan etkilendim.** Oraya geldik, arkadaş ortamlarını gördük, sıcak ortamları var. Ben 8. sınıftayken okulu bıraktım. Şimdi bitirmek istiyorum, en azından ortaokulu. O zaman ehliyet alabilirim. Bir özenme oldu bende." (15 Yaşında Erkek)*

*"Ben eskiden bu kuruma hiç gelmezdim, hep sokaktaydım. A. Bana internetten buraya ablalar ağabeyler geliyorlar. **Bizi dinliyorlar. Bizimle konuşuyorlar.** Gel dedi. Ben öyle gelmeye başladım." (16 Yaşında Erkek)*

*"Önceden çocuklar yalnızdılar, bir araya gelip birbirleriyle konuşmuyorlardı. Ablalar, ağabeyler geldikten sonra, toplanıp, bir arada konuşmaya başlandı. **Yalnız kalan çocuklar ortama karıştılar.**" (14 Yaşında Erkek)*

³⁷ Bademci&Karadayı, a.g.e.

Aşağıda kurum çalışanlarının proje ile ilgili değerlendirmelerine yer verilmiştir:

"Onlar her Cuma gelecekler mi diye soruyorlardı sokağa gitmiyorlardı. Onların gelmesini bekliyorlardı. Onlarla konuşup öyle gidiyorlardı. Ben bu kadar süreceğini beklemiyordum. Önceki gönüllüler geldi ama sonra gittiler. 15-16 yıldan beri bu kurumun içindeyim çeşitli projeler gördüm. Ama böyle uzun süreli görmedim. Hem çalışanların hem de çocukların artık gençlere güven duymaya başlaması bu projenin ne kadar önemli olduğunu gösteriyor." (Personel)

"Cuma gününü dört gözle heyecanla bekliyorlardı. Bu çocukların bir şey için heyecanlanması o kadar zor ki. Ben bu çocukları ilk kez bir şey için heyecanlanırken gördüm. Onlar Maltepe Üniversitesi'nin adı geçince bile mutlu oluyorlar. Her sözlerinde Maltepe Üniversitesinin adını geçiriyorlar. 5 senedir buradayım ilk kez buraya birileri geliyor. İlk kez bu çocukları bu kadar heyecanlanırken görüyorum. Tabi onları heyecanlı mutlu görmek de bizi mutlu ediyor." (Personel)

Projenin ilk yılında çocuklarla birkaç kez üniversitede etkinlik yapılmıştır. Çocukların bazılarının okulda yapılan etkinlikte kendilerine verilen tişörtleri 'kokusu gitmesin' diye yıkatmadıkları, sakladıklarını ifade etmeleri ve üniversiteye gelmenin onları çok etkilediğini sık sık belirtmeleri ve çalışmanın üniversitede devam etmesi konusundaki önerileri üzerine kurum çalışanlarının da onayıyla çalışmaların üniversitede devam etmesine karar verilmiştir.

Çocuklarla Birlikte Projesi 2011-14

Çocuklarla Birlikte Projesi (ÇBP) kapsamında proje gönüllüleri ile çocukların kişisel dayanıklılık geliştirmelerine ve olumlu hedeflere ulaşmalarına yardımcı olacak ilişkiler sayesinde üniversitede tiyatro, sanat, felsefe, okuma-yazma, radyo, fotoğraf, müzik, dans gibi çok çeşitli atölyeler ilgili bölümlerin öğretim elemanları tarafından çocukların ilgi ve ihtiyaçlarına göre belirlenmektedir ve çocuklar gidecekleri atölyeleri kendileri seçerler. SFSC Modeli³⁸ çocuklar için verilen hizmetlerin bir terapi amacının olması gerektiğini vurgular. Sunulan her atölyenin terapötik bir amacı vardır. Çocukların küçük gruplar halinde güven ilişkisi kurdukları abla ağabeyleri ile katıldıkları her bir atölyede yeni beceriler öğrenmelerinin yanı sıra mevcut durumlarıyla ilgili fikir sahibi olmaları ve umut duygusu geliştirmeleri yeni bir içsel çalışma modeli oluşturmalarına olanak verecek farklı bir şekilde ilişki kurmaları sayesinde gelecekte ilişkilerini dolu dolu yaşamalarını sağlayacak güvenli bir bağlanma ilişkisi kurulmaya çalışılır.

"Sanat atölyesinde başta kaynak yapamam ben dedim, güvenmiyordum kendime, ama M. Hoca olmuş dedi, aferin dedi, kendime güvendim öyle deyince."

³⁸ 'Safe Families Safe Children, a.g.e.

Buradaki üniversite öğrencileri bile senin gibi yapamıyor dedi, kendime güvenim geldi benim de.” (16 Yaşında Erkek)

Süpervizyon toplantılarında proje gönüllülerinin her birinin gözlemleri ve görüşleri dinlenerek duygularını düzenlemekte zorlanan çocuğun duygularını düzenleme becerilerini geliştirmesine yönelik aktiviteler, stratejiler bir sonraki hafta yeniden değerlendirilmek üzere planlanıp uygulanır.

Haftada bir gün iki farklı kurumdan kurum çalışanları tarafından getirilen çocuklar gün boyu çalışmalara katılırlar. Son üç yıldır değişmeyen bir çocuk grubunun yanı sıra yeni katılanlar da olmaktadır. Yeni katılan çocuklar önceden ‘Maltepe’yi’ duyduklarını, bildiklerini ve hep gelmek istediklerini belirtmektedirler.

Aşağıda üniversitede devam eden çalışmalarla ilgili olarak çocukların değerlendirmeleri yer almaktadır:

“Bize üniversiteye gideceksiniz dediklerinde, heyecanlandım, bir garip hissettim, tarif edemiyorum ki şimdi. Siz bizi buraya gelmemiz için kabul ettiniz, teşekkür ederim.” (14 Yaşında Erkek)

“Abla, ağabey olunca iyi oluyor. Bir kere dosdoğru oluyorlar. Yalansız oluyorlar, senin yaptıklarını yadırgamıyorlar, küçümsemiyorlar. Ben çok mutluyum abla ve ağabeylerle olmaktan.” (16 Yaşında Erkek)

“Üniversiteye geldiğimde okuma-yazmamı geliştirmem gerektiğini düşünüyorum. Geçen sene buraya gelmek istemiyordum, utanıyordum okumam-yazmam çok iyi olmadığı için. Şimdi utanmıyorum Ç. Abla ile haftaya kitap okuyacağız, alıştırma yapacağız.” (14 Yaşında Erkek)

“Aslında bu üniversiteye gelmeden önce kendimi beğenmezdim. Hayata bakış açım iyi değildi. Maltepe Üniversitesi’ne geldiğimden beri çok mutlu oluyorum. Ablalarla ağabeylerle hocalarla aram çok iyi sanki biz bir aile olmuşuz her geçen gün yeni bir şey öğreniyorum çok yardımcı oluyorlar. Ama benim bir özelliğim var yaptığım şeyler bana saçma geliyor. Okumak istemiyordum sayelerinde okula bakış açım değişti. Ama ben yine de okulu bırakıp açıktan okumak istiyorum. Liseyi bitirip yunus polis olmak istiyorum. Kendimi ifade etmek için yazıyorum konuşarak kendimi ifade edemiyorum.” (15 Yaşında Erkek)

Yukarıda yer alan son ifade çocukların kapsamlı ve uzun soluklu bir yardıma ihtiyaç duyduklarını göstermektedir. SOYAÇ tarafından yürütülen çalışmaların sonuçları bağlanma kuramını çok güçlü bir şekilde desteklemektedir. Çocukların güvene dayalı, kendilerine karşı duyarlı ve ilgili yaklaşan insanlara, sağlıklı ilişkilere ve sosyal ortamlara ihtiyacı var. Kurulan ilişkiler oradan oraya savrulan gelecekleri için son derece umutsuz olan bu çocukların yaşama tutunmalarına aracılık edilmektedir. Ne yazık ki sadece alan dışından değil alandan olan meslektaşların “Çalışmalarınızla kaç çocuğu sokaktan kurtardınız? İyi güzel de kaçının hayatını değiştirebildiniz?

soruları sorunun büyüklüğünü ve öneminin ne yazık ki yeterince anlaşılamadığını göstermektedir.

Büyük sabır ve kararlılık gerektiren bu alanda, çalışanların dikkatli olmaları ve görünüşte küçük olan değişiklikleri fark etmeleri çok önemlidir. Bir yetişkin ya da görece güvenli ailelerde yetişen çocuklar için çok küçük hatta anlamsız olarak değerlendirilebilecek bir adım bu çocuklar için çok büyük bir adım, önemli bir gelişme olabilir. Değişikliğin çarpıcı olması gerekmez. Ancak, yeni birine güvenmeleri durumunda yine hayal kırıklığına uğrayacaklarını düşünmeleri nedeniyle çocukların kaybedecek çok şeyi olduğundan, gelişimin ortaya çıkması uzun zaman alabilir.³⁹

Şiddet içeren bir toplumda, yoksulluk ve şiddetin çocuklar üzerindeki etkisi konusunda farkındalık yaratmak ve bu toplumlardaki çocukların, haklarına erişmek konusunda karşılaştıkları engellerin daha iyi anlaşılmasını sağlamak için öğretmenler, ebeveynler, sağlık ve diğer hizmet sağlayıcıları gibi önemli temsilcilerle birlikte çalışılması şarttır.

SOYAÇ tarafından yürütülen çalışmalar bu çocuklara sunulması gereken çok boyutlu hizmete ancak katkı sağlayabilir. En başta ifade edildiği gibi sosyal hizmet kurumları arası ve disiplinler arası bir işbirliğini gerektiren son derece zor ve karmaşık bir alandır. SOYAÇ çalışmaları güvenli bağlanma ilişkisinin çocuklar üzerindeki son derece çarpıcı ve güçlü etkisi ile çocukların aslında güvenli ilişkiler kurmaya duydukları ihtiyacı ve ne kadar hazır olduklarını açıkça ortaya koymaktadır. Çocuklarla yürütülen çalışmalar toplum olarak kendilerinden çoktan vazgeçtiğimiz bu çocukların potansiyellerini, tutunma arzu ve isteklerini ortaya koyması bakımından ve etkili bir çalışma modeli önermesi bakımından oldukça önemlidir.

Teşekkür

Çocuklarla Birlikte Projesinin yürütücülüğünü birlikte üstlendiğim Figen Karadayı'ya, işbirliği yaptığımız kurum müdür ve çalışanlarına, atölye çalışmaları ile projeye katılan üniversitemiz öğretim elemanlarına, projenin asıl sahipleri olan öğrencilerimiz ile Sevgili SOYAÇ Çocuklarına daima bizlere duydukları güven, gösterdikleri işbirliği ve verdikleri yaşam mücadelesiyle ilham kaynağı oldukları için içten teşekkürlerimi sunarım.

Kaynakça

Bademci, Özden H. & Figen E. Karadayı: "Working with Street Children: Importance of Creating a Socially Safe Environment through Social Partnership, and Collaboration through Peer-based Interaction", *Child Care in Practice*, 19(2), 2013, p. 162-180.

³⁹ A.e.

- Bademci, H. Özden: 'Working with Vulnerable Children': Listening to the views of the service providers working with street children in Istanbul", *Children and Youth Services Review*, 34 (4), 2012, s. 725-734.
- Bademci, Özden H.&Figen E. Karadayı&Uğur Tekin: "Partnership of University and State Care Services in Working with Street Children: Accounts given by the University Students Participating in the Social Responsibility Program", *Maltepe Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı:2011/1+2, 2014, s. 134-170, (ISSN:1303-3115).
- Batsleer, Janet R.& Bernard Davies (Eds.): *What is Youth Work?*, Exeter: Learning Matters Ltd., 2010.
- Blaustein, Margaret E.&Kristine M. Kinniburgh: *Treating traumatic stress in children and adolescents: How to foster resilience through attachment, self-regulation, and competency*, New York, The Guilford Press, 2010.
- Bowlby, John: *Attachment and Loss*, Vol. 1: Attachment., New York, Basic Books, 1968.
- Corby, Brian: *Child Abuse: Towards a Knowledge Base*, Maidenhead Open University Press, 2005.
- De Zulueta, Felicity: *From Pain to Violence: The Traumatic Roots of Destructiveness*, London, Whurr Publishers Ltd., 1993.
- De Zulueta, C. Felicity: "Mass violence and mental health: Attachment and trauma", *International Review of Psychiatry*, 19(3), 2007, p. 221-233.
- Gil, Eliana: *Treating Abused Adolescents*, New York, Guilford Press, 1996.
- Hothersall, Steve J.: *Social Work with Children, Young People and Their Families in Scotland*, 2nd ed., Sage, 2008. (Exeter: Learning Matters).
- James, Allison: "Giving voice to children's voices: practices and problems, pitfalls and potentials", *American Anthropologist*, 109(2), 2007, p. 261-272.
- Karabanow, Jeff&Philip Clement: "Interventions with Street Youth: A Commentary on the Practice-Based Research Literature", *Brief Treatment and Crisis Intervention*, 4(1), 2004, p. 93-108.
- Kirton, Derek: *Child Social Work Policy&Practice*, Sage Publications Ltd., 2009.
- Klein, Melanie: "Our adult world and its roots in infancy", *Group Relations Reader 2*, Ed. by A. D. Colman&M. H. Geller, Washington, D.C., The A. K. Rice Institute, 1959/1985.
- Levy, Terry& Michael Orlans: "Attachment Disorder as an Antecedent to Violence and Antisocial Patterns in Children", *Handbook of Attachment Interventions*, 2000.
- Perry, Bruce D.: "Examining child maltreatment through a neurodevelopmental lens: Clinical application of the Neurosequential Model of Therapeutics", *Journal of Loss and Trauma*, 14(4), 2009, p. 240-255.
- Perry, Bruce D.&Maia Szalavitz: *The Boy Who Was Raised as a Dog. And Other Stories from a Child Psychiatrist's Notebook: What Traumatized Children Can Teach Us About Loss, Love and Healing*, New York, Basic Books, 2006.
- Perry, Bruce D., et. al., "Childhood trauma, the neurobiology of adaptation and use-dependent development of the brain: How states become traits", *Infant Mental Health Journal*, 16(4), 1995, p. 271-291 .

- 'Safe Families Safe Children' "Breaking cycles of violence: reaching the world's most excluded children and families", European Union Publications, 2011.
- Saxe, Glenn N.&B. Heidi Ellis&Julie B. Kaplow, *Collaborative Treatment of Traumatized Children and Teens*, NY, Guildford Press, 2007.
- Skivenes, Marit&Astrid Strandbu, "A child perspective and children's participation", *Children, Youth and Environments*, 16 (2), 2006, p. 10–27.
- Szalavitz, Maia&Bruce D. Perry: *Born For Love: Why Empathy is Essential – and Endangered*, New York, HarperCollins Publishers, 2010.
- Wilson, Peter: *Young Minds in our Schools*, London, YoungMinds, 2003.
- Youell, Biddy: *The Learning Relationship*, London, Karnac Books, 2006.

KANUNLA İHTİLAFA HALİNDEKİ ÇOCUKLAR: ELEŞTİREL DÜŞÜNME VE TÜRKİYE’DE ÇOCUK ADALET SİSTEMİNİN BAZI ÖZELLİKLERİ*

Sevda ULUĞTEKİN

Giriş

Mart 2010’da *Anıtkabir Dergisinde* yayımlanan bir röportajda, bana yöneltilen “Sizce çocukların suça yönelmelerini azaltmak için ne yapmalıyız?” sorusunu şöyle yanıtlamıştım:

“Bir toplumda genel toplumsal ekonomik sistemler, olgular ve yapısal oluşumlar bütünü diğer parçalarını etkiler. Çocuk adalet sisteminin de özellikleri ve yapısı, genel yapı ve sorunların biçimlendirilmesinden uzak kalmaz. Ancak etkili bir çocuk adalet sistemi için çocuk ve gençlik refahı hizmetlerinin yaygınlaşması gerektiği ileri sürülebilir. Biz 20. yüzyılın başlarından itibaren, korunması gereken veya kanunla ihtilafı olan çocukları kurumlara kapatmayı yeterli görmüşüz. Ancak bizim hem ailelerle, hem çocuk ve gençlerle, hem de bu konu ile ilgili insanlarla işbirliği içinde çalışarak toplum temelli hizmetler ve programlar oluşturmamız gerekiyor. Bu açıdan bizim [5395 sayılı ve 2005 tarihli] Çocuk Koruma Kanunu sadece ‘kanunla ihtilaf halindeki çocuklar’ı değil, tüm çocukları ve aileleri kapsayarak bütünsel ve evrensel bir niteliğe kavuşturulmalı ve çocuğun ‘kuyuya düştükten sonra’ değil, ‘düşmeden önce’ elini tutabilmeli. Sanıyorum böyle bir yasal zemin üzerinde çocuk odaklı, haklara saygılı politikaların gelişmesi ve çocuklara hizmetin bir ‘nesne’si değil, ‘özne’si olarak bakabilen bilgi ve duyarlı profesyonellerin görevlendirilmesi de daha kolay olacaktır.”¹

Peki, haklarında sistemler oluşturulan “kanunla ihtilaf halindeki çocuklar” kimlerdir?

Bu kez Mayıs 2009’da *Odtülüler Bülteninde* yayımlanan bir yazımdan alıntı yapıyorum:

“Çekirdeğini kapitalist ilişkilerin oluşturduğu ve neoliberal ekonomik politikalar, küreselleşme, aşırı tüketim, işsizlik, yoksulluk, ayrımcılık, göç, çarpık kentleşme, erkek egemen toplumsal yapı (patriarki), şiddet ve hükümetlerin

* 3rd ENSACT Joint European Conference, “Social Action in Europe: Towards Inclusive Policy and Practice”, İstanbul, 16-19 April 2013, (Açılış konuşması). Bu makalenin hazırlanması ve açılış konuşması olarak sunumu sırasında bana yardımcı olan sevgili öğrencim, uzman sosyal çalışmacı ve Hacettepe Üniversitesi Sosyal Hizmet Bölümü öğretim görevlisi Emrah Kınmsay’a çok teşekkür ederim. S. U.

¹ Sevdâ Uluğtekin, “Suça Sürüklenen Çocuklar ve Adalet Sistemi”, *Anıtkabir Dergisi*, Cilt 10, Sayı 37, 2010, s. 36.

‘sosyal devlet’ten uzaklaşma çabaları olarak kendini gösteren makro etmenler, çocuk ve gençlerin ‘habitus’unda yer alan mezzo ve mikro sistemlerin işleyişini biçimlendirir. Başka bir deyişle aile ve akran grubu ile sağlık, eğitim, çalışma, sosyal refah hizmetleri ve sosyal güvenlik kuruluşları gibi, mikro ve mezzo sistemlere ilişkin... [yetersizliklerin] suç eylemiyle sonuçlanması sürecinde, makro etmenlerin rolü belirleyicidir... Sonuç olarak ailede, okulda, işyerinde, yetiştirme yurdunda, karakolda, medyada şiddetle karşılaşmak; ayrımcılığa uğramak; ihmal ve istismar edilmek; evden kaçarak sokaklarda yaşamak; okulda başarısız olmak ve okulu terk etmek; küçük yaşta çalışmaya başlamak; arkadaşlarla madde kullanmaya alışmak... gibi ‘zincirleme yaşam deneyimleri’, çocukların günün birinde kendilerini suça karışmış olarak buluvermelerine uygun bir ortam hazırlamaktadır. Yaşam öyküleri, çocuk ve gençlerin suç eylemini ‘sorun çözme’, ‘sorunu hafifletme’, ‘yaşamı idame ettirme’ ya da ‘haksızlığa isyan’ olarak algıladıklarını göstermektedir.”²

Ben bu makalede yukarıda verdiğim iki alıntının içeriklerini eleştirel düşünmenin rehberliğinde irdelemeye çalışacağım. Makalem iki ana bölümden oluşmaktadır. Birinci ana bölümde çocuk adalet sisteminin analizini hangi kavramsal bağlamda, ne tür bir yaklaşımla ele alacağımı belli edeceğim. Burada, sosyal hizmet uzmanları olarak eleştirel düşünebilmek için sorgulamamız ve farkında olmamız gereken hususları inceleyeceğim ve bu arada çocuk haklarına da değinmiş olacağım. Örneklerimi çocuk adalet sisteminden alacağım. Böylece eleştirel analize birinci bölümden başlamış oluyorum.

İkinci ana bölümde Türkiye’deki çocuk adalet sisteminin özelliklerini, zaman zaman Avrupa’daki sistemlere de değinerek ortaya koymaya çalışacağım. Amacım Türkiye’de değişmesi/ dönüşmesi gereken çocuk adalet sisteminin özelliklerini vurgulayarak, görüşlerimi sizlerle paylaşmak ve eleştirel pratiğe ışık tutmaktır.

Bu makalede sosyal çalışma profesyonellerinden bazen “sosyal çalışmacı”, bazen “sosyal hizmet uzmanı” olarak söz edeceğim. Yine sosyal çalışma mesleği/ disiplini/ pratiğine bazen “sosyal hizmet” diyeceğim. Bu terminoloji Türkiye’de bugünkü gerçek durumu yansıtmaktadır. “Çocuk” veya “gençlik mahkemesi” de bir diğer terminolojik tartışma konusudur. İster çocuk isterse gençlik mahkemesi diyeyim, her ikisinde de çoğunlukla “18 yaşından küçük olan bireylere ilişkin mahkeme” anlaşılmalıdır. Şimdi birinci ana bölüme geçebiliriz.

Çocuk Adalet Sisteminin Eleştirel Analizi İçin Bir Kavramsal Temel: Sosyal Çalışmada Eleştirel Düşünme ve Çocuk Adaletine Yansımaları

Sosyal çalışmada eleştirel düşünme en çok *eleştirel kuram*dan kaynağını almıştır. Eleştirel kuramcılar yaşamlarını *olanın ötesini* görmeyi amaçlayan *aydınlatıcı* ve *öz-*

² Sevda Uluğtekin, “Türkiye’de Çocuk Suçluluğu”, *Odtülüler Bülteni*, 185, Mayıs 2009, s. 42.

gürleştirici bilgiye adanmışlardır. Böylece insanlara koşullarını değiştirme ve daha güzel bir dünya inşa etmede ümit ışığı olmuşlardır.

Sosyal çalışmada da eleştirel düşünme, olanın ötesini görebilmektir. Bu bağlamda sosyal çalışmacılar olarak, müracaatçılarımızın içinde bulundukları durumun toplumsal, ekonomik, kültürel ve politik yapılarla bağlantısını görür; güç ilişkilerini inceler ve değişmeyi/ dönüşmeyi başarmak üzere eyleme geçeriz. Böylece eleştirel düşünme, eleştirel pratiği biçimlendiren eleştirel eyleme evrilir.

Sosyal çalışmacılar olarak bir uygulama ortamında eleştirel olmayı nasıl gerçekleştirebiliriz? Nelerin farkında olmalıyız ki eleştirel düşünmeyi başarabilelim? Bir uygulama ortamında eleştirel düşünürken sorgulanması gereken bazı hususlar vardır.³ Ben şimdi söz konusu bu hususların neler olduğunu örneklerle sunmaya çalışacağım.

Dil

Bir eleştirel sosyal çalışmacı hangi ortamda çalışırsa çalışsın, öncelikle kullandığı dile dikkat etmelidir. Çünkü kullandığımız dil doğru olduğunu sandığımız inançlarımızın ve duygularımızın ortaya çıkmasında bizlere yardımcı olur. Dil ve dilin nasıl kullanıldığı müracaatçılarımıza, çevremize ve hatta dünyaya nasıl baktığımızı, kavramlara nasıl bir değer yüklediğimizi yansıtır. Kullandığımız dil bazen dışlayıcı, damgalayıcı ve ayrımcı olabilir. Bu özellikle en baştan itibaren kendilerini dışlanmış olarak algılayan kanunla ihtilaf halindeki çocuklar açısından önemlidir.

Mevzuatın dili konusu da farkındalığı gerektirmektedir. Kanunla ihtilaf halindeki çocuklara ilişkin çıkan yasaların, tüzük, yönetmelik ve genelgelerin dili bu çocuklara ilişkin olarak hangi eğilimleri ve hangi değer yargılarını barındırıyor? Bu dil, adalet sisteminde gerçekten çocuğu koruyucu, toplumla bütünleştirici ve *kapsayıcı (inclusive)* olmayı mı amaçlıyor, yoksa daha çok suç fiilinin cezalandırılmasını öne çıkaran *dışlayıcı (exclusive)* bir eğilimi mi ifade ediyor? Ayrıca eleştirel düşünen bir sosyal çalışmacı kendi kullandığı dil yanında çocuk adalet sisteminin diğer profesyonelleri ve yöneticilerinin çocuklarla iletişim dili ve yazışma dili konusunda da duyarlı olma ve kapsayıcı dil konusunda çalışanlara örnek olma fırsatı aramalıdır.

Eleştirel pratikte *istatistiklerdeki dilin* kanunla ihtilaf halindeki çocuklara bakış açısını yansıtan bir diğer kaynak olduğunu anlıyoruz. Örneğin Türkiye’de 2001-2011 yıllarına ait adli istatistiklerin dili, bize, çocukların en az yarısının çocuk mahkemelerinde değil, diğer mahkemelerde de yargılanabileceğini, hatta bu mahkemeler arasında, Ceza Muhakemesi Kanunu (5271 S.K.) 250. madde hükmüne göre kurulan ve genel olarak örgütlü suçlarla devlete karşı işlenmiş suçları ele alan *özel yetkili*

³ Malcolm Payne, Robert Adams, Lena Dominelli, “On Being Critical in Social Work”, *Critical Practice in Social Work*, Ed. by Robert Adams, Lena Dominelli, Malcolm Payne, Palgrave Macmillan, 2002, p. 3-5.

*mahkemeler (2005 öncesinde DGM'ler)*in de bulunabileceğini ifade etmektedir. Yine 2011 yılı adli istatistikleri, koruyucu ve destekleyici içeriği olan toplum temelli *güvenlik tedbirlerinin* çocuklara ilişkin tüm mahkûmiyet kararları içindeki oranının %1'den bile daha az olduğunu göstermektedir.⁴ Buna karşılık örneğin Almanya'da, hafif yaralama, hırsızlık, mala zarar verme gibi suçlar işleyen çocuklar, yargılama sürecine sokulmadan, toplum içinde eğitilmek ve gereksinimleri giderilmek üzere *diversiyon* düzenlemelerinden yararlanmaktadır ve son yıllarda bu düzenlemelerden yararlanma oranının %70 civarında olduğu bilinmektedir.⁵ Kanunla ihtilaf halindeki çocukların damgalanmasını ve özgürlüğünün kısıtlanmasını önleyen diversion düzenlemelerinden Türkiye'de henüz söz edemiyoruz. Sonuç olarak eleştirel sosyal çalışmacı istatistiklerin dilini çocuklar için keşfedebilir ve eleştirel pratik içinde bu keşfinin sonuçlarından yararlanabilir.

Gündem Oluşturma

Eleştirel düşünmede ikinci önemli nokta *gündemi kimin oluşturduğunu* keşfetmektir. Eleştirel sosyal çalışmacılar gündem oluşturma sürecini esas olarak kimlerin nasıl belirlediği ve müracaatçılarının –burada çocuklar– bu sürece ne ölçüde, nasıl katılabileceği konusunda uyanık olmak durumundadır. Gündem, yönetimin en üst katından –Adalet Bakanlığı–, kuruluş yönetiminden veya sosyal çalışmacılar tarafından belirlenebilir. Genellikle katı bir bürokratik yapısı olan adalet sisteminde çocukların ve çocuklarla birlikte çalışan sosyal çalışmacıların gündemi oluşturmada katkılarını artırmak ve bu açıdan hangi yolların etkili olabileceğini keşfetmek önemlidir. Örneğin Türkiye'de 2012 yılında, Elazığ'daki Çocuk Eğitimevi'nden çocuklar Ankara Sincan Çocuk Eğitimevi'ne getirildiler. Elazığ Çocuk Eğitimevi'nin restorasyonu nedeniyle böyle bir karar alındığı belirtildi. Burada, böyle bir “başka kente taşınma” kararı alınmadan önce, çocuklar, aileleri ve kuruluştaki psikososyal yardım servisinin, yani sosyal çalışmacı ve psikologların fikri alınmış mıdır? Başka bir çözüm yolu bulunabilir miydi? Çocukların, destek sistemlerini oluşturan ailelerinden bu yolla ayrılmaları onların duygu ve düşüncelerini olumsuz olarak etkilemeyecek midir? Zaten genellikle yoksul olan bu aileler için Elazığ'dan Ankara'ya gidip gelme çok zor bir iştir; hatta bazen olanaksızdır. Tek çözüm yolu bu ise, acaba çocuklara bu durum anlatılarak, “çevre değişikliği”ne hazır olmaları sağlanabilmiş midir? Yoksa kararı verenler “onlar suçlu; onların böyle bir hakkı yok!” diye mi düşünümüşlerdir? Hazırlık sürecinde yöneticiler ve sosyal çalışmacıların üstlendikleri rol ve görevler, çocukların duygu ve düşüncelerini ne ölçüde dikkate almıştır? İşte eleş-

⁴ Adalet Bakanlığı Adli Sicil ve İstatistik Genel Müdürlüğü, Adli İstatistikler (Çocuk, 2001-2011), (Çevrimiçi) http://www.adlisicil.adalet.gov.tr/istatistik_2011/ist_tab.htm, 6 Şubat 2013.

⁵ Emrah Kırımsoy “Çocuk ve Gençlik Suçluluğuna Müdahale: Almanya Örneği”, *Suçta Sürüklenen ve Mağdur Çocuklar*, Ed. Süleyman Hançerli, Bilal Sevinç, Cüneyt Gürer, M. Cihat Öner, Ankara, SABEV, 2011, s. 46.

tirel sosyal çalışmacılar bu ve benzeri soruların yanıtları üzerinde inceleme yaparak empoze edilen ve baskı oluşturan gündemleri kendileri ve müracaatçıları için daha az örseleyici kılabilirler.

Aslını söylemek gerekirse, özellikle adalet sisteminde çalışan sosyal çalışmacılar için eleştirel olmak kolay değildir. Malcolm Payne bu soruna bir çözüm olmak üzere “kontrolü elinde bulunduran yönetsel güçlerin sınırları içinde, eleştirel düşünme için özgürlük alanları yaratmak” önerisini getiriyor.⁶ Devam ederek “ancak” diyor, “bu, yapıyı sorgulamaktan çok, *baskıcı (oppressive) yapı* içinde bazı eleştirel pratik alanları yaratabilir ve sadece bazı müracaatçılar böyle bir pratikten yararlanabilir.” Eleştirel sosyal çalışmacılar olarak tam da bu noktada, çocuk adalet sistemi ile çocuklar arasındaki ilişkide baskı ve *güçlendirme (empowerment)* durumlarının ne ölçüde dengelenebileceği sorusunu sormamız gerekmektedir. Bu sorunun yanıtı, eleştirel pratik açısından *gündemi yeniden oluşturma* ya da yeni gündemler geliştirmede işe yarayabilir:

Bir baskı ortamında da olsa, çocukların güçlendirilmesi için eleştirel pratik açısından yapılabilecekler nelerdir? Eleştirel pratikte en önemli noktalardan biri çocuğun katılımını sağlamak olmalıdır. Bu çocuğu dinlemekle başlar. Özellikle *ergenlik çağı* gibi kendini ifade etme ve kendini keşfetmenin önemli olduğu bir yaşam döneminde *katılımın* her çeşidi çocuklar için hayati öneme sahiptir. Türkiye’de yapılan bir çalışmada⁷ “çocukları dışlayan mekanizmaların onlarla birlikte çalışarak nasıl kırılabileceğinin önemi ve yolları” gösterilmiştir. Çocukların ve gençlerin katılımı, aldıkları hizmet konusunda görüşlerini ifade etmeleri, yalnız Türkiye için değil, Avrupa için de üzerinde durulması ve ilerletilmesi gereken bir durum gibi gözükmektedir. Örneğin İngiltere’de çocuklar, gençler ve yetişkinler, hapsedildikleri, eğitim aldıkları ve korunmaya alınarak bakıldıkları koşulları yıllar boyunca protesto ettikleri halde onların görüşleri hep göz ardı edilmiş ve hiç dikkate alınmamıştır. Protesto eylemlerini inceleyen Robert Adams⁸, bu görüşlerin ciddiyetle karşılanması, küçümsenmemesi ve cezalandırıcı bir yaklaşımla yanıtlanmaması gerektiğini vurgulamaktadır.

Türkiye’de kanunla ihtilaf halindeki çocukların adalet sistemi içinde katılımını sağlayabilecek yeni bir proje, 2012 yılı içinde adımları atılmaya başlanan *BİSİS (Bireysel İyileştirme Sistemi)* projesidir. BİSİS, kısaca, özgürlüğünden yoksun bırakılan çocukların bireye özel rehabilitasyon hizmetlerinden yararlandırılma-

⁶ Malcolm Payne, “Management”, *Critical Practice in Social Work*, Ed. by Robert Adams, Lena Dominelli, Malcolm Payne, Palgrave Macmillan, 2002, p. 223.

⁷ Sedat Yağcıoğlu, “Çocuğu Dışlamayan Daha İyi Bir Dünya İçin: Çocuklarla Birlikte Araştırma, Eylem, Hizmet Üretmek Mümkün!”, *Sosyal Hizmet Sempozyumu 2009 “Sosyal Dışlanma ve Sosyal Hizmet” 12-14 Kasım 2009*, Ankara Başkent Üniversitesi, Ed. Gonca P. Uluocak, Arzu İ. Çoban, 2010, s. 205.

⁸ Robert Adams, “Quality Assurance”, *Critical Practice in Social Work*, Ed. by Robert Adams, Lena Dominelli, Malcolm Payne, Palgrave Macmillan, 2002, p. 293.

rak topluma yeniden kazandırılmasını amaçlamaktadır. Böyle bir projede sosyal çalışmacıların her bir çocukla tek tek çalışarak, onların gereksinimlerine uygun bireysel iyileştirme planları oluşturmaları beklenir. Eleştirel pratik açısından bu amaç çocuklar adına yeni gündemlerin ortaya çıkmasını, hatta çocukların birer *özne* olarak kendi gündemlerini oluşturmalarını sağlayabilir. Çoğunlukla gelecekle hakkında ümitsiz olan bu çocuklar için iyileştirme sürecinde böyle bir rol onları *muktedir* kılar. Ancak böylesi bir kapsayıcı amaç ve etkinliğin, BİSİS Projesi'nin aktiviteleri arasında açık olarak ifade edilmesi gerekir. Üzerinde durulması gereken bir diğer husus şudur: Bugünkü çocuk ve gençlik kapalı ceza infaz kurumlarının katı kuralları içinde BİSİS Projesi ne ölçüde yürütülebilecek, başarı şansı ne olacaktır? Bu kurumlarda çocuklarla, baskıcı davranışları nedeniyle iletişim sorunları yaşayan infaz ve koruma memurlarının BİSİS projesini yürütecek olması da ayrıca tartışılmaya değerdir.

Gündem oluşturma konusunda sosyal inceleme raporlarından da söz etmemiz gerekiyor: Çocukların bireysel ve toplumsal gereksinimlerine ışık tutan ve toplumla kaynaşmalarının yolunu gösteren *sosyal inceleme raporları (SİR'ler)*, adalet sürecinde çocuğun bir *özne* olarak görülmesi ve kendi gündemini oluşturmaya, kısaca katılımı açısından çok önemli bir fırsattır. Ancak, çocuk mahkemelerinin fiilen kurulduğu 1987 yılından bu yana, bu fırsat ne yargıç ve savcılar, ne sosyal çalışmacılar, ne de ilgili diğer kuruluşlar ve profesyoneller tarafından yeterince kullanılabilmiş değildir.⁹

Yargıların İçeriği

Eleştirel düşünmenin üzerinde durduğu üçüncü husus, yargıların içeriğidir. Uygulamada müracaatçılarımızla ilgili yargılarımızın ne anlama geldiğini düşünmeliyiz. Bu, özellikle kanunla ihtilafa düşmüş çocuklar açısından özel bir titizliği gerektirmektedir. Çünkü toplumdaki genel kanıya göre suç işlemiş bir çocuk artık "iflah olmaz biri" diye damgalanır; kendisine böyle bir yargıyla yaklaşılr. Bu kanı bazen çocukların çevresindeki yetişkinler ve hatta profesyoneller tarafından ifade edilir. Böyle bir kanı bilimsel gerçeklerden uzak olup çocuğun yüksek yararı açısından da bir olumsuzluktur. Yargıya varmadan önce, çocuklar ve aileleriyle ilgili toplumsal gerçekliği ve onların deneyimlerini tam olarak kavramak ve onlar gibi hissetmek için ilk önce *iyi bir inceleme* yapmak ve daha sonra kendimizi onların yerine koymak, yani *empati* yapmak uygun olur. Tam bu noktada sosyal incelemenin ve bu sürecin sonunda, çocuk hakkındaki bireysel planlamayı da kapsayan SİR'lerin hazırlanmasının önemi bir kez daha ortaya çıkmaktadır. Eleştirel pratisyenler olarak yargılarımızı etkileyebilecek yasaların ve uygulamaların arkasındaki amacın farkında

⁹ Sevda Uluğtekin, "Çocuk Adalet Sisteminde Sosyal İnceleme Raporlarının Yeri ve Önemi", *Suçta Sürüklenen ve Mağdur Çocuklar*, Ed. Süleyman Hançerli, Bilal Sevinç, Cüneyt Gürer, M. Cihat Öner, Ankara SABEV, 2011, s. 211-230.

olmalıyız. Gerekirse mevzuatta çocuklara ilişkin olumsuz politikalara dikkat çekebiliriz. Aynı şekilde çocukluk deneyimlerimiz ve ailelerimizle ilgili anılarımızın da yargılarımızı etkileyebileceğini unutmamalıyız.

Dünya Olayları ve İdeolojiler

Eleştirel düşünmede ve eleştirel pratikte sorgulanması gereken bir diğer unsur, dünyadaki olaylar ve ideolojilerdir. Günümüzde farkında olunması gereken en bellibaşlı ideoloji *neoliberalizmdir*. Bu konu çok kapsamlı ve ayrıntılıdır. Neoliberal anlayış kısaca “piyasa rekabeti ve serbest ticaret ideolojisine dayanan klasik liberalizmin günümüz küresel kapitalist düzeninin gereksinimlerine uyarlanmış biçimi”dir.¹⁰ Neoliberalizm “küresel kapitalizmin en net yansıması olarak görebileceğimiz piyasa –başta kamu müdahalesi olmak üzere– her türlü müdahaleden özgürleştirmek ideolojisi olarak da tanımlanabilir.”¹¹ Sermayenin küreselleşme söylemiyle geliştirdiği neoliberal düzen, 1980’lerden bu yana insanların yaşamında ekonomik, toplumsal, politik, kültürel ve hatta ekolojik yönden olumsuz sonuçlara yol açmıştır, açmaktadır. Ekonomik yönden zaten güçsüz olan insanlar ve özellikle çocuklar açısından bu sonuçlardan en çarpıcı ve vurucu olan *yoksulluktur*.

Yoksulluk çocukları, yaşama, büyüme ve gelişme için gerekli olanaklardan yoksun bırakır. Ekonomik ve toplumsal eşitsizlikleri artırır; ailelerin ve toplumların çocuklar için koruyucu ortamlar oluşturmalarının önüne geçerek, çocukların şiddet, istismar, sömürü, ayrımcılık yaşamalarına ve dışlanmalarına neden olur; toplumsal cinsiyet eşitsizliklerini de artırır. Yoksulluk genellikle çocukların kanunlarla ihtilaf haline düşmelerinde de çok önemli rol oynar. Çocukların haklarına saygılı olmayan adalet sistemleri ise yoksulluğun sürüp gitmesine yol açar. Tam yaşam becerileri kazanacakları, eğitilecekleri bir yaşta, ergenlik çağında bu çocuklar tutuklanarak veya hüküm giyerek ailelerinden uzakta kalmaktadır. Topluma döndüklerinde de bu kez damgalandıkları için dışlanmakta, bu da yoksulluklarının sürdürülmesine ve gelecek kuşaklara sarkmasına neden olmaktadır.

OECD’nin 2011 yılında yayımladığı bir rapora göre Türkiye’deki yoksul hanelerde yaşayan çocukların oranı %24.6’dır.¹² Raporda 34 OECD ülkesinin ortalaması %12.7 olup, Kuzey Avrupa ülkelerinin en düşük, Batı ve Orta Avrupa ülkelerinin düşük, buna karşılık Güney Avrupa ülkelerinde ortalamanın üstünde seyreden çocuk yoksulluğu oranları olduğu görülmektedir. Türkiye %24.6 ile 26 Avrupa ülkesini geçmiş, Avrupa’nın en yüksek çocuk yoksulluğu oranına sahip birinci ülkesi olmuştur.

¹⁰ F. Levent Şensever, *Dünya Sosyal Forumu: Aşağıdan Küreselleşme Hareketi ve Küresel Direniş*, İstanbul, Metis, 2003, s. 16.

¹¹ Can İrmak Özınanır, “Antikapitalist Hareket ve Yeni İletişim Teknolojileri”, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Gazetecilik Anabilim Dalı, 2009, s. 15.

¹² OECD, *Doing Better for Families*, 2011, (Çevrimiçi) <http://www.oecd.org/social/family/47701118.pdf>, 1 Ağustos 2012.

Çocuğun iyi olma halini araştıran bir çalışmaya göre, çocuk yoksullaştıkça ulaştığı toplumsal kaynaklar kısıtlanmakta, ev ve çevre koşulları kötüleşmekte, eğitim ve sağlık alanlarındaki göstergeleri gerilemektedir. Araştırmacılar, bir toplumda çocuğun iyi olma halini sağlayacak ve koruyacak bir sosyal sistemin çocukların haklarını temel alarak toplumsal eşitsizlikleri giderecek şekilde yapılandırılması gerektiğini belirtmişlerdir. Burada temel olan çocuğu eşit haklara sahip vatandaş olarak görmektir.¹³ Aslında her ne kadar çocuk yoksulluğu oranları diğer Avrupa ülkelerinde Türkiye’den düşükse de, yoksulluk koşullarında yaşayan çocuklar bu ülkelerde de bulunmaktadır ve bunun çocuklar açısından faturası yukarıda belirtildiği gibi ağır olmaktadır.

Eleştirel pratik açısından sosyal çalışmacı neoliberal ekonomik politikaların insanların yaşamı üzerinde doğurduğu dışlayıcı etkilere bilinçli ve duyarlıdır; mesleğini icra ederken farkındalığını, kendi kendini sorgulayabilmesi ve özeleştirme yapabilmesiyle gösterir. Akademisyen sosyal çalışmacı Betül Altuntaş “Kenarla Çalışmak: Kenarın Sosyal Çalışması ya da Sosyal Çalışmanın Kenardalığı” başlıklı özgün makalesinde bu konuyu tartışarak şöyle diyor:

“Eski Türk filmlerini hatırlıyorum. Yılmaz Güney’in, Münir Özkuş’un filmlelerini. Hepimiz biliriz bu filmlerdeki yoksul tiplerini; yoksul ama gururlu, yoksul ama gönlü zengin, yoksul ama emekçi. Toplumsal gerçekliğimiz değiştikçe toplumsal kadrolarımız da değişti. ‘Yoksul ve ezik’, ‘yoksul ve durumdan sorumlu’, ‘yoksul ve bağımlı’ kodları hayatınızın içine gark edilmeye başladı. Tıpkı ‘varoşlar’, tıpkı ‘sokak çocukları’, tıpkı ‘tinerciler’ gibi damgalayan ve kodlayan bir literatürün (ideolojinin) kullanıma sokulmasında olduğu gibi... ‘Yurttaş’ ile ‘öteki’ arasındaki derin uçurumun arasındaydık. ‘Öteki’ için görevlerimizi layıkıyla yerine getiremediğimize göre ‘yurttaş’ın ‘öteki’den korunması stratejisinin birer parçası mıydık?”¹⁴

Robert Adams, eleştirel bakışla, neoliberal düzenin doğurguları olarak ortaya çıkan ve birbiriyle iç içe bir görüntü sergileyen *işletmecilik zihniyeti (managerialism)*, *kontrat kültürü (contract culture)* ve *yetkinliğe dayalı (competency-based) yaklaşımın* sosyal çalışma pratiğinin niteliğine olduğu kadar, sosyal çalışmacılara olan bakış açısını da etkilediğini belirtmektedir.¹⁵

İşletmeci zihniyet, kendi bilgi ve değer temeline dayalı olarak çalışan bir profesyonelin uygulamasından çok, bir üst yönetici tarafından planlanan etkinliklerin yerine getirilmesini çok daha fazla önemser. İlgili süreçte profesyonel sosyal çalışmacının değil, idari ve bazen de ticaret ve sanayi sektörlerinden ödünç alınan dil

¹³ Pınar U. Semerci, v.d., *Eşitsiz Bir Toplumda Çocukluk: Çocuğun ‘İyi Olma Hali’ni Anlamak İstanbul Örneği*, İstanbul, Bilgi Üniversitesi Yayını, 2012, s. 180-181.

¹⁴ Betül Altuntaş, “Kenarla Çalışmak: Kenarın Sosyal Çalışması ya da Sosyal Çalışmanın Kenardalığı”, Sosyal Hizmet Sempozyumu 2009 “Sosyal Dışlanma ve Sosyal Hizmet” 12-14 Kasım 2009, Ankara, Başkent Üniversitesi, Ed. Gonca P. Uluocak, Arzu İ. Çoban, 2010, s. 508.

¹⁵ Robert Adams, “Social Work Processes”, *Social Work: Themes, Issues and Critical Debates*, Ed. by Robert Adams, Lena Dominelli, Malcolm Payne, Palgrave and Open University, 2002, p. 258.

geçerlidir. İşletmeci zihniyetle iç içe olan kontrat kültüründe finansal ve sonuç temelli performans göstergeler, nitelik (süreç) değerlendirmesinin önüne geçer. Adams’a göre, “sosyal çalışmacının profesyonel özerklik ve profesyonel gücüne karşı işletmeci zihniyet tarafından bir saldırı, bir dayatma” yaşanmaktadır. Yetkinliğe dayalı yaklaşım sosyal çalışma süreçlerindeki etkinlikleri yapay öğelere bölerek parçalar. İnsanlarla çalışmak böyle bir parçalanmaya gelebilir mi? Toplumsal gerçeklik bu bakış açısıyla tam olarak kavranabilir mi? Artık bu “üçlü” yaklaşımda kuramsal, bütünsel bakış ve değer kaygıları ikinci, üçüncü plana atılır; teknikler ve beceriler ön plana çıkar. Bu durum profesyonelliğe darbe vurur. Zaman içinde sosyal çalışma profesyonelleri yerine sosyal çalışma teknikerleri ortaya çıkar; sosyal çalışma pratiği geriler ve bilginin yaratıcı ve eleştirel yollarla üretimine ket vurulmuş olur.

İngiltere’de neoliberalizmin ve sözü edilen yansımalarının sağlıkta ve sosyal çalışmanın tüm alanlarında etkili olduğu; sosyal çalışmanın bu nedenle niteliğinin değişmeye başladığı vurgulanmaktadır. Türkiye’de de son yıllarda sağlık alanında gözlenen piyasacı uygulamalar ve özellikle hekimlerin profesyonel pratiklerini baskılayan performans kriterleri tam da bu işletmeci zihniyetin bir yansımasıdır. Bu açıdan daha da ileri giden bir durum sosyal refah hizmetlerinde görülmektedir; son yasal örgütsel değişikliklerle, sosyal refah hizmetlerinin kalbinde yer alan sosyal çalışma mesleği, *ikinci, üçüncü plana düşürülmüş*, dışlanmış, hatta bazı alanlarda tümüyle gözden çıkarılmış gibi gözükmemektedir. Çocuk adalet sistemi de bundan nasibini almıştır.

Peki, yeniden biçimlendirilmeye çalışılan böyle bir dünyada, eleştirel sosyal çalışmanın misyonu ne olacaktır? Karen Healy, “eleştirel sosyal çalışmanın esas misyonunun sosyal çalışma pratikleri yoluyla politika oluşturarak sosyal adaleti ilerletme olduğunu” ve “yaygın adaletsizlik bağlamında eleştirel sosyal çalışma pratiklerine en az önceki dönemler kadar büyük ihtiyaç bulunduğunu” vurgulamaktadır.¹⁶ Healy bu amaçla, eleştirel sosyal çalışmacıların “sosyal yapı analizlerine öncelik veren ve eylemde işbirliğine dayalı yaklaşımları destekleyen uygulama kuramlarının peşine düştükleri”ni belirtmektedir. Eleştirel sosyal çalışma pratiğinde, bu pratiği zenginleştiren kuramsal perspektiflerin ve yaklaşımların çoğunlukla *radikal perspektif, baskı karşıtı ve ayrımcılık karşıtı perspektiflerle*, temelinin bu perspektiflerden alan *güçlendirmeci ve savunmacı yaklaşımlar* olduğu bilinmektedir. Toplumdaki ekonomik ve sosyal eşitsizliklerin insanlar üzerinde baskı yaratması ve onlara ayrımcılık deneyimi yaşatmasıyla birlikte oluşan adaletsizlikleri ele alan, inceleyen bu perspektiflerin ortak yanı, insanların sorunlarına kaynaklık eden temel yapıları ve uygulamaları analiz ederek onların değiştirilmesi/dönüştürülmesi yolunda bir düşünce or-

¹⁶ Karen Healy, “Reinventing Critical Social Work: Challenges from Practice, Context and Postmodernism”, *Critical Social Work*, Volume 2, No. 1, 2001, (Çevrimiçi) <http://www.uwindsor.ca/criticalsocialwork/2001.1> Aralık 2012.

tamı oluşturabilmesi ve böylece, sonunda *sosyal adaleti* sağlamak üzere eleştirel pratiğe rehberlik etmesidir. Eleştirel pratisyen bu nedenle içinde yaşadığı toplumda sosyal, ekonomik sistemlerin; güç ve iktidar ilişkilerinin; eşitsizlik, baskı, ayrımcılık, dışlanma odaklarının farkındadır ve bunların müracaatçılarınin gündelik yaşamına, sorunlarına ve gereksinimlerine olan yansımalarını görebilir. Sosyal adaleti ilerletmesi konusundaki sorumluluğunun anlamı ise ayrımcılığa ve damgalanmaya karşı savaşmak, farklılıkları tanımak ve saygı göstermek, kapsayıcı bir toplum için çalışmak, adaletsiz politika ve pratiklere karşı çıkarak, boyunduruk altına girmeyi reddetmektir.

Çocuk Hakları ve Eleştirel Pratik

Kanunla ihtilaf halindeki çocuklar ve çocuk adalet sistemine eleştirel olarak baskarken çocuk hakları konusu da kavramsal temelin oluşturulmasında en önemli fikişsel kaynaklardan biri olmaktadır. Çocuk haklarının uzunca bir tarihsel öyküsü bulunmaktadır ve bu konu bugün de gerek Birleşmiş Milletler, gerekse Avrupa Konseyi ve Avrupa Birliği tarafından değişik çalışma grupları ve üretilen çeşitli belgeler aracılığıyla ele alınmaktadır. Ben burada çocuk hakları konusundaki en önemli belge olan Birleşmiş Milletler *Çocuk Haklarına Dair Sözleşmeyi* ele aldım ve eleştirel pratikle bağlantısını kurmaya çalıştım.

Çocukların yaşama, gelişme, korunma ve katılım haklarını ayrıntılarıyla ortaya koyan ve dünya ülkelerine kendi çocukları konusunda birtakım bağlayıcı yükümlülükler getiren Çocuk Haklarına Dair Sözleşme, insanlığın insanlığa büyük bir ödülü olarak, 20 Kasım 1989'da Birleşmiş Milletler tarafından imzaya açılmıştır. Bugün dünyada, Avrupa'da ve ülkemizde çok çeşitli zorluklara rağmen Çocuk Haklarına Dair Sözleşme'nin ülkelerin hukuk yapılarına içselleştirilmiş olması, çocuklara, haklarının bir gün yaşama geçeceği umudunu vermektedir.

Çocuk Haklarına Dair Sözleşme çocuklara neler getirmiştir? İlk olarak çocukları ve aileleri kavramsal temelde birbirinden ayrı düşünmeme ve "çocuğu ailenin bir uzantısı" olarak görme zihniyetine Çocuk Haklarına Dair Sözleşme ile son verilmiştir. Yine Sözleşme devletin çocuğu sadece "geleceğin yetişkini" olarak değerlendirmeye anlayışını bir tarafa bırakarak ona "çocuk olduğu için değeri olan bir birey, bir yurttaş" olarak yaklaşılması gerektiğini ortaya koymuştur. Böylece çocuk, aile ve devlet tarafından daha çok "görünür" olmuştur. Çocukluk bir insani varoluş tarzı olduğu için kendine ait bir değeri ve devredilemez insan hakları vardır. Sözleşmenin temelindeki değerlerin merkezinde çocuğun saygın ve değerli olduğu güçlü bir biçimde vurgulanmaktadır. Çocukların çocuk olarak özel yardıma hakları vardır. Çocukların yetişkinler tarafından alınan kararların sonuçlarından kendilerini korumadaki görelili güçsüzlükleri, onların özel muamele görmesi hakkının gerekçesini oluşturmaktadır. Sözleşme çocuklara görüşlerinin duyurulması ve görüş açıklama hakkının verilmesi

üzerinde de durmaktadır. Bu, çocukların “seslerini duyurabilmesi” anlamına gelmektedir. Sözleşmede “ailenin özel bir alan olduğu, bu nedenle de devletin müdahale etmemesi gerektiği” gibi bir söylemin artık terk edildiği, tam tersine, devletin, çocuklarına bakmak üzere aileleri destekleme sorumluluğunun yani müdahalesinin güçlü bir biçimde vurgulandığı görülmektedir.

Çocuk Haklarına Dair Sözleşme sadece hukuki bir metinden ibaret değildir. Sözleşmenin uygulanması için her ülkenin yasal ve örgütsel değişiklikler yapması gerekmektedir. Bu açıdan Sözleşme, “sürekli devinim ve yenilik içeren bir gerçeklik değeri” taşımaktadır.¹⁷ Çocuk Haklarına Dair Sözleşme hükümlerine uyulmadığı takdirde taraf devletlere yaptırım uygulanabilir olması, çocuklara ilişkin *politik bilincin* yükselmesine yol açmıştır. Çocukların insan olarak haklarını kabul etmek, onların yetişkinler gibi muamele görmeleri anlamına gelmez. Çocukların örselenebilirliği *korunma hakkı* ile tanımlanmıştır. Kanunla ihtilaf halindeki çocukların da bu bağlamdaki korunma hakları Çocuk Haklarına Dair Sözleşme’de ifade edilmektedir.¹⁸ Çocuk Haklarına Dair Sözleşme’de örneğin “çocuğu özgürlüğünden yoksun bırakmanın en son çare olacağı; hiçbir çocuğa işkence, zalimce, insanlık dışı veya aşağılayıcı muamele ve ceza uygulanamayacağı; her çocuğun yeniden topluma kazandırılmasının göz önünde bulundurulacağı; çocuk bakımından yalnızca ona uygulanabilir yasaların, usullerin, onunla ilgili makam ve kuruluşların oluşturulmasının teşvik edileceği” gibi düzenlemeler bulunmaktadır.

Çocuk Haklarına Dair Sözleşme’de yer alan *ayrımcılığa karşı olma* ve *çocuğun yüksek yararı ilkeleri* çocuk adaleti alanında da anahtar kavramlar olarak öne çıkmaktadır: Cenevre’deki Çocuk Hakları Komitesi, 68 ülkenin ilk raporlarını incelemiş ve ayrımcılık zeminleri ile ayrımcılıktan etkilenen çocuk kesimleri arasında, yargı önünde suç isnat edilen çocuklar ve özgürlükleri kısıtlananların da bulunduğunu ifade etmiştir.¹⁹ Ayrımcılık dışlanmanın ana kaynaklarından biridir. Fiili ayrımcılık ve eşitsizlikler nedeniyle adalet sistemine giren ve özgürlüklerinden yoksun bırakılan çocuklara karşı ayrımcılık sonucu şiddet uygulanması söz konusudur. Kimi durumlarda kanunla ihtilafa düşen çocuklara çocuk olarak bakılmamakta, işlemiş sayıldıkları suçun onları çocuklara yönelik koruma kapsamından çıkardığı düşünülmektedir. Türkiye’de de en son yapılan araştırmalardan birinde bazı savcı ve yargıçların araştırmacılara, “siz onlara çocuk mu diyorsunuz?” tepkisi ve araştırmacıların çocuklar ile yetişkinlerin aynı

¹⁷ Tekin Akıllıoğlu, *Çocuk Haklarına Dair Sözleşme*, Ankara Üniversitesi İnsan Hakları Merkezi, 1998, s. 17.

¹⁸ Çocuk Haklarına Dair Sözleşme’nin yanı sıra kanunla ihtilaf halindeki çocukların haklarına ilişkin Beijing Kuralları (1985), Riyad Rehber İlkeleri (1990) ve Havana Kuralları’nı (1990) da saymak gerekir. Ayrıca, 2000’li yıllardan bu yana Birleşmiş Milletler, Avrupa Konseyi, Avrupa Birliği ve Çocuk Hakları Komitesi tarafından yürütülen çalışmalarda, çocuk adaleti konusunda kapsamlı ve ilerici düzenlemeler gerçekleştirilmiştir.

¹⁹ UNICEF, *Çocuk Haklarına Dair Sözleşme El Kitabı*, 1998, s. 28.

muameleye tabi tutulduklarına ilişkin gözlemi bu kanıyı desteklemektedir.²⁰ Adli süreç ve hapis deneyiminden sonra bu çocuklar damgalandıkları için yaşamlarını sağlıklı biçimde sürdürecek olanaklara erişememekte, böylece *dışlanmanın katmerleşmesi* olgusuyla yüz yüze kalarak tekrar suç davranışına yönelebilmektedir. Çocukların adalet sisteminde yaşadıkları ayrımcılık ve dışlanma deneyimi, aslında “özel yardıma gereksinimi olan çocuklara yönelik devlet korumasının yetersizliğini” yansıtmaktadır. Ayrıca Sözleşme *en son çare* olması gereken tutuklamaların, hafif veya ilk kez suç işleyen ya da işleyip işlemediği belli olmayan çocuklar için ilk tepki olarak ortaya çıkması, hak ihlallerine neden olmakta ve adaletsizliğe yol açmaktadır.

Çocuk Haklarına Dair Sözleşme’deki çocuğun yüksek yararı kavramı, çocukları ilgilendiren tüm faaliyetlerde dikkate alınması gereken bir ilke, bir *şemsiye haktır*. Çocuk adalet sistemi açısından çocuğun yüksek yararı bir çalışmada şöyle dile getirilmiştir:

“Suçla karşılaşan çocuklar, ilk önce ve her şeyden çok, çocukturlar ve çocuklara uygulanan kabul edilmiş bütün insan hakları korumalarından yararlanabilmeleri gerekmektedir. Bu Çocuk Haklarına Dair Sözleşme’nin çocuklar için ayrı bir adalet sistemi geliştirmesi çağrısının verdiği mesajlardan biridir... Ayrıca Türkiye’nin de üyesi olduğu Avrupa Konseyi bünyesinde çocuk dostu adaletle ilgili kılavuz ilkeler geliştirilmiştir. Bu kılavuzlar çocukların suçlu sayılmasını önlemek ve çocukların yüksek yararını politikanın merkezine oturtmak üzere, çocuk adalet sisteminde reformlar yapılmasını önermektedir. Bundan başka... çocuk adalet sistemini yeniden düşünme ihtiyacı vurgulanmıştır... ‘Çocuk Dostu Adalet’, çocuğun anlamlı katılımı, yüksek yararı, haysiyeti, ayrımcılığa karşı korunması ve hukukun üstünlüğü ilkelerini göz önünde bulundurarak, ...çocukların tüm haklarının... en yüksek seviyede korunmasını ve uygulanmasını güvence altına alan bir adalet sistemi olarak anlaşılmalıdır. Bu adalet sistemi çocukların özel ihtiyaçlarını tanımalı ve bu ihtiyaçlara uygun yanıtları üretebilmelidir. Çocuklarda şiddetin ve işlenen... suçların kökenlerini anlamak, bu davranışlara göz yummak ya da kabullenmek anlamına gelmez. Aksine toplumun yüzleşmekten kaçındığı tüm sorunlarına dair ipuçlarını vererek herkes için yaşanabilir bir dünyanın yollarına işaret eder. Bu nedenle, çocukların suç işlemesi sorununu ele alan stratejiler, sosyal adaleti gerçekten kurmayı hedefleyecek reformların bir parçası olmalıdır.”²¹

Gençlik adaleti alanındaki çalışmalarıyla bilinen Kevin Haines’e göre, gençlik adaletinde eleştirel pratiği biçimlendirecek anahtar kavramların başında çocuğun yüksek yararı gelmektedir. Haines, Beijing Kuralları ve Çocuk Haklarına Dair Sözleşme’deki anahtar kavramların, gençlik adaletinde eleştirel pratiği biçimlendirmesine ilişkin görüşlerini şöyle sıralamaktadır:

²⁰ Türkiye Çocuklara Yeniden Özgürlük Vakfı (TÇYOV), *Her şey Çocuklar İçin! Ya Adalet? Türkiye Çocuk Adalet Sistemine Sivil Toplum Gözüyle Bakış Proje Kitabı*, Ankara, 2012, s. 25.

²¹ İnsan Hakları Ortak Platformu (İHOP), Uluslararası Çocuk Merkezi (ICC), *Çocuk Adalet Sisteminde Çocuğun Yüksek Yararı Politika Belgesi*, 2012, s. 7-8.

“[1] Müdahaleler çocuğun yüksek yararına olmalıdır.

[2] Suç ya da suçlu odaklı programlardan kaçınılmalıdır.

[3] Tüm gençlerle, bu arada kanunla ihtilaf halindeki gençlerle çalışma, pratikten kazanılan profesyonel bilgi birikimi ve deneyim temeli üzerine oturtulmalıdır.

[4] Normalleşme ve sosyal kapsayıcılığın teşviki, pratiğe rehberlik etmelidir.

[5] Normalleşmiş ve kapsayıcı pratik şu öğeler tarafından tanımlanır: Adalet (sa-dece hukuki adalet değil); katılım (gençlerin onlar için düzenlenmiş tüm sosyal ve eğitimsel olanaklara erişmesi ve katılımı); angajman (gençlerin kendilerini ilgilendiren her konuda seçim yapmaları ve kararlarını vermeleri için kendilerini ifade hakkını onlara verme).”²²

Çocuk adaletinde eleştirel pratiğin biçimlenmesine katkı sağlayan Çocuk Haklarına Dair Sözleşme ve diğer uluslararası belgeler, aslında gerek dünya devletleri ve Avrupa’da gerekse Türkiye’de çocuklarla ilgili yapıları kavramak, hak temelli politikaları geliştirmek, ortak bir dil oluşturmak ve böylece değişimi sağlamak açısından sosyal çalışmacıların eline çok değerli ve güçlü bir araç vermiş olmuyor mu?

Çocuk alanında çalışan eleştirel sosyal çalışmacıların bir görevi de çocuğu ve haklarını küçümseyen, görmezden gelen veya tehdit eden toplumsal, ekonomik, politik yapıları, pratiklere meydan okumak, onlarla mücadele etmektir. Bu amaçla yapılacak ilk iş ise yapıları eleştirel analize tabi tutarak onların ötesini görmeye çalışmaktır. İşte bu makalede ben de Türkiye’deki çocuk adalet sistemine ilişkin yapının eleştirel analizini yapmayı amaçladım. Bu ilk ana bölümde kavramsal temeli oluştururken aslında örneklerle analize başlamış oldum. Aşağıda yer alan ikinci ana bölümde analizimi daha ayrıntılı olarak sürdüreceğim.

Türkiye’de Çocuk Adalet Sisteminin Eleştirel Analizi: Baskın Yapı ve Nitelikleri

Çocuk adalet sisteminin esas ağırlık noktasını oluşturan çocuk mahkemesi düşüncesi Türkiye’de ilk kez 1916 yılında “Muallim” dergisinde dile getirilmiştir. Buna karşılık Türkiye’de çocuk mahkemeleri yasası ilk kez 1979 yılında çıkarılmış; ilk çocuk mahkemeleri 1987 yılının sonunda önce Ankara, daha sonra İstanbul’da fiilen kurulmuştur. Avrupa’da ise genel olarak çocuk mahkemeleri bundan bir asır önce, 20. yüzyılın başlarında kurularak suçla tanışan çocukları koruyan bir yapı içinde çalışmaya başlamıştır.

Türkiye’de çocuk mahkemeleri neden bu kadar gecikerek kurulmuştur? Bu sorunun yanıtı, ülkemizin, çocukların korunmasına ilişkin politika ve uygulamalarının biçimlenmesinde birincil rolü olan yasal örgütsel yapılanmanın niteliğinde aranabilir.

²² Kevin Haines, “Youth Justice and Young Offenders”, *Critical Practice in Social Work*, Ed. by Robert Adams, Lena Dominelli, Malcolm Payne, Palgrave Macmillan, 2002, p. 147.

Genç Türkiye Cumhuriyeti'nin 1926 yılında kabul ettiği İsviçre kaynaklı Medeni Kanun'da, çocuğun korunmasına ilişkin geniş kapsamlı bir çerçeve ortaya konurken, yine 1926 tarihli ve İtalyan kaynaklı Türk Ceza Kanunu'nda *çocuk*, hür iradesiyle yasayı çiğneyen ve bu nedenle cezalandırılması gereken *minyatür bir yetişkin* olarak ele alınmıştır.²³ Söz konusu çelişki Türkiye'nin 20. yüzyıldaki çocuk politikasını belirleyen en önemli etkenlerden biri olmuştur. Hukukçular özellikle Türk Ceza Kanunu'ndaki *temyiz kudreti* kavramını eleştirmişlerdir. Örneğin etkili bir hukuk adamı olarak tanınan Faruk Erem, 1940 yılında yazdığı *Ceza Hukuku Önünde Suçlu Çocuklar* adlı kitabında, Türk Ceza Kanunu'nun suç işleyen çocuklara olan yaklaşımını tartışmakta ve bu açıdan bir "ıslahat"a gerek olduğu üzerinde durmaktadır. Bu bağlamda Erem "hâlâ kanunda [Türk Ceza Kanunu'nda] mevcut olan temyiz kudreti mefhumu kanaatimize göre, adaleti temin edecek yerde, birtakım adaletsizliklere sebep olmaktadır" demektedir ve "bu ıslahatı fiiliyata koymuş bulunan" bir ülkenin, Belçika'nın 1912 tarihli Çocukları Koruma Kanunu'ndan şöyle söz etmektedir:

"Belçika vazıı kanunu suçlu çocukla, suçsuz çocuk arasında Devletin himayesine liyakat bakımından hiçbir fark görmemektedir. Çocuk suçlu da olsa, suçsuz da olsa çocuktur. Himaye edilmeye hakkı vardır. Belçika'da çocukları himayeye matuf kanunlar pek çoktur. Fakat asıl kanun 15 Mayıs 1912 tarihli Çocukları Koruma Kanunu'dur... Bu kanunun Belçika ceza hukukunda yarattığı yenilikler çok büyük bir ehemmiyeti haizdirler. Bu meyanda suçlu çocuklar için temyiz kudreti mefhumunun ceza hukukundan çıkarılmasını sayabiliriz... Kanunun en büyük vasfı bir cesaretle eski ceza kanunlarının çerçevesini bir anda ve tereddütsüz yıkması ve ortaya yepyeni içtimai ihtiyaçlara hakikaten uygun kaideler vazetmesidir... Bu kanunun asıl gayesi, lüzumsuz bir adaletin endişesini bir tarafa bırakarak çocuğu kurtarmaktır... [Bu] kanuni kaidelerin tatbikatta muvaffakiyetli neticeler verebilmesi için diğer bir teşkilatın mevcudiyeti elzemdir. Bunlar çocuk mahkemeleridir... Çocuk mahkemeleri ceza mahkemelerinden tamamen ayrı kaidelere tevkiifan tesis olunmuştur."²⁴

Türkiye'de o yıllarda ve daha sonra literatürde çocuk hakları ve çocuk mahkemelerine ilişkin incelemeler sürse de, mevzuatta *suç işleyen* çocukların *korunması* gereken çocuklardan ayrılması, çocuğa yaklaşımda bütünsellik ilkesinin göz ardı edilmesine ve kanunla ihtilaf halindeki çocuklara ayrımcı bir uygulamanın ortaya çıkmasına yol açtı. Bunun yanı sıra her çocuğu aile içinde ve toplumda koruyacak evrensel çocuk refahı hizmetlerinin devlet tarafından örgütlenememesi ve çocuk sorunuyla profesyonel olarak ilgilenebilecek sosyal çalışmacıların eğitimine çok geç – 1960'lı yıllarda– başlanması gibi nedenlerle, Türkiye çocuk mahkemelerini uzun yıllar bir gereksinme olarak görmedi. Suç işleyen ile korunması gerekeni öylesine bir-

²³ Sevda Uluğtekin, *Çocuk Mahkemeleri ve Sosyal İnceleme Raporları*, 2. bs., Türkiye Barolar Birliği, 2004, s. 48-49.

²⁴ Faruk Erem, *Ceza Hukuku Önünde Suçlu Çocuklar*, İstanbul, Hukuk İlmini Yayma Kurumu Yayını, 1940, s. 26-31.

birinden ayırdı ki, 1940’lı yıllarda ilk korunmaya muhtaç çocuklar yasa tasarısı TBMM’de görüşülürken ve yasa olarak kabul edilirken (1949 yılı, 5387 sayılı kanun), aynı yıllarda Meclis’te tasarı olarak bekleyen çocuk mahkemelerinin yasalaşması konusunda herhangi bir girişimde bulunulmadı. Çocuk mahkemeleri kanun tasarıları TBMM’de yıllarca hep kadük oldu. İlk olarak 1979 yılında, yani Birleşmiş Milletler tarafından ilan edilen *Dünya Çocuk Yılı*nda, etkin üyesi olduğum *Sosyal Hizmet Uzmanları Sendikası*nın da bu açıdan baskı grubu oluşturduğu bir ortamda, çocuk mahkemeleri kanunu kabul edildi. Yönetmeliğinin²⁵ 1982 yılında çıkarıldığı bu mahkemeler, ancak 1987 yılının sonunda biri Ankara’da diğeri İstanbul’da olmak üzere fiilen kurulabildi; 2000’li yıllara kadar da, çocuk sayısının 24 milyona yaklaştığı bu ülkede sadece 4 ilde 6 mahkeme olarak tarihe geçti!

Türkiye’de çocuk adalet sistemi, genel adalet sistemine paralel olarak, 2000’li yılların ilk on yılında yeni yasal ve kurumsal gelişmelere tanık oldu. Ancak kanunla ihtilaf halindeki çocuğa olan dışlayıcı yaklaşımın özü değişmedi. Bu yaklaşımın özünü belirleyen 2004 tarihli ve 5237 sayılı yeni Türk Ceza Kanunu’ndaki düzenlemeler, eskiden olduğu gibi, bugün de yasayı ihlal eden çocuğu *suçlu* olarak değerlendirmektedir. Başka bir deyişle, bu yasada da çocuğu korunması gereken değil de, yasayı çiğnediği için cezalandırılması gereken minyatür bir yetişkin olarak görme anlayışı sürmektedir.

Adli Sistemle İlk Karşılaşma

Şimdi, çocuğun suça tanıştığı andan itibaren içine girdiği sürecin eleştirel açıdan incelenmesi, bu sistemin genel çizgileri ve bazı özelliklerini görmemize yardımcı olabilir. Ancak her şeyden önce şunu belirtmem gerekir ki, adli süreç, Türkiye’de ailelerinin yanı sıra, özellikle çocuklar için son derece *travmatiktir*. Kanunla ihtilafa düşen çocuk ilk olarak kentlerde *polis*, kırsal bölgede *jandarma* ile karşılaşır ve onlar tarafından gözaltına alınır. 2000’li yılların başında olumlu bir adım olarak Türkiye’de *çocuk polisi* kurulmuştur. Jandarma içinde de *çocuk koruma işlem astsubayları* suça karışan çocuklarla ilgilenmeye başlamışlardır.²⁶ Suça karışan çocukların 4/5’ü polis tarafından gözaltına alınır. Bu konuda tam oturmuş bir uygulama olmakla birlikte, polis, genellikle sivil olarak, çocuğu evden ya da okuldan alır. Herhangi bir suç mahallinde, suçun çocuk tarafından işlendiği henüz bilinmiyorsa, o zaman, asayişe bağlı devriye polisler tarafından, dosyası ve tutanakla birlikte alınarak çocuk polisine teslim edilir.

²⁵ Bu yönetmelik, 1982 yılı Mayıs ayında, Adalet Bakanlığı Kanunlar Dairesi’nin daveti ile, aynı daireden Hâkim Yüksel Talayman, Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi’nden Doç. Dr. Esin Konaç ve Hacettepe Üniversitesi Sosyal Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bölümü’nden öğretim görevlisi Dr. Sevdâ Uluğtekin tarafından hazırlanmıştır.

²⁶ Sevdâ Uluğtekin, “Juvenile Justice System, Child Protection System”, Unpublished National Consultancy Report for “Children First”, Ankara UNICEF, 2006.

Çocuklar gözüaltına alınma aşamasında, baskıcı davranışlarla karşılaşabilmektedir. Örneğin 2005 tarihli 5395 sayılı Çocuk Koruma Kanunu'nun 18. maddesi ve yine 1998 tarihli Yakalama, Gözüaltına Alma ve İfade Alma Yönetmeliği uyarınca çocuklara zincir, kelepçe ve benzeri aletler takılamaz. Ancak polis, yine yasa ve yönetmelikteki bazı açıklamalara dayanarak kelepçe takmayı sürdürmektedir. Çocuk ve polis ilişkileri üzerinde çalışan bir araştırmacı, "kelepçe takmak, polisliği tamamlayan bir unsur olarak görülmektedir" demektedir.²⁷ Bu uygulamanın çocuğun teşhir edilmeme hakkını ihlal ettiği ve çocukta yıkıcı travmalar yarattığı anlaşılmıştır.²⁸ Yine mevzuat gereği, çocuğun gözüaltına alındığı ailesine hemen bildirilmelidir. Ancak bu çok önemli hususa da her zaman uyulmamaktadır. Çocuklar nezarethanede çok korktuklarını²⁹, bazıları nezarethanedeki yaşamlarının olumsuz geçtiğini ve temel ihtiyaçlarını karşılamada zorluk çektiklerini³⁰ belirtmişlerdir.

Polislerin çocuklara olan muamelesi, patriarkal bir toplumdaki genel ilişki ve hiyap etme biçimine uygun olarak sert ve kabadır. Özellikle siyasi suç işlemiş çocukların şiddet gördüğünü ve bundan acı çektiklerini son yapılan bir araştırma ortaya koymuştur.³¹ Çocuklar polis tarafından *adli tıp* veya hastaneye götürüldüklerinde, muayene odasına bazen polis de girdiği için kendilerini tam olarak ifade edememektedir. Az sayıda çocuk Baro tarafından tayin edilen *avukatlarının*, polise ifade verirken yanlarında olduğunu; ancak genellikle hiç kimsenin kendilerine yaşadıkları ve yaşayacakları süreçle ilgili bilgi vermediğini belirtmektedir. Kanunla ihtilaf halindeki çocuklarla yakın temas içinde bulunan sivil toplum örgütleri temsilcilerine göre polis, çocuğun suç türü, suç geçmişi, şehrin suçla ilgili bilinen bölgelerinden gelmiş olması, ailede suçun varlığı ve etnik kökenine göre çocuklara ayrımcı davranabilmektedir. Ayrımcı davranış sonucu, polis suç olgusuyla ilgili olarak, özenli ve titiz bir araştırma yapmaya gerek duymadan çocuğun suç işlediği yargısına sahip olabilmektedir. Çocuk, polis tarafından son olarak, soruşturma yapılmak üzere yasa gereği Cumhuriyet Savcılığı'na yönlendirilmektedir. Ancak uygulamada, ilgili yasa (Çocuk Koruma Kanunu) delinerek, savcılık tarafından çocuk polisine bu konuda yetki verildiği de mümkün olabilmektedir.

Çocuk Koruma Kanunu'nda yer almasına rağmen, çocuk savcılıkları (çocuk büroları) henüz etkinleştirilmemiştir. *Savcılar* genellikle çocukların halinden, dilinden ve duygularından habersiz soruşturmayı yapmaktadır. Bu aşamada çocuk, büyük bir

²⁷ Özlem Cankurtaran Öntaş, "Çocuk Hakları ve Sosyal Hizmetin Güçlendirme Yaklaşımı Açısından Suça Yönelen Çocuk-Polis İlişkisi", Yayımlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Hizmet Anabilim Dalı, 2004, s. 130.

²⁸ Türkiye Çocuklara Yeniden Özgürlük Vakfı, a.g.e., s. 20.

²⁹ Sevdâ Uluğtekin, *Denetimli Serbestlik Altındaki Gençler ve Ailelerine İlişkin Araştırma: İhtiyaçlar ve Beklentiler*, Ankara, ÖzGe-Der, 2012, s. 102-105.

³⁰ Yüksel Baykara Acar, v.d., "Çocuk Adalet Sistemi Odağında Kanunla İhtilaf Halindeki Çocukların Durumu (Araştırma Raporu)", *Türkiye'de Çocuk Adalet Sisteminin Yönetimi*, Ankara, İnsan Hakları Ortak Platformu (İHOP) ve Uluslararası Çocuk Merkezi (ICC), 2012, s. 34-36.

³¹ A.e.

olasılıkla, hakkında dava açılarak mahkemeye sevk edilmektedir. Çocuklar işlediği suçun ceza müddeti göz önüne alınsa da, “delil karartabileceği” ve “kaçacağı” endişesiyle çoğunlukla tutuklanırlar ve bir kapalı infaz kurumuna gönderilir.

Yargılama Süreci

Türkiye’de *ceza mahkemelerine* açılan davalarda, 100.000 çocuk nüfusu içinde mahkemeye çıkartılan çocuk sayısı yıllar içinde artış göstermiştir. 2001 yılından bu yana on yıl içindeki artış, 2001’de mahkemeye çıkarılan çocuk sayısının iki katını aşmıştır. En son istatistikler (2011 yılı) kanunla ihtilaf halindeki çocukların ancak yarısının *çocuk mahkemelerinde* yargılandıklarını, diğer yarısının ağır ceza, asliye ceza, sulh ceza ve özel yetkili mahkemeler gibi yetişkinlerin de yargılandıkları mahkemelere çıkarıldıklarını göstermektedir.³²

Türkiye’de çocukların *ceza sorumluluğu* 12 yaşında başlamaktadır. Bu yaş İngiltere’de ceza sorumluluğunun başlama yaşı olan 10 yaştan daha yüksektir; ancak ceza sorumluluğunun 18 yaşında başladığı Belçika’ya göre çok düşüktür. Son yıllarda *beyin gelişimiyle* ilgili bilimsel çalışmalar, ergenlerin beyninin sanılandan daha az geliştiğini ortaya koymuştur. Özetle, ergenlik döneminde görülen suç davranışı, gelişmemiş bir düşünce sürecinin sonucu olarak ortaya çıkmaktadır.³³ Ayrıca sosyal dışlanma ve travmatik yaşam deneyimi, ergenlikte, beyin gelişimini iyice yavaşlatan bir etkide bulunmaktadır.³⁴ Türkiye’de ceza sorumluluğuna ilişkin yürütülen bir çalışmada da bu konu bir uzman grup tarafından ayrıntılarıyla incelenmiştir.³⁵ Bu durumda, tüm dünya ülkelerinin *suç ve ceza dilini* aşarak, çocuklar ve gençler için tamamen geliştirici ve koruyucu yeni politikalar oluşturması, yeni yasal ve örgütsel düzenlemelere gitmesi gerekmez mi? Yakın bir gelecek için bir hayal olsa da, eleştirel sosyal çalışmacıların bu doğrultuda çaba harcamaları bir hayal olmamalıdır. Örneğin ceza sorumluluğu yaşının tüm Avrupa’da ve tabii Türkiye’de 18 yaşına yükseltilmemesi için geçerli bir neden var mıdır?

Çocuk mahkemelerinde (çocuk ve çocuk ağır ceza mahkemelerinde) 2011 yılında *ortalama yargılama süresi* 422 günden 307 güne düşmüştür; ancak bu süre mahkemeden mahkemeye büyük farklar göstermektedir. Örneğin bu süre Kocaeli’de 534 gün iken, Malatya’da 84 gündür. Kapalı ceza infaz kurumlarında bulunan çocukların

³² Adli İstatistikler, 2001-2011.

³³ American Bar Association Juvenile Justice Center, “Cruel and Unusual Punishment: The Juvenile Death Penalty: Adolescence, Brain Development and Legal Culpability”, ABA, January 2004, (Çevrimiçi) www.abanet.org/crimjust/juvjus, 6 Şubat 2009.

³⁴ Wisconsin Council on Children & Families “Rethinking the Juvenile in Juvenile Justice: Implications of Adolescent Brain Development on the Juvenile Justice System”, March 2006, (Çevrimiçi) <http://www.wccc.org/pdf/rethinkingjuv-jjsrpt.pdf>, 1 Mayıs 2008.

³⁵ Adalet Bakanlığı, Ceza Sorumluluğunun Değerlendirilmesi Rehberi, 2010.

%82'si tutuklu olarak yargılanmayı beklemektedir.³⁶ Bu, çocukların çok uzun sürelerle kapalı bir kurumda tutuklu kalmaları anlamına gelmektedir. Buna göre ülkemizde kapalı kurumlarda özgürlüğünden yoksun bırakma, son çare değil ilk çaredir! Gerek Cenevre'deki Çocuk Hakları Komitesi'nin "Sonuç Gözlemleri: Türkiye 2012 Raporu"nda, gerekse *Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin Türkiye'nin mahkûmiyetine yol açan kararlarında*, çocukların uzun tutuklulukları dile getirilmektedir: Çocuk Hakları Komitesi'nin raporunda uzun tutukluluk sürelerine ilişkin olarak gerekli önlemleri alması konusunda Türkiye "teşvik edilmektedir".³⁷ Yine Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nde uzun tutukluluk süreleri nedeniyle açılmış olan davalarda, çocukların durumu, *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin* "özgürlük ve güvenlik hakkı (madde 5/3 ve 5/4)" ve "adil yargılanma hakkına (madde 6/3c)" aykırı bulunarak Türkiye mahkûm edilmiştir.³⁸

Bilindiği gibi, Avrupa'daki (örneğin Almanya, İngiltere gibi) bazı ülkelerde, savcılık aşamasında, çocukların tutuklanarak kapalı kurumlara konulması değil, daha çok, diversiyondan yararlandırılması gündeme gelmektedir. Diversiyon kısaca kanunla ihtilaf halindeki çocukların bir bölümünün mahkeme işlemlerine başvurmayaya gerek kalmadan ele alınmasına ilişkin program ve süreç anlamına gelmektedir.³⁹ Önceden de belirttiğim gibi, söz konusu Avrupa ülkelerinde diversiyondan yararlandırılma kanunla ihtilaf halindeki çocukların en az %70'ini kapsamaktadır. Türkiye'de ise savcılık aşamasında diversiyon programı olarak sadece *uzlaşma (mediation)*dan söz edilebilirse de, bu, Türkiye için alt yapısı henüz oluşturulmamış bir uygulamadır. Verda İrtiş'e göre, çocuk mahkemelerindeki yargıçların neredeyse tamamı, uzlaşmayı "adı var, uygulaması yok" olan ve "doğar doğmaz ölen bir müesese" olarak değerlendirmişlerdir.⁴⁰ Ancak uzlaşmayı "cezadan uzaklaştırıcı" yaniyla, çocuk adaleti bağlamında "alternatif bir teknik" olarak ele alınmasında fayda gördüklerini eklemişlerdir. Kuşkusuz diversiyon programları ve bu arada uzlaşma, çocuğun ilgili profesyoneller tarafından daha çok dinleneceği, katılımının sağlanacağı, toplum içinde uygulanacağı ve ihtiyaçlarını dikkate alacağı için, damgalayıcı olmayan ve kapsayıcı bir seçenektir. Bu özellikleriyle eleştirel pratiğin de desteklediği bir çözümdür. Ancak uzlaşmayla ilgili yönetmelikte, bu uygulamanın, diğer Av-

³⁶ Dan O'Donnell, "Juvenile Justice in Turkey", Uluslararası Çocuk Adalet Sempozyumuna Sunulan Bildiri, Ankara, 5-7 Aralık 2012.

³⁷ Committee on the Rights of the Child, "Consideration of reports submitted by State parties under article 44 of the Convention- Concluding observations: Turkey", (CRC/C/TUR/CO/2-3), 20 July 2012, p. 16.

³⁸ İnsan Hakları Ortak Platformu (İHOP), *İnsan Hakları İçin Diyalog*, Sayı 1, İstanbul, 2009, s. 102-109.

³⁹ Nigel Cantwell, "Child-Specific Judicial Procedures and Diversion," *Kanunla İhtilaf Halindeki Çocuklar*, Ed. Şener Uludağ, Cemil Doğutaş, Osman Dolu, Hasan Bükür, Ankara Polis Akademisi Yayını, 2009, s. 42.

⁴⁰ Verda İrtiş, "Çocuk Mahkemelerinde Görev Yapan Yargıçların Tecrübeleri Üzerinden Türkiye'de Çocuk ve Genç Adalet Sistemi", Uluslararası Çocuk Adaleti Sempozyumuna Sunulan Bildiri, Ankara, 5-7 Aralık 2012.

rupa ülkelerinde olduğu gibi sosyal hizmet uzmanları tarafından değil de sadece “hukuk fakültesi mezunları” tarafından yürütülebileceği ifade edildiğinden, sağlayacağı yararın yok denecek kadar az olacağını düşünüyorum.

Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı suça karışmış çocuklar için, *Koruma, Bakım ve Rehabilitasyon Merkezleri (KBRM)* adı altında yatılı kurumlar açmıştır. Bunun yerine önce, tüm çocuk ve gençlere yönelik, bu arada kanunla ihtilaf halindeki çocukları da kapsayan toplum temelli hizmetleri geliştirmek üzere çaba harcaması çok daha isabetli olurdu. Bilindiği kadarıyla KBRM’lerden kaçan çocuk sayısı hayli yüksektir. Bu çocukların kurumdan kaçma nedeni nedir? Kapsamlı bir araştırma yapıp bu çocuklar dinlendi mi? Bu bakanlık, “suçlu, suçsuz” diye ayırmadan Türkiye’deki tüm çocukların iyilik halinden sorumlu olan birinci devlet kurumudur. Bu açıdan tüm çocuk ve gençlerle birlikte kanunla ihtilaf halindeki çocukların da katılımlarının sağlanabileceği, örneğin yaşam becerilerinin geliştirilmesi gibi hayati bir konuda *toplum temelli, kapsayıcı ve evrensel programlar* oluşturabilir. Bunun için adalet, eğitim, sağlık, kültür, çalışma, sosyal güvenlik, gençlik ve spor gibi çeşitli bakanlıklar, yerel yönetimler ve ilgili sivil toplum örgütleri ile işbirliği yapması gerekli olabilir. Aslında kentlerin değişik yörelerinde oluşturulacak bu tür programlarda çocukları ve gençleri cezbeden çeşitli sanat, kültür ve spor etkinlikleri yer alabilir ve tüm çocukların, bu arada kanunla ihtilafa düşen çocukların da gereksinmesi olan yaşam becerilerini geliştirmelerinde onlara rehberlik edilebilir. Daha da geniş kapsamlı düşünürsek bu, Türkiye’de evrensel bir *çocuk ve gençlik hizmetleri yapılanmasının* bir parçası olabilir. Böyle bir yapılanma kanımca, aynı zamanda *sosyal koruma* niteliğindedir. Bu ve benzeri hizmetler ve programlar için kamusal harcamaların artması gerekebilir. 57 sivil oluşum ve bu arada değişik illerdeki sosyal hizmet uzmanları derneklerinin de katkıda bulunduğu Kamu Harcamalarını İzleme Platformu 2012 Raporuna göre, Türkiye’de sosyal koruma harcamalarının gayrisafi yurtiçi hasılasına (GSYH) oranı son yıllarda düzenli bir artış göstermiş ve 2012’de %13’e yaklaşmıştır. Ancak bu oran Avrupa Birliği (AB) ülkelerinin ortalamasına göre yine de düşüktür.⁴¹ 27 AB ülkesinde bu harcamalar GSYH’nin %29.5’una ulaşmıştır. Türkiye çocuk ve genç yurttaşlarını sosyal olarak koruma kapasitesini artırabilirse bu, onların yüksek yararını gözetmek, onların gelişimine katkı sağlamak ve suçtan korunmasına uygun bir ortam oluşturmak anlamına gelecektir.

Çocuk ve çocuk ağır ceza mahkemelerinde sonuçlanan davalarda karar türüne göre dağılım, 2001 yılından itibaren *mahkûmiyet kararları* oranları açısından iniş çıkışlar göstermektedir. 2011’de tüm kararlar içinde mahkûmiyet kararlarının oranı %27’dir. Ancak 2001-2011 yılları arasında mahkûmiyet kararları içinde *hapis cezalarının* üç kat, hapis ve adli para cezasının ise yedi kat arttığı görülmektedir.

⁴¹ Kamu Harcamalarını İzleme Platformu, *Kamu Harcamalarını İzleme Platformu 2012 Raporu*.

Buna karşılık aynı sürede *hapis cezasının ertelenmesi* sekiz kat azalmıştır. 2009 yılından itibaren verilmeye başlanan *toplum temelli güvenlik tedbirlerinin* ise dört kat azalarak 2011’de %0.6’ya düştüğü gözlenmektedir.⁴² Açıkçası çocuklar için son çare olması gereken hapsedme *ilk çare* olmayı artan bir oranda sürdürmektedir. Bu konuda Adalet Bakanlığı’nın ilgili birimleri ne düşünmektedir? Nedenler üzerinde bir araştırmanın yapılması gerekmez mi? Bir yargıcın “bazen bir çocuğu hapse göndermekten başka bir çare bulamıyorum”⁴³ deyişi arkasındaki esas nedenleri ayrıntılarıyla ortaya koymak, *kanıt temelli* olarak soruna yaklaşmak ve buna göre eyleme geçmek çok mu zordur? Çocuklara verilen hapis cezasının uzunluğu 5237 sayılı Türk Ceza Kanunu madde 31’e göre, aynı suçtan yetişkinlere verilen ceza üzerinden hesaplanmaktadır. Çocuk 12-15 yaş arasındaysa, bir yetişkinin alacağı cezanın yarısı, 16-18 yaşlarındaysa cezanın 1/3’ü düşürülerek hüküm verilmektedir. Aynı yasa maddesine göre, 12-15 yaşları arasındaki çocuklar için en uzun hapis cezası 15 yılı, 16-18 yaşındakiler için 24 yılı aşamaz. Peki, bu takdirde Çocuk Haklarına Dair Sözleşme’nin vurguladığı çocuğun “mümkün olan en kısa süre” özgürlüğünden yoksun bırakılması ilkesi ne ölçüde uygulanabilir? Uygulanamaz, çünkü açıkça görüldüğü gibi, yasada hareket noktası çocuk ve çocuğun yüksek yararı değil, suç ve suçlunun cezalandırılmasıdır.

Bir çocuk adalet sisteminde SİR’lerin temel işlevi kanunla ihtilaf halindeki çocukların toplumla kaynaşabilmesi ve onların sağlıklı ve üretken bir yaşam sürmelerine yönelik olarak gelişimsel gereksinimlerine uygun kararların alınmasında adalet sistemine yardımcı olmaktır. Ancak Çocuk Koruma Kanunu’nda SİR, ceza sorumluluğunun değerlendirilmesinde bir araç olarak görülmektedir. Bu nedenle yasaya göre SİR sadece 12-15 yaş grubundaki çocuklar için istenmektedir. Böylece, ülkemizde kanunla ihtilaf halindeki çocuklara ilişkin mevzuatın çocuk odaklıdan çok, suç odaklı olmaya yatkın olduğunu gösteren bir diğer ölçüt de SİR’lere ilişkin bu anlayıştır. Bu anlayış, uygulamaya da yansımakta ve bu nedenle, çocuk mahkemelerinde genel olarak ne etkin ve yeterli SİR hazırlanmakta, ne de kararlarda SİR’lerden yararlanılmaktadır. Halbuki önceden de belirttiğim gibi SİR, adalet süreci ve sistemi içinde, çocuğun kendini ifade edebileceği nadir fırsatlardan biridir. SİR, çocukla ilgili eylem planı için bir hareket noktasıdır ve çocuk adaletinin tüm alt sistemlerinde, örneğin tutukevi, eğitimevi, denetimli serbestlik ve tedbirleri uygulayan kuruluşlarda da etkili olabilecek bir sosyolegal belgedir. Ancak SİR, Türkiye Çocuk Adalet Sistemi’nde henüz kurumsallaşamamış olup, bu durum çocuğun yüksek yararına, haklarına aykırıdır ve adil yargılanmasına gölge düşürmektedir.

Çocuk mahkemelerinde, yargıç ve savcılarının diğer çalışanlar üzerinde güçlü oldukları *hiyerarşik ve katı bir yapılanma* mevcuttur ve böyle bir yapı sonucu yar-

⁴² Adli İstatistikler (Çocuk, 2001-2011).

⁴³ O’Donnel, a.g.e.

gıç, savcı ve sosyal çalışmacılar arasında çocuğun yüksek yararını gözeten bir işbirliği, eşit ilişki ve yakın çalışma biçiminden söz etmek mümkün değildir. Çocukların bir kürsüde oturan ve cübbesini giymiş *yargıçlarla* ilişkisi uzak ve katılımları yok denecek kadar azdır. Duruşmalarda, yargıçların sosyal çalışmacılardan çocukla ilgili katkılarını istemeye gerek duymadığı, genel olarak sosyal çalışmacıların duruşmada bulunmadığı, çocukların ise dinlenilmediği bir yargılama ortamı söz konusudur. Yargıçlarla sosyal çalışmacıların çocuğu ve olguları değerlendirirken farklı bakış açılarına sahip olduğu bir gerçektir. Yargıç *suç, kanunlar, yaptırım, çocuk* ekseninde meseleye bakarken; eleştirel sosyal çalışmacı *çocuk, toplumsal gerçekler, gereksinim ve suç* doğrultusunda düşünür. Çocuk Haklarına Dair Sözleşme ve diğer uluslararası belgelerdeki çocuk haklarına ilişkin dil, bu profesyoneller için kanunla ihtilaf halindeki çocuğa bakış tarzında henüz ortak bir dil olarak özümselememiştir. Birinci profesyonel grup diğeri üzerinde bir *hegemonik* güce sahiptir. Böyle bir çocuk adalet sistemi içinde sadece çocukların değil, sosyal çalışmacıların da dışlandığına ilişkin bir izlenim edinilmektedir. Başka bir deyişle böylesine hegemonik ilişkilerin bulunduğu ve çocuğun nesneleştirildiği bir yapı içinde ne gerçek sosyal çalışmacılara ne de gerçek sosyal inceleme raporlarına gereksinim vardır! Böyle bir yapı, örneğin İsviçre’deki yargıç, sosyal hizmet uzmanı ve savcının birlikte çalışarak çocuk hakkında karara vardıkları ve eyleme geçtikleri sistemden bir hayli farklıdır; yine bu uygulama Almanya’daki gençlik mahkemelerinde mahkeme ile gençlik mahkemesi destek hizmetleri dairesi arasında yakın işbirliğinin olduğu ve böylece çocuğun gereksinimleri doğrultusunda kararlar alınarak korunduğu bir sistemden çok uzaktır. Hele Çocuk Koruma Kanunu’nun ilgili maddesine 2012’de getirilen değişiklik ile birlikte, mahkemelerdeki sosyal çalışma görevlileri arasına yeni mesleklerin sokulması, kanımca, sosyal hizmet uzmanlarının profesyonel dışlanmışlığını pekiştirici bir rol oynayacaktır. Kevin Haines, çocuk adalet sisteminde eleştirel pratiğin kaçınılmaz olarak profesyonelizmden geliştiğini ve ondan etkilendiğini belirtmektedir.⁴⁴ Türkiye’de ortaya çıkan mesleki kaosun başarısız pratiklere yol açarak, çocuk mahkemelerinin zaten *kanadı kırık* sosyal yanının iyice örseleneceği, etkisizleşeceği ve sonuçta bu durumun çocuğun zararına olacağı gün gibi ortadadır.

Özgürlüğünden Yoksun Bırakılan Çocuklar

Ölkemizde mahkemelerde tutuklanarak veya hüküm giyerek özgürlüğünden yoksun bırakılan çocuklar, tutuklu iseler *çocuk ve gençlik kapalı ceza infaz kurumlarında*, hükümlü iseler açık bir kurum olan *çocuk eğitimevlerinde* kalırlar. Son yıllarda fiziksel olarak yenilenmeye çalışılan bu kuruluşlar, *kışla tipi* büyük binalardan meydana gelir. Kışla tipi kuruluşlarda güvenliği ve düzeni sağlamak, ço-

⁴⁴ Haines, a.g.e., p. 139.

çocukların psikososyal ihtiyaçlarının ne olduğunu anlayarak onların gelişimlerine rehberlik etmekten daha önemli olmaktadır. Örneğin Şubat 2013 itibarıyla Ankara Sincan'daki çocuk ve gençlik tutukevinde 202 çocuk ve genç⁴⁵, Sincan Eğitimevi'nde ise 106 çocuk kalmaktadır.⁴⁶ Kuruluşlardaki infaz ve koruma memurlarının sayısı tutukevinde 162, eğitimevlerinde ise 49'dur. Buna karşılık sosyal hizmet uzmanı ve psikologların sayısı tutukevinde 5, eğitimevinde 4'tür. Yani tutukevinde, sosyal çalışmacı ve psikologların tam 32 katı, eğitimevinde ise tam 12 katı infaz ve koruma memuru bulunmaktadır. Çocuk eğitimevinde bir infaz ve koruma memuruna 2, sosyal çalışmacı ya da psikologa ise 25 çocuk düşmekte, bu sayılar tutukevinde infaz ve koruma memuru için 1.24 çocuk olurken, sosyal çalışmacı ya da psikolog için 40'a yükselmektedir. Bu tablonun çocukların yüksek yararını hiç gözetmeyen sonuçları olduğunu kestirmek zor değildir. Kuruluşlarda, özellikle tutukevlerinde ortam, çocuklar için baskıcı ve zaman zaman şiddet gösterilerine sahne olabilmektedir. Bu açıdan kuruluşlardaki sosyal çalışmacıların çocuklarla çok daha yakından ilgilenmeleri, onlar için koruyucu ortam oluşturmaları, baskı ve ayrımcılık karşıtı pratikler geliştirmeleri gerekmektedir. Bunun için sosyal çalışmacıların sayıları artırılarak, onları güçlendiren mekanizmalar oluşturulmalıdır. Kışla tipi eğitimevlerinde eğitim yapılabilir mi? En azından çocuk eğitimevlerinin küçük ölçekli kuruluşlara dönüştürülmesi gerekmektedir (Fransa'da 1991 yılında gördüğüm, çocuk mahkemesi yargıcının telefon ederek bir çocuk gönderdiği, 10-12 çocuğun kaldığı ve müdire hanımın özel eğitim diplomasına sahip olduğu "Foyer"; ya da Norveç'te 1977 yılında gördüğüm, yine 15-20 kızın kaldığı, çocuk bakım uzmanlarının gece gündüz kızlarla birlikte olduğu ve etrafta gardiyan olarak kimsenin bulunmadığı "Kızlar İslahevi" gibi). Küçük ölçekli kuruluşlarda çocuklar ve çalışanlar arasındaki sıcak ve yakın ilişki, çocukta istenilen davranış değişikliğini sağlayarak çocuğun gelişimine katkıda bulunur; alınacak çevresel tedbirlerle birlikte bu davranış değişikliği onun tekrar suç işlemesine karşı koruyucu olur. Ayrıca bu tür kuruluşlarda çocukların haklarının çok daha iyi korunacağı bir gerçektir. Aynı öneriyi Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı'nın KBRM'leri için de yapıyorum.

Araştırmalar, kanunla ihtilaf halindeki çocukların tutuklu ya da hükümlü oldukları kuruluşlarda, ayrımcılık ve şiddete uğradığını belirtmektedir. Ayrımcılığın en çok, suç türü, gelinen yer ve etnik kökenle bağlantılı olduğu görülmektedir. Cinsel suç ve "siyasi suç" işleyenler en çok ayrımcılığa uğrayan gruplar arasındadır. Ayrımcılık ise şiddeti doğurmaktadır. Başta kuruluşlardaki personelin sözel ve fiziksel şiddetinden

⁴⁵ Süleyman Topal, Yusuf Telli, "Ankara Sincan Çocuk ve Gençlik Tutukevi Pratik Çalışma Kurum Analizi Raporları", Ekipale Çalışma Becerileri II Dersi, Ankara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Sosyal Hizmet Bölümü, Şubat 2013.

⁴⁶ Hülya Tefil, Sultan Teksin, "Ankara Sincan Çocuk Eğitimevi Pratik Çalışma Kurum Analizi Raporları", Ekipale Çalışma Becerileri II Dersi, Ankara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Sosyal Hizmet Bölümü, Şubat 2013.

söz etmek mümkündür. Kanunla ihtilaf halindeki çocukların çocuk adalet sistemi profesyonellerine ilişkin gözlemlerini içeren bir çalışmada⁴⁷ çocukların, şiddete yönelik davranışları nedeniyle en çok polislerle *infaz ve koruma memurlarına* tepki duydukları görülmüştür. Diğer yandan çocuklarla en yoğun ilişkiyi infaz ve koruma memurları kurmaktadır. Çocukların eğitimevlerinden firar etmesinde bu memurlarla aralarındaki gergin, sert ve genellikle cezalandırıcı ilişkilerin de rolü olduğu anlaşılmaktadır. Adalet Bakanlığı’nın çocuklar ve haklarına ilişkin kapsamlı eğitim programlarına yıllarca katıldıkları halde, infaz ve koruma memurları neden böyle davranmaktadır? Bunda onların *güvenlik ve gözetim servisinde* çalıştıkları için, kuruluşun güvenlik, düzen ve disiplininin birinci derecede sorumlu olmaları ve bu sorumluluğu yerine getirirken sözel ve fiziksel şiddet uygulamaları gerektiği düşüncesine sahip olmalarının bir rolü olabilir mi? Bu tür kuruluşlarda çocuğun gereksinimlerini karşılamak değil, güvenlik ve disiplini sağlamak öncelikli ve esas amaç olarak görünmüyor mu? Böylesi bir yaklaşım doğrudan çocukların *kurumsal istismarına* yol açıyor. Çocukları kurumsal istismardan kimler, nasıl koruyacak ya da korumalı?

Kanunla ihtilaf halindeki çocukların kaldığı kuruluşlarda ikinci önemli şiddet kaynağı çocukların birbirlerine yönelttikleri şiddettir ki, bu şiddet türü de gerek infaz ve koruma memurlarını, gerekse sosyal çalışmacıları yakından ilgilendirmektedir. Gücsüz ve ayrımcılığa uğrayan çocukların büyük ölçüde örselenmelerine yol açan bu şiddetin başta kuruluş müdürleri olmak üzere diğer çalışanlar tarafından önlenmesi gerekmez mi? Çocuklar bu kuruluşlardaki deneyimi *acı verici* bulmakta ve süreçle ilgili *öfke ve üzüntü* duymaktadır.⁴⁸

Kendi akranlarından gördükleri psikolojik, fiziksel hatta cinsel şiddet ve baskıyı ve bunun önlenememesini *ezinti*, *ezme* veya *ezilme* olarak dile getirmektedir. Kuruluşlardaki sosyal çalışmacılar için de bu durum, mücadele edilmesini ve baskı karşıtı pratiğin geliştirilmesini gerekli kılmaktadır. Kuruluşlardaki şiddet gerek Cenevre’deki Çocuk Hakları Komitesi’nin “Sonuç Gözlemleri: Türkiye 2012 Raporu”nda⁴⁹ gerekse Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’nin 3. maddesini ihlal ettiği gerekçesiyle, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’nin bir çocuk için verdiği kararda⁵⁰ dile getirilmiştir. Ayrıca 2012 yılında, tutuklu çocukların çılgılığı ile kamuoyuna duyurulan *Pozantı* unutulmamalıdır! Aslında *TBMM İnsan Hakları Komisyonunun* çocuklara ait eğitimevleriyle kapalı kurumları gezdikten sonra, 2010 yılında verdiği raporda “Pozantı ve benzeri bazı kuruluşların kapatılması gerektiği” önerisini dile

⁴⁷ Emrah Kırımsay, Sedat Yağcıoğlu, “Group Discussion with Children”, Draft Report on Training Needs of Juvenile Justice Professionals, UNICEF, Ankara, 2007.

⁴⁸ Baykara Acar, v.d., a.g.e. s. 34-39.

⁴⁹ Committee on the Rights of the Child, a.g.e., p. 16.

⁵⁰ İnsan Hakları Ortak Platformu (IHOP), a.g.e., s. 102-103.

getirdiği görülmektedir.⁵¹ Buna rağmen Adalet Bakanlığı'nın bu öneriyi dikkate almaması, Pozantı olayının yaşanmasına ve bu kapalı ceza infaz kuruluşunda kalan çocukların büyük ölçüde örselenmesine neden olmuştur. Başta da belirtildiği gibi Adalet Bakanlığı Ceza ve Tevkif Evleri Genel Müdürlüğü tarafından uygulanmasına başlanılan BİSİS, bu sorunun çözümü için ümit ışığı olabilir. BİSİS, çocukların gündemini oluşturmak ve onlara onların diliyle hitap etmek için müthiş bir fırsat değil midir? Ancak az sayıda olmalarına rağmen, kuruluşlarda etkili olduğu görülen psikososyal yardım servisi çalışanları, yani sosyal hizmet uzmanları ve psikologların BİSİS'in infaz ve koruma memurları tarafından uygulanmasına destek verdikleri anlaşılmaktadır.⁵² Önceden de belirttiğim gibi bu, çok yanlış bir uygulama olacaktır. Benim önerim, eğitimevlerinin mutlaka *küçük ölçekli tesisler* haline getirilerek, sosyal çalışmacıların sayısını arttırmak ve infaz ve koruma memurlarını bu kuruluşlardan tamamen almaktır. Kuruluş yöneticileri de sosyal çalışmacılardan olmalıdır. Tutukvevlerinin eğitimevlerindeki gibi bir yapıya kavuşturulması ve her kuruluşta da BİSİS'in doğrudan psikososyal yardım servisi tarafından yürütülmesi, çocukların yüksek yararına uygun olacaktır.

Kanunla ihtilaf halindeki çocuklara gösterilen şiddet ve baskının temelinde, ailedeki patriarkal gücün kadın ve çocuklara yönelik şiddet biçiminde yansıması, polisin ve infaz ve koruma memurlarının şiddet kullanmayı bir mesleki pratik olarak içselleştirmesi ve neoliberalizmin şiddeti pekiştirmesi yatmaktadır. Eleştirel sosyal çalışmacılar *baskı ve ayrımcılık karşıtı pratiklerini* geliştirirken bunları dikkate almalı, baskıyı ve ayrımcılığı ortadan kaldıracak *politik (makro) çözüm yollarını* keşfedebilmelidirler. Bu çalışmalar sırasında sosyal hizmet uzmanlarına, Çocuk Haklarına Dair Sözleşme ve benzeri uluslararası belgeler güç vermelidir. Çocuklarla birlikte veya onlar için çalışırken ayrımcılık karşıtı pratikler, toplumda sosyal adaleti sağlamanın da önemli bir yoludur. Söz konusu pratikler aynı zamanda *özgürleştirici sosyal çalışma pratikleri* olup, bunlar eşitliği, hak ve adaleti ve kapsayıcılığı gerçekleştirmeyi hedeflerler.

Toplum Temelli Hizmetler

Kanunla ihtilaf halindeki çocuklar için onların yüksek yararına uygun olan en iyi yolun *toplum temelli hizmetler* olduğu ortaya konmuştur. Bu bağlamda evrensel bir çocuk ve gençlik hizmetinden söz ettim. Çocuk adalet sistemi içinde toplum temelli hizmetlerden ikincisi, 2005 yılında 5395 sayılı yasa ile getirilen *koruyucu ve destekleyici tedbirler* ya da güvenlik tedbirleridir. Bunlardan çocuğu toplumdan

⁵¹ TBMM İnsan Hakları İnceleme Komisyonu, "Çocuk ve Gençlik Kapalı Ceza İnfaz Kurumları ve Eğitimevleri İnceleme Raporu", 23. Dönem 4. Yasama Yılı Faaliyet Raporu Ek 5, Ankara, Ekim 2009- Ekim 2010, s. 143-144.

⁵² Baykara Acar, v.d., a.g.e., s. 57

ve ailesinden ayırmaksızın uygulanabilecek olanları *danışmanlık, eğitim ve sağlık tedbirleri* adını alır. Bu tedbirlerden her birinin üç farklı sistem tarafından ayrı ayrı uygulanması gerekmektedir. Çocuk mahkemelerinde bazen bir çocuk hakkında danışmanlık, eğitim ve sağlık tedbirlerinin üçü birden verilebilmektedir. Bu kararla birlikte eğitim tedbiri il milli eğitim müdürlüğüne, sağlık tedbiri il sağlık müdürlüğüne, danışmanlık tedbiri ise aile ve sosyal politikalar il müdürlüğüne gereğinin yerine getirilmesi kaydıyla gönderilmektedir. Hakkında tedbir kararı verilen çocuklar için bir de denetim görevlisi saptanmaktadır. Yakından gözlemlerim göstermektedir ki, hakkında tedbir kararı alınan çocuklar, *çok kurumlu ve çok profesyonelli bir yapının ortasında yapayalnız* kalmaktadırlar. Tedbirlerin uygulanması konusunda il ve ilçe ya da kuruluşlar düzeyinde, çocuğun odak alındığı ve onunla yüz yüze çalışılarak bilgilerin bir araya getirildiği, paylaşıldığı ve çocuk hakkında bir sonuca varıldığı bir uygulama söz konusu değildir. İlgili mevzuatta bu ortaklaşa çalışmanın nasıl yürütüleceğine dair herhangi bir açıklama söz konusu değildir ama il düzeyinde valinin başkanlığında çeşitli sistemlerin müdürlerinin katıldığı bir koordinasyon kurulunun oluşumundan ayrıntılarıyla söz edilebilmektedir! Başka bir deyişle çocuğun gözü ve dili ile meseleye bakmaktan uzak bir anlayış -ki ben buna *yetişkin hegemonyası* diyorum- hâlâ çok güçlü bir biçimde etkisini sürdürmektedir. Ayrıca bu yapılanma *yöneticinin profesyonelden üstünlüğünü* de bir ölçüde göstermektedir.

Aslında eğitim, sağlık, danışma tedbirleri aracılığıyla devletin ilgili sistemlerini çocuk için harekete geçirmek, onlara çocuğun korunması açısından sorumluluklarını hatırlatmak yararlı ve gerekli gibi görünmektedir. Ancak bu yararı yaşamak ve çocukla ilgili istenilen sonuçları görmek henüz olanaklı olamamıştır. Sürmekte olan araştırmalar sonucunda bu alandaki yapılanma ve uygulamaların çocukların yüksek yararı doğrultusunda biçimleneceği umulmaktadır. Böyle bir uygulamada çocukları dinlemek, anlamak, onların gündemlerini oluşturmak ve böylece onları toplumun sağlıklı, mutlu vatandaşları yapmak bugüne göre daha olanaklı olacaktır. Bu hazırlık sürecinde eleştirel pratikleri geliştirmek yine uygulayıcılara düşmektedir.

Türkiye’de kanunla ihtilaf halindeki çocuklara yönelik toplum temelli hizmetlerin bir diğer aracı *denetimli serbestlik hizmetleridir*. Denetimli serbestlik kurumu Türkiye’de ilk kez 1979’da çıkarılan çocuk mahkemeleri kanununda *gözetim (probation)* adıyla yer aldı. Ancak 2004 yılında denetimli serbestlik adıyla bir kanun çıkarılana ve yetişkinler için de uygulama başlayana kadar, resmi bir biçimde ve örgütlü olarak işlev görmedi. Örneğin bugün *hükümün açıklanmasının geri bırakılması* (Çocuk Koruma Kanunu madde 19; Ceza Muhakemesi Kanunu madde 13); *kısa süreli hapis* (Türk Ceza Kanunu madde 50); *koşullu salıverme* (Ceza ve Güvenlik Tedbirlerinin İnfazı Hakkında Kanun madde 107), *hapis cezasının ertelenmesi* (Türk Ceza Kanunu madde 191/1) gibi nedenlere dayalı olarak, kanunla ihtilaf halindeki çocuklar da denetimli serbestlikten yararlanabilmektedir.

Denetimli serbestlik, yasalarla başı derde giren çocuklar için aslında bir sosyal çalışma müdahalesidir. Aynen koruyucu ve destekleyici tedbirlerin veya güvenlik tedbirlerinin uygulanmasında olduğu gibi, kapalı ya da açık kuruluş düzeninden uzak olduğu, çocukla toplum içinde ve kendi çevresinde, toplumsal kaynaklardan da yararlanarak bireysel olarak ilgilenildiği için, çocuğun yüksek yararı adına bu uygulamanın geliştirilmesi ve yaygınlaştırılması gerektiğini düşünüyorum. Denetimli serbestlik altındaki gençlerin ve ailelerinin ihtiyaç ve beklentilerini anlamaya çalışan bir araştırmanın sonuçları da bu görüşü desteklemektedir: Gençler ve aileleri denetimli serbestlik uygulamasında bazı eksiklikler olsa da, bu uygulamayı beğendiklerini ve desteklediklerini ifade etmişlerdir. Gençlerin denetimli serbestlikten etkilenme biçimi birbirinden farklıdır. Örneğin gençlerden biri “öncelikle çok değiştiğini, kavga etmediğini, kötü arkadaşları bıraktığını”; bir diğeri “denetimli serbestliğin aklını kullanmaya yaradığını, denetimli serbestlik olmasa belki hâlâ cezaevinde olacağını, insanın bu süreçte daha iyi düşünebildiğini” belirtirken; başka bir çocuk “içkiyi bıraktığını, internet kafeye artık gelişi güzel takılmadığını”, diğeri ise “artık sınırlarının gelip gitmediğini, durup düşündüğünü” ifade etmiştir. Bunun yanında “kitap okumayı sevmeye başladığını”, “sakinleştiğini”, “kendisi için bulunan kursun ona çok yararlı olduğunu” söyleyen çocuklar da bulunmaktadır. Bu ifadelerin özellikle kapalı kurumlardaki çocuk ve gençlerin “acı dolu ve örselenmiş olduklarını belli eden” yakınmalarından çok farklı olduğu net bir biçimde görülmektedir. Denetimli serbestlik altındaki gençlerin aileleri de çocuklarının “bu uygulama ile gözetim altında olduğunu, bu nedenle davranışlarına daha çok dikkat ettiğini, süreç içinde sakinleştiğini, sinirlenmediğini, söylemek istediklerini denetimli serbestlik görevlisine söyleyerek rahatladığını, bu nedenle çok memnun olduklarını” belirtmişlerdir.⁵³

Türkiye’de 2005’ten bu yana, denetimli serbestlik uygulamalarının eksikliklere rağmen alternatif bir düzenleme olarak gün geçtikçe daha çok kullanıldığı anlaşılmaktadır. Örneğin Ankara Denetimli Serbestlik Şubesi’nde, ilgilenilen çocukların sayısı 2006’dan bu yana yaklaşık 6,5 kat artmıştır (2006’da 68 çocuk; 2012’de 437 çocuk). Ancak çocuklara ilişkin ayrıntılı istatistikler bulunmadığı için tedbirler gibi denetimli serbestliğin de tüm kararlar/ düzenlemeler içindeki yerini tam olarak görmek mümkün olmamaktadır. Kanıt temelli uygulamalar her alanda olduğu gibi bu alanda da çok önemlidir. Eleştirel pratik, her şeyden önce bir alanı tüm detaylarıyla kavramanın önemine işaret eder. Bu açıdan gerek istatistikler, gerekse nicel ve nitel araştırmalar, çocuk adalet sisteminde ve özellikle yeni oluşturulan hizmetler için çok değerlidir. Denetimli serbestlik uygulamasının çocuk açısından yasal ve örgütsel eksikliklerini görmek için araştırmalar yol gösterici olabilir. Bu bağlamda, yukarıda

⁵³ Sevda Uluğtekin, *Denetimli Serbestlik Altındaki Gençler ve Ailelerine İlişkin Araştırma: İhtiyaçlar ve Beklentiler*, s. 116-119.

sözü edilen araştırma da denetimli serbestlik altındaki gençler ve ailelerinin ihtiyaç ve beklentilerine ilişkin bazı genel sonuçlar ortaya koymuştur:

Araştırmaya katılan gençler ve aileleri, “ergenlik dönemine ilişkin bilinçlenme ve destek alınması; suçu besleyen mekânların ele alınarak normal bir yaşam alanı haline getirilmesi; yoksulluk diz boyu olduğu için acil sosyal yardım sağlanması; ana baba çocuk ilişkilerinin sağlıklı yürümesi için danışma ve müdahale yapılması; aile hayatı ve çocuk yetiştirme konusunda eğitim verilmesi; okulla aile hayatı arasındaki kopukluğun giderilmesi; toplumda kabul edilen davranışlar ve yaşam becerilerinin öğretilmesi; okul odaklı şiddetle başa çıkılması; iş seçimiyle ilgili rehberlik yapılması” gibi ihtiyaç ve beklentileri ifade etmişlerdir.⁵⁴ Görüldüğü gibi, ifade edilen bu hususlar, bu yaşam döneminde tam olarak yerine getirilmediği için çocuğu kanunla ihtilaf haline getiren bazı koşullara işaret etmektedir. Aslında bunlar tüm çocukların, ergenlerin gereksinimleri ve beklentileri arasında yer almıyor mu? Bu gereksinim ve beklentilerin, genel ve evrensel bir *çocuk refahı alanının* geliştirilmesiyle birlikte daha etkili bir biçimde karşılanabileceği açıktır. Ancak bu yolla, yani bir ayrımcılık gütmekten, tüm çocukları düşünerek planlanmış, onlara ulaşmayı hedefleyen kapsayıcı bir çocuk refahı alanı içinde, kanunla ihtilaf halindeki çocukların da gelişimsel, sosyal, ekonomik ve kültürel gereksinimleri yeterli bir biçimde ele alınabilir; bu takdirde diversiyon, tedbir ya da denetimli serbestlik gibi hizmetlere konu olan etkinlikleri de çocukların yüksek yararı doğrultusunda gerçekleştirmek mümkün olabilir.

Denetimli serbestlik hizmetinin uygulayıcısı olan sosyal çalışmacı mesleki pratiğini kendi oluşturacaktır. Bu pratik, eleştirel düşünme bağlamında, eleştirel pratik ve eleştirel sosyal eylem olarak biçimlenir. Denetim görevlisi olan sosyal çalışmacının elinde çocuğun yüksek yararını gözeterek, tüm toplumsal sistemlerle işbirliği yapmak, tüm toplumsal kaynaklardan faydalanmak olanağı vardır. Sosyal çalışmacı, çocuğun gereksinim ve haklarının yerine getirilmesi için çaba harcarken sosyal adaleti sağlamayı da misyon edinmelidir. Böyle bir misyon, müdahalede çocuğun suçuna değil, *suçun nedenlerine* odaklanmayı ve bu nedenler üzerinden oluşturulacak geniş bir perspektifle toplum içinde çalışmayı gerektirecektir. Denetim görevlisi olan sosyal çalışmacının böyle bir yetkisi vardır. Eleştirel sosyal çalışmacı, denetimli serbestlik altında olan çocukla ve toplumla çalışırken, gerçek insanların gerçek hayatlarıyla ilgilendiğini unutmamalı, profesyonel bilgisini bu amaçla kullanmalı ve geliştirmelidir.

Sonuç

Bu makalede eleştirel düşünme bağlamında ortaya çıkan kavramlar örüntüsü eşliğinde Türkiye’deki çocuk adalet sisteminin özelliklerini ortaya koymak istedim. Eleştirel düşünürken, sosyal çalışma pratiğinde keşfetme noktalarını dil, gündem

⁵⁴ A.e.

oluşturma, yargıların içeriği, dünya olayları ve ideoloji ile çocuk hakları olarak belirtti. Bu bağlamda Türkiye'deki çocuk adalet sisteminin ana özelliklerini ortaya çıkaran bir eleştirel analiz yapmaya çalıştım.

Sonuçta, 2000'li yıllardan bu yana Türkiye'de yapılan adalet reformu paketlerinde, işin özünün hâlâ değişmediği; genel olarak çocukların yurttaş olarak görülmediği; yasal ve örgütsel düzlemde çocuk ve çocukluğun baskı altına alındığı; uzun, belirsiz, baskıcı ve zorlu bir yolda birçok yasa, yönetmelik, kuruluş, profesyonel ve prosedür arasında çocukların yapayalnız bırakıldığı, ezildiği, dışlandığı kocaman bir *pembesi az grisi çok ve kendine toz kondurmayan bir sistem* gördüm. Bilmiyorum, benim gördüğümü siz de görebildiniz mi?

Tekin, yüzyılı aşan çocuk yargılama sisteminin Avrupa'daki gelişimi değerlendirdiğinde, özgül çocuk yasalarının, kuruluşların ve çocuklara özgü uygulamaların geliştiğini; suç olarak tanımlanan fiillerin azaltılarak, çözümlerin medeni kanun çerçevesinde bulunduğunu; kurum dışı ve toplum temelli düzenlemelerin yaygınlaştığını ve ceza sorumluluğu yaşının giderek yükseldiğini ifade etmektedir. Üstelik araştırma ve projeler çerçevesinde bu eğilimler ilerleyici bir eksenle sürdürülmektedir.⁵⁵ Türkiye'deki çocuk adalet sistemi ise bu gelişmelerden uzakta, *suç odaklı ve cezalandırıcı yaklaşımı* besleyen bir yapıyı ve anlayışı hâlâ yürütmeye çalışmaktadır. Bu yaklaşımla sistem, bugünkü muhafazakâr neoliberal uygulamalarla daha da ağırlaşmış toplumsal ekonomik düzensizliklerin kurbanı olan çocukları, ikinci hatta üçüncü kez kurban etmekte ve onları daha yaşamlarının başlangıcında gözden çıkarmaktadır. Bu nedenle artık Türkiye'deki çocuk adalet sisteminin çocuğu odak alan bir yapıya dönüşmesini sağlayacak paradigma *değişikliğine* büyük ölçüde ihtiyaç vardır. Söz konusu paradigma değişikliğiyle *çocuk refahı alanının içinde ve onu bütünleyen*, hak temelli, baskı ve şiddetten arınmış, eşitlikçi, gereksinimlere duyarlı, sosyal adaleti ve sosyal kapsayıcılığı geliştirmeyi hedefleyen bir çocuk adalet sistemini gerçekleştirebilmeliyiz. Böyle bir dönüşme süreci eleştirel düşünme ve eleştirel pratikten besleneceği gibi, bu pratiğin gelişmesine, zenginleşmesine katkı verir. Çocuk adaletinde paradigma değişikliği, toplumun genel olarak *hak temelli yaşam pratiklerini* oluşturma süreci içinde ve ondan etkilenerек gerçekleşecektir. O nedenle söz konusu değişim süreci uzun, yorucu ve zorlu bir mücadeleyi gerekli kılabilir. Ben sosyal hizmet uzmanlarının diğer toplumsal aktörlerle birlikte, böyle bir mücadeleyi göze alabilecek güçte ve kapasitede olduklarını yürekten inanıyorum.

⁵⁵ Uğur Tekin, "Çocuk Yargılamasında Avrupa'daki Yeni Uygulamalar", Ed. Yener Ünver, *Çocuklar ve Suç-Ceza*, Ankara, Seçkin, 2005, s. 492.

Kaynakça

- Adalet Bakanlığı Adli Sicil ve İstatistik Genel Müdürlüğü: Adli İstatistikler (Çocuk, 2001-2011), (Çevrimiçi) http://www.adlisicil.adalet.gov.tr/istatistik_2011/ist_tab.htm, 6 Şubat 2013.
- Adalet Bakanlığı: Ceza Sorumluluğunun Değerlendirilmesi Rehberi, Ankara, 2010.
- Adams, Robert: “Quality Assurance,” *Critical Practice in Social Work*, Ed. by Robert Adams, Lena Dominelli, Malcolm Payne, Palgrave Macmillan, 2002, p. 287-295.
- Adams, Robert: “Social Work Processes,” *Social Work: Themes, Issues and Critical Debates*. Ed. by Robert Adams, Lena Dominelli, Malcolm Payne, Palgrave and Open University, 2002, s. 249-266.
- Akıllıoğlu, Tekin: *Çocuk Haklarına Dair Sözleşme*, Ankara Üniversitesi İnsan Hakları Merkezi, 1998.
- Altuntaş, Betül: “Kenarla Çalışmak: Kenarın Sosyal Çalışması ya da Sosyal Çalışmanın Kenardalığı”, Sosyal Hizmet Sempozyumu 2009 “Sosyal Dışlanma ve Sosyal Hizmet” 12-14 Kasım 2009, Ankara Başkent Üniversitesi, Ed. Gonca P. Uluocak, Arzu İ. Çoğan, 2010, s. 499-519.
- American Bar Association Juvenile Justice Center: “Cruel and Unusual Punishment: The Juvenile Death Penalty: Adolescence, Brain Development and Legal Culpability”, ABA January 2004, (Çevrimiçi) www.abanet.org/crimjust/juvjus, 6 Şubat 2009.
- Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, 1950.
- Baykara Acar, Yüksel, Emrah Kırımsoy, Esin Koman, Dilek Karagöz: “Çocuk Adalet Sistemi Odağında Kanunla İhtilaf Halindeki Çocukların Durumu (Araştırma Raporu)”, *Türkiye’de Çocuk Adalet Sisteminin Yönetimi*, Ankara, İnsan Hakları Ortak Platformu (İHOP) ve Uluslararası Çocuk Merkezi (ICC), 2012, s. 21-99.
- Cantwell, Nigel: “Child-Specific Judicial Procedures and Diversion”, *Kanunla İhtilaf Halindeki Çocuklar*, Ed. Şener Uludağ, Cemil Doğutaş, Osman Dolu, Hasan Büker, Ankara Polis Akademisi Yayını, 2009, s. 37-48.
- 5271 Sayılı Ceza Muhakemesi Kanunu (2004).
- Ceza Muhakemesi Kanununa Göre Uzlaştırmanın Uygulanmasına İlişkin Yönetmelik (2007).
- 5275 Sayılı Ceza ve Güvenlik Tedbirlerinin İnfazı Hakkında Kanun (2004).
- Committee on the Rights of the Child: “Consideration of reports submitted by State parties under article 44 of the Convention– Concluding observations: Turkey”, (CRC/C/TUR/CO/2-3), 20 July 2012.
- 5395 Sayılı Çocuk Koruma Kanunu (2005).
- Çocuk Koruma Kanununa Göre Verilen Koruyucu ve Destekleyici Tedbir Kararlarının Uygulanması Hakkında Yönetmelik (2006).
- Çocuk Koruma Kanununun Uygulanmasına İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik (2006).
- 2253 Sayılı Çocuk Mahkemelerinin Kuruluş, Görev ve Yargılama Usulleri Hakkında Kanun (1979).
- Çocuk Mahkemelerinin Kuruluş, Görev ve Yargılama Usulleri Hakkında Kanunun Uygulanmasına İlişkin Yönetmelik (1982).

Danışmanlık Tedbiri Kararlarının Uygulama Usul ve Esasları Hakkında Tebliğ (2008).

5402 Sayılı Denetimli Serbestlik Hizmetleri Kanunu (2005).

Emniyet Genel Müdürlüğü Çocuk Şube Müdürlüğü/ Büro Amirliği Kuruluş, Görev ve Çalışma Yönetmeliği (2001).

Erem, Faruk: *Ceza Hukuku Önünde Suçlu Çocuklar*, İstanbul, Hukuk İlmini Yayma Kurumu Yayını, 1940.

Haines, Kevin: "Youth Justice and Young Offenders", *Critical Practice in Social Work*, Ed. by Robert Adams, Lena Dominelli, Macmillan Payne, Palgrave Malcolm, 2002, p. 137-148.

Healy, Karen: "Reinventing Critical Social Work: Challenges from Practice, Context and Postmodernism", *Critical Social Work*, Volume 2, Number 1, 2001, (Çevrimiçi) <http://www.uwindsor.ca/criticalsocialwork/2001>, 1 Aralık 2012.

İnsan Hakları Ortak Platformu (İHOP): İnsan Hakları İçin Diyalog, Sayı 1. İstanbul, 2009.

İnsan Hakları Ortak Platformu (İHOP), Uluslararası Çocuk Merkezi (ICC): Çocuk Adalet Sisteminde Çocuğun Yüksek Yararı Politika Belgesi, 2012.

International Federation of Social Workers (IFWS) and International Association of Schools of Social Work (IASSW): "Ethics in Social Work, Statement of Principles", Bem, 2004, (Çevrimiçi) <http://www.rewifuni-jena.de/rewimedia>. 5 Aralık 2012.

İrtiş, Verda: "Çocuk Mahkemelerinde Görev yapan Yargıçların Tecrübeleri Üzerinden Türkiye'de Çocuk ve Genç Adalet Sistemi", Uluslararası Çocuk Adaleti Sempozyumuna Sunulan Bildiri, Ankara, 5-7 Aralık 2012.

Kamu Harcamalarını İzleme Platformu: Kamu Harcamalarını İzleme Platformu 2012 Raporu.

Kırımsoy, Emrah: "Çocuk ve Gençlik Suçluluğuna Müdahale: Almanya Örneği", *Suçta Sürüklenen ve Mağdur Çocuklar*, Ed. Süleyman Hançerli, Bilal Sevinç, Cüneyt Gürer, M. Cihat Öner, Ankara, SABEV, 2011, s. 42-53.

Kırımsoy, Emrah, Sedat Yağcıoğlu: "Group Discussion with Children", *Draft Report on Training Needs of Juvenile Justice Professionals*, UNICEF, Ankara, 2007.

O'Donnell, Dan: "Juvenile Justice in Turkey", Uluslararası Çocuk Adalet Sempozyumuna Sunulan Bildiri, 5-7 Aralık 2012.

OECD: Doing Better for Families, 2011,

(Çevrimiçi) <http://www.oecd.org/social/family/47701118.pdf>. 1 Ağustos 2012.

Öntaş, Özlem Cankurtaran: "Çocuk Hakları ve Sosyal Hizmetin Güçlendirme Yaklaşımı Açısından Suça Yönelen Çocuk-Polis İlişkisi", Yayımlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Hizmet Anabilim Dalı, 2004.

Özınanır, Can İrmak: "Antikapitalist Hareket ve Yeni İletişim Teknolojileri" Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Gazetecilik Anabilim Dalı, 2009.

Payne, Malcolm: "Management", *Critical Practice in Social Work*, Ed. by Robert Adams, Lena Dominelli, Malcolm Payne, Palgrave Macmillan, 2002, p. 223-235.

Payne, Malcolm, Robert Adams, Lena Dominelli: "On Being Critical in Social Work", *Critical Practice in Social Work*, Ed. by Robert Adams, Lena Dominelli, Malcolm Payne, Palgrave Macmillan, 2002, p. 1-12.

Payne, Malcolm: *Modern Social Work Theory*, 2. Ed., Macmillan, 1997.

- Semerci, Pınar U., Serra Müderrisoğlu, Abdullah Karatay, Başak E. Akkan, Zeynep Kılıç, Burcu Oy, Şaylan Uran: *Eşitsiz Bir Toplumda Çocukluk: Çocuğun ‘İyi Olma Hali’ni Anlamak İstanbul Örneği*, İstanbul, Bilgi Üniversitesi Yayını, 2012.
- Şensever, F. Levent: *Dünya Sosyal Forumu: Aşağıdan Küreselleşme Hareketi ve Küresel Direniş*, İstanbul Metis, 2003.
- TBMM İnsan Hakları İnceleme Komisyonu: “Çocuk ve Gençlik Kapalı Ceza İnfaz Kurumları ve Eğitimleri İnceleme Raporu”, 23. Dönem 4. Yasama Yılı Faaliyet Raporu Ek 5, Ankara, Ekim 2009- Ekim 2010, s. 122-146.
- Tefil, Hülya, Sultan Teksin: “Ankara Sincan Çocuk Eğitimevi Pratik Çalışma Kurum Analizi Raporları”, Ekip Çalışma Becerileri II Dersi, Ankara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Sosyal Hizmet Bölümü, Şubat 2013.
- Tekin, Uğur: “Çocuk Yargılamasında Avrupa’daki Yeni Uygulamalar”, Ed. Yener Ünver, *Çocuklar ve Suç-Ceza*, Ankara, Seçkin, 2005, s. 487-492.
- Topal, Süleyman, Yusuf Telli: “Ankara Sincan Çocuk ve Gençlik Tutukevi Pratik Çalışma Kurum Analizi Raporları”, Ekip Çalışma Becerileri II Dersi, Ankara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Sosyal Hizmet Bölümü, Şubat 2013.
- 5237 Sayılı Türk Ceza Kanunu (2004).
- 765 Sayılı Türk Ceza Kanunu (1926).
- Türkiye Çocuklara Yeniden Özgürlük Vakfı (TÇYOV): *Her şey Çocuklar İçin! Ya Adalet? Türkiye Çocuk Adalet Sistemine Sivil Toplum Gözüyle Bakış Proje Kitabı*, Ankara, 2012.
- 4271 Sayılı Türk Medeni Kanunu (2001).
- 743 Sayılı Türk Medeni Kanunu (1926).
- Uluğtekin, Sevdâ: *Denetimli Serbestlik Altındaki Gençler ve Ailelerine İlişkin Araştırma: İhtiyaçlar ve Beklentiler*, Ankara, ÖzGe- Der, 2012.
- Uluğtekin, Sevdâ: “Çocuk Adalet Sisteminde Sosyal İnceleme Raporlarının Yeri ve Önemi”, *Suçla Sürüklenen ve Mağdur Çocuklar*, Ed. Süleyman Hançerli, Bilal Sevinç, Cüneyt Gürer, M. Cihat Öner, Ankara SABEV, 2011, s. 211-230.
- Uluğtekin, Sevdâ: “Suçla Sürüklenen Çocuklar ve Adalet Sistemi”, *Anıtkabir Dergisi*, Cilt 10, Sayı 37, 2010, s. 33-36.
- Uluğtekin, Sevdâ: “Türkiye’de Çocuk Suçluluğu,” *Odtülüler Bülteni*, 185, Mayıs 2009, s. 42.
- Uluğtekin, Sevdâ: “Juvenile Justice System, Child Protection System”, Unpublished National Consultancy Report for “Children First”, Ankara, UNICEF, 2006.
- Uluğtekin, Sevdâ: *Çocuk Mahkemeleri ve Sosyal İnceleme Raporları*, 2. bs., Türkiye Barolar Birliği Yayını, 2004.
- UNICEF: *Çocuk Haklarına Dair Sözleşme El Kitabı*, 1998.
- Wisconsin Council on Children & Families: “Rethinking the Juvenile in Juvenile Justice: Implications of Adolescent Brain Development on Juvenile Justice System”, March 2006, (Çevrimiçi) <http://www.wccf.org/pdf/rethinkingjuv-jjsrpt.pdf>, 1 Mayıs 2008.
- Yağcıoğlu, Sedat: “Çocuğu Dışlamayan Daha İyi Bir Dünya İçin: Çocuklarla Birlikte Araştırma, Eylem, Hizmet Üretmek Mümkün!”, Sosyal Hizmet Sempozyumu 2009 “Sosyal Dışlanma ve Sosyal Hizmet” 12-14 Kasım 2009, Ankara Başkent Üniversitesi, Ed. Gonca P. Uluocak, Arzu İ. Çoban, 2010, s. 205-210.
- Yakalama Gözaltına Alma ve İfade Alma Yönetmeliği* (1998).

TÜRKİYE'DE ÇOCUK ADALET SİSTEMİ (ÖRNEK VAKA İNCELEMESİ)

Cesur CEYLAN

“Özgür hiç kimse kendi benzerleri tarafından ülke kanunlarına göre yasal bir şekilde muhakeme edilip hüküm giymeden tutuklanmayacak, hapsedilmeyecek, mal ve mülkünden yoksun bırakılmayacak, kanun dışı ilan edilmeyecek, sürgün edilmeyecek veya hangi şekilde olursa olsun zarara uğratılmayacaktır.”¹ Büyük Ferman/Şart olarak dilimize çevirebileceğimiz bu belge, hukukun üstünlüğünün kabul edilip modern devlet anlayışının ortaya çıkışındaki en büyük adımlardan biri olarak görülebilir.

Tarihsel süreçte özellikle büyük savaşlar ve doğal afet gibi felaketler sırasında hak ihlallerinin yüksek dozlara ulaştığı bilinmekte ve bu dönemlerde insan hakları sorununun daha çok tartışılır olduğu izlenebilmektedir. Sanayi devrimiyle ortaya çıkan yeni toplumsal yapıların sosyal ve ekonomik sorunları derinleştirilmesiyle birlikte daha çok sayıda insan hak ihlaline uğrarken, bu ihlallerden doğrudan ve en çok etkilenen gurupların başında çocukların geldiği söylenebilir.

Nitekim ortaçağda yetişkin insanın, bir tür “minyatürü” olarak görülen çocukluğun, imge olarak bile tasvirine rastlamak mümkün değildir. Feodal döneme özgü, resim ve tasvirlerde tıpkı kadınlarda olduğu gibi çocuklarda benzer yüz biçimleriyle ve yetişkinin küçük birer örneği olarak çizilirlerdi. Sanayi devriminin şafağında da durum çok farklı değildi. 18. yüzyıl İngiltere’sinde, ucuz iş gücü olarak oldukça önemli bir yer edinen çocuklar, “birer minyatür yetişkin” olarak başta madenler olmak üzere en zor çalışma şartlarına sahip olan sektörlerde bile bedensel ve ruhsal olarak çok ağır koşullarda çalıştırılıyorlardı. Çocuklar 18. yüzyılın ortalarına kadar hayatın hiçbir alanında herhangi bir önceliğe ya da koruma mekanizmalarına sahip değillerdi. Bu konuda en çarpıcı örnek çocukların hukuki olarak yetişkinlerle aynı muameleleri görmeleri gösterilebilir.²

Ancak 18. yüzyılda çocukluğun yeniden tanımlanmasında en önemli rolü Jean-Jacques Rousseau oynuyordu. Ortaçağ Hristiyan öğretisinin doğuştan günahkârlık anlayışına, çocuğun doğuştan masumiyeti teziyle karşı çıkan Rousseau ile birlikte, çocuğun masumiyeti, suçsuzluğu, toplumun kurbanı olması gibi tanımlamalar ön plana çıkıyordu.³

¹ Magna Carta, 1215, Madde 39.

² Özgür Başpınar, Sokak Çocuğu Olgusu ve Türkiye’de Uygulanan Hizmet Modeli, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2007.

³ Akt. Özgür Başpınar: Mona Pare, Why Have Street Children Disappeared? – The Role of International Human Rights Law in Protecting Vulnerable Groups”, The International Jurnal of Children’s Rights, No:11, 2003. s.11.

Çocukların erişkinlerden farklı fizyolojik ve psikolojik özellikleri olduğu, sürekli büyüme ve gelişme gösterdiği bilincinin yerleşmesi, çocukların bakımının bir toplum sorunu olduğu ve bilimsel yaklaşımlarla herkesin bu sorumluluğu üstlenmesi gerektiği düşüncesinin, Cenevre Çocuk Hakları Bildirgesi (1924) ile ilk kez siyasi iradeler tarafından kabul edildiği söylenebilir. Günümüzde çocuk hakları ile ilgili uluslararası belge 20 Kasım 1959 tarihinde Birleşmiş Milletler Teşkilatı Genel Kurulunca kabul edilen ve daha sonra güncellenerek oy birliği ile 20 Kasım 1989’da kabul edilen Birleşmiş Milletler Çocuk Haklarına Dair Sözleşmedir. Bu belgeyle tanımlanan “çocuk adaleti” konusunun, uluslararası standartların ayrıntılı olarak ortaya konulduğu bir alan olarak karşımıza çıktığı söylenebilir.

Birleşmiş Milletler Çocuk Haklarına dair Sözleşme’nin yanı sıra bu alana ilişkin standartların şu belgelerde de yer aldığı görülebilir;

- Çocuk Ceza Adaleti Sisteminin Uygulanması Hakkında Asgari Standart Kuralları (Pekin Kuralları),
- Çocuk Suçluluğunun Önlenmesine ilişkin Yönlendirici İlkeler (Riyad İlkeleri),
- Özgürlüğünden Yoksun Bırakılmış Çocukların Korunmasıyla ilgili Kurallar (Havana Kuralları)
- Ceza Adaleti Sistemindeki Çocuklara Yönelik Girişim için (Viyana Yönlendirici İlkeleri)’dir.

Tüm bu belgeler, cezai ehliyet, çocuklara uygulanabilecek yaptırımlar, izlenecek usuller, gözaltı koşulları ve ilgili diğer meselelerde temel kurallar getirmektedir. (unicef.org 2013)

Ülkemizde 9 Aralık 1994 yılında TBMM’de onaylanan Çocuk Hakları Sözleşmesinin 27 Ocak 1995 tarihinde Resmi Gazete’de yayımlanarak 4058 Sayılı Yasa ile yürürlüğe girdiği bilinmektedir. Türkiye’de bilinen ilk Çocuk Mahkemesi 1987 yılında Ankara’da kurulmuş ve 2005 yılında Çocuk Koruma Kanunu yürürlüğe girene kadar bu mahkemelerin sayısı ülke genelinde altıyı geçememiştir. 2003 yılında Anayasamızın 90. Maddesi ile uluslararası sözleşmelerin iç hukuk yasalarının ve Anayasanın üzerinde olduğunun kabul edilmesi ile Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi’ne (gencbaro.org 2013), çocuk adalet sisteminde çalışan tüm profesyonellerce başvurulması gereken bir mevzuat özelliği kazandırdığı söylenebilir.

Türkiye iç mevzuatı bakımından en önemli gelişme ise 03/07/2005 tarihli ve 5395 Sayılı Çocuk Koruma Kanunu’nun yürürlüğe girmesidir. 2011 yılı Mayıs ayı itibarıyla, Türkiye’nin toplam 81 ilinin 33’ünde olmak üzere 59 çocuk mahkemesi ve 12 çocuk ağır ceza mahkemesi bulunmaktaydı. Türkiye İstatistik Kurumu’nun Adalet ve İçişleri Bakanlıkları ile işbirliği halinde açıkladığı verilere göre herhangi bir nedenden dolayı güvenlik güçleri tarafından işlem gören çocuk sayısı 2008 yılında 132.592 iken 2011 yılında 203.040’lara çıkmıştır. Çocuk Adalet sistemine ilişkin ülkemizdeki önemli gelişmelerden biri de 2012/20 Sayılı 04/10/2012 Tarihli Çocuk İzlem Merkezleri’ne dair

Başbakanlık Genelgesidir. Ekim 2013 tarihi itibarıyla Çocuk İzlem Merkezleri'nin sayısının (Ankara, Samsun, Kayseri ve Gaziantep) dört olduğu bilinmektedir.

Ülkemizde bu alandaki gelişmelere;

- 24372 Sayılı 1 3/04/2001 Tarihli Emniyet Müdürlüğü Çocuk Şube Müdürlüğü Kurulu, Görev ve Çalışma Yönetmeliği,
- 4787 Sayılı 09/01/2003 Tarihli Aile Mahkemeleri'nin Kuruluşu Kanunu,
- 28554 Sayılı ve 09/02/2013 Tarihli Sosyal Hizmet Merkezleri Yönetmeliği,
- 6284 Sayılı 18/01/2013 Tarihli Ailenin Korunması ve Kadına Karşı Şiddetin Önlenmesine Dair Kanuna İlişkin Uygulama Yönetmeliği (UYAP, Mevzuat, 2013) mevzuatları da eklenebilir.

Çocuk adalet sistemi içerisinde, sistemin baş aktörü “çocuk”tur, on sekiz yaşını tamamlamamış herkes çocuktur.⁴ Yine 5395 sayılı Çocuk Koruma Kanunu'nun 3/1-a maddesi uyarınca, daha erken yaşta ergin olsa bile, on sekiz yaşını doldurmamış kişi çocuktur. Bu hükümler dikkate alındığında, kişi on sekiz yaşından önce ergin (reşit) olsa dahi çocuk sayılacaktır.⁵

5395 sayılı ve 03/07/2005 Tarihli Çocuk Koruma Kanunu'nda (ÇKK);

Korunma ihtiyacı olan çocuk, bedensel, zihinsel, ahlaki, sosyal ve duygusal gelişimi ile kişisel güvenliği tehlikede olan, ihmal veya istismar edilen ya da suç mağduru çocuğu;

Suçla sürüklenen çocuk, kanunlarda suç olarak tanımlanan bir fiili işlediği iddiası ile hakkında soruşturma veya kovuşturma yapılan ya da işlediği fiilden dolayı hakkında güvenlik tedbirine karar verilen çocuğu, ifade eder.⁶

Yukarıda özetlenmeye çalışılan temel gelişmeler ve mevzuatlar ışığında Türkiye Çocuk Adalet Sistemi örnek bir vaka üzerinden irdelenmeye çalışılacaktır.

Örnek Vaka ve Öyküsü

Suçla Sürüklenen Çocuk Sultan; beş kardeşli bir ailenin üçüncü çocuğu ve 14 yaşındadır. Okulunu 7. sınıftan sonra bırakan Sultan'ın son iki yıldır birçok kez “hırsızlık suçlamasıyla” adli mercilerle temasının olduğu bilinmektedir. Sultan dört kardeşi, annesi, babası, dedesi ve babaannesi ile birlikte geniş aile biçiminde, alt sosyo-ekonomik özellikler gösteren bir mahallede, kendilerine ait gecekondü şeklindeki konutta yaşamaktadırlar. Baba Kibar Bey sosyal güvencesi olmadan, inşaat işçiliği, seyyar satıcılık, garsonluk gibi gündelik işler yapmakta, Anne Yeter Hanım ise zaman zaman evlere gündelikçi olarak gitmektedir. Ayrıca anne ve babanın da tıpkı

⁴ Feridun Yenisey, Fatih Şahin, Filiz Demiröz, “Sosyal Çalışma Görevlileri Eğitim Programı El Kitabı”, Ankara, 2011.

⁵ Emrah Kırımsoy, Hakan Acar, Handan Yokuş Sevil, “Çocuk Adalet Sistemi Çalışanları Eğitim Programı”, Ankara, 2013.

⁶ Yenisey&Şahin&Demiröz, a.g.e.

Sultan gibi geçmişte suç öykülerinin olduğu bilinmektedir. Sultan’ın adli mercilerle ilk teması Ocak 2010’dur.

Bu bilgiler ışığında 14 yaşında Suça Sürüklenen Çocuk (SSÇ) Sultan hakkında halihazırda yürürlükte olan yasalar çerçevesinde verilebilecek Sosyal Hizmet Modellerini inceleyebiliriz.

SSÇ Sultan hakkında ocak ayı içerisinde görülen duruşmada mahkemede görevli uzmanların da önerisiyle “danışmanlık ve eğitim tedbiri” verilmiştir.

Danışmanlık ve Eğitim Tedbiri: SSÇ Sultan hakkında adli mercilerle teması sonucu (Ocak 2010) 5395 Sayılı Çocuk Koruma Kanunu (ÇKK) 5. Maddesi gereğince danışmanlık ve eğitim tedbiri verildiği, tedbiri yerine getirmek için Çocuk Koruma Kanunu’na Göre Verilen Koruyucu ve Destekleyici Tedbir Kararlarının Uygulanması Hakkında Yönetmelik (26386 Sayılı ve 24/12/2006 Tarihli Yönetmelik) çerçevesinde ilgili bilginin Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı (ASPB) “Sosyal Hizmet ve Rehabilitasyon Merkezi” ile İl Milli Eğitim Müdürlüğüne gönderildiği, SSÇ Sultan’ın bizzat ev ziyaretleri gerçekleştirilerek aileye ve Sultan’a yönelik danışmanlık yapıldığı fakat Sultan’ın eğitim tedbiri kapsamında okula döndürülemediği tespit edilmiştir.

Bu haliyle Sultan hakkında alınan eğitim tedbiri kararından sonuç alınamamıştır. Bu durumun birkaç sebebi olabilir. Bunlardan bazıları; eğitim tedbirini uygulayacak Sosyal Çalışma Görevlisi (genellikle rehber öğretmenlerdir) okula döndürme çalışması yaparken kurum imkânsızlıkları çerçevesinde ev ziyareti gerçekleştirememesi ve aileye bu anlamda müdahalenin eksik kalması, diğer yandan rehber öğretmenlerin görev tanımlarında ev ziyaretleri yapılabileceğine dair mevzuat eksikliği gösterilebilir. Bir başka neden de çocuğunu okula göndermeyen aileye yönelik, milli eğitim müdürlükleri ve okul çalışanlarının herhangi bir yaptırım yetkisinin bulunmayışı sayılabilir.

Danışmanlık tedbirinin devam ettiği süreçte çocuğun hırsızlık davranışına devam ettiğinin adli mercilerce tespit edildiği, ilgili birimlerin bu hususta bilgilendirildiği görülmüştür.

Danışmanlık ve eğitim tedbirinin etkisiz kaldığının görülmesi üzerine çocuğun ailesine yönelik ekonomik destek sunmanın faydalı olabileceği düşüncesiyle Eylül 2010 itibarıyla Ayni Nakdi Yardım modeli devreye sokulmuştur.

Nakdi Yardım: Koruyucu ve destekleyici olabileceği öngörüsüyle danışmanlık tedbirini yerine getiren Sosyal Çalışma Görevlisinin önerisiyle Sultan için 2828 Sayılı Kanun ve 19235 Sayılı Ekonomik ve Sosyal Destek Yönetmeliği çerçevesinde süreli nakdi yardım yapılmış ve mahkemeye bu yönde bilgi verilmiştir. Bu müdahale ailenin ekonomik güçlüklerden yana vurguları nedeniyle düşünülmüş ve belirli aralıklarla aile takip edilmiştir. Fakat Sultan’ın hırsızlık davranışını tekrarlamaya devam ettiği tespit edilmiştir. Nakdi yardım yapma ve sonlandırma yetkisi ASPB Sosyal Hizmet Merkezinde olduğu için bir yaptırım aracı olarak nakdi yardım belirli bir sü-

re içinde sonlandırılmıştır. Nakdi Yardım süreci Eylül 2010 ile Mayıs 2011 zaman aralığını kapsamıştır.

Süreçte ayrıca uçucu madde kullanmaya başlayan Sultan'ın bu durumu, devam eden dava dosyaları sırasında mahkemede görevli Sosyal Çalışma Görevlisi tarafından anlaşılarak Sultan hakkında "Sağlık Tedbiri" önerilmiş ve mahkeme bu yönde karar vermiştir.

Sağlık Tedbiri: Nisan 2011 itibariyle SSÇ Sultan hakkında 5395 Sayılı Çocuk Koruma Kanununun 5. maddesi gereğince sağlık tedbiri verildiği, tedbiri yerine getirmek için Çocuk Koruma Kanunu'na Göre Verilen Koruyucu ve Destekleyici Tedbir Kararlarının Uygulanması Hakkında Yönetmelik (26386 Sayılı ve 24/12/2006 Tarihli Yönetmelik) çerçevesinde ilgili yazışma İl Sağlık Müdürlüğü ile yapılmıştır. Sağlık İl Müdürlüğü yetkilileri Sultan ve ailesine ulaşmakta güçlük çekmiş, mevzuat eksikliğinden dolayı ev ziyareti yapılamamış, aileye telefonla ulaşılmasına rağmen aile ve çocuk il sağlık müdürlüğü görevlileriyle irtibat kurmamıştır.

Çocuk Koruma Kanununa Göre Verilen Koruyucu ve Destekleyici Tedbir Kararlarının Uygulanması Hakkında Yönetmeliğin 16/14 maddesine göre; "çocuğun sağlık kurumuna ilk müracaatını sağlamak Sağlık Bakanlığının görevi olup gerektiğinde kol-luk birimlerinden güvenliğin sağlanması için yardım istenebileceği" vurgulanmaktadır.

Sağlık il müdürlüğü çalışanlarının çocuğa ve aileye zorlama veya herhangi bir yaptırım yetkisi olmadığından tıbbi tedavi müdahalesi anlamına gelen sağlık tedbiri etkisiz kalmaktadır.

Diğer yandan Sultan her tedbire rağmen hırsızlık davranışını devam ettirmekte, karşılığında herhangi bir yaptırım görmeyen ebeveynler ise teşviklerine devam ederek çocuklarını daha çok istismar etmektedirler. Ağustos 2011'de Sultan'ın hırsızlık vakasıyla bir kez daha adliye gelmesi üzerine "Bakım tedbiri" gündeme gelmiştir.

Bakım Tedbiri: Aileye yönelik destekleyici olacağı düşünülen nakdi yardım bizzat ailenin Sultan'ı hırsızlığa teşvik ettiği, bu anlamda yönlendirdiği ve göz yumduğunun belirlenmesi üzerine sonlandırılarak, dava dosyaları devam eden Sultan hakkında Bakım tedbirinin uygun olacağı önerisi Sosyal Çalışma Görevlisince mahkemeye sunulmuştur. Akabinde hakkında bakım tedbiri (ÇKK, Madde 5) alınan Sultan yaşına uygun kuruma yerleştirilmiştir. Sultan'ın adli mercilerle ilk temas tarihi olan Ocak 2010'dan koruma ve bakım altına alınması tarihi olan Ağustos 2011 arasında yaklaşık yirmi aylık bir süre geçmiştir. Kurum bakımı altında olan Sultan kurumdan defalarca kaçarak ailesinin yanına gitmiş ve her gittiğinde yine bir hırsızlık olayına karışmış, kolluğun çocuk birimlerince bulunup tekrar kuruma teslim edilmiştir. Bu süreç Ağustos 2011 ile Aralık 2012 arasında yaklaşık on yedi ay sürmüştür. Son olarak Sultan'ın 27 Aralık 2012'de kurumdan kaçtığı ve henüz bulunamadığı (Şubat 2013 itibariyle), kayıp olarak arandığı öğrenilmiştir.

Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığına bağlı yatılı bakım kurumları infaz veya ceza işlevleri olmadığından kurumlarda açık kapı sistemi mevcuttur. Bu anlamda

çocuklara zorlama yapılamamakta, çocuğun kurumdan kaçışını destekleyen aileye de herhangi bir yaptırım uygulanamamaktadır. Yalnızca kurum yetkilileri, kolluğa ihbarda bulunarak çocuğun kuruma geri döndürülmesini isteyebiliyor fakat çocukların kaçma davranışını tekrarlamaktan vazgeçemedikleri biliniyor.

Toplamda otuz yedi ay boyunca (Ocak 2010 – Aralık 2012) danışmanlık, eğitim, sağlık ve bakım tedbirleri SSC Sultan'a uygulanmaya çalışılırken kurumlar ve kurum çalışanları daha çok ailenin ilgisizliği ve sürece katılmayışı, aksine süreci engelleyici tavırlarından dolayı çoğu zaman sonuç alamamıştır. Diğer yandan kurumlar arası koordinasyon ve eş güdüme dair de birçok sorunla karşılaşıldığı görülmüştür.

Ayrılık Kararı: Sultan'ı kendi ailesinin hırsızlığa teşviki nedeniyle çocuklarını istismar ettiği ortada olan ebeveynler ile çocuk arasında Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi 9. maddesine göre; belirli bir süre ayrılık kararı verilebileceği gündeme geliyor fakat bu kararı uygulayabilecek kurum bulunmamasından dolayı bu yönetime de başvurulamıyor. Şöyle ki; ebeveynleri tarafından bu kadar açık bir şekilde istismar edilen bir çocuğun, ebeveynlerinden belirli bir süre ayrı tutulması faydalı olabileceksen ülkemizde mevcut yatılı yuva ve yurtların açık kapı sisteminin dolayı uygulanması mümkün olmayan bir karar olabileceği düşünülmektedir.

Koruma ve Gözetim Yükümlülüğü: Türk Medeni Kanunu 348/1 ve 2. Madde: "Çocuğun korunmasına ilişkin diğer önlemlerden sonuç alınamaz ya da bu önlemlerin yetersiz olacağı önceden anlaşılırsa, hakim aşağıdaki hâllerde velayetin kaldırılmasına karar verir"

1. Ana ve babanın deneyimsizliği, hastalığı, özürlü olması, başka bir yerde bulunması, veya benzeri sebeplerden biriyle velayet görevini gereği gibi yerine getirememesi,

2. Ana ve babanın çocuğa yeterli ilgiyi göstermemesi veya ona karşı yükümlülüklerini ağır biçimde savsaklaması, hükümleri ile;

Türk Ceza Kanununun 233/1 ve 3'e göre;

1. Aile hukukundan doğan bakım, eğitim veya destek olma yükümlülüğünü yerine getirmeyen kişi, şikayet üzerine, bir yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılır.

3. Velayet hakları kaldırılmış olsa da, itiyadı sarhoşluk, uyuşturucu veya uyarıcı maddelerin kullanılması ya da onur kırıcı tavır ve hareketlerin sonucu maddi ve manevi özen noksanlığı nedeniyle çocuklarının ahlak, güvenlik ve sağlığını ağır şekilde tehlikeye sokan ana veya baba, üç aydan bir yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılır, hükümlerine göre;

Sultan'ı suça sürükleyen, hırsızlık davranışına teşvik eden, diğer yandan mahkemelerin verdiği koruyucu, önleyici destekleyici tedbirlere katılmayan, işbirliği yapmayan, koruma ve bakım yükümlülüğü olan anne/baba hakkında bu hükümlerin uygulanabilirliği gündeme gelmektedir. Uygulanabilirlik açısından hem tartışmalı hem

hukuki bir konu olmakla birlikte henüz koruma ve gözetim yükümlülüğü nedeniyle suça sürüklenen çocuk vakalarında velayet hakkının kaldırıldığı veya suça sürüklenme anlamında çocuğunu istismar eden anne/babaya hapis cezası verildiği örneği bulunmamaktadır. Bu yöntemlere başvurulması durumunda hem insan hakları açısından hem de hukuki açıdan belirli sakıncaların ortaya çıkabileceği, bu nedenle, mevcut çocuk adalet sistemi içerisinde başka ek mevzuat çalışmaları veya alternatif çözüm yolları geliştirilip geliştirilmeyeceği tartışmaya açılabilir.

Sonuç ve Öneriler

TÜİK'in adrese dayalı nüfus sayım verilerine göre (2010) Türkiye'nin toplam nüfusunun 73 milyon 722 bin 988 olduğu, bu nüfus içerisinde 18 yaşın altında olanların sayısının ise 22 milyon 600 bin (%30,7) olduğu, yine Türkiye İstatistik Kurumu'nun Adalet ve İçişleri Bakanlıkları ile işbirliği halinde açıkladığı verilere göre herhangi bir nedenden dolayı güvenlik güçleri tarafından işlem gören çocuk sayısı 2008 yılında 132.592 iken 2011 yılında 203.040'lara çıktığı bilgileri birlikte değerlendirildiğinde çocuk adalet sisteminin ne derece önemli olduğu görülebilir.

Çocuk adalet sistemini önemli kılan diğer faktör ise toplumların eğitim, kültür, sosyal ve ekonomik düzeylerinin istenilen seviyeye gelmesinde doğrudan etkili olması söylenebilir. Bu nedenlerle ülkelerin çocuk adalet sistemine harcayacağı enerji ve yapacağı yatırımlar büyük önem kazanmaktadır.

Türkiye'de çocuk adalet sistemine dair mevzuat ve içeriği genel olarak yeterli ve doyurucu olmasına rağmen asıl sorunların uygulamada yaşandığı izlenmektedir. Bu sorunların başında;

Ailenin sürece dahil olmaması, iş birliği yapmaması ve bu anlamda herhangi bir ihmal durumunda caydırıcı yükümlülüğünün bulunmaması,

Tedbirleri uygulayan kurum çalışanlarının aileyi sürece katabilmek için zorlayıcı veya bağlayıcı olamamaları,

Mevzuatta tedbirlerin uygulanması yükümlülüğünün tamamen tedbiri yerine getirecek kurumda olması,

Tedbirleri uygulayacak olan kurumların kendi iç mevzuatlarında bazı engelleyici hükümlerin olması veya boşluk olması,

ÇKK (Madde 44/1) "Bu Kanun kapsamına giren görevlerle bağlantılı olarak kamu görevlileri hakkında 02/12/1999 tarihli ve 4483 sayılı Memurlar ve Diğer Kamu görevlilerinin Yargılanması Hakkında Kanun hükümleri uygulanmaz" hükmünün yeteri kadar işletilememesi,

ÇKK (Madde 4/e); "Çocuğun, ailesinin, ilgililerin, kamu kurumlarının ve sivil toplum kuruluşlarının iş birliği içinde çalışmaları", hükmüne rağmen kurumlar arası koordinasyon ve eş güdüme istenilen seviyeye ulaşamaması,

Hem mahkemelerin hem kurumların dosya yükünün fazla olmasına karşın personel sayılarının yetersiz olması,

Mahkemelerin alternatif yaptırım ve denetimli serbestlik seçeneklerini çok fazla değerlendirmemesi,

Bakım tedbirlerinin uygulanabilmesine yönelik uygun kurum ve kuruluşların olmaması sayılabilir.

Çocuk adalet sisteminin suça sürüklenen, mağdur, korunma ihtiyacı olan çocuklar ve tanık çocukları kapsamı, toplumun tüm birey ve kurumlarını ilgilendirmesi nedeniyle bu alanda hizmet verecek kurumların, makro düzeyde önlemleri ve uygun yapıların oluşturulmasını zorunlu kıldığı söylenebilir. Bu bakımdan mevcut yapıda suç ve cezanın değerlendirilerek yargılamaların yapıldığı çocuk mahkemelerine “çocuğun yüksek yararı” ilkesi çerçevesinde koruyucu, önleyici, geliştirici ve iyileştirici misyonların yüklenebilmesi, bu mahkemelerin “çocuğun yüksek yararı” odağında profesyonelleşmesi, genel adli yargı işleyişinden uzaklaşarak kendine has özel yapılara kavuşturulması, ayrıca ilgili diğer kurumların (kolluk, sağlık, sosyal hizmetler ve eğitim) hizmet modellerini geliştirip hizmet grubunun özelliklerine göre modern seviyelere çıkarması gerekliliği ortaya çıkmaktadır.

Kaynakça

- Başpınar, Özgür: “Sokak Çocuğu Olgusu ve Türkiye’de Uygulanan Hizmet Modeli”, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmanuş Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2007.
- Kırımsoy, Emrah & Hakan Acar&Handan Yokuş Sevrük: “Çocuk Adalet Sistemi Çalışanları Eğitim Programı”, Ankara, 2013.
- Yenisey, Feridun & Fatih Şahin & Filiz Demiröz: “Sosyal Çalışma Görevlileri Eğitim Programı El Kitabı”, Ankara, 2011.
- UYAP Mevzuat-İçtihat Programı, “Türk Medeni Kanunu”, 2013.
- UYAP Mevzuat-İçtihat Programı, “Türk Ceza Kanunu”, 2013.
- UYAP Mevzuat-İçtihat Programı, “Çocuk Koruma Kanunu”, 2013.
- UYAP Mevzuat-İçtihat Programı, “Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi”, 2013.
- Sosyal ve Ekonomik Destek Yönetmeliği, 1986, (Çevrimiçi) www.cocukhizmetleri.gov.tr, (Çevrimiçi) www.resmigazete.gov.tr, 2013.
- (Çevrimiçi) www.unicef.org.tr, 2013.
- (Çevrimiçi) www.gençbaro.org.tr, 2013.

NOT: Aktarılan örnek vaka ve kişiler gerçek değildir.

AİLE DESTEĞİNDEN DEVLET DESTEĞİNE GEÇİŞ: YATILI BAKIM KURUMLARINDAKİ YAŞLILAR

Esin KÜNTAY

Günümüzde küreselleşme süreci dünyayı etkisi altına alırken neden olduğu en önemli toplumsal, ekonomik, politik, kültürel sorun yoksulluktur. Bir yanda devlet küçülürken; ekonomik yaşamdan elini çekerken, “sosyal devlet” anlayışından, uygulamalarından da hızla uzaklaşmaktadır. Sosyal devlete özgü kurumsal yapılar ya ortadan kalkmakta ya da var olanlar hantallaşmaktadır. Aileler ise hızla küçülmekte, azımsanamaz sayıdakiler parçalanıp, çözülmemektedir.¹

Modern tıbbın gelişmiş tekniklerinin uygulanmasıyla dünyada ortalama yaşam süresi uzuyor. Yaşlılıkta bağımlılık sorunu; hızlı kentleşme süreci, modernleşme, demografik ve kültürel değerlerin etkisiyle çözümü gereken toplumsal sorunlar çizelgesinin ön sıralarında yer alıyor. Yaşam uzarken, yaşlıların sayıları artarken² onların bakım sorumluluğu da giderek ağırlaşıyor.

Bugün daha fazla sayıda kadının işgücü içinde yer alarak ücretli işçiye dönüşmeleriyle, hem çalışma yaşamının gereklerini yerine getirme, hem de evdeki işlerini yapma yükümlülüğü omuzlarına misli yük bindiriyor. Kadınlar buna karşı direniyor olsalar da çoğu kez cinslerarası geleneksel rol dağılımı etkisini sürdürüyor; kadınlardan özverili davranmaları bekleniyor. Kuşaklar boyu aktarılan ve halen süregelen kültürel değerlerle ülkemizde evi yeniden üretme görevi halen kadının olduğu gibi, ailenin diğer üyelerine (yaşlılara, çocuklara) bakım sorunu da giderek ağırlaşıyor. Kadınların çalışma istek ve/ya da zorunluluklarıyla iş yaşamında yer almaları aynı zamanda ailenin diğer üyelerine bakma sorumluluklarını yerine getirmelerini güçleştirmektedir. Daha önce de belirtildiği üzere yoksulluk oranı artarken, neo-liberal politikalarla kamusal ve sosyal harcamalara ayrılan ödenekler kısıtlanırken,³ başka bir deyişle, sosyal devlet anlayışı zayıflarken, özel bakım kurumlarına ödenecek fahiş ücretler onları çoğu aile için ulaşılmaz kılıyor.

Özellikle İstanbul yörüngesindeki toplumsal hareketlilik sonucu kentle bütünleşemeyen⁴ güç koşullarda yaşama tutunmaya çabalayan yeni kentli aileleri dikkate alarak “yaşlılıkta bakım” sorununa çözüm üretmenin ne denli ivedilik taşıdığını gün

¹ Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) verilerine göre 2012’de boşanma oranlarında %2,7 artış olmuştur. Bir önceki yıla göre %2,7 artışla boşanmaların sayısı 123.325’e yükselmiştir.

² Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) verilerine göre 2011 yılında Türkiye nüfusunun %7,3’ünü yaşlılar oluşturuyor. Bu oranın 2050’de %7,6’ya ulaşacağı tahmin ediliyor. Yaşlı nüfusun toplam nüfus içindeki payı doğum oranlarındaki düşüşe paralel giderek artıyor.

³ David Harvey, *Yeni Emperyalizm*, Çev. Hür Güldü, Everest Yayınları, İstanbul, 2004, s. 65.

⁴ Mübeccel Kıray, *Kentleşme Yazıları*, Bağlam Yayınları 129, İstanbul, 1998, s. 147-148.

işığına çıkarmayı önemsedik. Hizmet vermeyi sürdürmekte olan bakım evlerinin işleyişini, niteliğini ve bünyelerinde barınan yaşlıların uyum sorunlarını, duygularını belirlemek üzere araştırma yapmak en doğru yoldu. Bu bağlamda yetişkin evlatlarla ana-babalar arasındaki ilişkilere de aynı zamanda yakın gözlükle bakmak, sorunun derinlemesine aydınlatılması yönünden önemliydi.

Konumuzun ayrıntılarına girmeden önce yaşlının bakımı konusunun kültürlere göre farklılık taşıdığı hususuna değinmek aydınlatıcı olacaktır. Aile üyeleri ya da kuşaklar arasındaki ilişkileri düzene koyan kurallar toplumdan topluma farklıdır. Şöyle ki, kuşaklararası bağımlılık, yetişkin evlatlarla yaşlı ana-babaları arasında karşılıklı beklentileri belirleyen ortak değerler kültürlere göre farklılık taşır. Kimi toplumlarda birey “günü geldiğinde yaşlı ana-babasına bakacağı” yönünde düşüncelerle yetiştirilirken, diğerlerinde yaşlı kuşağın destek açısından gençlere dayanacağını düşünmesi bile kabus niteliğindedir. En az bağımlılık beklentisi, bağımlı olmayı geçerli kılan değerlerin olmaması, yetişkin evladın ebeveyni bir huzurevine yerleştirmesi yönünde özgür kılar.⁵ Yetiştirilirken özgür, özerk olması yönünde toplumsallaştırılan birey yaşlı ana-babasını bir kurumsal yapı içine yerleştirdiğinde kendini bu yönde sorumlu hissetmez, suçluluk duygusu taşımaz. Bunun gibi evladın da ebeveyninden destek beklemesi kabul edilemez. Ülkemizde en az aile üyeleri arasında olan karşılıklı duygusal bağımlılık sürmekteyken, sosyalleştirme süreci kapsamında aktarılan değerlerde aileye bağımlılık vurgulandığında⁶ ebeveynini bir kurumsal yapı içine yerleştirmek kişiyi zorlar.

Ülkemizde yaşlı ana-babanın bakımı “evlada yakışır” yönündeki kuşaklar boyu aktarılarak, günümüzde de geçerli olan kültür norm ve değerlendirmeleri bir yanda, öte yanda ortalama yaşam süresinin uzamasına bağlı olarak yaşlı sayılarının artmasıyla ailelerin onların bakımını resmi kurumlarla paylaşma, sorumluluklarını aktarma zorunluluğu karşısında, bizleri kurum bakımına yerleşmiş/yerleştirilmiş yaşlıların bu durumu nasıl değerlendirdiğini yoklamaya yöneltti. Bu makaledeki bilgi ve çözümlemeler (analiz) 2003 yılında Taiwan’daki Institute of Sociology, Akademia Sinica’nın (Akademi Sinica’nın Sosyoloji Enstitüsü) düzenlediği “Aile Yaşamında Kuşaklararası İlişkiler” başlıklı kültürlerarası konferansta sunacağımız bildiri için o dönemde Maslak’taki İzzet Baysal Yaşlılarevi’nde gerçekleştirmiş olduğumuz sosyal araştırmada elde edilen bulgular üzerine temellendirilmektedir.⁷

⁵ 1982 yılında ABD basın ve kültür işlerinin (USICA) düzenlediği Geçiş Dönemindeki Topluluklar (Societies in Transition) başlıklı workshop’a çağrılı olarak katıldığımızda o dönemde Philadelphia’daki bir yaşlılar evindeki çalışmamızda edindiğimiz bilgi, kurumda yaşayan yaşlıların pek çoğunun çocuklarından bir beklentisi olmadığını, olsa dahi duygularını açık etmedikleri yönündeydi.

⁶ Çiğdem Kağıtçıbaşı, *Benlik, Aile ve İnsan Gelişimi: Kültürel Psikoloji*, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010, s. 187.

⁷ 2003 yılında gerçekleştirmiş olduğumuz araştırmaya katılan Sosyoloji Bölümü’nün o dönem asistanlarından Elif Yılmaz, Ebru Aykut, sunum için gerekli fotoğrafları çeken Gamze Toksoy ve yüksek lisans öğrencisi Ebru Macoş’a katkıları için teşekkür ediyorum.

Araştırma Hakkında

Anayasanın 61. Maddesi uyarınca Devletin yaşlıları koruma, yardım sağlama görevi vardır. Araştırma, o tarihlerde SHÇEK'e bağlı bir kamu kurumu olan İstanbul Maslak'taki İzzet Baysal Huzurevi'nde gerçekleştirilmiştir. O dönemde 60 kişi kapasiteli kurumda 57 kadın ve erkek yaşlı yaşamaktaydı. 57 kişiden oluşan hedef grup (target population) içinden 65-94 yaşlar arasında 30 katılımcı inceleme grubunda (survey population) yer aldı. Böylece kurumda bakımları üstlenilenlerin %50'siyle derinlemesine görüşmeler yapılmıştır. 27 yaşlının inceleme grubunda yer almamasının nedeni, kısmi bellek kaybı ve bunama nedeniyle görüşmelere katılmalarının olanağı olmadığı yönünde huzurevi yönetimince haberdar edilmemiz, uyandırılmamızdı.

Araştırma süresince katılımcılarımızın özelliklerini göz önünde bulundurarak, onların değişken ruh hallerini dikkate almamız gerektiği bilinciyle davrandık. Görüşmeye katılmaya istekli olmalıydılar; başka bir deyişle hazır, havasında olmaları, yorgun ve depresif bir ruh halinde olmamalıydılar. Bunun için sabır gösterme gereğinin bilincindeydik, toleranslı davrandık; hemen görüşmeye geçmeyip, beklemeyi yeğledik. Çalışmanın başlarında ilk resmi toplantıda katılımcılara yönetim tarafından tanıtılmış olmamız atılan olumlu ilk adımdı. Bu yaklaşım kuruma nüfuz edebilmenin (içine girebilme) anahtarı oldu ve daha ilk baştan katılımcıların araştırmaya gönüllü katılma isteklerini güvence altına almayı sağladı. İlgiilerini çekebilmek için onlara genelde yaşlı nüfus için daha ileri sosyal politikalar üretilebilmesi yolunda gerekli bilgileri elde etmek üzere araştırma yapmak istediğimizi, kendilerinin de katılmayı kabul ettikleri takdirde yardımcı olacaklarını söyledik. Görüşmelerimiz genelde bir buçuk, iki saat sürdü.

Tüm çabalara rağmen çalışmamız üç anahtar sınırlamayla kısıtlanmıştı. Birincisi doğru ve güvenilir bilgi elde edebilmek için katılımcılarla aramızda karşılıklı güven ilişkisi kurabilmek bir süreye bağlıydı ki, bu süre çok da uzun olmamalıydı. Bunu sağlayabildik. İkinci sınırlama yaşlıların araştırma katılma yeteneğiydi; zihinsel durumları ve bunama halleri araştırmaya katılıp katılamayacaklarının belirleyicisiydi. Ciddi demans sorunu olan bu grubu, belirtmiş olduğumuz gibi, inceleme grubu dışında tuttuk. Üçüncü sınırlama ise katılımcıların ekonomik durumlarıyla ilgiliydi. Biz sadece alt gelir grubunda olan yaşlılara ulaşabildik. Kuşkusuz, salt alt gelir grubundaki yaşlılarla gerçekleştirilmiş bir araştırmanın verileri araştırma kapsamı dışında kalan orta ve üst gelir grubundakiler hakkında ayrıca elde edilecek verilerle karşılaştırılıp, pekiştirilip, denetlenmesi gereklidir, önemlidir.

Araştırma yapmanın dışında sık sık huzurevinde katılımcılarımızı ziyaret edip, sohbet etmek için çay partileri düzenledik. Bunlar hem katılımcılarımızla ilişkiler kurup kaynaşmamızı, böylece formel olmayan ortamlarda gözlem yapmamızı sağla-

dı. Hiçbir zaman onları bizlerle konuşmaya zorlamadık, sabırla onların bizi kabul etmelerini bekledik.

Yaşlılık Kavramı Üzerine

Yaşlılık doğal bir süreçtir; insan gelişiminin önemli bir evresidir. Kişinin gelişimi doğal bir süreç olarak doğumdan başlayıp, çocukluktan olgunluğa, giderek işlevlerini yerine getirme güçsüzlüğüne, inişe geçişe, sonuçta ölümüne dek uzanır. Vurgulamış olduğumuz gibi ortalama yaşam süresi uzadığından yaşlıların sayısı da artıyor.

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) uyarınca 65 yaş ve üzeri grupta yer alanlar yaşlı kabul edilmektedir. Yaşlılık bunamayla yakın ilintilidir. Uzayan yaşam süresine bağlı olarak giderek artan ve üst üste biriken işlevsel bozulmalara yol açabilir. Bireyin kronolojik yaşı ile biyolojik yaşı açısından farklılık taşıdığı gözden kaçmamalıdır. Ancak, gene de genelde kronolojik ve biyolojik yaşlar arasında az çok paralellik (bir bağ) olduğuna işaret edilmektedir.⁸ Yaşlılık sorunu salt bir sosyal refah, iyilik hali konusu değildir; yoksulluk, ekonomik ve sosyal politika ve gelişmeyle de yakından ilintilidir.

Gelişmiş ülkelerde yaşlıların sorumluluğu resmi otoriteler ve kuruluşlar tarafından üstlenilmektedir. Toplumumuzda ise, diğer gelişmekte olan ülkelerde olduğu gibi kent'e göç etmiş, bütünleşememiş nüfusun yüksek oluşu sonucu ailenin uzun yıllar eski işlevlerini ve ilişkilerini değiştirerek yeni biçimler yaratıp sürdürdüğüne işaret edilmektedir. Nitekim üyelerine bir tampon mekanizma olarak destek veren aile kurumunun⁹ belirtmiş olduğumuz gibi “evlat ebeveyninden sorumludur” yönündeki kültür değerlerinin baskısı karşısında aile desteğinden devlet desteğine geçiş sürecinin, zorunlu olarak bir kamusal kurum bakımına bırakılmış olmanın yaşlılar üzerindeki etkisini irdelemeyi, bir kez daha belirtelim, önemsedik.

Yaşlanma ve sosyo-fizyolojik sonuçları ancak belirli bir kültürel çerçevede anlaşılır, anlam kazanır. O halde günümüz aile yapıları ve üyeleri arasındaki ilişkilere göz gezdirelim; yapacağımız çözümlemeler açısından açıklayıcı olacaktır.

Değişen Aile Yapısı ve Yaşlı Üyelerin Rolü

20. yüzyılın sonlarından günümüze dek diğer toplumsal kurumlar gibi ülkemizde aile de büyük bir değişim, dönüşüm içindedir. Zamanla hızlı toplumsal değişme modern kentte ailenin üyelerine verdiği duygusal ve maddesel desteği etkiledi, farklılık

⁸ Steven Mark Albert & Maria G. Cattell, *Old Age In Global Perspective: Cross Cultural and Cross National Views*, MacMillan Publishing Company, G. K. Hall and Co. New York, 1994, p. 11.

⁹ Kıray: “Örgütlü güvence kurumları beliremedikçe ya da yeteri kadar gelişip göçenler için erişebilir hale gelmedikçe aile en çok destek sağlayan, uyum mekanizması halini korur”. Bkz. Kıray, a.g.e., s. 149.

oluşurdu. Modern çekirdek aile yapısına geçişle geniş aile üyelerinden ayrı yaşam, köken aileden (family of origin) tamamen bağımsız olma anlamına gelmez. Tersine sosyal ve ekonomik yapı değişirken, araştırmalar Türkiye’de kültürel devamlılığın yanı sıra ailede maddesel bağlılığın azalmasına rağmen, sıkı duygusal bağların sürmekte olduğunu ortaya koyuyor. Maddi bağımlılık azalırken yetişkin evlat artık yaşlılık güvencesinin ana kaynağı değil.¹⁰ Sosyalleştirme sürecinde, hâlâ duygusal karşılıklı bağımlılık kapsamında aile sadakatine vurgu yapılıyor. Bir yanda aile üyelerinin birbirlerine bağlı olması istenirken, öte yandan çocuk yetiştirmede bireysel özerklik özendirilmekte. Sosyalleştirme süreci içinde karşılıklı bağımlılık ve bireysel özerklik değerleri her ne kadar birbirine çelişkili görülsede, uygulamada yeni yetişmekte olan bireyin özgür kişiliğini olumsuz yönde etkilemiyor.¹¹

Yeni yaşam düzenlerine paralel yaşlılar artık gençlerin denetimi üzerinde önceden sahip oldukları otoriteyi giderek yitirmektedirler. Kuşaklararası destek örüntüsünün işleyiş biçimi, ilgili tarafların sosyo-ekonomik koşulları ve olanaklarıyla yakından ilintilidir. Bireyler daha fazla özgürlük elde etme peşindeyken, aynı anda ailenin kolektif bir birim olmasının gerekleri ve gereksinimleri, birbiriyle çelişen ilgiyi (bireysel ve ailesel) birbirleriyle eşlemek (senkronize etmek) büyük önem taşır. Birbiriyle çelişen ilgiler çelişki ve gerilimlere yol açabilir.¹²

Uzun Dönem Kurum Bakımına Yerleştirme

Yaşlının bir bakım kurumuna kabulü, önceki yaşamından çarpıcı biçimde değişmelere yol açar. Bu onun birincil grubundan (ailesinden) uzaklaşması, soyutlanması, önceki toplumsal ilişkilerinin çözülmesi, yok olması demektir. Eski çevresinden koparak yepyeni bir ortama geçiş yaşlı bireyi en çok etkileyen, en kayda değer “yerinden olma” durumudur,¹³ Fiziksel ve toplumsal çevrenin bir biçimde değişmesi ciddi uyum sorunlarına yol açar. Yaşlının çevresinde meydan okuması gereken durumların üstesinden gelip, uyum sağlaması onun yeteneğine, becerisine ve değişen koşullara kolay alışabilmesine bağlıdır.

Araştırma kapsamındaki katılımcılara yeni çevrelerine ne denli uyum sağlayabildiklerini anlamak üzere yönelttiğimiz sorulara verilen yanıtlardan katılımcıların 21’i, (%70) bakımevine yerleşmiş olmayı olumlu değerlendirirken; 5’i (%16,66) soruya kayıtsız kalmış, 4’ü (%13,33) yalnızlık ve can sıkıntısından yakınmıştır. Burada bir hususun açıklanması önemlidir: Katılımcıların önemli bir kesiminin bakıme-

¹⁰ Bkz. Kağıtçıbaşı, a.g.e., s. 183-184.

¹¹ A.e., s. 187.

¹² Tamara K. Hareven, *Aging and Generational Relations Over The Life Course: A Historical and Cross Cultural Perspective*, Walter de Gruyter, Berlin, 1996, p. 11.

¹³ Diana T. F. Lee, Jean Woo, Ann E. Mackenzie, “A Review of Older People’s Experiences With Residential Care Placement”, *Journal of Advanced Nursing*, 03092402, Volume: 37, Issue:1, (Database: Academic Search Premier), 2002.

vinde yaşamaya olumsuz bakmamalarının nedeni maddi olanaklarının sınırlı olması, çoğunun bir sosyal güvencesinin olmamasıydı. Bir evi düzene koyarak, kendi başlarına yaşam sürdürmenin oluşturduğu yük karşısında kuşkusuz tek çıkış yolu devletin desteklediği bir bakım kurumuna yerleşebilmeydi. Katılımcılardan birinin aşağıda yer verdiğimiz beyanı herhangi bir başka ekleme yapmamızı gerektirmeden, söylemek istediğimizi açıkça ortaya koymaktadır:

“Bağımsızlığımı, özerkliğimi koruyup sürdürmek için burada yaşamaya karar verdim. Başka nasıl yaşayabilirdim ki? Allaha çok şükür burada temel ihtiyaçlarımızı iyi karşılıyorlar.”

Katılımcıların buna benzer yanıtları, kurumda güvence içinde gereksinimlerinin karşılandığını ve kendileri için var olan tek seçeneği en iyi şekilde değerlendirme yönünde kararlılıklarını ifade ediyordu. Kurumda yaşamının kendi kararlarıyla olduğunu söylemişlerdi. Biz de bu kararı ne denli bağımsız ve isteyerek verdiklerini daha derinlemesine anlayabilmek için katılımcılara bir başka soru yönelttik.

“Çocuklarınıza yaşlılar evinde yaşamaya karar verdiğinizizi söylediğinizde ne dediler, tepkileri ne oldu?”

Yanıt:

“Hiçbir şey söylemediler.”

Sükut ikrardan gelir! Başka bir deyişle ebeveynlerinin kararlarını onlar da onaylamışlardı! Dışardan herhangi bir yönlendirme, zorlama olmadan kendi istek ve iradeleriyle bakımevine yerleşmeye karar verdiklerini düşünebiliriz. Ancak, konuyu böyle yorumlarsak sözkonusu bireyin herhangi bir başka seçeneğinin olmadığı gerçeğini gözden kaçırmış oluruz. Bu kararın ne denli isteğe bağlı verildiği bize göre bir soru işaretidir!

Kuruma Yerleşme/Yerleştirilme Öncesinde Kiminle Yaşadığı

Görüşmelerimiz çerçevesinde kuruma yerleşmeden önce katılımcıların kiminle birlikte ya da nerede yaşadıklarını (ikamet ettiklerini) yoklamak istedik. Amacımız en sonunda kurum bakımı altına girme kararlarının gerisindeki gerçek nedeni anlamak, gün ışığına çıkarmaktı. Katılımcıların 13’ü (%43,33) eşlerinin ölümü ya da bekâr olmaları nedeniyle kuruma yerleşmeden önce tek başlarına yaşamaktaydılar. Bu grupta yer alanlar kendi başlarına yaşamı sürdürmenin güçlükleri karşısında bir kuruma yerleşmeyi kabul edilebilir bir durum olarak algılama eğilimindeydiler. Öte yandan dul kalanlar bir kurumda yaşıyor olmaktan acı duyduklarını söylediler. Bu yöndeki olumsuz duygular anlaşılabilir; bu, eşini kaybetmenin üzüntüsüyle verilen tepkiydi. Katılımcılar arasında evli olan üç çift daha önce eşleriyle birlikte yaşamaktaydılar. Ancak maddi sıkıntılar nedeniyle yaşamlarını sürdürme güçlüğü onları eşleriyle birlikte kuruma yerleşmeye yöneltmiş-

tir. Katılımcıların 8'i (%26,66) daha önce evli çocuklarıyla yaşarken, daha sonra kuruma yerleşmişlerdir. Bunların çoğu oğullarıyla bir aradaydı. Bu durumda sık sık yaşanan aile içi (domestik) anlaşmazlıklar, özellikle de gelinleriyle olan çatışmalar birlikte yaşamı onlar açısından çekilmez hale getirmiştir. Ekonomik zorluklar gibi etkenlerin birlikteliği de göz önüne alındığında çocukların ebeveynlerinin kararlarına neden karşı çıkmadıkları, sessiz kaldıkları çok açık ortada.

Günümüzde ortalama yaşam süresi uzarken sayılarının artmakta olduğunu söylediğimiz yaşlılar çalışma çağı dışında kalanlardır. Çalışma çağı dışında kalanların yükü ise çalışma çağındaki kişilere yükleniyor. Tutunmaya çabaladığı kentsel ortamda üstüne üstlük yaşlı anne babanın yükünü taşıma maddi sıkıntısı olan yetişkin evlada zor ve külfetli (sıkıntılı) gelebilir.

Geleneksel Destek Sistemi ve Değişme: Aile Desteğinden Devlet Desteğine Geçiş: Geriye Bakış

Görüşmeler sırasında birara katılımcılardan ilk erginlik dönemlerini anımsamalarını istedik. O dönemde benzer bir sorunla karşı karşıya geldikleri takdirde ebeveynlerini yatılı kuruma yerleştirme konusundaki görüşlerini anlamak istedik. İzzet Bay-sal'da yaşamaya olumlu bakan katılımcılarımızın görüşlerinde gerçek duygularını ne denli yansıttıklarını gün ışığına çıkarmayı hedefledik.

“Gençken anne-babanızı bir kurum bakımına yerleştirmeyi düşünür müydünüz?” sorumuza katılımcıların 24'ü (%80) olumsuz yanıt verdi. Halbuki daha önce kurumda yaşamayı nasıl değerlendirdikleriyle ilgili kendileri hakkındaki sorumuza 21'i (%70) olumlu olarak yanıtlamışlardır. İki sorunun yanıtı paradoksal (birbirine aykırı) gözükabilir. Ancak, soruların çapraz sorgulanması sonucu elde edilen bulgular katılımcıların gerçek duygularını yansıtmaktaydı.

Katılımcıların ebeveynlerini yatılı bakımevine yerleştirme konusuna nasıl baktıkları aşağıda alıntılarımız beyanlarda açıkça görüyoruz:

-“Annem kör ve Alzheimer'dı. Babam yıllar önce vefat etmişti. Ben annemi yanıma alıp bakımını üstlendim. Bildiğiniz gibi hasta yaşlıları bu tür kurumlar bünyelerine kabul etmiyor. O denli hasta olmasaydı da onu bir kuruma yerleştirmeyi aklımın ucundan bile geçirmezdim. O zamanlar kimse böyle bir şey yapmayı düşünmezdi!”

-“Ebeveynlerimi bir kuruma yerleştirmeyi hiçbir zaman düşünmedim, yönelmedim. İncinir, kalpleri kırılır, kötü muameleye maruz bırakıldıklarını düşünebilirlerdi.”

Katılımcının beyanını tersinden okuyacak olursak; açıkça dillendiremediği duygusunu yorumlarsak, “ben incindim” demek istiyor.

-“Ana-babayı bir kurum bakımına terk etmek fikri bana çekici gelmiyor. Ne ben ne de erkek kardeşlerim hiçbir zaman ana-babamızı bir kuruma yerleştirmeyi düşünemedik. Babam erken yaşta öldü, ama annemiz 63 yaşında akciğer kanserinden ölene dek ona biz baktık.”

-“Benim kendi kendime bakabilme, maddi fiziksel gücüm var. Bu nedenle kimi zaman kendi kendime “Neden ben buradayım?” diye soruyorum. Kızıma gelince, o hiçbir zaman neden annemi ben kuruma bırakmak zorunda kaldım?” diye kendi kendini sorgulamıyor!”

-“Annem ben iki buçuk yaşındayken öldü; babam 52’sine kadar yaşadı. Sizlerin de büyük bir olasılıkla gözlemiş olduğunuz gibi bu kurumda akli (mental olarak) dengesi olmayan kimseler var. Onlar burada tutulmamalı. Akli başında değiller. Büyük bir olasılıkla ilk kez kuruma kabul edildiklerinde onların da akıl sağlıkları yerindeydi. Ben babamı bir kuruma yerleştirmeye herhalde cesaret edip, kalkışamazdım. Eğer ikimiz birlikte kabul edilseydik belki o zaman onayım olurdu.”

-“Annem öldüğünde 64 yaşındaydı. Ona ben baktım. Babam ölmüştü. Annem de babam ölene dek ona baktı. O zamanlar böyle kurumlar yoktu. Zaten de onu kendimden uzak bir yere yerleştirmeyi düşünemezdim. Çok hastaydı, yürüyemiyordu bile!”

-“Bu sorunun karşısında ne demeliyim? O zaman var olan koşullara bağlıydı bu. Türkiye’de yatılı bakım kurumları iyi değil. Geçenlerde bir çift ayakkabı almaya bir tanıdığımın dükkanına gitmiştim. Dükkan sahibi beni genç bir delikanlıya, Teyze. Teyzem bir yatılı bakım kurumunda yaşıyor.’ diyerek beni tanıttı. Çocuk adeta çarpıldı ve ‘Ben annemi hiçbir zaman kurum bakımına terketmezdim’ dedi. ‘Hiçbir zaman’ diye sözünü tekrarlayıp düşüncesinin altını çizdi. Ben ona kendi durumumun rasyonel (ussal) açıklamasını yapmaya çalışsam da, o ne yazık ki, bir türlü anlayamadı!”

Dükkandaki delikanlının tepkisi, bir yaşlıyı kurum bakımına bırakmayı toplumun kabullenemediği, onu damgaladığının çok açık örneği. Diğer katılımcılardan bazıları da bu görüşümüzü adeta kanıtlarcasına toplumun tepkisini çekmekten ürküp dışarı çıkmaktan kaçındıklarını belirttiler.

Katılımcıların beyanlarının ortaya koyduğu gerçeği özetleyecek olursak, yatılı bakım kurumunda yaşıyor olmalarına ilişkin duyguları çok karmaşık. Çoğu İzzet Baysal’a kendi istekleriyle gelerek yerleştiklerini ve mutlu olduklarını vurgulamışlardı. Buna rağmen görüşmelerimizin daha ileriki saatlerinde kendi anne-babalarını benzer bir kuruma yerleştirme fikrine olumsuz baktıkları anlaşıncıya örtülü biçimde kurum bakımını aile desteğine yeğlemedikleri gün ışığına çıkıyor.

Yaşlının Kurum Bakımına Yerleşmesi Sonrasında Doyum Elde Etme Derecesi

Yaşlının kendine yabancı, yeni bir ortamda yaşamaya başlamasının etkisi ve göstereceği duygusal tepki kuruma kesin uyum sağlamasını etkiler. Yaşlıların kuruma yerleşme-

leri ya da yerleştirilmeleri sonrasındaki deneyimleri, uyum sağlama dereceleri, yaşamla ilgili bakış açıları hakkında araştırmamız kapsamında elde edilen veriler inceleme nufusu içindeki katılımcıları psiko-sosyal değişkenler açısından iki grupta kategorize etmemizi olanaklı kıldı. Birinci grupta yer alanlar yakın geleceğe karamsar bakan, toplumdan soyutlanmış olmaktan yakının, birlikte yaşayacakları yeni arkadaşlarıyla ilişki kurmaya direnç gösteren, içinde bulunduğu çevreye yabancılaşmış, öz benliği düşük, depresif, güçsüz kişilerdi. Bunun olağan sonucu, kurum yaşamından düşük doyum elde etmeleriydi. Yatılı bakım kurumunda yaşayanları toplumun dışlayıp, damgalayacağı kaygısıyla, sokağa çıkıp kalabalıklar arasına karışmaktan çekinen kimselerdi. Yeni yaşamlarına uyum sağlayamayanlar için o anki durumları sanki artık yaşamlarının en son evresiydi. Gelecekleri hakkında düşüncelerini almak istediğimizde, hedef ve umutlarının neler olduğunu yokladığımızda beyanları benzer nitelikteydi. şÖyle ki;

- “Gelecek için hiç umudum yok, bir an önce ölmek tek isteğim”

Açıklama çok net olarak yaşamdan el çekmiş olma durumunun gostergesiydi. Yaşama gücünü artık yitirmişlerdi. Bu gruptakilerin daha iyi uyum sağlamalarına yardımcı olmak için aile ortamından yatılı bakım kurumuna yumuşak geçişi sağlamak üzere rasyonel (ussal) stratejiler geliştirmenin öneminin altı çizilmektedir.¹⁴ Personelin yakın ilgisine ve çözölmüş olan aile ilişkilerinin yeniden oluşturulması için ailenin diğer üyeleriyle ortak çaba gostermelerine büyük gereksinim vardır. Bu kuruma uyum sürecini olumsuz yönde etkileyen “terkedilmişlik” duygusunun üstesinden gelmelerini sağlayacaktır.

Kurum yaşamından daha fazla hoşnutluk gosterenler; yaşamdan doyum elde edenler, morali yüksek olanlar, kuruma eşleriyle birlikte yerleşmiş olanlar, diğer kategori içinde değerlendirilenlerdi. Bu grupta yer alanlar etkinlik odasındaki çalışmalara katılmaya, el becerilerini geliştirmeye istekli olanlardı. Yüksek toplumsal katılım kuruma iyi uyum sağlandığının gostergesiydi. Bu gruptakiler fiziksel ve zihinsel sağlıklarının yerinde olmasına, eğitimli olmalarına, mali güçlerine ve eşleriyle birlikteliklerine işaret ederek kendilerinin diğerlerinden üstün olduklarını düşünenlerdi. Diğer grupla birlikte anılmak istemiyorlardı. Bakış açıları yanlış ya da doğru, kendileri hakkındaki böylesine olumlu değerlendirmelerin kuruma uyum sağlamalarına katkısı vardır.

Kuruma Yerleşme Sonrası Aile Üyeleriyle İlişkiler

Çocuksuz yaşlıların kuruma yerleştikten sonra ortama uyum sağlamaları daha yüksek bir olasılıktır. Oysa, daha önce belirttiğimiz gibi, bir yatılı bakımevinde ya-

¹⁴ Diana T. F. Lee, “Transition to Residential Care: Experiences of Elderly Chinese People in Hong Kong.” *Journal of Advanced Nursing*, 03092402, Volume: 30, Issue: 5, (Database: Academic Search Premier), 1999.

şayan yaşlının iyilik halini asıl etkileyen çocukları ya da yakın akrabalarının gösterdiği yakınlıktır; sık ziyaret edilmeyi beklerler. Başka bir deyişle uyum sürecine katkı yapmada aile yakınlarının tavırları önem taşır. Ziyaretlerin, özellikle de evlat ziyaretlerinin seyrekleşmesi, savsaklanma ve soyutlanma duygularına yol açar. Bu düşüncelerimizi gün ışığına çıkarabilmek için görüşmelerimiz süresince katılımcılarımıza akrabaları arasında kimlerin hangi aralıklarla kendilerini ziyaret ettiği sorusunu yönelttik. Elde edilen veriler kısa ziyaretlerin sadece dini bayram günlerinde ve yılbaşında yapıldığını gösterdi. Bazıları yakınları tarafından ziyaret edilmediklerini, ancak telefonla konuştuklarını belirttiler. Halbuki asıl istedikleri haftada bir gün ya da en az 15 günde bir ziyaret edilmektir.

İzzet Baysal Huzurevinin o zamanlar müdiresi olan Hülya Sözlü'yle yapmış olduğumuz görüşmede, yaşlılar için ziyaret edilmenin ne denli önem taşıdığı yönünde akrabaları aydınlatmaya personelin özel özen gösterdiklerini açıkladı. Ancak, gösterilen tüm çabaya rağmen kimi zaman bazılarını anne-babalarını ziyaret etmeye ikna etmede güçlük yaşadıklarına değindi. Ana-babasını ziyaret edenlerden bazılarının ise, ebeveyninin sorumluluğunu üstlenmeyerek onları bir kurum bakımına terk etmenin yarattığı suçluluk duygusuyla geldiklerini belirtti. Özellikle kız çocukların ana-babalarını sık ziyaret etmelerine rağmen yaşlı ebeveynin özüne saygısını koruma çabasının ve kurumda yaşamının yarattığı zorlukların psikolojik olarak ebeveyn-çocuk arasında bir uzaklık duygusuna yol açtığına işaret ediliyor.¹⁵ Ziyaretler seyredikçe bu duygu daha da anlaşılır hale gelmektedir. Kültürel farklılıkları göz önüne aldığımızda, bize göre kimi yaşlının uzaklık duygusunu gizleme eğilimi çocukları tarafından hiç aranmıyor olmalarından kaynaklanıyordu.¹⁶

Görüşmeler esnasında katılımcıların aşağıda alıntılanadığımız beyanları, çocukları ya da yakın akrabalarının kendilerini ziyaret etmedikleri için duydukları düş kırıklığının üstünü örtmek ve onları suçlamamak adına kendine ilgisiz olanı mazur (hoş) görmeye çabaladıklarını açıkça ortaya koyuyor.

-"Kızlarım zaman zaman beni ziyaret ederler. İlk kez kurumda yaşamaya başladığımda buraya gelir ağlarlar, 'Sen nasıl bu kurumda yaşıyorsun' diyerek üzüldüklerini ortaya koyarlardı. Yazın beni daha sık gelir, görürler. Çalışıyorlar, boş zamanları sınırlı olsa da zamanlarının büyük bir bölümünü evden işe, işten eve gidip gelerek geçiriyorlar. Benzin pahalı!"

-"Kızım, bazen de kız kardeşim beni ziyaret eder. Kızım çok doğal olarak her hafta gelemez. Mantıklı olmak gerekiyor, bakması gereken eşi ve çocukları var. Ben bağışlayıcıyım; herkes kendi hayatını yaşar. Kızım beni ayda bir ziyaret eder ama ben 'daha sık gelip görmüyor' diye ona kızmıyorum."

¹⁵ Sheldon S. Tobin, "Institutionalization of the Aged", *Transitions of Aging*, Ed. by Nancy Datan, Nancy Lochmann, Academic Press, London, 1980, p. 203.

¹⁶ Bkz. (7), Philadelphia'daki yaşlılar evindeki gözlemden.

-“Kızlarım ve torunlarım uzakta yaşıyorlar. Israr etseler bile ben onların sık gelmelerini istemiyorum. Beni gelip görmeleri için yol parası çok fazla. Sık sık telefonla beni arayıp bir isteğim olup olmadığını sorarlar.”

-“Evet, çocuklarım var ama onlardan herhangi bir beklentim yok.”

Bir kez daha vurgulama gereğini duymaktayız; bir kurumda yaşamakta olan yaşlı-nın psikolojik iyilik hali ailesinin üyelerinden alacağı sosyal ve duygusal desteğe doğ-rudan bağlıdır. Yatılı bakım evi personelinin kurumda yaşayanlarla akrabaları arasında daha iyi ilişkiler gerçekleştirici stratejiler üretmeleri çok önemlidir.

Sonuç’a Doğru

Yazımızın başında belirtmiş olduğumuz gibi bu makaledeki bilgilere temel oluş-turan araştırmanın ana hedefi, haklarında çok fazla araştırma yapılmamış olan, İs-tanbul’daki bir yatılı bakım kurumunda sürekli kalan yaşlı nüfus hakkında bilgi edinmektir. Özellikle yaşlıya destek sistemindeki dönüşümleri ve de bir kurumda ba-kıma teslim edildiğinde uyum sağlama becerisinin boyutlarını da irdelemeyi amaç-ladık. Araştırmanın açıklayıcı olması tasarlandı. Genel örnekleri ve karakteristik özellikleri araştırdık. Araştırmanın doğası itibarıyla bulgular açıklayıcı olsa da gene de çalışmamızda çağdaş Türk toplumunun değişen eğilimlerini ve yaşlıya destek sis-teminin gerisindeki ana etkenlerin belirlenmesi için aynı konuda başka araştırmala-rın da yapılması gereğini ortaya koyan yeterli bulguya ulaşılmıştır. Acaba ülkemizde gelenekselden resmi (formel) bakım sistemine geçiş yönünde taleplerde belirgin bir değişme olduğu söylenebilir mi? Eğer yatılı bakım yönünde giderek taleplerde artış varsa bu değişikliğin gerisindeki nedenler neler?

Son yıllarda sayıları hızla artmakta olan yaşlılar arasında çalışma kapsamı dışında-ki ekonomik olarak orta ve üst gelir grubundakilerle kamusal ve özel sektörde yaşı-makta olan diğer yaşlılar hakkındaki gerçeklerin de ortaya konması gerekir. Bizim araştırmamızın katılımcıları alt gelir grubundaki, genelde herhangi bir sosyal güvence-si olmayan yaşlılardı. Bizim asıl amacımız kuşaklararası ilişkilerin niteliğini belirle-mektir. Ayrıca modern kentsel yaşamın omuzlarına yüklediği güçlükler ve geleneksel kültürel değer ve normlar karşısında genç yetişkin kuşakların “bakım sağlama” yö-nündeki rol ve görevlerini nasıl değerlendirdiklerini irdelemek de önemliydir.

İzzet Baysal Yaşlı Bakımevi’ndeki araştırmanın sonuçları orada yaşamakta olan yaşlıların farklı algılamalarını ortaya koydu ve kendilerine yabancı bir çevrenin günde-lik yaşam döngüsüne uyum sağlama yeteneğinin gerçek iç yüzünü görmemizi sağladı. Yeni yaşam biçimine ne denli uyum gösterdikleri, bir yatılı bakım kurumuna yerleşmiş olmayı ne denli meşru (geçerli) bir durum olarak kabullenmelerine bağlıdır.

Kayıtsızlık, terkedilmişlik duygusu, kendini alçalmış olarak hissetme, depresyon, en çok sevdiklerinden ayrılma sonucu alışıık olduğu gündelik yaşamdan el çekmek zo-runda kalmanın olumlu uyum sağlama sürecini olumsuz etkilediğini gözledik. Böyle-

sine duygusal tepkilerin en aza indirgenmesi, yaşlanmaya ve yaşlıya genel bakış açılarının değişmesine bağlıdır. Yaşlanma kişinin yaşam sürecinin edilgin bir evresi değildir. Yaşlı bireyde sadece yardıma gereksinimi olan kişi olarak algılanmamalıdır.

Alan çalışması yaşlıların tümünün tekdüze, birbirine benzer kimseler olmadığını, aralarında çok çeşitli bireysel farklılıklar olduğunu ortaya koydu. Fiziksel ve zihinsel sağlıkları elverdiği oranda becerileri azımsanmamalıdır. Üretilecek sosyal politikalar, yaşlıların etkin, daha yüksek nitelikli bir yaşam sürdürmelerini, her türlü gereksinimlerini kendi başlarına karşılayabilmelerini, özüne saygı ve özelliklerini kurumalarını sağlayacak koşul ve önlemleri hazırlamayı hedeflemelidir.

Kurumda gerçekleştirdiğimiz görüşmeler süresince elde ettiğimiz bilgiler doğrultusunda önemli olduğunu düşündüğümüz bir hususa değinmeden görüşlerimizi sonlandıramayacağız. İzzet Baysal ve benzeri kurumlara atanacak personelin niteliği ve özellikle de atandığı yerde sürekli çalışıyor olmasının verilen hizmetin eksiksiz yerine getirilmesinde yaşamsal önemi vardır. Kişiler (konumuzda yaşlılar) personele alıştırılıyor, bağlanıyor. Başka bir yere atanma sonucu, kurumdan ayrılmaları düş kırıklığına yol açıyor. Personelin de sürekli yer değiştiriyor olması onların da bir başka yere uyum sağlamasını geciktirebilir, engel olabilir. Kimi zaman karşılaştıkları kişisel dramlar personelde de travma yaratıyor.

Personelin hizmet sunulan kişi için önemini katılımcılara yönelttiğimiz bir soruya verilen yanıtlar çok açık ortaya koymuştur. Katılımcılara kurumda nelerin iyi olduğunu, işleyiş biçimi açısından neyi beğendikleri yönünde soru yönelterek görüşleri incelendi. Hemen hepsi o dönem müdür yardımcılığı görevini o kurumda 10 yıldan beri sürdüren Sosyoloji Bölümümüzden mezun birinin adını verdiler. Soruya dikkatinizi çekelim; onlara kurum yaşamında nelerin iyi gittiğini sorduk; kimin iyi olduğuna işaret etmelerini beklemedik. Ancak yanıtlar aynıydı. Kendiliğinden müdür yardımcısının adını verdiler, çok iyi olduğunu, onu çok sevdiklerini söylediler. Bu da sosyal hizmet çalışanıyla birlikte bir sosyoloğun da alanda çok başarılı olabileceğinin göstergesidir. 21. yüzyılın davranış biçimi; ekip çalışmasıdır. Sosyal bilimlerin tüm alanlarında uzman personelin el birliği sağlandığı ve kadrolar ona göre ayarlanabildiği takdirde büyük adımlar atılabilecektir.

Sonuç

İstanbul gibi kültürel açıdan kozmopolit bir metropoliten ortamda, sosyo-ekonomik değişimler ve maddi baskılar nedeniyle devlet destekli yüksek kaliteli yatılı bakım kurumlarına artık daha fazla gereksinim vardır. Ancak, her şeye rağmen birincil grup desteğinden ikincil (formel) bir ortama geçmek yaşlı bireyi travmatize eder. Ülkemizde yaşlılar hâlâ çocukları tarafından bakılmayı yeğlemektedir. Evlâdın ebeveynine karşı sorumluluğu öncekine göre daha az baskı yapıyor olsa da tamamen ortadan kalkmış değildir. Evlada ait böyle bir sorumluluğun önemsenmediği bir kül-

tür ortamındakilere bir kurumda yaşamakta olan yaşlılarımızın tepkilerini, aile desteğine verdikleri değeri anlatabilmek güçtür. Sosyal politikalar tasarlanırken hızla değişmekte olan ülkelerde sosyal ve kültürel temelin aynı hızda dönüşmediği gerçeği gözden kaçmamalıdır.

Giddens'in da vurguladığı gibi kısmen küreselleşmenin doğrudan etkisiyle günümüzde gelenek ötesi toplum düzeninden söz edilebilir. Kültürel açıdan kozmopolit bir toplumda gelenek geçerliliği açısından tartışmaya açık olmalıdır. Giddens'a göre gelenek ötesi olsa da geleneğin tümüyle toplum yaşamından yok olması söz konusu bile değil. Gelenek yeniden yapılandırılarak gündelik yaşamın bazı kesimlerinde, ailede, cinsel ilişkilerde, cinsiyet ayrımında varlığını koruyor, sürdürüyor, etkisi hâlâ güçlü.¹⁷

Sonsöz

İnsanlar için yaşlanma kişiliğin gelişim sürecinin kaçınılmaz son evresidir. Yaşla birlikte cilt kırışır, kimi duyu organlarının işlevleri öncesine oranla zayıflar. Kötümser duygular benliği tutsak eder. Asıl önemli olan bireyin ruhen yaşlanmaması, yaşama sevincini yitirmemesidir. Yaşamın en son evresinde olsa bile canlılığını koruyan, gelecek için hedefleri olan yaşlı, gençtir! Yaşamda bir amacı, herhangi bir beklentisi olmayan genç ise, yaşlıdır. Yaşamı doya doya yaşamak için zorluklar karşısında yılmadan, yıkılmadan, korkulara yenik düşmeden savaş vermeye çabaladığı, sanatın, doğanın güzelliklerinden tad aldığın oranda genç kalırsın.

Yaşlı kuşaklar deneyim ve bilgilerini genç kuşaklara aktarırlar. Toplumsal katılımın kaynağını oluştururlar. O halde yaşlının ailelerine ve topluma katkıda bulunmalarına izin verilmeli, olanak sağlanmalıdır. Bu kuşaklararası birlik bütünlüğü sağlar, geliştirir. En son olarak tekrar vurgulayalım, yaşlılık bir edileşme dönemi değildir!

Kaynakça

- Albert, Steven Mark & Cattell, Maria G.: *Old Age In Global Perspective: Cross Cultural and Cross National Views*, MacMillan Publishing Company, G. K. Hall and Co. New York, 1994.
- Giddens, Anthony: *Beyond Left and Right: The Future of Radical Politics*, Polity Press, Great Britain, 1998.
- Hareven, Tamara K.: *Aging and Generational Relations Over The Life Course: A Historical and Cross Cultural Perspective*, Walter de Gruyter, Berlin, 1996.
- Harvey, David: *Yeni Emperyalizm*, Çev. Hür Güldü, Everest Yayınları, İstanbul, 2004.

¹⁷ Anthony Giddens, *Beyond Left and Right: The Future of Radical Politics*, Polity Press, Great Britain, 1998, p. 5-6.

- Kağıtçıbaşı, Çiğdem: *Benlik, Aile ve İnsan Gelişimi: Kültürel Psikoloji*, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010.
- Kıray, Mübeccel: *Kentleşme Yazıları*, Bağlam Yayınları 129, İstanbul, 1998.
- Lee, Diana T. F.&Woo, Jean&Mackenzie, Ann E.: "A Review of Older People's Experiences With Residential Care Placement", *Journal of Advanced Nursing*, 03092402, Volume: 37, Issue: 1, (Database: Academic Search Premier), 2002.
- Lee, Diana, T. F.: "Transition to Residential Care: Experiences of Elderly Chinese People in Hong Kong", *Journal of Advanced Nursing*, 03092402, Volume: 30, Issue: 5, (Database: Academic Search Premier), 1999.
- Tobin, Sheldon S.: "Institutionalization of the Aged", *Transitions of Aging*, Ed. by Nancy Datan, Nancy Lochmann, Academic Press, London, 1980.

SAĞLIK ALANINDA SOSYAL HİZMET

Aylin DİKMEN ÖZARSLAN

Sağlık, gündelik yaşamda çok sıklıkla ve kolaylıkla kullandığımız bir terimdir. Sevdiklerimiz için en fazla tekrarladığımız iyi dileğimiz; sağlıklı günler, sağlıklı bir yaşamdır çünkü sağlık, “iyi bir yaşam” için temel bir gereksinimdir. Sağlıklı olmanın değeri, “herşeyin başı(nın) sağlık” olduğu nakarat gibi tekrar edilir. Buna karşılık hastalık durumu, kişinin normal gündelik yaşamını sekteye uğratar, kişide kaygı yaratarak güvenlik duygusunu zedeler. Daha ciddi ve şiddetli sağlık sorunları kişinin yaşamını tehdit eder boyutlara gelebilir. Diğer bir deyişle tüm insan toplumları, Burry’nin işaret ettiği gibi, kültürel ve maddi bütün kaynaklarını hastalıkla mücadele edebilmek için harekete geçirirler¹ de hastalık bireysel ve toplumsal yaşamın kaçınılmaz bir gerçeğidir.

Susan Sontag, *Metafor Olarak Hastalık* adlı kitabına, “hastalık, hayatın gece karanlığıdır” diye başlar. “Doğup hayata gelen herkes, biri ‘sağlıklılar’, diğeri ‘hastalar’ ülkesinde olmak üzere çift vatandaşlığa sahiptir bu yeryüzünde. İstisnasız hepimiz, bize kalsa sadece ‘iyi’ pasaportuyla yaşamayı tercih etmemize rağmen, günün birinde -en azından bir süreliğine- kendimizi öteki ülkenin hüviyetini taşıyor durumda bulmaktan kurtulamayız”.² Başka bir deyişle, her insanın yaşamı boyunca az ya da çok, kısa veya uzun süreli, hafif ya da ciddi bir şekilde hastalık durumunu deneyimlemesi kaçınılmazdır. Sontag’ın anlattığı bu durumu Burry basitçe; “insan olmak sağlık ve hastalıkla ilgili olmak demektir”³ şeklinde ifade etmiştir.

Sağlık, insan yaşamında bu kadar merkezi ve önemli bir yer tutmakta ve dediğimiz gibi gündelik dilimizde sıklıkla yer bulmaktaysa da, bir dakika durup düşündüğümüzde sağlık kavramını tanımlamanın hiç de kolay olmadığını fark ederiz. Bu zorluk, kavramın çok boyutlu doğasından kaynaklanmaktadır.

Başlangıçta sağlık; hastalık ve ölümün olmaması durumu olarak tanımlanmaya çalışılmıştır. Modern Batı tıbbi biyomedikal (tıbbi) modele dayanmaktadır. Bu model, sağlık ve hastalık olgusuna tıbbi olarak yaklaşmaktadır. Bu modelin temelinde, akıl ve beden ayrı ayrı (akıl/beden dualizmi) tedavi edilebileceği anlayışı bulunmaktadır. Beden, makine gibi tamir edilebilir ki bu durumda doktorun, mekanik bir arızayı giden mühendis gibi davrandığı kabul edilmektedir. Ancak, biyomedikal model indirgemecidir; hastalıkların açıklanmasında biyolojik değişikliklere vurgu yapılmakta, sosyal ve psikolojik etkenler dışlanmaktadır. Dolayısıyla bu tanım sağlık, hastalık, rahatsızlık

¹ Micheal Burry, *Health and Illness in a Changing Society*, Routledge, New York, 1997, s. 1.

² Susan Sontag, *Metafor Olarak Hastalık*, Çev.: Osman Akinhay, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2005, s. 3.

³ Burry, a.g.e., s. 1.

ve sağaltım kavramlarını sınırlamaktadır. Beden bireyden izole edilmekte, hastalığın sosyal ve ekonomik nedenleri göz ardı edilmektedir.⁴ Bu açıdan biyomedikal model, sağlık ve hastalığın tanımlanmasında yetersiz kalmaktadır. Örneğin Kovács sağlığı, kişinin doğal ve sosyal çevresine uyumlanmayı sağlayan fiziksel ve zihinsel durum olarak tanımlamaktadır.⁵ Bu tanımla, beden ve zihnin, sağlık ve hastalık süreçlerinde birbirinden ayrı düşünülmemeyeceğini belirtmektedir.

Öte yandan sağlık ve hastalığın kişinin yaşam koşulları ve alışkanlıkları, sosyo-ekonomik durum, çalışma ve çevresel koşullar ile ilişkili olduğu Hipokrattan bu yana dile getirilmiştir. Bu bağlamda on dokuzuncu yüzyılda hastalıkların sosyal kökenleri ve özellikle yoksulluğun sağlığa etkisi üzerinde ısrarla duran Rudolf Virchow'u anmak gerekmektedir. Virchow, hastalığın kişisel ve özel bir durum olmadığını fakat patolojik yaşam koşullarının dışı vurumu olduğunu belirtmiştir. Dolayısıyla öncelikle bu elverişsiz yaşam koşullarıyla ilgilenmek durumunda olduğunu belirttiği tıbbın sosyal bir bilim olduğunu savunmuştur.⁶ 1915 yılında ise Grotjhan, *Sosyal Patoloji* adlı kitabında, gene sosyal faktörlerin kişinin sağlığı üzerindeki etkilerine dikkat çekmiş, bu koşulların düzeltilmesi yoluyla hastalıklarla mücadelede olumlu sonuçlar alınacağını savunmuştur. Ayrıca sağlık ve hastalık kavramlarının sosyal boyutuna farklı bir açıdan işaret ederek kişinin sağlık sorunlarının sadece kendisini değil, ailesinden başlayarak bütün toplumu ilgilendirdiğine dikkat çekmiştir.⁷ Dolayısıyla sağlık ve hastalık süreçlerinin iki açıdan sosyal fenomenler olduğunu söyleyebiliriz. Bir yandan bu süreçlerin basitçe kişisel durumlar olmadığı açıktır. Kişinin sağlık sorunları, sahip olduğu gündelik görev ve sorumluluklarını, kısa veya uzun süreli olarak yerine getirememesi anlamına gelmektedir. Bu durum, hastanın yakın çevresinden başlayarak toplumun genelinde etkili olmaktadır. Bununla birlikte kimin sağlıklı, kimin hasta olduğuna dair kararlar toplumsal ve kültürel koşullara bağlı olarak tanımlanmaktadır. Sağlık sorunlarıyla nasıl başa çıkılacağı, sağlık bakım hizmetlerinin sunumu ve bu hizmetlerden kimin ne şekilde yararlandırılacağı da gene toplumsal süreçler içinde belirlenmektedir. Öte yandan, konumuzla daha yakından ilgili olan boyutuyla, sağlık ve hastalık durumu, sosyal ve çevresel faktörlerden büyük oranda etkilenmekte, bunlara bağlı olarak ortaya çıkmakta, şiddetlenmekte ya da form değiştirebilmektedir.

Özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrasında, tıbbi tanı ve tedavi yöntemlerinde önemli gelişmeler olmuş, daha öncesinde önemli sağlık sorunları olarak görülen ve insanların yaşamlarını tehdit eden pek çok hastalığın tedavisi mümkün hale gelmiştir. Buna

⁴ Sarah Nettleton, *The Sociology of Health And Illness*, Polity Press, Cambirdge, 2006, s. 2-3.

⁵ Jozsef Kovács, "Concepts of Health And Disease", *The Journal of Medicine and Philosophy*, Vol.: 14, Kluwer Academic Publishers, Netherlands, 1989, p. 261-267, p. 264.

⁶ Graham Seamber, "Health Inequalities", *Sociology of Health And Illness*, Vol.: 34, No: 1, 2012, pp.: 130-146, onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/j.1467-9566.2011.01387.x/pdf, 21 Şubat 2013, s. 131.

⁷ Aktaran Kemal Çakmaklı, "Türkiye'de Sağlık Hizmetlerinin Bütünlenmesinde 'Tıbbi Sosyal Hizmet'in Önemi", Doktora Tezi, Sermet Matbaası, İstanbul, 1976, s. 21.

bağlı olarak uzayan yaşamda, ölüm ve hastalık dışındaki olguların önemi artmış, sosyal ve ekonomik faktörlerin sağlık üzerindeki etkisi giderek büyümüştür.⁸ Böylece yukarıda sözünü ettiğimiz, hastalık ve ölüm gibi negatif göstergelerin bulunmayışının pozitif bir duruma (sağlıklı olma haline) işaret etmesi üzerine kurulan sağlık tanımının baştan beri varolan yetersizliği daha açık hale gelmiştir. Bu nedenle Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ), sosyal ve psikolojik süreçleri de içeren daha kapsamlı bir tanıma benimsemiştir. 1948 yılında ilan edilen bu tanıma göre sağlık, *sadece hastalık ve sakatlığın olmayışı değil ancak fiziksel, ruhsal ve sosyal açıdan tam bir iyilik halidir.*

Daha açık bir ifadeyle DSÖ'nün tanımına göre sağlık, fiziksel, zihinsel ve ruhsal iyilik halinin yanında kişinin sosyal, kültürel, ekonomik, siyasi, dini ve çevresel koşulları açısından da kendini iyi hissettiği bir durumdur. Bu tanım da, çok genel kavramlar kullandığı ve sözü edilen "tam iyilik hali"nin ne ifade ettiğinin açık olmaması nedeniyle bir çok eleştiri almaktaysa da, sosyal ve psikolojik süreçleri hesaba katarak görünür kılması, böylece sağlığın sadece biyoloji ve tıbbın konusu olamayacak kadar geniş ve çok yönlü bir kavram olduğunu ilan etmesi açısından önemlidir.

DSÖ'nün sağlık tanımının diğer bir önemi de tıbbın, hastalığa ve hastaya yaklaşımında, hastalığı merkeze alan mekanik bir bakış açısından, hastalık yerine hastaya odaklanan ve hastayı sosyal, psikolojik ve çevresel koşulları içinde değerlendiren bütüncül bir bakışa evrilmesinde oynadığı roldür. Sözünü ettiğimiz bu değişimde, karmaşıklaşan toplumsal yapı ile birlikte hastalıkların çeşitlenmesinin⁹ etkili olduğunu da belirtmeliyiz.

Eski tarım toplumlarında hastalık, aile gibi küçük gruplar içinde ortaya çıkardı. Ya da Foucault'nun ifadesiyle "hastalığın doğal yeri" aileydi.¹⁰ Dolayısıyla hasta kişinin tedavisi ve bakımı aile içinde sürdürülmekteydi. Fakat endüstrileşmiş toplumlarda geniş ailelerin çözülmesi, hastalıkların tedavi pratiklerindeki değişiklikler ve karmaşık tıbbi teknolojinin gelişmesi hastaneye yatmayı gerekli hale getirmektedir. Öte yandan günümüzde insanlar daha uzun yaşamakta ve bu nedenle geçmiştekinden çok daha fazla kronik hastalıklarla karşı karşıya kalmaktadırlar.

Modern hastalıkların temel açıklaması mikropolarken, değişen hastalık formlarıyla başka etkenler gündeme gelmektedir. Bu bağlamda Turner, stresin önemli bir kaynak haline geldiğine, böylece tedavi kavramının yerini de giderek bakım ve rehabilitasyonun aldığına dikkat çekmektedir. Bu nedenle Turner doktorların, hastalık ve rahatsızlıkların fizyolojik, kimyasal ve biyolojik yönleriyle ilgili bilgilerinin, hastaların tedavi ve kontrollerinde yetersiz kaldığını, sosyolojik becerilere giderek daha

⁸ İlker Belek, *Sınıf Sağlık Eşitsizlik*, Sorun Yayınları, İstanbul, 1998, s. 24-25.

⁹ Michel Foucault, *Kliniğin Doğuşu*, Çev.: İnci Malak Uysal, Epos Yayınları, Ankara, 2002, s. 35; Bryan S. Turner, *Tıbbi Güç ve Toplumsal Bilgi*, Çev.: Ümit Tatlıcan, Sentez Yayıncılık, Bursa, 2011, s. 17.

¹⁰ Foucault, a.g.e., s. 36.

fazla ihtiyaç duyar hale geldiklerini savunmaktadır.¹¹ Bu koşullarda, sağlık hizmeti sunumunda sosyal hizmetin gerekliliği ortaya çıkmaktadır.

Genel olarak sosyal hizmet mesleğinin temel amacı; insanlığın iyilik halinin artırılması ve sürekliliğinin sağlanması, her insanın temel gereksinimlerinin karşılanmasıdır.¹² İnsanın en temel hakkının sağlıklı bir yaşam sürdürebilmek olduğunu hatırlayacak olursak, sağlık alanında sosyal hizmet çok önemli, işlevsel ve temel bir alan olarak belirmektedir. Nitekim sağlık alanında sosyal hizmet, mesleki pratiğin kullanıldığı ilk alandır ve günümüzde gelişmiş ülkelerin çoğunda en geniş çalışma alanlarından biridir.¹³

Sağlık Alanında Sosyal Hizmet

Sosyal hizmet bireylerin, grupların ve toplulukların olası en yüksek sosyal, ruhsal ve fiziksel iyilik haline ulaşmaları için çabalamaktadır. Sosyal hizmetin sağlık alanındaki sorumluluğu ise, kişiyi belirli bir hastalığa karşı duyarlı hale getiren, hastalığa yakalanmasına neden olan ve hastalığın sürekliliğini sağlayan psikososyal etkenlerle ilgilenmektir. Sağlık sistemi içinde yer alan sosyal hizmet uzmanlarının temel görevi, hasta ve hasta yakınlarının, sisteme dahil olmasına yol açan sağlık sorununu çerçevesinde etkin ve yetkin bir hizmet almasını sağlamaktır.¹⁴

Sağlık alanında sosyal hizmet, sağlık hizmeti veren kurumlarda yürütüldüğünden buna tıbbi sosyal hizmet denmektedir. Tıbbi sosyal hizmet; “hastalık ve engellilik sürecinde ortaya çıkan psiko-sosyal sorunların önlenmesi ve çözülmesinde hasta ve ailesine yardımcı olmak amacıyla sağlık kurumlarında yürütülen sosyal hizmet uygulamaları bütünü olarak tanımlanmaktadır. Diğer bir tanım ise, 1995 tarihli, Türkiye Ulusal Sosyal Hizmetler Konferansı Sağlık ve Sosyal Hizmetler Çalışma Grubu Raporu’nda yer almaktadır. Buna göre tıbbi sosyal hizmet; “kişi, grup, aile ve toplumun sağlık hizmetlerinden etkin bir biçimde yararlanmaları amacıyla sosyal hizmet uzmanlarınca yürütülecek ekonomik, sosyal, psikolojik ve eğitsel boyutlarda, destekleyici ve geliştirici hizmetlerin sosyal hizmet disiplini ve mesleğinin yöntem ve felsefesiyle birleştirilerek tıp ve koruyucu sağlık hizmetleri çerçevesinde verilen hizmetler bütünü”dür.¹⁵

¹¹ Turner, a.g.e., s. 17.

¹² Özge Sanem Özateş, “Sosyal Hizmet Etiğinin Felsefi Temelleri”, *Toplum ve Sosyal Hizmet*, Cilt: 21, Sayı: 1, 2010, (Çevrimiçi) <http://asosindex.com/journal-article-fulltext?id=1650&part=1>, 30 Ağustos 2013, s. 94.

¹³ Gail Auslander, “Social Work in Health Care: What Have We Achieved?”, *Journal of Social Work*, Vol.: 1, 2001, (Çevrimiçi) <http://jsw.sagepub.com/cgi/content/abstract/1/2/201>, 13 Eylül 2013, s. 201.

¹⁴ Reginald Wells, “Social Services in Health Care And Medical Settings”, *Phylon*, Vol.: 38, No:3, 1977, p. 253-258, (Çevrimiçi) <http://www.jstor.org/stable/274587>, 18 Temmuz 2013.

¹⁵ Taner Artan, “Hastane Sosyal Hizmeti”, *Sosyal Hizmet*, Yayına Hazırlayanlar: Hakan Acar; Nilüfer Negiz; Elvettin Akman, Maya Akademi, Ankara, 2013, s. 235-248, s. 236.

Sağlık hizmeti sunumunda hasta bireyin hizmetlerden etkin bir şekilde yararlanmasının sağlanması ve bu süreçte hasta ve yakınlarının haklarının korunmasına yönelik olan sosyal hizmet uygulaması büyük önem taşımaktadır. Bu bağlamda sosyal hizmetin görevi, hasta ve yakınlarının sağlık bakımı hizmeti sürecinde karşılaşılabilecek sorunların çözülmesi ve planlanan tedavinin olası en kısa sürede ve etkin bir şekilde uygulanarak hastanın normal yaşamına dönmek için sağlanmasıdır. Aydemir ve Işıkhah, buradan hareketle sağlık alanında sosyal hizmetin görevinin hastanın onurunu koruması ve tıbbi sürecin insancillaştırılması olduğuna vurgu yapmaktadırlar.¹⁶

Tıbbi sürecin insancillaştırılmasından günümüz sağlık bakımında hakim olan biyopsikososyal modeli anlamamız gerekmektedir. Engel tarafından 1970'lerin ikinci yarısında geliştirilen model hastalığın en iyi, biyolojik etkenlerin yanında sağlık sorunlarında etkisi olabilecek sosyal ve psikolojik faktörlerin dikkate alındığı geniş bir çerçeveden değerlendirilerek anlaşılabilirliğini varsaymaktadır. Bu nedenle Engel, daha önce hakim olan biyomedikal modelin yeterli olmadığına ısrar etmektedir.¹⁷ Buna karşılık gerekli gördüğü biyopsikososyal model kişinin akıl, beden ve sosyal yönlerinin bir arada ele alındığı bütünsel bir yaklaşımdır. Auslander, geleneksel tıp içinde bu bütünsel yaklaşıma ilgi duyulmasının oldukça yeni olduğunu, buna karşın sosyal hizmetin çok uzun zamandır bu konuda ikna olmuş olduğunun altını çizmektedir. Sağlık alanında sosyal hizmetin öncüsü olan Dr. Richard Cabot, yüzyıldan daha önce doktorların, hastaların maddi durumları, düşünceleri ve kaygıları gibi bir takım bilgilere sahip olmadan geliştirdikleri tedavilerin yeterli olmadığını görmelerini sağlayacak sosyal bakışı kazanmaları gerektiğini belirtmiştir.¹⁸

Sağlık alanında sosyal hizmet 1900'lerin başından beri hizmet vermektedir. Bundan öncesinde genellikle yoksul ve düşkünlerin sağlık bakımından yararlanabilmeleri için hayırseverler ve gönüllüler tarafından yürütülen sosyal hizmet uygulamaları görülmektedir. Modern anlamda tıbbi sosyal hizmetin habercisi olarak kabul edilen ilk almoner¹⁹ olan Mary Steward, 1895 yılında İngiltere'de göreve başla-

¹⁶ İshak Aydemir; Vedat Işıkhah, "Hasta Hakları Birim Sorumlularının Karşılaştıkları Sorunlar ve Çözüm Önerileri", *Toplum ve Sosyal Hizmet*, Cilt: 24, Sayı: 1, 2013, s.7-24, s. 23-24.

¹⁷ George L. Engel, "The Need For A New Medical Model: A Challenge For Biomedicine", *Science*, Vol.: 196, No: 4286, 1997, p. 129-136, (Çevrimiçi) <http://meagherlab.tamu.edu/M-Meagher/Health%20360/Psyc%20360%20article/Engel%201977%20360h.pdf>, 13 Ekim 2013.

¹⁸ Gail Auslander, a.g.e., s. 211

¹⁹ Lady almoner'ler 1800'lerin sonlarında İngiliz hastane organizasyonunda görev almışlardır. Hastanede yatan hastaların karşılaştıkları sosyal sorunlarıyla ilgilenmişlerdir. Özellikle yoksullara hizmet veren hastanelerde, hastaların maddi sorunlarının çözümünde yardımcı olmaya çalışmışlardır. Ancak zamanla, bu hastanelerden her zaman gerçekten ihtiyacı olmayanların da yararlandığının anlaşılması ve hastanelerin zora girmesi üzerine Lady almonerler, bu hastanelerden yararlanan kişilerin gerçekten muhtaç olup olmadığının anlaşılmasında, yarı ücretli ya da ücretsiz tedaviden kimlerin yararlanacağını belirlemede görev almışlardır. Veli Duyan, "Hastaların Karşılaştığı Sorunlar ve Çözümleri Odağında Tıbbi Sosyal Hizmet", *C.Ü. Tıp Fakültesi Dergisi*, 25 (4), 2003, s. 39-44, (Çevrimiçi) <http://eskidergi.cumhuriyet.edu.tr/makale/487.pdf>, 11 Mart 2013, s. 40.

mıştır. Steward ve onu takip eden almonerlerin birincil görevleri, hastaların parasız bakım için uygun olup olmadıklarını araştırmak, yardımların suiistimal edilmesini engellemektir.²⁰ Dolayısıyla bu dönemdeki sosyal hizmet uygulamaları büyük oranda maddi konularla sınırlı kalmıştır.

Hastaların fiziksel sağlıklarına kavuşmalarında, sosyal sorunlarının çözülmesine yönelik ilk sosyal hizmet birimi, 1905'te Dr. Richard Cabot tarafından Massachusetts General Hospital'da oluşturulmuştur.²¹ İlk organize sosyal hizmet departmanı ise, 1914 tarihinde, gene aynı hastanede Dr. Richard Cabot ve Ida Cannon tarafından kurulmuştur. Burada sosyal hizmet uzmanları tüberküloz, cinsel ilişki ile bulaşan hastalıklar ve erken yaşta gebelik gibi dönemin en önemli sağlık sorunlarıyla ilgilenmişlerdir. Bu ilk tıbbi sosyal hizmet uzmanları hastalığın, hasta ve ailesi üzerindeki etkisini değerlendirmişler, hastalığın yayılmasında katkısı bulunan sosyal ve çevresel koşulları doktorların anlamaları ve değerlendirebilmelerinde yardımcı olmuşlardır. Doktorların ve hemşirelerin, hasta için uygun bir tedavi planı oluşturmalarında destek olmuşlardır. Zamanla sosyal hizmet uzmanları, kişinin tıbbi hastalığının psikososyal etkenlerinin açıklanması ve değerlendirilmesinde sağlık ekibinin güvendiği bir eleman haline gelmişlerdir.²²

Cabot'ın ilk resmi sosyal hizmet servisini açmasındaki itici güç hekimlerin, hastaların tıbbi durumları ve tedavi süreçleri üzerinde etkisi olabilecek sosyal ve çevresel faktörleri bilmeleri gerektiğine olan inancıydı. Bu bilgilere erişimde de, sosyal hizmet uzmanlarını anahtar konumda görmekteydi.²³ Benzer şekilde Elizabeth Selden da 1918'de kaleme aldığı "Hastane Sosyal Servisi" başlıklı yazısında, bu servislerin hastanenin etkinliği ve başarısı açısından önemini açıklamaktadır. Selden hastalıkların nedenlerini doğrudan ve dolaylı olarak ikiye ayırmakta; yaş, cinsiyet, kalıtım, ırk, iklim, yaşam alışkanlıkları, meslek ve fiziksel çevreyi hastalığın dolaylı nedenleri olarak sıralamaktadır. Bu başlıkta kirli hava ve su'dan, aşırı kalabalıktan, sağlıksız barınma ve endüstriyel çalışma koşullarından, doğru beslenme ile ilgili bilgi eksikliğinden ya da ekonomik yetersizliklerden kaynaklanan besleme bozukluklarından söz etmektedir. Bunların dikkatle incelenmesi ve düzeltilmesi ya da hafifletilmesi gereken koşullar olduğuna dikkat çekmektedir. Selden örnek olarak, hastalığı elverişsiz barınma koşullarından ya da yetersiz beslenmeden kaynaklanan bir hastanın, söz konusu koşullar düzeltilmeden iyileştirilerek taburcu edilmesi durumunda

²⁰ Lynsey T. Cullen, "The First Lady Almoner: The Appointment, Position And Findings of Miss Mary Steward At The Royal Free Hospital, 1895-99", *Journal of The History of Medicine And Allied Sciences*, Vol.: 68, No: 4, p. 551-582, (Çevrimiçi) <http://jhmas.oxfordjournals.org/content/69/1/183.full.pdf+html>, 9 Ağustos 2013, s. 553.

²¹ Wells, a.g.e., s. 254.

²² Camille Gregorian, "A Career in Hospital Social Work: Do You Have What It Takes?", *Social Work in Health Care*, Vol. 40, No: 3, 2005, p. 1-14, (Çevrimiçi) http://dx.doi.org/10.130007j010V40n03_01, 29 Ekim 2013; s. 2.

²³ Auslander, a.g.e., s. 202.

aynı sağlıklı ortama gönderileceğinden söz etmektedir. Bu durumda, hastanın kısa sürede, fiziksel durumu daha da kötüleşmiş olarak geri dönmesinin kaçınılmaz olduğunu savunmaktadır. Ya da küçük çocuklarını evde yalnız bırakmak zorunda kalan bir anne hastanın, onların bakım ve güvenliğinden duyacağı kaygının tedavi sürecini olumsuz etkileyeceğine dikkat çekmektedir, bu durumda da sosyal servis görevlisinin çocukların bakımını güven altına alacak düzenlemeleri yaparak bu konuda anne hastayı bilgilendirebileceğine böylece hastanın gönül rahatlığıyla kendi tedavisini düşünebileceğini belirtmektedir. Bu ve benzeri örneklerle Selden, hastaların yaşam koşullarının dikkate alınmasının hastanın sağaltım sürecindeki önemini altını çizmektedir. Üstelik sosyal servis görevlileri eliyle, bu koşulların düzeltilmesi ve eğitim yoluyla hastalığın diğer aile fertlerine ve yakın çevresine yayılması da engellenmektedir.²⁴

Buradan ilerleyerek, sağlık bakım hizmetlerinin başarıya ulaşmasında teşhis ve tedavinin önemine bir göz atmak gerekmektedir. Zira herhangi bir sağlık sorununun ancak doğru teşhis edilmesinden sonra uygun bir tedavi planına ulaşmak olasıdır. Kuşkusuz gerek teşhisin gerekse tedavinin başarısı ve/veya etkinliği sosyal teşhisin de başarısına bağlıdır. Diğer bir deyişle, sağlık sorununa doğrudan veya dolaylı olarak etki eden sosyal etkenlerin tanımlanmasına ve öngörülen tedavinin uygulanmasını sekteye uğratabilecek sosyo-ekonomik koşulların değerlendirilmesine gereksinim vardır. Yani hastanın, kendisinden istenen laboratuvar tetkikleri, görüntüleme gibi teşhis için gerekli görülen işlemlere ulaşma olanaklarının ya da bunları karşılayacak maddi kaynaklarının olup olmadığının, beslenmesi konusundaki önerileri ya da besin takviyelerini alma gücünün de teşhiste ve tedavinin planlanmasında dikkate alınması gerekmektedir. Ya da doğru uygulayabilmesi için hastanın tedavi planını yeterince anlayıp anlayamadığının saptanmasına ihtiyaç vardır. Sosyal hizmet uzmanları, doktor ve diğer sağlık personelinin, hastaları sosyo-ekonomik, psikolojik özellikler ve hastalık ve tedavi süreçlerine etki edebilecek diğer koşullarıyla tanımlarına yardımcı olmaktadır.

Ayrıca hastaların sağlık kurumlarında karşılaştıkları pek çok sorundan söz etmemiz olasıdır. Bunu, sağlık hizmetlerine ulaşma konusunda karşılaşılan sorunlarla başlatmak gerekmektedir. Burada en temelde maddi yetersizlikleri ve hastanın herhangi bir sosyal güvenceye sahip olmamasını koyabiliriz. Ancak bunun ötesinde kişinin duyduğu korku, kaygı gibi psikolojik etkenleri de hesaba katmak gerekmektedir. Gereksinim duyulan sağlık hizmetinin nereden ve ne şekilde alınacağı konusunda bilgiye sahip olmaması da kişinin bu hizmete ulaşmasında önemli engeller oluşturmaktadır. Bu konudaki diğer bir sıkıntı da, aile üyelerinin hastanın bakımına gereksinim duymasındır. Hastalık, kişinin kendi yaşamı üzerindeki kontrolünü zayıflat-

²⁴ Elizabeth Selden, "Hospital Social Services", *The American Journal of Nursing*, Vol: 18, No:10, 1918, p. 868-871, (Çevrimiçi) <http://www.jstor.org/stable/3405455?origin=JSTOR-pdf>, 13 Ekim 2013, s. 868-869.

makta ve onu bağımlı hale getirmektedir. Bu durum hastanın, sağlık hizmetlerine ve hastaneye uyumuyla ilgili sorunlara yol açabilmektedir. Hastanede kişinin kendi kararlarını vermek konusunda karşılaştığı kısıtlamalar, hastanede kalış süresince uyulması gereken kurallar, bakım hizmetleri sürecinin günlük rutin pratikleri başlıca sıkıntı kaynaklarıdır. Bunun yanında aile ve yakın çevreden uzak kalmak, sevdiği yiyecek ve içeceklerle ulaşamamak ve benzeri durumlar da yine söz konusu sürece uyumu engelleyebilmektedir.

Diğer önemli bir sorun da tıbbi tedavi planlarıyla ilgilidir. Sağlık sorununa bağlı olarak yaşanan ya da yaşanması muhtemel fonksiyon kaybı, öz güven duygusunun sarsılması, başkalarına bağımlı kalma korkusu, ilaç kullanımı, beslenme konusundaki sınırlılıklar, cinsel ilişki bozuklukları kişinin hastalıkla baş etme sürecini olumsuz etkileyebilmektedir. Dahası hastalığın teşhisinin, seyrinin ya da tedavi planının ölümlü gündeme getirmesi halinde, hem hasta hem de yakınları açısından çok ciddi uyum sorunlarının ortaya çıkması olasıdır.²⁵ Sosyal hizmet uzmanı, hastanın ve yakınlarının karşılaşabileceği bu ve benzeri sorunların saptanmasını, tanımlanmasını, sağlık ekibi tarafından fark edilmesini sağlamakta, bu sorunların aşılmasında hasta ve yakınlarına yol göstermekte ve uygun kaynaklardan yararlanmaları gibi yollarla hastayı desteklemektedir.

Hastaya, teşhis ve tedavi süreci boyunca danışmanlık etmek ve gerekli durumlarda psikoterapi hizmetlerinden yararlanmasını sağlamak sosyal hizmet uzmanının görevlerindendir. Buna örnek olarak destek gruplarından söz edebiliriz. Destek grupları herhangi bir kriz durumunda, bununla baş edebilmek için etkin bir psiko-sosyal araçtır ve sosyal hizmet uygulamalarında da önemli bir yer tutmaktadır. Sağlık sorununun ciddiyetine ve şiddetine bağlı olarak aile, akraba ya da arkadaş gibi hastanın yakınındaki doğal destek grupları yetersiz kalabilmektedir. Sağlık personeli de her zaman hastanın gereksinimlerini tam olarak fark edip karşılayamayabilir. Bu gibi durumlarda destek grupları, tedavinin etkinliği açısından son derece yararlı ve önemli hale gelmektedir. Destek grupları, hastaların biraraya gelerek bilişsel ve duygusal paylaşımlarda bulunmalarına olanak sağlamaktadır. Böylece hastaların tedavi sürecinde ve sonrasında hem hastalığa uyum sağlaması hem de genel olarak psiko-sosyal açıdan rahatlamasına yardımcı olmaktadır. Örneğin günümüzde en önemli sağlık sorunları arasında yer alan kanser hastalarının tedavisinde destek gruplarının çok yararlı olduğuna ilişkin saptamalar bulunmaktadır. Bu destek gruplarının oluşturulması ve grupların işleyişinin sağlanmasında kolaylaştırıcı olarak yer almak sosyal hizmet uzmanlarının önemli görevleri arasında yer almaktadır.²⁶

Tıp alanında büyük ilerlemeler olmakta ve buna bağlı olarak yoğun bir uzmanlaşma yaşanmaktadır. İnsan bedeninin neredeyse her bir parçası ayrı bir uzmanlık

²⁵ Duyan, a.g.e., s. 42-43.

²⁶ Tarkan Tuncay, "Kanserle Başetmede Destek Grupları", *Toplum ve Sosyal Hizmet*, Cilt: 21, Sayı: 1, 2010, s. 59-71.

dalının inceleme alanı haline gelmiştir. Bu yeni tedavi ve bakım olanaklarına bağlı olarak organ nakli, yoğun bakım gibi uzmanlık alanları, yaşam ve ölümle ilgili tanımlamalarımızın, algılarımızın büyük oranda değişmesine yol açmaktadır. Tıp alanındaki uzmanlaşmaya paralel olarak tıbbi sosyal hizmet de çeşitli uzmanlıklara ayrılmaktadır. Böylece özelleşmiş bilgi ve becerilere gereksinim duyulan çalışma alanları ayrılmaktadır. Onkoloji sosyal hizmeti, yoğun bakım ve yeni doğan yoğun bakımında görev alan sosyal hizmet, organ nakli alanında çalışan sosyal hizmet gibi pek çok özelleşmiş alandan söz etmek olasıdır. Tıp teknolojilerindeki gelişmeler tıbbi sosyal hizmetin alanına giren yeni haklar ve etik sorunları da beraberinde getirmektedir. Sosyal hizmet uzmanlarının temel görevi, daha önce saydığımız sorumlulukların yanında hastaların söz konusu etik sorunlar hakkında bilgilенmelerini sağlamak, karar alma sürecinde onlara yardımcı olmak, kendi kararlarını vermek konusunda desteklemektir. Ayrıca hasta hakları, tıbbi sosyal hizmetin temelini oluşturmaktadır.

İnsanlar, sahip oldukları hakların yanında, hastalık durumundan kaynaklanan yeni bir takım haklara sahip olmaktadırlar. Sosyal hizmet uzmanlarının, sağlık kurumlarında en önemli görevlerinden biri hastaların haklarından uygun şekilde yararlanabilmelerini sağlamak, bu haklardan yararlanabilmeleri için hastaların savunuculuğunu yapmaktır. Savunuculuk genel anlamda sosyal hizmetin temel kavramları arasında yer almaktadır. Sosyal adaletin sağlanması ve kişilerin haklarından yararlanabilmesi amacı, sosyal hizmetin hem temelini hem de en önemli sorumluluk alanını oluşturmaktadır. Sosyal adaletin sağlanmasında ise savunuculuk çok önemli bir stratejidir. Bu bağlamda savunuculuk, hastanın gereksinim duyduğu tıbbi tedavi ve bakımdan en yüksek düzeyde yararlanabilmesi için çalışmaktır.²⁷ Ancak savunuculuk bireyseli aşarak, toplumsal adaletin sağlanmasını da içermektedir. Dolayısıyla savunuculuğu *vaka savunuculuğu* ve *amaç savunuculuğu* olarak ayırmak gerekmektedir.

Vaka savunuculuğunda amaç, güç dengesizliklerini çözümlmek, marjinalize edilen ve hassas bireylerin haklarını geliştirmektir. Tıbbi sosyal hizmet alanında vaka savunuculuğu, sağlık sorunları nedeniyle bağımlı hale gelmiş ve kendi yaşamları üzerindeki kontrollerini kaybetmiş danışanlara yardım etmektir.²⁸ Vaka savunuculuğu, sosyal hizmetin mikro düzeydeki çalışma alanını oluşturmaktadır. Bu düzeyde savunuculuğun temel sorumluluklarından biri, hastayı içinde bulunduğu durumdan kaynaklanan hakları konusunda bilgilendirmek, aldığı kararlarda onu desteklemek, hastanın çıkarını korumak ve güvenlik altına almaktır.

Amaç savunuculuğu ise tüm toplum için sosyal adaletin sağlanması ve toplumdaki her bir bireyin hasta haklarından yararlanmasının garanti altına alınması çabalarını içermektedir. Amaç savunuculuğu, sistematik sorunlara işaret etmekte ve belli

²⁷ Anne Marie McLaughlin, "Clinical Social Workers: Advanced For Social Justice", *Advances in Social Work*, Vol: 1, 2009, p. 51-68, (Çevrimiçi) <https://journals.iupui.edu/index.php/advancesinsocialwork/article/viewFile/209/212>, 03 Ekim 2013, s. 52.

²⁸ A.e., s. 53.

grupları dezavantajlı hale getiren yapısal eşitsizlik ve adaletsizliklerin hafifletilmesi ya da giderilmesi ile ilgili politikaların ve kurumların yeniden yapılandırılmasını hedefleyen girişimleri kapsamaktadır. Amaç (ki zaman zaman bir sınıfa işaret etmektedir) savunuculuğu; bir hakkın kabul ettirilmesi ya da bir kaynak veya olanağın kullandırılması için bir grubun desteklenmesi yönelimlidir. Savunuculuğun bu formu politik pratiklerle ilgilidir ve makro sosyal hizmetin konusudur.²⁹ Bu bağlamda sosyal hizmet uzmanlarının, sosyal adaletin sağlanması hususunda gerekli sosyal değişimi sağlayacak politikaların geliştirilmesinde, sağlık sisteminin hasta hakları konusunda daha duyarlı ve denetimli hale getirilmesi konusunda sorumluluk almak sosyal hizmetin mesleki sorumluluğudur.

Tıbbi sosyal hizmetin çalışma alanı içinde temel sorumluluk alanları ve karşılaşılabilecek temel sorunlardan önemli görülenleri bir kaç başlık altında inceleyeceğiz. Bu başlıklardan ilki, sağlık hizmetlerinde zorunlu olmakla birlikte pek çok sorunu barındıran doktor-hasta ilişkisi ve bu ilişki içinde sosyal hizmetin rolüdür.

Doktor-Hasta İlişkileri Çerçevesinde Sosyal Hizmet

Sağlık bakımı hizmetinin en temelde iki tarafı vardır; doktor ve hasta. Sağlık hizmeti alan bireylerle bu hizmeti veren doktorlar, bir sosyal sistemin birbirini karşılıklı olarak etkileyen iki bileşenidir. Talcott Parsons, *hasta rolü* kavramında, herhangi bir hastalık söz konusu olduğunda kişinin iyileşmek ve normal durumuna dönmek için doktora başvurması gerektiğini ve onun rehberliğini kabul etmesi gerektiğini belirtmektedir. Parsons, doktor ile hasta arasında işbirlikçi bir ilişki olduğunu ileri sürmektedir. Oysa doktor ve hasta, sağlık sorunun iki farklı boyutu ile ilgilidirler. Başka bir deyişle hasta belli bir rahatsızlıkla, doktor ise hastalıkla uğraşmak durumundadır.³⁰

Hasta olarak kişiler, ağrı veren ve güçten düşüren belirtilerle, bu sıkıntıların ortaya çıkmasına neden olan organik hastalıktan daha fazla ilgilenmektedirler. Öte yandan doktorlar, durumun hastada yarattığı fiziksel rahatsızlıktan ya da sosyal sonuçlarından

²⁹ McLaughlin, a.g.e., s. 53.

³⁰ Burada hastalık ve rahatsızlık ayrımını ortaya koymak yararlı olacaktır. Hastalık (disease), tıbbi bir kavrama gönderme yapmaktadır. Hastalık her zaman sınırlandırılmış ve bilimsel bir anlamda kullanılmaktadır. Hastalık bir takım belirti ve semptomlarla ortaya çıkan bir anomalidir. Rahatsızlık (illness) ise kişinin öznel olarak sağlıksız bir durumu deneyimlemesine işaret etmektedir. Kişinin ağrı, huzursuzluk ve benzeri durumlarını göstermektedir. Kişinin bir hastalığı olmadan kendini rahatsız hissetmesi ya da benzer şekilde rahatsızlık hissetmeden hasta olması olasıdır. Bir kişinin rahatsız olduğunu söylemek, bu durumun sonuçlarının sadece biyolojik ve fiziksel değil, kişinin bütün sosyal yaşamını önemli şekilde etkilediğini ifade etmektedir. Dolayısıyla hastalık daha nesnel bir boyuta işaret ederken rahatsızlık özeldir. Ancak hastalık ve rahatsızlık arasındaki ayrımı ortaya koymak, bu iki kavramın birbiriyle ilişkisi olmayan iki farklı fenomen olduğu anlamına gelmemektedir. Hastalık ve rahatsızlık deneyimi farklı düzeylerle ilgilidir; organik ve psi-ko-sosyal düzeylerle (Cockerham, a.g.e., s. 145-146).

çok hastalığın klinik boyutlarına dikkat etmektedirler.³¹ Doktorlar hastalığın etiyojisi, belirtilerin belli bir klinik modele uyan özellikleri, ortaya çıkışı, seyri ve şiddeti karşısında aynı teşhise ve tedavi planına ulaşırlar. Oysa hastalar, öznel sosyal, ekonomik ve psikolojik koşulları, yaşadıkları toplumsal ve kültürel süreçler açısından büyük oranda farklılaşmaktadırlar. Bu durum bir yandan mevcut sağlık sorunlarının seyrini ve uygulanması planlanan tedavinin etkinliğini belirleyeceği gibi, bir yandan da doktor ve diğer sağlık personeli ile hasta arasındaki ilişkiyi etkilemektedir.

Tıbbi tedavi genellikle diyalogla başlar ve her yüz yüze ilişkide olduğu gibi, doktor ile hasta arasındaki iletişimin başarısı tarafların birbirini anlama becerilerine bağlıdır. Öncelikle hastanın içinde bulunduğu durumu, kolay anlaşılır terimlerle dile getirememesi tıbbi ilişkide ciddi bir sorun yaratmaktadır. Öte yandan hastanın, doktor tarafından verilen bilgiyi anlamadaki yetersizliklerinin de aralarındaki iletişimi olumsuz etkilediği belirtilmektedir.³² Bu açıdan toplumdaki bazı grupların daha fazla sorun yaşadığı görülmektedir. Alt sınıflar ve kadınlar, doktorlarla en fazla iletişim sorunu yaşayan gruplar olarak tanımlanmaktadır. Ayrıca konuyla ilgili çalışmalarda, eğitim seviyesi düşük kişilerin sorularının sağlık personeli tarafından genellikle görmezden geldiği ve bu kişilerin saygı duyulması gereken bireyler olarak değil de, sadece hastalığı olan bir kişi olarak tedavi edildikleri bulgulanmıştır.³³ Fakat doktorlarla sıklıkla iletişim sorunu yaşadığından söz edilen bu kişilerin aynı zamanda toplumun en dezavantajlı gruplarından geldiklerine de dikkat etmek gerekmektedir. Diğer bir deyişle sözünü ettiğimiz bu gruplar, hem sağlığı olumsuz etkileyen, hem de herhangi bir sağlık sorunu karşısında hastalığın seyrini ve şiddetini besleyen, tedavi olanaklarını ve sürecini tehlikeye sokan elverişsiz yaşam koşullarına daha fazla maruz kalmaktadırlar. Bu nedenle de, sağlık alanında çalışan sosyal hizmet uzmanlarının karşılaşma olasılıklarının en yüksek olduğu ve/veya özellikle dikkat etmeleri gereken vakalar oldukları açıktır.

Akşit, sağlık hizmeti alma sürecinde iletişimi olumsuz etkileyebilecek, hastalardan kaynaklanan diğer etkenler olarak, yanlış bilgilere ve/veya inançlara, geleneklere dikkatimizi çekmektedir. Bu engellerin aşılabilesinin ise, doktor ve diğer sağlık personelinin bu bilgi, inanç ve gelenekler hakkında farkındalığa sahip olmasına bağlı olduğunu belirtmektedir.³⁴ Bu engellerin aşılması kuşkusuz sosyal hizmetin önemli bir çalışma ve uygulama alanını oluşturmaktadır. Sağlık alanında görev yapan sosyal hizmet uzmanları, sağlık hizmeti alanlar ile sağlık hizmeti verenler arasında etkin bir iletişimi-

³¹ Edward A. Suchman, "Social Patterns of Illness And Medical Care", *Journal of Health And Human Behavior*, Vol: 16, No:1, 1965, p. 2-16, (Çevrimiçi) <http://www.jstor.org/stable/2948614>, 03 Ekim 2013, s. 2

³² Cockerham, a.g.e., s. 171.

³³ A.e., s. 175.

³⁴ Belma T. Akşit, "Sosyal Çalışma ve Halk Sağlığı", *Türkiye'de Sosyal Hizmet Uygulamaları, İhtiyaçlar ve Sorunlar*, Yayına Hazırlayan: Arzu İçağasıoğlu Çoban; Halit Koray Aslanoğlu, Haberal Eğitim Vakfı Yayını, Ankara, 2004, s. 331-342, s. 337.

min kurulabilmesi olanaklarını desteklemekte, iki tarafın birbirini anlamasını sağlamanın koşullarını hazırlamaktadırlar. Bu bağlamda Akşit, sosyal hizmet uzmanının, sağlık bakımı hizmetlerinde kurulacak ilişkinin yönü, dozu ve zamanlaması konusunda yardımcı olacağını ifade etmektedir.³⁵ Böylece hastanın aldığı hizmetlerden tatmin olması ve en iyi şekilde yararlanması mümkün olacaktır.

Doktor-hasta ilişkisi bağlamında üzerinde durulması gereken diğer bir konu *ortak karar verme*'dir. Günümüzde tıp alanında gerçekleşen gelişmeler, bir çok sağlık sorununda çeşitli etkin tedavi seçeneklerine ulaşılmasına olanak sağlamıştır. Bu durumda tedavi, kişi için neyin en iyi olduğuna bağlıdır. Zira kişinin tıbbi durumuna ek olarak ekonomik, sosyal, kültürel ve psikolojik geçmişi gibi tedavi seçeneklerini etkileyen pek çok etken vardır. Dolayısıyla burada ortak karar verme tedavi planının düzenlenmesi ve başarıyla sürdürülmesi açısından önemli bir adım olarak karşımıza çıkmaktadır.

Ortak karar verme, sağlık bakımı veren ile sağlık bakımı alıcısının, alıcının değerlerine ve yaşam koşullarına bağlı olarak tedavi alternatiflerini tartışmaları ve tedavide izlenecek yola ilişkin beraber karar verdikleri süreçtir ve sosyal hizmet pratiğinin önemli bir parçasıdır. Ortak karar vermede, sağlık personeli ile hastanın karar alma sürecine katılması, hasta ile ilgili tüm bilgilerin sürece dahil olan taraflarla paylaşılması ve sürece katılan tüm tarafların tedavi planına ilişkin kendi görüşlerini bildirmesi esastır. Böylece tedavi planı üzerinde tam bir görüş birliği sağlamak olasıdır. Saydığımız bu bileşenler sosyal hizmet uygulamalarının da temelini oluşturmaktadır. Öte yandan ortak karar vermenin esasını oluşturan bu bileşenler doktor ile hasta karşılaşmasında, uzun süredir var olan paternalist modelle çelişmektedir.

Paternalizm ya da açık bir ifadeyle babanın, çocuğu için olduğu gibi doktorun hastasının iyiliğinden sorumlu olduğu anlayışı Hipokrat yazınında temellenmektedir.³⁶ Ancak Tomasama paternalizmin, tıbbi bakımın her aşamasında uygunsuz ve yetersiz olduğunu, buna karşılık hasta katılımının tedavi sürecinde gerekli olduğunu savunmaktadır.

Peterson, tıbbi sosyal hizmetin çok uzun zamandır bu paternalist modelle mücadele ettiğini savunmaktadır. Özellikle ortak karar vermede sosyal hizmet ve tıp arasındaki çatışmanın boyutlarını şöyle sıralamaktadır; hayatı kurtarmaya karşılık yaşamın kalitesi, tedavinin hedefleri içinde hastanın otonomisi ve nesnel verilere karşılık öznel verilere ilişkin tutumlardır. Sosyal hizmet açısından, tedavi ile ilgili tüm bilgilerin paylaşılması halinde hastanın, kendi yaşam kalitesi üzerine karar verme hakkı, yaşamın uzatılmasından daha önemlidir.

Ortak karar verme, sağlık hizmetlerinde yeni bir paradigmadır ve varolan paternalist modelin üzerine eklenemez. Aksine ortak karar verme, hastayı merkeze alan

³⁵ A.e., s. 336.

yeni bir düşünme biçimini gerektirmektedir.³⁶ Güç eşitsizliği ve dil yetersizliklerinin sıklıkla yaşandığı doktor-hasta ilişkisi içinde ortak karar verme sürecinde sosyal hizmet uzmanlarının, hastaları karar verme konusunda desteklemelerine gereksinim duyulmaktadır. Diğer bir deyişle ortak karar verme yaklaşımı tıbbi sosyal hizmete yeni sorumluluklar yüklemektedir.

Sağlık hizmetleri açısından toplumsal cinsiyet önemli ve üzerinde durulması gereken bir diğer konuyu oluşturmaktadır. Dolayısıyla bundan sonraki adımda, sağlık ve hastalık bağlamında toplumsal cinsiyet ve tıbbi sosyal hizmetin bu konudaki yükümlülükleri ve yaklaşım tarzı ele alınacaktır.

Toplumsal Cinsiyet Bağlamında Tıbbi Sosyal Hizmet Yaklaşımı

Yukarıda kadınların tıbbi etkileşimde en fazla sorun yaşayan gruplardan biri olduğunu ifade etmiştik. Bunun yanında kadınları, sağlık hizmeti sunumunda, özellikle üzerinde durulması gereken ve hassas bir konuma oturtan başka özellikler de söz konusudur. Öncelikle yapılan çalışmalar kadınların, hem kendileri hem de yakınları için sağlık hizmetlerinden en fazla yararlanan grup olduğunu ortaya koymaktadır. Daha açık bir anlatımla, kadınlar erkeklere göre, hem daha fazla doktora gitmek eğilimindedirler, hem de aile bireylerinden hasta veya bakıma ihtiyaç duyan biri olduğunda bu sorumluluğu kadınların alması beklenmektedir.³⁷ Bu nedenle kadınlar sağlık bakımı hizmetlerinde daha fazla görünmektedirler.

Sağlık ve hastalık konusunda kadınları ayrı bir yere konumlayan diğer bir etken de, kadınların sosyoekonomik açıdan dezavantajlı durumlarla daha fazla ilgili olmalarıdır. Eğitim ve istihdam konusundaki yapısal eşitsizlikler kadınların yeterli gelir elde etmelerini büyük oranda engellemektedir. Kadınlar, sağlık üzerinde olumsuz etkisi bulunan koşullara daha fazla ve daha şiddetli maruz kalmaktadırlar. Erken yaşta evlilikler, istenmeyen veya çok sayıdaki gebelikler kadınların sağlık durumlarını olumsuz etkilemektedir. Ayrıca kendileri ve/veya çocuklarına yönelik aile içi şiddetin mağdurlarıdır. Bu koşullar kadınların fiziksel sağlıklarını doğrudan etkileyeceği gibi, sosyal ve psikolojik iyilik hallerine olumsuz etkileri nedeniyle giderek gene fiziksel sağlık sorunlarına yol açmaktadır.

Kadınların sağlık bakım hizmetlerinden daha fazla yararlanıyor olması ve sağlığı etkileyen sosyal, kültürel, ekonomik, psikolojik vb. koşullardan daha ciddi etkileni-

³⁶ K. Jean Peterson, "Shared Decision Making in Health Care Settings: A Role For Social Work", *Social Work in Health Care*, Vol.: 51, 2012, p. 894-908, (Çevrimiçi) <http://dx.doi.org/10.1080/00981389.2012.714448>, 21 Mayıs 2013, s. 894-897.

³⁷ Elaine Cameron; Jon Bernardes, "Gender And Disadvantage In Health: Men's Health For A Change", *The Sociology Of Health Inequalities*, Ed. by Mel Bartley vd., Blackwell Publishers Ltd., Oxford, 1998, s. 116; Cynthia Thomas; Howard R. Kelman, "Gender and The Use of Health Services Among Elderly Persons", *Gender, Health And Longevity*, Ed. by Marcia G. Ory; Huber R. Warner, Springer Publishing Company, New York, 1990, s. 137

yor olmaları nedeniyle tıbbi sosyal hizmet uygulamalarının da en önemli kullanıcıları olacaklardır. Bu nedenle tıbbi sosyal hizmet açısından, sağlık hizmeti alan olarak kadınların incelenmesi bir gereklilik olarak karşımıza çıkmaktadır.

Sosyal hizmetin temel ilkesi sosyal adaletin sağlanması ve bu yolda her türlü eşitsizlikle mücadelede etkin bir rol üstlenmektir. Toplumsal eşitsizlikler söz konusu olduğunda hemen akla toplumsal cinsiyet eşitsizlikleri gelecektir. Ancak feministler, “sosyal hizmet teori ve uygulamalarını cinsiyet körü –gender blind– olmakla” eleştirmektedirler. Kadın müracaatçıların sorunlarına yönelik olarak, geleneksel toplumsal cinsiyet kalıplarına uygun çözümler geliştirildiğinden şikayet etmektedirler. Bu nedenle kadınların sorunlarına çözüm bulma çabasında feminist bir bakış açısına gereksinim duyulmaktadır.

Barker feminist terapiyi; uzmanın, kadın danışana bireysel olarak ya da grup ortamında, büyük oranda cinsiyet ayrımcılığından ya da cinsiyet rolü kalıplarından kaynaklanan sosyal ve psikolojik sorunlarının üstesinden gelmesi için yardımcı olduğu iyileştirme yönelimi olarak tanımlamıştır.³⁸ Feminist yaklaşımın ayırt edici özelliklerinden biri danışanların, kişisel sorunlarının cinsiyetçi bir toplumda kadınlar tarafından yaşanan sistematik problemlerle bağlantıları konusunda farkındalık kazanmasına yardımcı olmaktadır. Feminist sosyal hizmet uygulamasının amacı, kadınların bireysel zorlukları ve genellikle toplumdaki sosyal pozisyon ve statülerinden kaynaklanan, dile getirilmeyen özel sıkıntıları bağlamında refahlarını sağlamak ve geliştirmektedir.³⁹ Feminist yaklaşım, kadınların kişisel sorunlarının toplumsal nedenleri olduğunun, diğer bir ifadeyle özel olanın politik olduğunun farkında olmalıdır.

Sağlık alanında sosyal hizmet de, kadın danışanların yaşadıkları sağlık sorununun fiziksel boyutu bireysel olsa da, bunu etkileyen sosyal ve psikolojik faktörlerin, diğer kadınlar tarafından da büyük oranda paylaşıldığının farkına varmalarını sağlamaktır. Bu amaçla sağlık alanında sosyal hizmet uzmanlarının, danışan kadınların, kendilerine olan güvenlerini yükseltmek ve kendilerini değerli görmelerini sağlamak yoluyla psikososyal açıdan desteklemelidir. Böylece başta doktorlar olmak üzere, tüm sağlık personeli ile uygun ilişkileri kurmasını, sağlık hizmetlerinden etkin bir şekilde yararlanmasını sağlamak mümkün olacaktır. Ayrıca, edilgen, uysal ve bağımlı olarak toplumsallaşması kadınları, kendi yaşamları üzerinde kontrollerinin olmadığına inandırmaktadır. Dolayısıyla sağlık alanında sosyal hizmetin kadınları, bu toplumsal cinsiyet kalıplarından ve edilgen pozisyonundan kurtulması, sağlık bakımı sürecinde verilmesi gereken kararları aile bireylerine ya da eşine bırakmadan kendisinin vermesi konusunda desteklemesi gerekmektedir. Bununla birlikte sosyal adaletin sağlanması sorumluluğu sosyal hizmet uzmanlarına, bir yandan bireysel olarak

³⁸ Aktaran Charles Zastrow, *Sosyal Hizmete Giriş*, Çev.: Aslıhan Aykara vd., Yayın Yönetmeni: Bülent Özçelik, Nika Yayınevi, Ankara, 2013, s. 622.

³⁹ Lena Dominelli, *Feminist Social Work Theory And Practice*, Palgrave, New York, 2002, s. 6.

kadınların savunuculuğu görevini verirken diğer yandan toplumsal cinsiyet eşitsizliklerini yaratacak sosyal değişim için çalışma sorumluluğunu yüklemektedir.

Sağlık alanında sosyal hizmetin rol ve sorumlulukları sadece sağlık kurumlarında hizmet alan bireylerle sınırlı değildir. Genel olarak sağlığın geliştirilmesi hususunda da sosyal hizmetin çok önemli görevleri bulunmaktadır. Bu çerçevede halk sağlığı sağlık alanında sosyal hizmetin önemli bir sorumluluk ve uygulama alanıdır.

Halk Sağlığı İçin Sosyal Hizmet

Sağlık alanında sosyal hizmetin önemli rol üstlendiği diğer bir alan halk sağlığıdır. Halk sağlığı sosyal hizmeti, toplumsal sağlık sorunlarının tanımlanması, önlenmesi ve çözümlenmesine yönelik bir pratiktir. Sağlığın geliştirilmesi anlayışına vurgu yapan disiplinler üstü ve çok yöntemli bir uygulama alanıdır.⁴⁰ Kişilerin sağlıklı ilgili tutum ve davranışlarının bireylerin, ailelerin ve toplumun sağlık düzeyini yükseltecek şekilde “doğru yöne” kaydırılmasına yardımcı olmak tıbbi sosyal hizmetin önemli işlevlerinden biridir.⁴¹ Sosyal hizmet ve halk sağlığı, refahı sağlama, koruma ve arttırmayı amaçlayan sosyal adalet misyonunu paylaşmaktadır ve toplumsal sağlık sorunlarının çözümlenmesinde bir arada düşünülmelidir.

Sosyal hizmetin halk sağlığı alanına ilgisi, yirminci yüzyılda bulaşıcı hastalıkların kontrolünde ve anne-çocuk sağlığı merkezlerinde görevlendirilmesiyle başlamıştır. Sosyal hizmet ile halk sağlığı arasındaki işbirliği toplu konut sağlama, bütün kullanimının kontrol altına alınması ve çevresel adaletin korunmasına dönüşmüştür. Günümüzde sağlık alanında eşitsizliklerin artması, AIDS gibi yeni bulaşıcı hastalıklar, doğal afetler gibi sağlık sorunlarının varlığı ya da ortaya çıkması halk sağlığı alanında sosyal hizmetin ilgi alanına girmektedir. Aile planlaması, sağlıklı davranış alışkanlıklarının edinilmesi, çevrenin korunması ve benzeri konularda kamunun bilgilendirilmesi ve bu yolla sağlığın desteklenmesi sosyal hizmetin makro düzeydeki çalışma alanlarını oluşturmaktadır. Ayrıca günümüzde göç hareketlerinin yoğunluğu nedeniyle sosyal hizmet uzmanları sınırları aşan sorunlarla ilgilenmek durumunda kalmaktadırlar.

Buraya kadar olan bölümde sağlık alanında sosyal hizmetin, hem sağlık hizmetlerinden yararlanan bireylerin ve yakınlarının bu hizmetlerden en verimli şekilde yararlanmaları için hem de genel olarak toplumun sağlık düzeyinin desteklenmesi ve sağlığın geliştirilmesinde çok önemli bir işlevi olduğundan söz ettik. Ancak günümüzde herhangi bir konunun küreselleşme ve bunu takip eden neoliberal ekonomik politikalar açısından bakılmadan tam olarak değerlendirilmesi neredeyse olanaksız

⁴⁰ Betty J. Ruth; v.d., “Public Health And Social Work: Training Dual Professionals For The Contemporary Workplace”, *Public Health Reports*, (Çevrimiçi) www.publichealthreports.org/issueopen.cfm?articleID=2082, 11 Kasım 2013, Vol: 123, 2008, p. 71-77, s. 71.

⁴¹ Akşit, a.g.e., s. 336.

görülmektedir. Küreselleşme temelde ekonomik bir kavram olmakla birlikte bireysel ve toplumsal yaşamın hemen her alanına etkide bulunmaktadır. Bu arada sosyal hizmeti de birçok açıdan kaçınılmaz olarak etkilemektedir.

Neoliberal Politikalar Sonrası Tıbbi Sosyal Hizmet

Dominelli küreselleşmenin, bir yandan endüstrileşmiş sermayenin büyümesine olanak sağlarken diğer yandan da çevresel, finansal, demografik ve politik bir dizi krize yol açtığına dikkat çekmektedir.⁴² Küreselleşme ve neoliberal politikaların şekillendirdiği yeni koşullarda çalışanlar sürekli olarak, işlerini kaybetme baskısı altındadırlar ya da uygun yaşamsal koşulları sağlamalarına yetmeyecek düşük ücretler karşılığında çalışmak zorunda kalmaktadırlar. Bu yeni çalışma koşulları insanların karşılaştıkları sağlık risklerini çeşitlendirmekte ve şiddetlendirmektedir. Bunların yanında artan gıda ve enerji fiyatları, çevresel bozulma, silahlı çatışmalar, kaynakların tüketilmesi gibi nedenlerden dolayı küreselleşmeden en fazla etkilenenler en yoksullardır.⁴³ Bu durum, sosyal hizmete gereksinim duyan yoksulların sayısının giderek artması anlamına gelmektedir. Ancak sosyal hizmet artan talebe karşılık kaynak bulma konusunda sıkıntı yaşamaktadır. Her dönemde en önemli destek sağlayıcı olan aile artan maddi yükleri daha fazla karşılayamaz hale gelmiştir. Sosyal devlet ise yüksek mali ve siyasi baskı altındadır. Bu durum nedeniyle sosyal hizmet için gönüllü kuruluş ve sivil toplum örgütlerine yönelmek durumunda kalınmakta ancak yeterli destek bulunamamaktadır. Dolayısıyla sosyal hizmet, artan taleplerle sınırlı kaynaklar arasında sıkışmaktadır. Neoliberalizmin sosyal hizmete etkisi bununla sınırlı kalmamaktadır.

Özellikle geçen yüzyılın başından beri tıp teknolojilerinde ve ilaçlardaki dikkat çekici ilerleme ve geliştirilen yeni tedavi yöntemleri, hayatta kalma oranlarında ve yaşam kalitesinde çok olumlu etkiler yapmaktadır. Ancak artan sağlık bakımı giderlerini kontrol edebilmek için hastanede yataş sürelerinin kısaltılması amaçlanmaktadır. Bu durum sosyal hizmet uzmanlarının, kısa zamanda daha fazla çalıştığı hızlı tempolu ve maliyet bilinçli bir kültür yaratmıştır. Sosyal hizmet bu süreç karşısında zayıf kalmıştır çünkü bu departmanlar hastaneye gelir sağlamamaktadır.⁴⁴ Bu nedenle maliyetlerin düşürülmesi için sosyal servis bölümleri kapatılmakta ve sosyal hizmet uzmanları başka bölümlerle birleştirilmektedirler. Bu durumda sosyal hizmet uzmanlarının görevlerini genellikle hemşirelerin veya diğer sağlık personelinin yüklediği görülmektedir.

⁴² Lena Dominelli, "Globalization, Contemporary Challenges And Social Work Practice", *International Social Work*, Vol.: 53, 2010, p. 599-612, (Çevrimiçi) <http://ises.sagepub.com/content/53/5/599>, 23 Temmuz 2013, s. 599.

⁴³ A.e., s. 600.

⁴⁴ Gregorian, a.g.e., s. 3.

Auerbach ve arkadaşları, sosyal hizmetin özgün katkısının hastane yönetimleri tarafından anlaşılmaması nedeniyle görevlerinin diğer sağlık personeline devredilmesini kolaylaştırdığını belirtmektedirler. Ancak daha önemlisi hemşirelerin, hastaların daha hızlı taburcu edilmeleri konusunda sosyal hizmet uzmanlarından daha işbirlikçi görünmeleridir. Yazarlar, sosyal hizmet uzmanları ile hemşirelerin tutumlarını karşılaştıran bir çalışmada, sosyal hizmet uzmanlarının hastaların ruh sağlıkları açısından değerlendirilmesi, aile danışmanlığı, eğitim ve toplum bilgilendirilmesi ile daha fazla ilgilendiklerinin anlaşıldığına dikkat çekmektedirler. Sosyal hizmetin hastaları kendi çevreleri içinde tedavi etmeye, hasta savunuculuğuna ve hastayı güçlendirmeye önem veren temel değerleri ile hastanenin, hastaları hızla taburcu etmeye yönelik önceliği taban tabana zıttır.⁴⁵

Neoliberal politikaların genel olarak sosyal hizmeti zayıflatıldığını söylemek olasıdır. Özellikle sağlık, bu yeni düzende giderek bir kamu hizmeti olmaktan çıkmakta ve piyasalaşmaktadır. Bu durum sağlık hizmetlerinde maliyetin düşürülmesi ve kârın artırılmasına yönelik yaklaşımları hakim kılmaktadır. Bu amaç doğrultusunda zayıflayan ya da daha doğru bir ifadeyle zayıflatılan tıbbi sosyal hizmet, hastaların yeterli sağlık hizmeti alma haklarını etkilemektedir. Bu durum ise, fiziksel, ruhsal ve sosyal açıdan etkin olarak tedavi edilmeyen hastaların aynı sağlık sorunu nedeniyle yeniden sağlık hizmeti almasına yol açacaktır. Öte yandan gene neoliberalizm nedeniyle, sosyal hizmetin önemli bir uygulama alanı olan koruyucu sağlık çalışmaları da büyük oranda göz ardı edilmekte ve tedavi edici sağlık hizmetlerine ağırlık verilmektedir. Koruyucu sağlık hizmetlerinin yerine getirilmemesi de, tedavi edici sağlık hizmetlerinin müşteri sayısını artırmaktadır.

Tıbbi sosyal hizmetin sağlık alanındaki konumu, rol ve sorumlulukları ile yaşanan değişimlere ilişkin genel bir değerlendirmeden sonra konuyu ülkemiz açısından kısaca ele alacağız.

Türkiye’de Tıbbi Sosyal Hizmet

İlk tıbbi sosyal hizmet biriminin 1914 yılında Amerika’da kurulduğundan ancak sağlık alanında sosyal hizmet çalışmalarının bundan çok daha öncelerinde başladığından söz etmiştik. Bu çalışmaların Amerika ve İngiltere’de hemen hemen aynı tarihlerde ve birbirlerine benzer şekilde geliştiğini görmekteyiz. Her iki ülkede de sosyal hizmet, 1800’lerin ikinci yarısında, özellikle yoksul ve bakıma muhtaç kişilerin ücretsiz tedavi olabilmeleri için organize olmuştur. Yirminci yüzyılın başlarından itibaren tıbbi sosyal hizmet, bakış açısını genişleterek hastanın sosyal, ekonomik ve psikolojik sorunlarıyla ilgilenen bir meslek olarak gelişmiştir.

⁴⁵ Charles Auerbach; Susan E. Mason; Heidi Heft Laporte, “Evidence That Supports The Vale of Social Work in Hospitals”, *Social Work in Health Care*, Vol.: 44, No: 4, 2007, p. 17-32, (Çevrimiçi) <http://dx.doi.org/10.1300/J010v44n04-02>, 23 Ekim 2013, s. 18-19.

Sağlık alanında sosyal hizmet diğer ülkelerde de benzer bir seyir izlemiştir. Avusturalya, İngiltere modelini izlemiştir. İlk almoner 1929 yılında göreve başlamıştır. Hong Kong'da da, sağlıkla ilgili sosyal hizmet, hayır kurumu olarak başlamıştır. 1939'da kurulan tıbbi sosyal hizmet servislerinin ilk personeli almonerlerdi. Ortadoğu'da profesyonel sosyal hizmet 1936'da Mısır'da başlamıştır. İsrail'de ise, sağlıkla ilgili sosyal hizmet önceleri yardımseverler tarafından yürütülmüş, bir hastanede sosyal hizmet departmanı ilk defa ancak 1961'de kurulmuştur. Bunun dışında bazı ülkelerde sağlık bakımı içinde sosyal hizmet çok yenidir.⁴⁶

Sağlık alanında sosyal hizmetin temel işlevlerinden birinin, maddi açıdan yeterli kaynağa sahip olmayan hasta bireyin ekonomik olarak desteklenmesi olduğundan hareket edecek olursak, Osmanlı döneminde meslek kuruluşlarının bu konuda önemli rol üstlendiğini söylemek gerekir. On üçüncü yüzyılda örgütlenmeye başlayan esnaf loncaları, on sekizinci yüzyılda zayıflamaya başlayınca kadar, dini vakıflarla birlikte sosyal yardım ve sosyal hizmetle ilgili uygulamaları üstlenmiş gözükmektedirler.

Ancak modern anlamda sosyal hizmet Türkiye'de ancak yirminci yüzyılın ikinci yarısında gelişmeye başlamıştır. Sosyal hizmet eğitimi, 1956-1966 yılları arasında "Birleşmiş Milletler Teknik Yardım Programı" kapsamında gerçekleştirilmiştir. Sağlık Bakanlığı bünyesinde örgütlenen sosyal hizmet, 1958 yılında sosyal yardım, tıp ve sağlık alanını da kapsayacak şekilde genişlemiştir. Buna paralel olarak Sağlık Bakanlığı'nın adı, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı olarak değiştirilmiştir. 1959 yılında 7355 sayılı yasayla Sağlık Bakanlığı bünyesinde "tıbbi sosyal hizmetler şubesi" kurulmuştur. Böylece koruyucu ve tedavi edici sosyal hizmetin gelişmesi sağlanmıştır. Sosyal hizmet mesleki eğitimi alan öğrenciler 1964'de hastanelerde hizmet yapmaya başlamışsa da, resmi olarak ilk sosyal hizmet uzmanı 1967 yılında Ankara Üniversitesi Hastanesine atanmıştır. 1966 yılında Sağlık Bakanlığına bağlı hastanelerde sosyal servis adı altında tıbbi sosyal hizmet uygulamaları başlamış ve aynı yıl ilk sosyal hizmet birimi Hacettepe Hastanesinde kurulmuştur.⁴⁷

1973 yılında çıkan, "Tedavi Kurumları İşletme Yönetmeliği" sağlık alanında sosyal hizmetin kurumsal gelişiminde önemli bir adımdır. Söz konusu yönetmeliğin otuz üçüncü maddesinde tıbbi sosyal hizmet; "Hastaneye yatan her hastanın, uygulanan tedaviden en etkili şekilde yararlanması amacı ile sosyal hizmet personeline görülecek ekonomik, sosyal, eğitici ve destekleyici hizmetler yanında, hastanın ailesi ve çevresi ile ilişkilerinin düzenlenmesi, hastaneden çıktıktan sonra kişisel ve aile sorunlarının çözülmesi gibi hususların tümü" olarak tanımlanmıştır. 14724 sayılı söz konusu yönetmelik, 1983 yılında çıkarılan "Yataklı Tedavi Kurumları İşletme Yönetmeliği" ile günün şartlarına uygun hale getirilmiştir.

⁴⁶ Auslander, a.g.e., s. 203.

⁴⁷ Artan, a.g.e., s. 242-243; Duyan, a.g.e., s. 41.

1983 yılında Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu Genel Müdürlüğü'nün (SHÇEK) kurulmasıyla, Sağlık Bakanlığı bünyesinde bulunan sosyal hizmet bu müdürlüğe bağlanmış, Sağlık Bakanlığı bünyesinde sadece tıbbi sosyal hizmet kalmış ve 1992 yılında bakanlık bünyesinde Sosyal Hizmetler Koordinatörlüğü kurulmuştur.

Türkiye'de tıbbi sosyal hizmetin gelişiminde çok önemli bir adım, 2011 yılında Sağlık Bakanlığı tarafından çıkarılan "Tıbbi Sosyal Hizmet Uygulama Yönergesi"dir. Belge, hastaların tedavi sürecini etkileyen psiko-sosyal ve sosyo-ekonomik sorunlarının zamanında çözümlenebilmesi amacıyla tıbbi sosyal hizmeti düzenlemektedir. Artan bu yönergenin, insan hakları, eşitlik ve sosyal adalet kavramlarına yaptığı vurguyla kendinden önceki belgelerden farklılaştığını belirtmektedir.⁴⁸ Yönergede "ayakta ve yatarak tedavi gören hastaların tıbbi tedaviden etkin bir şekilde yararlanması" hedeflenmektedir. Belge, sosyal sağlığın korunması ve geliştirilmesinin gereği üzerinde durmaktadır.⁴⁹

Günümüzde ülkemizde tıbbi sosyal hizmet uzmanları, devlet ve üniversite hastaneleri ile özel hastanelerde, polikliniklerde, sağlık ocaklarında, ruh sağlığı kliniklerinde, verem savaş dispanserlerinde anne-çocuk sağlığı ve aile planlaması merkezlerinde ve diyaliz merkezlerinde, hasta ve yakınlarının sağlık hizmeti aldıkları süreçte karşılaşacakları sosyal ve psikolojik sorunlarla baş edilmesi için görev almaktadırlar.⁵⁰ Bununla birlikte kamu ve vakıf üniversitelerinde, lisans ve lisansüstü eğitim veren çok sayıda sosyal hizmet bölümü bulunmaktadır. Ayrıca sosyal hizmet alanında bilimsel ve nitelikli çalışmaların yayınlandığı dergilerin azımsanmayacak sayısının yanında, alanla ilgili düzenli ulusal ve uluslararası kongreler de düzenlenmektedir. Bu verilerden hareketle ülkemizde genelde sosyal hizmet ve özelde sağlık alanında sosyal hizmet alanında önemli bir bilgi birikiminden söz edebiliriz.

Ancak bu kapsamda sağlık alanında kaç sosyal hizmet uzmanının çalıştığına dair güvenilir istatistiki bilgilere ulaşmak mümkün olamamaktadır. Buna karşılık yapılan çalışmalar ya da gözlem ve deneyimler pratikte tıbbi sosyal hizmet uygulamalarının kısıtlı kaldığını göstermektedir. Bu kısıtlılık; sosyal hizmet uzmanlarının mesleki pratiklerinde karşılaştıkları güçlükler ve hastalar ile yakınlarının tedavi süresince karşılaştıkları sorunlar bağlamında hizmetin her iki tarafını da içermektedir.

Örneğin 2009 yılında Ankara'daki devlet ve üniversite hastanelerinde görevli yetmiş yedi sosyal hizmet uzmanının katılımıyla gerçekleştirilen araştırmada, uzmanlarının mesleki açıdan karşılaştıkları sorunlar sorgulanmıştır. Alınan yanıtlar arasında en sık dile getirilen şikayet, mesleğin hastanede çalışan diğer personel ve yöneticiler tarafından yeterince tanınmaması, yetki ve sorumluluklarının tam olarak bilinmemesidir.

⁴⁸ A.e., s. 244.

⁴⁹ Tıbbi Sosyal Hizmet Uygulama Yönergesi, (Çevrimiçi) www.saglik.gov.tr/TR/dosya/1-71513/h/img071372.pdf, 12 Ağustos 2013.

⁵⁰ Duyan, a.g.e., s. 43.

Ayrıca katılımcılar, hastanede görevli sağlık personeline bilgilendirme yapılmasına rağmen gerekli vakaların sosyal hizmet uzmanına yönlendirilmediklerini, “yani (sosyal hizmet uzmanlarına) saygı” göstermediklerini dile getirmişlerdir.⁵¹ Hastanelerde görevli sosyal hizmet uzmanlarının karşılaştıkları bu sorunların sadece söz konusu araştırmanın boyutlarıyla ya da Türkiye ile sınırlı olmadığını belirtmemiz gerekmektedir. Nitekim Beddoe, tıbbi sosyal hizmet tarihinin, kendisini diğer birçok güçlü oyuncunun yer aldığı sağlık sistemi içinde tanımlayan karmaşık bir mücadelenin ve sosyal hizmetin tıp profesyonelleri ile ilişkisinin mesleklerarası çatışmaların tarihi olduğunu belirtmektedir. Bu nedenle de sağlık kurumlarının sosyal hizmet için her zaman huzurlu yerler olmadığını savunmaktadır.⁵²

Bir diğer çalışmada 2006-2010 yılları arasında Sağlık Bakanlığına bağlı hastanelerde görevli 522 hasta hakları sorumlusu çalışmaya dahil edilmiştir. Bu sorumluların yarısının hemşire kökenli olduğu saptanmıştır. Oysa hasta hakları, tıbbi sosyal hizmetin temelini oluşturmaya rağmen, sosyal hizmet kökenli hasta hakları birimi sorumlularının oranının ancak %15,2 olduğu bulgulanmıştır. Çalışmada hasta hakları birim sorumlularının karşılaştıkları sorunların başında personel sayısının yetersizliği gelmektedir. Bu durum hasta ve yakınlarının sorunlarını iletecek görevli bulamamalarına neden olmaktadır. Bununla birlikte hastaların, hasta yakınlarının ve personelin eğitimlerini yürütecek eleman bulunamamaktadır. Hasta hakları birim sorumlularının karşılaştıkları diğer bir sorun da gene, hastane idarecilerinin birimin görev ve sorumlulukları hakkında yeterli bilgiye sahip olmamalarıdır ki bu durum, birimin eğitim, seminer, toplantı, broşür hazırlama gibi etkinliklerine destek verilmemesine yol açmaktadır. Ayrıca doktorların hasta hakları uygulamalarına karşı katı ve ilgisiz tutumları da önemli sorunlar yaratmaktadır.⁵³

Hasta haklarıyla ilgili diğer bir çalışmada, Ankara Ulus Hastanesinde 2005-2010 yılları arasında hasta hakları birimine yapılan yetmiş başvuru dosyası incelenmiştir. Bu kapsamda hastaların en fazla uzman doktorlardan yeterli tıbbi hizmeti alamamaktan ya da kötü muamele gördüklerinden şikayetçi oldukları anlaşılmaktadır. Diğer bir deyişle hasta ile doktor arasında iletişimden kaynaklanan sorunlar şikayet konusu olmaktadır.⁵⁴ Bu bulgular, sosyal hizmetin gerekliliğini tekrarlamaktadır. Ülkemizde sağlık hizmetleriyle ilgili en önemli sorun, yoğunluk ve bu nedenle doktorların hastalara yeterli zaman ayırmamasıdır. Bu durum her iki tarafta da gerilimlere neden olmaktadır. Dolayısıyla ayakta tedavi merkezlerinde görevlendirilecek sosyal hizmet görevlilerinin doktor ile hasta arasındaki gerilimleri hafifletmek konusunda işlevsel olacağı açıktır.

⁵¹ Cengiz Özbesler; Arzu İçağasioğlu Çoban, “Hastane Ortamında Sosyal Hizmet Uygulamaları: Ankara Örneği”, *Toplum ve Sosyal Hizmetler*, Cilt: 21, Sayı: 2, 2010, s. 31-46, s. 43.

⁵² Liz Beddoe, “Health Social Work: Professional Identity And Knowledge”, *Qualitative Social Work*, 12(1), 2011, p. 24-40, (Çevrimiçi) <http://qsw.sagepub.com/content/12/1/24>, 14 Aralık 2013, s. 27.

⁵³ Aydemir&Işıkhan, a.g.e.

⁵⁴ Semra Saruç, “Hasta Hakları Kurul Dosyalarının Sosyal Hizmet Bakış Açısıyla İncelenmesi ve Değerlendirilmesi”, *Toplum ve Sosyal Hizmet*, Cilt: 24, Sayı: 1, 2013, s. 65-81.

Bu durumun, hastaların aldıkları sağlık bakımından daha fazla tatmin olmalarını ve etkin bir şekilde yararlanmalarını sağlaması yanında, özellikle son yıllarda önemli bir sorun olarak sıklıkla gündeme gelen sağlık personeline yönelik şiddetle mücadelede de yarar sağlayacağını düşünebiliriz.

Alan çalışmalarından elde edilen bu verilerin yanında, kişisel tanıklıkları da sağlık alanında hak ihlalleri ve sosyal hizmetin yetersizliği açısından paylaşmakta yarar görmekteyim. Bunlardan ilki on iki yaşında bir kız çocuğudur. İstanbul'daki bir üniversite hastanesinde beyin tümörü nedeniyle ameliyat olmuştur. Kendisiyle karşılaştığımızda bir aya yakın bir süredir hastanede yatmaktadır. Beline kadar uzanan saçlarını ameliyata girmeden önce babası ağlayarak kesmiştir. Sol kolundaki uyuşma ve zaman zaman yaşanan yeti kaybı dışında herhangi bir fiziksel sorunu görünmeyen hasta ameliyat sonrasında, beklendiği gibi, düzgün konuşamaz ve kendi başına yürüyemez duruma gelmiştir. Bununla birlikte gelecek ikinci ameliyat için kaygılanmaktadır. Zaman zaman yemek yemeyi ve fizik terapi tedavisini reddetmektedir. Hastanın yanında annesi bulunmaktadır. İstanbul dışında bir köyde yaşadıklarından burada kalacak yerleri bulunmamaktadır. Baba, diğer iki çocuğu ile birlikte memlekette kalmak durumundadır. Dolayısıyla anne, hiç ayrılmadan kızının başında kalmak zorunda ancak gün içinde yapılan laboratuvar tahlillerinin sonucunu almak için hasta odasından ayrılabilir. Kuşkusuz hasta çocuğunda gelişen yeti kayıpları ve gelecek ikinci ameliyat için büyük kaygı duymaktayken bir yandan da memleketteki çocuklarının bakımı için endişelenmektedir. Bu arada kendisi için ayıracağı bir zamanı yoktur. Bu vakada hem hastanın hem de annesinin ciddi psiko-sosyal desteğe gereksinimi olduğu açıktır. Ayrıca hastanın bundan sonraki sağlık durumu ile nasıl başa çıkılabileceği konusunda bilgilendirmeye ihtiyaçları vardır. Bu gereksinimlerin karşılanmasında birinci derecede sorumluluğun sosyal hizmet uzmanlarında olmasına rağmen söz konusu hasta hastanede kaldığı süre boyunca bu tür bir hizmetle karşılaşmamıştır.

Diğer bir örnek ise kanser teşhisi konmuş, on yaşlarında bir erkek çocuğudur. Güneydoğu illerinden babası ve amcasıyla İstanbul'a gelen çocuğun, hastaneye yatarak kemoterapi tedavisi görmesi gerekmektedir. Hastaneye yatışının yapılması için gerekli evraklar doldurulmaktadır. Bu sırada çocuk büyük bir endişe yaşamakta ve sürekli ağlamaktadır. Çocuğun hastaneye yatışı ve tedavisi ile ilgili tüm ayarlamalar yapılmışken, hastanede kendisine refakat edecek kadın akrabasının olmadığı anlaşılmıştır. Fakat sözünü ettiğimiz çocuk hasta, çocuk onkolojisi servisinde yatacaktır ve serviste kalan diğer çocukların yanında hep anneleri kalmaktadır. Kadınların rahatsız olması nedeniyle servise erkek ziyaretçi dahi alınmadığı yerde babanın çocuğa refakat etmesi servis doktorları tarafından kabul görmemiştir. Böylece yanında kalacak kadın akrabası olmadığı için çocuk hastaneye yatamamış ve tedavisi ertelenmiştir. Daha açık ifade etmek gerekirse, tamamen toplumsal hassasiyetlerden ve çekincelerden kaynaklanan engeller, çocuğun hayati önem taşıyan ve temel olan tı-

bi bakım alma hakkından yararlanamamasına yol açmıştır. Bu vakada da sosyal hizmet uzmanının müdahalesine gerek olmasına rağmen bununla ilgili herhangi bir girişim olmamıştır.

İstanbul'un çok büyük bir üniversite hastanesinde yoğun bakım uzmanı olarak uzun yıllardır görev yapmakta olan bir doktor, yakın bir geçmişte ihtiyacı olan bir hastasını sosyal hizmet birimine yönlendirmek istediğini ancak böyle bir birim bulamadığını dile getirmiştir. Gene aynı serviste görevli personelle yapılan sohbetlerde, maddi zorluğu olan hastaları (ki konuyla ilgili yapılan çalışmalarda sağlık hizmeti alımında hastaların karşılaştıkları en önemli sorunun ekonomik problemler olduğu bulgulanmaktadır) başhekimliğe yönlendirdiklerini ancak oradan da genellikle olumsuz yanıt alındığını belirtmişlerdir. Hastaların karşılaştıkları maddi sorunların genellikle, diğer hasta yakınları tarafından yapılan bağışlarla karşılandığını belirtmişlerdir. Bütün bu örnekler, tıbbi sosyal hizmetin görev ve sorumlulukları, uygulama alanları ile ilgili bilgi birikimine ve gerekli yasal düzenlemelere sahip olunmasına rağmen uygulamada yetersiz kalındığını göstermektedir. Bu tablo karşısında son sözü Goethe'ye bırakmak yerinde olacaktır; "bilmek yetmez uygulamalıyız, niyet yetmez yapmalıyız".

Sonuç

Sosyal hizmetin uygulamasıyla ilgili yabancı literatürde sosyal hizmet uzmanlarının diğer sağlık personeliyle birlikte hastaların araştırılması, teşhis ve tedavi planlamasına katıldığından söz edilmektedir.⁵⁵ Oysa Türkiye'de alanda yapılan çalışmalarda hastaların büyük bölümünün doktorlar ve diğer sağlık personeli tarafından sosyal hizmet uzmanlarına yönlendirildiği anlaşılmaktadır. Buna ilaveten sosyal servislerdeki personel yetersizliği hastaların sosyal hizmete ulaşmasında bazı engeller ve sınırlılıklar yaratmaktadır. Ülkemizde sağlık sistemiyle ilgili en büyük şikayetlerden biri, sağlık bakımı talebindeki yoğunluktur. Bu nedenle kısa sürede çok sayıda hastayı muayene etmesi gereken doktorun hastanın fizyolojik sorunları dışındaki sıkıntılarıyla ilgilenecek zamanları ve niyetleri kalmamaktadır. Bununla birlikte ülkemizdeki tıp eğitimi, toplumsal ve kültürel süreçlerle ilgili bilgi vermekten uzaktır. Buna karşılık sosyal hizmet uzmanları mesleki eğitim ve tecrübeleri gereği hasta ve yakınlarının olası sosyal, kültürel, ekonomik ve benzeri sıkıntı ve/veya gereksinimlerini keşfetmek konusunda daha donanımlıdır. Bu nedenle sağlık kurumlarında sosyal hizmet birimlerinin etkinliğinin ve uzmanların hastalarla doğrudan ilişki kurma olanaklarının artırılması gerekli görünmektedir.

Sosyal hizmet uzmanlarının hastalar için daha görünür ve kolay ulaşılır olması gerekmektedir. Her ne kadar Tıbbi Sosyal Hizmet Uygulama Yönergesinin onuncu maddesinde, sosyal hizmet biriminin, "tercihen hastanelerin giriş katında, hasta ve yakınla-

⁵⁵ Zastrow, a.g.e., s. 711; 713.

rının kolayca ulaşabilecekleri yerlerde” kurulması hükmüne yer verilmişse de, özellikle farklı birimlerin değişik binalara yayıldığı hastanelerde birimin bu şekilde konumlandırılması çok kolay gözükmemektedir. Kendi ya da bir yakınının sağlığı ve hatta yaşamı konusunda yoğun bir endişe yaşayan kişilerin, hastanede ilk anda karşılaşabilecekleri sorunların çözümünde bir yardıma gereksinimleri olmaktadır, dolayısıyla bu yardımı sağlayacak kişi olan sosyal hizmet uzmanlarının hasta ve yakınlarına hızla ve kendiliğinden ulaşmasının sağlanması önemlidir. Hastanelerde sosyal servislerin görünürlüğü ve ulaşılabilirliğinin artırılması yanında genel olarak kamunun, hasta hakları ve bu haklardan yararlanabilmelerinde kendilerine yardım edecek servis ve görevliler hakkında bilgilendirilmesi büyük önem taşımaktadır.

Günümüzde tıp teknolojilerinde yaşanan ilerlemeler bu alanda yoğun bir uzmanlaşmanın yaşanmasına neden olmuştur. Öte yandan karşılaşılan sağlık sorunları da hastaların genellikle birden fazla uzmanlık dalı tarafından ele alınmasına yol açmaktadır. Dolayısıyla farklı alanlardan gelen bir ekip çalışmasına ihtiyaç vardır. Bu ekibin bir arada çalışabilmesi ve ekipteki uzmanlarla hasta arasındaki uygun ilişkinin kurulabilmesi için sosyal hizmet uzmanlarının müdahalesi gerekli olacaktır. Günümüzde kronik hastalıklar önemli sağlık sorunlarıdır. Kronik hastalıklar, doktorun reçete yazmasından fazlasını gerektirirler. Hastalıkla başa çıkabilmek ve belirtilerin kontrol altında tutulabilmesi için hastanın ve bazen yakın çevresinin, yaşam şekillerinde değişiklik yapması gerekmektedir. Ayrıca hastanın sürekli ilaç almayı ve düzenli kontrolleri aksatmamayı kabul etmesi de zorunludur. Kronik hastaların ve yakınlarının hastalığa ve tedavi sürecine uyum sağlayabilmeleri için de desteklenmeleri gerekmektedir ki bu tür müdahaleler de sosyal hizmetin uygulama alanına girmektedir.

Sağlık alanında sosyal hizmetin önemli bir ayağı da halk sağlığı ve koruyucu hizmetlerdir. Hem hastanelerde sosyal hizmet servislerinin etkinliğinin artırılması hem de koruyucu hizmetlere ağırlık verilmesi 1980’lerden sonra uygulanmaya başlanan neoliberal ekonominin yaklaşım ve beklentilerine ters düşmekteyse de insan hakları ve sosyal adaletin sağlanması açısından vazgeçilmezdir. Neoliberal politikalar, devletin kamu hizmeti olarak üstlendiği alanlardan çekilmesini ve bu alanların özelleştirilmesini talep etmektedir. Böylece sağlık, oldukça pahalı bir metaya dönüşmektedir. Bu durumda tıbbi sosyal hizmet maliyeti arttıran bir etken olarak ortaya çıkmaktadır. Ancak Kesgin’in de belirttiği gibi, konusu insan ve insanın refahı olan sosyal hizmetin sadece maddi boyutuyla ve kârlılığı yönünden değerlendirilmesi mümkün değildir.⁵⁶ Diğer bir deyişle devletin bazı hizmetlerin sunumunda bütün sorumluluğunu devretmesi mümkün değildir ki bunların başında sağlık hizmetleri gelmektedir. Kişilerin sağlık hizmetlerinden etkin bir şekilde fayda görmesinin sağlanması ve hasta haklarından mümkün olduğunca yararlandırılmasının, sağlık hizmetleri üzerindeki yoğun talep baskısını azaltacağını da görmemiz gerekmektedir.

⁵⁶ Bedrettin Kesgin, *Kamu Sorumluluğunda Sosyal Hizmet*, Açılım Kitap, İstanbul, 2012, s. 53.

Çünkü uygun bakım ve tedaviyi aldığı konusunda tatmin olmayan hasta, aynı sağlık sorunu nedeniyle tekrar tekrar sağlık hizmeti talep edecektir. Öte yandan tedavi edici hizmetlerden çok koruyucu hizmetlere ağırlık verilmesi, sağlık sorunları ortaya çıkmadan önce önlem alınması bireysel ve toplumsal maliyetleri düşürecektir. Bu koşulların sağlanmasında ise tıbbi sosyal hizmet vazgeçilmez bir önem taşımaktadır.

Kaynakça

- Akşit, Belma T.: "Sosyal Çalışma ve Halk Sağlığı", *Türkiye'de Sosyal Hizmet Uygulamaları, İhtiyaçlar ve Sorunlar*, Yayına Hazırlayan: Arzu İçağasıoğlu Çoban; Halit Koray Aslanoğlu, Haberal Eğitim Vakfı Yayını, Ankara, 2004, s. 331-342.
- Artan, Taner: "Hastane Sosyal Hizmeti", *Sosyal Hizmet*, Yayına Hazırlayanlar: Hakan Acar; Nilüfer Negiz; Elvettin Akman, Maya Akademi, Ankara, 2013, s. 235-248.
- Auerbach, Charles& Susan E. Mason& Heidi Heft Laporte: "Evidence That Supports The Vale of Social Work in Hospitals", *Social Work in Health Care*, Vol.: 44, No: 4, 2007, p. 17-32, (Çevrimiçi) <http://dx.doi.org/10.1300/J010v44n04-02>, 23 Ekim 2013.
- Auslander, Gail: "Social Work in Health Care: what Have We Achieved?", *Journal of Social Work*, Vol.: 1, 2001, (Çevrimiçi) <http://jsw.sagepub.com/cgi/content/abstract/1/2/201>, 13 Eylül 2013.
- Aydemir, İshak&Vedat Işıkhani: "Hasta Hakları Birim Sorumlularının Karşılaştıkları Sorunlar ve Çözüm Önerileri", *Toplum ve Sosyal Hizmet*, Cilt: 24, Sayı: 1, 2013, s.7-24.
- Bedoe, Liz: "Health Social Work: Professional Identity And Knowledge", *Qualitative Social Work*, 12(1), 2011, p. 24-40, (Çevrimiçi) <http://qsw.sagepub.com/content/12/1/24>, 14 Aralık 2013.
- Belek, İlker: *Sınıf Sağlık Eşitsizlik*, Sorun Yayınları, İstanbul, 1998.
- Bury, Micheal: *Health and Illness in a Changing Society*, Routledge, New York, 1997.
- Cameron, Elaine & Jon Bernades: "Gender And Disadvantage In Health: Men's Health For A Change", *The Sociology of Health Inequalities*, Ed. by: Mel Bartley vd., Blackwell Publishers Ltd., Oxford, 1998.
- Cullen, Lynsey T.: "The First Lady Almoner: The Appoinment, Position And Findings of Miss Mary Steward At The Royal Free Hospital, 1895-99", *Journal of The History of Medicine And Allied Sciences*, Vol.: 68, No: 4, p. 551-582, (Çevrimiçi) <http://jhmas.oxfordjournals.org/content/69/1/183.full.pdf+html>, 9 Ağustos 2013.
- Çakmaklı, Kemal: "Türkiye'de Sağlık Hizmetlerinin Bütünlenmesinde "Tıbbi Sosyal Hizmet"in Önemi", Doktora Tezi, Sermet Matbaası, İstanbul, 1976.
- Dominelli, Lena: "Globalization, Contemporary Challanges And Social Work Practice", *International Social Work*, Vol.: 53, 2010, p. 599-612, (Çevrimiçi) <http://ises.sagepub.com/content/53/5/599>, 23 Temmuz 2013.
- Dominelli, Lena: *Feminist Social Work Theory And Practice*, Palgrave, New York, 2002.
- Duyan, Veli: "Hastaların Karşılaştığı Sorunlar ve Çözümleri Odağında Tıbbi Sosyal Hizmet", *C.Ü. Tıp Fakültesi Dergisi*, 25 (4), 2003, s. 39-44, (Çevrimiçi) <http://eskidergi.cumhuriyet.edu.tr/makale/487.pdf>, 11 Mart 2013.

- Engel, George L.: "The Need For A New Medical Model: A Challenge For Biomedicine", *Science*, Vol.: 196, No: 4286, 1997, p. 129-136, (Çevrimiçi) <http://www.sciencemag.org/content/196/4286/129.full.pdf>, 13.10.2013.
- Foucault, Michel: *Kliniğin Doğuşu*, Çev.: İnci Malak Uysal, Epos Yayınları, Ankara, 2002.
- Gregorian, Camille: "A Career in Hospital Social Work: Do You Have What It Takes?", *Social Work in Health Care*, Vol. 40, No: 3, 2005, p.1-14, (Çevrimiçi) http://dx.doi.org/10.130007j010V40n03_01, 29 Ekim 2013.
- Kesgin, Bedrettin: *Kamu Sorumluluğunda Sosyal Hizmet*. Açılım Kitap, İstanbul, 2012.
- Kovács, Jozsef: "Concepts of Health And Disease", *The Journal of Medicine And Philosophy*, Vol.: 14, Kluwer Academic Publishers, Netherlands, 1989, p. 261-267.
- McLaughlin, Anne Marie: "Clinical Social Workers: Advanced For Social Justice", *Advances in Social Work*, Vol.: 1, 2009, p. 51-68, (Çevrimiçi) <https://journals.iupui.edu/index.php/advancesinsocialwork/article/viewFile/209/212>, 03 Ekim 2013.
- Nettleton, Sarah: *The Sociology of Health And Illness*, Polity Press, Cambridge, 2006.
- Özateş, Özge Sanem: "Sosyal Hizmet Etiğinin Felsefi Temelleri", *Toplum ve Sosyal Hizmet*, Cilt: 21, Sayı: 1, 2010, (Çevrimiçi) <http://asosindex.com/journal-article-fulltext?id=1650&part=1>, 30 Ağustos 2013.
- Özbesler, Cengiz; Arzu İçağasıoğlu Çoban: "Hastane Ortamında Sosyal Hizmet Uygulamaları: Ankara Örneği", *Toplum ve Sosyal Hizmetler*, Cilt: 21, Sayı: 2, 2010, s. 31-46.
- Peterson, K. Jean: "Shared Decsion Making in Health Care Settings: A Role For Social Work", *Social Work in Health Care*, Vol.: 51, 2012, p. 894-908, (Çevrimiçi) <http://dx.doi.org/10.1080/00981389.2012.714448>, 21 Mayıs 2013.
- Ruth Betty J.; v.d.: "Public Health And Social Work: Training Dual Professionals For The Contemporary Workplace", *Public Health Reports*, (Çevrimiçi) www.public-healthreports.org/issueopen.cfm?articleID=2082, 11 Kasım 2013, Vol.: 123, 2008, p. 71-77.
- Saruç, Semra: "Hasta Hakları Kurul Dosyalarının Sosyal Hizmet Bakış Açısıyla İncelenmesi ve Değerlendirilmesi", *Toplum ve Sosyal Hizmet*, Cilt: 24, Sayı: 1, 2013, s. 65-81.
- Seamber, Graham: "Health Inequalities", *Sociology of Health And Illness*, Vol.: 34, No: 1, 2012, p.130-146, (Çevrimiçi) onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/j.14679566-2011.01387.x/pdf, 21 Şubat 2013.
- Selden, Elizabeth: "Hospital Social Services", *The American Journal of Nursing*, Vol: 18, No: 10, 1918, p. 868-871, (Çevrimiçi) <http://www.jstor.org/stable/3405455?origin=JSTOR-pdf>, 13 Ekim 2013.
- Sontag, Susan: *Metafor Olarak Hastalık*, Çev.: Osman Akınbay, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2005.
- Soyer, Ata: *Sanayi Devriminden Küreselleşmeye Darbeden Ak Partiye Sağlığın Öyküsü*, Sorun Yayınları, İstanbul, 2004.
- Suchman, Edward A.: "Social Patterns of Illness And Medical Care", *Journal of Health And Human Behavior*, Vol.: 16, No:1, 1965, p. 2-16, (Çevrimiçi) <http://www.jstor.org/stable/2948614>, 03 Ekim 2013.

- Thomas, Cynthia; Howard R. Kelman: "Gender and The Use of Health Services Among Elderly Persons", *Gender, Health And Longevity*, Ed. by: Marcia G. Ory; Huber R. Warner, Springer Publishing Company, New York, 1990.
- T.C. Sağlık Bakanlığı: Tıbbi Sosyal Hizmet Uygulama Yönergesi, (Çevrimiçi) www.saglik.gov.tr/TR/dosya/1-71513/h/img071372.pdf, 12 Ağustos 2013.
- Tuncay, Tarık: "Kanserle Başetmede Destek Grupları", *Toplum ve Sosyal Hizmet*, Cilt: 21, Sayı: 1, 2010.
- Turner, Bryan S.: *Tıbbi Güç ve Toplumsal Bilgi*, Çev.: Ümit Tatlıcan, Sentez Yayıncılık, Bursa, 2011.
- Wells, Reginald: "Social Services in Health Care And Medical Settings", *Phylon*, Vol.: 38, No:3, 1977, p. 253-258, (Çevrimiçi) <http://www.jstor.org/stable/274587>, 18 Temmuz 2013.
- Zastrow, Charles: *Sosyal Hizmete Giriş*, Çev.: Aslıhan Aykara vd., Yayın Yönetmeni: Bülent Özçelik, Nika Yayınevi, Ankara, 2013.

MÜLTECİLER, SİĞINMACILAR VE GÖÇMENLER AÇISINDAN TÜRKİYE’DE SOSYAL HİZMETE DAİR SAPTAMALAR, ÇÖZÜM VE ÖNERİLER

Seher CESUR KILIÇASLAN

Giriş

İnsanlık tarihi kadar eski olan göçler, 1990’ların sonunda dünyayı şekillendiren iktisadi, politik ve sosyal dinamiklerin en temel öğelerinden biriyken, 21. yüzyılda göçlerin boyutlarının daha da artacağı konusunda sosyal bilimciler arasında görüş birliği bulunmaktadır.¹ Göçmen sayısı ve oranı yıllar itibariyle artmaktadır.² Bugün göç ve göçmenlik, ulusların iç ve dış politikalarının en temel meselelerinden biri haline gelmiştir.³

Türkiye’de Göç Olgusuna Genel Bakış

Anadolu toprakları geçmişten bugüne göç olgusundan en fazla etkilenen coğrafyalar arasındadır; tarih boyunca büyük göçlere tanıklık etmiştir. Bu durum hem Osmanlı hem de Türkiye Cumhuriyeti tarihi için geçerlidir. Bu topraklarda göçün her türüne rastlanmıştır. Son elli altmış yıllık sürece bu açıdan bakıldığında çeşitliliğin örneklerine rastlamak mümkündür. 1990’lı yıllarda, Türkiye’nin küresel göç haritasındaki konumunda önemli değişimler yaşanmıştır. Bu değişimlerin ana unsuru, Türkiye’nin geleneksel “göç veren” ülke konumundan son yıllarda özellikle Doğu Avrupa’dan “göç alan” (genellikle düzensiz göç) “göçe geçiş alanı sağlayan” ve “göçmen istihdam eden” ülke konumuna gelmesidir.⁴ Türkiye II. Dünya Savaşı’ndan sonra Almanya gibi ülkelere yoğun olarak göçmen işçi gönderirken, özellikle 1980’lerin sonlarından itibaren, Avrupa’ya gitmek isteyen göçmenler için transit ülke olmaya başlamış, 1990’lardan sonra ise, SSCB’nin çökmesi ile çeşitli sektörlerde çalışan yabancı işçilere daha sık rastlanır hale gelmiştir. Lordoğlu’nun verdiği bilgiye göre, Türkiye işgücü piyasasına bir milyonu aşkın yabancı katılmakta ve aktif nü-

¹ Gülay Toksöz, *Uluslararası Emek Göçü*, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2006.

² IOM-International Organization for Migration: *World Migration 2003*, Geneva, 2003. Aktaran Gülay Toksöz, *Uluslararası Emek Göçü*, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2006.

³ Hania Zlotnik, “Trends of International Migration since 1965: What Existing Data Reveal”, *International Migration*, 1999, Sayı 37(1), s. 21-62. Aktaran Asu Aksoy, “Göçmenlik Deneyimine Kozmopolit Perspektiften Bakış”, Ed. A. Kaya ve B. Şahin, *Kökler ve Yollar: Türkiye’de Göç Süreçleri*, İstanbul:İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2007, s.421-443.

⁴ Saniye Dedeoğlu ve Çiseli Ekiz-Gökmen, *Göç ve Sosyal Dışlanma: Türkiye’de Yabancı Göçmen Kadınlar*, Ankara, Efil Yayınevi, 2011.

fusumuzun yaklaşık %2’si yabancılardan oluşmaktadır.⁵ Bu değişimler sayesinde Türkiye emek ihraç eden konumdan emek ithal eden ülke konumuna gelmiştir.⁶

Türkiye’ye yönelen uluslararası göç akınları incelendiğinde göçmenlerin genellikle Balkanlar, Orta Doğu ve eski Sovyetler Birliği ülkelerinden geldiği görülmektedir. Bu göçmenlerin Türkiye’yi seçme nedenlerinin başında Türk kökenli olmak, dil öğrenme kolaylığı, tarihsel ve coğrafi yakınlık gelmektedir.⁷ Coğrafi yakınlık nedeniyle yolculuk masraflarının düşük olması ve vize almadaki kolaylıklar da göçmenlerin tercihlerinde etkilidir.⁸ Türkiye’nin bulunduğu bölgede çevre ülkelere göre nispeten daha fazla siyasi ve ekonomik istikrara sahip olması da göç almasında etkili olmaktadır.⁹ Türkiye’ye yönelen göç genellikle düzensiz göç şeklinde gerçekleşmektedir.¹⁰

Bu çalışmada Türkiye’ye gelen tüm sığınmacı, mülteci ve göçmenlerin yaşadıkları ve yaşamaları olası sorunlar ele alınacaktır. Konuya ilişkin farklı kişi, kurum ve kuruluşlar tarafından yapılmış saptamalar ile çözüm önerileri sunulmuş ve bunların geliştirilmesine katkı sağlamak hedeflenmiştir. Konunun anlaşılması açısından öncelikle Türkiye’nin devlet politikası olarak göç karşısındaki tutumunu ele almakta yarar olduğu düşünülmektedir.

Türkiye’de Yerleştirme

Türkiye, Mültecilerin Hukuki Statüsüne İlişkin 1951 Cenevre Sözleşmesi’ne 1962 yılında, 1967 Protokolü’ne ise 1968 yılında taraf olmuştur. Ayrıca Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği Yürütme Komitesi’nin üyesi olarak faaliyet göstermektedir. Ancak, 1951 Sözleşmesi Madde 1B doğrultusunda sözleşmenin getirdiği coğrafi sınırlamayı muhafaza etmektedir. Bu sebeple, 1951 Sözleşmesi’ni “Avrupa’da meydana gelen olaylar neticesinde mülteci olan kişiler” ile sınırlı olarak uygulamaktadır. Türkiye, Avrupa’ya; Avrupa Konseyi’ne üye devletler, Rusya ve Kafkasya da dahil olmak üzere eski Sovyet ülkelerinden oluşmuş bir bütün olarak kabul etmektedir.¹¹

⁵ Kuvvet Lordoğlu, “Türkiye’de Yabancıların Kaçak Çalışması ve Bu Çalışmaya İlişkin Bir Araştırma”, *Toplum ve Bilim*, 2005, 102, s. 103-127.

⁶ Selmin Kaşka, “Ev İçi Hizmetlerin Küreselleşmesi ve Türkiye’deki Göçmen Kadınlar”, *Tes-İş Sendikası Dergisi*, Ekim, 2005, s. 49-54. Aktaran Saniye Dedeoğlu ve Çisel Ekiz-Gökmen, *Göç ve Sosyal Dışlanma: Türkiye’de Yabancı Göçmen Kadınlar*, Ankara, Efil Yayınevi, 2011; Lordoğlu, a.g.e.; Ahmet İçduygu, *Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri Bağlamında Uluslararası Göç Tartışmaları*, TÜSIAD-T/2006-12, 427, 2006; Toksöz, a.g.e.

⁷ Dedeoğlu ve Ekiz-Gökmen, a.g.e., s. 43.

⁸ Kuvvet Lordoğlu, “Türkiye’deki Çalışma Hayatının Bir Parçası Olarak Yabancı Çalışanlar”, *Çalışma ve Toplum*, 2007, 3, s. 11-32. Aktaran Saniye Dedeoğlu ve Çisel Ekiz-Gökmen, *Göç ve Sosyal Dışlanma: Türkiye’de Yabancı Göçmen Kadınlar*, Ankara, Efil Yayınevi, 2011.

⁹ Zeynep Şahin, “Türkiye’ye Yönelik Dış Göçteki Değişim ve Süreklilik”, (Çevrimiçi) http://www.stradigma.com/turkce/nisan 2003/print_12.html, 2005.

¹⁰ Dedeoğlu ve Ekiz-Gökmen, a.g.e., s. 46.

¹¹ UNHCR: *Türkiye’de UNHCR. Gerçekler & Rakamlar*, Ocak 2011, Sayı:3, s.18, (Çevrimiçi) http://www.unhcr.org.tr/uploads/root/facts_and_figures_tr_dec_2011_low_respdf.pdf, 31 Aralık 2012.

Türkiye’den sığınma talep eden herkesi kapsayan 1994 İltica Yönetmeliği Avrupalı ve Avrupalı olmayan sığınmacılar için iki ayrı prosedür belirlemektedir. Avrupa ülkelerinden gelenler Cenevre Sözleşmesi kriterlerine uydukları takdirde mülteci olarak tanınmaktayken, Avrupa dışından gelen sığınmacıların geçici ikamet izni için resmi makamlara ve Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği’ne (BMMYK) kayıt yaptırmaları gerekmektedir. BMMYK makamlarınca mülteci olarak tanınan Avrupa dışından gelen kişiler BMMYK aracılığıyla Türkiye dışında üçüncü bir ülkeye yerleştirilmektedir.¹² Türkiye’deki sığınmacıların büyük çoğunluğu Avrupa dışındaki ülkelere gelmektedir. Türkiye, BMMYK prosedürleri ile paralel işleyen “geçici sığınma statüsü” vermeye dayalı bir sistem oluşturmuştur. Türkiye’nin geçici sığınma rejimi 1999 ve 2006 yıllarında yapılan değişikliklerle 1994 İltica Yönetmeliği ile düzenlenmiştir. Avrupalı olmayan sığınmacılar “geçici sığınma statüsü” için Türk Hükümeti’ne başvurabilir ve BMMYK’nın yardımları ile kalıcı çözümlere ulaşılabilir. Bu çerçevede, Avrupalı olmayan sığınmacılar için mülteci statüsü belirleme işlemleri BMMYK yürütmektedir.¹³

1994 İltica Yönetmeliği’ne göre, Türkiye’de sığınma talebinde bulunacak herkes resmi makamlara başvuru yapmak zorundadır. Türkiye’ye düzenli yollardan giriş yapan kişiler herhangi bir valiliğe, nizami olmayan yollardan giriş yapanlar ise ülkeye giriş yaptıkları yerin valiliğine başvuru yapmalıdır. Her iki durumda da başvuru, makul olan, en kısa sürede yapılmalıdır. İltica Yönetmeliği’ne göre, Avrupalı ve Avrupalı olmayan sığınmacıları mülteci statülerinin belirlenmesi, kayıt yaptırdıkları valilik tarafından Cenevre Sözleşmesi’nde belirtilen kriterlere göre gerçekleştirilir. Bir sığınmacının mülteci olarak tanınıp tanınmaması ya da Avrupalı olmayanların durumunda üçüncü bir ülkede sığınma talep etmek üzere Türkiye’de geçici ikamet izninin verilip verilmemesi İçişleri Bakanlığı’na bağlıdır. Sığınmacılar üçüncü bir ülkeye yerleştirilene kadar ikamet etmeleri gereken uydu kente dağılmaktadırlar. Haklarında olumsuz bir karar verildiği takdirde, sığınmacıların 15 günlük bir itiraz hakkı süresi vardır. Eğer sığınmacı karara itiraz etmezse 15 gün içinde Türkiye’den ayrılması gerekmektedir. Eğer sığınmacı bu süre sonunda ülkeden ayrılmamışsa, İçişleri Bakanlığı’nca sınır dışı edilir. Avrupalı olmayan mültecilerin durumunda, BMMYK da paralel bir prosedür yürüterek, mülteci statüsü belirleme mülakatları gerçekleştirmektedir. Avrupalı olmayan mültecilerin üçüncü bir ülkeye yerleştirilmeleri, İçişleri Bakanlığı ile işbirliği halinde, BMMYK tarafından yürütülür.¹⁴

İltica Yönetmeliği’nde BMMYK’dan bahsedilse de, ilgili hükümler yalnızca BMMYK’nın yerleştirme işlemleri kolaylaştırmadaki rolünü ifade etmektedir. İl-

¹² Elçin Türkdoğan, Hülya Üçpınar, Orçun Ulusoy, *Mülteci ve Sığınmacıların Alıkonulma Yerleri İzleme Kılavuzu*, Ankara, Türkiye İnsan Hakları Vakfı Yayınları, 75, 2011, s.3.

¹³ UNHCR: *Türkiye’de UNHCR. Gerçekler & Rakamlar*, Ocak 2011, Sayı:3, s.18, (Çevrimiçi) http://www.unhcr.org.tr/uploads/root/facts_and_figures_tr_dec_2011_low_respdf.pdf, 31 Aralık 2012.

¹⁴ A.e.

tica taleplerinin alınması ve değerlendirilmesinde BMMYK’nın resmi bir rolü bulunmamaktadır. Kapsamlı bir ulusal sistemin olmayışı, bu insanların Türkiye’nin iç hukukunu çiğneyerek ülkeye girmelerine, ülkede kalmalarına veya ülkeden ayrılma-ya çalışmalarına neden olmaktadır. Gözaltına alındıklarında iltica talebinde bulunmayı seçen kişiler için BMMYK, gözaltı tesisindeki bireysel başvuru sahibini ziyaret etmek ve kişinin mülteci statüsü belirleme mülakatını gerçekleştirmek üzere Dışişleri ve İçişleri Bakanlığı’ndan izin talebinde bulunmaktadır.¹⁵

Sığınmacıların ve mültecilerin, İçişleri Bakanlığı’nca uygun görülen 51 şehirden birinde ikamet etmesi gereklidir. Belirlenmiş 51 şehirden farklı bir yere seyahat edebilmek için ise izin almaları zorunludur. Ayrıca Emniyet bünyesindeki Yabancılar Şubelerinde düzenli olarak imza vermekle yükümlüdürler.¹⁶ Bu kapsamda sığınmacılar ülkemizde geçici olarak yaşamakta ve üçüncü bir ülkeye gitmeyi beklemektedirler. Dolayısıyla Türkiye bir “geçiş” ülkesidir. Buna göre mülteci statüsü verme süreçlerinden başlayarak sığınmacı ve mültecilerin gereksinimlerinin ve ihtiyaç duydukları hizmetlerin farklılaştığını söylemek mümkündür. Ancak Türkiye’nin AB Müktesebatı gereği coğrafi kısıtlamasını kaldıracağını taahhüt etmesi gelecekteki sığınma politikasında büyük bir değişime yol açacaktır. AB süreciyle birlikte Konsey Kabul Koşulları Yönergesi ve Türkiye Göç ve İltica Ulusal Eylem Planı bir anlamda Türkiye’deki sığınma sisteminin eksik olan sosyal boyutuna ilişkin düzenlemeleri içermektedir. Sığınma sürecindeki uygulamalarda da sosyal boyutun güvenlik boyutu ve hukuksal boyut gibi göz önünde tutulması gerekmektedir.¹⁷ Tüm bunlar yapılan çalışmalarla göç edenlere daha yakından bakmanın önemini artırmaktadır.

Göçün Yarattığı Sorunlar

Göç edenler, ülkelerini ya da bölgelerini terk etme nedenleri ne olursa olsun ya da vardıkları yerde nasıl karşılanırlarsa karşılanırlar, özelliklerine bağlı olarak (göçün şekli, zamanı, nedeni, zorunlu ya da istemli olması, göç edenlerin cinsiyetleri, yaşları, göç edilen yerin özellikleri vb.) farklı derecelerde de olsa uyum güçlükleri yaşamaktadırlar. Göç edenler fizik ve ruh sağlıkları, kültürel ve psikolojik faktörlerin yanı sıra coğrafi ve iklimsel değişikliklerden de etkilenebilmektedir.¹⁸ Yeni bir dil öğrenmede, yabancı bir kültüre uyumda ve farklı bir yaşama alışmada da güçlüklerle karşılaşabilmektedirler. Her ne kadar birçok göçmen ve mülteci yüksek bir mo-

¹⁵ A.e.

¹⁶ A.e., s. 27.

¹⁷ Sema Buz, “Türkiye Sığınma Sisteminin Sosyal Boyutu”, *TBB Dergisi*, Sayı 76, 2008, s. 120-130.

¹⁸ Alberto Seguin, “Migration and Psychosomatic Disadaptation”, *Psychosomatic Medicine*, Cilt 18, No 5, 1956, s. 404-409. Aktaran Zübeyit Gün, “Mülteci ve Göçmenlerle Yapılacak Alan Çalışmaları için Perspektifler: Bir Ön Çalışma”, *İltica, Uluslararası Göç ve Vatansızlık: Kuram, Gözlem ve Politika*, UNHCR, Ed. Özlen Çelebi, Saime Özçürümez ve Şirin Gökay, Ankara, Anıl Reklam Matbaacılık, 2011, s. 272.

tivasyonla göç ettikleri için karşılaşukları ilk güçlüklerin üstesinden gelmede başarı gösterebilirler de bazılarında göç öncesi sürece ait işkence düzeyindeki travmatik deneyimlerden kaynaklı psikolojik sorunlar gözlenmektedir.¹⁹

Mülteci ve göçmenlerin, göç alan ülkeye yerleşebilmelerindeki ve uyumlarındaki başarı ya da başarısızlıkları, o ülkedeki hükümetlerin ve toplumların tutumlarına, göç politikalarına, göçmenlere yönelik yerleştirme ve destek programlarına, göçmenlerin fizik ve ruh sağlıklarına yönelik kolaylaştırıcılara da bağlıdır.²⁰

Göç, basit anlamda fiziksel bir yer değiştirme değildir; bir sosyo-ekonomik sistemden diğerine, bir kültürel örüntüden diğerine geçmeyi de içerir. Göç edenler üzerindeki en etkili bağlamsal değişiklikler; sosyal destek ağlarında, sosyo-ekonomik statüde, kültürel ortamda ve kişiler arasındaki ilişkilerde meydana gelen değişikliklerdir.²¹ Göç insanın içine doğduğu, sosyalleştiği/sosyalleşeceği, çevreyi/ortamı bırakıp farklı/yeni bir bağlama gitmesidir. Göç eden kendi toplumundaki sosyal destek ağlarını kaybeder ve farklı bir topluma uyum sağlama zorunluluğu ile karşılaşır.²²

Sığınmacı ve mültecilerin yaşadıkları sorunların çözümüne yönelik olarak Türkiye’de sistematik ve sürdürülebilir bir hizmetler ağı bulunmamaktadır. Sığınmacılara yönelik hizmetler kamu kuruluşları, uluslararası kuruluşlar, yerel yönetimler ve sivil toplum örgütleri tarafından yürütülmektedir. Sığınmacı ve mültecilerin gereksinimlerinin karşılanmasında kamu kuruluşları tarafından sunulan sağlık ve eğitim hizmetlerinin yanı sıra sivil toplum örgütlerinin geliştirdiği projeler kapsamında sunulan destek ve danışmanlık hizmetleri [ör: BMMYK ve *İnsan Kaynağını Geliştirme Vakfı* (İKGV) ortaklığında yürütülen Mültecilere Yönelik Psikososyal Destek Projesi] öne çıkmaktadır. Ancak özellikle sivil toplum örgütleri kaynak bulma ve yaratma konusundaki sıkıntıları nedeniyle hizmetlerinin sürdürülebilirliği konusunda

¹⁹ Raymond C. Y Chung ve Marjorie Kagawa-Singer, “Predictors of Psychological Distress Among Southeast Asian Refugees”, *Social Science and Medicine*, Cilt 36, No 5, 1993, s. 631-639. Aktaran Zübeyit Gün, “Mülteci ve Göçmenlerle Yapılacak Alan Çalışmaları için Perspektifler: Bir Ön Çalışma”, *İltica, Uluslararası Göç ve Vatansızlık: Kuram, Gözlem ve Politika*, UNHCR, Ed. Özlen Çelebi, Saime Özçürümez ve Şirin Gökay, Ankara, Anıl Reklam Matbaacılık, 2011, s. 272.

²⁰ Stanley Sue, “Community Mental Health Services to Minority Groups: Some Optimism, Some Pessimism”, *American Psychologist*, Cilt 32, No 8, 1977, s. 616-624. Aktaran Zübeyit Gün, “Mülteci ve Göçmenlerle Yapılacak Alan Çalışmaları için Perspektifler: Bir Ön Çalışma”, *İltica, Uluslararası Göç ve Vatansızlık: Kuram, Gözlem ve Politika*, UNHCR, Ed. Özlen Çelebi, Saime Özçürümez ve Şirin Gökay, Ankara, Anıl Reklam Matbaacılık, 2011, s. 272.

²¹ Lloyd Rogler, “The Immigration Experience and Mental Health”, *Health and Behavior*, Cilt 8, 1994, s. 72-84. Aktaran Zübeyit Gün, “Mülteci ve Göçmenlerle Yapılacak Alan Çalışmaları için Perspektifler: Bir Ön Çalışma”, *İltica, Uluslararası Göç ve Vatansızlık: Kuram, Gözlem ve Politika*, UNHCR, Ed. Özlen Çelebi, Saime Özçürümez ve Şirin Gökay, Ankara, Anıl Reklam Matbaacılık, 2011, s. 277.

²² Irma Moilanen ve at. al, “Long Term Outcome of Migration in Childhood and Adolescence”, *International Journal of Circumpolar Health*, Cilt 57, No 2-3, 1998, s. 180-187. Aktaran Zübeyit Gün, “Mülteci ve Göçmenlerle Yapılacak Alan Çalışmaları için Perspektifler: Bir Ön Çalışma”, *İltica, Uluslararası Göç ve Vatansızlık: Kuram, Gözlem ve Politika*, UNHCR, Ed. Özlen Çelebi, Saime Özçürümez ve Şirin Gökay, Ankara, Anıl Reklam Matbaacılık, 2011, s. 277.

pek çok sorun yaşamaktadırlar. Buradaki temel sorun Türkiye’nin, coğrafi kısıtlamayı sürdürmesi nedeniyle sığınmacılar için geçiş ülkesi olmasından kaynaklanmaktadır. Verilen hizmetler dağınık, sürdürülebilirlik problemleri olan ve çoğu zaman da bu alanda çalışan kişilerin iyi niyetlerine dayalı olarak yürütülen faaliyetler biçimindedir.²³

Türkiye’deki sığınma sistemine ilişkin, mülteci statüsü tanıma noktasında BMMYK ve İçişleri Bakanlığı tarafından yürütülen sığınma prosedürü düşünüldüğünde statü tanıma sürecinin uzunluğu en temel eleştiri olarak ortaya çıkmaktadır.

Sığınma sistemine ilişkin bu yeni yapılanmada, sosyal boyutun düzenlenmesi ve hassas gruplar başta olmak üzere sığınma sürecinin insan onuruna yakışır bir standarda kavuşturulmasıyla ilgili vurgu dikkati çekmektedir. Bu sosyal boyutun ulusal göç ve iltica sisteminin tüm aşamaları içinde yer alması gerekmektedir. Sosyal boyutun içeriğini sığınmacı ve mültecilerin temel gereksinimlerinin tespiti, bu gereksinimlere yönelik kaynakların artırılması ve sürekli kılınması, tüm politika ve hizmetlerde sığınmacıların katılımının sağlanması, incinebilir grupların gözden kaçırılmaması olarak tanımlamak mümkün görünmektedir. Bu düzenlemelerin haklar perspektifine dayalı olarak sunulması büyük önem taşımaktadır.²⁴

Göçmenlerin ve mültecilerin en sık karşılaştığı sosyal sorunların başında aile içi şiddet, yaşlı bakımı ve aile çatışmaları, alkolizm, konut ve işsizlik sorunu, madde bağımlılığı, çocuk istismarı, çocuk suçluluğu, çete aktivitelere katılım, yaşlıların statü kaybı ve sosyal destek hizmetlerine ihtiyacı, fiziksel ve zihinsel sağlık sorunları gelmektedir.²⁵ Türkiye’de mülteci kadınlar üzerine yapılan bir çalışmanın sonuçları da mültecilerinin sorunlarını anlama çabalarına katkı sağlayacak niteliktedir. Cesur-Kılıçaslan tarafından mülteci kadınlar üzerine yapılan araştırmaya göre; kadınların çoğunluğu temel ihtiyaçlarını karşılanmada güçlük çekmektedirler. Bu ihtiyaçlar sırası ile; barınak, gıda, sağlık ve giyimdir. Kadınların büyük bölümü Türkçe bilmemektedir ve bu kadınların %62.2’si Türkçe bilmemelerinin çeşitli sorunlara neden olduğunu belirtmişlerdir.²⁶

Çözümüne Yönelik Arayışlar

Çalışmalar, temel gereksinimlerin karşılanmasına, sığınmacıların uyumunu sağlamaya ve bekleme sürecinin mümkün olduğu ölçüde iyi bir şekilde atlatılmasına, kişinin stresten uzak gündelik yaşamını sürdürmesine odaklanmalıdır. Bu süreçte aynı et-

²³ Buz, a.g.e.

²⁴ A.e.

²⁵ Pallassana R. Balgopal, *Social Work Practice with Immigrants and Refugees*, Ed. by Pallassana R. Balgopal Colombia University, New York, 2000. s. 8. Aktaran Aziz Şeker, *Sosyal Hizmete Giriş*, Ed. İlhan Tomanbay, Eskişehir, T.C. Anadolu Üniversitesi Yayın No: 2533, 2012.

²⁶ Seher Cesur-Kılıçaslan, *Mülteci Kadınların Sorunları*, Hacettepe Üniversitesi Yayınlanmamış Bilim Uzmanlığı Tezi, Ankara, 2001.

nik gruptan kişilerin kültürel kimliklerini sürdürebilmeleri için ulaşılabilir yakınlıkta oturmalarını sağlayan konut ve yerleşim olanakları, dil öğretimi, kariyer danışmanlığı, meslek eğitimi, sosyal izolasyon duygusunu azaltmak için eğlence ve sosyal etkinlikler, kendine yardım grupları oluşturulması, sağlık hizmetleri, gelir getirici olanaklar, aynı etnik gruptan yardımcı meslek elemanlarının yetiştirilmesi, çevirmenlik hizmetleri, danışmanlık hizmetleri, aile bütünlüğünün sağlanması politikası doğrultusunda yakınlarının gelmesine izin verilmesi ve halk eğitimi programları gibi çok geniş yelpazede sunulması gereken bir hizmet ağı yapılanmasına ihtiyaç bulunmaktadır. Bu hizmetler, Türkiye'nin coğrafi kısıtlamasını kaldıracığı ve kalıcı mülteci yerleşimlerine uygun hale geleceğini taahhüt ettiği AB süreci açısından da önemlidir. Böyle bir sistemin hayata geçmesi ise iltica ve göç sistemine hukuksal, siyasal ve sosyal tüm boyutlardan bakmayı gerekli kılmaktadır. Sığınma alanındaki uygulamanın da evrensel hukuk normları ve AB ortak prosedürleriyle uyumlu biçimde yürütülmesi açısından bu alanda çalışan nitelikli personelin yetiştirilmesi ve istihdamı önemli bir konudur ve bu konuyla ilgili eğitim çalışmaları hızlı bir şekilde sürmektedir. Ortak standart oluşturma ve var olan sığınma sisteminin güçlendirilmesi uzun vadeli, kalıcı ve sürekliliği hedefleyen çabalarla mümkün olabilir. Süreç içi değerlendirme ve izleme mekanizmalarının işletilmesi bu anlamda büyük önem taşımaktadır.²⁷

Sığınmacı ve mülteciler, Türkiye'de kalışlarını yasallaştırabilmek için belirlenen şehirlerdeki emniyet müdürlüklerine kayıt yaptırıp her altı ayda bir ikamet izni için harç ödemektedirler. Her yıl hükümet tarafından belirlenen ikamet harcı, 2011 yılında, bir yetişkin için 511.30 TL. iken, her bir çocuk için 330.15 TL.'dir. Sığınmacı ve mültecilerin çoğunun maddi durumu bu yüksek meblağları ödemeye elvermediğinden, devletin sağladığı temel yardımlara erişimleri engellenmektedir.²⁸ Öte yandan uluslararası kuruluşlardan, sığınmacılardan sivil toplum kuruluşlarından ve özellikle valiliklerden alınan bazı yazılarda ve geri bildirimlerde, ikamet harcının kaldırılmasının uygun olabileceği değerlendirilmektedir. Harçlar Kanunu 88. Madde d fıkrası uyarınca "mali durumlarının bozuk olduğuna, ikamet tezkeresi vermeye yetkili makamlarca kanaat getirilen yoksullar" kapsamında bir takım muafiyetler getirmek de mümkündür. Nitekim bu istisna kapsamında değerlendirilen mülteci ve sığınmacılar da bulunmaktadır.²⁹

2010 Nisan ayında ise İçişleri Bakanlığı farklı bir genelge yayımlayarak, iltica başvuruları için mecburi olan tek giriş vize harcını kaldırmıştır. Bu genelge aynı zamanda, 2010 Mart Genelgesi'nin yeknesak uygulanmasını sağlamak üzere, sığın-

²⁷ Buz, a.g.e.

²⁸ UNHCR, a.g.e., s. 27.

²⁹ Selahattin Ateş, "Türkiye ve Mülteciler", *İltica, Uluslararası Göç ve Vatansızlık: Kuram, Gözlem ve Politika*, UNHCR, Ed. Özlen Çelebi, Saim Özçürümmez ve Şirin Gökay, Ankara, Anıl Reklam Matbaacılık, 2011, s. 338.

³⁰ UNHCR, a.g.e., s. 27.

macı ve mültecilerin ikamet harçlarından muaf tutulmasına ilişkin kriterlerin alını çizmektedir. Yasadışı göçle mücadele hakkındaki genelge, diğerlerinin yanı sıra, geri gönderme merkezlerinde tutuldukları sırada iltica talebinde bulunan kişilere, BMMYK ile iletişim kurma imkânı sağlamaktadır. Söz konusu uygulama, bölgeden bölgeye farklılık gösterse de, bu genelge iltica reform sürecinde atılan kararlı ve şüphesiz olumlu adımları temsil etmektedir.³⁰

2006 tarihli Uygulama Talimatı, yardım ve kabul koşullarındaki eksiklikleri ele almayı amaçlarken, ilgi alanındaki kişilerin temel haklara erişiminin önemini vurgulamaktadır. Bu belge kabul tesislerindeki eksiklikleri giderme de, sığınmacılara yönelik maddi desteklerin tedariki bakımından devlet kurumlarının rolüne açıklık kazandırmaktadır. Maalesef, ihtiyaç sahibi kimselere sağlanan yardım düzenli değildir. Sivil Toplum Kuruluşlarının çalışmaları veya Emniyet Genel Müdürlüğü (EGM) Yabancılar Dairesi’nin ildeki şubelerinin örnek bir davranış sergileyerek yerel kaynakları seferber etmesi sayesinde bazı şehirlerde kabul koşulları daha memnun edici durumdadır. Bu şehirlerdeki iyi niyete rağmen, sosyal destek ve sevk mekanizmalarındaki boşluklar, mali sıkıntılar, kendine yeterliliğe ilişkin gerçekçi seçeneklerin bulunmayışı, sığınmacıların ve mültecilerin büyük çoğunluğunun yaşamlarını çok zorlu sosyal ve ekonomik koşullar altında sürdürmelerine neden olmaktadır.³¹

Çalışma yasağı getirilmese de idari usuller, mültecilerin ve sığınmacıların yasal olarak çalışmalarını neredeyse imkânsız hale getirmektedir. Yabancıların Çalışma İzinleri Hakkında Kanun (2003 tarihli 4817 sayılı Kanun), teoride 6 aylık ikamet izni bulunan mültecilerin ve sığınmacıların meşru istihdamına olanak tanımaktadır. Fakat ilgili kanun yalnızca yapılacak işi icra edebilecek, vasıflı bir Türk vatandaşı bulunmadığı takdirde yabancılara çalışma izni tanımaktadır. Sığınmacıların çoğu, çalışma izni almalarını sağlayacak dil becerisine ya da uzmanlığa sahip değildir; dolayısıyla kendine yeterli bireyler olamamaktadırlar. 2010 Ocak ayında, Yabancıların Çalışma İzinleri Hakkında Kanun’da yapılan değişiklik ile sığınmacıların (ulusal makamlarca statü verilen Avrupalı olmayan kişilerin) ve mültecilerin iş hayatına erişimleri bir nebze kolaylaştırılmıştır. Yapılan değişikliğe göre, İçişleri Bakanlığı tarafından “mülteci” ya da “sığınmacı” statüsü verilen yabancılardan ikamet izni süresi sorulmayacak, ayrıca, söz konusu kişilerin çalışma izni prosedürlerinin hızlandırılması için gerekli tedbirler alınacaktır.³²

Yukarıda bahsi geçen sorunlar nedeniyle sığınmacı ve mültecilerin birçoğu kayıt dışı işlerde çalışmaktadır. Kayıt dışı çalışmak onları Türkiye’den yasadışı olarak ayırmaya sürüklemekte ve kendilerini insan kaçakçıların ellerinde bulmalarına neden olmaktadır.³³

³¹ A.e., s. 28.

³² A.e.

³³ A.e.

5510 sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Kanunu'nun kabul edilmesi, 1 Kasım 2008 tarihinde gerçekleşen önemli bir gelişmedir. Kanun primlerin "ilgili ulusal kurumlar" tarafından ödenmesi koşuluyla, sığınmacıları ve vatansız kişileri genel sağlık sigortası kapsamına almaktadır. Bu kişilere sağlık sigortası imkânını tanıyan hükümleri memnun edici bir gelişme olarak kabul eden BMMYK, kanundaki eksiklikler dolayısıyla uygulanmasındaki kısıtlamalara dikkat çekmektedir. Kanunun sınırlı kapsamı ve kurumlar arası bilgi alışverişinin yetersizliği uygulamada sorunlara neden olmakta ve sağlık hizmetlerinin yürütülmesini aksatmaktadır. Sosyal Yardımlar ve Dayanışma Vakfı'nın 2009 yılının Mayıs ayında yayımladığı genelge bu eksik unsurları tamamlamayı amaçlamaktadır. Fakat uygulamanın her bir şehirdeki karar makamlarının takdirine bırakılması, sorunların tamamen çözülmesinde yetersiz kalınmasına yol açmaktadır.³⁴

Sığınmacı çocukların sağlık ve eğitim haklarının güvence altına alınması için çeşitli girişimlerde bulunulmuştur. Özellikle, İçişleri Bakanlığı'yla işbirliği içinde hareket eden Milli Eğitim Bakanlığı, sığınmacı çocukların (başvuruları nihai olarak reddedilmediği takdirde ve reddedilene dek) okula gitmelerini ve ilköğretim okullarına kaydı, Türkiye Anayasası uyarınca, sığınmacı ve mülteci çocuklar açısından da bir hak teşkil etmektedir. Fakat eğitim hakkı, ancak bazı prosedür gereklilikleri yerine getirildiği takdirde söz konusu olabilmektedir. Mülteci ve sığınmacıların çocukları veya bireysel olarak sığınma talebinde bulunan ebeveynlerinden ayrı düşmüş çocuklar, ikamet izni alarak ve Türkiye'deki kalışlarını yasal hale getirerek okullara kayıt yaptırabilmektedir. İkamet harcı ödenerek ikamet izni alındığında, çocukların yerel okullara serbest erişimi mümkündür ve muhtaç çocuklara, bulundukları ildeki Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakfı tarafından eğitim yardımları sağlanmaktadır. Teşvik edici bir unsur olarak, okula kaydolun çocukların ikamet izinleri ücretsiz olarak sağlanmaktadır; ancak çocuğun ailesinin geçerli bir ikamet izni bulunmasının okula kayıt için ön koşul olarak aranması, eğitim hakkına erişimi tehlikeye atabilecek bir faktör olarak değerlendirilmelidir.³⁵ BMMYK, okula devam ettiklerini belgeleyen çocuklara dönem başına 92 TL. vermektedir.³⁶ Bazı illerde okula giden çocuklara Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakfı tarafından çeşitli destekler sağlanmaktadır. Bununla birlikte, 7-14 yaş arası sığınmacı ve mülteci çocukların ancak yaklaşık dörtte birinin okula düzenli olarak gittikleri anlaşılmaktadır. Bu durumun gerekçeleri arasında şunlar bulunmaktadır: Okula gitmenin, aileler üzerinde ek mali yük yaratması, ailelerin pek çok durumda kısa süre içinde taşınma umudunda olmaları, ailelerin kendileri için tayin edilen ilde ikamet etmemeleri, kimlik belgelerinin tamamlanmamış olması ve (özellikle daha ileri yaşlardaki çocuklar için) dil

³⁴ A.e.

³⁵ A.e.

³⁶ Destek miktarı 2008-2009 ders yılına ilişkindir.

sorunları da eğitimin önünde engel oluşturabilmektedir.³⁷ Cesur-Kılıçaslan’ın yapmış olduğu çalışmada okul çağındaki Bulgaristan göçmenlerinin dahi ana dilleri Türkçe olmasına rağmen dil sorunu nedeniyle eğitimlerinin olumsuz etkilendiği saptanmıştır.³⁸ Bu saptama, farklı bir ana dile sahip göçmenlerin dil konusunda yaşadıkları sorunların ölçüsü konusunda fikir vermesi açısından özellikle önemlidir.

Bütün Yetişkin Eğitimi Merkezlerinde edebiyat ve mesleki eğitim alanında kurslar açılmıştır ancak bu kurslar genellikle katılım yetersizliği nedeniyle yarım kalmaktadır. Bazı sığınmacı gruplar çocuklarına kendileri eğitim vermeye çalışmaktadır. Sığınmacılar ve Göçmenlerle Dayanışma Derneği (SGDD/ASAM) ve Türk Eğitim Gönüllüleri Vakfı (TEGEV) gibi STK’lar, sığınmacı çocukların elzem ihtiyaçlarını karşılamak üzere çocuklarla birlikte ve çocuklar için bazı sosyal ve kültürel faaliyetler gerçekleştirmekte veya onlara (okul kitapları gibi) aynı yardımlarda bulunmaktadır. Mülteci ve sığınmacılarla ilgili bir yasanın bulunmaması, bu kesimlerin çocuklarına daha sistematik temelde hizmet sağlanmasının önündeki en önemli engeldir.³⁹

Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Çocuk Hizmetleri Genel Müdürlüğü [Eski ismiyle Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu (SHÇEK)] refakatsiz veya ebeveynlerinden ayrı düşmüş sığınmacı ve mülteci çocukları himayesi altına almaktadır. Çocuk Hizmetleri Genel Müdürlüğü’nün müdahale edebilmesi için, çocuğun yaşının tespitine yönelik tıbbi muayene ve kemik testi önkoşul olarak aranmaktadır ve bazı çocuklar veya ergenler, yanılma payı her zaman dikkate alınmadığından, gerekli bakımdan mahrum kalabilmektedir. Türk Medeni Kanunu uyarınca şart koşulmasına rağmen, ebeveynlerinden ayrı düşmüş çocuklara her zaman kanuni temsilci atanmamaktadır.⁴⁰ Refakatsiz sığınmacı çocuklar, Çocuk Hizmetleri Genel Müdürlüğü’nün bakım hizmeti ve dolayısıyla sağlık ve eğitim hizmetlerinden faydalananmaktadır. Ancak bu hizmetler yaş testi ve bulaşıcı hastalıklarla ilgili tıbbi testler gibi prosedürlerin tamamlanmasından sonra verilmektedir. Bu refakatsiz çocukların göreceklere muameleye ilişkin kurallar oldukça açık bir şekilde tanımlanmıştır.⁴¹ Bu çocuklara sunulan koşullar, kurumsal bakım altındaki Türkiye vatandaşı çocuklarının içinde bulundukları koşullarla denktir; ancak refakatsiz çocuklar, dil sorunu, kültürel yabancılık, akrabalarının yanlarında bulunmaması veya geçmişte yaşadıkları deneyimler nedeniyle ilave desteğe ihtiyaç duyabilmektedir. Vesayet yasalarında devletin veya bir başka kurumun yasal vasi olarak atanmasını mümkün kılacak değişik-

³⁷ UNICEF, *Türkiye’de Çocukların Durumu Raporu 2011*, (Çevrimiçi) <http://panel.unicef.org.tr/vera/app/var/files/s/i/sitan-tur.pdf>, 15 Ocak 2013.

³⁸ Seher Cesur-Kılıçaslan, *İnegöl Bölgesi’nde Yaşayan Bulgaristan Göçmeni ve Yerli Ailelerin Aile Yapısı*, Hacettepe Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2006.

³⁹ UNICEF, a.g.e.

⁴⁰ UNHCR, a.g.e., s. 28-29.

⁴¹ Gizem Alanyalıoğlu, *Refakatsiz Küçükler ve İstanbul’daki Sosyal Hizmetler ve Çocuk Koruma Kurumları Raporu*, 2008. Aktaran Türkiye’de Çocukların Durumu Raporu 2011, (Çevrimiçi) <http://panel.unicef.org.tr/vera/app/var/files/s/i/sitan-tur.pdf>, 15 Ocak 2013.

liklerin yapılması halinde sığınmacı/göçmen çocukların bakım kurumlarına kabulü sırasında haklarının ve çıkarlarının korunması daha fazla güvence altına alınabilir.⁴²

SHÇEK (Yeni ismiyle Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Çocuk Hizmetleri Genel Müdürlüğü), 2010 Mart ayında, Sığınmacılar ve Mültecilere İlişkin Usuller hakkında bir genelge yayımlamıştır. Bu genelge, eğitim hakkı gibi birtakım konuları ele alarak, yerel SHÇEK personeline, ebeveynlerinden ayrı düşmüş sığınmacı veya mülteci çocuklara, “cinsel ve toplumsal cinsiyete dayalı şiddet” mağduru olan kadınlara, engellilere ve yaşlılara ilişkin usullerin yürütülmesi açısından rehberlik sağlamaktadır.⁴³

BMMYK, spesifik üç kalıcı çözümü teşvik etmektedir; yerel entegrasyon, gönüllü geri dönüş ve yerleştirme... Türkiye’de halihazırda var olan iltica statüsünün kendine özgü niteliğinden dolayı, ülkedeki yerel entegrasyon halen gelişme aşamasındadır. Buna ek olarak, anavatanları dikkate alındığında, Türkiye’deki mültecilerin çoğu için güvenli ve insan onuruna yakışır biçimde gönüllü geri dönüş günümüzde mümkün değildir. Bu nedenle BMMYK, dünya genelinde uygulamakta olduğu sekiz yerleştirme kriterinden en az birine uyan kişilerin yerleştirilmesi ihtimaline odaklanmaktadır.⁴⁴

Türkiye’deki sığınma başvurusu sahiplerinin yüksek sayısı ve dünya genelinde yerleştirme imkânlarının sınırlı olması neticesinde Türkiye’deki tüm mültecilere yerleştirme imkânı sunulamamaktadır. 2008’de yerleştirilen mültecilerin sayısı 3.832 iken, 2009’da bu rakam 6.038’e ulaşmıştır. 2010’da 6.800’den fazla başvuru ibraz edilmiş ve 5.335 mülteci yerleştirilmiştir. Başlıca yerleştirme ülkeleri Amerika Birleşik Devletleri, Avustralya, Kanada, Norveç, İsveç, Fransa ve Almanya’dır.⁴⁵

Türkiye’de kimlik ve/veya seyahat belgesi olmayan yabancı uyruklu kişiler, ülke sınırlarından yasadışı giriş-çıkış yaptıkları, suç teşkil ettiği iddia edilen faaliyetleri ya da geçici iltica sisteminin koşullarına uymamaları nedeniyle gözaltına alınmaktadırlar.⁴⁶

Alınan yabancı uyrukluların bir kısmını oluşturan mülteci, sığınmacı ve uluslararası korumaya ihtiyaç duyabilecek diğer kişiler, Pasaport Kanunu ve Yabancıların Türkiye’de İkamet ve Seyahatleri Hakkında Kanun uyarınca ülkeye yasadışı yollarla giriş, ülkeden yasadışı yollarla çıkmaya teşebbüs ya da geçici ikamet için belirlenen yerlerden izinsiz ayrılma sebepleriyle gözaltına alınmaktadır. Bu tür suçlamlarla ilgili savcılık veya mahkeme prosedürlerinin tamamlanmasının ardından genellikle söz konusu mültecilerin, genel olarak sığınma başvurularının gözden geçirilmesi ve sınır dışı edilme süreci gibi idari amaçlarla özgürlükleri kısıtlanmakta ve her-

⁴² UNICEF, a.g.e.

⁴³ UNHCR, a.g.e., s. 29.

⁴⁴ A.e.

⁴⁵ A.e.

⁴⁶ Türkdoğan, Üçpınar, Ulusoy, a.g.e., s. 4.

hangi bir mahkeme kararı olmaksızın, sadece İçişleri Bakanlığı’nın idari tasarrufu ile gözetim altına alınmaktadırlar.⁴⁷

Uygulamada mülteciler, sığınmacılar ve uluslararası korumaya ihtiyaç duyan kişiler, genellikle şu nedenlerle gözetim altında tutulmaktadır:

- Mülteci statüsü kararlarının beklenmesi,
- İkamet edecekleri “uydu kent”in belirlenmesi,
- Sınır dışı işlemlerinin gerçekleştirilmesi.⁴⁸

Türkiye’de mülteci ve sığınmacıların yukarıdaki sebepler nedeniyle tutuldukları yerler eski adıyla “yabancılar misafirhanesi” olan geri gönderme merkezleri, polis karakollarının nezarethaneleri ya da havalimanlarının transit bölgeleri, jandarma, vb. yerlerdir. Bu gözaltı merkezleri Türkiye’de belli başlı şehirlerde bulunmakta olup; her şehirdeki İl Emniyet Müdürlükleri’nin Yabancılar Şubesi’nin Takip ve Kontrol Masası tarafından yönetilirler.⁴⁹

BMMYK, Sığınmacıların Alıkonulmasına İlişkin Uygulanacak Ölçüt ve Standartlar Hakkında Gözden Geçirilmiş Kılavuz’una dayanarak, Türkiye’de mülteci ve sığınmacıların gözetim altına alındıkları yerlere genel olarak gözetim merkezleri diyebiliriz.⁵⁰ Türkiye’de göç olgusunu incelemede ve anlamada bu merkezlerin incelenmesinin de önemli olduğu düşünülmektedir. Bu nedenle buralarda kalan göçmenler üzerinde yapılan araştırmalara aşağıda ayrıntılı biçimde yer verilmiştir.

Yabancı Kabul/Barınma/Gözetim Merkezlerindeki Sorunlar

Kırklareli/Gaziosmanpaşa Yabancı Kabul Merkezi, Türkiye’ye yasa dışı yolla gelen ya da burada bulunduğu süre içerisinde hukuki durumları nedeniyle Türkiye’de kalması yasa dışı hale gelen insanların tutulduğu yerdir. Burada bulunan insanların bir kısmı Türkiye’ye çalışmak için gelen, bir kısmı ise Türkiye’yi geçiş olarak kullanan, ancak hiçbir şekilde kendi ülkelerine dönmek istemeyenlerdir.⁵¹

Kampta kalan sığınmacılar genel olarak resmi işlemlerinin gecikmesinden veya sürecin yavaş işlemlerinden şikâyetçidirler. İşlemlerin hızlı olmasını ve bir an önce durumlarının belirginleşmesini istemektedirler. Kampın genel durumunun iyi olduğu, ancak burada yemeklerin biraz daha iyileştirilmesi gerektiğini ifade etmektedirler. Hasta olanlar diğerleri ile aynı menüden yemek durumundadır. Örneğin böbrek hastası bir sığınmacının şebeke suyunu içmemesi gerekmektedir; ancak hasta sığınmacı şartlar uygun olmadığından şebeke suyunu içmeye mecbur kalmaktadır. Perhi-

⁴⁷ A.e.

⁴⁸ A.e.

⁴⁹ A.e.

⁵⁰ A.e.

⁵¹ Mazlumder, *Kırklareli/Gaziosmanpaşa Yabancı Kabul Merkezi’nde Yaşanan Olaylar ve Kampın Genel Değerlendirme Raporu*, 2008.

zi olan bir hasta şartlar uygun olmadığından diğer sığınmacıların yediklerini yemek zorundadır. Kampta kalanlara düzenli olarak sağlık hizmeti verilmekte, bir doktor periyodik, bir hemşire ise daimi olarak sığınmacılara hizmet vermektedir. Evli olanlar ve aynı aileden olanlar ayrı koşullarda kalmak istememelerine rağmen onlara bir arada kalma imkânı verilmemektedir. Kamp müdürü elindeki imkânların ve personelinin az olduğunu ve takviye yapılması durumunda buradaki şartların kısa sürede daha da iyileştirileceğini beyan etmektedir. Sığınmacıların bir diğer problemi ise giyecek konusunda yaşadıkları sıkıntıdır. Özellikle kadınlar için giysi temininin zor olduğu ifade edilmiştir.⁵²

Türkiye’de mülteci ve sığınmacıların alıkonulduğu merkezlerin incelemesini yapan herhangi bir bağımsız kurum veya kuruluş bulunmamasının yanı sıra çoğunlukla sivil toplum kuruluşlarının da tutulma merkezlerine girişlerine izin verilmemektedir. Bu alanda daha önce sınırlı sayıda araştırma yapılmış ve rapor yayınlanmıştır. Bu araştırma ve raporlarda alıkonan sığınmacılar ve tutulma merkezleri ile ilgili aşağıdaki bilgilere ulaşılmıştır:⁵³

- Sığınma işlemleri hakkında bilgi eksikliği,
 - Sığınma başvurularının engellenmesi,
 - Alıkonulma sebepleri ve gözetim altında kalma sürecindeki hakları konusunda bilgilendirilmemesi,
- Gözetim altında kalmanın kanuni olup olmadığına dair yetkili bir yargı denetimine başvuru mekanizmalarının yokluğu,
- Gözültüne alınmaları için sunulan gerekçelere itiraz edebilecekleri herhangi bir prosedür ya da gözültüne alınmaları üzerinde herhangi bir yargı denetimi bulunmaması,
- STK’lar, avukatlar ve BMMYK’ya erişimin kısıtlanması gibi prosedürel haklarının engellenmesi,
- İşkence ve kötü muameleye maruz kalınması,
- Yemeklerin kalori ve besin değerlerinin düşüklüğü,
- Aşırı kalabalık (Yeterli sayıda yatak eksikliği),
- Dış dünya ile iletişimin kısıtlı olması,
- Havalandırmanın yeterli olmaması,
- Temizlik problemleri,
- Sağlık hizmetlerinin genelde yetersiz olması,
- Çevirmen eksikliği,
- Aynı aileye mensup kişilerin ayrı yerlerde tutulması,

⁵² A.e., s. 10.

⁵³ Türkdoğan, Üçpınar, Ulusoy, a.g.e., s. 5.

Hükümlüler ile hakkında cezai uygulama olmayanların, aynı yerlerde tutulması,

- Genelde herhangi bir egzersiz yapma ya da dinlenme olanaklarının olmaması.⁵⁴

Ayrıca TBMM İnsan Hakları İnceleme Komisyonu tarafından hazırlanan Mülteci, Göçmen ve Sığınmacı Sorunları başlıklı raporda Edirne (Tunca), Kırklareli (Gaziosmanpaşa), İstanbul (Kumkapı) illerindeki misafirhanelerde (geri-gönderme merkezi) bulunan düzensiz göçmen ve sığınmacıların sorunları ve hak ihlalleri kapsamında şu noktalara değinilmiştir:

- İltica prosedürüne erişim konusunda ciddi engellerle karşılaşılması,
 - İltica prosedürüne erişim konusunda görevliler tarafından bilgi verilmemesi,
 - İltica prosedürüne ilişkin danışmanlık sunulmaması,
 - Gözetim altına alınma gerekçelerinin bildirilmemesi,
 - Gözetim altına alınma gerekçeleri ve/veya süresinin yargı denetimine tabi olması hakkı ve hukuki danışmanlık hakkında bilgi verilmemesi,
- Tutulma yerinin büyüklüğünün yeterli olmaması,
Temiz su ve yeterli yiyeceğe erişimin sağlanmaması,
Tutulma yerlerindeki uyuma koşullarının (yatak, yorgan ve battaniyeler) yeterli olmaması,
Kadınlar ve erkeklerin ayrı tutulması dışında başka niteliklere göre ayırma yapılmaması,
Sağlık hizmetlerinin yeterli derecede sağlanmaması,
Tesislerde yeterli miktarda doğal ve suni ışık, temiz hava ve havalandırma temin edilmemesi,
Yeterli ve besin değeri yüksek yiyecek temin edilmemesi,
Dış dünyayla rahatlıkla temas (telefon, faks, e-posta vs.) kurulamaması,
Görevlilerin fiziksel kötü muamelesine maruz kalınması, gözetim altındaki-
ler arasında etnisite, din, cinsel yönelim, siyasi görüş ve başka gerekçelerle
ayırım yapılması,

Hassas gruplara özel bakım sunulmaması,

- Okul çağındaki çocuklara, yetkililerce gerekli eğitimin verilmemesi,
- Çalışma hakkına erişim sağlanmaması,
- Din ve mensubu bulunduğu mezhebin gereklerini yerine getirebilmesi için uygun mahaller tesis edilmemesi.⁵⁵

Yukarıdaki iki çalışmanın sonuçları arasındaki benzerlik güvenilirliklerini arttıran bir unsur olarak öne çıkmaktadır.

⁵⁴ A.e.

⁵⁵ A.e., s. 5-6.

Avrupa Konseyi İnsan Hakları Komiseri Thomas Hammarberg'in 28 Haziran-3 Temmuz 2009 tarihleri arasında Türkiye'yi ziyaretini müteakiben hazırlanan raporda, alıkonan yabancıların herhangi bir mahkeme kararı olmaksızın ve herhangi bir yargı denetimi yapılmaksızın ülkeden ayrılmasına ya da sınır dışı edilmelerine kadar İçişleri Bakanlığı'nın idari kararı gereğince tutuldukları belirtilmiştir. Ayrıca tutulanların, gözaltının yasalara uygunluğu ya da süresi hakkında bir itirazda bulunma imkânları yoktur. Yerel mevzuat azami gözaltı süresi için bir sınır belirtmemektedir.⁵⁶

Tüm bu bilgiler ışığında sığınmacı ve mültecilerin alıkonulması ile ilgili ulusal hukukta koruyucu tedbir ve standartlara yer verilmesi ve mülteci ile sığınmacıların alıkonduğu merkezlerin incelemesini yapan bağımsız bir kurumun varlığı insan hakları bakımından oldukça gereklidir.⁵⁷

Alıkonulma yerlerinin izlenmesi konusunun, insan hakları çalışmalarında yeni bir alan olması nedeniyle bu alanda bilgi ve beceri sahibi kişilerin yetişmesi bir gereksinim olarak ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle, uluslararası standartlarla birlikte ulusal hukukta da yer almasının ve uygulamaya dönük bilgileri içeren bir materyalin oluşturulmasının önemi açıktır.⁵⁸

BM Keyfi Gözaltılara Dair Çalışma Grubu'nun da belirttiği gibi Türkiye'de adli gözaltılarla ilgili açık koruyucu tedbirler mevcut olsa da, idari tasarrufla yürütülen gözetim altına alma işlemleri için böyle tedbirler bulunmamaktadır. Ayrıca, idari gerekçelerle gözetim altına alınan yabancılarla da ilgili açık standartlar yoktur.⁵⁹

İçişleri Bakanlığı EGM Yabancılar Dairesi Başkanlığı'nca operasyon yapılarak güvenlik kuvvetlerince nezarete alınan yabancılar sığınma talebinde bulunduklarında "yabancılar misafirhanesinde" tutulmaktadır. Yukarıdaki araştırmalarla uyumlu olarak BMMYK tarafından, buralarda tutulan sığınmacıların yetersiz besin, tıbbi tedavi ve çok kalabalık koşullarda kaldıkları belirtilmektedir.⁶⁰ Bu zor koşullar olası insan hakları ihlallerinin en önemli kaynağı durumundadır.

Sonuç

Göç ve göçmenlik yerel yönetimlerden sivil toplum kuruluşlarına, devletlerden Birleşmiş Milletler'e kadar pek çok kurum ve kuruluşun sorumluluk alanına girmektedir. Yapılması gereken uygulamalar ulusal ve uluslararası düzenlemelere konudur;

⁵⁶ A.e., s. 6.

⁵⁷ A.e.

⁵⁸ A.e., s. 6-7.

⁵⁹ A.e., s. 4.

⁶⁰ Country Reports on Human Rights Practices, 2008 Human Rights Report: Turkey, Bureau of Democracy, Human Rights and Labor, 2009, s. 6. Aktaran Selahattin Ateş, "Türkiye ve Mülteciler", *İltica, Uluslararası Göç ve Vatansızlık: Kuram, Gözlem ve Politika*, UNHCR, Ed. Özlen Çelebi, Saime Özçürümez ve Şirin Gökay, Ankara, Anıl Reklam Matbaacılık, 2011, s. 309-337.

ancak pratik adımların hayata geçirilmesinde aktif görev alması beklenen en önemli emek sahipleri sosyal çalışmacılardır (sosyal hizmet uzmanları). Bu gerçek her göçmeni aynı zamanda sosyal hizmet gereksinimi ile başvuran biri olarak görme ve ihtiyaçlarını bu yaklaşımla belirleme zorunluluğunu doğurmaktadır.

Sosyal çalışmacılar göçmenlere çok farklı yollarla profesyonel hizmet sunabilirler. Sorumlulukları, göçmenlere yönelik sosyal refah mevzuatının değiştirilmesi ve geliştirilmesinden temel sosyal hizmetin sunumunda aktif rol almaya kadar geniş bir yelpazeye yayılmaktadır. Göçmenlerin ve mültecilerin sosyal savunuculuğunun yanında toplum kaynaklarını kullanırken ülkelerin farklılık göstereceği, dolayısıyla uyum sorunlarının aşılması için çalışılan göçmenlerin kendi kültürel yapılarının dikkate alınmasının sosyal hizmet uygulamalarına önemli katkılar vereceği unutulmamalıdır.⁶¹

Göçmenler, sığınmacılar ve mülteciler içinde bulundukları koşullar gereği kendilerine özgü sorunları olan müracaatçı gruplardır. Onların sosyal sorunlarının çözümüne sosyal hizmet destekleyici, güçlendirici, savunucu yönleriyle katkı sağlar. Bu grupların aile içi sorunlar başta olmak üzere, uyum, yoksulluk, ruh sağlığı gibi problemleri bulunmaktadır. Profesyonel hizmet sunulurken bu tür problemlerin dinamiğini bilmek gerekir.⁶²

Göçmenler için sosyal hizmet, kendi kendilerine yetebilme, karşılaştıkları acil sorunları çözebilme ve aynı zamanda da emniyet duygusu inşa edebilme becerilerini geliştirmeye odaklanır. Yabancı bir ortamda gözlenebilecek en temel sorunlar; ailenin dağılmasından, hayatın haz veren yanlarının azalmasından, yerel yapıya adapte olamamaktan, düşmanca bir çevrede kimliğini saklayarak yaşamaktan kaynaklanan sosyal, duygusal ve kişisel sorunlardır.⁶³ Göçmenler ve göç edilen bölgedeki insanlar aynı etnik kökene sahipken bile iki grup arasında birlikte yaşamaktan duyulan memnuniyetsizlikten kaynaklanan sorunların varlığını gösteren araştırmalar mevcuttur.⁶⁴ Sosyal hizmet, kendilerini yabancı ortamlarda bulan mültecilerin gereksinimlerini belirler. Bundan dolayı sosyal hizmetin amacı yerel yönetimin ve halkın yardımıyla göçmenlerin kendi ayakları üstünde güvenle durabilmelerini sağlamaktır.⁶⁵ Özellikle insan hakları savunucuları gibi, sosyal çalışmacılara da düşen görev, göçün, mülteciliğin, sığınmacılığın doğurduğu sorunları ve bu bağlamda yaşanan insan hakları ihlallerini asgari düzeye indirmeye çalışmak olmalıdır.⁶⁶

⁶¹ Balgopal, a.g.e., s. 8.

⁶² Aziz Şeker, *Sosyal Hizmete Giriş*, Ed. İlhan Tomanbay, Eskişehir, T.C. Anadolu Üniversitesi, Yayın No: 2533, 2012.

⁶³ *Kentsel Mülteciler için Sosyal Hizmetler*, Çev. Semih Bülbül, BMMYK/ SGDD Yay., Ankara, 1998, s. 7. Aktaran Aziz Şeker, *Sosyal Hizmete Giriş*, Ed. İlhan Tomanbay, Eskişehir, T.C. Anadolu Üniversitesi, Yayın No: 2533, 2012.

⁶⁴ Cesur-Kılıçaslan, 2006, a.g.e.

⁶⁵ *Kentsel Mülteciler için Sosyal Hizmetler*, a.g.e.

⁶⁶ Şeyhmus Ülek, *İnsan Hakları İhlallerinin Sebebi ve Sonucu Olarak Göç*, Türkiye İnsan Hakları Hareketi Konferansı 2001 Bildirileri (Antalya 2001) Ankara, TİHV Yayınları, 2005, s. 156-160.

Son olarak göçmen yaşantısını kolaylaştırmanın yanında göçmenlerin yeni dahil oldukları toplumla kaynaşmalarını sağlayacak uygulamaların gerçekleştirilmesi de önemlidir. Her ne kadar genellikle hem göçmenler hem de yerli toplum birlikte yaşamaktan memnun olmadıklarını belirtse de süreç içinde iki grup arasında evliliklerin gerçekleşmesi kaçınılmazdır. Bu durum çokkültürlü evliliğin yaratacağı sorunları gidermeye yönelik çalışmalar sayesinde göçmenlerle yerliler arasındaki çatışmayı azaltan ve kaynaşmayı artıran bir unsur olarak değerlendirilebilir. Doğan çocukların kültür çatışmasından kaynaklı sorunlar yaşamalarını önlemek için çokkültürlü sosyal hizmet verilmelidir. Amaç bir insanın çokkültürlü boyuta getirilmesi, çocukların farklı kültürlerde bulunan anne ve babalarıyla aynı anda sorunsuz iletişim kurabilmelerinin ve bu farklı kültür ortamında sıkıntısız yaşayarak yaşamdan zevk alabilmelerinin sağlanmasıdır. Çokkültürlülüğün yarattığı uyum sorunlarını gidermek için projeler geliştirilmelidir. Bu tür sosyal hizmet çalışmaları sadece yabancılar arasında yaşayan insanların sıkıntıları için değil, kendi toplumunda ama farklı bir kültür içinde yaşayanların maruz kaldığı zorlukları gidermek için de desteklenmelidir.⁶⁷

Kaynakça

- Akbaş, Emrah: "Diğer Sosyal Hizmet Alanlarında Sosyal Hizmet Uygulamaları ve Genel Değerlendirme", *Sosyal Hizmet Uygulamaları*, Ed. İlhan Tomanbay, Eskişehir, T.C. Anadolu Üniversitesi, Yayın No: 2875, 2013.
- Alanyalıoğlu, Gizem: Refakatsiz Küçükler ve İstanbul'daki Sosyal Hizmetler ve Çocuk Koruma Kurumları Raporu, 2008. Aktaran UNICEF, Türkiye'de Çocukların Durumu Raporu 2011, (Çevrimiçi) <http://panel.unicef.org.tr/vera/app/var/files/s/i/sitan-tur.pdf>, 15 Ocak 2013.
- Ateş, Selahattin: "Türkiye ve Mülteciler", *İltica, Uluslararası Göç ve Vatansızlık: Kuram, Gözlem ve Politika*, UNHCR, Ed. Özlen Çelebi, Saim Özçürümez ve Şirin Gökay, Ankara, Anıl Reklam Matbaacılık, 2011.
- Balgopal, R. Pallassana: *Social Work Practice with Immigrants and Refugees*. Ed. by Pallassana R. Balgopal Colombia University, New York, 2000. Aktaran Şeker, Aziz: *Sosyal Hizmete Giriş*, Ed. İlhan Tomanbay, Eskişehir, T.C. Anadolu Üniversitesi, Yayın No: 2533, 2012.
- Buz, Sema: "Türkiye Sığınma Sisteminin Sosyal Boyutu", *TBB Dergisi*, Sayı 76, 2008, s. 120-130.
- Cesur-Kılıçaslan, Seher: *Mülteci Kadınların Sorunları*, Hacettepe Üniversitesi Yayınlanmamış Bilim Uzmanlığı Tezi, Ankara, 2001.
- Cesur-Kılıçaslan, Seher: *İnegöl Bölgesi'nde Yaşayan Bulgaristan Göçmeni ve Yerli Ailelerin Aile Yapısı*, Hacettepe Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2006.

Aktaran Aziz Şeker, *Sosyal Hizmete Giriş*, Ed. İlhan Tomanbay, Eskişehir, T.C. Anadolu Üniversitesi, Yayın No: 2533, 2012.

⁶⁷ Emrah Akbaş, "Diğer Sosyal Hizmet Alanlarında Sosyal Hizmet Uygulamaları ve Genel Değerlendirme", *Sosyal Hizmet Uygulamaları*, Ed. İlhan Tomanbay, Eskişehir, T.C. Anadolu Üniversitesi, Yayın No: 2875, 2013, s.171.

- Country Reports on Human Rights Practices, 2008 Human Rights Report: Turkey, Bureau of Democracy, Human Rights and Labor*, 2009. Aktaran Ateş, Selahattin: “Türkiye ve Mülteciler”, *İltica, Uluslararası Göç ve Vatansızlık: Kuram, Gözlem ve Politika*, UNHCR, Ed. Özlen Çelebi, Saime Özçürümez ve Şirin Gökay, Ankara, Anıl Reklam Matbaacılık, 2011.
- Chung, Raymond C.Y., Marjorie Kagawa-Singer: “Predictors of Psychological Distress Among Southeast Asian Refugees”, *Social Science and Medicine*, Cilt 36, No 5, 1993, s. 631-639. Aktaran Gün, Zübeyit: “Mülteci ve Göçmenlerle Yapılacak Alan Çalışmaları için Perspektifler: Bir Ön Çalışma”, *İltica, Uluslararası Göç ve Vatansızlık: Kuram, Gözlem ve Politika*, UNHCR, Ed. Özlen Çelebi, Saime Özçürümez ve Şirin Gökay, Ankara, Anıl Reklam Matbaacılık, 2011, s. 271-286.
- Dedeoğlu, Saniye, Çisel Ekiz-Gökmen: *Göç ve Sosyal Dışlanma: Türkiye’de Yabancı Göçmen Kadınlar*, Ankara, Efil Yayınevi, 2011.
- IOM-International Organization for Migration: *World Migration 2003*, Geneva, 2003. Aktaran Toksöz, Gülay: *Uluslararası Emek Göçü*. İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2006.
- İçduygu, Ahmet: *Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri Bağlamında Uluslararası Göç Tartışmaları*, TÜSIAD-T/2006-12, 427, 2006.
- Kaşka, Selmin: “Ev İçi Hizmetlerin Küreselleşmesi ve Türkiye’deki Göçmen Kadınlar”, *Tes-İş Sendikası Dergisi*, Ekim, 2005, s. 49-54. Aktaran Dedeoğlu, Saniye ve Çisel Ekiz-Gökmen: *Göç ve Sosyal Dışlanma: Türkiye’de Yabancı Göçmen Kadınlar*, Ankara, Efil Yayınevi, 2011.
- Kentsel Mülteciler için Sosyal Hizmetler*: Çev: Semih Bülbül. BMMYK/ SGDD Yay. Ankara, 1998. Aktaran Şeker, Aziz: *Sosyal Hizmete Giriş*, Ed. İlhan Tomanbay, Eskişehir, T.C. Anadolu Üniversitesi, Yayın No: 2533, 2012.
- Lordoğlu, Kuvvet: “Türkiye’de Yabancıların Kaçak Çalışması ve Bu Çalışmaya İlişkin Bir Araştırma”, *Toplum ve Bilim*, 2005, 102, s. 103-127.
- Lordoğlu, Kuvvet: “Türkiye’deki Çalışma Hayatının Bir Parçası Olarak Yabancı Çalışanlar”, *Çalışma ve Toplum*, 2007, 3, s. 11-32. Aktaran Dedeoğlu, Saniye ve Çisel Ekiz-Gökmen: *Göç ve Sosyal Dışlanma: Türkiye’de Yabancı Göçmen Kadınlar*, Ankara, Efil Yayınevi, 2011.
- Mazlumder: *Kırklareli/Gaziosmanpaşa Yabancı Kabul Merkezi’nde Yaşanan Olaylar ve Kampın Genel Değerlendirme Raporu*, 2008.
- Moilanen, Irma, et. al.: “Long Term Outcome of Migration in Childhood and Adolescence”, *International Journal of Circumpolar Health*, Cilt 57, No 2-3, 1998, s. 180-187. Aktaran Gün, Zübeyit: “Mülteci ve Göçmenlerle Yapılacak Alan Çalışmaları için Perspektifler: Bir Ön Çalışma”, *İltica, Uluslararası Göç ve Vatansızlık: Kuram, Gözlem ve Politika*, UNHCR, Ed. Özlen Çelebi, Saime Özçürümez ve Şirin Gökay, Ankara, Anıl Reklam Matbaacılık, 2011, s. 271-286.
- Rogler, Lloyd: “The Immigration Experience and Mental Health”, *Health and Behavior*, Cilt 8, 1994, s. 72-84. Aktaran Gün, Zübeyit: “Mülteci ve Göçmenlerle Yapılacak Alan Çalışmaları için Perspektifler: Bir Ön Çalışma”, *İltica, Uluslararası Göç ve Vatansızlık: Kuram, Gözlem ve Politika*, UNHCR, Ed. Özlen Çelebi, Saime Özçürümez ve Şirin Gökay, Ankara, Anıl Reklam Matbaacılık, 2011, s. 271-286.

- Seguin, Alberto: "Migration and Psychosomatic Disadaptation", *Psychosomatic Medicine*, Cilt18, No 5, 1956, s. 404-409. Aktaran Gün, Zübeyit: "Mülteci ve Göçmenlerle Yapılacak Alan Çalışmaları için Perspektifler: Bir Ön Çalışma", *İltica, Uluslararası Göç ve Vatanlılık: Kuram, Gözlem ve Politika*, UNHCR, Ed. Özlen Çelebi, Saim Özçürümez ve Şirin Gökay, Ankara, Anıl Reklam Matbaacılık, 2011, s. 271-286.
- Sue, Stanley: "Community Mental Health Services to Minority Groups: Some Optimism, Some Pessimism", *American Psychologist*, Cilt 32, No 8, 1977, s. 616-624. Aktaran Gün, Zübeyit: "Mülteci ve Göçmenlerle Yapılacak Alan Çalışmaları için Perspektifler: Bir Ön Çalışma", *İltica, Uluslararası Göç ve Vatanlılık: Kuram, Gözlem ve Politika*, UNHCR, Ed. Özlen Çelebi, Saim Özçürümez ve Şirin Gökay, Ankara, Anıl Reklam Matbaacılık, 2011, s. 271-286.
- Şahin, Zeynep: "Türkiye'ye Yönelik Dış Göçteki Değişim ve Süreklilik". (Çevrimiçi) http://www.stradigma.com/turkce/nisan2003/print_12.html, 2005.
- Ülek, Şeyhmus: *İnsan Hakları İhlallerinin Sebebi ve Sonucu Olarak Göç, Türkiye İnsan Hakları Hareketi Konferansı 2001 Bildirileri* (Antalya 2001) Ankara, TİHV Yayınları, 2005. Aktaran Şeker, Aziz: *Sosyal Hizmete Giriş*, Ed. İlhan Tomanbay, Eskişehir, T.C. Anadolu Üniversitesi, Yayın No: 2533, 2012.
- Şeker, Aziz: *Sosyal Hizmete Giriş*, Ed. İlhan Tomanbay, Eskişehir, T.C. Anadolu Üniversitesi, Yayın No: 2533, 2012.
- Toksöz, Gülay: *Uluslararası Emek Göçü*, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2006.
- Türkdoğan, Elçin, Hülya Üçpınar, Orçun Ulusoy: *Mülteci ve Sığınmacıların Alın Konulma Yerleri İzleme Kılavuzu*, Ankara, Türkiye İnsan Hakları Vakfı Yayınları, 75, 2011.
- UNHCR: *Türkiye'de UNHCR. Gerçekler & Rakamlar*, Ocak 2011, Sayı:3, s.18, (Çevrimiçi)http://www.unhcr.org.tr/uploads/root/facts_and_figures_tr_dec_2011_low_respdf.pdf, 31 Aralık 2012.
- UNICEF, *Türkiye'de Çocukların Durumu Raporu 2011*, (Çevrimiçi) <http://panel.unicef.org.tr/vera/app/var/files/s/i/sitan-tur.pdf>, 15 Ocak 2013.
- Zlotnik, Hania: "Trends of International Migration since 1965: What Existing Data Reveal". *International Migration*, 1999, Sayı 37(1), s. 21-62. Aktaran Aksoy, Asu: *Göçmenlik Deneyimine Kozmopolit Perspektiften Bakış*. Ed. A. Kaya ve B. Şahin, *Kökler ve Yollar: Türkiye'de Göç Süreçleri*, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2007.

TÜRKİYE'DE EVSİZLİK: GENEL BİR DEĞERLENDİRME

Alpkan BİRELMA

Günümüzün evsizlik sorunu son derece karmaşık bir toplumsal olgu, kavranması zor bir toplumsal meseledir. Özdemir'in özlü ifadesiyle "21. yüzyılda insanlığın içinde bulunduğu trajedinin (...) en önemli göstergelerinden biri"¹, Smith'e göre "utanç verici" bir "toplumsal absürtlük"tür.² Evsizlik üzerine merkez ülkelerde gide-rek büyüyen bir literatür oluşa da; olgunun karmaşıklığı, çok boyutluluğu, disiplin-ler-arasıılığı ve sınırlarının belirsizliği temel hususlarda bile tartışmanın sürmesi so-nucunu doğurmuş görünmektedir. Meselenin trajedi, aciliyet ve ölümcüllük arz et-mesi, yani evsizler içerisinde kronik evsiz olan alt grubun her an ölüm riski altında olması, tüm tartışmaya ciddi bir duygusal ton ve neler yapılması gerektiğine yönelik pratik bir yönelim katar.

Bu makalede önce evsizlik literatüründeki temel bulgu ve tartışmaları aktaracak, daha sonra bu aktarımın izinden Türkiye'deki evsizlerin durumuna ilişkin genel bir re-sim çizeceğim. 2011-2012 kışında kalıcı evsiz barınakları açılması için yapılan bir kampanya ve eylemlilik sayesinde evsizlik konusu ile ilgilenmeye başladım. O günden beri İstanbul Beyoğlu'nda Şefkat-Der tarafından açılan erkek evsizler evine destek ol-maya gayret ettim, bu vesileyle eve çok gidip geldim. Bu yazının etnografik kaynağı, söz konusu kampanya esnasında ve evsizler evine yaptığım ziyaretlerde şahit oldukla-rıma ve evin sakinleriyle yaptığım söyleşilere dayanır. İkinci kaynağım konuya ilişkin internetten yapmış olduğum hayli kapsamlı haber taraması, üçüncü kaynağım ise Tür-kiye'de evsizler üzerine yazılmış an itibarıyla hayli mütevazı olan literatürdür.

I. Evsizlik Literatürü: Temel Bulgu ve Tartışmalar

Bu kapsamlı literatürün ana hatlarını, temel bulgu ve tartışmalarını keşfetmek için ABD'deki literatürü gözden geçiren yakın tarihli ve yetkin bir makalenin izin-den ilerlemek faydalı olacaktır. Lee, Tyler ve Wright, ABD'de "yeni" evsizlik üze-rine yapılmış çalışmaları kuşbakışı bir şekilde incelerler. "Yeni" sıfatı ile kastettikle-ri 1980 sonrası ortaya çıkan kitlesel evsizliktir.³ Yazarlar evsizlik konusuna yönelik

¹ Uğur Özdemir, "Evsizlik ve Evsizlere Genel bir Bakış," *Toplum ve Sosyal Hizmet*, Cilt 21, Sayı 2, Ekim 2010, s. 77.

² Neil Smith, "Contours of a Spatialized Politics: Homeless Vehicles and the Production of Geograp-hical Scale" *Social Text*, 33 (1), 1992, p. 57.

³ Barrett Lee, Kimberly Tyler, James Wright, "The New Homelessness Revisited" *Annual Review of Sociology*, 36, 2010, p. 501-521.

kamuoyu ilgisinin 1990'ların başından itibaren giderek azaldığını ancak halihazırda-ki ekonomik durgunluk ve konut krizi sebebiyle ilginin yeniden arttığını belirterek başlarlar makalelerine. Söz konusu krizde iki milyona yakın Amerikalının evsizlik riski ile karşı karşıya kaldığı⁴, evsizliğin tırmanışa geçtiği ve çadır kentlerin oluştuğu unutulmamalıdır.⁵ Lee, Tyler ve Wright'ın makalesinin izinden giderek ve yeri geldikçe başka çalışmalara başvurarak bu literatürü inceleyelim.

1. Evsizlik Kavramsallaştırması

Evsizliğin güncel tanımları aşırı yoksulluktan kaynaklanan konut yoksunluğu etrafında dönmektedir ve çoğu araştırma Rossi'nin 1989'da yapmış olduğu "geleneksel bir meskene düzenli bir erişimi olmamak" tanımını kullanır. ABD'de evsizlere yönelik 1987'de çıkartılan ilk kanun da benzer bir şekilde "gece kalınacak uygun bir konutu olmama" tanımını kullanır; evsiz barınakları, başka kurumlar, insan ikametine uygun olmayan yerler gibi mekânlarda kalıyor olmanın da evsizlik olarak tanımlanacağını belirtir. Konut-merkezli tanıma zaman boyutu eklenmelidir, zira evsizlerin geleneksel konutların dışında geçirmek zorunda kaldıkları zaman dilimleri son derece farklılaşmaktadır. Zaman boyutuyla düşünüldüğünde üç tip evsizlik tarif edilir: (i) Geçici evsizlik, çoğunlukla bir kalıcı ikametten bir diğerine geçiş yapmakta olan ve çok yüksek ihtimalle hayatında ikinci defa evsiz kalmayacak olan evsizlere işaret eder. (ii) Döngüsel evsizlik, evsiz kalıp sonra evsizlikten çıkan fakat sonra yeniden evsiz kalma ve bunu döngüsel bir şekilde kısa süreler içerisinde tecrübe etme halini tanımlar. (iii) Kronik evsizlik ise neredeyse kalıcılaşan bir evsizlik halini tarif eder. Kronik evsizler, evsizler literatürünün diğer iki evsizlik hali hilafına fazlaca odaklandığı bir gruptur.⁶

Gelir-kira dengesi riskli bir sınırdan gezinenler, karavan gibi araçlarda kalanlar ve kendi evlerinden çıkmak zorunda kalıp aileleri ya da arkadaşları yanına yerleşenler, eğreti ikamet biçimlerine sahip kesimlerdir ve geçici evsizlerle benzerler. Bu tip eğreti ikamet biçimleri evli ve evsiz olma durumlarının birbirlerinden siyah ve beyaz gibi ayırmadığını, bu iki hal arasında bir geçişliliğin söz konusu olduğunu ortaya koyar.⁷ İkamet biçimlerinin çokluğu ve geçişliliği evsizlikten çıkışın nasıl tanımlanması gerektiği konusunu da karmaşıklaştırır.⁸

⁴ David Harvey, *Rebel Cities*, London, Verso, 2012, p. 24.

⁵ David Harvey, "Reshaping Economic Geography: The World Development Report 2009" *Development and Change*, 40 (6): 1269-1277, 2009, p. 1277.

⁶ Lee, Tyler, Wright, a.g.e., p. 503.

⁷ A.e., p. 503.

⁸ Paul Koegel, "Homelessness, Course of" *Encyclopedia of Homelessness*, 224-233, p. 227.

2. Evsizlerin Demografisi

Evsizlerin sayısı evsizliğin nasıl tanımlandığına göre değişmektedir ve hangi yöntem kullanılırsa kullanılsın evsiz sayımlarının hepsinin nihayetinde bir tahmin olduğu unutulmamalıdır.⁹ ABD federal hükümeti 1990’ların başından beri evsizlerin sayısını yaklaşık olarak saptamak için farklı yöntemlerle sayımlar gerçekleştirmiştir. 2007’den beri Ocak ayının bir gecesinde yapılan tek gecelik sayımlar yoluyla evsiz sayısı yaklaşık olarak saptanmaktadır ve bu sayımlara “anlık tahmin” adı verilmektedir.¹⁰ Bu sayımlarda, söz konusu gece tüm ülkede evsiz barınaklarında ve sokaklarda kalanlar sayılır. Ekonomik krizin de etkisiyle evsizlere yönelik sosyal politikaların ciddi şekilde arttığı 2007-2013 döneminde bu sayımlarda çıkan sayı 671.888’den 610.042’ye düşer.¹¹

Teknik olarak nispeten işlevsel olsa da, bu sayımlar örneğin “2012 yılında yaklaşık olarak kaç kişi evsizliği tecrübe etti?” sorusuna cevap veremez. Geçici ve döngüsel evsizliğe içkin olan yüksek giriş çıkış devri düşünüldüğünde bir gecelik sayımlar, evsizliğin bir dönem içerisindeki yaygınlığı konusunda eksik fikir verir. Bu kaygılarla Culhane ve meslektaşları tarafından yapılan bir araştırma, Philadelphia ve New York şehirlerinin her ikisinde de şehir sakinlerinin yaklaşık olarak %1’inin 1992 yılında en az bir gece bir barınma merkezinde kaldığını tespit eder. Benzer bir yöntemle evsizliğin ulusal çaptaki “yıllık yaygınlığını” bulmaya çalışan bir başka araştırma, 1996 senesi içerisinde ABD nüfusunun %0,9 ila %1,3’ünün evsizliği tecrübe ettiğini bulur.¹²

Avrupa Birliği’ne üye ülkelerdeki durum için Avrupa’da evsizlikle uğraşan farklı kurumların çatı örgütü olan FEANTSA’ya başvurmak faydalı olacaktır. FEANTSA’ya iştirak etmiş olan yirmi bir AB ülkesinin on beşinde son bir ila beş yıl arasında evsiz sayısının artmış olduğuna dair güçlü emareler mevcuttur. Almanya, Fransa, İngiltere, İtalya, İspanya, Yunanistan gibi ülkeler bu grup arasındadır. Çoğu ülkede bu artışın ana sebebinin yaşanan küresel kriz olduğu belirtilmektedir. Farklı tanım ve yöntemlerle üretilmiş olsalar da ulusal evsiz sayısı tahmini mevcut olan kimi ülkelerin verileri zikredilebilir. Nispeten güvenilir bir sivil toplum örgütünün tahminine göre Almanya’da 2008 yılında 227 bin evsiz varken, bu sayı 2010 yılında 248 bine çıkmıştır. İtalya devlet istatistik enstitüsü 2012 yılında evsizleri ilk kez saymış ve 47.648 sayısına ulaşmıştır. İngiltere’de ise 2011/12 bütçe yılı boyunca 50.290 evsiz kamu barınaklarında kalmış, 2011 sonbaharında ise (barınaklarda kalanların dışında) en az 2.181 kişinin sokaklarda kaldığı tespit edilmiştir ve 2000’lerin başından beri azalma eğiliminde olan evsiz sayısı 2009’dan beri artmak-

⁹ Martha R. Burt “Homelessness, definitions and estimates of,” *Encyclopedia of Homelessness*, p. 236.

¹⁰ A.e., p. 234.

¹¹ The U.S. Department of Housing and Urban Development, *The 2013 Annual Homelessness Assessment Report (AHAR) to Congress: Part 1, Point-in-Time Estimates of Homelessness*, 2013, 6.

¹² Burt, a.g.e., p. 236.

tadır.¹³ Bir başka merkez ülkesi olan Japonya’da ise devletin yaptığı bir sayım 2001’de ülkede yaklaşık 25 bin evsiz olduğunu ve bunların pek azının sınırlı sayıda-ki barınaklarda kaldığını ortaya koyar.¹⁴

Araştırmalara göre evsizler arasında yetişkin erkek baskın tip olsa da, bu baskınlık muhtemelen kronik evsizlere aşırı odaklanılmasından dolayı bir miktar abartılmıştır ancak, geçmişe göre bugün ABD evsizleri arasında çocukların, kadınların, (tek ebeveyni kadın olan) ailelerin ve siyahların oranı artmıştır.¹⁵ Avrupa’da da evsizler arasında yetişkin, beyaz erkek baskın tipi oluşturur, ancak pek çok ülkede bu profil değişmekte ve kadınların, ailelerin, göçmenlerin ve gençlerin sayısı artmaktadır.¹⁶ ABD’de evsizler arasında siyahların oranı, siyahların ABD yoksulları içindeki oranından bile çok daha fazladır.

3. Evsizlerin Yaşam Koşulları

Evsizler sağlık ve başka yaşamsal alanlarda ciddi zorluklarla baş etmek zorunda kalırlar. Bu sorunları evsizliğin öncülü olarak kabul etmek yaygın, ancak aceleci ve çoğunlukla yanlış bir akıl yürütmedir. Zira bu sorunların evsizlerin sokaklarda ya da barınaklarda yaşadıkları kötü tecrübeler sebebiyle oluşmuş ya da bu tecrübeler sebebiyle ağırlaşmış olmaları son derece muhtemeldir. Evsizlerin yaşam koşulları, (i) maddi refah, (ii) fiziksel ve zihinsel sağlık ve (iii) güvenlik olmak üzere üç başlıkta incelenebilir.¹⁷

(i) Evsizler aşırı bir yoksulluk içerisinde. ABD’de de evsizlerin önemli bir bölümünün devletten alabildiği tek maddi yardım yiyecek fişleridir.¹⁸ 1980’lerin ortalarından beri gıda programlarında ciddi bir artış gözlenmiş olsa da evsizler arasında gıda kıtlığı ve beslenme yetersizliği oldukça yaygındır.

(ii) Yapılan araştırmalara göre evsizlerde tüberküloz, AIDS, hepatit, hiper tansiyon, damar hastalıkları, psikolojik nöbetler gibi pek çok hastalık “evli”¹⁹ nüfusa kıyasla iki ila yirmi misli oranda daha sık görülür. Zihinsel rahatsızlık yaşayan evsizlerin oranı %30 ila %40 civarındadır. Öte yandan sağlık sorunları (özellikle de işsizliğe sebep oldukları takdirde) evsizliğin temel sebeplerinden biri olarak iş görmektedir. Evsizlerin yaşa göre uyarlanmış ölüm oranları “evli” nüfusa göre iki ila dört misli daha fazladır ve ölüm yaşı 40 ila 55 arasındadır.²⁰

¹³ FEANTSA, *On the Way Home?: Feantsa Monitoring Report on Homelessness and Homeless Policies in Europe*, 2012, p. 4-20.

¹⁴ Matthew D. Marr, “Japan”, *Encyclopedia of Homelessness*, 2004, p. 326.

¹⁵ Lee, Tyler, Wright, a.g.e., p. 505.

¹⁶ FEANTSA, a.g.e., p. 4.

¹⁷ Lee, Tyler, Wright, a.g.e.

¹⁸ A.e.

¹⁹ İngilizcede bir konutta yaşayan insan anlamına gelen “domiciled” terimi için “evli” kelimesini kullanmayı tercih ettim. Bildiğimiz evli kelimesinden ayırmak için domiciled anlamındaki “evli”yi tırnak içerisinde kullandım.

²⁰ Lee, Tyler, Wright, a.g.e., s.506.

(iii) Kamu araştırmalarında evsizlerin yarısından biraz fazlası, evsiz kaldığı süre boyunca en az bir suçun mağduru olduğunu belirtmiştir. Hırsızlık bir numaralı mağduriyetken, şiddet ve taciz onu takip eder. Bu oran değerlendirilirken insanların mağduriyetlerini gizleme eğilimlerinin yüksek olduğunu hatırlamak gerekir. Başka araştırmalar özellikle kadınlar, gençler ve yaşlılar arasında mağduriyet oranlarının çok daha yüksek olduğunu ortaya koyar. Evsizler, “evli” ancak agresif ya da kötü niyetli kişiler için en kolay hedefdir, öte yandan evsizler birbirleri tarafından da mağdur edilebilirler.²¹

4. Başa Çıkma Stratejileri

Evsizler belirli sınırlar dâhilinde belirli tercihlerde bulunur, içinde bulundukları zorlu koşullarla başa çıkabilmek için belirli stratejiler izlerler. Kendilerine yönelik barınma hizmetlerinden faydalanmak temel bir stratejidir. Grunberg ve Eagle’ın 1990 yılında öne sürmüş oldukları “barınak tezi”, barınma merkezlerinin etkisine dair bir tartışma başlatmıştır. Bu tez özetle, barınma merkezlerinin insanları pasifleştirip bağımlılaştırdığını savunur. Barınma merkezinde kalan diğer evsizler, kişinin temel referans grubu haline geldiği için barınakta kalmanın evsizlikten kurtulma dürtüsünü örselediğini iddia eder. Bu teze karşı çıkan argümanlar, barınaklarda kalanların dışarda da epey zaman geçirdiğine ve zaten barınaklarda kalma sürelerinin genelde kısa olduğuna dikkat çekerler. Konu hakkında yapılan araştırmalar, barınak tecrübesinin hiçbir şekilde homojen olmadığını ve farklı barınaklarda çok farklı tecrübeler yaşandığını ortaya koyar.²²

San Francisco’da yaşayan evsizler üzerine uzun erimli bir etnografik araştırma yapan Gowan, evsiz barınaklarına daha esaslı bir eleştiri getirir. ABD’de dev bir endüstri haline gelen evsiz barınaklarının insanların acil ve zorunlu bir ihtiyacına karşılık verse de barınaklarda evsizlere beceriksiz, kusurlu ve hasta bireyler olarak muamele edildiğine, evsizliğin bir hastalığın semptomu olduğu söyleminin yaygınlaştırıldığına, bu şekilde evsizliğin medikalize edildiğine işaret eder. Evsiz barınakları bir acil durum hizmeti olarak anlamlıdır, ancak kamu tarafından sübvansede edilen sosyal konut üretiminin ikamesi haline gelmemelidir.²³ Evsizlik çalışmalarında en önde gelen isimlerden biri olan Culhane de barınaklarda kalanların mağdurlaştırıldıkları, travma yaşadıkları ve insana yakışmayan koşullara maruz bırakıldıklarını belirtir. Evsizlerin doğrudan normal konutlara yerleştirilmesinin hem daha insani hem de sorunu çözme açısından daha etkili bir yöntem olduğunu savunur.²⁴

²¹ A.e.

²² A.e., p. 507.

²³ Teresa Gowan, *Hobos, Hustlers, and Backsliders: Homeless in San Francisco*, Minneapolis, University of Minnesota Press, 2010, p. 287.

²⁴ Dennis P. Culhane&Stephen Metraux, “Rearranging the Deck Chairs or Reallocating the Lifeboats?” *Journal of the American Planning Association*, Vol. 74, No. 1, 2008, p.119-120.

Değınilecek ikinci strateji çalışmadır, nitekim zannedilenin aksine evsizlerin önemli bir bölümü çalışır. Evsizlerin formel ekonomide iş bulması, inişli çıkışlı iş tecrübeleri, giysi kodları, ulaşım sorunları ve kalifikasyon eksiklikleri sebebiyle oldukça zordur. Bu sebeple formel ekonomide iş bulabilen şanslı azınlık, geçici, düşük ücretli, düzensiz ve güvensiz formel işlerde çalışabilir. Bu sorunlardan ötürü evsizlerin önemli bir bölümü çöp toplama, dilenme, geri dönüşüm, takas, seyyar satıcılık ya da (hırsızlık, uyuşturucu satıcılığı, fuhuş gibi) illegal nitelikli enformel işlere yönelir.²⁵

Bir diğer başa çıkma stratejisi sosyal ilişkilerdir. Kimi araştırmalar “evli” akrabaları ya da arkadaşları ile ilişkilerini düzensiz bir şekilde de olsa sürdüren evsizlerin oranının yüksek olduğunu ortaya koyar, ancak bu ilişkiler geçmiş deneyimler sebebiyle çoğunlukla sorunludur. Evsizlerin daha çok yöneldikleri sosyal ilişkiler ise diğer evsizlerle kurdukları ilişkilerdir. Kimi araştırmalar evsizlerin birbirleriyle hayli aktif bir ilişki ağı içerisinde olduğuna işaret etse de, evsizler arasında ümitsizlik ve güvensizlik yüksek düzeyde seyrettiği, dahası evsizliğe giriş çıkış devri son derece yüksek olduğu için evsizler arası kurulan dayanışma ilişkileri kırılgan olmaktan kurtulamaz.²⁶

Evsizler için kendilerine yönelik olumsuz damgalamalarla başa çıkmak da önemli bir meseledir. Smith’in çarpıcı ifadesiyle evsizlik, biraz da kişinin kendi kimliğinin inşası üzerindeki iktidarının yitimidir; çünkü bir evsiz, kendisini “başkaları”nın bakışlarından koruyacak bir evden mahrumdur.²⁷ Çoğu evsizin diğer evsizlerle sosyalleşmesi biraz da bu yargılayıcılıktan azade olmak içindir. Bu tip ilişkilerde kişinin kendisine dair olumlu bir imaj çizme gayreti yer yer hayali hikâye anlatıcılığı noktasına varabilir. Evsizlerin “evli”lerle ilişkilenecekleri ise daha zorludur. Evsizler “evli”ler karşısında saklanmaktan, onlarla ilişkilenecek için özel çaba sarf etmeye, ötekilik kimliğine utanılacak bir şey değil övünülecek bir şey olarak sahip çıkmaktan, hayata dair beklentileri son derece düşürüp aşırı kaderci bir anlayışı sahiplenmeye kadar farklı taktiklere başvurmaktadır. Alkol ve uyuşturucu yoluyla alternatif gerçeklikler yaratmak da gözlemlenen bir diğer pratiktir.²⁸ Gowan, düzenli bir şekilde kağıt toplayıcılığı yapan evsizlerin bir emekçi kimliği inşa ettiklerini ve bu şekilde kendilerine yönelik olumsuz bakışları ters yüz etmeye çalıştıklarını anlatır.²⁹ Öte yandan gözlemlediği evsizlerin büyük bölümü ise dilencilik ya da yasadışı işlerle haşır neşirdir ve başka bir strateji izler. “Karanlık dünyaya”, “yasak zevklere” tutkun

²⁵ Lee, Tyler, Wright, a.ge., p. 508.

²⁶ A.e., p. 508.

²⁷ Smith, A.ge., p. 69.

²⁸ Lee, Tyler, Wright, a.ge., p. 508.

²⁹ Gowan, *Hobos, Hustlers, and Backsliders: Homeless in San Francisco*, p. xviii, xxi, 287. Ayrıca bkz. Teresa Gowan, “Excavating ‘Globalization’ from Street Level: Homeless Men Recycle Their Pasts”, *Global Ethnography*, See Michael Burawoy et. al., Berkeley, University of California Press, 2000.

ve dik başlı oldukları için evsiz kaldıklarına inanan bu evsizler, kendilerini suçlasalar da bu söylemle aynı zamanda bir tür karizma inşa etmeye çalışırlar.³⁰

5. Evsizliğin Sebepleri

Günümüzdeki araştırmalar evsizliğin sebeplerini incelerken makro ve mikro düzeyli öncülleri bir araya getiren bir kavramsal model kullanmaktadır. Makro düzeye odaklanan araştırmalarda zikredilen sebeplerden bazıları şunlardır: Konut piyasasında daralma, ekonomik koşullar, demografik eğilimler, sosyal politika uygulamalarında değişim. ABD üzerine yapılan araştırmalarda, iskân politikaları ve ekonomik koşulların farklı şehirlerdeki evsizlik oranı farklarını açıklayabilen en önemli faktörler olduğu belirtilir.³¹ Makro sebeplerin belirleyiciliği ülkeler arası karşılaştırma içeren araştırmalarda da vurgulanır. Shinn, altı ülkeyi karşılaştırdığı makalesinde vergi toplama ve sosyal refah politikalarının ülkelerdeki evsizlik düzeylerini güçlü bir şekilde etkilediğine, ülkenin Gini katsayısı arttıkça evsiz sayısının da arttığına işaret eder.³²

Mikro sebepleri inceleyen araştırmalarda “kişisel kırılganlık” kavramı yol göstericidir. Bu araştırmalara göre, küçük yaşta fiziksel ya da cinsel şiddete, ilgisizliğe, aile kavgasına, yoksulluğa, ikamet düzensizliğine ve alkol ya da uyuşturucu kullanımına maruz kalmak, evsizlik ihtimalini son derece arttırmaktadır.³³ Yetişkinler için risk faktörleri olarak zihinsel bir hastalık, boşanma ve (özellikle kadınlar için) ev içi şiddet sayılmaktadır. Evsizlerin önemli bir bölümünün evsizliği gönüllü olarak seçtiklerine dair yaygın kanı oldukça temelsizdir. Şu basit gerçek unutulmamalıdır: Bir kişiye sokak ve barınak hayatının ehven-i şer görünmesi, ancak ve ancak o kişinin bulunduğu ev ortamı tamamen işlevsizleşmiş veya potansiyel olarak tehlikeli hale gelmiş ise mümkün olur. Bir diğer husus, (koruyucu aile, çocuk yetiştirme yurdu, tedavi merkezi, hapishane gibi) ikamet ettikleri farklı kurumlardan tahliye edilenler arasında evsiz kalma oranının çok yüksek (onda bir ila üçte bir) olduğudur. Ayrıca kişileri evsizliğe karşı koruyan, “evli” akraba ve arkadaşlarla ilişkiler ve nitelikli sosyal güvenlik hizmetleri gibi “tampon”ların zayıflaması da evsizlik ihtimalini yükseltir.³⁴

Mikro sebepler arasında akıl hastalığı konusuna özel olarak eğilmekte fayda görüyorum. Evsizler arasında akıl hastalarının görece fazla olmasının asıl sebebi evsizliğin akıl hastalıklarını tetiklemesidir. Akıl hastalığının evsizlikten sonra değil önce baş göstermiş olduğu vakalar içinse Shinn, evsizliğin asıl sebebinin akıl hastalığının

³⁰ Gowan, *Hobos, Hustlers, and Backsliders*, a.g.e., p. 289.

³¹ Lee, Tyler, Wright, a.g.e., p. 508. Ayrıca bkz. Jamison D. Fargo, Ellen A. Munley, Thomas H. Byrne, Ann Elizabeth Montgomery, ve Dennis P. Culhane (2013) “Community-Level Characteristics Associated With Variation in Rates of Homelessness Among Families and Single Adults”, *American Journal of Public Health*, Supplement 2, Vol. 103, No. S2, p. 347.

³² Marybeth Shinn, “Homelessness, Poverty and Social Exclusion in the United States and Europe”, *European Journal of Homelessness*, Vol. 4, 2010, p. 37.

³³ Lee, Tyler, Wright, a.g.e., p. 509.

³⁴ A.e., p. 510.

bizatihi kendisinin değil, toplumun akıl hastalarına yönelik ayrımcılığı olduğunu savunur. Akıl hastalarının evsizler arasında görece fazla oluşunun, etnik azınlıkların da görece fazla oluşu ile aynı dinamikten beslendiğine işaret eder. Akıl hastalığının evsizliğin temel sebeplerinden biri olduğu düşüncesi, akıl hastalarının ABD’de hastanelerden çıkartılması sürecinin evsizliğin kitleselleşmesi sonucunu doğurduğu varsayımına dayanır. Shinn, bu varsayımın çok temelsiz olduğunu, ülkedeki evsiz sayısının artışının akıl hastanelerinin boşaltulmasından çok sonra gerçekleştiğini belirtir. Culhane, daha vurucu bir ifadeyle bu varsayımın bir “mit”ten ibaret olduğuna dikkat çeker.³⁵ Shinn, buna ilaveten, uzun süre evsiz kalmış akıl hastalarının, uygun ekonomik ve sosyal destekler verildiği ve kişisel tercihlerine saygı gösterildiği takdirde, kendi evlerinde yaşamayı başardıklarına işaret eder.³⁶ Culhane de ağır akıl hastalığına sahip evsizlerin normal evlere yerleştirildikleri ve sosyal hizmetlerle desteklendikleri takdirde evsizliğe geri dönme eğilimlerinin hayli düşük olduğunu gösterir.³⁷

Evsizliğin makro sebeplerini epey irdeleseler de Lee, Tyler ve Wright’in neoliberalizm kavramını bir kere bile kullanmamış olmaları düşündürücüdür. 1980’lerle birlikte ortaya çıkan “yeni” evsizlik, Gowan’ın işaret ettiği üzere 1930’larda ortaya çıkmış olan yaygın evsizlik gibi bir büyük ekonomi politik çalkantının, adını koyacak olursak neoliberalizmin bir sonucu olarak tarih sahnesine çıkmıştır.³⁸ Gelir dağılımının muazzam şekilde bozulduğu, sosyal refah politikalarının daraltıldığı, işçi sınıfının yaşam ve çalışma koşullarının altüst olduğu bir süreçte kitlesel evsizlik olgusu ortaya çıkmıştır. Neoliberalizmin “kaybeden”lerinin oluşturduğu, merkez kapitalist ülkelerde ciddi şekilde genişleyen “kentsel marjinalite” olgusunun bir parçası olarak zuhur etmiştir.³⁹ Bu tarihsel ve yapısal vurgunun “yeni” evsizlik meselesini yerli yerine koyabilmemiz açısından hayati olduğunu düşünüyorum.

6. Evsizliğe Dair Yapılanlar, Politikalar

Reagan idaresi 1980’lerin başında sorunu yok sayar, ancak evsizlerin sayısı artmaya devam edince 1987’de çıkarılan bir kanunla acil durum hizmetlerine başlanır. 1990’larda farklı kurumlar tarafından verilen hizmetler arasındaki koordinasyonun artırılmasına çalışılırken, bu hizmetlerin etkinliğine yönelik araştırmaların sayısı çoğalır. Öte yandan 1990’ların sonundan itibaren giderek artan sayıda şehir idaresi, evsizleri

³⁵ Dennis Culhane, “Five Myths about America’s Homeless”, *Washington Post*, 2010. (Çevrimiçi) <http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2010/07/09/AR2010070902357.html>

³⁶ Shinn, a.g.e., p. 29-30.

³⁷ Dennis P. Culhane, Stephen Metraux, ve Trevor Hadley “Public Service Reductions Associated with Placement of Homeless Persons with Severe Mental Illness in Supportive Housing” *Housing Policy Debate*, Vol. 13, Issue 1, 2000, p. 137-138.

³⁸ Gowan, *Hobos, Hustlers, and Backsliders: Homeless in San Francisco*, p. 283-284.

³⁹ Loic Wacquant, “Urban marginality in the coming millennium” *Urban Studies*, Vol. 36 (10), 1999, p. 1640.

kriminalize eden “yaşam kalitesi yönetmelikleri”ni hayata geçirir ve belli alanlardaki evsizlere yönelik polis saldırıları ve zorla yerinden etme uygulamaları artar.⁴⁰

2000’lerin ikinci yarısında “önce-hizmet-ver” (*service-first*) politikasına yönelik eleştiriler yoğunlaşır ve “önce-eve-yerleştire” (*housing-first*) politikası gündeme gelir. Bu yeni politika evsizlerin mümkün olan en hızlı şekilde ve kalıcı olarak bir eve yerleştirilmesini, kiralarnın karşılanmasını ve eve yerleştirilen birey ya da aileye sosyal ve psikolojik hizmetlerle destek olunmasını öngörür.⁴¹ Bu anlayış, barınmayı temel bir vatandaşlık hakkı olarak tanımlar ve evsizlere dair geleneksel düşünüş biçimlerinden keskin bir şekilde ayrılır. Evsiz insanların “anzalı” oldukları ve bir eve kalıcı olarak yerleşmeyi becerebilmek için önce “tamir” edilmeleri gerektiği düşüncesine karşı çıkar.

Önce-eve-yerleştire politikası farklı şehir idareleri tarafından evvela kronik evsizler için uygulamaya konur ve ilk sonuçlar yöntemin hayli umut vadettiğini gösterir.⁴² Önce-eve-yerleştire politikasının ulusal düzeyde kabul görmesi ise son ekonomik kriz ve onun yaratmış olduğu sosyal çalkantı sebebiyle gerçekleşir. Krizin etkilerinin hafifletilmesi için 2009’da çıkartılan kapsamlı bir kanunun bir parçası olarak “evsizliğin önlenmesi ve acil yeniden-evlere yerleştirme” programına tam 1,5 milyar dolar aktarılır.⁴³ Kanunda sadece kronik evsizlerin değil tüm evsizlerin önce-eve-yerleştire politikasının hedef kitlesi olduğu belirtilir. Bu politika uyarınca, 2010 yılı itibarıyla 300’ü aşkın Amerikan şehri, kronik evsizliği on yıl içinde bitirme hedefini ilan eder ve önce-eve-yerleştire politikasının bir varyasyonunu uygulamaya koyar.⁴⁴

Benzer bir dönüşüm son beş yıldır Avrupa’da da gerçekleşmektedir. Yakın bir zamana kadar Avrupa’da da evsizlere yönelik çoğu hizmet, en acil ve en temel ihtiyaçları karşılamaya yönelmiştir. Evsiz hizmetlerinin bu sınırlı düzeyi aşması, evsizlerin ihtiyaçlarına gerçekten karşılık vermesi ve evsizlik riski altındakilere yönelik olarak da kimi hususi önlemler alınması gerektiği fikri Avrupa’da da güç kazanmaktadır. Evsizlerin hızlı ve kalıcı bir şekilde konutlandırılması ve gerekiyorsa sosyal hizmetlerle desteklenmesi uygulaması yaygınlaşmakta, bu modelin olumlu sonuçlarına dair kanıtlar artmaktadır. Bu model, evsizlerin topluma yeniden “entegre” olmaya hazır olana kadar ayrı bir evsiz sisteminde barındırılması ve evvela “rehabilite” edilmesi düşüncesine dayanan “kademeli geçiş” anlayışından kopuşu temsil eder. Yeni modelin temel hizmet biçimi haline geldiği ülkeler, Finlandiya, Danimarka ve İskoçya’dır. Fransa, Portekiz ve İrlanda’da yeni modelin hayata geçirilme süreci devam etmektedir. Almanya ve İngiltere’de ise eve yerleştirme uy-

⁴⁰ A.e.

⁴¹ Bu uygulamanın, henüz federal düzeyde kabul görmeden önce, somut bir örnek üzerinden anlatıldığı, 2007 tarihli son derece bilgilendirici bir T.V. programı için bkz. <http://www.pbs.org/now/shows/305/index.html>

⁴² Lee, Tyler, Wright, a.g.e., p. 514.

⁴³ Dennis P. Culhane, “Homelessness Research: Shaping Policy and Practice, Now and Into the Future” *American Journal of Public Health*, Supplement 2, Vol 103, No. S2, 2013, p. 181.

⁴⁴ Lee, Tyler, Wright, a.g.e., p. 514.

gulaması oldukça yaygın olsa da bu uygulamalarda zamansal kısıtlar ve bir takım başka koşullar mevcuttur ve kimi evsiz grupları için kademeli geçiş modeli uygulanmaya devam etmektedir.⁴⁵

Avrupa tecrübesinden Türkiye için yol gösterici olabilecek iki pratik hususa daha dikkat çekmekte fayda var. Evsizlik sorununa ilişkin farklı yerelerde farklı ve parçalı hizmetlerin verildiği bir halden ulusal çapta koordineli, uzun erimli ve entegre bir stratejiye geçilmesi meselesi mühim ve belirleyici görünmektedir.⁴⁶ İkincisi de evsizliği daha ortaya çıkmadan önleme, bunun için de özellikle risk gruplarına (örneğin hapisane, yurt gibi kurumlardan henüz ayrılan bireyler ve evlerinden atılmak üzere olan kiracılar) yönelik hususi politikalar geliştirilmesi meselesidir.⁴⁷

Culhane, önce hizmet politikasına göre sonuna kadar savunduğu eve yerleştirme politikasını bile batmakta olan Titanik'ten bazı insanları filikalarla kurtarmaya benzetir. Titanik'in batmasını engellemek için yapılması gerekenler, bir takım makro sosyal politikaların devreye girmesi ve çalışma koşullarının iyileştirilmesidir. Önce-eve-yerleştir uygulaması asıl yapılması gereken bu yapısal düzenlemelerin ikamesi olmamalıdır, ancak bu sosyal krizin en yıkıcı sonuçlarını hafifletmemiz için derhal devreye girmelidir.⁴⁸ Önce-eve-yerleştir politikasının ilk başta sadece kronik evsizleri hedef almasını eleştiren⁴⁹ Gowan ise 2009 yürürlüğe giren kanunda politikasının tüm evsizlere uygulanacağını duyurulmasını iyimserlikle karşılar. Küresel finans krizinin ardından gelen bu kanunun, 1929 krizinin ardından oluşan momentte olduğu gibi evsizliğin bir sistem sorunu olduğu söyleminin resmi söylem haline gelişinin bir emaresi olabileceğine işaret eder.⁵⁰

2013 sonunda yayımlanan bir yazısında ise Culhane, artık ulusal çapta uygulanan önce-eve-yerleştir politikasının sonuçlarının hayli olumlu görüldüğünden bahseder. Bir nüansa dikkat çeker ve bazı özel gruplar için farklı konut modellerinin geliştirilmesi gerektiğini belirtir. Yaşlılar için birkaç kişinin bir asistan desteğinde bir arada yaşadığı evler, yetiştirme yurdundan yeni çıkan gençler için grupça yaşanan evler ve ağır akıl hastalıkları sebebiyle geleneksel ev yaşantısına uyum sağlayamayanlar için uzman gözetiminde grupça yaşanan özel daireler gibi örnekler verir. Öte yandan ekonomik krizin orta vadede yeni bir evsiz dalgasına sebep olmasının muhtemelen olduğunu, bunun engellenmesi için çalışma hayatına yönelik sosyal politikalar geliştirilmesi gerektiğini bir kez daha vurgular.⁵¹

⁴⁵ FEANTSA, a.g.e., p. 61-66.

⁴⁶ A.e., p. 35.

⁴⁷ A.e., p. 68.

⁴⁸ Culhane&Metraux, "Rearranging the Deck Chairs or Reallocating the Lifeboats?", p. 119-120.

⁴⁹ Gowan, *Hobos, Hustlers, and Backsliders: Homeless in San Francisco*, p. 268.

⁵⁰ A.e., p. 288-290.

⁵¹ Culhane, A.g.e.

II. Türkiye’de Evsizlerin Durumu

1. Evsizlerin Sayısı: Barınakların İzinde Bir Tahmin Denemesi

Türkiye’deki evsizlerin sayısına dair başvurabileceğimiz herhangi bir araştırma yok. Evsizlerin sayısının tespitinin ne kadar zor bir iş olduğunu, farklı tanımlar ve farklı sayma metodları ile çok farklı sayılara ulaşıldığını anlatmıştık. Burada Türkiye’de evsizlerin sayısına dair bize bir takım fikirler verebilecek olan eldeki farklı kaynakları bir araya getireceğim. Başvuracağımız ilk kaynak farklı tarihlerde iki farklı grup tarafından İstanbul’da ölmüş evsizler üzerine yapılmış iki farklı araştırmadır. İstanbul belediye sınırları içindeki tüm şüpheli ölümlerin, adli tıpta otopsileri yapılmaktadır. İlgili dönem içindeki tüm otopsi raporların incelenmesi ve bu vakalardan evsiz olanların tespit edilmesi yöntemiyle yapılmış bu iki araştırmadan birincisi 1991-1995 dönemini⁵², öbürü ise 2000-2004 dönemini⁵³ incelemiştir.

Tablo 1: İki araştırma tarafından İstanbul’da adli tıpta tespit edilen evsiz ölümleri

1991	1992	1993	1994	1995	2000	2001	2002	2003	2004
30	22	29	16	29	45	37	40	51	56

Kaynak: 1991-1995 arası için Altun v.d.; 2000-2005 arası için Büyük v.d.

Birinci araştırmayı yapan ekibin içindeki Altun, bu sayıların “buzdağının görünen kısmı” olduğuna dikkat çeker ve farklı bir yöntem izleyen başka bir araştırmacının aynı dönemde sadece Beyoğlu bölgesinde 111 evsiz ölümü tespit ettiğini zikreder.⁵⁴ Aynı yöntemle yapılmış olduğu için kendi içinde tutarlı olan bu veri seti, evsizlerin sayısının kaç olduğuna dair bir intiba veremese de evsiz sayısının ilgili dönem içerisinde artmış olduğuna dair genel izlenimi doğrulamaktadır. İstanbul Büyükşehir Belediyesi’nin (İBB) donma tehlikesine karşı evsizleri kış aylarında spor salonlarında toplama uygulamasının 2003 Şubat ayında kesin olarak başlamış olduğu⁵⁵, yani bu tarihten itibaren evsizler için en azından donarak ölmeye ihtimalinin azaldığını da göz önünde bulundurmak gerekir.⁵⁶

⁵² Gürçan Altun, Ahmet Yılmaz, Derya Azmak, “Deaths among homeless people in Istanbul”, *Forensic Science International*, 99, 1999, p. 143–147. Gürçan Altun, *1991-1995 Yılları Arasında İstanbul’da Görülen Evsiz İnsan Ölümleri*, Edirne, Trakya Üniversitesi Tıp Fakültesi Adli Tıp Anabilim Dalı, Uzmanlık Tezi, 2007.

⁵³ Yalçın Büyük, İbrahim Üzün, Murat Eke, Gürsel Çetin, “Homeless deaths in Istanbul, Turkey”, *Journal of Forensic and Legal Medicine*, 15, 2008, p. 318–321.

⁵⁴ Altun, *1991-1995 Yılları Arasında İstanbul’da Görülen Evsiz İnsan Ölümleri*, s. 38 ve 39. Altun ve arkadaşları ise kullandıkları yöntemle toplamda 126, Beyoğlu’nda ise 30 ölüm tespit etmiştir.

⁵⁵ <http://www.milliyet.com.tr/evsizleri-belediye-korumaya%20aldi/yasam/haberdetayarsiv/21.02.2003/3372/default.htm>

⁵⁶ Benzer bir yöntemle Ankara’daki evsiz ölümlerini inceleyen Yağan, araştırma “kriterlerine” uymadığı için “evsiz olduğu düşünülen” 527 olgu içinden sadece 127’sini araştırma kapsamına alır. Muhtemelen bu kadar büyük bir veri tasfiyesine gitmek zorunda kaldığı için Yağan’ın bulguları

Toprağa verdiklerimize Allah'tan rahmet dileyip, yaşam mücadelesini sürdüren evsizlere geçelim. Bu konuda başvuracağımız temel kaynak 2000'lerde kış aylarında farklı şehirlerde verilmeye başlanan barınak hizmetlerinden faydalanan evsizlerin sayı-
larıdır. Hizmeti veren kurumun kendi internet sitesinde, gazetelerde, birkaç makalede ve soru önergesi cevabında çeşitli sayılar zikredilmiştir. Bunlar oldukça düzensiz, kopuk kopuk ve yer yer çelişkili olsalar da farklı kaynaklarda zikredilen tüm sayılar dikkatli bir şekilde yıl yıl incelendiğinde yaklaşık sayılara varmak mümkün olur. Yıllara göre tüm verilere, kaynaklarına ve gerekli yerlerde yaptığım hesaplamalara burada yer vermek metni çok uzatacağı için verileri en özlü şekilde sunacağım.

İBB'nin kış aylarında verdiği barınma hizmetinden 2002-2003 kışında 194⁵⁷, 2003-2004 kışında en az 240⁵⁸, 2004-2005 kışında en az 294⁵⁹ ve 2005-2006 kışında ise en az 458 kişi⁶⁰ faydalanır. Hiçbir kaydın bulunmadığı 2006-2007 kışında muhtemelen hizmet verilmemiştir. 2007-2008 kışında üç günde 255 kişinin⁶¹, 2008-2009 kışında ise iki günde 44 kişinin⁶² merkezde barındığından emin olabiliriz. 2009-2010 kışında yaklaşık 600⁶³, hizmetin üç buçuk aya çıkarıldığı 2010-2011 kışında 700⁶⁴, 2011-2012 kışında en az 1160⁶⁵ ve 2012-2013 kışında ise 2060⁶⁶ evsiz barınaktan faydalanır.

Öte yandan İstanbul'da 2003 senesi sonunda Beyoğlu Kaymakamlığı 365 gün hizmet veren 18 kişilik bir erkek evsizler evi açar. Bir kişinin en fazla bir ay kalabildiği ev yılda yaklaşık 350 kişiyi misafir eder.⁶⁷ Bu ev 2010-2012 arasında tadilat gerekçesiyle hizmet vermeyecek, 2013 baharında ise kesin olarak kapanacaktır. 2011 senesinin Aralık ayında ise bir sivil toplum kuruluşu olan Şefkat-Der Beyoğlu'nda maksimum 20 kişi kapasiteli bir erkek evsizler evi açar.

Ankara'da Valilik 2002'de kışın soğuk günlerinde evsizlere barınma imkânı vermeye başlar. 2010'a kadar iptidai ve düzensiz bir şekilde verilen bu hizmetten anlaşıldığı kadarıyla her kış yaklaşık 100 ila 300 arası insan faydalanır. 2010'dan itibaren bir otele ve yaklaşık beş aylık bir dönem boyunca verilmeye başlanacak hizmetin ilk üç

evsizlerin sayısına dair herhangi bir eğilime işaret etmez. Bkz. Murat Yağan, *Ankara'da Evsiz Ölümleri*, Gazi Üniversitesi Tıp Fakültesi Adli Tıp Anabilim Dalı, Ankara, 2009, s. 24.

⁵⁷ <http://arsiv.zaman.com.tr/2003/11/27/marmara/butun.htm>

⁵⁸ <http://arsiv.zaman.com.tr/2004/01/09/haberler/h4.htm> ve http://www.zaman.com.tr/sehir-belediyenin-sokaktan-topladigi-kimsesizlerin-sayisi-131-e-ulasi_3614.html

⁵⁹ Oğuz Karamustafaloğlu, Bahadır Bakım, Mustafa Güveli, Başak Özçelik ve Uğraş Uzun, "İstanbul'daki Evsizlerde Psikiyatrik Bozukluklar" *Düşünen Adam*, 2007, 20 (2), s. 88-96.

⁶⁰ <http://www.milliyet.com.tr/sokaga-kar-molasi/guncel/haberdetayarsiv/28.01.2006/255442/default.htm>

⁶¹ http://www.ibb.gov.tr/sites/akom/documents/haberler_haberdetay_0063.html

⁶² <http://www.ibb.gov.tr/tr-TR/Haberler/Pages/Haber.aspx?NewsID=16877>

⁶³ <http://www.ibb.gov.tr/tr-TR/Haberler/Pages/Haber.aspx?NewsID=18067>

⁶⁴ http://www.ibb.gov.tr/sites/akom/documents/haberler_haberdetay_0422.html

⁶⁵ http://www.zaman.com.tr/gundem_yakinlarini-kaybedenler-evsizlerin-kaldigi-spor-salonuna-kostu-22-evsiz-ailesine-kavustu_1240729.html

⁶⁶ Muammer Güler, 7/19107 sayılı soru önergesine cevap, 12.07.2013 <http://www2.tbmm.gov.tr/d24/7/7-19107sgc.pdf>

⁶⁷ <http://yenisafak.com.tr/arsiv/2005/subat/20/g13.html>

döneminde yılda ortalama 779 kişinin faydalandığını öğreniriz.⁶⁸ Ankara’da Büyükşehir Belediyesi ise 2009 Ocak ayında 365 gün açık olan, bir kişinin en fazla 15 gün kalabildiği 70 yatak kapasiteli bir “Günlük Barınma Evi” açar. Bu ev ilk 13 ayında 286⁶⁹, ilk dört yılında ise toplam 1905 kişiye⁷⁰ hizmet verir. Ankara’da da barınma hizmetlerinden faydalanan evsiz sayısı yıllar içerisinde artış göstermiş, Valiliğin otelinde kalan sayısı dönem başına yaklaşık 800’e, Belediyenin evinde bir yılda kalan sayısı ise yaklaşık 500’e ulaşır. Bu iki grup arasında bir kesişim kümesi olduğu muhakkaktır.

Bursa’da belediyenin 2005 yılından beri işlettiği yaklaşık olarak beş ay açık kalan bir barınma evi mevcuttur. 2008-2009 döneminden beri evde her dönem yaklaşık 400 ila 500 kişinin barındığı anlaşılr.⁷¹ İzmir’de ise 2004 Ocak ayında önce valilik tarafından açılan, sonra belediye tarafından devralınan 365 gün açık bir erkek evsizler evi bulunmaktadır. Hizmetin kalitesine yakışmayacak ölçüde fazla yuvarlak bir sayıyla evde ortalama olarak yılda 300 kişinin kaldığı belirtilir.⁷² Böylesi bir hizmet veren bir evsizler evi için bu sayının görece azlığı merak uyandırıcıdır.

365 gün açık olan bir diğer evsizler evi Kocaeli Belediyesi tarafından 2005 başında kurulmuş olan barınma merkezidir. 2007’de 631⁷³, 2012’de 452⁷⁴ kişinin kaldığı evde senelik ortalama 550 kişinin kaldığı ifade edilir.⁷⁵ Kayseri Belediyesi’nin de 2005’ten beri evsizleri belediye huzurevinde 365 gün misafir edebildiği anlaşılmaktadır ve 2010 yılında huzurevinde toplam 225 evsizin barınmış olduğu belirtilir.⁷⁶ Sivas Valiliği’nin 2006’dan beri kış aylarında evsizleri bir otelde barındırdığı anlaşılmaktadır⁷⁷ ve 2012 Ocak ayında 30 kişinin o an otelde kalmakta olduğu zikredilir.⁷⁸ Son dönemde evsizlere yönelik barınma hizmetinin verilmeye başlandığı anlaşılan diğer iller arasında Antalya⁷⁹, Kütahya⁸⁰, Sakarya⁸¹, Elazığ⁸², Sinop⁸³, Uşak⁸⁴, Eskişehir ve Trabzon⁸⁵ vardır.

⁶⁸ Muammer Güler, 7/14145 sayılı soru önermesine cevap, 28.03.2013, <http://www.tbmm.gov.tr/d24/7/7-14145sgc.pdf>

⁶⁹ TBMM İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu, Ankara Şehirlerarası Terminal İşletmesinde (AŞTİ) Barınan Evsizler Hakkında İnceleme Raporu, 2010. http://www.tbmm.gov.tr/komisyon/insanhaklari/belge/evsizler_raporu.pdf

⁷⁰ <http://www.ankara.bel.tr/sosyal-hizmetler/yasli-hizmetleri/barinma-evi>

⁷¹ <http://www.bursa.bel.tr/?bolum=haber&id=1710> ve http://www.zaman.com.tr/sehir_bursada-169-evsiz-vatandas-barinma-evine-sigindi_1064359.html ve <http://www.bursa.bel.tr/?bolum=haber&id=12286>

⁷² <http://www.izmir.bel.tr/NewsDetail.asp?newsID=5838&menuID=53> ve <http://www.izmir.bel.tr/NewsDetail.asp?newsID=8459&menuID=53> ve <http://www.milliyet.com.tr/kimsesize-sicak-belediye-kucagi/eg/baberdetay/11.03.2011/1362646/default.htm>

⁷³ <http://www.kocaeli.bel.tr/icerik/barinma-evi-kimsesizlerin-yuvasi/36/8948.aspx>

⁷⁴ http://www.zaman.com.tr/sehir_kocaelinde-evsiz-vatandaslar-barinma-merkezlerine-alindi_1236988.html

⁷⁵ <http://www.kocaeli.bel.tr/icerik/kimsesizlerin-evi-yeni-yerinde/2363/27643.aspx>

⁷⁶ <http://www.haberx.com/Default.aspx?p=17&n=10568038&fn=1>

⁷⁷ http://www.zaman.com.tr/gundem-evsiz-vatandaslar-otelde-barindiriliyor_251220.html

⁷⁸ <http://www.sivasinsesi.com/haberKat.aspx?Id=34272&kat=1>

⁷⁹ http://www.zaman.com.tr/gundem-buyuksehir-evsizlere-kucak-acti_2181973.html

⁸⁰ http://www.akisgazetesi.com.tr/kutahyada-evsizlere-sefkat-eli_331227

Türkiye’de yetişkin erkek evsizlere barınma hizmeti veren tek STK gibi görünen Şefkat-Der’in 2001 yılında Konya’da açmış olduğu maksimum 50 kişi kapasiteli erkek sığınma evinden⁸⁶ ilk üç yılında yaklaşık olarak yılda ortalama 100 erkeğin faydalanmış olduğu anlaşıyor.⁸⁷ Kimi anlarda evde kaç kişinin kalmakta olduğuna dair verilen bilgilerden hareketle sonraki yıllarda evden yılda ortalama 150 erkeğin faydalandığını varsayabiliriz. Yine Şefkat-Der tarafından 2011 Aralık ayında İstanbul Cihangir’de açılan evde ilk sekiz ayda toplam yaklaşık 60 kişinin kalmış olduğunu da not edelim.⁸⁸

Evsiz kategorisi altında düşünebileceğimiz ve kendilerine yönelik spesifik devlet hizmetleri bulunan iki gruba dair eldeki verileri de zikretmekte fayda var. Sokakta yaşayan çocuklara dair aşağıdaki tabloda iki farklı soru önergesine verilen cevaplar bir arada sunulmaktadır. İlk sıradaki sayılar 2010’da ilgili bakanın açıkladığı “sokakta yaşayan ve/veya çalıştırılan çocukları tehlikelerden korumak ve sosyal rehabilitasyonlarını sağlamak” için hizmet veren çocuk ve gençlik merkezlerinden hizmet alan çocukların sayılarıdır.⁸⁹ Sonraki üç sırada ise 2013’te ilgili bakanın açıkladığı, yaşayan ve çalışanların sayılarının ayrı ayrı verildiği sayılardır.⁹⁰ İki veri seti arasındaki uyumsuzluk ve sokakta yaşayan çocuk sayısının özellikle 2012 yılındaki azlığı ciddi şekilde güvensizlik uyandırmaktadır. Örneğin 2008 yılında Sosyal Hizmetler İl Müdürü, *sadece* İstanbul’da sokakta yaşayan çocuk sayısının 481 olduğunu belirtmiştir.⁹¹

⁸¹ http://www.zaman.com.tr/gundem_evsiz-vatandaslar-otellerde-agirlaniyor_2040302.html

⁸² <http://www.elazigyeniufuluk.net/gundem/elazig-valiligi-evsizlere-sahip-cikiyor-h2497.html>

⁸³ http://www.gerzeninsesi.com/haber_detay.asp?haberID=162&HaberBaslik=ayancik39ta-kimsesizlere-barinma-evi

⁸⁴ <http://www.haberler.com/usak-ta-evsizler-icin-duskunler-evi-5323316-haberi/>

⁸⁵ <http://fotoanaliz.hurriyet.com.tr/GaleriDetay.aspx?cid=53279&rid=4369&p=1>

⁸⁶ <http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/haber.aspx?id=44019>

⁸⁷ <http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/haber.aspx?id=238004>

⁸⁸ Evin sorumlusu Ahmet Ağırtıcı ile 25 Temmuz 2012’de yaptığım görüşmeden.

⁸⁹ Aliye Kavaf, 7/11986 sayılı soru önergesine cevap, 08.02.2010. <http://www2.tbmm.gov.tr/d23/7/7-11986c.pdf>

⁹⁰ Fatma Şahin, 7/14300 sayılı soru önergesine cevap, 27.03.2013. <http://www2.tbmm.gov.tr/d24/7/7-14300sgc.pdf>

⁹¹ Aynı dönemde Türkiye Çocuklara Yeniden Özgürlük Vakfı Başkan Yardımcısı Nevin Özgün de İstanbul için 500 ile 1000 arasında bir sayıdan söz edilebileceğini belirtir. http://www.zaman.com.tr/gundem_devletin-iki-kurumu-sokak-cocugu-sayisinda-anilasamadi_763222.html

Tablo 2. Sokakta yaşayan ve/veya çalışan çocuklara yönelik devlet hizmetlerinden faydalanan çocuk sayısı – İki farklı set (1)&(2)

	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
(1) Toplam	5.520	13.961	8.735	7.837	9.114	8.947	10.778	8.756	-	-	-
(2) Yaşayanlar	-	-	-	-	-	775 ⁹²	474	197	101	106	24
(2) Çalışanlar	-	-	-	-	-	6.784	7.124	7.560	5.718	6.402	5.851
(2) Toplam	-	-	-	-	-	7.559	7.598	7.757	5.819	6.508	5.875

Değınmek istediğım ikinci alt grup ise -yeni kullanılan tabirle- kadın konukevle-
rinde barınan kadınlar. Her ne kadar ev-içi şiddet mağduru kadınlara yönelik barı-
naklarda kalan kadınların evsiz kategorisine dahil edilip edilemeyeceğine dair örne-
ğin ABD’de tam bir konsensüs sağlanmış olmasa da⁹³, kanımca her halükarda belli
bir kesişim kümesine sahip olan bu iki grubun en azından bir düzeyde birlikte düşü-
nülmesi gerekmektedir. Nitekim Özdemir, aile içi şiddetin Türkiye’deki evsizliğin
önemli nedenlerinden biri olduğuna işaret eder.⁹⁴ Erkek ve kadın evsizlerin çoğu
zaman gerek ailevi gerek başka yönlerden farklı karakteristiklere sahip olduklarına
literatürde işaret edilmiştir.⁹⁵ Niyetim kadına karşı şiddet sorununu evsizlik üst baş-
lığı altında eritmek değil elbette. Kamunun, barınma haklarını iade etmesi ve bu
imkânı özel sosyal hizmetlerle desteklemesi gereken kesimler üst başlığından bakar-
sak, iki kesimi neden bir arada düşünebildiğim daha iyi anlaşılır. Bakan Şahin’in bir
soru önergesine verdiği cevaptan 2013 yılı Kasım ayı itibariyle, bakanlığa bağlı 89,
belediyelere bağlı 32 ve bir STK’ya bağlı 1 kadın konukevinin hizmet verdiğini öğ-
reniriz. Sadece bakanlığa bağlı olan evlerden 2010 yılında 2.824, 2011 yılında
4.195, 2012 yılında ise 6.547 kadın hizmet almıştır. Bakanlık evlerindeki kapasite-
nin 2011 Temmuz ayı ile 2013 Kasım ayı arasındaki yaklaşık 2.5 misline çıkmış ol-
duğunu da belirtelim.⁹⁶

Tüm bu aktarmış olduğum verilerden hareketle aşağıdaki tabloyu oluşturabiliriz.

⁹² İstanbul Çocukları Vakfı Genel Müdürü İlhan Kantarcıoğlu 2007 yılında İstanbul’da 1.100 çocu-
ğun sokakta yaşadığını belirtir. http://www.zaman.com.tr/gundem_devletin-iki-kurumu-sokak-cocugu-sayisinda-anlasmadi_763222.html

⁹³ Lee, Tyler, Wright, a.g.e., p. 503.

⁹⁴ Özdemir, a.g.e.

⁹⁵ Lee, Tyler, Wright, a.g.e., p. 505.

⁹⁶ Fatma Şahin, 7/20629 sayılı soru önergesine cevap, 28.11.2013. <http://www2.tbmm.gov.tr/d24/7/7-20629sgc.pdf>

Tablo 3. Evsizlere yönelik barınma hizmetlerinden bir yıl içerisinde faydalanan toplam kişi sayısı tahmini

Hizmet birimi	Zaman	Sayı
İstanbul Belediye	2012-13 kış dönemi – 3 ay	2.060
Ankara Valilik	2012-13 kış dönemi – 5 ay	*800
Ankara Belediye ⁹⁷	2012 – 12 ay	*300
Kocaeli Belediye	2012 – 12 ay	452
Bursa Belediye	2011-12 kış dönemi – 5 ay	420
İzmir Belediye	2012 – 12 ay	*300
Konya Şefkat-Der ⁹⁸	2011 – 12 ay	*150
Kayseri Belediye	2010 – 12 ay	225
Sekiz farklı il ⁹⁹	Farklı dönemler	*150
Bir yıl içerisinde hizmet alan toplam çocuk sayısı (2011)		106
Bir yıl içerisinde hizmet alan toplam evsiz [A]		4.963
Bakanlık kadın konuk evlerinde kalan sayısı (2012) [B]		6.747
[A] + [B]		11.710

* Yaklaşık sayılar

Vurguladığımız üzere bu bir tahmindir. Bir yıl boyunca evsizlere yönelik barınma hizmetlerinden faydalanan kişi sayısı, Bakanlığın kadın konuk evlerinde kalan kadınları dahil etmezsek 4.963, edersek 11.710 olarak çıkmıştır. Bu sayı ile Türkiye'deki evsiz sayısı arasında nasıl bir ilişki ya da oran kurulabileceği ise elimizde yeterli dene bulunmadığı için spekülatif bir tartışmadır. Örneğin zikrettiğimiz TBMM komisyon raporunda, Ankara'daki hizmetlerin verilmekte olduğu bir kış döneminde AŞTİ'de 250 civarı evsizin yaşamakta olduğu belirtilir. Yine hizmetinin verilmekte olduğu 2012 Aralık-2013 Ocak döneminde Ankara'da saha araştırması yapan Erbay da

⁹⁷ Belediyenin barınma evinden yılda ortalama 500 kişinin faydalandığını belirtmiştik. Bu evde kalanlarla valiliğin otelinde kalanlar arasında belli bir ortaklık olacağını düşünerek, bu evden faydalanan valilik hizmetinden faydalanmayanların sayısı için 300 sayısını uygun gördüm. Valilik otelinin Ankara'daki en azından bazı evsizler arasındaki kötü şöhreti için bkz. Ercüment Erbay, *Evsizler: Sokakların Görünmeyen Yüzleri*, Ankara, SABEV Yayınları, 2013, s. 58-63.

⁹⁸ 2011 yılı sonunda Şefkat-Der'in Konya'daki erkekler evi maddi sebeplerden ötürü kapanır ve 10 Aralık'ta İstanbul'daki daha düşük kapasiteli evi açılır. Tabloya Konya'daki evde kalanların sayısını dahil etmemin sebebi ev kapanmış olmasa yılda yaklaşık aynı sayıda insanın bu evden barınma hizmeti almaya devam edeceğini varsaymamdır.

⁹⁹ Bu illerin bir kısmında belli bir anda söz konusu barınma yerinde bulunan evsizlerin sayısı zikredilmiş, bazılarında böyle bir sayı bile zikredilmemiştir.

AŞTİ’de çok sayıda evsizin barınmakta olduğunu kaydeder.¹⁰⁰ İstanbul örneğinde şahsen görüştüğüm dört evsizden İBB’nin barınma hizmeti verdiği mekâna farklı kaygılarla gitmeme eğilimi gözlediğimi aktarabilirim. Ya da örneğin evsizlere yönelik herhangi bir hizmetin söz konusu olmadığı Adana’da 2013 içerisinde somut olarak 18 evsizden bahseden iki haberi zikredebiliriz.¹⁰¹ Hizmet bulunan şehirlerde farklı sebeplerle bu hizmetten faydalanmayan evsizlerin sayısına ve hizmetin bulunmadığı şehirlerdeki evsiz sayısına dair tahminde bulunmak için çok sayıda araştırmaya ihtiyacımız var. Şefkat-Der’in İstanbul’da yaklaşık 7 bin, tüm Türkiye’de ise yaklaşık 70 bin evsiz bulunduğu dair sezgisel bir tahmini mevcuttur. Aile içi şiddet mağduru kadınları da evsiz tanımına dahil eden bu tahmin, çok da abartılı görünmemektedir.

2. Evsizlerin Profili ve Coğrafi Dağılımı

Evsizlerin otopsi raporları üzerine yapılan üç araştırmada erkeklerin oranı %95¹⁰², %91¹⁰³ ve %91¹⁰⁴ çıkar. Bu üç araştırmanın da fiilen büyük oranda kronik evsizler üzerine oldukları unutulmamalıdır. Ögel ve Yücel’in 2002-2003 yıllarında İstanbul’daki koruma merkezlerinde kalan 21 yaşından küçük 194 ergeni kapsayan araştırmalarında erkek oranı %84 çıkar.¹⁰⁵ Karamustafalıoğlu ve arkadaşlarının 2005 ve 2006 kışında İBB tarafından spor salonlarında toplanan evsizlerden “görüşmeyi kabul eden”lerle yaptığı araştırmada erkek oranı %90’dır.¹⁰⁶ Işıkhân’ın 1995 sonbaharında Ankara’da yapmış olduğu saha araştırmasında ise “rastlantısal olarak seçilmiş” 58 evsizden sadece %40’ı erkektir.¹⁰⁷ Yine Işıkhân’ın 2002 kışında Ankara’da barınma merkezine yerleştirilen 95 evsiz üzerine yapmış olduğu araştırmasında erkek oranını %75’tir.¹⁰⁸ Erbay’ın 2012-2013 döneminde Ankara’da yapmış olduğu saha araştırmasında ise görüşmeyi kabul eden 79 evsizin %92’si erkektir.

İBB’nin kış aylarında verdiği barınma hizmetinden yararlanan kadınların oranının en fazla %10’a çıktığı, genelde %5 civarında seyrettiği görülmektedir. Ankara Valiliğinin 2005 kışında verdiği bilgiye göre üç kıyıştır sunulan barınma hizmetinden faydalananların %74’ü erkektir.¹⁰⁹ Bu sayı 2010’da ve 2012’de verilen anlık sayılarda

¹⁰⁰ Erbay, a.g.e., s. 51.

¹⁰¹ <http://www.haberler.com/otogar-evsizlerin-evi-oldu-4467451-haberi/> ve <http://www.turkiye-gazetesi.com.tr/yasam/66931.aspx>

¹⁰² Altun, Yılmaz, Azmak, a.g.e.

¹⁰³ Büyük v.d., a.g.e.

¹⁰⁴ Yağan, a.g.e.

¹⁰⁵ Kültegin Ögel ve Harika Yücel “Sokakta yaşayan ergenler ve sağlık durumları” *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, 2005 (6).

¹⁰⁶ Karamustafalıoğlu v.d., a.g.e.

¹⁰⁷ Vedat Işıkhân, *Kentlerin Gölgesinde Yaşayan Evsizler*, Ankara, Kardelen Ofset, 2002, s. 39.

¹⁰⁸ Vedat Işıkhân, “Türkiye’de Evsizler Sorunu ve Sosyal Hizmet,” *Küreselleşen Dünyada; Sosyal Hizmetlerin Konumu, Hedefleri ve Geleceği Sempozyum Sunum Kitabı*, T.C. Başbakanlık Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu, 2006.

¹⁰⁹ http://www.zaman.com.tr/sehir_donma-tehlakesi-geciren-evsizlere-valilik-sahip-cikti_138464.html

%90 civarına çıkacaktır.¹¹⁰ Kocaeli'nde ise 2012 Aralık ayı itibariyle hizmet almış olan 4.360 kişiden, “şiddet gördüğü için” gelip kadın sığınma evine yerleştirilen kadınların oranının %10 olduğu belirtilir.¹¹¹

Bu verilerden hareketle Türkiye’de sokakta kalan evsizlerin çoğunun erkek olduğunu söylemek mümkündür. Ancak metodolojik sorunlardan ötürü %85’e yakın sayıdan ortalamaya itimat etmek mümkün değildir. Öte yandan kadın konuk evlerinde kalan kadınları evsiz sayarsak erkek oranının hayli değişeceği açıktır. Sokakta kalan kadın sayısının görece az olmasının biraz da kadın konuk evlerinin kapasitesinin (erkek evsizlere yönelik evlerin kapasitesine göre) fazla olmasından kaynaklandığını sahadaki gözlerimden biliyorum. Örneğin Mor Çatı’nın 2005’te açmış olduğu kadın sığınacağında bir sene içinde kalmış olan 85 kadından 22’si, yakın dönemde aile içi şiddet yaşadığı için değil evsiz olduğu için sığınakta kalmıştır.¹¹² Evsiz kadınlar üzerine yapılmış olan tek haberde “İstiklal Caddesi’nin evsiz kadınlarla dolu” olduğu belirtilir.¹¹³

Türkiye’de evsiz kalıp sokakta yaşamak durumunda kalan aile var mıdır? Bu yön-deki emareler sınırlıdır. Adana’da kocası tarafından terkedilen ve kirasını ödeyemediği için üç çocuğu ile birlikte parkta yaşamaya başlayan kadın bir örnektir.¹¹⁴ İzmir’de evsiz kalıp camii tuvaletine sığınan çocuklu çift bir diğer örnek.¹¹⁵ Bir ekşi sözlük yazarı tarafından anlatılan İstanbul Acıbadem’de bir köprü altında yaşayan çift ise bir başka örnek.¹¹⁶ 3 Aralık 2011’de evsiz barınakları yapılması için Taksim meydanında yapılan geceleme eyleminde henüz evsiz kalmış olan bir çiftte şahit olmuştum. Gece meydana uyuyan kitleye karışan çifti sabah uyandırdığımızda hikâyelerini dinlemiştik. İki ailenin de onaylamadığı bir evlilik ile evlenmiş, memleketlerinden kaçarak İstanbul’a gelip eşyasız şekilde bir kiralık eve yerleşmişlerdi. Erkek ilk girdiği işten bir ay dolmadan atılınca kirayı ödeyememiş ve ev sahibi tarafından iki gün önce kapı önüne konmuşlardı. Velhasıl Türkiye’de de evsiz kalıp sokakta yaşamak zorunda kalan aileler yok değildir ancak muhtemelen genel evsiz kitlesi içindeki oranları düşüktür.

3. Evsizlerin Yaşam Koşulları

Işıkhan’ın 1995’te yaptığı saha araştırmasında konuştuğu evsizlerin %89’u hiçbir geliri olmadığını söyler. Çöplerden değerli atıkları toplayarak gelir elde edenler ve

¹¹⁰ http://www.zaman.com.tr/gundem_ankara-valiligi-evsizlere-sahip-cikti_1232003.html

¹¹¹ <http://www.kocaeli.bel.tr/icerik/evsizlere-ev-assizlara-as-oldu/2363/26944.aspx>

¹¹² Mor Çatı Kadın Sığınacağı Vakfı, Kadın Sığınakları ve Da(ya)nışma Merkezleri 9. Kurultayı Tebliği, 2006. <http://www.siginaksizbirdunya.org/kurultaylar/siginaksiz-bir-dunya-tebligler/26-kadin-siginaklari-ve-dayanisma-merkezleri-dokuzuncu-kurultayi-mor-cati-kadin-siginagi-vakfi-teblig-i>

¹¹³ http://www.zaman.com.tr/pazar_evi-sokak-adi-hic-kimse_772457.html

¹¹⁴ <http://www.turkiyegazetesi.com.tr/yasam/66931.aspx>

¹¹⁵ http://www.zaman.com.tr/gundem_evsiz-kalan-aile-cami-tuvaletinde-yasam-mucadelesi-veriyor_1262445.html

¹¹⁶ “kiss me i am shitfaced” mahlaslı yazarın 17.10.2011 tarihli “entry”si, bkz. <https://eksizozluk.com/evsiz-182182?p=3>

çöplerden bulduğu yiyeceklerle karınlarını doyuranlar vardır. Hiçbiri herhangi bir sosyal yardımdan yararlanmadığını ifade eder.¹¹⁷ Erbay ise 2012-13 kışında görüştüğü 79 evsizin %43’ünün “yardım”larla, %23’ünün “geçici işler”de çalışarak, %22’sinin emekli maaşıyla, %10’unun hurda ve kâğıt toplayarak, %1’inin dilenerek ve %1’inin nafaka ile geçimini sağladığını yazar.¹¹⁸ İkinci araştırmada emeklilerin ve geçici işlerde çalışanların oranı birinciye göre hayli artmıştır. Işıkhane sokaklardaki evsizlerle konuşmuş, Erbay ise barınaklardaki evsizlerle konuşmuştur. Erbay örneğin AŞTİ’de konuştuğu evsizlerin önemli bir bölümünün henüz evsiz kaldıklarına ve iş aradıklarına işaret eder. Dolayısıyla Işıkhane’nin örneklemindeki evsizler arasında kronik evsizlerin oranı Erbay’ınkilerden muhtemelen daha fazladır, bu da kişilerin iş bulabilirliklerini etkilemektedir. İki araştırma arasındaki 17 yılda evsizlik yaygınlaşırken farklı nitelikteki insanları da kapsar hale gelmiştir. Öte yandan evsizlerin 1990’larda da bugün de çok ciddi bir maddi yokluk içerisinde oldukları aşikârdır.

Evsizlerin sağlık durumlarına dair temsili değeri yüksek olan bir veri, otopsi araştırmalarında çıkan doğal ölüm oranlarının yüksekliğidir. Altun’a göre Türkiye’de doğal ölüm, yani kaza, cinayet gibi sebeplerden değil de hastalıklardan kaynaklanan ölüm oranı %15 ila 36 arasında iken bu oran, incelediği evsizlerde %78 çıkar.¹¹⁹ Büyük ve arkadaşlarının araştırmasında aynı oran %60’dır.¹²⁰ Öte yandan Erbay’ın araştırmasında sağlık sorunu olan evsizlerin oranı %58 iken, ruh hastalığı bulunduğunu belirtenlerin oranı %25’tir. Karamustafalıoğlu ve arkadaşlarının araştırmasında ise araştırmacıların “psikotik bozukluk” tespit ettikleri evsiz oranı %40’tır. Bu oran kronik evsizlerde %41 iken, kronik olmayan evsizlerde %19’a düşer. Ögel ve Yücel ise evsiz ergenler üzerine yaptıkları araştırmada bedensel rahatsızlık oranını %26, ruhsal rahatsızlık oranını ise %17 olarak tespit eder. TBMM raporunda da evsizler arasında engelli sayısının dikkat çekici ölçüde fazla olduğu belirtilir.

Erbay alkol kullanım oranını %29, uyuşturucu madde kullanım oranını %3 olarak verirken¹²¹, Karamustafalıoğlu ve arkadaşları bu oranları sırasıyla %29 ve %17 olarak verir.¹²² Karamustafalıoğlu ve arkadaşları bu oranların batı ülkelerindeki verilerden oldukça düşük olduğuna işaret eder. Sağlık durumunun önemli bir belirleyicisi sosyal güvenceden yoksun olanların oranı Karamustafalıoğlu ve arkadaşlarının örnekleminde %72, Erbay’ın örnekleminde ise %55’tir. Aradaki fark Erbay’ın örneklemindeki emekli sayısının fazla olmasıyla irtibatlı gibi görünmektedir. Görüldüğü üzere evsizlik ülkemizde de kişinin sağlık durumunu hızlı ve ölümcül bir şekilde erozyona uğratmaktadır.

¹¹⁷ Işıkhane, *Kentlerin Gölgesinde Yaşayan Evsizler*, 40.

¹¹⁸ Erbay, a.g.e., s. 52.

¹¹⁹ Güran Altun, *1991-1995 Yılları Arasında İstanbul’da Görülen Evsiz İnsan Ölümleri*, s. 33.

¹²⁰ Büyük v.d., a.g.e.

¹²¹ Erbay, a.g.e., s. 53.

¹²² Karamustafalıoğlu v.d., a.g.e., s. 94.

Kadın evsizlere dair elimizde çok az bilgi var. Mor Çatı'nın kadın sığınağına gelen başvurular ve bir yıl içinde evde kalan 22 evsiz kadından hareketle vakıf yetkilileri şu değerlendirmeyi yapar: Evsiz kadınların "önemli bir bölümü" aile içi şiddet nedeniyle sokakta yaşamaya başlar ve "sokakta yaşadığı sürece sürekli şiddet" görür.¹²³ Evsizliği bizzat tecrübe etmiş, eski seks işçisi Ayşe Tükrükçü'nün söylediği şu sözler bir kadın için evsizlik deneyiminin zorluklarına işaret eder.

"Evsiz olmanın ne demek olduğunu ben kendim çok iyi biliyorum. Üç buçuk ay ben bütün gün Taksim'de gezip de akşamları Vakıf Gureba Hastanesi'nde, Taksim İlk Yardım Hastanesi'nde acillerde kaldım. O dönemde ben şunu gördüm toplumda ve yasalarda: Devletin memuruna "biz evsiziz" dediğimizde adamın bakış açısı sadece ve sadece bedenin üzerinden geçtiğini gördüm. (...) Toplumda, sokakta yaşayan bir insana tecavüz edilmesinin ne kadar kolay olduğunu çok iyi gördüm."¹²⁴

Ayşe ablanın sarsıcı sözlerinin izinden, sayıların dilinden daha sahici olan gündelik dile yelken açalım. Türkiye'de evsizler üzerine içinde evsizlerin seslerini duyabileceğimiz niteliksel bir araştırma henüz yok, sadece az sayıda etnografik nitelikli haber var. Bu yokluğa istinaden Şefkat-Der'in Beyoğlu'ndaki evsiz erkek evinde kalanlarla yapmış olduğum çeşitli görüşmelerden hareketle sözü biraz evsizlere bırakalım, sokaktaki yaşam koşullarını onlardan dinleyelim istiyorum.

Ahmet Ağirtıcı, eski bir evsizdir. Yıllar önce, o zaman türünün tek örneği olan Şefkat-Der'in Konya'daki erkek evsiz evine sığınır. Çok geçmeden evin sorumlularından biri olur ve aynı derneğin 2011 sonunda İstanbul'da açacağı evin sorumlusu görevini üstlenmek için İstanbul'a gelir. Ahmet abi hem kendi deneyimi hem de yıllardır iç içe olduğu, dertlerine derman olmaya çalıştığı pek çok evsize dair yaptığı gözlemlerden hareketle yaşam koşullarına dair şunları söyler:

"Uzun süre sokakta kalan bir insanın genellikle evvela ruhsal yönden sağlık problemi vardır. İç çöküntüsü vardır. Sosyal fobi oluyor genelde, panik atak olabiliyor, bazen de şizofren (...). Bunlar dışarıda kalmaktan kaynaklanıyor. Bir insanın bir parkta bankın üzerinde yattığını hesap edelim. Bu insan kendisini hem hayvanlardan koruyacak (...) hem de yani çok acımasız insanlar var, insanlardan da kendini koruyacak. Bu tedirginliğin içerisinde o parkta yatan insanın ruh halini düşünelim. Uyku yok. Gözünü kapatıyor, ama anında açıyor, bir bakıyor yani etrafına acaba birileri bana bir zarar mı verecek, bir şey mi olacak. Psikolojisi zaten bozuluyor. (...) Ben de sokakta kaldığım zaman, otogarda yattım, o zaman düşündüğüm sadece "karşımda bir tane insan oturuyor, o insan kim, neyin nesi, acaba bana bir zarar mı verecek" diye bir tedirginlik içerisindeyim. (...) Adam kendisini alkole vuruyor, çünkü alkol almadıktan sonrasında o insan sokakta yatamaz, barınmaz. Çün-

¹²³ Mor Çatı Kadın Sığınağı Vakfı, a.g.e.

¹²⁴ Ayşe abla bu konuşmayı evsizlere barınak talebiyle yapılan benim de iştirak ettiğim 2011 Kasım ayındaki bir eylemde yapmış, ben de kaydetmişim.

kü o adamın kafası çok çok iyi olacak ki bir yerde sızıp kalacak. Kış güntüyse de donar, ölür, gelirler alır götürür kimsesizler mezarlığına gömerler. (...) Ya donuyor adam, ya verem alıyor, zatürree oluyor. Gıdası yok, sıcağı yok, tüberküloza yakalanıyor. (...) Evsiz insanların çoğu GSS’ye kayıtlı bile değiller. Kayıt olması için muhtarlıktan belge alması gerekiyor, nüfus idaresine varıp kaydını yaptırmaması gerekiyor, ikametı olmadığı için kayıt olamıyor. Bunların tedavisini kim yapacaktır? Kimse yaptırmaz. Dişi ağrırsa, karnı ağrırsa, yeşil kartın var mı der? GSS’n yok derler. Tedavi etse dahi ilacını alamaz.”

Şefkat-Der’in Konya’daki evine 2010 senesinde sığınan, oradaki evin kapatılması sonrasında İstanbul’daki eve gelen Mustafa’ya kulak verelim:

“Sokakta kalan insanın zaten psikolojisi bozulmuştur, ama sokakta kala kala daha da bozulur. İnsanlardan tamamen dışlanmış bir hal alıyorsun. Mesela ben ilk sokağa düştüğümde Aksaray’da bir köprü var, oradan geçiyorum, evsiz bir adam ölmüş, sakallar da böyle uzamış yaş olarak da en fazla 32 falan. Başında iki tane olay yeri inceleme polisi. Adama ben şöyle dikkatle baktım. (...) Bir düşündüm, ya dedim benim sonum da böyle olacak. Bakın psikoloji nereden nereye gitmeye başlıyor. Sonra adamı soymaya başladılar. Cebinden bir elli lira çıktı. Fakat o elli lirayı hiçbir yerde harcayamaz, çünkü sakallar böyle, saçlar böyle, otele gitse, herhangi bir otel onu almaz. Berbere gitse, dükkâna koymaz. (...) En altta üşümek için kartonlar koymuş ve o kartonlar vücudunu tamamen yara yapmış. Yani herhangi bir insana bunun reva görülebileceğine ben inanmıyorum.”

Geçirdiği bir iş kazasından sonra hem sakat hem de evsiz kalan, genelde hastanelerde kalmaya çalışarak geçirdiği bir buçuk yıllık evsizlik tecrübesinden sonra Şefkat-Der’in evini bulup eve yerleşen Hamza ise şunları anlatır:

“Bir arkadaş var yeni tanıştık. “Ya” dedi “sizin psikoloji nasıl?” Dedim “iki akşam kal hastanede kışın, görürüm seni”. Bir akşam, iki akşam, üçüncü akşam geldiğinde, otomatikman elbiselerin kokmaya başlıyor. Yıkanamıyorsun, tuvalete gidip yıkanamazsın. Banyoya filan gitsen, her şey yine maddiyat. (...) Elbiselerin kokmaya başladığı, saç sakalın uzadığı zaman hastanede güvenlik içeri girildiğinde ilk seni görüyor, gelip çıkartıyor. Dışarıda yağmur yağıyor ve sen dışarı çıkıyorsun. Bir ara benim ayağımda ayakkabı bile yoktu, ben bir ayağımda Metin Oktay’da verilen bot vardı, bir ayağımda terlik vardı. Öyle dolaşıyordum orada. Herif görüyor seni bir ayağında terlik, öbüründe bot. (...) Ayağım şiş ödem olduğu için büyük numara olması gerekiyor, bulamıyordum. (...) Ertesi gün de yağmur yağdı. Yapabileceğin bir şey yok, mecbur banklarda yatıyorsun.”

4. Başa Çıkma Stratejileri

a. Barınma İmkânları: Mekânlar ve Sosyal Hizmetler

Türkiye’deki evsizlerin başa çıkma stratejilerine dair ne söyleyebiliriz? Evvela barınma yöntemlerinden başlayalım ve Türkiyeli evsizlerin barınmaya çalıştıkları bir

dizi özel mekâna değinelim. Otogarlar önemli mekânlardır ve örneğin AŞTİ, gerek TBMM raporu gerek pek çok haber gerek de Erbay'ın kitabında çokça irdelenmiştir. Erbay Ankara'da pek çok evsizin farklı sebeplerle valiliğin kış aylarında açtığı evsiz otelinden ziyade AŞTİ'de kalmayı tercih ettiklerini belirtir. Erbay'ın araştırmasını yaptığı kış sezonunda valiliğin otelinin ısıtması yoktur ve otele göre AŞTİ daha sıcaktır. Valiliğin otelinin aksine AŞTİ'de kalan evsizler arasında madde kullanan ve ciddi ruh sağlığı problemlerine sahip evsiz sayısı azdır ve bu da bir diğer tercih sebebidir. AŞTİ yönetimi, güvenlik görevlileri ve esnafının evsizlere bir düzeyde sahip çıktığı ve koruduğu da belirtilir. AŞTİ yetkilileri, terminalde yaşamakta olan evsizlerle zaman zaman görüşmeler yapmakta ve bazı evsizlerin ailelerine dönmelerine yardımcı olmaktadır.¹²⁵

Ayşe'nin ve Hamza'nın yukarıda alıntıladığımız sözlerinden de görüleceği üzere hastaneler de barınmak için sıklıkla başvurulmuş bir başka mekân türüdür. Ancak buralarda kalmanın hiç de kolay ve sorunsuz olmadığını Hamza net bir şekilde ifade etmiştir. İstanbul özelinde şehrin tarihi surları da evsizlerin kalabildikleri bir diğer mekândır. Buralarda yaşayan evsizler Cankurtaran surlarında ölü bulunan Sarai Sierra'dan sonra menfi bir şekilde gündeme gelmiş¹²⁶, öte yandan Şefkat-Der bu duruma karşı tepkisini koymuştur.¹²⁷

Kamunun evsizlere sunduğu hizmetler Türkiye'deki evsiz sayısını tartıştığımız bölümde zikrettiğimiz üzere oldukça sınırlıdır. 365 gün hizmet veren kamu barınakları İzmir ve Kocaeli'ndeki evler ve Ankara belediyesi tarafından işletilen bir kişinin en fazla iki hafta kalabildiği barınma evidir.¹²⁸ Kadın evsizlerin ise kadın konukevlerine yerleştirildiklerini vurgulamıştık. En azından İstanbul özelinde bazı evsizlerin belediyeler tarafından "semt konakları"nda her gün verilen yemeklere iştirak etmeye çalıştıklarını biliyorum.

İstanbul'daki tek kalıcı evsiz barınağı olan Şefkat-Der'in barınağında bir miktar gözlem yapma fırsatım oldu. Bu barınak elbette bir kamu barınağından farklı olarak son derece mütevazı koşullara sahip, hiçbir profesyonel çalışanı olmayan bir evdi. Evin tek sorumlusu ve görevlisi, kendisi de eski bir evsiz olan Ahmet abiydi. Birinci bölümde bahsettiğim "barınma tezi"nde iddia edildiği şekilde bu evin, barındırdığı sakinlerini genel olarak pasifleştirdiği ve bağımlılaştırdığını söylemek zordur. Zira evde bir süre ya da uzun süre kalıp örneğin iş bulmak için elinden geleni yapan pek çok kişiye ya şahit oldum ya da evden ayrılmalarının ardından hikâyelerini başkala-

¹²⁵ Erbay, a.g.e., s. 59-61 ve 97. AŞTİ yetkililerinin kısmı desteğine TBMM raporunun 4. sayfasında da değinilmiştir.

¹²⁶ http://www.zaman.com.tr/gundem_sahipsiz-surlar-korku-tuneli-gibi_2050184.html

¹²⁷ http://www.radikal.com.tr/turkiye/evsizlerden_sarai_sierra_tepkisi-1120907

¹²⁸ Kayseri'de evsizlerin huzurevine yerleştirilmesi uygulamasına dair yeterince bilgi bulunamamıştır ancak bu hizmetin de 365 günlük olma ihtimali var gibi görünmektedir.

rından dinledim. Ancak evde kalan belli sayıda kişide böylesi bir pasifleşme ve bağımlılaşma halinin oluştuğu da yadsınmaz.

Evin farklı sebeplerle en azından bir süre için kapandığı 2013 Eylül ayında Ahmet abi evin iki yıla yaklaşan tecrübesine dair bir genel değerlendirme yaptı ve evde süresiz kalma imkânının insanları pasifleştirebildiğine, sağlık durumu iyi olanlar için muhakkak bir süre sınırı konulması gerektiğine kanaat getirdiğini belirtti. Elbette ki Ahmet abinin temel derdi kapasitesi son derece sınırlı olan evi, dışarıda yaşayan binlerce evsiz için en yüksek seviyede faydalanılabilir kılmak, bu yüzden de devir daimi mümkün merteye yüksek tutmaktı. Ancak bu özel durumun ötesinde daha genel bir şekilde, fiziki sağlığı yerinde olan evsizler için şunu da belirtiyordu: “Kalma süresini böyle sınırsız tutunca insanlar için iyilik mi yoksa kötülük mü yapmış oluyoruz bilemiyorum.” Bu sözleri Ahmet abi gibi bu konudaki fedakârlığına iki yıl birebir şahit olduğum birinden duyunca ciddiye almadan edemedim. Evin tek idarecisi ve görevlisi olan Ahmet abinin elinde, şahsi gayretleri dışında başka bir mekanizma ve imkân yoktu. Dolayısıyla insanları kendi ayakları üzerinde durmaya teşvik etmek için pratik olarak aklına gelebilen tek şey evde kalma süresinin sınırlandırılmasıydı. Maddi imkânları olan, sosyal hizmet uzmanlarının bulunduğu daha kurumsal bir barınakta insanları sokağa atma noktasına gelmeden çok daha başka teşvikler düşünülüp uygulanabilir.

b. Çalışma

Erbay’ın örneklemindeki evsizlerin %23’ü “geçici işlerde” çalışmakta, %10’u da hurda ve kâğıt toplamaktadır.¹²⁹ Işıkhân görüştüğü evsizlerin yaklaşık olarak %20’sinin değerli atıkları toplayarak gelir elde etmeye çalıştığını aktarır.¹³⁰ Yukarıda bir anlatımını paylaştığım Mustafa da evsiz olduğu dönemde çöpten bulduğu hurda ve atıkları toplayarak para kazanmaya çalışmıştır. Erbay evsizlerin “geçici işler”de çalışmasının bir tercihten ziyade bir alternatifsizlikten kaynaklandığını ima eder. Nitekim AŞTİ’deki evsizlerin bazıları aktif bir şekilde iş aramakta olduklarını aktarırlar. Başvurdukları işyerlerinde kendilerine “nerede kalıyorsunuz” sorusu sorulduğunda cevap veremedikleri için iş bulamadıklarını ve barınma imkânı da sunan türden işler aradıklarını belirtirler.¹³¹

Benzer şekilde bir evsizin iş bulmasının zorluğuna dair Hamza da şöyle der: “İş konusunda her zaman bir sıfır yeniksin. Mesela gittin mi bir iş yerine adam diyor ki ‘kardeşim tamam buyur çalış, peki nerede kalıyorsun? Bir adres gösterebilir misin?’ O zaman apışıp kalıyorsun.” Ahmet abi bırakalım sokakta yaşa-

¹²⁹ Aynı örneklem içerisindeki evsizlerin %22’sinin emekli maaşı aldığını da hatırlatalım. Bu oran daha az olsa muhtemelen çalışan oranı da daha yüksek seviyeye çıkacaktır. Erbay, a.g.e., s. 52.

¹³⁰ Işıkhân, *Kentlerin Gölgesinde Yaşayan Evsizler*, s. 40.

¹³¹ Erbay, a.g.e., s. 61.

yan evsizleri, Şefkat-Der'in evsizler evinde kalan evsizler için bile benzer bir zorluğun sürdüğüne işaret eder:

"Mesela bir arkadaşımız bir işe başvurunca adam öncelikle bunu soruyor: "Nerde kalıyorsun?" Bizim arkadaş ikametini gösterdiği zaman, direkt bizim burası Şefkat-Der çıkıyor. Ya da "Ben geçici olarak evsizler evinde kalıyorum" dediği zaman, adamın bakış açısı değişiyor. Yani in mi cin mi? Olumsuz bakıyor, iş vermek istemiyor. Ama farklı yerler de vardır, iş bulup buradan ayrılan arkadaşlar da oldu."

Öte yandan iş bulan evsizlerin çalışma koşullarının ne kadar zorlu olabileceğine de işaret edelim. Şefkat-Der'in evsizler evinde kalan iki Afgan genç, bir halı yıkama şirketinde iş bulur ve işyerinde kalacak yer de bulunduğu için evden ayrılır. Bir süre evde kalan Ali de bir kuru temizlemecide iş bulur, daha sonra aynı firmanın halı yıkama yerinde yatılı olarak kalıp çalışmak üzere evden ayrılır. Konya'daki evden İstanbul'a gelen 50'li yaşlarındaki Ferhat'ın kahvecilik tecrübesi vardır ve bu sayede bir kafede iş bulur. Ferhat sabah 8'den akşam 11'dek uzanan bu işe ancak bir buçuk ay dayanabilecektir. Sonraki aylarda dizi sektöründe figüranlık işleri bulmaya başlayan Ferhat bu son derece enformel ve çalışma süreleri belirsiz olan işten gelir elde etmeye çalışır. Evsizler evinin bir diğer sakini Osman da Beyoğlu'nda bir çay ocağında sabah 9, gece 12 arasında sigortasız, 30 lira yevmiyeye çaycılık yapar.

c. Sosyal İlişkiler

Bu konuda gerek yazılanlar gerek gözlemlerimden çıkardığım üç hususu paylaşayım. Erbay AŞTİ'den şöyle bir detayı aktarır: "Burada kalan evsizlerin birbirleriyle samimi olduklarını ve bir arada yaşadıklarını gördük."¹³² Erbay bunu doğrudan söylemez ancak AŞTİ'de kalan evsizlerin Valiliğin oteli yerine orada kalmayı tercih etmelerinin bir sebebi de kendi aralarında kurmuş oldukları bu ilişki ağı gibi görünmektedir.

Bir diğer örnek yukarıda pek çok sözünü aktardığım Hamza ile Beyoğlu'nda bir çay ocağında çalıştığından bahsettiğim, Şefkat-Der evsizler evi sakini Osman'ın ilişkisidir. İkili bir kış günü ayrı ayrı sığınmış oldukları İstanbul Büyükşehir Belediyesi'nin barınma yerinde tanışır ve ahbab olur. Yolları bundan sonra ayrılmayacak, ikili Şefkat-Der'in evine de birlikte gelecek, ahbablıklarını sürdürecektir. Berrin Karakaş da hazırladığı haberde birlikte demlenen ve belli ki birbiriyle dost olan ikişerli iki grup evsizin hikâyelerini anlatır.¹³³ AŞTİ'deki gibi daha fazla kişiyi kapsayan ilişki ağları muhtemelen istisnai iken, ikili dostlukların daha yaygın olması muhtemeldir. Her halükârda sokaklar pek çok olumsuzluğun yanında belli ki dostluklara da gebe.

¹³² Erbay, a.g.e., s. 60.

¹³³ http://www.radikal.com.tr/hayat/tek_catilari_gokyuzu-1032797

d. Damgalanma ve Sembolik Mücadele

Erbay görüştüğü evsizlere insanların sokakta kendilerine nasıl baktığını sorar. Görüşmecilerin % 51’i “sokaklarda hor görüldüklerini, küçümsendiklerini ve acıma duygusuyla kendilerine bakıldığını” belirtirken, %27’si kendilerine olumlu gözle bakıldığını, %21’i ise henüz evsiz kalmış olduğu için sokakta yaşamadığını, böyle bir deneyime sahip olmadığını belirtir.¹³⁴ Hesna Onbaşı’nın etnografik nitelikli haberinde Eminönü’nde çöplerden kullanılabilir bir şeyler ararken karşılaştığı bir evsizden aktardığı şu sözler manidardır. Bir evsizin kendisine yönelik bakışlara dair tespiti ve isyanıdır: “Biz hırsız değiliz, çöpten buluyoruz ama çalmıyoruz, fakat herkes bize hırsız gibi bakıyor, suçlu gibi bakıyor”.¹³⁵

Bülent Kale İBB’nin spor salonunda görüştüğü çok sayıda evsizden hareketle hazırladığı haberde ise evsizlerin en azından bir bölümünün başvurduğu bir savunma mekanizmasını çok esaslı bir şekilde yakalar ve aktarır. [Kırkılı yaşlarda bir evsiz] bu öldürücü soğuklarda o ana kadar yolu o spor salonuna düşen altı yüz küsur kişinin hikâyesini genel hatlarıyla açıklıyor bize:

“...Hepimizin hayatında bir kırılmalar, düşme kalkmalar oldu yani, tökezlemeler oldu. Bir şekilde, bir şeyler dağıldı yani, yuva dağıldı, ne bileyim, aile ortamı dağıldı. Koptuk... Hep gurur meselesi yaptık bir şeyleri. Bir şeyleri daha ince düşündük, daha hassas düşündük. Onlar gibi geniş olamadık yani hiç. Biraz içimize kapanık olduk, kendimizi serbest bırakamadık. İlk söylenen kötü kelimeyi, içimizde bi ton şey yaptık yani, içerledik, sorun ettik. O açıdan yani...” İsmi vermiyor, fotoğrafı çekilsin istemiyor: “Onlar” sevinmesin diye. Kim “onlar”? Bilmiyorum. Ama burada konuştuğum bütün evsizlerin bir “onlar”ı olduğunu biliyorum. Dinlediğim bütün hikâyeler dünyayı ikiye bölüyordu. Anlatıcı ve onlar, namertler, zalimler, hainler, alçaklar arasından çizilen bu uzun çizgi sanki zamanla usul usul evriliyor ve hikâyenin kahramanını adına yalnızlık denen, yoksulluk, düşkünlük, İstanbul sokakları, kimsesizlik ya da alkol denen bir fasit daireye, ölümcül bir döngüye hapsediyordu. Hikâyeler benzeşti ama üslup sonsuzdu.”¹³⁶

5. Evsizliğin Sebepleri

a. Makro

Türkiye’de burada kullandığım anlamda evsiz kelimesi büyük ölçüde batıdaki evsizlik olgusu üzerinden aşına olduğumuz bir terim.¹³⁷ Bu kelimeyi bir doğal fela-

¹³⁴ Erbay, a.g.e., s. 55.

¹³⁵ <http://arsiv.ntvmsnbc.com/news/39620.asp>

¹³⁶ <http://www.ntvmsnbc.com/id/25049586/>

¹³⁷ Evsiz yerine “bimekan” kelimesinin de sıklıkla kullanıldığının altını çizelim. Örneğin bkz. Cemile Didem Demirca v.d., “Bimekan Hasta”, *Tıbbi Sosyal Hizmet Dergisi*, Sağlık Bakanlığı, Tıbbi Sosyal Hizmet Uygulamaları Projesi, Toplumla Çalışma Raporu, 2012.

ket, savaş veya kaza sonucu evini kaybedenler ya da (özellikle ev alma teşebbüsü içine girdiklerinde) kiracılar için kullanagelmışiz. II. Abdülhamid'e Darülaceze'yi kurdurma ihtiyacı hissettiren dönemde olduğu gibi büyük ölçüde savaşlar sebebiyle dikkat çekici sayıda insanın evsiz konumunda bulunduğu zamanlar yaşanmamış değil.¹³⁸ Ancak genel anlamıyla bu dönemlerin ve evsizlerin sayısının sınırlı olageldiğini söylemek mümkün görünmektedir.

Bu durumun temel sebebi, geçmişten günümüze Anadolu coğrafyasında toprak mülkiyeti dağılımının nispeten geniş tabanlı olmasıdır diyebiliriz. Kentsel evsizliğin kırsal versiyonu gibi düşünebileceğimiz topraksız köylülük ülkemizde istisnai bir olgu olmuş, toprak mülkiyeti tarihsel olarak özel mülkiyetten ziyade büyük ölçüde devlet mülkiyeti olarak kalmıştır. Hakim toprak mülkiyeti biçimi, kendini idare edebilecek genişlikte bir toprağa sahip olan, literatürde küçük köylülük olarak tabir edilen hane olagelmıştır.¹³⁹ Bu durumun 1950'lerle birlikte göç almaya başlayan kentlerdeki yansıması ise geniş devlet toprakları üzerindeki enformel konut imkânları olur. Devlet bu kez Osmanlı dönemindeki gibi İslami meşruiyet kaygılarıyla değil, oy alma kaygılarıyla da olsa bu enformel konutlara göz yumacak ve kentlerdeki evsizlik olgusu marjinal bir düzeyde kalacaktır.¹⁴⁰

Türkiye'de örneğin Tipple ve Speak'in Mısır, Peru, Hindistan, Güney Afrika, Zimbabwe, Bangladeş gibi ülkeler için aktardığı evsizlik düzeylerine göre muhtemelen daha az evsiz¹⁴¹ bulunmasını da bu tarihsel ekonomi-politik yapıya dayandırabiliriz. Ne yazık ki elimizde karşılaştırabileceğimiz Türkiye verileri yoktur. Nitekim Tipple ve Speak de sundukları verilerdeki karşılaştırılabilirliği zayıflatan metot farklılıklarına vurgu yapar. Ancak ülkemizde yapılan farklı kentsel araştırmalardan çıkan sonuçlar ve genel izlenimlerimizden hareketle böylesi bir *görece* azlıktan bahsetmek sanırım yanlış olmayacaktır. "Neyden az" sorusuna cevaben söz konusu kitaptan birkaç veri nakledelim. Mısır'da kulübeler, merdiven altları, çatılar, kamu binaları, mezarlıklar gibi mekânlarda yaşayanlara işaret eden "marjinal barınma imkânlarına sahip" kişileri kapsayan resmi oran %15'tir.¹⁴² Aynı oran için yazarların hesaplamaları Zimbabwe'de %20, Güney Afrika'da %14, Peru'da %6'dır. Yazarlar (dönemlik değil herhangi bir

¹³⁸ Servet Güngör, "Osmanlı'dan Cumhuriyete bir Hayır Örgütü: Darülaceze Müessesesi" *Türk İdare Dergisi*, 463-464, 2009, s. 159.

¹³⁹ Çağlar Keyder, "Small Peasant Ownership in Turkey: Historical Formation and Present Structure," *Review (Fernand Braudel Center)*, Vol. 7, No. 1, 1983, p. 53-107. Donald Quataert, *The Ottoman Empire, 1700-1922*, Cambridge: Cambridge University Press, 2005, p. 133-200.

¹⁴⁰ Ayşe Öncü "Street Politics," *Developmentalism and Beyond: Society and Politics in Egypt and Turkey*, Cairo: The American University in Cairo Press, 1994, p. 271-298. Çağlar Keyder, "Kriz ve İşçi Sınıfı," *Ulusal Kalkınmacılığın İflası*, İstanbul: Metis Yayınları, 2004, s. 74-86.

¹⁴¹ Gerek sokakta yaşayan, gerek çok niteliksiz barınma imkânlarına sahip insanlar olarak her iki anlamda da.

¹⁴² Graham Tipple&Suzanne Speak, *The Hidden Millions: Homelessness in Developing Countries*, London: Routledge, 2009, p. 74, 119.

anda) *filen* sokakta yaşayan insan oranı konusunda Hindistan için binde 3.5, ABD için binde 3, Zimbabve için binde 1.9, Bangladeş için binde 1.4 rakamlarını zikrederler.¹⁴³

Peki marjinal bir olgu olarak muhakkak varlığını sürdürse de daha kitlesel ve görünür bir evsizlik, yani “yeni” evsizlik Türkiye’de ne zaman ve nasıl ortaya çıkmıştır? Türkiye için “yeni” evsizlik olgusunu, 1990’lardan 2000’lerin ilk yarısına sıkça gündeme gelen evsiz çocuklardan başlatabiliriz.¹⁴⁴ Bu olgu, elbette 1990’larla birlikte ortaya çıkan “yeni yoksulluğun”¹⁴⁵ bağlamında anlaşılabilir, muhakkak ki onun dolaylı bir sonucudur.¹⁴⁶ Sokakta yaşayan ya da çalışan çocukların sayısında yaşanan artışın bir diğer sebebi, aynı zamanda “yeni yoksulluğun” da sebeplerinden biri olan zorunlu Kürt göçüdür.¹⁴⁷

Yetişkin evsizliği ise 1990’larda ve daha öncesinde de var olsa da 2000’li yıllarda belli bir yaygınlık ve görünürlük kazanır. Gerek devlet yetkilileri gerek medya gerekse kamuoyunun nezdinde evsizlerin sayısının 2000’lerden günümüze artmış olduğu kanaatinin hayli yaygın olduğunu söyleyebiliriz. İstanbul’da evsiz ölümleri üzerine yapılan iki araştırmanın bulgularında, bu artışa dair güçlü bir emare çıktığını da zikretmiştik. Evsizliğin tarihselliğine ve makro sebeplerine dair birinci bölümde yaptığımız tartışmadan çıkan sonuçtan Türkiye de muaf değildir: Neoliberalleşme süreci Türkiye’de de gelir dağılımını tüm ölçeklerde bozarken, evsizliğin de yaygınlaşması sonucunu doğurmuştur. İşsizliğin artışı, ücretlerin düşüşü, güvenceli işlerin son derece marjinalleşmesi gibi sonuçlar doğuran bu süreçte geniş emekçi kesimler açısından gelir imkânları azalır.¹⁴⁸ Aynı sürecin bir sonucu olarak özellikle 2000’lerle birlikte toprak, Türkiye’de büyük ölçüde metalaşır, dolayısıyla enformel konut edinme imkânları neredeyse tamamen ortadan kalkarken; yeni yoksulluk, yeni evsizliğin de zeminini oluşturur.¹⁴⁹ Öte yandan sosyal koruma anlamındaki önemi

¹⁴³ A.e., p. 108-120.

¹⁴⁴ Sokakta yaşayan çocuklara dair son derece sahici ve sarsıcı bir röportaj için bkz. <http://www.timeturk.com/m/haber.asp?id=494224>

¹⁴⁵ Ayşe Buğra & Çağlar Keyder, *New Poverty and the Changing Welfare Regime of Turkey*, Ankara: UNDP, 2003.

¹⁴⁶ Özgür Başpınar, *Sokak Çocuğu Olgusu Ve Türkiye’de Uygulanan Hizmet Modeli*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi, Yüksek Lisans Tezi, 2007, s. 62.

¹⁴⁷ Deniz Yüksek, “Türkiye’de Yerinden Edilme Olgusu Hakkında Yapılan Bazı Araştırmaların Bulguları”, Der. Dilek Kurban, Deniz Yüksek, Ayşe Betül Çelik, Turgay Ünalın, A. Tamer Aker, *Zorunlu Göç İle Yüzleşmek*, İstanbul, TESEV, 2008, s. 134. Delal Aydın, “Tinerçilerin’ bir korku nesnesi olarak temsili” *Toplum ve Kuram*, 2009, Sayı 2, s. 43-52.

Ayrıca bkz., <http://www.radikal.com.tr/1998/10/17/turkiye/01goc.html>

¹⁴⁸ Sürhan Çam, “Neo-liberalism and Labour within the Context of an ‘Emerging Market’ Economy – Turkey”, *Capital&Class*, 77, 2002, p. 89-114. Cem Oyyat, “Globalization, wage shares and income distribution in Turkey”, *Cambridge Journal of Regions, Economy and Society*, 2011, (4), p. 123-138.

¹⁴⁹ Ayşe Buğra & Çağlar Keyder, “The Turkish welfare regime in transformation”, *Journal of European Social Policy*, Vol. 16 (3), 2006, p. 220-211.

haklı olarak çokça vurgulanan aile kurumunun, Türkiye’de de bu anlamdaki gücünü görece yitirmekte olduğu çok farklı gözlemciler tarafından tespit edilmektedir.¹⁵⁰

b. Mikro

Peki Türkiye’deki evsizleri evsizliğe sürükleyen mikro sebeplere dair neler söyleyebiliriz? Öncelikle soğuk bir devlet kategorizasyonunu zikrederim. İçişleri Bakanlığı Güler, bir soru önermesine cevaben 2012-2013 kışında İBB’nin barınma hizmetinden faydalanan 2060 kişinin profiline dair biraz bilgi verir. 470 kişi geçen yıl da aynı hizmetten faydalanmıştır, dolayısıyla bakana göre “sürekli” evsiz olarak nitelenebilir. Geçici evsiz olarak görülebilecekleri ise dört grupta toplar: (1) “günübirlik İstanbul’a gelip maddi yoksunluktan dolayı kalacak yeri olmayan”lar; (2) “İstanbul’a iş bulmak için gelip iş bulamadığı için sokakta kalan”lar; (3) “İstanbul’a hastaneye tedavi için gelip günübirlik veya bir kaç gün kalıp giden”ler; (4) “ailevi sorunlardan dolayı kısa süreli olarak sokakta kalan ve daha sonrasında ailesinin yanına geri dönen”ler.¹⁵¹ Bu bilgi bize en azından evsizliğe geçilen birkaç giriş kapısına ve geçici evsizlere dair bir fikir verir.

Şefkat-Der’in İstanbul’daki evinin sorumlusu Ahmet Ağırtıcı ise daha esaslı bir resim çizer. Ağırtıcı’yla sonuncusunu 2013 Eylül’ünde yapmış olduğumuz sohbetlerde evsizler evine gelenlerin profilini kategorize ederken, aslında mikro sebepleri kategorize etmiş olur.

“(1) Birinci grup, İstanbul’a bir umutla gelenler diyelim. Şansı yaver giderse çalışıyor, gitmezse (...) dışarlarda kalıyor, memleketine de gidemiyor, utanıyor. İş bulamayıp da sokakta uzun süre kalan, sokakta kalmaya alışan insanlar var. (...) (2) İkinci grup, işini kaybediyor, işini kaybettikten sonra o şahsın yuvası da dağılıyor. Zincirleme yani. Memleketine kahrediyor, kimsenin yüzüne bakamıyor, belki de bulunmuş olduğu çevrede istenmiyor artık. Veya kendisi öyle görüyor, psikolojik bunalımla şehir dışına çıkıyor, izini kaybettiriyor, geliyor İstanbul’a. İş yapabilirse yapıyor, yapamazsa sokakta kalıyor. (...) (3) Bir üçüncüsü de belki ayırmak lazım, yuvası dağılıyor, ruhsal yapısı çöküyor. İş güç meselesi değil yani. Sonra iş güç de dağılıyor belki ama asıl mesele yuvanın dağılması ve arkasından gelen ruhsal çöküntü. (...) (4) İş kazası geçiren ya da hasta olan arkadaşlarımız var bir de. Aile bakmıyor ya da aileyle zaten sıkıntılar var. Çalışmıyor, evsiz kalıyor. (...) (5) Yabancılar var. (...) İster Türk, ister yabancı, insan insandır yani. Mümkün olduğunca onları da barındırmaya uğraşıyoruz. (...) (6) Tinerçileri de barındırdık. Üç tanesi burada yattı, iki ay kadar. Daha kalabalık bir grup da arada banyoya gelir. Banyolarını yaparlar, çamaşırlarını yıkar kuruturuz, ondan sonra giyinirler, karınlarını doyurup giderler.”

¹⁵⁰ A.e., s. 221. Ayşe Toker, “Ev adresim sokaklar”, *Diyanet Aylık Dergi*, Sayı 263, 2012, s. 13. Nesrin İlhan& Ayşe Ergün “Evsizler ve Toplum Sağlığı”, *Aile ve Toplum*, Ocak-Mart 2010, s. 80.

¹⁵¹ Muhammed Güler, 7/19107 nolu yazılı soru önermesine cevap, 12.07.2013, <http://www2.tbmm.gov.tr/d24/7/7-19107sgc.pdf>

Elbette ki farklı kavramsallaştırmalarla farklı kategorizasyonlar yapmak mümkündür, farklı vakalarda asıl mikro sebepler olarak farklı hususlara işaret edilebilir. Ancak Ahmet abinin yaptığı gruplandırmayı anlamlı buluyorum. Burada elbette Türkiye’deki tüm evsizlere dair değil Şefkat-Der’in erkek evsizler evine gelenlere dair bir gruplama söz konusu. Kadınlara dair elimizdeki verilerden tek söyleyebileceğimiz evsiz kadınların muhtemelen “önemli bir bölümü”nün aile içi şiddet nedeniyle sokakta yaşamaya başladıkları.¹⁵² Öte yandan aile ile bağların kopmuş olduğu bir geçmişin üzerine, eşin aniden terk edip gitmesi ve işsiz kalma gibi sebepler de tikel örneklerde görülebilir.¹⁵³

Literatürü incelerken kurumlardan serbest bırakılanlar arasında evsiz kalma oranının yükseldiğine işaret etmiştik. Yetiştirme yurtlarında yetişen çocuklardan bir bölümünün evsizler arasına katıldığını evsizlere dair çıkan haberlerden görmek mümkündür.¹⁵⁴ Hapishane deneyiminin evsizlikle ilintili olabileceğine dair elimizdeki bir veri, bir araştırmanın örneklemindeki evsizlerden %41’inin hapis yatma tecrübesinin olmasıdır.¹⁵⁵ Şefkat-Der başkanı Hayrettin Bulan’ın şu gözleminden akıl hastanesinden ayrıldıktan sonra evsiz kalanlar olduğu anlaşılır:

“Evsizlerin kiminin kendi istekleriyle sokakta kalmak istediği söylenir. Israrla sokakta kalmak istiyorlar denen evsizler, ciddi derecede akıl ruh sağlığı bozuk evsizler arasında olabilmektedir. Daha önce bazıları akıl ruh sağlığı hastanelerinde, psikiyatri servislerinde kendilerine hapis hayatı gibi gelen bir hayat yaşadıkları, belki gereken ilgiyi göremediği ve rahat hareket edemedikleri için, yeniden o koşullarda yaşamaya zorlanacaklarını düşünerek sokaktan alınmaya karşı çıkukları olabilmektedir.”

Sonuç Yerine: Türkiye’de Evsizliğe Dair Yapılanlar Ve Yapılmayanlar

Evvela sivil toplum faaliyetinden başlayalım. Sokak çocuklarına yönelik faaliyet yürüten Umut Çocukları ve bir dizi başka ufak çaplı dernek dışında Şefkat-Der’in yetişkinleri de kapsayacak şekilde evsizlere yönelik olarak faaliyet yürüten tek dernek olduğunu söyleyebiliriz. Şefkat-Der’in bu konuda neler yapıp etmiş olduğunu yeri geldikçe aktardığım için burada adını anmakla yetiniyorum. Şefkat-Der’in de aralarında bulunduğu, Mazlumder, Emek ve Adalet Platformu, Özgür Açılım Plat-

¹⁵² Mor Çatı Kadın Sığınağı Vakfı, a.g.e.

¹⁵³ Rahime Sezgin, “Evi Sokak, Adı Hiç Kimse,” *Zaman Gazetesi*, 21 Aralık 2008. http://www.zaman.com.tr/pazar_evi-sokak-adi-hic-kimse_772457.html

¹⁵⁴ Örneğin Berrin Karataş’ın haberindeki Ali’nin hikayesi böyledir. http://www.radikal.com.tr/hayat/tek_catilari_gokyuzu-1032797 Şu haberdeki Hafız da http://www.zaman.com.tr/sehir_buyuksehir-belediyesi-evsiz-ve-kimsesizlere-spor-salonunu-acti_249870.html Şu haberdeki Hüseyin de http://www.zaman.com.tr/gundem_kar-altindan-ibretlik-hayat-hikayeleri-cikti_1236917.html Şu haberde bahsedilen dernek ise 18 yaşını doldurunca yurtlardan ayrılmak zorunda kalan gençler için geçiş aşamasını sağlamak, evsiz hale gelmelerini önlemek için çabalamaktadır. http://www.zaman.com.tr/gundem_artik-siginacaklari-bir-evleri-de-yok_515098.html

¹⁵⁵ Karamustafaoğlu v.d., a.g.e.

formu, AKDER gibi bir dizi sivil toplum örgütünün 2011-2012 kışında devletin özellikle de İstanbul'da kalıcı evsiz evleri açması talebiyle birlikte düzenledikleri kampanyayı da zikredelim.¹⁵⁶

Türkiye devletin evsizlik ve evsizlere yönelik ne gibi faaliyetleri söz konusudur? Evsizliği barınma hakkının gasp edilmesi durumunda ortaya çıkan bir sonuç olarak düşünürsek, meseleyi devletin vatandaşlarının barınma hakkını teminat altına almak için neler yaptığı sorusundan başlarız. Türkiye'de evsizliğin makro sebeplerini tartışırken devletin gecekondulardan olgusuna göz yummasının iptidai bir tür sosyal konut politikası olarak yorumlanabileceğine dikkat çekmiştik. 2000'li yıllarda yeni gecekonduların yapılmasına yönelik müsamaha son derece azalırken, bu mekanizmanın yerini ne kadar doldurabildiği hayli tartışılır olsa da TOKİ, belli sayıda sosyal konut inşası ve satışını üstlenir. Nitekim Türkiye devletin TOKİ dışında herhangi bir sosyal konut uygulaması söz konusu değildir.

TOKİ kendi deyimiyle “yoksul gruba” yönelik olarak 45-55 m² konutlar inşa etmekte ve bunları peşinatsız 20 yıl vadeli, 100 TL'den başlayan taksitlerle satışa sunulmaktadır. Yine kendi deyimiyle “alt gelir grubu”na yönelik olarak 65-87 m² konutlar inşa etmekte ve bunları 6.000 TL peşinat ve konut teslimiyle başlayan yaklaşık 300 TL taksitle, 15 yıl vadeli olarak satışa sunmaktadır. TOKİ 2002-2013 döneminde “yoksul ve alt gelir gruplarına” yönelik toplam yaklaşık 145 bin konutu birtirmiş ya da inşa etmekte olduğunu bildirir.¹⁵⁷ Bu miktar TOKİ'nin aynı dönemde inşa etmiş olduğu konutların sadece dörtte birini teşkil ederken, 145 bin sayısının 75 milyonluk bir ülke için hayli sınırlı olduğu son derece açıktır.

Devletin barınmaya yönelik bir diğer sosyal politika uygulaması ise “barınma yardımları” diye adlandırılan ve Aile ve Sosyal Politika Bakanlığı Sosyal Yardımlar Genel Müdürlüğü tarafından verilen yardımlardır. Bunlar “oturulamayacak derecede eski, bakımsız ve sağlıksız evlerde yaşayan muhtaç vatandaşlara evlerinin bakımı ve onarımı için aynı veya nakdi olarak yapılan yardımlardır.” Bu yardımların insanların evsiz kalmasını engelleyici bir rol oynadığı düşünülebilir. 2006 yılında 415 kişiye 920 bin TL, 2008 yılında 27.501 kişiye 40 milyon TL, 2010 yılında 1.546 kişiye 15 milyon TL ve son olarak 2011 yılında ise 3.469 kişiye 29 milyon TL değerinde barınma yardımı yapıldığı bildirilir.¹⁵⁸ Hakkında veri sunulan altı yıllık dönemde yardımların miktarı artmış olsa da, miktarın hayli dalgalı bir seyir izlediği ve keyfilik izlenimi verdiği aşikârdır.

Devletin doğrudan evsizlere yönelik hizmetlerine geçecek olursak evvela şunu vurgulamamız gerekir ki Türkiye'nin evsizlere yönelik ulusal düzeyli bir sosyal

¹⁵⁶ Bkz. <http://www.emekveadalet.org/arsivler/1891>, <http://www.emekveadalet.org/arsivler/2154>. Bu kampanya sebebiyle bu makaleyi yazarken de yararlandığım bir rapor kaleme almıştır, bkz. <http://www.emekveadalet.org/arsivler/2084>

¹⁵⁷ <http://www.toki.gov.tr/sitesindeki/faaliyet/ozeti/secegeni>.

¹⁵⁸ <http://www.sosyalyardimlar.gov.tr/tr/11846/Barinma-Yardimlari>

politikası yoktur ve bu iş yerlere bırakılmıştır. Merkezi kamu otoritesinin evsizler konusunun ciddiyetinin ve öneminin farkında, fakat bir atalet içinde olduğunu en iyi ortaya koyan resmi belge 2003 yılında dönemin İçişleri Bakanı Abdulkadir Aksu tarafından yayınlanan bir genelgedir.¹⁵⁹ Genelgede şu ifadeler yer alır: “Her ilde, ilk etapta en az bir tane olmak üzere, gecelik veya belli bir dönem için barınacak yeri olmayan vatandaşların başvurabileceği sığınma evleri ya da merkezlerinin kurulması için mülki ve mahalli idareler ile sivil toplum kuruluşlarının işbirliği sağlanacaktır.”

2004’te Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu Genel Müdürlüğü’nün (Yeni ismiyle Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı) düzenlemiş olduğu I. Sosyal Hizmetler Şûrası’nda alınan kararlardan birinde şöyle denecektir: “Sosyal hizmet kuruluşları, başta büyük şehirler olmak üzere, evsiz ve kimsesiz olup sokaklarda yaşayanlar için, sürekli hizmet verecek gece barınma evleri kurmalıdır.”¹⁶⁰ Ne yazık ki bunların hiç biri hayata geçmeyecek, 2009 Aralık ayında süregiden soruna dair bir kanun taslağı basına yansımaktadır.¹⁶¹ Ekonomik krizle birlikte evsizlerin sayısının arttığına işaret eden bu taslak “sokakta yaşamak zorunda kalan 18 yaş üstü bireylerin (...) temel gereksinimlerini karşılamalarını sağlamak için hizmet veren, kendi istekleri ile kalıp ayrılacakları yatılı sosyal hizmet birimlerinin kurulması”nı öngörür, ancak söz konusu taslak da yasalaşmaz. Devletin ilgili kurumlarınca tespit edilen soruna ve gereksinime aynı devlet duyarsız kalır.

2013’ün sonunda ise Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı evsizlerin sadece “kış geçirebilmeleri” için mekân tashih edilmesi ve bu süreçte temel ihtiyaçlarının karşılanmasını öngören bir genelge yayınlar.¹⁶² Türkiye Cumhuriyeti Devleti, kâğıt üzerinde kalsa da en azından hedef olarak zikredilen 365 gün açık “sığınma merkezleri”, “gece barınma evleri” ya da “yatılı sosyal hizmet birimleri”nin kurulması noktasından “kış geçirme”ye odaklanan bir anlayışa demirlemiş gibi görünmektedir. Yellerdeki fiili durum ise aşağıdaki tabloda özetlenmiştir.

¹⁵⁹ http://www.icisleri.gov.tr/default.icisleri_2.aspx?id=2678

¹⁶⁰ <http://www.shcek.gov.tr/1-sosyal-hizmetler-surasi-sonuc-belgesi.aspx>

¹⁶¹ http://www.radikal.com.tr/turkiye/hukumetten_koprualti_acilimi-968292

¹⁶² <http://www.aa.com.tr/tr/yasam/262385--bakan-sahinden-sokakta-yasayanlara-kisi-gecirebilmeleri-icin-mekan-tahsis-talimati>

Tablo 4. Türkiye’de evsizlere yönelik barınma hizmetleri

İl	Kurum	Mekân	Başlangıç tarihi	Süre	Hedef grup	Kalma süresi	Yatak kapasitesi
İstanbul	Belediye	Spor salonu	2003, Şubat	Aralık-Mart	Herhangi bir sınırlama yok	Serbest	500
Ankara	Belediye	Özel mekân	2009, Ocak ¹⁶³	12 ay	Erkek, akli dengesi yerinde, madde kullanmayan	15 gün	Önce 15, en son 70
Ankara	Valilik	Otel	2010, Kasım	15 Kasım-15 Mayıs	Herhangi bir sınırlama yok	Serbest	135
Kocaeli	Belediye	Özel mekân	2005, Ocak	12 ay	Herhangi bir sınırlama yok gibi görünüyor	Bilgi yok	74 ¹⁶⁴ , en son 52 ¹⁶⁵
İzmir	Belediye	Özel mekân	2004, Ocak	12 ay	Erkek, akli dengesi yerinde, kendi işini yapabilir	3 ay ila 6 ay	60
Bursa	Belediye	Özel mekân	2005	15 Kasım-15 Nisan	Erkek	Serbest	165
Kayseri	Belediye	Belediye huzurevi	2002	12 ay	Kadın ve erkek	?	Huzurevi top. 400
Sivas	Valilik	Otel	2006, Ocak	Kasım-Nisan	Kadın ve erkek	Serbest	En az 30

Görüldüğü üzere ülkemizde evsizlere yönelik sosyal hizmetler son derece sınırlı, düşük kapasiteli ve düşük niteliklidir. İstanbul’da kamuya ait hiçbir sürekli evsiz barınağının olmaması, verilen hizmetin son derece düşük kaliteli olması ve dört aylığına verilmesi; Ankara’da ise tek sürekli barınağın 70 kişi kapasiteli, en fazla 15 gün kalınabilen ve ruh sağlığı sorunları olan evsizlerin kabul edilmediği bir barınak olması bir rezalettir ve utançtur. Ankara Valiliği’nin beş ay boyunca verdiği otelde barınma hizmetinin geçici olması zaten başlı başına bir sorundur. Ancak bunun da ötesinde verilen hizmete yönelik evsizlerin ağzından ciddi şikâyetler mevcuttur, öyle ki bazı evsizler bu otel yerine AŞTİ’de kalmayı tercih etmektedir.¹⁶⁶ İstanbul’daki hizmetin baştan savma niteliği zaten son derece barizdir ve çok sayıda haberde evsizlerin bu hizmete yönelik eleştirileri rahat-

¹⁶³ Valilik 2002’nin başından beri Behice Eren Çocuk ve Gençlik Merkezi’nde kışları geçici barınma hizmeti veriyordu.

¹⁶⁴ <http://www.kocaeli.bel.tr/icerik/evsizlere-ev-assizlara-as-oldu/2363/26944.aspx>

¹⁶⁵ <http://www.kocaeli.bel.tr/icerik/buyuksehir%E2%80%99den-hasta-yakinlarina-misafirhane/36/28428.aspx>

¹⁶⁶ Erbay, a.g.e., s. 58-61.

lıkla görülebilir.¹⁶⁷ Ben sözü yine Ahmet abiye bırakmak istiyorum. Ahmet abinin önerileri minimalist olsa, eleştirilebilecek bazı noktalar içerse de, sorunun somut ve can yakıcı bilgisine sahip olmasından hareketle hayli kıymetli ve pratiktir.

“Büyükşehir belediyesinin yaptıklarından ben utanıyorum. Haberlerde derler ki: İstanbul’daki evsizler spor salonlarına toplandı. Çok affedersiniz, ya insandır yani, toplamak ne demek. Akli dengesi yerinde olmayan, ruhsal yapısı bozuk insanlarla, akli dengesi yerinde olan insanları aynı yere koyuyor. Üç ay baktıktan sonrasında da haydi dışarıya. Niye bırakıyorsun sen bunları? Hazır toplamışsın, bütün İstanbul’da atıyorum iki bin insanı toplamışsın, doktorun var senin, revirin var, gelir doktorun muayenesini yapar. Akli dengesi bozuk insanları bir yere koyar, yerinde olan insanları bir yere koyar. Akli dengesi yerinde olmayanları ruh sağlığı hastanelerine yatırır. Yerinde olanlara da der-sinki: “Arkadaş hangi meslek grubundansınız?” Adam terzi olabilir, bahçıvan olabilir, inşaatçı olabilir. Kalifiye olmayanları belediyenin o kadar taşeron firmaları var, buralarda beşer altışar tane kota koyarsın. On tane firman olsa ellisini, yüzünü iş sahibi yaparsın. Bu insanlar asgari ücretten dahi ücret almış olsa, seve seve çalışır. Hem sigortası ödenir hem o adamın hayatı kurtulur. Bu şekilde yapmak varken Mart’ta “haydi burası kapandı, nereye giderseniz gidin.” Çok affedersin ağıldan hayvanı boşaltır gibi boşaltıyorsun. Bu insanlar nereye gidecek? Bu insan Gezi Parkı’na gidecek, diğer parklara gidecek, otogarlara gidecek. Kalıcı bir bina yapabilirsin. Bina yapamıyorsan, arsan var, afet konutları gibi evler yapabilirsin. Bu insanlara devamlı sen bak demiyoruz biz. Aktar dönder olur. Bir taraftan insanlar çalışır, çalışabilen ayrılır zaten. Oraya gelen rehabilite olur, tedavisini olur, bir işe yerleştirirsin ayrılır. O adam evini barkını kurar. Öbür taraftan da insana yer açılır.”

İzmir ve Kocaeli’nde işler gibi görünen¹⁶⁸, 365 gün açık olan, içinde sosyal hizmet uzmanları ve doktorların görev yaptığı, kapasitesi yeterli evsiz barınaklarının başta büyükşehirler olmak üzere ihtiyaç olan tüm merkezlerde kurulması acil bir ihtiyaçtır. Türkiye’nin ilk merkezi evsiz politikası, bu ihtiyacın kabulü ve gereğinin yerine getirilmesi üzerine şekillenmelidir. Bu barınaklar farklı ihtiyaçlara sahip farklı evsiz grupları (aile, akıl hastası, orta yaşlı, kadın, erkek, ergen, engelli vs.) düşünülerek her şehirde tek değil birden fazla şekilde kurulmalı, işlemeli ve gerekli sosyal hizmetlerle

¹⁶⁷ <http://www.radikal.com.tr/Radikal.aspx?aType=RadikalDetayV3&ArticleID=1077170&CategoryID=77>
http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/18107/Evsizler__Bize_dort_mevsim_kis.html
http://www.dailymotion.com/video/xo7p2d_evsizler-gecici-bir-sureligine-spor-salonlarinda
<http://t24.com.tr/haber/usuyorum-kapama-gozlerini-sor-bakalim-niye-evsizim-niye-issizim/246064>
 TRT’nin yapmış olduğu haberde bile bir evsiz olarak spor salonuna sığınmış olan Selçuk Parsadan’ın oğlu salondaki evsizlerin Mart ayında sokağa bırakılacak olmasını eleştirir.

Bkz. <http://www.youtube.com/watch?v=KoIndfTW0JA>

¹⁶⁸ “İşler gibi görünen” diyebiliyorum çünkü evvela iki evin de kapasitelerinin düşük olduğu vurgulanmalıdır. İzmir’deki ev yıllık 300 kişi gibi düşük bir sayıda insanı barındırabilmektedir. Kocaeli’deki evin kapasitesinin 2013’te 74’ten 52’ye düşmesi düşündürücüdür. Haberin dili sebebiyle çok güven vermese de bu evle ilgili ciddi olumsuz iddialar bulunduğu da zikredilmelidir. Bkz. <http://kocaeligazetesi.com.tr/root.vol?exec=page&nid=436211>

desteklenmelidir. Ülkenin gerekli her noktasında evsizlerin acil barınma ihtiyaçlarının giderilmesini mümkün kılacak barınakların açılmasının ardından, merkez ülkelerde uygulamaya konan politikalardan hareketle evsizleri normal konutlara yerleştirmeye yönelik programlar devreye girmelidir. Ak Parti hükümetinin özellikle sosyal yardım ve sağlık hizmetleri konularında hem kamu harcamalarını hem de hizmetlerin kalitesini görece artırdığını, ancak bu harcamaların Avrupa ülkeleri ile karşılaştırıldığında çok gerilerde kaldığını biliyoruz.¹⁶⁹ Sayıca az ve oy kullanma eğilimi düşük bir grup olan evsizlere yönelik sosyal hizmetlerin geliştirilmesi için belli bir kamuoyu baskısının oluşturulması gerektiği aşikâr. Umarım ki bu yazının bu yolda bir katkısı olsun.

Kaynakça

- Altun, Gürcan, Ahmet Yılmaz, Derya Azmak: "Deaths among homeless people in Istanbul" *Forensic Science International*, 99, 1999, p. 143–147.
- Altun, Gürcan: 1991-1995 Yılları Arasında İstanbul'da Görülen Evsiz İnsan Ölümleri, Edirne, Trakya Üniversitesi Tıp Fakültesi Adli Tıp Anabilim Dalı, Uzmanlık Tezi, 2007.
- Aydın, Delal: "‘Tinerçilerin’ bir korku nesnesi olarak temsili" *Toplum ve Kuram*, 2009, Sayı 2, s. 43-52.
- Başpınar, Özgür: *Sokak Çocuğu Olgusu Ve Türkiye’de Uygulanan Hizmet Modeli*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi, Yüksek Lisans Tezi, 2007.
- Buğra, Ayşe & Çağlar Keyder: *New Poverty and the Changing Welfare Regime of Turkey*, Ankara, UNDP, 2003.
- Buğra, Ayşe & Çağlar Keyder: "The Turkish welfare regime in transformation", *Journal of European Social Policy*, Vol. 16 (3), 2006, p. 211-228.
- Burt, Martha R.: "Homelessness, definitions and estimates of", *Encyclopedia of Homelessness*, Ed. by David Levinson, London, Sage Publication, 2004, p. 233-239.
- Büyük, Yalçın, İbrahim Üzün, Murat Eke ve Gürsel Çetin: "Homeless deaths in Istanbul, Turkey", *Journal of Forensic and Legal Medicine*, 15, 2008, p. 318–321.
- Culhane, Dennis P.&Stephen Metraux: "Rearranging the Deck Chairs or Reallocating the Lifeboats?", *Journal of the American Planning Association*, Vol. 74, No. 1, 2008, p. 111-121.
- Culhane, Dennis P.: "Five Myths about America's Homeless", *Washington Post*, 2010. <http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2010/07/09/AR2010070902357.html>
- Culhane, Dennis P., Stephen Metraux ve Trevor Hadley: "Public Service Reductions Associated with Placement of Homeless Persons with Severe Mental Illness in Supportive Housing", *Housing Policy Debate*, Vol. 13, Issue 1, 2000, p. 107-163.
- Culhane, Dennis P.: "Homelessness Research: Shaping Policy and Practice, Now and Into the Future" *American Journal of Public Health*, Supplement 2, Vol. 103, No. S2, 2013.
- Çam, Sürhan: "Neo-liberalism and Labour within the Context of an 'Emerging Market' Economy-Turkey", *Capital&Class*, 77, 2002, p. 89-114.

¹⁶⁹ Nurhan Yentürk, *STK'lar İçin Sosyal Koruma Harcamalarını İzleme Kılavuzu*, İstanbul, Bilgi Üniversitesi Yay. 2012, s. 38, 41.

- Demirca, Cemile Didem v.d.: “Bimekan Hasta”, *Tıbbi Sosyal Hizmet Dergisi*, Sağlık Bakanlığı, Tıbbi Sosyal Hizmet Uygulamaları Projesi, Toplumla Çalışma Raporu, 2012.
- Emek ve Adalet Platformu: *Türkiye’de Evsizlere Dair Rapor*, Kasım 2011. <http://www.emekveadalet.org/arsivler/2084>
- Erbay, Ercüment: *Evsizler: Sokakların Görünmeyen Yüzleri*, Ankara, SABEV Yayınları, 2013.
- Fargo, Jamison D., Ellen A. Munley, Thomas H. Byrne, Ann Elizabeth Montgomery, Dennis P. Culhane: “Community-Level Characteristics Associated With Variation in Rates of Homelessness Among Families and Single Adults”, *American Journal of Public Health*, Supplement 2, Vol. 103, No. S2, 2013.
- Feantsa: *On the Way Home?: Feantsa Monitoring Report on Homelessness and Homeless Policies in Europe*, 2012.
- Gowan, Teresa: “Excavating ‘Globalization’ from Street Level: Homeless Men Recycle Their Pasts”, *Global Ethnography*, See Michael Burawoy et. al., Berkeley, University of California Press, 2000, p. 74-105.
- Gowan, Teresa: *Hobos, Hustlers, and Backsliders: Homeless in San Francisco*, Minneapolis, University of Minnesota Press, 2010.
- Güngör, Servet: “Osmanlı’dan Cumhuriyete bir Hayır Örgütü: Darülaceze Müessesesi”, *Türk İdare Dergisi*, 463-464, 2009.
- Harvey David: *Rebel Cities*, London, Verso, 2012.
- Harvey David: “Reshaping Economic Geography: The World Development Report 2009” *Development and Change*, 40 (6), 2009, p. 1269–1277.
- İşıkhan, Vedat: *Kentlerin Gölgesinde Yaşayan Evsizler*, Ankara, Kardelen Ofset, 2002.
- İşıkhan, Vedat: “Türkiye’de Evsizler Sorunu ve Sosyal Hizmet”, *Küreselleşen Dünyada; Sosyal Hizmetlerin Konumu, Hedefleri ve Geleceği Sempozyum Sunum Kitabı*, T.C. Başbakanlık Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu, 2006.
- İlhan, Nesrin ve Ayşe Ergün: “Evsizler ve Toplum Sağlığı” *Aile ve Toplum*, Ocak-Mart 2010.
- Karamustafaloğlu, Oğuz, Bahadır Bakım, Mustafa Güveli, Başak Özçelik ve Uğraş Uzun: “İstanbul’daki Evsizlerde Psikiyatrik Bozukluklar”, *Düşünen Adam*, 2007, 20 (2), s. 88-96.
- Keyder, Çağlar: “Kriz ve İşçi Sınıfı,” *Ulusal Kalkınmacılığın İflası*, İstanbul: Metis Yayınları, 2004, s. 74-86.
- Keyder, Çağlar: “Small Peasant Ownership in Turkey: Historical Formation and Present Structure”, *Review (Fernand Braudel Center)*, Vol. 7, No. 1, 1983, p. 53-107.
- Koegel, Paul: “Homelessness, Course of”, *Encyclopedia of Homelessness*, Ed. by David Levinson, London, Sage Publication, 2004, p. 224-233.
- Lee, Barrett, Kimberly Tyler ve James Wright: “The New Homelessness Revisited”, *Annual Review of Sociology*, 2010, No. 36, p. 501–521.
- Marr, Matthew D.: “Japan”, *Encyclopedia of Homelessness*, Ed. by David Levinson, London, Sage Publication, 2004, p. 325-327.
- Mor Çatı Kadın Sığınağı Vakfı: *Kadın Sığınakları ve Da(ya)nışma Merkezleri 9. Kurultay Tebliği*, 2006.
- <http://www.siginaksizbirdunya.org/kurultaylar/siginaksiz-bir-dunya-tebligler/26-kadin-siginaklari-ve-dayanisma-merkezleri-dokuzuncu-kurultayi-mor-cati-kadin-siginagi-vakfi-tebligi>

- Oyvatt, Cem: "Globalization, wage shares and income distribution in Turkey", *Cambridge Journal of Regions, Economy and Society*, 2011, (4), p. 123-138.
- Ögel, Kültegin ve Harika Yücel: "Sokakta yaşayan ergenler ve sağlık durumları" *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, 2005 (6).
- Öncü, Ayşe: "Street Politics", *Developmentalism and Beyond: Society and Politics in Egypt and Turkey*, Cairo: The American University in Cairo Press, 1994, p. 271-298.
- Özdemir, Uğur: "Evsizlik ve Evsizlere Genel bir Bakış," *Toplum ve Sosyal Hizmet*, Cilt 21, Sayı 2, Ekim 2010.
- Quataert, Donald: *The Ottoman Empire, 1700-1922*, Cambridge: Cambridge University Press, 2005.
- Shinn, Marybeth: "Homelessness, Poverty and Social Exclusion in the United States and Europe" *European Journal of Homelessness*, Vol. 4, 2010, p. 19-44.
- Smith, Neil: "Contours of a Spatialized Politics: Homeless Vehicles and the Production of Geographical Scale" *Social Text*, 33 (1), 1992, p. 54-81.
- TBMM İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu, *Ankara Şehirlerarası Terminal İşletmesinde (AŞTİ) Barınan Evsizler Hakkında İnceleme Raporu*, 2010.
- The U.S. Department of Housing and Urban Development: *The 2013 Annual Homelessness Assessment Report (AHAR) to Congress: Part 1, Point-in-Time Estimates of Homelessness*, 2013.
- Tipple, Graham&Suzanne Speak: *The Hidden Millions: Homelessness in Developing Countries*, London, Routledge, 2009.
- Toker, Ayşe: "Ev adresim sokaklar", *Diyanet Aylık Dergi*, Sayı 263, 2012.
- Wacquant, Loic: "Urban marginality in the coming millennium", *Urban Studies*, Vol. 36 (10), 1999.
- Yağan, Murat: *Ankara'da Evsiz Ölümleri*, Gazi Üniversitesi Tıp Fakültesi Adli Tıp Anabilim Dalı, Ankara, 2009.
- Yentürk, Nurhan: *STK'lar İçin Sosyal Koruma Harcamalarını İzleme Kılavuzu*, İstanbul, Bilgi Üniversitesi Yay. 2012.
- Yükseker, Deniz: "Türkiye'de Yerinden Edilme Olgusu Hakkında Yapılan Bazı Araştırmaların Bulguları", Der. Dilek Kurban, Deniz Yüksek, Ayşe Betül Çelik, Turgay Ünal, A. Tamer Aker, *Zorunlu Göç ile Yüzleşmek*, İstanbul, TESEV, 2008.

Soru Önergesi Cevapları

- Güler, Muammer: 7/19107 sayılı soru önermesine cevap, 12.07.2013
<http://www2.tbmm.gov.tr/d24/7/7-19107sgc.pdf> Güler, Muammer: 7/14145 sayılı soru önermesine cevap, 28.03.2013, <http://www2.tbmm.gov.tr/d24/7/7-14145sgc.pdf>
- Kavaf, Aliye: 7/11986 sayılı soru önermesine cevap, 08.02.2010.
<http://www2.tbmm.gov.tr/d23/7/7-11986c.pdf>
- Şahin, Fatma: 7/14300 sayılı soru önermesine cevap, 27.03.2013.
<http://www2.tbmm.gov.tr/d24/7/7-14300sgc.pdf>
- Şahin, Fatma: 7/20629 sayılı soru önermesine cevap, 28.11.2013.
<http://www2.tbmm.gov.tr/d24/7/7-20629sgc.pdf>

ENGELLİLİK ÜZERİNDEN EŞİTLİĞİ YENİDEN HAYAL ETMEK: BÜTÜNSEL VE İLİŞKİSEL BİR EŞİTLİK ANLAYIŞINA DOĞRU

Volkan YILMAZ

Bir toplumda yaşayan tüm bireylerin temel ihtiyaçları dahil olmak üzere toplumsal yaşamın her alanına erişimlerinde eşit olabileceği fikri ilk ortaya atıldığından bugüne hep devrimci bir fikir oldu. Bu fikir yüzyıllardır insanlığa toplumda süregiden tüm ezme ezilme ilişkileriyle mücadele etme gücü verdi ve yeni bir toplumsal yapının mümkün olduğunu müjdeledi.

Ancak biliyoruz ki tahayyül edilen eşitliğin özneleri farklı toplumlarda, farklı tarihlerde ve farklı siyasi projelerde toplumdaki tüm çeşitliliği kapsayacak biçimde kurgulanmadı. Çoğu zaman bu eşitlik tahayyülleri ancak bazı özneleri kapsayacak bir biçimde ifade edildi ve hayata geçirilmeye çalışıldı. Dolayısıyla da bir ideal olarak eşitlik her ne kadar sesini duyurabilen özneler için bir biçimde kapsayıcı olmaya açık olursa da, pratikte eşitlik hep eksik bir eşitlik oldu.

Vurgulamak istediğim eksiklik, eşitlik tahayyüllerinin dışarıda bıraktıklarına ilişkin. Burada ifade ettiğim eksiklik ile eşitliğin bir ideal olarak aynen vücut bulmasının imkânsızlığını ima etmiyorum. Eşitlik idealinin bir anda tümünden hayat bulmasını beklemek hayalden öteye gidemeyecek bir beklenti. Bu nedenle toplumsal yapıların eşitlik idealine doğru yavaş da olsa dönüşmesini kendi başına olumlu kabul edebileceğimize inanıyorum. Ancak bu dönüşümün ne tür bir eşitlik tahayyülü üzerine kurulu olduğuna dikkat etmek durumundayız. Eşitlik tahayyülleri yüzyıllarca yurttaşlık bağlamında örneğin sığınmacıları ve mültecileri, toplumun çoğunluğundan farklı bir dini inanca sahip olanları ya da dini inanca sahip olmayanları, toplumun çoğunluğundan farklı bir dil konuşanları, kronik hastaları, kadınları, eşcinselleri, ve transları ve nihayet engellileri vaat ettiği eşitliğin özneleri olarak kabul etmedi. Öyle ki son kırk yıl haricinde eşitlik ve adalet kavramları üzerine yazılmış siyasi kuram külliyatı dahi engellileri eşitlik tartışmasının bir öznesi olarak içermedi. Martha Nussbaum'un *Adaletin Sınırları* kitabında söz ettiği gibi, özellikle engelliler (özellikle de zihinsel engelliler ve ruhsal sorunlar yaşayan bireyler) liberal siyasi kuramın merkezinde bulunan toplumsal sözleşmeyi kuran özneler olarak görülmediler.¹

Bugün engellilik meselesinin ve engelli bireylerin karşılaştıkları sorunların eşitlik yaklaşımı içerisinde yazılabiliyor olmasını mümkün kılan bir tarih mevcut.

¹ Martha C. Nussbaum, *Frontiers of Justice. Disability, Nationality and Species Membership*, United States of America, The Belknap Press of Harvard University Press, 2006, p. 14.

1970lerden bu yana özellikle Batı Avrupa ve Kuzey Amerika ülkelerinde engelli hakları hareketi önemli bir siyasi özne olarak belirmeye başladı. 1990 yılında Amerika Birleşik Devletleri'nde kabul edilen Engelli Amerikalılar Yasası engelli hakları hareketinin ulusal düzeydeki en önemli kazanımlarından biriydi. Ardından 2006 yılında engelli hakları hareketinin uluslararası düzeydeki en güçlü kazanımı geldi: Birleşmiş Milletler Engelli Hakları Sözleşmesi. Sözleşme engelli bireyleri dünyanın ve ülkelerinin eşit fertleri olarak tanımakla kalmadı, engellileri kapsayacak bir eşitliğin nasıl yaşama geçirilebileceğine dair de önemli prensipleri uluslararası insan hakları hukukunun bir parçası haline getirdi.

Bu makale bir toplumda engelli bireylerin yaşamın her alanına eşit katılım olanağına erişmelerini mümkün kılacak bir eşitlik tahayyülü ortaya koymayı amaçlayan bir deneme olarak kaleme alındı. Makalede engellileri kapsayacak bir eşitliğin her türlü bedensel ve ruhsal farklılık temelinde ayrımcılığın ortadan kaldırılmasına yönelik kültürel değişim ve hukuki garantiler ile engellilerin tüm sosyal ve ekonomik haklarını hayata geçirebilmelerini mümkün kılacak bir politik ekonomik dönüşüm ile tesis edilebileceği iddia ediliyor. Bu savı temellendirebilmek amacıyla makalede günümüzde engelliliği tanımlayan ve engellilere yönelik kamu politikalarının arka planını oluşturan toplumsal dinamikler ve düşünsel yapılar eleştirel bir gözle incelenecek.

Engelliliği Şekillendiren Toplumsal Dinamikler

Tarihsel ve antropolojik çalışmalardan engelli olma durumunun değişik tarihsel ve sosyal bağlamlarda farklı biçimlerde anlamlandırıldıklarını öğreniyoruz.² Bu çalışmalara göre engelliler³ tarihin her döneminde ve tüm toplumlarda toplumun herhangi bir engeli bulunmayan kesimlerinin "acıma duyduğu" ya da toplumda dezavantajlı bir konumda olan kişiler olmadılar. Dolayısıyla bir toplumun engelli olma durumunu nasıl anlamlandırdığının o toplumsal yaşamı şekillendiren güç ilişkileri ve kültürel kodlar ile şekillenmediğini söylemek mümkün.

İçinde yaşadığımız tarihsel dönemin en önemli tanımlayıcı öğelerinden biri olan kapitalizmi, günümüz toplumlarının sakatlığı nasıl anlamlandırdığını kavramak için

² Bkz. Jane R. Hanks & L. M. Hanks, "The Physically Handicapped in Certain Non-occidental Societies", *Journal of Social Issues*, 4(4) 1948, p. 11-20; Michael Oliver, *The Politics of Disablement*, London, Macmillan, 1990.

³ Engelli, sakat ve özürlü (disabled, impaired ve handicapped) kavramları farklı toplumsal bağlamlarda birbirlerinden farklı çağrışımlar yapmaları nedeniyle, hangisini kullanmanın siyaseten doğru olacağı sıkça tartışıldı ve halen tartışılmaya devam ediliyor. Ben bedensel ve ruhsal sakatlık durumunu toplumsal yapı ile ilişkilendirmeyi hedefleyen ve gönderme yaptığı insanlara dair olumsuz bir değer yargısı içermediğine inandığım engelli kavramını kullanmayı yeğliyorum. Ancak benim de içinde bulunduğum "Sakatlık Çalışmaları İnisiyatifi'nin" de iddia ettiği üzere, sakatlık yakın dönemde bir toplumsal kimlik olarak ortaya çıkmaya ve olumsuz göndermelerinden kurtulup meselenin öznelarince sahiplenilmeye başlandı.

hesaba katmak durumundayız. Küresel bir iktisadi işleyiş biçimi ve değerler kümesi olarak kapitalizm, bugün anladığımız anlamda engelliliğe yönelik toplumsal algıyı ve engelliliğin nasıl yaşandığını şekillendiren en önemli toplumsal dinamiklerden biri.

Kapitalizm engelliliği farklı boyutlarda şekillendiriyor. İlk olarak toplumsal eşitsizlik üreten bir iktisadi model olarak kapitalizm, insanların sakatlanma olasılığını artırarak (iş kazaları, ekolojik yıkım vb.) engelliliğin boyutlarını artırıyor. İkinci olarak kapitalist değerler sistemi bir toplumsal kategori olarak engelliliği ayrıştırıcı bir özellik olarak belirgin hale getiriyor ve tanımlanabilir kılıyor.

Ancak kapitalizmin engellilikle yekpare, her yerde ve her zaman diliminde aynı şekilde tezahür eden bir ilişkisi olmadığını tarihsel örneklerden ve farklı ülke deneyimlerinden kolayca görüyoruz. Şüphesiz ki kapitalizmin farklı kurumsal yapılar çerçevesinde ve farklı kültürel bağlamlardaki işleyişlerinin engellilikle nasıl ilişkilendiği birbirinden önemli ölçüde ayrışıyor. Dolayısıyla engelliliğin boyutları, engellilerin toplumsal konumları ve engelliliğe yönelik toplumsal algıların oluşumunda kapitalizmle beraber farklı kurumsal ve kültürel bağlamların etkileri göz ardı edilemeyecek derecede önemli.

Bazı kurumsal ve kültürel bağlamlar kapitalizmin bir engele sahip olan bireylere yönelik ayrımcı pratiklerini daha da güçlendirerek engellilere hayatı zindan ederken, bazıları ise engellilerin topluma katılımlarını kolaylaştıracak önemli adımlar atabiliyorlar. Örneğin insanlık tarihinin en vahşi katliamlarından birinin müsebbibi kapitalist Nazi Almanya'sında engelliler; eşcinseller, sosyalistler ve Yahudiler ile birlikte çalışma kamplarına gönderildiler. Bu kamplara vardıklarında ise, çalışma kapasitesine sahip olmadıkları düşünüldüğü için, diğer gruplardan hemen ayrılarak doğrudan ölüme yollandılar. Ancak bugün yine kapitalist toplumlar olan çok sayıda Batı Avrupa toplumunda engellilik temelinde ayrımcılık yasaklanmış durumda. Bu toplumların önemli bir bölümünde engellilere yönelik zengin destek hizmetleri yurttaşlık temelinde sunulmakta ve engellilerin toplumsal yaşama eşit ve etkin katılımlarının sağlanması siyasi öncelikler arasında yer almakta. Tabi burada sormamız gereken soru günümüz Batı Avrupa toplumlarında engellileri kapsayacak bir eşitlik tahayyülünün bir ölçüde hayata geçiriliyor olması ve bu idealin en azından siyasi meşruiyetinin olması kapitalizmin kendi iç dinamiklerinin bir sonucu mu? Bu soruya cevap verebilmek için kapitalizm ve engellilik ilişkisine biraz daha yakından bakmamız gerekiyor.

Kapitalizm ve Engellilik

Peki bir değer üretim ve paylaşım sistemi olarak kapitalizmin engellilikle ilişkisinin ortaya çıkardığı ortak bir eşitsizlik yaratan dinamiği mevcut mu? Bu soruya cevap aramak yani kapitalizmin engellilerin yaşam seyirlerini ne yönde etkilediğini incelemek engellileri kapsayacak bir eşitlik tahayyülünün ipuçlarını yakalayabilmek için önemli.

Kapitalizm kavramı, Marx'ın anlatısında insan ile eşyanın, eşya ile eşyanın ve nihayetinde insan ile insanın bir tür ilişkilenişini simgeler. Bu ilişkinin kurucu öğeleri azınlığın üretimi yönetmesine imkân veren özel mülkiyetin tesis edilmesi ile çoğunluğun yaşamayı sürdürebilmek için çalışmaya mecbur bırakılması, başka bir deyişle insan emeğinin zorunlu olarak bir piyasa nesnesi haline getirilmesidir.⁴ Unutmayalım ki toplumun büyük çoğunluğunun emeklerini satmak suretiyle hayatlarını kazandıkları kapitalist bir toplumsal düzenin kuruluşu, türlü şiddet biçimleri ve müdahaleler uygulanmamış olsaydı gerçekleşmesi mümkün olmayan hayaldi.

Oliver'a göre, endüstriyel kapitalizmde üretimin örgütlenme biçimi bedensel ve ruhsal engelleri bulunan insanları üretimden dışlayıcı bir karaktere sahipti.⁵ Kapitalizmin özellikle Fordist üretim teknikleri yoluyla her insan emeğinin standart bir hız ve verimlilikle çalışması gereği üzerine kurulan biçimi, farklı engelleri olan bireyleri istihdam alanında ortak bir dışlanma deneyimine maruz bıraktı. Dolayısıyla kapitalizmin çalışma biçimi engellilerin sistematik olarak istihdamın dışında kalmasına neden oldu.

Engellilerin üretim sürecinin dışında bırakılması, üretim dolayımıyla toplumu ve mekânı yeniden yapılandıran kapitalizm içerisinde bugün engelliler olarak tanımladığımız toplumsal grubun istihdamdan dışlanmasının ötesinde sonuçlara yol açtı. Örnek vermek gerekirse, kapitalist şehirler inşa ettikleri ve yarattıkları mekânsal ve toplumsal normallik yolu ile engellileri toplumsallığın dışına ittiler.⁶

Engellileri İçermeye Çalışırken Dışlamak

Engellilerin istihdamın ve kapitalist iktisadi modelin oluşturduğu toplumsallığın dışına itilmesi sonucunda engellilere ne oldu? Engelliliği şekillendiren toplumsal dinamikler başlıklı bölümde bahsedildiği üzere, engelliler kapitalizmin farklı evrelerinde ve kapitalizmin işlediği farklı coğrafyalarda engelli olma durumu farklı biçimlerde yaşadılar.

Bu farklı biçimlerin görece daha insani versiyonlarının kapitalist değerler sisteminin neyse ki tüm toplumsal değerler sistemini yutmayı başaramaması sonucunda ortaya çıktığını söylemek mümkün. Başka bir deyişle, benim okumama göre engellilere yönelik nakit destek programları ve diğer sosyal politikalar her zaman anti-kapitalist nitelikte olmasalar da, kapitalizmin doğal sonucu da değildiler.

Erken kapitalist İngiltere'de dahi dönemin hümanistleri engellilerin korunması amacıyla devletin adım atmasını talep ettiler. Hümanistlerin baskıları sonucu devlet bir yandan toplumun çoğunluğu için çalışmayı bir mecburiyet haline getirirken, bir

⁴ Karl Marx, *Grundrisse: Foundations of the Critique of Political Economy*, Baltimore, Penguin Books, 1973, p. 503.

⁵ Oliver, a.g.e., s. 28.

⁶ Brendan Gleeson, "Disability and the Open City", *Urban Studies*, 38(2), 2001, p. 251-265.

yandan da “çalışamayacak durumda olanların” çalışmadan hayatta kalabilmelerini mümkün kılan pratiklere (örneğin, dilenme ya da hayırseverlerin yardımlarıyla yaşama) izin verdi.

Tabii bu iznin toplumun çoğunluğunun çalışması ile işleyecek bir iktisadi sistemin tesis edildiği bir dönemde verilmesi, iznin kimlere verildiğinin netleştirilmesi ihtiyacını da beraberinde getirdi. Bu nedenle devlet “çalışamayacak durumda olanlar” ile “aylaklık edenleri” birbirinden ayırmanın yollarını aramaya girişti. Bugün anladığımız biçimde engelliliğin, toplumun bir kesimini tasvir eden bir kavram olarak ortaya çıkışı ise devletin bu idari çabasının bir ürünü.⁷ Bu çaba sonuç verdiğinde, çalışmaya yönelik baskı yalnızca “aylaklık edenler” grubu uygulandı, engelliler ise sadaka ile yaşama “serbestisini” edindiler. Başka bir deyişle, engellilik kategorisi engellileri bulunan heterojen bireylerin farklılıklarını politik ekonomik bir amaçla idari olarak tümden ifade etme arzusunu simgelemektedir.

Erken dönem kapitalizminden sonra özellikle 2. Dünya Savaşı sonrası Batı Avrupa’da ortaya çıkan sosyal refah devleti uygulamaları çerçevesinde engellilik yalnızca “muafiyet” ifade eden bir idari kategori olmaktan çıktı. Erken dönem kapitalizminden farklı olarak, refah devletinin engellilik kategorisi yalnızca “çalışmadan muaf” olmayı değil, aynı zamanda belirli sosyal destek programlarının “hedef kitle” olmaya da başladı. Yani engellilik sosyal refah devletine sahip ülkelerin vatandaşları olan bireylere belirli yurttaşlık sorumluluklarından muafiyet (örn. vergi ya da askerlik) ve diğer yurttaşlardan farklı belirli haklara erişim (örn. gelir desteği) sağlayan bir statü haline dönüştü.⁸

Kapitalist refah devletinin engelliliği meşru bir hak talep etme yolu olarak kabul etmesiyle kimin engelli olarak tanımlanacağı meselesi ciddiyet kazandı.⁹ Bu dönemde özellikle engellilere yönelik hakları yalnızca “gerçek” engelliler için hayata geçirmek ciddi bir idari kaygı olarak ortaya çıktı. İdari bir sorun olarak engellinin kim olduğu sorusuna cevabın tıp bilimi tarafından verilebileceği öngörüldü. Stone “Engelli Devlet” kitabında, refah devletlerinin tıp doktorlarına engelliliği “nesnel” yöntemlerle tespit etme görevini dönemin hekim örgütlerinin ısrarlı karşı koyuşlarına rağmen nasıl politik manevralarla kabul ettirdiklerini ve bu uygulamanın sonra nasıl evrenselleştirdiğini anlatır.

Bugün ülkemizde ve dünyanın birçok ülkesinde engellilerin başvurmak mecburiyetinde oldukları sağlık kurulları bu tarihin ürünleridirler. Bu sürecin sonunda, tıp doktorları sağlık kurullarında kimin engelli olduğuna karar verirken, aynı zaman-

⁷ Oliver, a.g.e, s. 34.

⁸ Tabii ki çalışmak zorunda olmadan temel ihtiyaçlarına erişebilmek engellilerin bu dönemde istihdama katılmak istedikleri durumda ciddi bir ayrımcılığa maruz kalmadıkları ve toplumsal yaşama diğer bireylerle eşit biçimde katılabildikleri anlamına gelmiyor. Deborah Stone, *The Disabled State*, Philadelphia, Temple University Press, 1984, p. 13.

⁹ A.e., s. 13.

da engellilik statüsüne bağlanan tüm hak ve muafiyetlerin toplumsal dağıtımında anahtar konuma geldiler.¹⁰ Tıp doktorları bu kurullarda tıp doktorluğundan çok kamu maliyesinin sınır polisleri oldular, engelliler ise yaşamlarını idame ettirmeleri için erişmek istedikleri haklara erişmek için tıbbi bir dile ihtiyaç duymaya başladılar. Bu şekilde sağlık kurulları bir yandan engellilerin haklarına erişmelerinin yoluna dönüşürken, bir yandan da meselenin siyasi doğasını silen bir yapı haline geldiler.¹¹

Tıbbın engelliliği tespit etmesi ve sağlık kurulu raporlarının engellilerin haklarına kavuşmasını ön koşulu haline dönüşmesi engelliler açısından paradoksal bir durum yarattı. 2. Dünya Savaşı sonrası sosyal refah devletlerinde idare tarafından engelli sayılmak bir yandan kişilerin belirli hak ve ayrıcalıklara erişimini sağlarken, bir yandan da bu kişilerin bu hak ve ayrıcalıklara erişimlerini meşru kılan söylem engellilerin sağlamların aksine sahip oldukları “eksiklikler” nedeniyle çalışamayacaklarını salık vermekteydi. Başka bir deyişle, klasik sosyal refah devletlerine göre, engellilerin toplumsal yaşama katılabilimleri için gereken desteklerin meşruiyeti onların istisnai durumlarından kaynaklanıyordu.

Tıbbi ve Kaderci Modellerin Terki

Tıbbı yüklenen idari rol, tıbbi teşhis kategorilerinin engellilerin toplumsal sorunlarının nedeni olarak görülmesine uzun yıllar katkıda bulundu. Akademik yazında “tıbbi engellilik modeli” olarak adlandırılan bu yaklaşımın en temel sorunu, kişinin ruhsal ya da fiziksel bir farklılığının bulunmasını o kişinin yaşadığı olumsuzlukların nedeni olarak kabul etmesinden kaynaklanıyordu.¹² Dolayısıyla, engellilerin yaşadıkları sorunların çözümü –eğer varsa- tedaviden geçiyordu. Tıp görme engelli bir bireyi ‘gördürebilirse’ sorunları çözmüş oluyordu.

Din ve inanç temelli kaderci yaklaşım da engellilerin tarihsel olarak maruz kaldıkları ayrımcılığı ve içine doğdukları dışlayıcı toplumsallığı metafizik açıklamalar ile yok saydılar. Ruhsal ve fiziksel farklara sahip kişilerin örneğin iş bulamaması, eğitim alamaması, toplumun geri kalanından daha yoksul olması ya da toplumsal yaşamda daha az görünür olması, bu yaklaşım çerçevesinde kişilerin kaderi olarak kabul edildi. Böylesi bir yaklaşımı temel alan kamu politikaları ve çoğunlukla hayırseverlik pratikleri engellilere yönelik desteklerini eşitlik perspektifiyle sunmadılar ve engellilere sundukları desteklerin meşruiyetini engelliler ile “şanslı” kendileri arasındaki eşitsizliğin devamı üzerine kurageldiler.

¹⁰ A.e., s. 107.

¹¹ Volkan Yılmaz, *Siyasi bir Mesele Olarak Engellilik: Geçim Derdi ve Özür Oranı*, Engelliler.Biz. Online, 2011.

¹² Harlan Hahn, “Political Implications of Disability Definitions and Data”, *Journal of Disability Policy Studies*, 4(2), 1993, p. 44.

Halbuki bugün biliyoruz ki engelli bireylerin çeşitli bedensel ve ruhsal farklılıklarının olması yaşadıkları toplumsal sıkıntıların ya da herhangi bir toplumsal alana katılamamalarının temel nedenini oluşturmuyor. Sorun engellilerin kendisinde, bedenlerinde, ruhlarında, kaderlerinde değil. Sorun toplumsal yapıda. Burada ifade edilen yaklaşım engelli düşünür ve engelli hakları aktivistleri tarafından gündeme getirilen ve kuramsal tartışmaları 1960lı yıllara dayanan “toplumsal engellilik modeli” yaklaşımı.¹³

Toplumsal Engellilik Yaklaşımının Getirdikleri

Engelliliğin çalışılması meşru politik bir mesele olarak İngilizce sosyal bilimler yazınında ortaya çıkması, modernite eleştirisi üzerinden gelişen farklı varoluş biçimlerine olan ilginin 1980lerin başında ve 1990ların başında artması ve Batı Avrupa ve Kuzey Amerika ülkelerinde yükselen engelli mücadelesinin sosyal bilimlere engellilik üzerine düşünmeye zorlaması ile mümkün oldu. Engelliliği temel alan sosyal çalışmalar, engelliler, kapitalizm ve devlet¹⁴, engellilik politikası¹⁵ ve engellilik tarihi¹⁶ gibi farklı kavramsal ilişkiler üzerinden temellendirilerek üretilmeye başlandılar.

Hem engelli hakları aktivistleri hem de engelli akademisyenler sayesinde bugün biliyoruz ki engellilik, bireylerin bedenlerine ve/veya ruhlarına dair bir şey değil, içinde yaşadığımız toplumsallık içerisinde oluşan bir ilişki. Bu yaklaşım erken dönem feminist akademik yazınında yapılan cins ve (toplumsal) cinsiyet ayrımının bir izdüşümü olarak, sakatlık ve engellilik ayrımını gündeme getirdi. “Toplumsal engellilik modeli” yaklaşımına göre, sakatlık kişinin toplumun çoğunluğundan ruhsal ve fiziksel farklılığını simgelerken, engellilik ise bu farklılıkla toplumsal olarak nasıl baş edildiğini niteliyor.¹⁷ Engelli yazarlar bedensel ve ruhsal farklılıkların toplumsal koşullarla nasıl engelliliğe dönüştürüldüğünü görünür kılarak engelliliği politikleştirmeyi hedefliyorlar.¹⁸ Başka bir deyişle, kişinin fiziksel ya da ruhsal farklılığının kişinin toplumsal konumunun açıklayıcısı olduğu fikrine karşı, toplumsal yapı ile engellilik arasında bir neden sonuç ilişkisi olduğuna dikkat çekiyorlar.¹⁹

Bu çerçevede “toplumsal engellilik modeli” gerçekten de engellilerin politikleşmesine ciddi katkılarda bulundu ve engelli hareketinin politik söylemini önemli ölçüde güçlendirdi. Kuzey Amerika ve Batı Avrupa’da engelli hakları hareketi bu yak-

¹³ Bkz. Colin Barnes, *Understanding the Social Model of Disability*, Stockholm University, 2009.

¹⁴ Stone, a.g.e.

¹⁵ Oliver, a.g.e.

¹⁶ Henri-Jacques Stiker, *A History of Disability*, Ann Arbor, University of Michigan Press, 1999.

¹⁷ Ben de makale içerisinde sakatlığı İngilizce’deki impairment kelimesinin, engelliliği ise disability kelimesinin karşılığı olarak çeviriyorum ve bu kelimelere toplumsal engellilik modeli yaklaşımı içerisinde verilen anlamlar ile kullanıyorum.

¹⁸ Oliver, a.g.e., s. 48.

¹⁹ Peter Handley, “Theorising Disability: Beyond ‘Common Sense’”, *Politics*, 23(2), 2003, p. 114.

laşımın yaydığı düşünceler etrafında birleşti ve hareket birçok ülkede ve nihayet uluslararası örgütler nezdinde ciddi kazanımlar elde etti.

Engelli hareketi, engelliliği sağlık politikalarının ve/veya hak temelli olmayan muhafazakâr sosyal politikanın sınırlarının çok ötesinde geniş bir düşünsel alana hitap edecek şekilde yeniden tanımladı. Uluslararası Engelli İnsanlar (Disabled People's International) Seul Deklerasyonu'nda vurgulanan mesaj bu bütünlüklü mesajı aktarıyor: "Engelli insanların hak iddia etmediği hiç bir hak alanı yok".²⁰ Bu yaklaşım çerçevesinde "engellilik çalışmaları", ekonomik üretimin örgütlenmesinden şehirlerin planlamasına, estetik felsefesinden insan haklarına kadar geniş kapsamda bir düşünsel alana yerinde ve temelden eleştiriler getirebildi. "Toplumsal engellilik modelinin" pratikte en önemli katkısı engelli bireylerin sağlam bireylerle eşit haklara sahip olduğunun uluslararası hukuk nezdinde kabulü oldu. Bu kabul tıbbi engellilik yaklaşımı ya da kadenci yaklaşım üzerinden engelli bireyler adına karar verme yetkisine sahip kılınmış olan tüm iktidar odaklarının gücünün altını engellilerin öz gücü lehine oydu. Örneğin artık psikiyatrik teşhis almış bireylerin hastaneye yatışına dair kararlarda, bu bireyin kendi fikrinin esas alınmasına yönelik yollar bulunmaya çalışılıyor. Herhangi bir iş kolunun ve mesleğin engelli bireyler tarafından icra edilemez olduğunu iddia eden resmi kurumlara ya da özel şirketlere karşı ayrımcılık yasağı üzerinden hukuki bir mücadele vermek mümkün. Dolayısıyla engelli bireylerin önüne çekilmiş ayrımcı setlerin kendilerinden menkul meşruiyetleri artık sarsılmış durumda.

"Artık Sen de Herkes Gibisin"?

Klasik sosyal refah devleti tarafından "hak eden yoksul" kategorisinin en temel öğelerinden sayılan engellilere yönelik sosyal destek programları, bu programların – özellikle gelir desteği programlarının- kamu bütçesi üzerinde yarattığı "yük" nedeniyle bu dönemde siyasi olarak sorgulanır hale geldi. "Toplumsal engellilik modeli" yaklaşımının engellilerin gerekli destekler sağlandığında ve engellilik temelinde ayrımcılık ortadan kaldırıldığında çalışabileceklerine dair savı, yeni liberal siyasi aktörlerin dilinde engellilere yönelik sosyal politika desteklerinin kaldırılması gerektiği ve bu desteklerin "bağımlılık" yarattığı biçiminde yeniden siyasi sahneye bu kez çarpık bir biçimde çıktı. Her ne kadar "toplumsal engellilik modeli" yaklaşımı ancak toplumsal yapının, mekânın ve üretimin tümünden dönüşmesi söz konusu olduğunda engellilerin herkes gibi yaşayacağını iddia etmiş olsa da, yeni liberaller bu yaklaşımı alaşağı ederek kullanıma sokmaktan geri kalmadılar. Yeni liberal siyasi aktörler tarafından dolaşıma sokulan bu çarpık söylem kamu bütçesi üzerinde yük olduğuna inanılan sosyal destek programlarının kısılması ve/veya istihdam koşullu hale getirilmesine hem de engellilerin kendi talepleriymiş gibi sunularak meşruiyet sağladı. Klasik sosyal refah devletinin istisna olarak tanıdığı engelliler, yeni liberal dönemde

²⁰ Disabled Peoples' International, *Seoul Declaration*, 2007.

herkes kadar çalışabilecek olan ve herkes gibi kendi hayatını idame ettirmek mecburiyetinde olan insanlar haline geliverdiler. Sosyal politikaların yeni liberal dönüşümü ile birlikte engellilere yönelik kamu politikalarının da merkezine istihdam oturdu.

Önceki dönemde çalışabilecek durumda olmasına ve çalışmak istemesine rağmen, kendisine bu hak tanınmamış olan engellilerden bir bölümü bu yeni liberal söylemle işbirliğine girdiler. Soldatic ve Chapman'ın Avustralya örneğinde belirttiği üzere, engelli hakları hareketi tarafından engellilerin sağlamlardan farksız olduğunun iddia edilmesi ve istihdamın temel siyasi vurgu haline getirilmesi, yeni liberal politikalar sayesinde sosyal destek programlarının kaldırılmasına, engelliliğin istihdam politikaları içerisinde eritülmesine ve dönüştürücü engellilik yaklaşımının ortadan kalkmasına hizmet etti.²¹ Bir yandan bu süreçte, engelli istihdamı alanında birbirinden göz alıcı iyi örnekler ortaya çıktı. Ancak diğer yandan bu tekil örneklerim engelli bireylerin geneline bakıldığında istisna oluşturdukları da zamanla görülmeye başlandı. Toplumsal yapının, mekânın ve üretimin dışlayıcı niteliği değiştirilmedikçe engellilerin büyük bölümünün istihdama ve hayatın diğer alanlarına eşit katılımının mümkün olmadığı bir kez daha ortaya çıktı. Belki daha da önemlisi istihdam merkezli bir toplumsal katılım kurgusunun tüm engellileri kapsayıcı bir eşitlik tahayyülü oluşturmadığı da görülmeye başlandı.

Bu süreçte, engelliler arasında hem emeklerinin emek piyasasındaki değerleri temelinde hem de gelir desteklerinin istihdamla ikamesine yaklaşımlarında önemli bir ayrışma baş göstermeye başladı. Örneğin, istihdamın engellilere yönelik politikaların merkezine oturması "engellilerin en engelsizini" yeni bir norm olarak ortaya çıkardı.²² Avustralya'da engelli hareketi üzerine yazan Soldatic ve Chapman'a göre, istihdamın merkeze oturduğu politikaların sonucunda, engelliler iki grupta tanımlanmaya başlandı. Birincisi, tamamen bağımlı ve hayırseverliğin nesnesi engelliler. İkincisi ise, kısıtlı da olsa devlet desteği alan ancak piyasa disiplini de tadan "arada engelliler".²³ İstihdamın engellilere yönelik kamu politikalarının merkezine oturmasının olumsuz sonuçlarından biri de bakım ihtiyacı duyan engellilerin yeniden ve bir kez daha damgalanması oldu. Çalışmamak ya da çalışmamak bakım ihtiyacı bulunan engellilerin adeta bireysel bir başarısızlık olarak görülmeye başlandı.²⁴

Herkes Gibi Olmadan Eşit Olunamaz mı?

Belki de sormamız gereken şu: Herkes gibi olmadan eşit olunamaz mı? Bu bağlamda, Tom Shakespeare'in toplumsal engellilik modeline içeriden getirdiği

²¹ Karen Soldatic & Anne Chapman, "Surviving the Assault? The Australian Disability Movement and the Neoliberal Workfare State", *Social Movement Studies: Journal of Social, Cultural and Political Protest*, 9(2), 2010, p. 148.

²² A.e., s. 144.

²³ A.e., s. 147.

²⁴ A.e., s. 142.

eleştiriyi mutlaka hesaba katmak gerektiğini düşünüyorum. Shakespeare toplumsal engellilik modelinin yalnızca toplumsal yapıya yaptığı vurgunun bir adım ötesine geçiyor ve insanların hem toplum hem de kendi bedenleri tarafından engellendiğini iddia ediyor.²⁵ Başka bir deyişle Shakespeare engellilik deneyimini oluşturan öğenin yalnızca toplumsal yapı değil, aynı zamanda engelli bireyin bedensel ve/veya ruhsal farklılığı da olduğunu belirtiyor. Shakespeare'le birlikte engellilik toplumsal yapının yarattığı engellerin ötesinde farklılıklarla nasıl bir arada yaşanacağına ve aynı olmadan/olmak gerekmeden nasıl eşit olunabileceğine dair önemli sorular sormanın yolunu açıyor.

Peki bahsettiğimiz farklılıklar yalnızca engellilerin bir bölümüne ilişkin farklar mı? Bakım ihtiyacı üzerinden düşünelim. Bakım ihtiyacı engellilerin bir bölümü için olduğu kadar, yaşlılar, bakım ihtiyacı gerektiren hastalıklara sahip insanlar ve çocuklar için de önemli bir ihtiyaç. Nussbaum da “sağlam” yaşamlar sürenlerin de dönem dönem bu tür ihtiyaçlara sahip olabildiklerini ve uzun yaşadıkları durumda ise çoğu “sağlamların” yaşamlarının son döneminde böylesi ihtiyaçları olduğuna işaret ediyor.²⁶

Bakım ihtiyacı olan insanların toplumsal kararlarda eşit söz hakları olmayacak mı? Bakım ihtiyacı insanların kamusal alanlara eşit erişimleri olmayacak mı? Bu sorulara bakım ihtiyacı olan insanların tümünün diğer insanlarla eşit değerde olduğu ve kamusal tüm karar ve alanlara eşit erişimleri olması gerektiğine dair cevaplar veriyorsak, bağımsızlığı yeniden düşünmemiz gerekiyor.

Bağımsızlığı kişinin kendi kendine yeterliği, gündelik yaşam aktivitelerini kimse-
nin yardımı olmadan gerçekleştirebilmesini ve kendi ihtiyaçlarını karşılayacak maddi gelire sahip olması olarak algıladığımızda ve buna değer biçtiğimizde; engellilerin önemli bir bölümünü ve bakım ihtiyacı bulunan ya da istihdamda emeği değerli sayılmayan insanları bağımlı olarak tanımlıyoruz. Halbuki alternatif bir bağımsızlık kavramını hayal etmek mümkün. Başkaları kişinin hayatını idame ettirmesine destek olacak kimi işlevleri yerine getiriyor olmasına rağmen, kişi hayatının üzerindeki kontrolünü sürdürebilir mi? Yani tek başına kalmadan ya da her şeyi tek başına yapmak durumunda olmadan bağımsız olmak mümkün mü?

Örneğin, engelli hareketinin bir bölümü bu sorulara cevaben bağımsızlığı “kendi kendine” kısmına vurgulu bir yapabilme durumu olarak değil, kendi yaşamı üzerinde kontrol sahibi olabilme ve kendi yaşamına dair karar verebilme olarak tanımlamaya başladı.²⁷ Bu yaklaşım bizleri insan olma durumu ilişkisel olarak kurulu

²⁵ Tom Shakespeare, “Rights, Risks and Responsibilities: New Genetics and Disabled People”, *Debating Biology: Sociological Reflections on Health, Medicine and Society*, Ed. by S. J. Williams, L. Birke and G. A. Bendelow, London, Routledge, 2003, p. 200.; Tom Shakespeare, *Disability Rights and Wrongs*, London, Routledge, 2006, p. 2.

²⁶ Nussbaum, a.g.e, s. 101.

²⁷ Solveig Magnus Reindal, “Independence, Dependence, Interdependence: Some reflections on the subject and personal autonomy”, *Disability & Society*, 14:3, 1999, p. 353.

olduğunu fikrine itiyor. Fakat farklı ilişkisellikler olduğunu da düşünmemiz gerekiyor. İlişkisellik eşitlik üzerinden kurulabileceği gibi, ezen/ezilen ya da veren el/alan el üzerinden de kurulabilir. İnsan olma durumunu “ilişkisellikle” tanımladığımız durumda, Reindal’ın da yazdığı gibi bağımsızlık bir kişinin becerisi olmaktan çıkıyor ve karşılıklı bir sorumluluğa dönüşüyor.²⁸ Yani bağımsızlık bir ortaklık durumu haline geliyor.²⁹ Bu ortaklığın eşitlikçi olmasının temel koşulu öznenin “prensipte kontrol” gücünü elinde bulundurabilmesi.

Sonuç Yerine: İlişkisel Eşitlik Nasıl Tesis Edilebilir?

Engelli hareketinin “toplumsal engellilik modeli” üzerinden ortaya koyduğu dönüşürücü yaklaşım halen bir rehber niteliğinde. Bu model üzerinden düşündüğümüzde, engellilerin aleyhine gelişen tarihi tersine döndürecek bir geleceğin, engellileri kapsayan bütünsel ve ilişkisel eşitliği tesisi için olmazsa olmaz olduğunu görebiliriz. Böylesi bir gelecek herkesin kamusal alana eşit katılımını mümkün kılacak bir kentsel planlamayı, isteyen herkesi kapsayacak bir üretim tahayyülünü, herkesin temel ihtiyaçlarına erişimde eşitlenmesine imkân verecek sosyal politikalar ve gelir dağılımını vaat etmeli.

Ancak Shakespeare’in engelli bireylerin bedensel ve ruhsal farklılıklarına yaptığı vurguyu ve bu farklılığın toplumsal yapının yarattığı engellemelere indirgenemeyeceğine dair iddiasını da hesaba katmak durumundayız. Farklılıkla mücadelenin bir yöntemi ayrımcılıkla mücadele iken, bir diğer yöntemi ise bu farklılığın getirdiği farklı ihtiyaçların toplumsallaşması. Engellilerin haklarını yalnızca medeni haklar alanına sıkıştırmak pratikte bütünsel bir eşitliği tesis edemiyor. Örneğin, işe alım süreçlerinde engelli bireylere yönelik ayrımcılığın yasaklanması; engelli bireylerin yararlanabileceği erişilebilir toplu taşıma sisteminin olmadığı bir durumda engelli bireyler istihdam alanında eşit kılınmış olmuyorlar.³⁰ Bu nedenle eşitliğin bütünsel olarak tesis edilebilmesi için sosyal haklar, en az medeni haklar önemli. Sosyal haklar, farklı ihtiyaçlara (tekerlekli sandalye) ya da aynı ihtiyaçların farklı insanların hayatında daha belirgin olmasına (bakım ihtiyacı) bireyin kendi yaşamı üzerindeki takdirini tanıyarak toplumsal çözümler sunmanın etkin bir yolu.

Bütünsel ve ilişkisel eşitliğin tesis edilmesi hem engellilere yönelik ayrımcı pratiklerin ortadan kaldırılması, hem de engellilerin gündelik yaşamlarını devam ettirmek için ihtiyaç duydukları desteklerin toplumsallaşmasıyla mümkün olabilir.³¹ Bu mümkün kılacak siyasi proje ise hem kapitalist değerler sistemiyle hem de kamu-

²⁸ A.e., s. 364.

²⁹ A.e., s. 365.

³⁰ Michael Ashley Stein & Penelope J. S. Stein, “Beyond Disability Civil Rights”, *William & Mary Law School Research Paper*, No. 09-38, 2007, p. 1211-2.

³¹ A.e., s. 1205.; Nussbaum, a.g.e., s. 99-100.

sal alan ve özel alan ayrımı üzerine kurulu ve cinsiyetçi iş bölümünde kadınlara atfedilen işlerin değersiz kabul edilmesini sağlayan patriyarkal sistemle mücadele etmek durumunda.

Kaynakça

- Barnes, Colin: *Understanding the Social Model of Disability*, Stockholm University, 2009.
- Disabled Peoples' International, *Seoul Declaration*, 2007.
- Gleeson, Brendan: "Disability and the Open City", *Urban Studies*, 38(2), 2001, p. 251-265.
- Handley, Peter: "Theorising Disability: Beyond 'Common Sense'", *Politics*, 23(2), 2003, p. 109-118.
- Hahn, Harlan: "Political Implications of Disability Definitions and Data", *Journal of Disability Policy Studies*, 4(2), 1993, p. 41-52.
- Hanks, Jane R.&L. M. Hanks, "The Physically Handicapped in Certain Non-occidental Societies", *Journal of Social Issues*, 4(4) 1948, p. 11-20.
- Marx, Karl: *Grundrisse: Foundations of the Critique of Political Economy*, Baltimore, Penguin Books, 1973.
- Nussbaum, Martha C.: *Frontiers of Justice. Disability, Nationality and Species Membership*, United States of America, The Belknap Press of Harvard University Press, 2006.
- Oliver, Michael: *The Politics of Disablement*, London, Macmillan, 1990.
- Reindal, Solveig Magnus: "Independence, Dependence, Interdependence: Some reflections on the subject and personal autonomy", *Disability & Society*, 14:3, 1999, p. 353-367.
- Shakespeare, Tom: "Rights, Risks and Responsibilities: New Genetics and Disabled People", *Debating Biology: Sociological Reflections on Health, Medicine and Society*, Ed. by S. J. Williams, L. Birke and G. A. Bendelow, London, Routledge, 2003.;
- Shakespeare, Tom: *Disability Rights and Wrongs*, London, Routledge, 2006,
- Soldatic, Karen&Anne Chapman, "Surviving the Assault? The Australian Disability Movement and the Neoliberal Workfare State", *Social Movement Studies: Journal of Social, Cultural and Political Protest*, 9(2), 2010, p. 139-154.
- Stein, Michael Ashley&Penelope J. S. Stein: "Beyond Disability Civil Rights", *William & Mary Law School Research Paper*, No. 09-38, 2007.
- Stiker, Henri-Jacques: *A History of Disability*, Ann Arbor, University of Michigan Press, 1999.
- Stone, Deborah: *The Disabled State*, Philadelphia, Temple University Press, 1984.
- Yılmaz, Volkan: Siyasi bir Mesele Olarak Engellilik: Geçim Derdi ve Özür Oranı, Engelliler.Biz. Online, 2011.

HETERONORMATİF OLMAYAN BİR SOSYAL HİZMET İÇİN*

Umut GÜNER, KAOS GL

Uluslararası Sosyal Hizmet Okulları Birliği (International Association of School of Social Work (IASSW 2001) ve Uluslararası Sosyal Hizmet Uzmanları Federasyonu [International Federation of Social Workers (IFSW 2001)] sosyal hizmeti ‘insan hakları ve sosyal adalet ilkelerini temel alan; sosyal değişimi destekleyen, insanların iyilik durumunu geliştirmesi için insan ilişkilerinde sorun çözme, güçlendirmeyi ve özgürleştirmeyi amaçlayan ve bunun için insan davranışlarını ve sosyal sistemlere ilişkin teorilerden yararlanarak insanların çevreleri ile etkileşim noktalarına müdahale eden bir meslektir’ biçiminde tanımlayarak mesleğin uluslararası tanımı üzerinde anlaşmaya varmıştır.” Bu makalede bu tanım üzerinden Türkiye’deki sosyal hizmetlerin heteronormatif algısı ve sosyal politikaların yok saydığı Lezbiyen, Gey, Biseksüel ve Transların (LGBT’lerin) sosyal hizmet talepleri tartışmaya açılacaktır.

Türkiye’de Lezbiyen, Gey, Biseksüel, Translar (LGBT) ve Sosyal Hizmet

Türkiye’de LGBT’lerin özgürleşmesi için mücadele eden LGBT örgütlerin ve öncelikli olarak Kaos GL’in LGBT’lerin sorun yaşadığı alanlar üzerinden tanımlandığı “mücadele alanları” var. Aile, çalışma hayatı, eğitim, sağlık, barınma, psikoloji-psikiyatri, medya, insan hakları, hukuk, askerlik alanlarında LGBT’lerin yaşadıkları sorunları görünür kılmaya çalışıyor. Bütün bunları yapmaya çalışırken de ataerkil toplumun LGBT alanına yansımaları üzerinden de eşcinsel, biseksüel ve trans kadınların sorunlarına ayrıca bir mercek tutarak, feminist çalışmalar yürütmeye çalışıyor. Peki Türkiye’de sosyal hizmet alanları olarak tanımlanan alanlar neler: “Aileyle sosyal hizmet”, “çocuk ve sosyal hizmet”, “yaşlılık ve sosyal hizmet”, “kadın ve sosyal hizmet”, “engellilik ve sosyal hizmet”, “ubbi sosyal hizmet”, “kurum bakımı/sosyal hizmet”, “psikolojik- psikiyatrik sosyal hizmet” bu konu/çalışma başlıklarını sosyal hizmet açısından çoğaltmak mümkün. Bu kısa örneklem bile sosyal hizmetin çalışma alanları ile LGBT’lerin sorun alanlarının birebir örtüştüğünü göstermek açısından yeterli olur. Ancak eşcinsellik ve sosyal hizmet kavramları yan yana geldiğinde sadece “eşcinselliği” bir sosyal sorun olarak ele alma eğilimin sosyal hizmet uzmanlarında yaygın olduğunu gözlemlemekteyiz.

* Bu yazı KAOS GL., Yay. Haz. Umut Güner: Heteronormatif Olmayan Bir Sosyal Hizmet İçin broşüründen yararlanarak hazırlanmıştır. (Çevrimiçi) http://www.kaosgl-demegi.org/resim/yayin/dl/sosyal_hizmet_brosuru.pdf.

Antihomofobi 1 kitabında, “Sosyal Hizmet ve Eşcinseller” makalesinde Sema Buz, “Eşcinseller, her birey veya çiftin yaşayabileceği genel sorunların yanı sıra, eşcinsel olmalarından kaynaklı ek güçlüklerle de karşılaşabilmektedirler. Eşcinsellerin mali sorunlar, iş-ev dengesini kurmadaki sıkıntılar, eşler arasındaki iletişim problemleri gibi genel sorunlarının yanı sıra açılma (comingout) ile ilgili sorunlar, eşcinsel aileler için yasal danışmanlık ihtiyacı, çocuk vesayeti gibi konularda da özel gereksinimleri bulunmaktadır.” Eşcinseller reddedilme, yanlış anlaşılma, baskı ve kınama ile karşılaşabilirler. Bu durum barınma, istihdam, sağlık bakımı, sosyal hizmetlere ulaşımını engelleyen bir ayrımcılık yaratmaktadır.”¹ LGBT’lerin sosyal hizmetin potansiyel müracaatçısı olduğunu söyler.

Heteroseksizm, heteroseksüelliği bir zorunluluk olarak gören ve biricik varoluş biçimi olarak dayatan heteroseksizm bir tür ırkçılıktır. Kadınlara yönelik ayrımcılık olan seksizmin (cinsiyetçilik), heteroseksüel olmayanlara yönelik halidir.

Heteroseksizm doğal, normal, üstün ve kabul edilir olan cinsel yönelimin heteroseksüellik olduğunu öne süren; heteroseksüel olmayan her türlü davranış, kimlik veya ilişkiyi damgalayan, reddeden ve aşağılayan ideolojik sistem anlamına gelmektedir.

Bugüne kadar toplumda yerleşmiş, kalıplaşmış olan kadın ve erkek rollerine uymayan, bir anlamda genelden “farklı” olarak görülen LGBT’ler bu anlayış çerçevesinde fiziksel, duygusal ve psikolojik saldırılara maruz kalmaktadır. Bunun yanında LGBT’ler hem varoluşlarını gerçekleştirememekte hem de aynı zamanda toplumdan izolasyon edilmektedir. Bu yüzden sosyal hizmet müdahalesi sadece, mikro düzeyde “LGBT müracaatçı ya da yakını/ailesi değil, mezzo ve makro düzeyde yani politika düzeyinde savunuculuk faaliyetlerini de kapsamalıdır.

Sema Buz, Sosyal hizmet uzmanının LGBT’lerle çalışırken bireyin yaşadığı sorunun çözülmesi yönünde bireye yönelik danışmanlık yapmadan başlayarak, LGBT’lere ya da yaşadıkları sorunlara ilişkin destek grupları oluşturma ve eşcinsellerle ilgili politikaları etkileme ve değiştirme yönünde savunuculuk yapmaya kadar çoklu müdahaleyi bir arada uygulama gereksinimi ortaya çıkabileceğinin altını çizer. “LGBT’lere yönelik yürütülen sosyal hizmet çalışmalarında vurgu yapılan iki temel nokta bulunmaktadır:

1. Uygulamacının (sosyal hizmet uzmanının) LGBT’lere yönelik tutum ve becerilerinin farkında olması ve kendi homofobisiyle yüzleşmesi,
2. Kurumların eşcinsellere sağladığı hizmetler ile ilgili düzenlemeler.”

Bu iki konu çok önemlidir. İlk maddeyle ilgili olarak sosyal hizmet uzmanlarının cinsiyet rolleri, önyargıları, kabulleri, eşcinsellikle ilgili kendi duygu, düşünce, tutum ve sosyal hizmet değerleriyle yüzleşmesi gerekmektedir. Homofobik tutumların farkına varmadan ve bunu düzeltmeden sağlıklı bir yardım ilişkisinin kurulması

¹ Sema Buz, “Sosyal Hizmet ve Eşcinseller”, *Anti Homofobi 1 Kitabı*, Ed. Ali Erol, Eylül 2009, Cilt 1, 2000, Kaos GL Demeği Yayınları, s. 113.

mümkün değildir. Bunu yapma yönünde LGBT'lerle çalışacak sosyal hizmet uzmanlarının öncelikle eşcinsel yaşam hakkında bilgi edinme ve anlayış geliştirme ihtiyaçları vardır. İkinci maddeyle ilgili olarak LGBT'lere yönelik sosyal hizmet kurumlarının verecekleri hizmetler konusu çok önemlidir. Bazı hizmetlerin var olan sosyal hizmet kurumları çerçevesinde verilmesi mümkün iken, bazıları için ayrı hizmet düzenlemeleri yapılması düşünülmektedir. Aslında buradaki temel tartışma, var olan sosyal hizmet kurumları işleyişine eşcinsellere yönelik hizmetleri de yerleştirme noktasındadır, "ve LGBT'ler" vurgusu yerine "LGBT'ler bizzat ana hizmet akışı içinde" olmalıdırlar."²

Sosyal hizmetlerin LGBT duyarlılığı kazanması değil, heteronormatif yapısını gözden geçirerek yeniden yapılanması gerekmektedir. Çünkü LGBT, belirli bir sosyal kesim gibi genellemelere yapılarak politika oluşturulabilecek ve hizmetlerin örgütleneceği bir kesim değildir. Sosyal Hizmet eğitiminde sık sık altının çizildiği gibi her müracaatçı biricik ve tekdir, her LGBT'nin sosyal hizmete ilişkin talepleri ya da başvuru sebebi biricik olarak değerlendirilmelidir.

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Hizmet Bölümünden Sedat Yağcıoğlu, kaosgl.org'da 09 Mayıs 2012 tarihli makalesinde, LGBT'lerle çalışan sosyal hizmet uzmanının rol ve görevlerini tanımlar:

"LGBT'lerle çalışan sosyal hizmet uzmanları için pratik yönerge daha önce hazırlanmıştı. Küçük bir rehber niteliği taşıyan bu yazı dizisinin bu bölümünde ise LGBT'lerle çalışan sosyal hizmet uzmanlarının temel rolleri ve mesleki görevlerine giriş yapılacaktır. LGBT'lerin temel gereksinimleri arasında yasal, politik, sosyal, psikolojik gereksinimler bulunması, LGBT'lerle çalışan sosyal hizmet uzmanlarının rollerini de bu paralelde belirlemektedir. Mikro düzeyde doğrudan bireylerle, mezo düzeyde bireylerin birincil çevresel sistemleriyle, makro düzeyde ise tüm toplumla ve yasa yapıcılarla çalışan sosyal hizmet uzmanlarının, LGBT'lerin temel gereksinim alanlarına yönelik olarak rol ve görevlerini belirlemeleri kritik bir önem taşımaktadır.

Homofobik/transfobik baskı ve dışlanmanın sonucu olarak ortaya çıkan yalıtılmışlık duygularıyla baş edebilmelerini sağlamak için sosyal hizmet uzmanlarının psikolojik danışmanlık rolü çerçevesinde sağaltıcı faaliyetlerde bulunması önemlidir. Eşcinsellerin yaşadıkları baskı ve yalnızlık duyguları, cinsiyet değişimi operasyonu sürecinde olan transların ani duygu değişimleri ve buna bağlı depresif düşünceler sürecinde de, hem psikolojik danışman hem de eğitimci rolleri çerçevesinde çalışmalarının yürütebilir.

Yalıtılmışlığın ve dışlanmanın sonucunda ortaya çıkan yalnızlığın giderilmesi amacıyla, LGBT'ler için olumlu sosyal çevrelerin yaratılması ve LGBT örgütleri ve LGBT'lere olumlu yaklaşımı olan diğer kurum ve kuruluşlara, kültür sanat merkezle-

² Buz, a.g.e, s. 113.

rine, cafe – bar gibi sosyalleşme mekânlarına yönlendirilmesi konusunda sosyal çalışmacılar önemli bir role sahiptir. LGBT’lerin olumlu rol modellerle karşılaşması, arkadaş ve partner bulmaları amacıyla sosyal ilişki düzenleme, olumlu sosyal ortamlar yaratma görevleri çerçevesinde çalışmalar üretilmesi de temel gereksinimler arasındadır.

Mezzo düzeyde, LGBT’lerin aileleriyle, birlikte yaşadıkları arkadaş ya da partnerleriyle, okul ortamındaki eğitici ve yöneticilerle, iş ortamındaki meslektaşlar ve yöneticilerle LGBT’lere yönelik herhangi bir ayrımcı pratiğin önlenmesi ve LGBT’lere yönelik olumsuz bakış açısının değiştirilmesi sosyal hizmet uzmanlarının LGBT’lerin çevresel sistemleri içinde yaşayacakları sorunların bertaraf edilmesini sağlayabilir.

Makro sorunlara baktığımızda ise, LGBT’lerin hem politika alanında hem de yasal düzlemde karşılaştıkları sorunlar için savunuculuk rolüyle LGBT haklarının tanınması ve yasal güvence altına alınması, toplumsal bilinç yükseltme ve yasa yapıcılarla lobicilik faaliyetlerini yürütülmesi, LGBT’lerle çalışan sosyal hizmet uzmanlarının makro görevleri arasında yer almaktadır.

LGBT’lerin hizmet aldıkları çeşitli kurumlardaki homofobik / transfobik algı ve tutumların değiştirilmesi ve bu konuda LGBT örgütleriyle söz konusu kurum ve kuruluşlar arasında bağlantı kurularak hizmet içi eğitimler sağlanması, sosyal hizmet uzmanlarının eğitimci rolü çerçevesinde gerçekleştirmesi gereken temel çalışmalar arasındadır.

Bireyin sorunlarının çeşitli olduğu yaklaşımla, farklı müdahale düzeylerinde farklı rol ve görevleri olan sosyal hizmet uzmanlarının, LGBT’lerle çalışırken de belirtilen rol ve görevleri çerçevesinde çalışmalar yürütmesinin etkili olacağı düşünülmektedir.³

Türkiye’de mevcut sosyal hizmet politika ve uygulamalarına baktığımızda ise sosyal hizmet uzmanlarının LGBT’lerle çalışma deneyimlerinin mikro, mezzo ve makro düzeyde yetersiz olduğu tespitini yapmak mümkün. Türkiye’de son iki dönemde sosyal politikalar ve sosyal hizmetin ana yürütücü konumunda bulunan “kadın ve aileden sorumlu devlet bakanlarının açıklamaları bize sosyal politikalar ve sosyal hizmetlerin LGBT’lere hükümet düzeyinde nasıl bakıldığını” tariflemektedir.

7 Mart 2010’da *Hürriyet* gazetesinden Faruk Bildirici’ye Selma Aliye Kavaf: “Ben eşcinselliğin biyolojik bir bozukluk, bir hastalık olduğuna inanıyorum. Tedavi edilmesi gereken bir şey bence. Dolayısıyla eşcinsel evliliklere de olumlu bakmıyorum. Bakanlığımızda onlarla ilgili bir çalışma yok. Zaten bize iletilmiş bir talep de yok. Türkiye’de eşcinseller yok demiyoruz, bu vaka var.” açıklamasını yaptı.

Kavaf’ın halefi Aileden Sorumlu bakan olarak görev yapan Fatma Şahin ise, eşcinsellikle ilgili soruya şu cevabı verdi:

³ Sedat Yağcıoğlu, LGBT’lerle Çalışan Sosyal Hizmet Uzmanının Rol ve Görevleri, (Çevrimiçi) <http://www.kaosgl.org/sayfa.php?id=11273>

“Dünya Sağlık Örgütü bu konuda bir çalışma yapmış, Bilim dünyası bu konuyu tartışıyor. Bilim dünyası bu konuyu tartışırken Aileden Sorumlu Devlet Bakanı olarak yorum yapmayı doğru bulmuyorum. Bu ülkenin bakanı olarak her türlü ayrımcılığı reddeden ve herkesi vatandaş olarak gören ve herkesin sorununu çözmeye çalışan bir anlayışın hâkim olmasını önemsiyorum. Hatırlayacak olursanız o tartışmada Sağlık Bakanımız onların sorunu varsa yardımcı olmamız gerekir diye bir açıklama yapmıştı. Bunu konuşurken şu da önemli, bu konuyu konuşurken farklı mecalara çektiğinizde çözümsüzlüğe giden bir süreçte yaşayabiliyoruz. Sorunlarına çözüm odaklı çalışmalar yapılabilir. Ben muhafazakâr demokrat bir partinin bakanıyım, çözüm adına yapılması gereken ne varsa biz varız, aile değerlerini yok eden kavramlar üzerine de koruyucu tedbirleri almamız gerekir. Dolayısıyla bu ikisini birbirinden ayırt ederek yönetmemiz gerekir diye düşünüyorum.”⁴

diyerek aslında Türkiye’de sosyal hizmetlerden ve sosyal politikalardan sorumlu en üst yetkili olarak LGBT’leri kapsayacak bir politikaları olmadığını açıkça dile getirdi.

Sadece Türkiye’de değil, dünyada sosyal hizmet eğitimi ve sosyal hizmetlerin gündemine LGBT’ler geç girmiştir. Türkiye’de özellikle sosyal hizmet bölümlerinin yeterli politik alt yapısının olmadan açılıyor olması, sosyal hizmet eğitiminin sosyal hizmet öğrencilerinin bilgi ve becerilerini arttırmaya yönelik olmaması beraberindeki sorunların sadece LGBT alanına değil sosyal hizmetin bütün müracaatçı kesimine olumsuz yansıyacaktır. Son birkaç yılda sosyal hizmet eğitimi açısından Ankara yerelinde önemli adımlar atılmaktadır. Bu adımlar yeterli olmamakla birlikte en azından sosyal hizmet uzmanlarının sahadan önce LGBT’lerle ve sorunlarıyla kısmen de olsa karşılaşmaları sağlanmaktadır. Talebin sosyal hizmet akademisinden doğru değil de bu alanda sorun yaşayan LGBT’lerden doğru yapılmasına rağmen, sosyal hizmet bölümlerinin bu talebi değerlendirmesi uzun vadede Türkiye’de sosyal hizmet eğitiminin sosyal hizmet öğrencilerinin LGBT’lerin sorunlarına aşinalık kazan-dırması açısından önemli bir işleve sahip olacaktır.

Ne Yapmalı? Nasıl Yapmalı?

Sosyal hizmet uzmanları, eşcinsel başvuruçunun gelmesini beklemek, başvuruçunun cinsel yönelimini atamak yerine, başvurusunun heteroseksüel olduğunu varsaymaktan vazgeçerek mikro, mezzo ve makro düzeyde çalışmaları yürütmelidir. Mikro düzeyde danışanını güçlendirirken, mezzo ve makro düzeyde sorunu LGBT’ler üzerinden değil, toplumun heteronormatif algısı ve heteroseksizmi üzerinden tariflemelidir. Ve bunları yaparken sürekli olarak savunuculuk misyonunu ile hareket etmelidir.

⁴ Radikal Gazetesi, Bakan Kavaf: Eşcinsellik hastalık, tedavi edilmeli (Çevrimiçi) http://www.radikal.com.tr/politika/bakan_kavaf_escinsellik_hastalik_tedavi_edilmeli-984264

Sedat Yağcıoğlu tarafından çevrilen ve kaosgl.org'da yayınlanan "LGBT'lerle Çalışan Sosyal Hizmet Uzmanlarına Yönelik Pratik Uygulama Yönergesi" sosyal hizmet uzmanlarının LGBT'lerle çalışması açısından önemli bir kılavuz özelliği taşımaktadır: "Sosyal hizmet eğitimi ve sosyal hizmetlerin gündemine geç girmiş demografik gruplardan birisi de lezbiyen, gey, biseksüel ve transseksüel (LGBT)'lerdir. Elbette sosyal hizmetlere gereksinim duyan LGBT bireylerle sosyal hizmetin bu kadar geç ilgilenmeye başlamasının çeşitli nedenler bulunmaktadır. Bilimsel çalışmalar; en genel anlamıyla tüm sosyal bilimlerin patriarkal kapitalist uygarlığın cinsiyetçi kalıplarının etkisi altında bulunduğunu, özelde ise sosyal hizmet bilimsel ve mesleki eğitiminin heteroseksist normlarla yapılmış olmasını ve sosyal hizmet uzmanlarının homofobik ve transfobik tutumlara sahip olmasını LGBT bireylerin yaşantılarının ve gereksinimlerinin sosyal hizmetin gündemine geç girmiş olmasının temel gerekçeleri olarak ortaya koymaktadır.

Heteroseksüel ilişkilerin ve "erkek ve kadın" cinsiyet dikotomisinin baskın ve hatta zorunlu olarak kabul edildiği bir dünyada; cinsel yönelimlerinden ve cinsiyet kimliklerinden dolayı LGBT'ler sistematik bir ayrımcılığa maruz kalmakta, nefret suçlarının bir sonucu olarak yaşama hakları başta olmak üzere tüm insan hakları ihlal edilmektedir. Eğitim, barınma, istihdam alanlarında ciddi sorunlarla karşı karşıya gelen LGBT'ler, sosyalleşme sürecinde olumlu rol modellerin azlığı, homofobik çevrenin baskısı gibi olumsuz koşullarda kimlik gelişimlerini tamamlamak zorunda kalmakta ve bu da örneğin açılma gibi kişinin gelişimi için temel teşkil eden süreçlerin LGBT'ler için oldukça zorlu ve sorunlarla yaşanulanmasına neden olmaktadır.

Sosyal adalet ve insan hakları temelinde bilgi ve hizmet modelleri üreten sosyal hizmetin, LGBT bireyler için de hem bilgi hem de hizmet modelleri üretimine gereksinim bulunmaktadır. Cinsel yönelim ya da cinsiyet kimliği eşitsizliklerini azaltarak yok edecek ve LGBT bireylerin doğrudan yaşadıkları sorunlara müdahale edecek bir sosyal hizmet yaklaşımıyla bu konudaki çalışmaların hızlandırılmasına ciddi ölçüde ihtiyaç bulunmaktadır.

Bu temel ihtiyaç çerçevesinde; LGBT'lerle çeşitli alanlarda ve kurum ve kuruluşlarda çalışan sosyal hizmet uzmanları için bu pratik uygulama yönergesinin faydalı olacağı düşünülmektedir.

LGBT'lerle çalışacak sosyal hizmet uzmanlarının dikkat etmesi gereken ilkeler:⁵

- LGBT'lerle çalışma bir kurum bünyesinde gerçekleştiriliyorsa, sosyal hizmet uzmanının kurumdaki diğer çalışanların da LGBT'lere yönelik tutum ve davranışlarındaki homofobik ve transfobik düşüncelerinin değişmesi için çalışması gerekmektedir.

⁵ Sedat Yağcıoğlu, LGBT'lerle Çalışan Sosyal Hizmet Uzmanları (Çevrimiçi) <http://www.kaosgl.org/sayfa.php?id=11179>

Heteroseksist bir kültür içinde yaşayan LGBT'lerin maruz kaldığı homofobi ve damgalanmanın oluşturduğu güvensiz ortama karşı, sosyal hizmetin yaratacağı güven ortamının olmazsa olmazlarından birisi de gizliliklidir. Çalışma boyunca güveni ve güvenliğini sağlamak sosyal hizmet uzmanının temel amaçlarından birisi olmalıdır.

LGBT kimlik gelişiminin hangi aşamada olduğunu tespit edilmesi önem taşımaktadır.

LGBT'lerin hayatının herhangi bir aşamasındaki yaşam krizlerini ve stres faktörlerini değerlendirebilmek için bireylerin açılmanın hangi aşamasında olduklarının ve açılmanın hayatlarındaki etkilerinin anlaşılması önemlidir.

LGBT'lere kendi öykülerini anlatabilecekleri, varsa diğer üyelerle paylaşabilecekleri ve geri bildirim alabilecekleri yeterlilikte zaman vermek önemlidir.

İyi Bir Uygulama İçin Rehber⁶

Cinsel Haklar Bildirgesi sosyal hizmet için iyi bir temel oluşturmaktadır.

Sosyal hizmet uzmanının uygulamaları cinselliği yeniden inşa edecek yapıda olmalıdır.

Heteroseksizm özelinde cinselliğe yönelik ayrımcılığın farkında olunması büyük önem taşımaktadır. Sosyal hizmet uzmanının kendi duygu, düşünce ve tutumları ile meslektaşları ve diğer hizmet yararlanıcılarının duygu, düşünce ve tutumlarını bu anlamda değerlendirmesi önemlidir.

Diğer insanlarla çalışırken cinsellikle ilgili konularda açık ve hassas olabilmek için, sosyal hizmet uzmanının kendi cinselliği konusunda rahat olmasına ihtiyacı vardır.

Müracaatçıların cinsel yönelimlerini gizli tutma isteklerine duyarlı olunmalıdır.

Müracaatçılarla cinsellikle ilgili konuları konuşurken sınırları dikkatlice koymak gerekmektedir.

Cinsellikle ilgili konularda çalışırken iyi iletişim becerileri çok önemlidir. Sosyal hizmet uzmanlarının cinsellikle ilgili bilgilerini sürekli güncelleme-leri gerekmektedir.

Güvenli ve aynı zamanda sorgulayıcı bir atmosfer yaratmak önemlidir.

Yakınlaşma, açılma için olumlu rol model oluşumu sağlanmalıdır.

Sosyal hizmet uzmanlarının karşılıklılık ilkesini ve ilişki kurma becerilerini teşvik etmesi gereklidir.

⁶ Sedat Yağcıoğlu, a.e., (Çevrimiçi) <http://www.kaosgl.org/sayfa.php?id=11179>

Sosyal Hizmet Alanında Çalışanlar İçin LGBT Kavramları

LGBT (Lezbiyen, Gey, Biseksüel, Trans): Lezbiyen, gey, biseksüel ve trans (travesti ve transseksüel); zaman zaman “cinsel azınlıklar” diye de anılan grup ve kimliklerin tümünü kapsayan terimdir.

Cinsel Yönelim (Sexual Orientation): Kişinin cinsel dürtülerinin hangi cinsle yönlendiğini belirler. Belli bir cinsiyetteki bireye karşı süregelen duygusal, romantik ve cinsel çekim olarak tanımlanabilir. Heteroseksüellik, eşcinsellik, biseksüellik gibi.

Cinsel yönelim, cinselliği oluşturan dört unsurdan biridir. Diğer üçünden belli bir cinsiyetteki bireye karşı süregelen duygusal, romantik ve cinsel çekimle ayrılır. Cinsellik ile ilgili diğer üç unsur da biyolojik cinsiyet, toplumsal cinsiyet (gender) kimliği (erkek ya da kadın olmaya ilişkin psikolojik duyum) ve sosyal cinsiyet rolü (eril ya da kadınsı davranışları belirleyen kültürel normlara uyum).

Tanınmış üç cinsel yönelime göre; kişinin kendi cinsiyetinden birine yönelmesi eşcinsellik, kişinin karşı cinsiyetten birine yönelmesi heteroseksüellik, kişinin her iki cinsiyete de yönelmesi biseksüelliktir. Eşcinsel yönelimli bireyler “gey” ya da “lezbiyen” olarak da adlandırılırlar.

Cinsel yönelim, duyguları ve kendilik kavramını (self-concept) içerdiği için cinsel davranıştan farklıdır. Bireyler davranışlarıyla cinsel yönelimlerini ifade edebilecekleri gibi etmeyebilirler de.

Eşcinsel: Kendi cinsinden olanlara duygusal ve cinsel yönelim içinde bulunan kadın veya erkek. Eşcinsel terimi, Homoseksüel (Homosexual) kelimesinin Türkçe karşılığı olarak hem kadın eşcinseller hem de erkek eşcinseller için kullanılmakla birlikte günlük hayatta daha çok erkek eşcinselleri ifade ettiğinden erkek eşcinseller için “gey”, kadın eşcinseller için “lezbiyen” isimleri de kullanılır.

Eşcinsellik: “Homosexuality” teriminin birebir çevirisidir. Zamanında bir tıp terimi olarak tanımlanmıştır. Aynı cinsiyetten iki kişi arasındaki cinsel ya da duygusal çekim ve cinsel davranışları ifade eden bir kavramdır. Toplum genelinde ve bazı ruh sağlığı profesyonellerindeki kanının aksine eşcinsellik ile transeksüalizm veya transvestik davranış birbirinin uzantısı, örneğin transeksüalizm eşcinselliğin daha aşırı bir şekli değildir. Bunlar ayrı düzlemlere ait olgulardır.

Gey: Bu terim, 1970’lerin başında Gey Kurtuluş Hareketiyle (Gay Liberation Movement) birlikte ortaya çıkmıştır. Başlangıçta hem kadın hem erkek eşcinselleri kapsayan bir kelime olmakla beraber, günümüzde sadece erkek eşcinseller kendileri için kullanılmaktadırlar. Terim süreç içinde “homoseksüellik”ten politik bir kopuşa işaret eder. “Homoseksüel” kelimesi, tıp tarafından tanımlanmış olduğu halde, hak temelli bir mücadele eksenini benimsemiş olan Gey Kurtuluş Hareketi ile “gey” kelimesi aynı cinsten insanların birbirlerine karşı duygusal veya cinsel yönelimleriyle yarattıkları hayat tarzını tanımlamak için, eşcinsel bireyler tarafından ortaya konmuştur.

Bu kelimenin, Türkçeye, İngilizceden olduğu gibi alınması 80'lere rastlar. 1999'da "Türkiyeli Eşcinseller Buluşması" sonrasında "gay" Türkçeleştirilerek "gey" olarak kullanılmaya başlanmıştır. Eylül 2006 tarihinden itibaren de TDK elektronik sözlüğüne gey, "erkek eşcinsel" olarak geçmiştir.

Lezbiyen: Duygusal, cinsel, erotik yönelimleri kendi cinsinden bireylere yönelik olan kadınları tanımlamak için kullanılmaktadır. Kelime eşcinsel kadın şair Sappho'nun M.Ö. 6. yüzyılda yaşadığı Lesbos (günümüzdeki adıyla Midilli) Adası'nın isminden türemiştir.

Biseksüel: Hem kendi cinsine hem de karşı cinse duygusal, erotik ve cinsel yönelim içinde olan kadın veya erkekleri tanımlamak için kullanılmaktadır.

Heteroseksüel: Duygusal, cinsel ve erotik olarak karşı cinsten kişilere yönelmiş olan kadın ya da erkekleri tanımlamak için kullanılmaktadır.

Heteroseksüellik: Bireylerin, cinsel, duygusal ve erotik olarak karşı cinsten kişilere yönelmiş olma halidir. Kendiliğinden ve zorunlu olarak, toplumda egemen varoluştur. Bu kendiliğinden ve zorunluluk hali, heteroseksüel bireylerin kendilerini "heteroseksüel" olarak tanımlamalarına bile gerek duyurmamaktadır. Bu durumdaki bireyler, kendini "eşcinsel" ya da "heteroseksüel olmayan" diye tanımlayan bireylerin ortaya çıkmasını kavrayamamakta, "homofobik" ve "heteroseksist" olabilmektedir. Doğal olarak bu durum, bütün heteroseksüellerin heteroseksist olduğu anlamına gelmemektedir.

Transgender: Cinsiyet geçiş sürecini tamamlamış ya da tamamlamamış; ancak biyolojik cinsiyetine ve görünümüne bir şekilde müdahale edenleri ifade etmek için kullanılan bir terimdir. Travesti, halk arasında cinsiyet geçiş ameliyatı olmamış, yalnızca dış görünümü ve davranışlarıyla kadın kimliğine bürünenleri; transseksüel de giyim ve davranışlardan öte cinsiyet geçiş ameliyatı olanları belirlemek için kullanılan kelimelerdir. Bununla birlikte Türkiye'de fazla yaygınlık kazanmamış olan transgender terimi çoğunlukla hem transseksüeller ve travestileri hem de interseks kişileri (cinsiyetlerarası) kapsamaktadır. Türkiye'de LGBT örgütleri, "transgender" terimini karşılayacak şekilde "trans" adlandırmasını kullanmaktadır.

Transseksüel: Hem "erkek" hem de "kadın" için geçerlidir. Kişinin davranışlarından çok iç dünyasında kendisini karşı cinsten biri gibi görmesi, hissetmesidir. Transseksüel kişinin ruhsal eğilimleri için belirleyici olan bir kelimedir, bu yüzden transseksüeller dış görünüşlerinden belirlenemeyebilir. Çünkü kendilerini, karşı cinsten hissettiklerini dış görünüşlerine her zaman yansıtmayabilirler. Transseksüel hem erkek hem de kadın için geçerlidir. Kişi "erkek" olduğu halde kadın olmayı, "kadın" olduğu halde erkek olmayı isteyebilir.

Travesti (Transvestite/Cross Dresser): Dış görünüşüyle ve davranışlarıyla karşı cinse ait olma isteğini ifade eder. Travesti dendiğinde sık bir şekilde "kadın kılığındaki erkekler" akla gelse de travesti kelimesi aslında hem "erkek" hem de "kadın" için geçerlidir. Travestiler karşı cinsin eşyalarını kullanmaktan, karşı cinsin giydiği kıyafetleri giymekten, ait olmak istediği cinsin davranışını sergilemekten zevk alan kimselerdir.

Cinsiyet, Toplumsal Cinsiyet ve Cinsiyet Kimliği

Cinsiyet (Sex): Biyolojik cinsiyeti ifade eder; kadın ve erkeğin sahip olduğu genetik, fizyolojik ve biyolojik özelliklerdir. Canlı türlerinin neredeyse tamamının, özellikle üreme organları ve sistemleri üzerinden dişi ve erkek olarak iki temel biçimde farklılaşması “cinsiyet” olarak tanımlanır.

Cinsel Kimlik: Kişinin biyolojik olarak cinsel özelliklerini yansıtır. Bunlar kromozomlar, cinsel hormonlar, dış ve iç cinsel organlar, üreme hücrelerinin geliştiği dokular ve ikincil cinsiyet özellikleridir. Kişinin kendini hangi cinsiyetle özdeşleştirdiğini ifade etmek için de kullanılır. Ayrıca, kimi zaman cinsel kimlik kavramı cinsel yönelimi ifade etmek için de kullanılabilir.

Toplumsal Cinsiyet (Gender): Toplumsal cinsiyet kadının ve erkeğin rollerini, sorumluluklarını, güç ilişkilerini ve toplumsal konumlarını belirleyen bir kavramdır.

Yaşanılan zaman, coğrafya ve kültüre göre değişen, farklı cinsiyetlere sahip insanlardan beklenen sosyal rol, davranış ve fiziksel görünüşün bütününe ifade eder.

Toplumsal cinsiyet kişinin içinde yaşadığı toplumda aileden başlayarak modellerin gözlenmesi yoluyla edinilir. Kadın ve erkekler bu kavramın içindeki normları sosyalleşme süreci içinde öğrenirler. Her iki cins ait bu tür özellikler; aile, arkadaşlar, söz sahibi kişiler, dini ve kültürel öğretilerin yanı sıra okul, işyeri ve basın-yayın organlarının etkileri ile şekillenmektedir.

Cinsiyet Rolü (Gender Role): Toplumsal cinsiyetin bir parçasıdır ve kişinin kendisini bir oğlan çocuk/erkek veya kız çocuk/kadın konumunda göstermek için yaptığı ve söylediği şeylerin tümü olarak tanımlanmaktadır.

Kadına ve erkeğe yüklenen toplumsal cinsiyet rolleri ve sorumlulukları insanlar arasında bir eşitsizlik ve ayrımcılığa sebep olmaktadır. Cinsiyet biyolojik varlığımızın bir sonucu iken; toplumsal cinsiyet doğumdan önceki süreçle başlayan ve ölümle son bulan bir kavramdır. Kadınlar ev gibi özel bir alanda sınırlı kalırken, erkekler kendilerini dışarıda gösterirler. Genel olarak yaşamın her anında ve alanında görülebilen bu tablolar “toplumsal cinsiyet eşitsizliğini” oluşturur. “Toplumsal cinsiyet eşitliğini” sağlamak için ise; bireylerin cinsiyetleri nedeni ile fırsatları kullanmasında, kaynakların ayrılması ve kullanılmasında, hizmetlere ulaşmada ayrımcılığa maruz kalmayacağı ve bireylerin kendilerine ayrımcılık yapılmayacağı bir ortam oluşturulmalıdır.

Toplumsal cinsiyet vasıtası ile kadın ve erkekler arasındaki sınırlar belirlenir ve bu iki cins arasındaki ilişkiler toplum tarafından denetlenir. Toplumsal cinsiyet rolleri toplumun görmek istediği kadın-erkek kalıplarına göre şekillenir. Erkeklerle ve kadınlara karşı tutumlar toplumdan topluma değişir, kadın erkek rolleri toplumsal yakıştırma, yapıştırmalardır.

Cinsiyet Kimliği (Gender Identity): Kişinin kendini hangi toplumsal cinsiyet kimliği üzerinden tanımladığı veya diğer insanlar tarafından hangi toplumsal cinsiyet kimliği üzerinden tanımlandığını ifade etmek için kullanılır. Kültürümüzün her-

hangi bir cinsiyete ait olma durumunda bireyden beklediği nitelik veya karakterdir. Bu, toplumun cinsiyetlere atfettiği özelliklere göre kültürden kültüre değişebilir. Örneğin kıyafet, davranış tarzı kişinin cinsiyet kimliğini oluşturabilir.

Cinsiyet kimliği kişinin vücuduyla ilgili bireysel hislerini içerecek şekilde (tıbbi, cerrahi ya da diğer araçlarla bedensel olarak görünüşünü ya da fonksiyonlarını özgür bir şekilde değiştirmeyi de kapsayabilen), doğumdan itibaren kazandığı biyolojik cinsiyetle uyumlu ya da uyumlu olmayabilen, cinsiyeti hakkında derinden hissettiği içsel ve bireysel duygulara ve giyim, konuşma ve davranış biçimlerini de içerecek şekilde cinsiyetin diğer biçimlerde dışavurumuna atıfta bulunur.

Cinsiyet Geçiş Süreci: Cinsiyet geçişi veya inşası, bireyin toplumsal cinsiyetini biyolojik cinsiyeti ile uyumlu hale getirdiği bir süreçtir. Bu süreç genellikle kişisel, sosyal ve medikal yönleri gerektirmektedir. Tıpta cinsiyet değiştirme denilen, bu süreçteki kişilerin ise cinsiyet geçiş süreci ameliyatı olarak isimlendirdikleri müdahale ile bireyin cinsel organlarının erkekten kadına veya kadından erkeğe dönüştürülmesi en önemli ameliyattır. Bu ameliyat göğüs bölgesi ve diğer bölgele-
rin değişimini kapsayabilir.

İnterseks

İnterseksin bilimsel açıklaması “anormal üreme ve cinsiyet organlarıyla doğmuş olandır.” İnterseks bireyler birçok insandan daha farklı dış cinsiyet organlarına, iç üreme organlarına ve/veya iç salgı bezlerine sahiptirler. Tek tip “interseks beden” yoktur, toplum tarafından “anormal” farz edilmenin dışında ortak çok fazla bir şeyi olmayan çok çeşitli durumları kapsar. İnterseks kişilerin ortak özellikleri biyolojileri değil tıbbileştirilme deneyimleridir.

Bazı interseks kişiler kendi kimliklerinin bir parçası olarak “interseks” kelimesini yeniden talep ederken çoğu kişi bunu bir tıbbi durum veya kendine özgü fiziksel durum olarak görmektedir. İnterseks durumlar tıp âleminde “cinsiyet gelişim bozukluğu” olarak da bilinir. Çoğu interseks birey kendini sıradan kadınlar ve erkekler olarak tanımlar ve yaşar. Gey, lezbiyen, biseksüel veya heteroseksüel yönelimlidirler.

İnterseks aktivistler neyi amaçlıyor?

İnterseks aktivistleri, gizleme üzerine kurulu interseks tedavisini hasta merkezli alternatifleriyle değiştirmeye çalışıyor. İnterseks bebeklerin kendi kaderlerine bırakılmasını değil başkalarından farklı olmanın zorluklarıyla baş edebilmek için hem ebeveyn hem de interseks çocuklar için psikolojik ve sosyal desteğin olmasını öneriyorlar. Uzun vadede eğitim ve farkındalık yaratarak sosyal engelleri kaldırmak amaçlanıyor.

İnterseks durumları zararlı mı?

Genel olarak interseks durumları kişileri hasta etmez veya kişiye acı vermez. Ancak bazı interseks durumları ciddi sağlık sorunlarıyla bağlantılı olduğu için tıbbi tedavi gerektirebilir. Fakat interseks cinsiyet organlarının görünümünün cerrahi müdahaleyle “düzeltilmesi” altta yatan tıbbi ihtiyaçları gidermeyecektir.

İnterseks durumları ne kadar yaygın?

Sabit bir “interseks” tanımının olmamasından ve interseks durumlarla doğan çocukların etrafındaki yalan ve gizlilikten dolayı bu durumla doğan tam olarak kaç çocuk olduğunu kimse bilmiyor. Bununla birlikte ABD’de 2000 çocuktan biri veya günde 5 çocuğun görünür interseks durumla doğduğu, erken (ve çoğunlukla yanlış yönlendirmeye) müdahalelere maruz kaldığı tahmin ediliyor.

Bebekler gerçek cinsiyetini bir test yaparak bulsalar olmaz nu?

Tıp bebeklerin “gerçek cinsiyetini” belirleyemez. XY kromozomlarına sahip olmasına rağmen androjen duyarsızlığı sendromuyla doğan çoğu kişi hayatını kadın olarak yaşadığı gerçeğinden yola çıkarak kromozomlar tek başına kişinin cinsiyetini belirleyemez. Başka bir deyişle klitorisin ne kadar büyük olduğunu ölçebilir ama ne kadar büyük veya geniş olması gerektiğine hükmedemez. Bu toplumsal bir tespittir.

İnterseks durumla doğmuş bir çocuğun gerçek cinsiyetini nasıl bilebiliriz?

Çocuk bizimle iletişim kuracak yaşa gelene kadar onun cinsiyetini bilemeyiz. Çocuk bizim tahminimize göre cinsiyetlendirilecektir en iyisi onu kendini tanımlayabileceği bir yaşa geldiğinde ne olarak tanımlayacağına karar vermesini beklemektir. Büyüdüklerinde daha fazla seçeneğe sahip olmaları için bebekler üzerindeki geri döndürülemez cerrahi müdahaleler kaldırılmalıdır. Cerrahi müdahalelerin devam etmesi tahminlerimizin yanlış çıkması olasılığını elemeyecektir.

İnterseks insanlar için hangi zamirleri kullanmak gerekir? (oğlum mu diyeyim, kızım mı diyeyim?)

Zamirler kişilerin cinsiyet organlarına bakılarak değil, kişi nasıl çağrılmak istiyorsa ona göre olmalıdır. Ne tercih ettiğini söyleyemeyecek kadar küçük çocuklar için doktor ve ebeveynin en iyi tahminine uygun davranılabilir.

İnterseks kişiler “üçüncü cinsiyet” mi?

İnterseks olmayan birçok birey gibi birçok interseks birey de kendini kadın veya erkek olarak tanımlar. Yine interseks olmayan bazı bireyin kendini farklı bir cinsiyet-

te ait olarak tanımladığı gibi bazı interseks birey de kendini farklı bir cinsiyete ait olarak tanımlar. Herkesin kendini istediği gibi tanımlama hakkını savunduğumuz halde fiziksel durumları yüzünden interseks kişilerin cinsiyetler ötesi olması gerektiğini düşünmüyoruz.

İnterseks “trans” camianın bir parçası mıdır?

İnterseks durumlarıyla doğan birçok kişi kendini ayrıca trans olarak tanımlasa da bir grup olarak interseks bireyler trans bireylerle ortaklıklarının yanında bir takım özel gereksinim ve önceliklere sahiptirler. Çok sıklıkla, “interseks” kategorisi “trans” şemsiyesi altında yer aldığı bu özel gereksinimler ya görünmez ya da daha az önemli hale geliyor. Örneğin, kişiler trans bağlamında interseks hakkında konuşurken interseks cinsiyet organı ameliyatlarına karşı “yanlış” cinsiyete atanma riskini vurguluyorlar. Bu geçerli bir endişeyken interseks tıbbi yardımının kişinin cinsiyet kimliği doğumda atanan cinsiyetine uysa da uymasa da acı verici ve travmatik olduğu gerçeğini gözden kaçırmaktadır. Bu yüzden interseks “transgender” şemsiyesi altında değil de tek başına, ayrı bir kategori olarak ele alınıyor.

“Hermafrodit” ve “interseks” arasındaki fark nedir?

Biyolojide eril ve dişi üreme organları serisinin ikisine de sahip organizmalara “hermafrodit” denir. Bu bağlamda insanlar “hermafrodit” değildir fakat doktorlar interseks durumlarla doğan kişilere hâlâ “hermafrodit” diyebilmektedir çünkü interseks bedenler doktorun tanımladığı “normal” kadın ve erkek bedenine uymaz. “Hermafrodit” kelimesinin yanlış yönlendirdiğini, mitlettirdiğini ve damgaladığını düşünüyoruz. Bazı interseks aktivistleri bu terimi tekrar talep edip kullansalar da genel olarak interseks bireyleri işaret etmek için uygun değildir. İşin özü salyangozlar hermafrodittir insanlar değil.

Ayrıca, lütfen “interseksüel” kelimesini isim olarak kullanmaktan kaçının, “interseks bireyler” veya “interseks durumları/deneyimleri olan bireyler” kullanmayı tercih edin.

Cinsel Yönelim ve Eşcinsellik İle İlgili Sorular ve Yanıtlar

Cinsel yönelim nedir? Bir seçim midir? Terapiyle değiştirilebilir mi? Eşcinsellik bir zihinsel hastalık mıdır yoksa duygusal bir problem mi? Eşcinsellik gündeme geldiğinde hemen akla gelen bu ve benzeri pek çok soruya yanıt arıyorsanız işte size Amerikan Psikoloji Birliği ve Amerikan Psikiyatri Birliği’nin hazırladığı soru ve cevaplar...

Cinsel yönelim nedir?

Cinsel yönelim, cinselliği oluşturan dört unsurdan biridir. Diğer üçünden belli bir cinsiyetteki (gender) bireye karşı süregelen duygusal, romantik ve cinsel çekimle ayrılır. Cinsellikle ilgili diğer üç unsur da biyolojik cinsiyet, toplumsal cinsiyet (gender) kimliği (erkek ya da kadın olmaya ilişkin psikolojik duyum) ve sosyal cinsiyet rolü (eril ya da kadınsı davranışları belirleyen kültürel normlara uyum). Tanınmış üç cinsel yönelime göre; kişinin kendi cinsiyetinden birine yönelmesi eşcinsellik, kişinin karşı cinsiyetten birine yönelmesi karşıcinsellik, kişinin her iki cinsiyete de yönelmesi biseksüelliktir. Eşcinsel yönelimli bireyler kimi zaman “gey” (hem kadın hem erkekler için kullanılır) ya da “lezbiyen” (sadece kadınlar için) olarak adlandırılırlar. Cinsel yönelim, duyguları ve kendilik kavramını (self-concept) içerdiği için cinsel davranıştan farklıdır. Bireyler davranışlarıyla cinsel yönelimlerini ifade edebilecekleri gibi etmeyebilirler de.

Bireyin cinsel yöneliminin nedenleri nelerdir?

Bilim insanları tarafından, bir bireyin cinsel yöneliminin nasıl geliştiği henüz anlaşılmamıştır. Farklı teoriler cinsel yönelimin nedenleri için farklı kaynaklar önermiştir; genetik ya da doğuştan gelen hormonal etkenler ve erken çocukluk döneminde yaşananlar gibi... (Buna karşın birçok bilim insanı, cinsel yönelimin erken yaşlarda biyolojik, psikolojik ve sosyal etkenlerin etkileşimiyle şekillendiği düşüncesini paylaşırlar.)

Cinsel yönelim bir seçim midir?

Hayır. Çoğu insan için cinsel yönelim ergenlik döneminde (adolescence) hiçbir cinsel deneyim olmadan ortaya çıkmaktadır. Buna ek olarak, kimi bireyler cinsel yönelimlerini eşcinsellikten karşı cinselliğe çevirmek için yıllar boyunca hiçbir başarı elde edemeden uğraşuklarını ifade ederler. Bu nedenlerden dolayı psikologlar, cinsel yönelimi isteğe bağlı olarak değiştirilebilen bilinçli bir seçim olabileceğini düşünmezler.

Eşcinsellik bir zihinsel hastalık mıdır ya da duygusal bir problem midir?

Hayır. Psikologlar, psikiyatrlar ve diğer sağlık uzmanları, eşcinselliğin hastalık, zihinsel bozukluk ya da duygusal bir problem olmadığına hemfikirdirler. Yapılan yansız araştırmalar eşcinsel yönelimle duygusal ya da sosyal problemler arasında herhangi bir bağın olmadığını göstermiştir.

Geçmişte eşcinsellik hakkında bilgi, terapi görmekte olan lezbiyen ve geylerden elde edildiği için toplum ve zihinsel hastalık uzmanları eşcinsellik ile ilgili tarafı ve gerçek dışı düşünceleri savundular. Ne zaman ki araştırmacılar terapi görmeyen lez-

biyen ve geylerden gelen bilgileri değerlendirdiler, eşcinselliğin zihinsel bir hastalık olduğu görüşünün yanlış olduğunu anladılar.

Amerikan Psikiyatri Birliği 1973 yılında yeni araştırmaların önemini tüm zihinsel ve ruhsal hastalıkları içeren resmi el kitabından “homoseksüellik” terimini çıkararak onayladı. 1975 yılında ise Amerikan Psikoloji Birliği bu değişikliği destekleyen bir karar çıkarttı. Kimi insanlar eşcinsel yönelim ile zihinsel hastalıklar arasında bir bağ kurarak onları hasta olarak damgalamaktadırlar. Bu iki birlik ise, tüm zihinsel ve ruhsal hastalık uzmanlarını, bunun gerçektir olduğunu ifade etmeleri konusunda uyarmaktadır. Eşcinselliğin bir zihinsel bozukluk olarak sınıflandırılmamasından bu yana, yapılan yeni araştırmaların bulgularıyla iki birlik tarafından bu düşünce güçlendirilmiştir.

Lezbiyen ve geyler iyi ebeveyn olabilirler mi?

Evet. Eşcinsel ve heteroseksüel ebeveynlerce yetiştirilen çocukların karşılaştırıldığı çalışmalar sonucunda iki gruptaki çocuklar arasında zeka, psikolojik uyum, sosyal uyum, arkadaşlarıyla iyi ilişkiler kurma, toplumsal cinsiyet rol kimliklerin gelişimi ya da cinsel yönelimin gelişimi bakımından hiçbir fark bulunmamıştır.

Eşcinsellikle ilgili bir diğer stereotip de eşcinsel erkeklerin çocuklara cinsel taciz etme eğilimlerinin heteroseksüel erkeklerden daha fazla olduğu düşüncesidir. Eşcinsellerin, heteroseksüellerden daha çok, çocuklara cinsel tacizde bulundukları hakkında hiçbir kanıt yoktur.

Neden kimi lezbiyen ve geyler cinsel yönelimlerini başkalarına açıklıyorlar?

Çünkü bu yönlerini diğerleriyle paylaşmak, zihinsel sağlıkları için önemlidir. Lezbiyen ve geyler için açılma olarak tanımlanan kimlik gelişimi sürecinin psikolojik uyumla (adjustment) sıkı bir bağlantısı vardır. Gey ve lezbiyen kimliği ne kadar olumlu olursa, kişinin zihinsel sağlığı ve kendine güveni de o kadar iyi olacaktır.

Kimi gey ve lezbiyenler için açılma (coming-out) süreci neden zordur?

Yanlış stereotipler ve önyargılar lezbiyen ve geyler için açılma sürecini duygusal problemlerin yaşanabildiği zorlu bir süreç haline getiriyor. Lezbiyen ve geyler, kendi cinslerinin çekiciliğinin farkına varmaya başladıklarında kendilerini farklı ve yalnız hissederler. Ayrıca aile, arkadaşlar, çalışma arkadaşları ve dinsel kurumlar tarafından reddedilme olasılığı da korkutucudur. Bunlara ek olarak, eşcinseller ayrımcılığın ve şiddetin de daima hedefi olmuşlardır. Şiddetin ve ayrımcılığın tehdidi de gey ve lezbiyenlerin gelişiminin önünde önemli bir engeldir. 1989’da yapılan (ABD) bir ulusal araştırmada geylerin %5’inin, lezbiyenlerin ise %10’unun gey ve lezbiyen olmalarıyla ilişkili olarak fiziksel saldırıya ve tecavüze uğradığı, %47’sinin ise ya-

şamları sürecinde ayrımcılığa maruz kaldıkları saptandı. (Diğer araştırmalar da buna benzer yüksek oranda ayrımcılığı ve şiddeti saptamışlardır.)

Lezbiyen ve geylere karşılaştıkları önyargılar ve ayrımcılıkla mücadelelerinde yardım etmek için ne yapılabilir?

Lezbiyen ve geylere karşı olumlu bir tavrı benimseyenlerin çoğu bir ya da daha çok gey ve lezbiyen tanıdıklarını söylerler. Bu yüzden, psikologlar bir grup olarak gey ve lezbiyenlere karşı olumsuz tavrın onlarla birebir yaşanılanlardan değil stereotiplerden ve önyargılardan kaynaklandığını düşünürler. Bununla birlikte, diğer azınlık gruplarında olduğu gibi ayrımcılığa ve şiddete karşı korunma çok önemlidir. Bazı eyaletler kişinin cinsel yönelimini temel alan şiddeti farklı olana karşı duyulan nefretin doğurduğu suçlar olarak görürler ve sekiz Amerikan eyaletinde cinsel ayrımcılığa karşı yasalar uygulanmaktadır.

Terapi ile cinsel yönelim değiştirilebilir mi?

Hayır. Her ne kadar eşcinsel eğilim zihinsel bir hastalık olmasa ve lezbiyen ve geylerin heteroseksüelliğe dönüştürme çabasında herhangi bir bilimsel bulgu bulunmasa da, bazı bireyler kendi cinsel yönelimlerini ya da başka bireylerinkini (çocukları için terapi talepleri olan aileler gibi) değiştirmek isteyebilirler. Bu çeşit terapiyi üstlenen kimi terapistler danışanlarının cinsel yönelimlerini (eşcinsellikten heteroseksüelliğe) değiştirdiklerini rapor etmişlerdir. Bu raporlarda yapılan inceleme sonucunda şüphe uyandıran faktörler bulunmuştur: Bu iddiaların birçoğu zihinsel sağlık araştırmacılarından değil, cinsel yönelime ideolojik açıdan bakan organizasyonlardan gelmiştir. Ayrıca tedavi süreci ve sonuçlarının da belgelendirilmesi yetersizdir. Bunun yanında danışanın tedavi sonrası durumunun gözlem süresi de çok kısadır.

1990 yılında Amerikan Psikoloji Birliği dönüşüm terapilerinin sonuç vermediğine tam aksine yarardan çok zarar verdiğini bilimsel kanıtlarla bildirmiştir. Bireyin cinsel eğiliminin değiştirilmesi, cinsel davranışlarının değiştirilmesinden ibaret değildir. Çünkü, bu tür bir terapi kişinin duygusal ve cinsel dünyasını, duygularını değiştirmeyi, kişinin kendilik kavramını ve sosyal kimliğinin tekrar yapılandırılmasını gerektirecektir. Bazı zihinsel sağlık uzmanlarının cinsel yönelimi dönüştürme çabasında olmalarına karşın; diğerleri, hastalık olmayan ve kişinin kimliği için çok önemli olan bu kişisel özelliği değiştirme çabasının etiğini sorgulamaktadırlar.

Terapi talebinde bulunan her gey ve lezbiyen cinsel yönelimlerini değiştirmek istememektedir. Gey ve lezbiyenler açılmak ve önyargılar, ayrımcılık ve şiddetle baş etmek için psikolojik yardım talebinde bulunuyorlar.

Sözde “Değişim Terapileri” hakkında ne söylenebilir?

Sözde “değişim terapi”lerini üstlenen bazı terapistler müşterilerinin cinsel yönelimlerini “homoseksüel”den “heteroseksüel”e değiştirebileceklerini bildirmektedirler. Bu bildirilerin yakın incelemeleri yine de göstermektedir ki birkaç faktör bu bildirilerin kuşku içerdiğini ortaya çıkarmaktadır. Örneğin, bu tür argümanları savunan organizasyonlar eşcinselliği reddeden ideolojik bakış açısına sahiptirler.

Ayrıca, bu tür argümanların kalitesiz olduğu belgelenmiştir; örneğin, tedavi sonuçları zaman içinde takip edilmemiş ve raporlandırılmamıştır ki bu zihinsel müdahalelerin geçerliliği için bir standart oluşturmaktadır. Amerikan Psikiyatri Birliği, bu tür terapilerden ve bunun katılımcılar üzerine olası etkilerinden endişelenmektedir. Birliğin temsilciler meclisi 1997 de bir önerge yayınlayarak homofobi tedavilerine karşı olduğunu ve bireyin önyargısız tedavisine ve kendi iradesiyle tedavi edilmesi gerekliliğini doğrulamıştır. Fakat değişim terapileri ile cinsel yönelimini değiştirmeye çalışan bireyler tedavi süresince terapinin profesyonelce, tarafsız ve önyargısız bir ortamda yapılacağını beklemektedir.

Birçok eşcinselin başarılı ve mutlu yaşıyor olmasına rağmen, bazı eşcinsel ve biseksüel bireyler aile üyelerinin veya dini grupların baskılarına uğradıkları için cinsel yönelimlerini terapilerle değiştirme arayışı içindedirler. Gerçek şudur ki, eşcinsellik bir hastalık değildir. Bu nedenle tedavi gerektirmemektedir ve değişebilen bir şey de değildir. Bununla birlikte, psikolojik yardım alan gey, lezbiyen ve biseksüel bireylerin tümünün cinsel yönelimlerini değiştirmek istedikleri söylenemez. Gey, lezbiyen ve biseksüel bireyler dışı açılma sürecinde, önyargılarla savaşmada ve heteroseksüel bireylerin günlük hayatta yaşadıkları sorunları aşmak için profesyonel yardıma başvurumaktadırlar.

Toplum için eşcinsellik hakkında daha çok eğitim görmek neden önemlidir? İnsanların cinsel yönelimler ve eşcinsellik hakkında eğitilmesi eşcinsellik karşıtı önyargıların azalmasını sağlayacaktır. Eşcinsellik hakkında doğru bilgiler özellikle kendi cinsel kimlikleriyle çatışma içinde bulunan genç insanlar için önemlidir. Bu bilgilere ulaşmakla kişinin cinsel yöneliminin etkilenmesi gibi bir endişe ya da korku geçersizdir.

LGBT Bireylere Yönelik Ayruncılık İdeolojileri

Heteronormativite: Heteroseksüelliğin normal ve tek cinsel yönelim olarak görülmesi, toplumsal değerlerin, kuralların ve yaşam biçimlerinin herkes heteroseksüelmiş gibi kabul edilmesidir. İnsanların kadın ve erkek olarak ikiye ayrılmasını; cinsel ilişkilerin/evliliklerin sadece ve sadece karşı cinsiyetlere sahip kişiler arasında olabileceğini ve her cinsiyetin kendine has rolleri olduğunu iddia eden inançlar, düşünceler, normlar bütünüdür.

Transfobi: Biyolojik cinsiyetinden dolayı kendisinden beklenen seksüel ve toplumsal rollere uymayarak cinsiyetini yeniden inşa etme sürecindeki kişilere karşı bir tür kaygı ve korku ifadesidir. Terim, travesti ve transseksüellere yönelik önyargı ve nefret sonucunda ortaya çıkan ayrımcılığı anlatır.

Geyfobi: Gey kişilerden korkma, hoşlanmama veya nefret etme sonucunda ortaya çıkan ayrımcılıktır.

Lezfobi: Lezbiyen kişilerden korkma, hoşlanmama veya nefret etme sonucunda ortaya çıkan ayrımcılıktır.

Bifobi: Biseksüel kişilerden korkma, hoşlanmama veya nefret etme sonucunda ortaya çıkan ayrımcılıktır.

Homofobi: Bu terim, eşcinsellere yönelik önyargı ve nefreti anlatır. Bir tür kaygı ve korku ifadesidir. Lezbiyen, gey, biseksüel veya trans kişilerden korkma, hoşlanmama veya nefret etme sonucunda ortaya çıkan ayrımcılıktır.

Homofobi günümüzde cinsel yönelimi heteroseksüel olmayan kişilere karşı ayrımcılığı ifade etmek için kullanılan genel bir terim olmakla birlikte “geyfobi”, “lezfobi”, “bifobi” ve “transfobi” gibi farklı biçimlerde de kendisini gösterebilmekte ve ifade edilmektedir.

Cinsel yönelim ve cinsel davranışların XIX. yüzyıl sonundan başlayarak tıp disiplini kapsamında sağlık ve hastalık boyutlarıyla değerlendirilmeye başlanması çok sayıda yeni soruna neden olmuştur. O zamana dek günah ve suç kavramları üzerinden ayrımcılık ve dışlanmaya maruz kalan eşcinseller, bu kez tedavi uygulamalarının nesnesi haline getirilmiş ve örselenmişlerdir. 1970’li yıllardan sonra eşcinselliğin hastalık kategorisi olmaktan çıkarılması önceki dönemlerde yapılan tedavi çabalarının olumsuz etkilerinin daha nesnel değerlendirilebilmesini sağlamıştır. Eşcinselleri “heteroseksüel yapma” olarak tanımlanabilecek onarım ve dönüştürme tedavilerinin hem eşcinseller hem de bu tedavileri uygulamak zorunda kalan hekimlerde olumsuz etkilere neden olduğu bilinmektedir.

Eşcinselliğin hastalık olarak değerlendirilmesi, tıpkı şizofreni ve benzeri ağır psikiyatrik hastalıklara yakalanmış bireylerin maruz kaldıkları “stigmatizasyon”a onların da hedef olmasını ve toplumda ayrımcılığa uğramalarına yol açmıştır. Bu ayrımcılık, başta homofobi olmak üzere değişik adlandırmalarla tanımlanmaya çalışılmıştır. Eşcinsellere ve eşcinselliğe karşı olumsuz duygu, düşünce, tutum ve davranışları anlatmak amacıyla temel olarak üç terim kullanılmaktadır; homofobi, homonegativizm ve heteroseksizm.

Homofobi kavramını ilk kez, Amerikalı bir klinik psikolog olan George Weinberg, 1972’de yayınladığı “Toplum ve Sağlıklı Homoseksüel” adlı çalışmasında kullanmıştır. George Weinberg, kavramı, heteroseksüellerden farklı bir cinsel yönelimi olanlara dair akıl dışı bir korku olarak tanımlamaktadır.

LGBT'lere yönelik olumsuz, korkulu veya nefret dolu tutum ve davranışları ifade etmekte kullanılan homofobi yaygın şekilde kullanılan bir terim olmakla birlikte birkaç nedenden dolayı eleştirilmektedir. Her ne kadar heteroseksüellerin LGBT karşıtı önyargılarını ifade etse de, bu tutumun klinik anlamda “fobi” olmadığı ve bu kişilerin diğer fobilerdeki gibi fobiyle ilişkili fizyolojik reaksiyonları yaşamadıkları gösterilmiştir. Ayrıca terimin içindeki –fobi sözcüğü nedeniyle, bireysel ve klinik bir durum akla gelmekte ve bu nedenle de eşcinsellere karşı olan önyargıların kültürel ideolojilerden köken alan sosyal bir fenomen oluşuna vurgu yapılmamaktadır.

Heteroseksist ideolojinin bir ürünü olarak homofobi, heteroseksüel olmayan kişilerin kimliklerinin yok edilmesi veya gizli kalmasını dayatmaktadır. Homofobi, bir gruba sahip oldukları kimlikleri nedeniyle yöneltilen her türlü ayrımcılık, olumsuz davranış ve tutumu içerir. Homofobi heteroseksüel ve eşcinsel kişilerde farklı derecelerde bulunabilir. Homofobi toplumsal olarak beslenen cinsiyetçi politik bir tutumdur. Heteroseksüel olmayan kimliklerin gizlenmesi talebi cinsel bir pratiğin gizlenmesiyle sınırlı değildir. Kişilerin kendilerini sahte bir kimlikle heteroseksüel olarak takdimi beklenir. Bu kendini inkâra dayanan, benlik duygusunu olumsuz etkileyen değerler anlayışının hâkim olduğu toplumlarda yetişen eşcinsel kişilerde erken yaşlardan, sıklıkla öngergelikten itibaren, kendi cinsine yakınlık duyma korkusu taşır ve homofobik anlayışı içselleştirebilir.

Eşcinsellerin içinde yaşadıkları toplumlarda karşılaştıkları ayrımcılık, önyargılar ve kalıp yargılar özellikle eşcinsellerin, cinsel kimliklerini gizlemeden görünür olmayı daha çok tercih etmeleriyle neredeyse doğru orantılı olarak giderek artan homofobi, sadece eşcinsellerin değil, adil ve özgür bir yaşamı savunan herkesin sorunu haline geliyor.

Kaynakça

- Buz, Sema: *Anti Homofobi 1* kitabı, Ali Erol, Eylül 2009, Cilt 1, 2000, Kaos GL Derneği Yayınları.
- Yağcıoğlu, Sedat: LGBT'lerle Çalışan Sosyal Hizmet Uzmanının Rol ve Görevleri, (Çevrimiçi) <http://www.kaosgl.org/sayfa.php?id=11273>
- Yağcıoğlu, Sedat: LGBT'lerle Çalışan Sosyal Hizmet Uzmanları, (Çevrimiçi) <http://www.kaosgl.org/sayfa.php?id=11179>
- Radikal Gazetesi: Bakan Kavaf: Eşcinsellik hastalık, tedavi edilmeli (Çevrimiçi) http://www.radikal.com.tr/politika/bakan_kavaf_escinsellik_hastalik_tedavi_edilmeli-984264
- Kaos GL., Yay. Haz. Umut Güner: Heteronormatif Olmayan Bir Sosyal Hizmet İçin (Çevrimiçi) http://www.kaosglidernegi.org/resim/yayin/dl/sosyal_hizmet_brosuru.pdf

YAZARLAR HAKKINDA

(Alfabetik Sıralama İle)

ALPKAN BİRELMA 1981 yılında İstanbul'da doğdu. 2001 yılında İstanbul Erkek Lisesi'nden mezun oldu. 2005 yılında tamamladığı Boğaziçi Üniversitesi Siyaset Bilimi bölümündeki lisans eğitiminden sonra aynı üniversitenin Atatürk Enstitüsü'nde yüksek lisans yaptı. Halen aynı enstitüde doktora programına devam etmektedir. 2005'ten beri farklı üniversitelerde yaptığı asistanlık ve okutmanlık görevleriyle geçimini sürdürmektedir. Emek hareketi ve işçi sınıfı sosyolojisi üzerine çalışmaktadır. 2014 yılında İletişim Yayınları'ndan *Ekmek ve Haysiyet Mücadelesi* isimli bir kitabı yayınlanmıştır.

AYLIN DİKMEN ÖZARSLAN 1969 yılında Ankara'da doğdu. 1991 yılında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Antropoloji Bölümü'nü bitirdi ve 1992'de Mimar Sinan Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü'nde araştırma görevlisi olarak göreve başladı. 1993 yılında Mimar Sinan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Genel Sosyoloji ve Metodoloji Anabilim Dalı'nda yüksek lisans derecesini aldı ve 1998'de de aynı bölümde doktora eğitimini tamamladı. Halen aynı bölümde öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır. Sağlık sosyolojisi, çocuk ve çocukluk sosyolojisi alanlarında çalışmalarına devam etmektedir.

AYŞE ALİCAN ŞEN Konya Selçuk Üniversitesi Sosyoloji bölümünden 2002 yılında mezun olmuştur. 2003-2007 yılları arasında Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyoloji bölümünde yüksek lisansını tamamlamış ve 2007-2013 yılları arasında aynı üniversitenin Kamu Yönetimi bölümünde doktorasını tamamlamıştır. 2004-2013 yılları arasında SDÜ Sosyoloji Bölümünde araştırma görevlisi olarak çalışmıştır. Halen Kırklareli Üniversitesi Sosyoloji Bölümünde Yrd. Doç. Dr. olarak görev yapmaktadır. Sosyal Politika, Kadın ve Aile sosyolojisi uzmanlık alanlarıdır.

CESUR CEYLAN 1980 yılında Erzurum'da doğdu. İlk ve orta eğitimini Erzurum'da, lise eğitimini Samsun'da tamamladı. 2001 yılında girdiği Hacettepe Üniversitesi Sosyal Hizmet Bölümünden 2006 yılında mezun oldu. Öğrencilik ve meslek yaşamında farklı sosyal sorun alanlarında hem teorik hem uygulamalı çalışmaları bulunan Ceylan şu an Samsun Aile Mahkemesi'nde Sosyal Hizmet Uzmanı olarak görev yapmaktadır. Ayrıca Türkiye Çocuk Adalet Sistemi Çalışanları Formatörüdür. Evli olan Ceylan'ın Zeynep ve Melis isminde iki kızı bulunmaktadır.

ESİN KÜNTAY İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesinden mezun olduktan sonra 1963'de İngiltere, Swansea Üniversitesi, Sosyal Politika ve Yönetim dalında lisansüstü eğitimini tamamladı. Kanunla ihtilaf halindeki çocuklar üzerine uzmanlaştı. 1963-1968 döneminde İstanbul Emniyet Müdürlüğü, Çocuk Bürosu'nda (şimdiki Çocuk Şube Müdürlüğü) çalıştı. 1969'da avukatlık stajını tamamladı. 1976'da İstanbul Üniversitesi, Sosyoloji Bölümünde Doktor unvanını aldı. 1978'de Doçent; 1990'da Profesör oldu. 2003-2004 yılları arasında Fen Edebiyat Fakültesi Dekanlığı görevini üstlendi. 1973'ten beri görev yapmakta olduğu Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyoloji Bölümünde, bölüm başkanı iken 2004 yılında emekli oldu. Halen aynı üniversitede lisans, lisansüstü derslerini yürüten Küntay'ın çalışmaları çocuk hakları, çocukta sapan davranışlar, aile, yaşlılık, kent ve kanunla ihtilaf halindeki çocuklar alanlarındadır. İstanbul Barosu Çocuk Hakları Komisyonu ile de çalışmaları vardır.

H. ÖZDEN BADEMCI 1996 yılında Ege Üniversitesi Psikoloji Bölümünü tamamladıktan sonra 1998-2002 yılları arasında Londra'da Tavistock Klinik'te 4 yıllık kapsamlı bir yüksek lisans programı olan 'Psychoanalytic Observational Studies' (Psikanalitik Gözlemsel Çalışmalar) programını tamamladı. 0-2 yaş döneminin erişkin ruh sağlığı üzerindeki önemli rolünün ele alındığı bu programda teorisinin yanı sıra doğumdan hemen sonra bir bebeği 2 yıl, daha sonra da 3 yaşındaki bir çocuğu 1 yıl boyunca ailesi ile birlikte gözlemledi. 2002 yılında yine Tavistock Klinik'te bebeklik ve erken çocukluk döneminde edinilen duygusal deneyimlerin, öğretme ve öğrenme süreçlerindeki etkisinin ele alındığı bir başka yüksek lisans

programı olan 'Emotional Factors in Learning and Teaching in Counselling Aspects' (Öğrenirken ve Öğretirken Etkili Olan Duygusal Faktörler) programını tamamladı. Ayrıca yine Tavistock Klinik'te 2 yıl boyunca 'Experiential Group' çalışmalarına devam etti. Londra'da göçmen aileler ve çocuklarına yönelik psikososyal destek çalışmaları yaptı. 2005 yılında İngiltere'de *British School of Yoga*'da 'Bebek Masajı' eğitimi aldı. 2010 Yılında da İngiltere'de *University of Kent*'de sokak çocuklarına verilen hizmeti konu alan doktora çalışmasını tamamladıktan sonra Maltepe Üniversitesi'nde sokakta yaşayan ve çalışan çocuklar için uygulama ve araştırma merkezini kurdu. Halen Sokakta Yaşayan ve Çalışan Çocuklar İçin Uygulama ve Araştırma Merkezinin (SOYAÇ) Kurucu Müdürü ve Maltepe Üniversitesi Psikoloji Bölümünde öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır.

İLHAN TOMANBAY 1948 Hatay İskenderun doğumludur. Babasının görevi gereği ilk, orta ve lise öğrenimini Çaldıran, Kandıra, Konya, Ankara Yenimahalle, Ankara Bahçelievler ve Artvin gibi çok çeşitli kentlerde tamamladı. 1971 yılında Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığına bünyesinde bulunan Sosyal Hizmetler Akademisini bitirdi. Uzun yıllar Ankara ve Almanya'da sendikal eğitim çalışmaları yaptı. 1979 yılında, daha önce öğrenim gördüğü yükseköğrenim kurumunun o yıllarda dönüştüğü Hacettepe Üniversitesi Sosyal Hizmetler Yüksekokuluna araştırma görevlisi olarak geçiş yaptı. Ankara Üniversitesi Sosyal Politika Kürsüsünde yüksek lisans, Berlin Teknik Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Sosyal Çalışma Bölümünde doktora-sını tamamladı. Antalya Akdeniz Üniversitesinde Sosyal Hizmetler Eğitim, Araştırma ve Uygulama Merkezinin, halen başkanlığını yaptığı SABEV'in (Sosyal Hizmetler Araştırma, Belgeleme, Eğitim Vakfı) kurucusu olup SABEV Yayınlarını oluşturarak kendisinin ve arkadaşlarının ürettiği sosyal hizmet alanlarına ait 50 kitabın yayını sağlamıştır. Almanya'da ve Türkiye'de yayınlanmış çok çeşitli kitapları ve makaleleri olan yazar halen Hacettepe Üniversitesi Sosyal Hizmet Bölümünün başkanlığını yapmaktadır.

OYA MORVA 1978 yılında İstanbul'da doğdu. İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Radyo, Televizyon ve Sinema Bölümü'nde lisans, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nde yüksek lisans eğitimini tamamladı. 2009 yılında TÜBİTAK Doktora Araştırma Bursu'nu almaya hak kazandı ve Chicago Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nde davetli öğrenci olarak bulundu. 2011 yılında İstanbul Üniversitesi Gazetecilik Bölümü Doktora Programı'ndan mezun oldu. Halen aynı bölüme bağlı, İletişim Sosyolojisi Anabilim Dalı'nda çalışmalarını sürdürmektedir.

ÖZGÜR BAŞPINAR AKTÜKÜN 1976 yılında Kayseri'de doğdu. 1997 yılında İstanbul Üniversitesi Sosyoloji bölümünden, 2007 yılında da İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Siyaset ve Sosyal Bilimler Yüksek Lisans programından mezun oldu. Toktamış Ateş'in danışmanlığında "Sokak Çocukları Olgusu ve Türkiye'de Uygulanan Hizmet Modeli" başlıklı tezi hazırlamıştır. 2005-2012 yılları arasında Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı bünyesinde taşeron sosyolog olarak çalıştı. Çalıştığı süre boyunca iş kolunda sendikal örgütlenme çalışmalarına katılan Aktükün, sendika temsilciliği yaptı. Halen Sosyoloji Mezunları Derneği Başkan Yardımcılığı görevini sürdürmektedir. Evli ve bir çocuk annesidir.

PINAR AKKUŞ Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü'nden 2003 yılında mezun oldu. 2007 yılında Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Genel Sosyoloji ve Metodoloji Bölümü'nde yüksek lisansını tamamladı. 2008 yılında İstanbul Üniversitesi Adli Tıp Enstitüsü Sosyal Bilimler Ana Bilim Dalı'nda başladığı doktora eğitimini 2014 yılında tamamladı. 2005-2011 yılları arasında Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı (Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu) bünyesindeki kuruluşlarda (Çocuk ve Gençlik Merkezi, Kadın Konukevi, Huzurevi Yaşlı Bakım ve Rehabilitasyon Merkezi) sosyolog olarak çalıştı. Şu anda İstanbul Arel Üniversitesi Sağlık Bilimleri Yüksekokulu Sosyal Hizmet Bölümü'nde öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır.

SEHER CESUR KILIÇASLAN 1974 yılında Bulgaristan'da doğdu. 1997 yılında Hacettepe Üniversitesi Aile ve Tüketici Bilimleri Bölümü'nden mezun oldu. Aynı bölümden 2001 yılında "Mülteci Kadınların Sorunları" başlıklı teziyle yüksek lisans ve 2006 yılında "İnegöl Bölgesi'nde Yaşayan Bulgaristan Göçmeni ve Yerli Ailelerin Aile Yapısı" başlıklı teziyle de doktora derecesi aldı. Bu süre zarfında mezun olduğu bölümde araştırma görevlisi olarak çalıştı. 2011 yılından itibaren, kuruluşunda etkin olarak yer aldı-

ğı İstanbul Arel Üniversitesi Sağlık Bilimleri Yüksekokulu Sosyal Hizmet Bölümü'nde Bölüm Başkanlığı görevini yürütmektedir. Çalışma alanları, toplumsal cinsiyet, mültecilik, sığınmacılık, göç, aile yapısı, yoksulluk ve tüketim kültürüdür. Uluslararası dergilerde yayınlanmış çok sayıda akademik makalesi ve uluslararası konferanslarda sunulmuş bildirileri bulunmaktadır.

SEVDA ULUĞTEKİN Ankara Sosyal Hizmetler Akademisi, York Üniversitesi ve Ankara Üniversite-si'nden lisans (1966), yüksek lisans (1969,1972) ve doktora (1977) derecelerini aldı. Sosyal Hizmet Anabilim Dalı'nda doçentlik ve profesörlük çalışmalarını yürüttüğü Hacettepe Üniversitesi Sosyal Hiz-metler Yüksekokulu'ndan (şimdiki İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sosyal Hizmet Bölümü'nden) 2004 yılında emekli oldu.1970'lerden itibaren çocuk suçluluğu, korunması gereken çocuklar, çocuk refa-hı, çocuk adalet sistemi ve çocuk hakları gibi alanlarda eğitici, araştırmacı ve danışman olarak görev yaptı ve sözü edilen alanlarda çok sayıda ulusal ve uluslararası sempozyum, kongre, konferans, proje ve mev-zuat çalışmalarına aktif katkıda bulundu. Çalışmalarından bir bölümü kitap ve makale olarak yayımlandı. Halen Ankara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Sosyal Hizmet Bölümü'nde konuk öğretim üyesidir ve Türkiye'de çocuk haklarının iletilmesi konusundaki çabalarını sürdürmektedir.

SONGÜL SALLAN GÜL 1987 yılında Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, Sosyoloji Bölümünü bitirdi ve 1989 yılından 2002 yılına kadar aynı fakültede araştırma görevlisi olarak çalıştı. 1991 yılında ODTÜ, Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalından yüksek lisansını ve 1999 yı-lında da Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi Anabilim Da-lından doktora derecelerini aldı. 2003 yılında doçent ve 2008 yılında profesör olan Sallan Gül, 2003 yı-lından beri Süleyman Demirel Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümünde öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır. Yoksulluk, Kadın Çalışmaları ve Sosyal Politika alanlarında çok sayıda ulusal ve uluslararası yayını vardır.

ŞEBNEM GÖKÇEOĞLU 1965 yılında İstanbul'da doğdu. Galatasaray Lisesi'ni ve İstanbul Üniversite-si Hukuk Fakültesi'ni bitirdi. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Anabilim Dalı'nda yüksek lisansını ve Galatasaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Anabilim Dalı'nda doktora-sını tamamladıktan sonra, sosyal politika bilim dalında doçent unvanını kazandı. Yazarı-ın, sosyal devlet, sosyal haklar, yoksulluk, işsizlik, sosyal yardımlar ve sosyal hizmetler konularında Türkçe ve Fransızca olarak yayınlanmış makaleleri ve kitapları bulunmaktadır. Fransızca ve İngilizce bi-len yazar, boşanmış ve bir çocuk annesidir. Şebnem Gökçeoğlu, Akdeniz Üniversitesi Hukuk Fakültesi İş ve Sosyal Güvenlik Hukuku Anabilim Dalı'nda öğretim üyesi olarak çalışmaktadır.

UMUT GÜNER 1977 Yozgat doğumludur. 1996'dan bu yana Hacettepe İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Sosyal Hizmetler Bölümünde öğrencidir. 2001 yılından bu yana Kaos GL üyesidir ve 2006 yılından bu yana Kaos GL Demeği Genel Koordinatörü olarak çalışmaktadır. Pozitif Yaşam, AIDS Savaşım Demeği, Pembe Hayat LGBTT Demeği, Uluslararası Af Örgütü Türkiye, Sivil Toplum Geliştirme Merkezi Der-neği üyesidir. LGBT hakları, insan hakları alanında çalışmalar yürütmektedir.

VOLKAN YILMAZ lisans derecesini Boğaziçi Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bö-lümü ve Sosyoloji bölümlerinden, yüksek lisans derecesini ise Boğaziçi Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü'nden almıştır. Türkiye'de engellilere yönelik sosyal politikalar üzerine tamamladı-ğı yüksek lisans tezi Türk Sosyal Bilimler Demeği tarafından mansiyonla ödüllendirilmiştir. Yılmaz, halen Leeds Üniversitesi Siyaset ve Uluslararası Çalışmalar bölümünde doktora adaydır. Doktora araştı-rması Türkiye'de sağlığın siyaseti üzerinedir. Ayşen Candaş ile birlikte Türkiye'de Eşitsizlikler başlıklı çalışması Milliyet Örsan Öymen yılın sosyal bilimler araştırması ödülünü alan Volkan Yılmaz, İstanbul Bilgi Üniversitesi'nde ders vermektedir. Daha önce Leeds Üniversitesi, Boğaziçi Üniversitesi ve Marmara Üniversitesi'nde ders veren Volkan Yılmaz'ın araştırma alanları devlet kuramları, sosyal politikalar, sosyal politikaların siyaseti, sağlık politikaları, toplumsal eşitsizlikler, gençlik, engellilik, toplumsal cin-siyet ve LGBTİ çalışmalarıdır.

SOSYAL HİZMET VE ÖTEKİ

Disiplinlerarası Yaklaşım

Yayına Hazırlayanlar

PINAR AKKUŞ

ÖZGÜR BAŞPINAR AKTÜKÜN

Bugün dünyanın birçok bölgesinde yaşanan savaşların ve dünya haritasının geneline yayılan yoksulluğun, toplumsal ve bireysel yaşamda yarattığı çözümlenin en acımasız sonuçlarını görüyoruz. Bu sonuçları değerlendirebilecek yeterli veriye de artık sahibiz. Ne yazık ki toplumsal ve bireysel alanda yaşanan bu tahribatı kökten ortadan kaldıracabilecek müdahale araçlarının birçoğundan mahrum olduğumuz gerçeği de önümüzde duruyor.

Tüm dünyada egemen olan piyasacı/rekabetçi ve kâr amacı güden işletmecî yaklaşımın, kamunun her alanında etkin kılınmaya çalışılması, dezavantajlı gruplara hizmet vernekle yükümlü olduğu düşünülen "sosyal hizmetler"i kaçınılmaz olarak çok daha büyük sorunlarla karşı karşıya bırakıyor. Bu durumu özellikle sosyal hizmet alanında hizmet alan kişileri ve bu hizmeti vermeye çalışan işçileri/ memurları olumsuz etkilerken, henüz daha kuruluş aşamasında olan bu alanı da baştan deforme ediyor.

Türkiye gibi sosyal devlet uygulamalarının yeterince gelişmediği ülkelerde bahsettiğimiz bu süreçlerin etkileri daha da yıkıcı olarak karşımıza çıkıyor. Dünyanın gelişmiş demokrasi birikimine sahip bölgelerinde, uzun yıllar süren mücadeleler sonucunda, sistemden kaynaklanan sorunlara çok daha profesyonel bir bakış açısıyla ve farklı araçlarla müdahale edilerek, dezavantajlı grupların sisteme yeniden entegre edilmesinde çok daha etkili olunabilmektedir.

PINAR AKKUŞ
ÖZGÜR BAŞPINAR AKTÜKÜN